ISTORIA

ROMÎNILOR

DIN

DACIA TRAIANA

DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IASI.

„Nu sunt vremile sub cirma omului
ci bietul om sub vremi."

Miron Costin

VOLUMUL I

ISTORIA VECHE

Din vremile cele mai vechi pînă la întemeierea ţărilor romîne
(cu patru hărţi).

IASSI

TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER, Str. PRIMARIEI

1888

Majestăţei Sale Regelui României

CAROL I.

PRECUVINTARE

Poate părea îndrăzneață intreprinderea de a scrie în starea de astăzi a științei istorice asupra poporului nostru o istorie a acestuia. Izvoarele pentru cunoștința trecutului seu curg adese ori numai in picături ; multe părți a le istoriei sale sunt încă niște găcitori ce așteaptă o deslegare. Rodul este încă necopt pe arborele istoriei noastre. S'ar părea că culegerea lui ar fi o greșită pripire.

Și cu toate aceste nu este astfeliu. Istoria unui timp se clădește in totdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n'am mai ajunge nici odată să expunem cursul vietei sale ; căci descoperirile se fac neincetat; cunoștințele se întind și se adîncesc, mărind fără incetare orizonul istoriei. Timpurile din urmă indreaptă necontenit cele ce se află greșite în expunerile de mai nainte și, potrivit cu propășirea poporului și imbogățirea cunoștințelor, crește și se desvoltă și arborele istoriei sale. Fie-care timp oglindește in lucrările istorice ce le infățoșază cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului seu. Fie care timp este deci in drept să aibă istoria lui, începînd chiar de la acela al copilăriei unui neam, cînd dînsul nu au eșit încă din fașele poveștilor.

Noi credem că chiar până acuma, cu toată pornirea unei grabnice și pripite lucrări, precum este întreaga noastră desvoltare, izvoarele de căpitenie a le istoriei noastre sunt cunoscute, sau cel puțin adunate. Viitorul va putea fără îndoială să moduleze cu mai mare preciziune corpul viu al trecutului nostru și să înfățoșeze ochilor poporului o figură mult mai deplină de cum putem s'o înfățoșăm noi astăzi. Lineamentele însă generale credem că pot fi puse de pe acuma și că viitorul va putea numai rotunzi sau polei formele pe care chiar ochiul nostru poate să le întrevază.

Intemeiat pe această convingere am întreprins greaua sarcină de a expune mult bîntuitele destine a le poporului romîn.

Departe de mine falsa modestie de a mĕ preface că ponegresc însumi propria mea lucrare, spre a atrage laudele altora. Totuși se poate ca mai multe izvoare să'mĭ fi scăpat din videre, ceea ce este prea ușor în istoria noastră, unde trebue să culegi științele, adeseori ca albina de pe florile cele mai îndepărtate. M'am silit însă, pe cît mi-a fost prin putință a fi complect. M'am ferit însă de erudiția goală, căreia îi place să citeze, numaĭ cît spre a minuna pe cetitor cu cunoștințele autorului. Citațiunele care le am făcut erau neapărate, pentru a dovedi spusele mele, ceea ce este cu atît mai de nevoe în istoria Romînilor, cu cît ea trebue încă creată în cele mai multe puncte. Atîta pot asigura că a trebuit, pentru a o scrie, să citĕsc mult mai mult decît ceea ce rezultă din citațiile mele.

Se va găsi poate încă un alt neajuns lucrărei mele, anume de a nu fi egală în stilul ei în toate părțile sale. Aceasta însă era peste putință. Cînd era vorba de a fixa o dată, sau de a determina succesiunea unor domni, stilul trebuia să iee caracterul unei discuții științifice. Aiurea unde simțiam pulsul cel mare al na-

țiunei resunînd în inima mea, la privelișteа faptelor măreţe, sau la trecutul de durere a poporului romîn, fără să fi vrut mi se incălzia condeiul și povestirea lua un caracter mai literar. Eu sunt anume de părere că istoria trebue să scruteze spre a afla adevĕrul, dar că acestuia nu-i va sta nici odată reu, cînd va fi invĕlit în o haină frumoasă. De aceea cred că, de și istoria tinde a deveni o știință, scrierea ei nu trebue se inceteze a rămînea pe cît se va putea mai mult și o lucrare literară, și în îmbinarea acestor doue caractere, stă tocmai partea cea grea a formei în istorie.

Lucrarea ce o infățoșez națiunei mele este un sistem intreg, care caută să'și dee samă de succesiunea tuturor imprejurărilor prin care dînsa a trecut. Sistemul însă nu este impus de o concepție aprioristică a faptelor istorice, ci este rezultatul firesc al inlănțuirei lor. Nu credem ca să se poată da samă astfel de complexul tuturor imprejurărilor istoriei noastre, decît in modul in care le-am expus eu. Poate să fie de indreptat in vre o parte, de adaos sau de prefăcut aiurea. In marele lor trăsături liniile vor fi puse, și la atîta numai poate năzui timpul in care trăim.

De aceea cer, și cu drept cuvînt, ca cei ce se vor ocupa de lucrarea mea, să o considere in intregul ei și să nu se oprească la o perioadă oare-care; căci bine inteles, intr'o intreprindere atît de vastă, era peste putință a nu slăbi cîte-odată. Atîta pot spune că am scris aceste șese volumuri cu o egală iubire pentru toate timpurile ce se desfășurau inaintea minței mele, atît acele de glorie și măreție, precît și acele de durere și răstriște, și aș fi fericit dacă această carte a neamului românesc ar fi imbrățoșată cu aceeași căldură cu care a fost produsă.

Am impărțit intregul curs al vieței poporului nostru in patru perioade, care insă nu se potrivesc cu

acele a le istoriei generale a popoarelor apusene. Istoria antică, medie, modernă și contimpurană se regăsesc și la Romîni, însă intr'un alt înțeles și oprindu-se aiurea decît aceleași perioade ale istoriei apusene. Impărțirea făcută de mine a fost următoarea. Istoria veche a poporului romîn, incepe la primele cunoștinți ce le avem asupra țărilor noastre, și la primele neamuri ce le au locuit, spre a se opri la descălecarea principatelor în secolul al XIII-le. Ea cuprinde tot acel complex de imprejurări care contribui la făurirea naționalității românești. Din această perioadă națiunea romînă eși cu caracterul ei propriu, ca element deosebit in sinul popoarelor incunjurătoare, acărora inriurire o suferise. In această primă perioadă se cuprinde deci marele fapt al *formărei națiunalității românești*. Despre o viață politică, o istorie propriu zisă a poporului nostru nu poate fi vorba, cît timp dînsul stătu adăpostit în munții Transilvaniei. De îndată ce el se cobori la cîmp, începînd a lega iarăși firul vieței așezate, se incepe pentru el istoria lui politică. Aceasta însă nu se putea desvolta peste Carpați, unde năvălirea maghiară, supunînd elementul românesc, înăduși incă din fașă pe șubredul prunc al statului romîn. Partea intăi a istoriei romîne se petrece in centrul Carpaților ; a doua in cîmpiile ce se intind din ei cătră Nistru, Dunărea și marea Neagră.

In această parte de a doua a istoriei poporului nostru, istoria vieței sale politice, se deosebesc însă trei restimpuri caracteristice, care constituesc in viața lui tot atîtea perioade deosebite. Elementul osebitor al acestor perioade nu poate fi însă luat din faptele politice, care nu cuprind ceva caracteristic de la secol la secol. De și se întîlnesc domnii strălucitoare și neatîrnate, totuși atît înainte de ele cît și după dînsele găsim țările ingenunchiate, desbinate și sfășiate prin lupte politice. Dacă cătăm însă la viața culturală,

care tocmai pare a lipsi din țările romîne, găsim în curînd o deosebire radicală între momentele ei, care constitue tot atîtea perioade deosebite în istoria acestei vieți.

De la originea statelor Munteniei și Moldova, ele trăiesc sub înrîurirea *Slavonismului*, până către jumătatea veacului al XVII-le, la domnia lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cînd predomnirea slavonă este suplantată de acea a *Grecismului*, care îi ie locul și se mănține cu o putere covărșitoare până către începutul secolului în care trăim. Atunci revoluția grecească pune capăt acestei noue înrîuriri străine, și poporul românesc ajunge în sfîrșit, după lungi sbuciumări, să între în matca proprie a desvoltărei sale, acea românească. Incepe de la 1821 perioada *Românismului* în care trăim astăzi.

Așa dar istoria Românilor se poate împărți rațional, după momentele însemnate a le desvoltărei sale, în patru perioade.

I. Istoria veche, de la origine până la 1290 d. Hr.: *formarea naționalității romîne.*

II. Istoria medie, de la descălecare până la Matei Basarab și Vasile Lupu, 1290—1653: *epoca Slavonismului.*

III. Istoria modernă, de la Matei Basarab și Vasile Lupu până la revoluția grecească, 1653—1821: *influența grecească.*

IV. Istoria contimpurană de la revoluția grecească din 1821 până în zilele noastre: *epoca Românismului.*

M'am oprit cu expunerea la faptul cel mare al unirei principatelor, adecă la realizarea celei întăi din dorințele de reorganizare exprimate de divanurile ad-hoc. Pentru a pune în toată lumina lui, tabloul regenerărei noastre, ar fi trebuit să cuprind în el și indeplinirea celuilalt punt din programul lor: întemeiarea dinastiei,

ba chiar să ating și incoronarea edificiului nostru politic prin proclamarea regatului; căci de aici abia incepe pentru noi era activă a vieței noastre politice, pe cînd, pănă atunci, aproape intreaga noastră istorie nu este decît reflexul adese ori neconștiut al istoriei străine.

Am crezut însă că nu este bine a întra prea adînc în timpul de față, care nu poate avea pentru propriele lui fapte privirea cea rece și nepărtinitoare ce se cere de la o expunere istorică. Aș fi vrut să mĕ opresc chiar inainte de anul 1848, din generația căruia mai trăiesc incă barbați care au influență asupra mersului imprejurărilor. Aceasta însă nu o puteam face, căci intreaga istorie a foastelor principate, gravitînd cătră unire, trebuia să ajung și cu expunerea pănă la implinirea menirei lor seculare. Mari fapte s'au indeplinit de la unire incoace, și cînd se va fi așezat pe timpurile noastre pînza limpezitoare a trecutului indepărtat, generațiile viitoare vor privi cu mîndrie la domnia lui Carol I. Dacă am socotit totuși că nu pot să o ating, am făcut'o din credința că dacă presentul trebue să scrie istoria trecutului, acea a presentului trebue să o scrie viitorul.

Autorul.

CARTEA I.

ISTORIA VECHE

FORMAREA NAȚIONALITĂȚEI ROMÎNE

din timpurile cele mai vechi până la descălecarea țărilor romîne

513 in. de Hr.—1290 d. Hr.

INTRODUCERE

Istoria unui popor este in mare parte determinată prin natura in sinul căruia dînsul este așezat. De la această lege firească nu s'a putut subtrage nici poporul romîn; ba la dînsul chiar inriurirea naturei s'au arătat cu o putere deosebită. O cercetare a acestei inriuriri va lumina ca un far intregul intuneric al veacurilor trecute. De aceea deschidem cu dînsa cartea istoriei sale.

Vom mărgini studiul numai la legătura istorică dintre pămînt și popor, fără a atinge intrebarea, nedeslegată incă, despre efectul climatului asupra formărei caracterului.

Configurația și așezarea țărei va avea tot-deauna o inriurire hotăritoare asupra mersului istoriei unui popor, de și această inriurire se poate modifica după cum se indreaptă pasul timpurilor. Natura reprezintă in formele ei statornice și intepenite elementul constant in viata poporului; creațiunile minței omenești pe acel progresiv și schimbător. Din jocul și inriurirea lor mutuală se țesă in decursul veacurilor pînza istoriei.

Dacă privim la o hartă a Europei alcătuită pentru a arăta rasele ce o locuesc, observăm că rasa latină formează in apusul Europei o masă compactă și așazată pe un teritoriu ce se ține de la o laltă pe o intindere de mai bine de 1,200,000 de chilometri

patrați, numerînd aproape de 80,000,000 de locuitori, toți impărtășind aceeași religiune și așezați in regiunea acea fericită, unde cultura omenească au dat cele mai strălucite a le sale roade. Departe spre răsărit și fără nici o atingere directă cu masa cea mare a Latinilor apuseni, se află aruncat celalalt grup de Latini ortodoxi, Romînii, incunjurați din toate părțile de neamuri străine, in care nici odată singele nu poate provoca pentru ei și o mișcare simpatică, ci numai interesul indreaptă cu răcoare calculele sale socotitoare. Această poziție a Romînilor, răzlețită cu totul de marea familie din care dînșii fac parte, este pentru ei din cele mai dăunătoare. Cu cît se accentuează mai mult politica de rasă, către care gravitează cu o nespusă putere vremurile noastre, cu atîta poporul romîn este expus la pericol, căci el este lasat singur să lupte cu uriașii ce 'l incunjoară. Popoarele latine, chiar cînd ar vra să'l ajute nu o pot face din pricina indepărtărei. Ce e mai reu insă este faptul, că fiind așazat in sfera de actiune a altor popoare, acele latine mai că nu au interes a'l ajuta, și in secolul nostru cel de fer și de foc, simpatia cel mult poate să vină in sprijinul interesului, nici odată insă să'l inlocuiască. Primul neajuns al poziției noastre geografice este deci că, pe cînd ginta latină formează ca un continent in apusul Europei, noi Latinii răsăriteni suntem ca o insulă perdută intr'un ocean de neamuri străine.

In această parte deci unde soarta a voit să arunce pe poporul romîn de la nordul Dunărei, el locuește astăzi o intinsă regiune de 300,000 chilometri patrați, aproape cît este suprafața Italiei și mai bine ca jumătate din acea a Franției, cuprinsă intre trei ape curgătoare mari, care mărginesc intre ele o formă triunghiulară. Aceste ape sunt fluviul *Dunărea* la sud, fluviul *Nistru* ca latura răsăriteană și

marele afluent al Dunărei *Tisa*, ca laturе apusană. In această regiune Romînii alcătuesc mai pretutindene o poporație compactă, trecînd unele insule din ei și peste hotarele arătate.

In mijlocul acestui triunghiu de ape se ridică un alt triunghiu de munți, alcătuit din puternicele lanțuri ale Carpaților răsăriteni. Acest al doile triunghiu întinde laturile sale aproape paralel cu cursul riurilor, stretăindu-le numai în doue punte: la nord, prin prelungirea Carpaților către centrul Europei, care desparte isvoarele Nistrului de acele ale Tisei, și la sud, către Dunărea, unde ingustează patul fluviului la Porțile de fer, pentru a se prelungi de cea parte de dînsul, în munții Golubinski din Serbia. Arătatele prelungiri ale munților Carpați către apus și sud, despart regiunea plană cuprinsă între munți și riuri în doue șesuri: acel apusan, al Tisei, care ținîndu-se într'una cu șesul Dunărei mijlocii, alcătuește ceea ce s'ar putea numi Mesopotamia europeană, și acel răsăritean, care se întinde către marea Neagră, trece Dunărea și se oprește tocmai în munții Balcani. Acest din urmă șes face un trup cu marele șes răsăritean al Europei.

O asemene așezare a Carpaților, în raport cu poporul nostru, este cu totul extraordinară și a avut asupra soartei sale urmările cele mai însemnate. Într'adevăr dacă vom observa cum sunt așezate popoarele în raport cu munții, vom găsi, cu toată nesfîrșita deosebire ce întîlnim în configurația geografică a țărilor împrăștiate pe suprafața globului, o regulă generală: că o naționalitate se întinde de obiceiu în basenul unui fluviu sau a unei mări, și că este mărginită de către o altă naționalitate prin un munte sau macar prin un colnic. Formulată mai scurt, această regulă s'ar putea rosti: o naționalitate este un basen, iar

C 8612

o graniță un munte.[1] Pentru a lăsa la o parte Italia, Spania sau Grecia, așa de hotărît delimitate, vedem d. e. că Francejii se intind in basenul oceanului Atlantic și că sunt despărțiți de Spanioli și Italieni prin Pirenei și Alpi, de Germani prin Vosgi. Germanii sunt iarăși inchiși de munții Franței și ai Italiei cătră apus și sud, la nord de marea Baltică și acea a Nordului, la răsărit de dealurile ce intovărășesc cursul Oderului și care îi despart de Poloni. Chiar acele națiuni care s'au intins in sinul altora precum Boemii (cu Moravii) și Ungurii intre Germani, incă au ocupat niște regiuni determinate in chip firesc de munții sau dealurile incunjurătoare. Așa Boemii s'au așezat in basenul superior al Elbei, mărginit foarte lămurit de munții numiți pădurea Boemă spre sud, iar dinspre nord cu Erz-Gebirge și Riesen-Gebirge. Ungurii de asemenea s'au așezat in regiunea Dunărei mijlocii și a Tisei, incunjurați din toate părțile de munții Carpați, și anume pe lîngă Viena de Carpații mici, din spre Slavii nordici și Romîni de diversele ramuri ale Carpaților mari, iar cătră Slavii sudici de munții Dravei (Waradin și Sirmiu). Dacă privim naționalitățile mai mici precum Sîrbii, Bulgarii, Albanejii, Danejii, vom găsi pretutindene niște țări bine așternute, mărginite de munți, care despart neamurile ce le locuesc de neamurile vecine. Numai acolo vor lipsi margini hotăritoare, unde pe o regiune intinsă munți nu se intîlnesc, precum in marele șes oriental al Europei, locuit fără hotare firești apreciabile de Ruși, Poloni, Fini și Tatari.

Așezarea geografică a Romînilor face o excepție de la această regulă. Ei sunt lipsiți de margini firești, și *muntele, care ar trebui să'i despartă de alte naționalități, străbate insuș poporul lor in mai multe mă-*

1. *Odysse Barot.* Lettres sur la philosophie de l'histoire, p. 32.

dulare desbinate, între care ridică niște stavile uriașe, rupe continuitatea țărei lor, împărtind'o în mai multe regiuni ce nu au între ele mai nici un soiu de legătură. Carpații au într'adevĕr o configurație foarte ciudată, precum n'o mai întîlnim la nici un munte de pe fața pămîntului. Desfăcîndu-se din Alpi prin ramura numită Carpații mici, de la răsăritul Moraviei, se întind ca un lanț către răsăritul Europei, sfîrșinduse la capătul lor cel mai oriental în un pumn uriesș, în care este prinsă parte din națiunea romînă, ce se împrăștie apoi printre degetele sale strînse, și către țărmurile mărei Negre. Carpații nu mărginesc nici o regiune; ba nici macar nu au rolul obicĕinuit al munților, de a despărți basenurile a doue fluvii (cel puțin în partea acea unde ei se implîntă cu capătul în națiunea romînă). De aceea riuri pornite de pe ambele lor laturi, cea nordică și cea sudică, se varsă în acelaș fluviu, Dunărea, precum sunt Siretiul, Prutul ș. a. de o parte, Tisa cu afluenții sei și Oltul de altă parte.

Carpații, ridicînd deci uriașa lor statură în mijlocul națiunei romîne, o împart mai ales în doue trunchiuri deosebite, unul întors cu fața în spre apus, celalalt spre răsărit, care ămbele se razimă cu spetele lor de zidul cel greu de străbătut, așezat între dînsele. Puține numai și anevoioase sunt respunderile între aceste doue părți: către Moldova pasurile *Tulgheșului*, *Ghimeșului* și acel al *Oituzului*; către Muntenia *Predealul*, *Branul*, *Turnul Roș* și *Vulcanul*: eată aproape singurele punte pe unde își pot da mîna Romînii de peste munți cu acei de dincoace. Pretutindene pe aiure, ponoare sau prăpăstii nestrăbătute, decît doară de piciorul ager și neobosit al vînătorului de munte.

Carpații sunt pricina hotăritoare a desbinărei politice a Romînilor. Vom vedea că Romînii, stînd în cetatea munților un timp îndelungat, se revarsară de la o vreme în afară, către văile și șesurile de la marea Nea-

gră. Astfeliu se născură cele doue state, a Muntenieĭ și Moldovei, pe cînd dincolo de munți lanțurile lăuntrice despărțiau pe Romîni in mai multe țări deosebite: Transilvania, Maramureșul, Crișiana și Banatul, asemenea cantoanelor sviţerene sau republicilor celor mici ale Greciei antice.

Din această revărsare a Romînilor in afară de cetatea Carpaților și anume, prin doue desfundături deosebite, una la sud din Fagaraș și alta la nord din Maramureș, se esplică cum de in cîmpia răsăriteană și sudică, chiar pe o *unitate teritorială continuă* se putură injgheba *doue* state, Muntenia și Moldova, in loc de unul singur. Și atît de puternică fusese indreptarea divergentă, imprimată lor incă de la obîrșie, incît ele trebuiră să trăiască despărțite, ba chiar dușmane, mai mult de o jumătate de mie de ani. Abia veacul nostru vĕzu dispărînd stavila rîdicată intre ele și unirea lor intr'un singur corp. Dar aici era vorba numai de piedici ridicate de oameni, de greutăți politice, și faptele omului, mai ușor se pot invinge sau cel puțin incunjura. Creațiunele naturei insă stau inaintea noastră ca o putere mult mai mare și mai greu de răpus. De cîtă incordare va avea nevoie simțimîntul național la Romîni, pentru ca luîndușî sborul peste culmile carpatine, să prindă intr'un singur lanț viața lor ca popor!

Tot așezarea Carpaților hotări legăturile in care Romînii intrară cu popoarele ce avură asupra lor o inriurire precumpenitoare. Șesul sudic răsăritean va primi inriurirea popoarelor sudice și răsăritene. Părțile de peste munți, mai deschise spre apus, vor gravita in sfera popoarelor apusene.

Dacă Carpații, in loc de a desbina pe Romîni in doue trunchiuri lipsite de apărare, și-ar fi intins crestele in jurul naționalităței lor, ei ar fi fost in ori-ce

caz un sprijin al desvoltărei lor naționale, in loc de a-i sta ca o piedică improtivă.

Vom vedea totuși cum Carpații au fost pe de altă parte adăpostul națiunei noastre in timpul vijelios al năvălirei barbare, cum au ocrotit'o și mîntuit'o de peire, ba au păstrat'o pănă la un punt ferită de multe amestecuri, și cum in acești munți s'au fiert și inchegat marea și minunata unitate a neamului românesc.

Pe munți se formează nourii binefăcători, care aduc rodirea și imbelșugarea, și tot pe dînșii iau naștere grindina și ploile prăpăstioase, ce respîndesc pustierea și sărăcia. Natura ascultă de propriele ei legi, fără a căta dacă ele priesc sau fac reu omenirei, și acest rol nepăsător față cu omul, natura îl îndeplinește atît in viața de toate zilele cît și in lungul curs al istorici.[2]

Și cu toate aceste poporul romîn nu poate năbuși o speranță ce incolțește in el, de cîte ori își aruncă ochii spre toate acele părți unde răsună graiul românesc, anume că din păturile adînci ale unui viitor ori cît de indepărtat, va răsări odată frumosul arbore al unirei tuturor Romînilor, că pe cît se intinde graiul lor comun se vor injgheba și interesele lor comune, că granițele statului vor cădea odată impreună cu acele a le naționalității lor. Poate că mult timp vor trebui Romînii să mai aștepte intruparea acestei dragi vedenii; dar ori cît ar fi să așteptăm, mărimea țelului să ne dea puterea de a răbda, și intreaga noastră strădănuire, intreaga noastră muncă să fie indreptată numai și numai spre acest scop sfînt și măreț. Fericit e poporul ce poate avea in această lume un ideal de realizat; al nostru este viu inaintea ochilor și noi să nu'l videm!

2. Vezi studiul nostru asupra așezărei geografice a Romînilor in Convorbiri literare XV. p. 381.

Dar numai aici la nordul Dunărei sunt zămisliți Latini în părțile răsăritene a le Europei? Mai sunt încă un număr, și acela însemnat, de frați ceva mai îndepărtați și dincolo de Balcani. Oare vulturii din Carpați nu'și ieu cîte odată sborul peste turburile ale Dunărei unde și se odihnesc tocmai pe piscurile Pindului? Și pentru ce nu am putea spera și realizarea acestuialt vis, și închipui un stat românesc sau o confederație purtată nu numai de Carpați, dar încă și de Balcani, și udîndu'și poalele în cele trei mări: Neagra, Egea și Adriatica?

Dacă pănă acuma natura a predomnit asupra destinelor poporului romîn, dacă ea esplică pănă acuma trecuta lui istorie, să credem ca trezirea spiritului seu spre viață și propășire îi va da putința de a înlătura nu numai piedecile ridicate de mersul istoriei în calea sa, dar și acele mult mai puternice ridicate de natură.

În ori ce caz se vede cît de mult trebue să lupte poporul nostru spre a'și crea în lume o poziție vrednică de originea din care se trage, și de cîtă muncă are el nevoe spre a'și realiza menirea lui pe pămînt.

Să ne despărțim însă de aceste dragi gîndiri, care apar departe pe orizonul viitorului, și să ne întoarcem cătră începuturile țărilor romîne, cătră un trecut fără îndoială și mai depărtat.

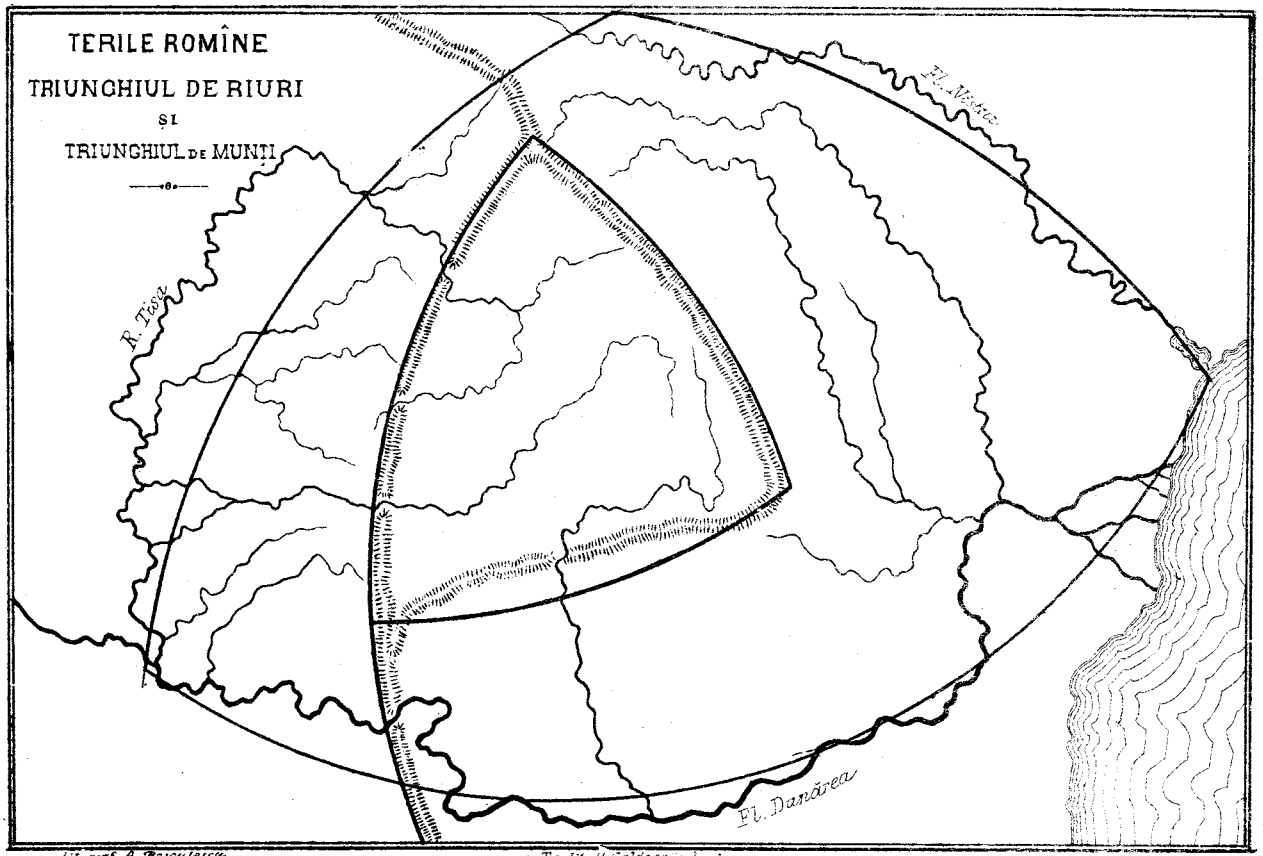

Litograf A. Rosculescu

Tipulit H. Goldner in Iași

CAPUL I

TIMPURILE ANTE-ROMANE

513 in. de Hr.—106 d. Hr.

I

SCIŢII ŞI AGATIRŞII

I. TOPOGRAFIA SCIŢIEI

In vremile cele mai vechi despre care istoria ne au lăsat vre o pomenire, ţările care alcătuesc pătria liberă sau incă subjugată a Romînilor, erau adăpostul mai multor popoare, pe rădăcina cărora acum adînc ingropată, s'au hultuit pe rînd toate acele elemente din acărora introlocare se urzi poporul românesc.

Ştirile noastre asupra acestor vremuri de mult apuse, le culegem aproape din un singur izvor, părintele istoriei, nemuritorul Herodot.

Era un timp cînd acest mare istoric fusese poreclit prin o neştiutoare ironie «părintele minciunilor», cuvînt inaripat, ce'şi făcu sborul prin lume ca toate lucrurile uşoare şi fără de cuprins. Prin o glumă reutăcioasă, prin un joc de cuvinte bazat pe neştiinţa celor ce i dăduse naştere, se puneau in indoială ştiinţa şi iubirea de adevĕr a marelui istoric grec.

Mai la urmă însă bunul simț învinse și pe fie ce zi lumea învățată se încredință mai mult, că din gura celor nouă muze ale lui Herodot, precum cu drept cuvînt numiră învățații alexandrini împărțirile lucrării sale, adevărul, de-și se arăta în o atît de atrăgătoare haină, nu perdea nimic din dreapta sa natură.

Herodot și-a dat cele mai mari silinți de a descoperi adevărul, de a aduna pe cît se putea prin propria-i experiență științele conținute în scrierile sale. De aceea el întreprinde lungi și obositoare călătorii, pentru a vedea prin el însuși lucrurile de care avea să vorbească, și a se informa despre cele ce nu ajungea să vadă din izvoare pe cît se putea mai vrednice de credință.

Cele ce făcea asupra lui întipărire nu erau faptele seci, ce se dau și se primesc drept istorie prin un fel de convenție stabilită, ca monedă de aramă lipsită de valoare adevărată, precum succesiunea regilor și povestirea bătăliilor acestora între ei. Cea ce se resfrîngea mai ales în marea și strălucita oglindă a minței sale era *țara* cu aspectul ce'l are la privire, cu particularitățile naturei sale cu înrîurirea ce o are asupra omului, era *poporul*, cu viața lui întreagă, cu credințele lui religioase, cu mitologia și povestile lui, cu obiceiurile și feliul seu de trăiu.

Eată lucruri ce presoară necontenit povestirea lui Herodot și despre care el are adesc ori naivitatea de a cere ertare de la cetitor. Și pentru mulți, foarte mulți, avea dreptate să o facă; căci această credincioasă expunere a tot ce văzuse și auzise a fost cauza ponegrirei lui. Când el era icoana credincioasă a unei lumi încă înfășurată în basmele ce încunjoară copilăria omenirei, cei nechemați vedeau în el, un om ce umpluse cartea lui numai cu povești lipsite de ori-ce crezare.

Acest observator cu însușiri atît de eminente avu

prilejul de a cunoaște prin propria lui persoană, cel puțin țermurile regiunilor, pe unde se intindeau popoarele ce locuiau și prin Dacia de mai tîrziu. Se știe că pe timpul lui, cătră 484—431, țermurile Pontului Euxin (mării Negre) erau pline de colonii grece pe care fără îndoială că Herodot le-a vizitat. Astfel ne vorbește el intr'un loc (IV, 81) [1] despre un vas mare de aramă ce l'a vĕzut cu ochii sei in țara numită Exampea intre Boristene (Nipru) și Hipanis (Bug). Aiure (IV, 82) arată cum a vĕzut el piatra cea vestită de lîngă Tiras (Nistru), pe care era intipărită urma unui picior de uriș, al lui Hercule, după cum pretindeau Grecii de pe malurile Pontului.

El a cunoscut deci țările noastre din o apropiere oare-care; a cules relațiunile sale asupra lor de la popoarele ce locuiau pe aice, ceea ce se vede adese ori din spusele sale, precum: «aceasta este originea pe cari Sciții *și o atribuesc*»; «Sciții *pretind* că» (IV, 7); «pănă acuma am raportat ceea *ce zic* Sciții despre dînșii și despre țara lor. Grecii ce locuesc pe țĕrmurile Pontului *spun* cu totul altmintrele» (IV, 8).

Fiind insă că Herodot nu putea să cunoască prin sine insuși toate țările de care vorbește și cu atît mai puțin sălbatica Sciție, apoi el culegea informațiunile sale, mai ales de la persoane ce vineau din lăuntrul acelor țări prin orașele unde el se oprise, și căuta pe cît se putea ca știrile sale să fie luate de la informatori de intăia mînă. «Nu se știe nimic positiv, zice el unde-va (IV, 16), asupra țărei așezate din colo de acea a căreia descriere am inceput'o, și *nu cunosc pe nimene cari să'mi fi vorbit despre ea după propria-i vedere*».

Herodot a vizitat și orașele Tracici. El spune

1. Izvorul de căpitenie asupra țărilor noastre este cartea IV.

de mai multe ori: «*am auzit* de la Grecii ce locuesc pe țărmurile Helespontului și a Pontului Euxin» (IV, 55), sau: «mai *spun* Tracii că peste Dunăre» (V.10). Tot atît de puțin va fi călătorit el in lăuntrul Traciei precum și in acel al Sciției.

Fiind că asupra acestor vremuri indepărtate ne lipsește singura garanție a autenticității faptelor istorice, controlul izvoarelor deosebite, apoi cercetarea credinței care se cuvine a se da spuselor lui Herodot, era neapărată inainte de a intra in expunerea lor.

Sciția după Herodot, este o regiune foarte intinsă, din care numai o mică parte cade pe țările ocupate astăzi de Romîni în stînga Dunărei. Ea cuprindea și o mare parte din Rusia meridională, mărginindu-se spre răsărit prin fluviul Tanais (Donul), care o despărția de Sauromați (IV, 21). Spre meazăzi se mărginea cu Palus-Maeotides (marea de Azow) in care Tanaisul se varsă, apoi cu Pontul-Euxin până la Dunăre, trecea la gurile acestui fluviu și pe dreapta lui, cuprinzînd Dobrogia de astăzi, care in vechime purta, până pe timpul Romanilor, numele de Sciția minor.[2] Astfel Herodot ne spune că «Tracia, ce se ține de Pontul-Euxin, este inaintea Scitici, care nu incepe decît in puntul unde se sfîrșește golful dependent de Tracia, și că deci Istrul trece prin Sciția pentru a merge in marea» (IV,99). Așa dar marginea intre Sciția și Tracia pe la gurele Dunărei nu este determinată de Herodot prin cursul fluviului, ci prin o afundătură a mărei Negre, un golf, de la care inainte incepe Sciția, iar gurile fluviului trec *prin această țară*, nu o mărginesc. In privința celorlaltor limite a le Sciței, Herodot ne spune că: spre apus, de la Istru in sus, se mărginește Sciția intăi de către *Agatirși*,

2. *Ammianus Marcellinus XXVII*, 4. 12—13. Notitia Dignitum in partibus Orientis p. 10, 11 și 134.

apoi de către *Neuri*, mai apoi de *Androfagi*, in sfîrșit de *Melanchleni* (IV, 100). Inspre nord deci (de la Istru in sus) incepînd de la apus și mergînd in spre răsărit, mărginile Sciției sunt arătate, nu prin accidente geografice, ci prin locuințele altor popoare. Pentru a lămuri deci pănă unde se intindea Sciția, este de trebuință a determina posiția geografică a acestor popoare.

Cel intăi din ele care ar mărgini Sciția din spre nord și ar avea tot odată așăzarea cea mai apusană, sunt Agatirșii. Despre ei ne spune Herodot aiurea că sunt niște oameni cu port resfățat și foarte de aur purtători (IV, 104).[3] Această descriere a poporului Agatirșilor ne dă mijlocul de a hotări regiunea ocupată de ei. Imbelșugarea aurului la acest popor și deci luxul hainelor sale, provenia din bogatele mine de aur a le Transilvaniei, exploatate după cît se vede incă de pe atunci, și care in vremile vechi erau de o producțiune mult mai mare decît astăzi. Tot acolo transpune o altă arătare a lui Herodot țara Agatirșilor. El spune anume vorbind de mai multe riuri a le Sciției: «aceste sunt riurile ce izvoresc chiar din Sciția, care mărese fluviul; riul Maris însă, eșind din țara Agatirșilor, de aseminea se unește cu Istrul» (IV, 48). Lăsînd pentru un moment la o parte determinarea riului Maris, anume cu ce riu de astăzi corespunde, observăm numai opositiunea ce o face Herodot intre rîurile ce izvoresc din Sciția și acel Maris ce esă din țara Agatirșilor. Sciția fiind aratată de Herodot ca o țară de tot plană (IV, 47), urmează că ea se întindea, în partea ei apusană, către nord, pănă in Carpați; prin urmare riurile au-

3. Că ἀβρότατοι nu are in acest loc ințelesul de *laș*, *moale*, pe care il are une-ori, vezi *Hasdeu*, Istoria critică, București, 1875, p. 189, nota, in care citează părerea identică a lui *Karl Ritter*.

togene a le Sciției vor fi acele ce izvoresc pe laturea exterioară, sudică a Carpaților: riul Maris însă, ce curgea din țara Agatirșilor, va trebui să izvorască *de pe laturea aceea a Carpaților ce nu se atîngea cu Sciția*, prin urmare de pe cea nordică, din Transilvania.

Pe cît timp încă popoarele nu sunt constituite în state, limitele între diversele ginți sunt de obiceiu acele naturale, mări și munți mai cu samă, și această cu atît mai mult la popoarele nomade, precum se va videa că erau Sciții. Odată ce Herodot ne arată că acest popor se întindea în Rusia meridională și Moldova de astăzi, de aseminea în regiunile de la gurile Dunărei către marea Neagră, nu avem nici un temeiu a ne opri la vr'un punt oare care de pe întinsul șes al Munteniei; toată regiunea plană acestei țări pănă din colo de Olt chiar, trebuia să fi fost cutrierată de hoardele Sciților cu turmele și carele lor. Precum cînd turnăm apă pe o suprafață plană și lipsită de ridicături, liquidul se întinde în toate direcțiunile și o acopere, ast-felin și toiurile de popoare nomade, cînd le vedem arătate ca ocupînd o parte din un șes sau podiș, putem spune cu siguranță că întreaga regiune a acelui șes sau podiș este țara lor, în sensul adică că este cutrierată de ele.

Din așezarea Agatirșilor în cetatea Transilvaniei se esplică cum de ei singuri se opun Sciților, cînd aceștia, urmăriți de Darius, vroiră să'și răsbune asupra popoarelor încunjurătoare, Melanchlenii, Androfagii, Neurii și Agatirșii, care nu vroise a le da ajutor contra marelui împărat. Melanchlenii, Androfagii și Neurii suferiră pustierile Sciților; singuri Agatirșii putură să se împrotivească, cum ne spune Herodot (IV, 124, 125), și această împrotivire le fu cu putință numai din pricina munților ce-i apăra.

Mai avem o indicațiune că Agatirșii trebuiau să

locuiască departe de Dunărea, in faptul că popoarele din Tracia, de pe malul drept al fluviului, aveau despre niște imprejurări, pe care le vom videa că se referă la țara Agatirșilor idei foarte confuse. Ele spuneau că: «dincolo de Istru pămîntul e cuprins de albine, care impedecă pe oameni de a inainta in calea lor.» Vom vedea că Agatirșii cultivau albinele, și Tracii, auzind despre țara cea indepărtată unde erau albine, scorniră inchipuirea că țara de dincolo de Dunăre e așa de plină de albine, incît impedecă pe oameni in drumul lor. Tot astfel spuneau Sciții că la marginele țărei lor către nord-răsărit, «nu este cu putință a pătrunde mai departe, nici a videa ceva din cauza nenumăratei mulțime de pene ce sboară prin văzduh» (IV, 7), cea ce Herodot el insuș esplică prin o vecinică și deasă ninsoare (IV, 31). Precum Sciții nu pot pătrunde mai spre nord din cauza penelor, așa și Tracii din cauza albinelor. In ambele cazuri, aceeași transformare extraordinară a unui fapt real, provenită din cauza indepărtărei și a relațiilor nesigure și rare. Despre Sigini, care locuiau in Banat lîngă Dunărea, Tracii știu să spună lui Herodot relațiuni adevărate (IV, 9); iar despre Agatirși nu, pentru că erau despărțiți de ei prin toată lățimea Munteniei.

Din toate cele spuse s'a demonstrat indestul că Scița se intindea in spre partea ei cea mai apusană, către nord, pănă la Carpații Munteniei și că dincolo de acești munți, in Transilvania de astăzi locuia poporul Agatirșilor. [4]

După Agatirși Herodot numește ca al doile popor mărginaș al Sciților pe acel al Neurilor. Despre acesta spune intăiu că trăește după obiceiurile scitice

4. *Dl Hasdeu* Ist. crit. p. 189, susține fără nici un cuvînt că Agatirșii locuiau zona submunteană a țărei Românești.

(IV, 105), prin urmare că era păstor și nomad; Neurii apoi sunt din acei a căror țară a fost devastată de Darius, cînd acesta urmărea pe Sciți (IV, 125), două semne de pe care putem recunoaște că locuiau o regiune mai plană, care fiind mai spre răsărit de Agatirși și la nordul Sciției nu poate fi căutată decît prin partea Moldovei numită țara de sus și pănă pe la isvoarele Nistrului, pe unde spune Herodot că se mărginea Neurida cu Sciția (IV, 51).

După aceștia veneau Androfagii (mîncători de oameni) și Melanchlenii (cei cu haina neagră) acăror locuințî trebuiau să fie mai in spre nord-ost, către obîrșiile Niprului. Și mai către răsărit incă, se mărginea Sciția cu deosebite popoare, asupra cărora relațiunile lui Herodot sunt din ce in ce mai fabuloase.

Lîngă gura Boristenului locuiau Calipizii, care erau Greco-Sciți, așazați și agricultori. Totuși se vede că ei lucrau pămîntul mai mult din pricina exportului grînelor către orașele grecești, decît pentru propria lor intrebuințare și că ei trăiau tot după sistemul scitic, din turme și productele lor (IV, 17, 18).

Afară de regiunile ocupate de diversele popoare, Herodot ne vorbește și de riurile ce curgeau prin ele. Lucru destul de curios, că el nu vorbește de munți. Regiunea Sciției este pentru el un șes plan, fără vre o ridicătură insemnată. Acest caracter general al țărei se vede că îl stăpînește pe Herodot in toate locurile unde vorbește de ea; la munți nici pare a se gîndi. După cît se vede el nu a fost informat despre existența unor asemene și mai ales nu de acea a munților apuseni, Carpații. Dacă ne vom aminti insă că Herodot s'au oprit mai mult la gura Boristenului, de unde și-a culeș notițele sale, atunci nu ne vom mira că existența acestor munți nu i-a fost impărtășită. Ea era necunoscută sau foarte puțin cunoscută și Sciților de lîngă marea, ce se aflau in așa

de insemnată indepărtare de dînșii. Să ne amintim că Neurii îi despărțiau de acești munți și că după Neuri era pentru Sciți sfîrșitul lumei. Cel mult vor fi cunoscut ei munții cei de la sudul Transilvaniei pe unde le vor fi eșit Agatirșii inainte spre intimpinare; dar o relațiune mai strînsă cu acești munți nu aveau. Poate că Sciții de pe lîngă Dunăre să fi știut mai multe despre munții ce le mărgineau țara inspre nord; dar nu de la aceștia se informase Herodot, și pentru acele timpuri trebue să ținem samă de inceata și greaua schimbare a ideilor. Mai este de observat că Sciții au in genere mult mai bună cunoștință despre cele ce se petreceau la răsăritul și la nordul lor, decît despre cele de la apus. Astfeliu ei inșiră un număr insemnat de pături de popoare locuind spre răsărit și nord, și marginile lumei sunt pentru ei intr'acolo foarte indepărtate, pe cînd inspre apus ele incep indată după Neuri și Agatirși. Apoi chiar poveștile ce le spun despre țările nordice au un grad de adevăr. Astfel penele cele multe ce împleau aerul; apoi povestirea despre oamenii ce dormiau șese luni (IV, 25), in care vedem un resunet despre nopțile cele lungi ale polurilor. Cauza acestei mai de aproape cunoștinți cu nordul provine, după cît credem, din relațiunile comerciale ce le aveau cu acele regiuni, mai ales din comerciul cu blăni. Toate aceste imprejurări pot să esplice indestul cum se face de Carpații nu sunt pomeniți in Herodot.[5]

Despre riuri istoricul grec ne vorbește din protivă indestul de pe larg. El amintește, pe lîngă altele ce nu ne interesază, Istrul (Dunărea) și Tirasul (Nistrul), apoi cîți-va afluiuți ai Istrului, care trebue să ne

5. *Dl Hasdeu*, Istoria critică, p. 204 crede că Herodot confundă Carpații cu Hemul, luîndu-i drept acelaș șir de munți. Chiar dacă ar fi așa, Carpații incă n'ar fi fost cunoscuți in chip lămurit lui Herodot.

ocupe mai de aproape, ca unele ce curg prin țările noastre.

Locul cel mai important din istoricul grec privitor la cursurile de apă la Sciții este următorul: «Sciția procură Istrului cinci riuri: unul pe care Sciții il numesc Porata iar Grecii Piretus, altul Tiarantos și Araros și Naparis și Ordessos. Cel d'intăi numit dintre aceste riuri e mare și curgînd spre răsărit își unește apele cu Istrul, iar al doile numit Tiarantos mai in partea apusană și mai mic; Araros însă și Naparis și Ordessos, curgînd printre aceste, se revarsă in Dunăre»[6] (IV, 48).

In Porata al Sciților sau Piretus al Grecilor recunoaștem numele de astăzi al riului ce desparte România de Basarabia, Prutul. Consoanele *p*, *r*, *t* au fost toate păstrate și numai cît vocalele au suferit o schimbare firească, intunecîndu-se in *u*, din sunetele mai mult deschise ale unei limbi mai apropiate de originile limbelor arice. Etimologia acestuia nume se află in radicala sanscrită *pâr*, zendic *pĕrĕ*, grecește *πέραω*-a trece, de unde indianul *pâra*-mal, persicul *pĕrĕt*-pod, elenicul *πόρος*-drum, germanul *furt*-pîrău. La Constantin Porfirogenitul, impăratul Constantinopolei, care face către 952 o descriere a administrației imperiului bizantin pentru invățătura fiului seu, se intîlnește forma contrasă *Βρούτος*.[7]

Tiarantos al lui Herodot nu este altă ceva decît Siretul. Acest riu mai are in alte fîntîni istorice următoarele numiri: în Ptolemeu *Ἱεράσος* cu spiritul aspru; in Ammianus Marcellinus *Gerasus*, iar in Constantin Porfi-

6. «Ὁ μεν πρώτος λεχθεὶς τῶν ποταμῶν (Πυρέτος) μέγας καὶ πρὸς ἠῶ ῥεῶν ανακοινοῦται τῷ Ἴστρῳ τὸ ὕδωρ· ὁ δὲ δεύτερος λεχθεὶς Τιαραντὸς πρὸς ἑσπέρης τε μάλλον καὶ ἐλάσσων· ὁ δὲ δὴ Ἀράρος τε καὶ ὁ Νάπαρις καὶ ὁ Ὀρδήσσος διὰ μέσου τούτων ιόντες ἐκβάλλουσιν ἐς τὸν Ἴστρον.»

7. *Constantin Porphyrogenitul*, de administratione imperii, Bonn, p. 171 Comp. *Hasdeu*, Istoria critică, p. 184.

rogenitul forma ce o are și astăzi, Σερέτος.[8] Din modul deosebit cum îi aud numele și'l reproduc cei trei geografi mai vechi, unul cu *t*, celalt cu spiritul aspru și al treile cu *g*, putem induce că consoana inițială avea un sunet cam nedeterminat, care se va fi apropiat și de *s*, ce apare în Constantin Porphyrogenitul și se păstrează și astăzi. Derivațiunea acestui nume trebue dar căutată mai curînd în o radicală începătoare cu *s* decît în una începătoare cu *t*. El își trage originea din radicala sanscrită *sru* a curge, de unde *sravanti*-fluviu. Tiarantos al lui Herodot nu este deci decît *Sar-antus*, «de unde prin suprimarea nasalei se naște *Sar-at*, prototipul direct al Siretiului nostru.»[9]

Dacă însă Piretus și Tiarantos sunt Prutul și Siretiul, unde să găsim atunci celelalte trei riuri care «curgînd printre aceste» să se verse în Dunărea, de oare ce între Siretiu și Prutu nu se află alt afluent al fluviului? Pe de altă parte printre acele trei riuri arătate de Herodot ca intermediare între Piretus și Tiarantos se află enumerat și Ordessos, acărui nume aduce așa de bine cu acel al Argeșului. Dar atunci cum s'ar putea împăca arătările lui Herodot cu așezarea și cursul riurilor noastre? Argeșul să se verse în Dunărea între Prut și Siretiu![10]

Noi credem că Herodot a fost reu informat sau au înțeles greșit lămuririle ce i s'a dat asupra cursului riurilor Sciției, căci este de observat că pentru știrile

8. *Ptol.* III, 8. *Am. Marcel* XVII, 13. *Porphyr.* Idem.

9. *Hasdeu*, Ist. crit. p. 185.

10. D-lu *Hasdeu*, Ist. crit. p. 182, urmînd pe istoricul rus *Nadiezdin*, propune o traducere nouă a frasei „διὰ μέσου τούτων“ anume „prin mijloacirea acestora,“ încît Naparis, Araros și Ordessos ar deveni *afluenții* Siretiului: Moldova, Bistrița, Suceava etc. Dar mai întâi nici un alt loc din Herodot nu invoește o aseminea traducere; apoi Herodot spune că prin mijlocirea *acestora* adică a amîndurora, Siretiului și Prutului, s'ar vărsa acele trei riuri în Dunărea, și Prutul n'are nici un afluent vrednic de însemnat. Vezi și *Gr. Tocilescu*, Dacia înainte de Romani, București, 1880, p. 48.

geografice *adunate după relațiuni*, trebue pus ca principiu de critică, că partea cea mai sigură in o asemenea relațiune este *numele* geografic, ear partea cea mai puțin sigură *poziția* elementului: riu, munte sau țară, a căruia nume e pomenit.

Intr'adevĕr numele e ceva simplu, o formă de sunet, care se fixază in memorie și se repetă prin graiu; din contra determinarea unei posițiuni este ceva foarte anevoios. E ușor de a ținea minte că un riu se numește Bistrița; e mult mai greu insă a ști și a expune de unde isvorește, in cotro curge, in ce se varsă și alte imprejurări.

Prin urmare cu toată indicațiunea greșită a lui Herodot asupra cursului riurilor Sciției, noi credem că Piretus al lui Herodot este Prutul, Tiarantos Siretiul și Ordessos, Argeșul.

Herodot mai amintește insă intr'un alt loc, reprodus și mai sus, un al patrule riu al Sciției, pe *Maris*. El zice că «și riul Maris, eșind din țara Agatirșilor, se amestecă cu Istrul»[11] (IV, 49).

E probabil că Herodot înțelege aice prin Maris, Oltul și nu Mureșul. Faptul singur că Mureșul se varsă in Tisa și nu in Dunărea, ca Maris a lui Herodot, nu ar putea fi un temeiu pentru a nu identifica aceste doue riuri, acăror nume sunt așa de apropiete, intru cît se putea foarte ușor lua Mureșul ca riul principal și Tisa numai cît ca un afluent al seu. Herodot insă dă pe Maris ca pe un tributar al Dunărei *ce eșia din țara Agatirșilor, dar trecea prin acea a Sciților*. Mureșul insă curgînd in totalitatea sa dincolo de Carpați, in o țară ce nu mai era Sciția, ne vine greu a crede că să se fi raportat călătorului grec numele unui riu atît de indepărtat și să nu se

11. „Ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ.“ Vezi și mai sus p. 29.

fi atribuit acest nume Oltului care și el eșia tot din țara Agatirșilor, dar curgea intr'adevĕr prin Sciția pentru a se arunca in Dunărea. Cătră acest argument hotăritor se mai adauge și următorul text din Strabon: «Se mai varsă in Dunăre, trecînd prin țara Geților și riul Maris, pe care Romanii transportară toate cele de trebuință pentru resboiu.»[12] Țara Geților nu s'a intins insă nici odată in regiunea Mureșului sau a Tisei, ci a fost tot deauna in Valachia, incît și in Strabon avem aceași indicațiune că riul Maris ar fi insemnînd Oltul. Apoi vom vedea mai jos, la expunerea expedițiilor lui Traian, că acesta nici odată n'au atins malurile Mureșului, ci in a doua lui călcare a Dacilor au intrat in țara lor prin valea Oltului, incît această imprejurare confirmă și mai mult părerea că Maris al lui Strabon, și deci și acel al lui Herodot, este Oltul.[13]

Maris este numai cît o derivare scitică a rădăcinei arice *mar*-apă de unde sanscritul *mîra*, celticul *mor*, goticul *marei*, latinul *mare*, slavicul *mare*, litvanul *mares*, și prin care se explică niște termini ca *Marmara*, *Marna*, *Marsala*, riușor și oraș in Sicilia, *Mara*, pîrău in Maramureș. Maris insemna deci in limba scitică tot atîta ca și apă, riu. Prin urmare de și nu se poate identifica Marisul lui Herodot cu Mureșul de astăzi, se poate admite cu siguranță că dacă Oltul, care mai tîrziu își schimbă numele, se numia pe atunci tot Maris, cu atîta mai mult acest nume de Maris trebuia să se fi aplicat, in generalitatea lui

12. *Strabo, VII*, 3 § 13: „Ῥεῖ δέ δι'αὐτῶν (Γετῶν) Μάρισος ποταμὸς εἰς τὸν Δανούβιον, ᾧ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον."

13. Aceste ne par argumentele hotăritoare in chestiune și nu acele invocate de *Dl. Hasdeu* (in parte după *Nadiezdin*) Ist. Crit. p. 185 și urm. *Dl. Tocilescu*, Dacia in. de Romani p. 46, nota 94, combate insă fără drept părerea, in sine intemeiată, a D-lui Hasdeu.

de a însemna apă curgătoare, și la Mureș, care păstrează acest nume până astăzi, încît avem o dovadă indirectă că și Mureșul de astăzi se numea pe timpurile Sciților tot Maris. Nu numai atîta: pentru a explica numele *Maramureșului* suntem nevoiți a admite că și Tisa în prelungirea ei superioară de la vărsarea Mureșului în ea, purta pe atunci tot numele generic de *Maris-Mureș*, care duplificîndu-se cu celalt riușor din acea țară, *Mara*, ce și astăzi poartă acest nume, dădu naștere numelui țărei udate de ambele aceste doue cursuri de apă. [10]

Analisa idrografiei Sciției după Herodot ne au arătat deci că patru nume de riuri, *Prutul*, *Siretiul*, *Argeșiul* și *Mureșul* își au originea lor încă de pe timpul când sălbaticile oarde ale Sciției locuiau pe marginile lor. După mai bine de doue mii de ani, Românii păstrează încă denumirile vechi a le acestor patru cursuri de apă, o continuitate în tradițiunea locală, care nu se poate explica decît prin o continuitate a poporației ce au locuit în prejurul acestor riuri, pe cînd la alte ape mult mai mari, precum Tirasul, Tanaisul, Boristenele, numele s'a schimbat cu totul, împreună cu elementele etnice ce se oglindeau în valurile lor.

10. D-l. *D. Onciul* în studiul seu asupra lui „Dragoș și Bogdan" publicat în Convorbirile literare XVIII p. 304, crede că numele Maramureșului ar fi provenit din faptul că cursul superior al Tisei s'ar fi numit ***marele*** Mureș în opoziție, cu Mureșul celalt, cel mic. Noi credem că explicațiunea numelui din cele doue riuri a le țărei este de preferat.

2. MORAVURILE SCIȚILOR ȘI RASA LOR.

Lăsînd la o parte poveștile asupra originei Sciților, pe care Herodot le culese din gura lor, să venim la descrierea moravurilor acestui popor.

Sciții erau un popor barbar, cu moravuri foarte sîngeroase : ast-fel cînd regele condemna pe un vinovat la moarte, copii de sex bărbătesc împărtășeau soarta tatălui, iar fetelor nu li se făcea nici un rău (Herodot IV, 69). Un Scit bea tot deauna sîngele celui intăi om aruncat jos; el tae capul tuturor dușmanilor uciși și le presintă regelui și numai astfeliu capătă dreptul la împărtășirea prăzei. El jupește aceste capete, tăind pelea in cerc deasupra urechilor și o desface astfel de pe partea osoasă ; după această operație el răzălnește curat toată partea cărnoasă cu o coastă de bou, apoi, lucrînd această piele în mîni pentru a o inmuia, face din ea un soiu de șervet cu care se slujește la masă. Sciții anină aceste piei ast-fel pregătite de frîul calului pe care umblă, și se mîndresc cu asemene trofee. Cel ce are mai multe piei trece de cel mai voinic. Sunt chiar unii cari fac un soiu de mănțăli din mai multe de aceste piei cusute impreună. Mai mulți au obiceiul de a jupoi mîna dreaptă a oamenilor ce au ucis și de a face din pieile lor, cărora le lasă unghiile, învălitori pentru tolbele lor. Alții insfărșit icu pielea intreagă a oamenilor și, intinzind-o pe bețe, o port de călare pentru a o arăta (IV, 64). Aceste obiceiuri sunt cu totul asămănătoare acelor practicate de Pieile-Roșii din America, cu cari nici o dată Sciții n'au putut

sta în legături. De aice se vede cît de puțin temeiu se poate pune pe identitatea moravurilor a două popoare, pentru a aprețui gradul lor de înrudire, afară doară de cazul unor obiceiuri cu totul caracteristice.

Partea osoasă a țitvei dușmanilor lor celor mai mari o pregătesc astfel că fac din ea un soiu de cupă, de care se slujesc pentru a bea. Aceeași pregătire fac ei și cu țitvele acelor dintre compatrioții lor, care avînd vro o judecată cu dînșii fusese dați de rege pe mînile lor. Cînd un străin îi vizitează, dacă se bucură de vre-o vază la ei, îi arată aceste țitve spunînd: «Acestia a căror țitve le vedeți, au fost cînd-va prietinii sau rudele noastre; ei s'au războit cu noi și noi i-am învins» (IV, 65).

Îndată ce regele a murit, corpul lui este acoperit cu ceară, desertul pîntecelui este deschis, curățit și umplut cu plînte mirositoare, mirodenii și grîne de anison. Cadavrul astfel pregătit este condus pe un car de la un popor la altul. Acei ce'l primesc în trecerea lui, pentru a'și arăta durerea, își tae vîrful urechilor, își rad părul, își fac tăcturi în brațe, își spintecă fruntea și își străpung brațul stîng cu o săgeată. După ce se pune regele în groapă, se gîtuie și se pun lîngă el una din concubinele sale, un bucătar, un paharnic, un secretar, un ușier, cai, precum și șipușoare de aur (IV, 71). Printre slugile regelui, cari sunt toți Sciți de origină, căci regele pune de'l slujește pe cine-i place, se aleg 50 de oameni cei mai deosebiți și mai bine făcuți care se gîtue, și ucigîndu-se un număr de o potrivă de cai, se înșiră acești călăreți morți în giurul groapei sprijiniți cîte în o țepușă (IV, 72). Acest obiceiu arată într'un chip învederat că ideia nemuririi exista și la Sciți încă înaintea ivirei lui Zamolxis, după cum această idee se vede că se află chiar în mintea omului pre-

historic. Ea pare a se fi trezit in crierul omenesc odată cu conștiința de sine, și de aceea și astăzi incă imensa majoritate a oamenilor nu se poate despărți de dînsa.

Barbaria Sciților este ilustrată de Herodot și cu alte exemple: astfel mai spune el că Sciții au obiceiul de a scoate ochii tuturor sclavilor pe care îi întrebuințază le pregătirea lăptăriilor din cari mai cu samă se hrănesc, pentru ai impedeca astfel de a fi distrași de la treaba lor (IV, 2).

Sciții erau un popor nomad. «Neavînd nici orașe nici sate, nici zidiri și carele fiind singura lor locuință, transportînd casa lor ori și unde le place, combătînd toți cu arcul de călare, ne nutrindu-se nici odată de productele plugului ci numai din turmele lor, cum se nu fie ei oare neinvinși și pentru a zice astfel negăsiți!» (IV, 16) Toate aceste foloase le trag de la țara lor cea plană și mai găsesc și in fluviile ce o percurg mijloace de apărare. Suprafata teritoriului, cu totul șesă, e imbelșugată in pășuni și izvoare, iar fluviile sau riurile propriu zise sunt așa de numeroase, precum sunt in Egipet simplele canale (IV, 47). In tot anul magistratul districtului adună pe Sciți ce locuesc in despărțirea lui, toarnă cu ceremonie vin amestecat cu apă in o cupă și dă de băut la toți cei ce au ucis dușmani in bătălii. Acei ce nu au avut această glorie nu pot gusta din acea băutură și se țin de o parte rușinați; și aceasta e pentru ei cel mai mare semn de dispreț (IV, 66). Sciții observă oare-care ceremonii particulare pentru a se lega mutual prin jurămînt. Se toarnă vin in o cupă și se amestecă in el sînge, pe care contractanții il scot din corpul lor cu vîrful unei sule, sau tăindu-și mici porțiuni de carne. Fie-care infige in acea cupă sabia și săgețile sale, sagara și javelotul seu. Această ceremonie este insoțită de mari blăstămuri;

apoi cei ce au făcut jurămîntul beu vinul și dau de bĕut și persoanelor celor mai distinse din urma lor (IV, 70).

Sciții cînd mor, rudele cele mai de aproape ale mortului pun corpul mortului imbălsămuit pe un car și il preumblă la toți prietinii lor. Fie-care din Sciții la care se duce corpul, dă o masă la toți ce-i ce-l insoțesc și se scoate și dinaintea mortului o parte ca dinaintea mesenilor celoralalți. Aceste vizite țin timp de 40 de zile, după care mortul este ingropat. După ingropare Sciții se curăță in modul următor: ei incep prin ași freca și spăla bine capul; apoi pentru a'și curăți corpul, ei fixază in jurul lor trei pari inclinați spre olaltă. Pe acești pari intind ei bucăți de stofe de lînă bine prinse impreună și, in mijlocul acestui fel de cameră, pun pietre roșite in foc. Pe ele pun grîne de cînipă ce produc aburi, care-i fac să asude. Sciții iubesc foarte mult această baie de aburi și țipă cînd o ieu. Femeile urmează o altă metoadă: ele ieu lemn de chiparos, cedru și de un arbor ce produce tămăe, pisază acele lemne udate cu apă și fac o pastă cu care se ung; apoi o ieu după 2 sau 3 zile (IV, 73, 75).

Se vĕd la Sciți un mare numĕr de vrăjitori care se slujise de vărguți de salcie pentru a profetiza. Ei duc cu ei mari făscii de asemine vergi și, cînd vrau să opereze, le pun jos și desleagă fășcia, apoi pun la o parte fie-care vărguță, aruncînd sorți, și potrivit cu pronunțarea lor, ei unesc iarăși vărgușele in fășcioare (IV, 47).

Cînd regele Sciților este bolnav el chiamă la dînsul trei din cei mai vestiți vrăjitori care aruncă sorții după metoada arătată. De obiceiu după ce-i au aruncat, ei arată pe unul din compatrioții lor, care, după ce jurase pe vatra regelui, își calcase jurămîntul, cauză care adusese boala. Trebue știut că la

Sciți este obiceiul de a face jurămîntul cel mai sacru «pe vatra regească.» Cel acusat este adus. Dacă neagă să fi comis un asemenea sperjur, se aduc alți vrăjitori, care dacă spun ca și cei d'intăi, se tae capul vinovaților. Dacă 'l declară nevinovat apoi se aduc și alții pănă ce majoritatea hotărește. Dacă aceasta rostește lipsa de vină a acuzatului atunci vrăjitorii cei dintăi sunt pedepsiți cu moarte (IV, 68, 69).

Sciții au mare indepărtare pentru obiceiuri străine. Locuitorii unei provincii nu vrau se urmeze pe acele ale unei provincii vecine. De aceea au și ucis ei pe Scitul Anacharsis ce călătorise in Grecia și vroise să introducă la Sciți cultul grecesc (IV, 76).

Cît despre religiunea Sciților știrile ce ni le dă Herodot sunt foarte restrinse. El arată că «singurii zei la care se inchină ei sunt mai intăi: Hestia (Vesta), apoi Zeus (Jupiter) și Ge (pămîntul) pe care o privesc ca femeia lui. In al treile rang, Apolon, Afrodita, Hercul și Mars; Sciții regești jertfesc și lui Neptun. In limba lor ei dau Vestei numele de *Tabiti* și lui Jupiter, poate cu drept după părerea mea, acel de *Papaeus*; Pămîntul se chiamă *Apia*; Apollon *Eutosirus*; Afrodita *Artimpasa*; Poseidon *Thamimasadas*. Ei nu sfințesc zeilor lor nici temple, nici altare, afară decît lui Mars» (IV,59). Asupra jertfelor ne spune Herodot că «victima este infățoșată in picioare cu membrele dinainte lățuite in o frînghie; că nu este nici foc aprins, nici auspicii, nici libațiuni. Animalul gîtuit este jupoit și apoi fert.» (IV, 60). Pentru Mart se fac jertfe deosebite. «In fie-care district, se ridică aproape de locul unde magistrații țin judecățile, un templu in modul următor. Se adună un mare număr de legături de vreascuri care se clădesc pe un spațiu de trei stadii de lung și tot atît de lat, dar de o înălțime mai mică păstrîndu-se deasupra o suprafață plană patrunghiulară. Trei din laturi sunt drepte, iar

a patra piezișă pentru suit. O sută cinci-zeci de care sunt ocupate în fie-care an a transporta legăturile de vreascuri necesare acestei construcțiuni, pe care iarna o strică de a pururea. Pe această movilă de vreascuri implîntă Sciții un vechiu iatagan de fer, ce se zice a fi închipuirea zeului Marte, și acestui iatagan ofer Sciții în fie-care an jertfe de vite și cai. Tot acestui chip jertfesc ei și cîte unul din suta de prinși făcuți în resboiu, nu ca jertfe ordinare, dar cu ceremonii deosebite. După ce au turnat vin pe capul prinșilor ei îi tac deasupra unui vas; ducînd apoi acest vas pe grămada de vreascuri ei udă iataganul cu sîngele ce conține. După ce fac această stropire pe podișul clădirei ei se coboară, taie umerul și mîna dreaptă a tuturor oamenilor jertfiți, acăror corpuri au rămas la pămînt, aruncă în aer aceste membre și le lasă acolo unde au căzut, așa despărțite de trunchiu. Apoi jertfesc jertfe ordinare și se retrag. Ei nu jertfesc nici odată porci, ba nici vor să crească de aceștia în țară» (IV, 62, 63).

Expediținnea lui Darius în contra Sciților arată în cea mai vie lumină starea socială a poporului scit. De pe timpul regelui med Ciaxares, sub care Sciții sunt arătați ca năvălind în impărăția Mezilor, și ținînd-o în stăpînire timp de 28 de ani, ei urmau regulat incursiunile lor în bogatele și cultele state ale Asiei. Imperiul Mezilor fiind resturnat de acel al Perșilor, al 3-le impărat de după Cyrus, Darius I Histaspes, se hotărește de a pedepsi vecînicile incursiuni ale Sciților prin o expediție făcută chiar în țara acestora. Fiind însă că drumul prin Asia catră țara Sciților era plin de greutăți, Darius se hotărește ai ataca prin Europa și trece Bosforul tracic pe un pod de vase construit de arhitectul Mandrocles din Samos (IV, 87). Grecii din Asia minoră, care urmau pe regele pers în expediția lui, fiind trimiși înainte, pe ma-

rea Neagră, spre a intra in Dunărea și a așterne un pod și peste acest fluviu, cea ce și făcură in puntul unde el se imparte in mai multe brațe (IV, 89), deci prin apropiere de Tulcea, Darius trece cu imensa lui armată in Sciția, atingînd sudul Basarabiei actuale.

Sciții trimiseră deputați la toate popoarele invecinate: Agatirșii, Neurii, Androfagii, Melanchlenii, Gelonii, Budinii și altele multe și le imbiară la unire contra dușmanului comun. Unele din popoare fagăduiră ajutorul cerut; altele, mustrînd pe Sciți pentru că ei prin prădăciunile lor in Persia atrăsese resbunarea regelui, refuzară a lua parte la luptă. Sciții se hotărîră atunci a se retrage in lăuntrul țărei lor și a pustia totul in calea lor, astupînd fîntînele și arzînd finațele. Darius urmărește in zadar pe Sciți pănă in țara Budinilor, unde dă foc unui oraș de lemn părăsit de locuitori și, ajungînd pe marginele fluviului Oarus (Wolga ?) pune să se zidească aice opt forturi la o indepărtare unul de altul de cîte 60 de stadii, din care se videau incă ruine pe timpul lui Herodot (IV, 124). Darius, văzînd că nu poate da de Sciți, se pregătea să s'intoarcă indărăpt, cînd primi de la Sciți o stranie solie. Un trimis scit remise regelui o pasere, un chițcan, o broască și cinci săgeți, cu ordinul de a le lăsa fără ai da nici o explicare. Mîndrul rege al Persiei tîlcui această solie după dorința inimei lui, anume că Sciții supuneau lui pămîntul, apa, aerul (sub forma paserei) și armele lor. Un servitor insă de ai lui Darius, Gobrias, care cunoștea limba simbolică a Sciților, dădu acestei solii o cu totul altă interpretare, anume că : «dacă schimbîndu-vĕ in păseri nu veți scăpa prin vĕzduh, sau prefăcîndu-vĕ in chițcani nu vĕ veți vîri sub pămînt, sau devenind broaște nu veți sări in bălți, loviți de aceste săgeți nu vĕ veți mai intoarce inapoi.» (IV, 132). Sciții insă pe de altă parte știind armata lui

Darius slăbită prin lipsa proviziunilor, propun Grecilor ce rămăsese spre paza podului să'l strice și, lăsînd pe Darius inchis in Sciția, să redobîndească libertatea lor. Tiranii însă din orașele Asiei minoare, care își mănțineau autoritatea asupra poporului grec numai cît prin sprijinul Perșilor, nu ascultă de aceste propuneri și marele impărat, prinzînd limbă de cele cele ce se unelteau la spatele sale, se grăbește a trece Istrul și apoi Helespontul in Asia inapoi. (Herodot, IV, 118—145). Această expediție se intîmplase pe la inceputul secolului al VI-le, 513 inainte de Hristos.

Din toată această descriere a lui Herodot rezultă că Sciții erau popoare cu totul barbare, nomade și deci in stadiul cel intăi al culturei. Crîncene scene se petreceau pe atunci sub acelaș cer care inveselește și astăzi cîmpiile noastre și acelaș soare, aceleași stele luminau adeseori jertfele omenești făcute unor zei monstruoși. Astăzi s'au schimbat lucrurile in totul, și un popor așezat se trudește spre civilizația ce incolțește pe bogatele-i ogoare. Nici o legătură nu pare a mai uni pe Romînul de astăzi cu vechiul barbar scit: și cu toate aceste să nu uităm că in sîngele poporului romîn s'a amestecat poate și cîte o picătură din acel al nomazilor sciți și că poate in adîncul sufletului seu mai resună uneori sălbaticele acorduri ce incîntau odată pe strămoșii sei.

Am aratat mai sus cum Agatirșii locuiau in Transilvania. Fiind țara ocupată de ei muntoasă și plină de păduri, viața nomadă devenia mai grea și ei cată să se fi așezat, indeletnicindu-se cu mai multe ocupațiuni a le vieței statornicite. Așa mai intăi, i-am aflat exploatînd aurul, indeletnicire care, fie că o puneau in lucrare culegînd pulberea de aur din riuri, fie că'l extrăgeau din pămînt, nevoia numai decît o așezare statornică pe malurile acelor riuri sau in vecinătatea minelor. Apoi am vĕzut că Herodot ne mai dă incă

un indiciu despre stabilitatea acestui popor, acolo unde spune că departe de Dunărea peste Carpați ar fi foarte multe albine, cea ce am vĕzut că nu se poate reporta decît la țara Agatirșilor. Asupra cultivărei albinelor de cătră această ramură a poporului scit, pe care natura țărei ocupate o silise să apuce mai curînd pe calea culturei, mai posedăm incă o notiță de mult preț culeasă de Elian, naturalist ce trăia in secolul al IV-le după Hristos, din un autor grec, contimpuran sau cu puțin posterior lui Herodot. Asupra fîntînei sale spune Elian că «ar merita cea mai deplină incredere, căci el ar fi cunoscut lucrurile din propria-i experiență și nu după nesigure povești ca Herodot.» Acest scriitor atît de bine informat asupra Sciției, cată ce spune despre cultura albinelor: «La Sciți frigul e nesupărăcios pentru albine, incît ei intrebuințază nu miere străină, ci locală, ba o și exportă, vînzînd faguri Mizilor.»[1] Cu toate că isvorul lui Aelian vorbește de Sciți in deobște, este invederat că cultura albinelor nu putea să existe la partea nomadă a acelui popor, la Sciții propriu ziși; ea trebuia să se afle la ramura așezată a acestui neam, la Agatirșii din Transilvania. Este indestul de curios față cu această imprejurare, ca marca districtului celui mai apusan a foastei Valachii, acel al Mehedinților să fie o albină, și că mierea și ceara să fi fost in toate timpurile producțiunea, pentru a zice astfel de căpitenie, a țărilor romîne.[2] Și aice am avea

1. *Aelianus*, de natura animalium rec. Herscher, Paris, 1858 II, 7. p. 37: „*μελίττας Σκυθίδας εἶναι ἐπαίειν τε τον κρύους οὔδὲν καὶ μέντος καὶ πιπράσκειν εἰς Μυσοὺς κομίζοντας Σκύθας οὐκ οἰκείον σφισιν, ἀλλὰ αὐθιγενὲς μέλι καὶ κηρία ἐπιχώρια.*“ Ap. *Hasdeu*, Ist. crit. p. 198.

2. Astăzi agricultura e in plină decădere. Nu era tot astfel in veacul trecut. Peyssonnel, sur le commerce de la Mer Noire, Paris, 1787, II p. 185, spune: „La cire est le plus considérable article de commerce de sortie de Walaquie; elle est de belle qualité et la quantité en est immense“. *Raicevici*, Osservazioni intorno la Valachia, Moldavia, Napoli, 1788, p. 87 spune de asemenea: ma

o continuitate intre indeletnicirile economice a locuitorilor celor mai vechi ai Daciei și acei de astăzi, precum am găsit mai sus continuitatea cea izbitoare in denumirile geografice.

Agatirșii insă după cît se vede cultivau și via și cunoșteau deci fără indoeală și cultura pămîntului. Herodot ne spune anume că Sciții aveau obiceiul de a bea vin curat și se spunea în Grecia că de aceia inebunise regele Spartei, Cleomen fiind că deprinsese acest obiceiu scitic. Grecii aveau o zicătoare obicinuita ce se întrebuința, atunci cînd se cerea de băut vin curat: «toarnă ca la Sciți» (IV, 84). Sciții insă nomazi, care trăiau din laptele epelor și avea ca băutură spirtoasă una pregătită tot din lapte, nu puteau să aibă vinul ca băutură obicinuită și Herodot ne spune chiar că vinul se intrebuința la Sciți numai la ceremonii. (IV, 66, 70). De aceea suntem de părere că și această notiță trebue raportată la Agatirși.

Tot despre aceștia adauge Herodot că au femeile in comun și acest amestec stabilind intre toți indivizii o frăție și o inrudire de la o laltă, ei trăesc intr'o deplină unire, fără gelozii și fără ură. (IV, 104).

Aristotel in sfîrșit ne spune că Agatirșii puneau legile lor in versuri și le invețau pe de rost cîntîndu-le.[3]

Vestitul medic grec Hipocrat ne au lăsat o descriere a tipului scitic in cuvintele următoare. «Corpurile lor sunt mari și greoae, membrele groase și flexible, pînticile atîrnînd, au numai pĕr scurt și se asamănă foarte mult unii cu alții din causă că sunt

delle più pregevoli e riche produzioni delle due provincie sono le api, perche la cera che danno è senza dubbio la più bella e ricercata di tutta l'Europa; la quantità è considerabile".

3. Problemata XIX, 28.

grași și cărnoși ; femeile nu se pot deosebi de barbați, capul și 'l țin incovăiat, peptul lor e turtit, fața roșie.»[4]

De și prin unele trăsături această descriere i-ar apropia de rasa mongolă, precum scurtimea părului și asemănarea intre barbați și femei, totuș caracteristica lăsată de Hipocrat nu e indestul de precisă pentru a determina feliul rasei Sciților, ca aparținînd celei mongole. Lipsește mai ales un punt esențial, care fără indoială ar fi trebuit să lovească pe medicul grec, dacă l'ar fi văzut, anume nasul turtit, ochii și sprîncenele oblice, lucru de care el nu face nici o amintire. Apoi rasa mongolă e de obiceiu slabă și nu are pîntecele atîrnînd. Fenomenele de această natură, pe care le infățoșază rasa chineză, sunt datorite ingrășării prin intrebuințarea opiului. Herodot osebește anume de Sciți un popor ce ar locui cătră munții Urali, tocmai prin faptul că acest popor ar avea nasul turtit, dovadă că Sciții nu 'l aveau in această formă (IV, 23).

Cercetarea resturilor din limba scitică, ori cît de puține ar fi ele, ne va dovedi intr'un chip invederat că Sciții in deobște erau un popor de rasă arică și anume mai mult apropiet de ramura eranică din acest trunchiu.[5]

Herodot spune că in Sciția s'ar afla adese ori oameni loviți de slăbăciune, care ar ajunge să samene foarte mult cu femeile și care s'ar numi *Enarei*, *Ἐναρέες* (IV, 67 și I, 105).[6] Această vorbă, esplicată de He-

4. De aëre, aqua et locis, 6, Ed. Kühn, p. 558.

5. Urmăm in demonstrarea limbistică cercetările rămase definitive in această privință ale lui *Müllenhoff*, Über Sprache und Herkunft der Pontischen Skythen in den Monatsberichten der königl. preuss. Akademie. August 1866. Comp. *Tocilescu*, Dacia inainte de Romani p. 119 și urm. Aducem insă numai etimologiile sigure, nu și acele controversate.

6. Această infirmitate se găsește și astăzi destul de respîndită la Nogai. *Iulius Klaproth*, voyage au Caucase pendant les années 1807 et 1808 c. XVI. Compară a aceluiași: Histoire primitive des peuples de l'Asie, St. Peterbourg, 1802, p. 175.

rodot prin *ἀνδρόγυνος* și de Hipocrat prin *ἀνανδρίες* (§ 22) insamnă *nebărbătesc*. Etimologia cuvîntului se află in limba zendică: *nar* barbat și negativul *e*, *a* privativ latin, care insamnă *ne*.

Sciții dădeau, după Herodot, Amazoanelor numele de *Oiorpata*, din causă că ele ucideau pe copii de parte bărbătească ce se năsteau intre ele (IV, 110). Herodot el insuș esplică acest cuvînt prin ucigător de barbați, căci in limba scitică cuvîntul *oior* ar insamna barbat și *pata*, a ucide. Oior nu este decît sanscritul *vira*, latinul *vir*, goticul *vair*, litvanul *wyras*, celticul *gwr*, barbat; iară *pata* este sanscritul *bad*, elenicul *πατάσσω*, latinul *batuere*, slavicul *biti*, a bate, a ucide.

Un topor de aramă cu doue ascuțișuri se numea in limba scitică *Sagara*, *Σαγάρις*.[7] Acest cuvînt stă foarte aproape de latinul *securis*.

Sciții fiind un popor de arcași, numele lor își găsește esplicare in germanicul *Schütze*, arcaș, și o analogie in latinul *scutum*.

Am raportat mai sus etimologiile numelor de rîuri, Porata și Tiarantus, pe care le am găsit tot in limbile arice. La aceste mai este de adaos numele scitic al Palusului-Maeotid, dat de Pliniu in cuvîntul *Temarunda*, care cuprinde silaba arică *mar*, pe care am găsit-o că insamnă apă.[8]

Inscripțiunile pontice[9] conțin mai multe nume proprii scitice, acăror etimologie se reaflă iarăși numai in limbile arice:

Ἀρσάκης de la vechiul pers *arsaka*, zendic *arshan*, bărbat.

7. *Herodot* I, 215: „*Καὶ τοῖσι τε καὶ αἰχμοφόροι, σαγάρεις τοὺς ζοντες ἔχειν.*“

8. *Plinius*, Hist. nat. VI, 20: „Maeotim Scythae *Temarundam* vocant, quo significant matrem maris.“ Comp. mai sus p. 37.

9. *Boeckh*, Corpus inscriptionum graecarum. Berolini 1824—62 II. Comp. *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 126.

Σπαδάχης de la zendicul *çpadha*, armată.

Ῥαπάχης de la zendicul *rapaka*, bucurie.

Οὐαρδάνης de la persicul *vardanus*, nume propriu; sanscrit *vardh*, a crește.

Ῥαθάγωσος, duruitor cu trăsura; de la zendicul *rakha*, trăsură și *ghaosha*, ureche; scr. *ghosha*, sgomot.

Ἀθέας de la zendicul *atyas*, călăreț scr. *atya*, cal de alergare.

Χοδαίνος de la zendicul *hu-dama*, bună lege.

Χοράθης de la zendicul *hu-raodha*, bună talie

Κόξουρος de la zendicul *ga-çura*, prin sine tare.

Κορζαῖος de la zendicul *qa-zaya*, prin sine armat.

Ναβάζος de la zendicul *navaza*, născut.

Βαιόρασπος de la zendicul *Baivar-açpa*, care are 10,000 de cai.

Σατάσπης de la zendicul *sat-açpa*, cel ce are 100 de cai.

Βορασπώκαβος de la zendicul *vara* bun, *açpa* cal și *kavan* cunoscător, sau cunoscător de cai buni.

Cîte-va alte cuvinte și nume presintă o etimologie mai puțin sigură; dar tot în limbile arice și mai ales în zendica își găsesc analogiile cele mai apropiate, astfel sunt:

Numele zeităților: *Ἄπια*, pămîntul; compară latinul *ops*.

Οἰτοσύρος, Apollo, comp. zendicul *çura*, tare, maiestos; scr. *sourya*, soare.

Παππαῖος, Jupiter; comp. vechiul persic *bab*, *babai*, noul persic *baba*, *bab*, zeul cel mare și a tot puternic.

Numele proprii:

Ἀριαπεῖθης,

Σπαργαπεῖθης; comp. zendicul *paeça*, formă, figură.

Παραλάται (Herod. IV, 61), cei mai superiori dintre Sciții regali; comp. zendicul *paradhata*, cei mai supremi.

Această analisă a cuvintelor celor ce presintă eti-

mologiile cele mai necontestate, dovedește intr'un chip invederat că Sciții se țineau mai aproape de rasa eranică și că erau deci și ei o viță din marea familie arică. Fără indoială că rămășițele limbei lor datînd din timpuri foarte vechi, cînd incă poate nu se diferențase incă bine deosebitele limbi ce se desfăcură pe rînd din tulpina arică, se pot ușor găsi asemănări și in alte limbi din acest grup, cea ce nu poate rîpi limbei pe care o vorbeau Sciții caracterul ei eranic, care se arată ca predomnitor.

Cît despre Agatirși resturile limbei lor sunt aproape nule. Cele cîteva nume proprii ce ni le-au păstrat Herodot, ne arată o asemănare cu numele scitice. Astfeliu numele etnic al Agatirșilor *Ἀγαθύρσοι* samănă cu *Ἰδανθύρσου* numele unui rege scit (Herod. IV, 16); *Σπαργαπεῖθης* este numele unui rege scit și al unui agatirs (Herod. IV, 76, 78), și aceeași finală se regăsește la numele unui alt rege scit, *Ἀριαπεῖθης* (IV, 78). In contra acestei apropieri intre Sciți și Agatirși nu se improtivește arătarea lui Herodot că « in celelalte, moravurile Agatirșilor ar fi in destul de asemănătoare ca acele ale Tracilor» (IV, 104), intru cît mai intăi am văzut că popoarele cele mai deosebite pot sămăna la moraviuri;[10] apoi o asemănare a fenomenelor vieței morale la Traci și la Sciți s'ar esplica chiar prea bine prin comunitatea originei lor in marele trunchiu al Arilor.

Mai trebue amintită incă și legenda scitică care făcea ca cele trei popoare principale a le Sciției să se tragă din trei frați: Agatirsos, Gelon și Scites (Herod. IV, 9, 10).

Prima pătură de popoare care istoricește se adeverește a fi existat prin Dacia sunt niște neamuri de rasă eranică, impărțite in doue grupe: Sciții in partea

10. Mai sus p. 39.

șesă, Agatirșii in acea muntoasă. Din aceștia cei dintâi cutrierau in veciniciile lor migrațiuni partea plană a Moldovei și Munteniei; iar Agatirșii care se așezase, cultivau via și albinele și extrăgeau aurul din riuri sau din pămînt, in cetatea muntoasă a Transilvaniei.

Dacă Sciții ca popor nomad au putut să se retragă inaintea năvălirei geto-dace, pe care o vom vedea venind de la sud asupra Daciei, Agatirșii trebuiră se rămînă in această țară și se contopiră in sinul năvălitorilor, astfel ca și vechiul popor eranic care ne atinge de așa de departe au contribuit la făurirea națiunalității romîne.

II

GEŢII ŞI DACII

1. AŞEZĂRILE GEŢILOR ŞI ALE DACILOR

Pe cînd Sciții ocupau regiunile de la Dunăre în sus, în jos de acest fluviu se întindea după Herodot țara *Tracilor*, care se mărginea dinspre nord cu cursul lui până la un loc, apoi cu o linie ce pleca de la un punct al fluviului până la golful din marea Neagră, care însemna limita Traciei de Sciția (IV, 99). Națiunea Tracilor este arătată de istoricul grec ca foarte numeroasă, cea mai mare din națiunile existente, după Indieni, care, dacă ar fi sub domnia unuia dintre ei, ar fi neînvinsă și mult mai tare decît toate popoarele. Aceasta însă le este foarte greu ba chiar peste putință; de aceea sunt slabi. Ei au multe și varii denumiri, după deosebirea regiunilor: dar aceleași moravuri și așăzăminte se găsesc la toți, afară de Geți, de Trausi și de acei ce locuesc deasupra Crestonienilor (V, 3). Dintre toate popoarele Traciei, ne spune tot Herodot, Geții fură singurii care

se incercară să se impotrivească regelui Darius, cînd acesta trecu in Europa; dar că el îi întîlni în regiunea dintre Hemus și Istru și îi supuse. Geții după cît se vede, vroiau să indreptățească reputațiunea de care se bucurau la popoarele de ginta lor, «de a fi cei mai nobili și mai virtuoși dintre Traci» (IV, 93).

După mărturisirea lui Herodot, Geții impreună cu toți ceilalți Traci s'ar fi intins în timpurile sale in peninsula balcanică până la Dunărea. Aceeași arătare este intărită și de alte izvoare tot atît de vrednice de credință. Astfel Tucidide (471—400 in. de Hr.), în istoria războiului Peloponezului, ne spune că: «Sitalces, plecînd din tara Odrisilor, ridică mai întăiu pe Tracii din muntele Hemus și Rodop peste care domnia el, până la marea Pontului Euxin și la Helespont; apoi pe Geții de din colo de Hemus și alte națiuni, care locuiau mai ales din coace de Istru (pentru noi dincolo), lîngă Pontul-Euxin. Aceștia sunt Geții și alte popoare vecine cu aceștia, care au acelaș nume și toți trag cu arcul de pe cai».[1] Dio Cassius (155—229 d. Hr.) arată de asemenea că in vechime «Mysii și cu Geții locuiau in toată acea regiune care se așterne intre Hemus și Istru.»[2] Filip al II-le regele Macedonici (359—336 in. de Hr.) intrînd in luptă cu regele Odrisilor, un puternic popor trac din acele timpuri, căută alianța poporului get și luă pe Medopa fiica regelui get Cotelas în căsătorie.[3] Pe atunci se întindea puterea Geților și pe lîngă gurile Dunărei, stăpînind coloniile grecești, Tomi și Odessos (Varna).[4]

Getii cucerind Dobrogia, din care respinseră pe Sciți, trecură in curînd și pe malul nordic al Du-

1, *Thucydides*, II. 96.
2. *Dio Cassius* LI, 27.
3. *Athenaeus*, XIII. 5, Comp. *Iordanes* de rebus geticis cap. X.
4. *Iordanes*, cap. X.

FUNDAȚIUNEA CAROLI I. UNIVERSITARĂ

nărei și 'și întinseră domnia asupra cîmpiei muntene. Geții erau anume pe atunci un popor pe jumătate nomad, căci Herodot spune în deobște despre Traci că «ei privesc ca cea mai mare onoare a nu munci; a ara pămîntul este pentru ei tot ce poate fi mai înjositor și a trăi din pradă socot ei că este îndeletnicirea cea mai nobilă» (V, 6). Asemenea idei însă trebuia cu atîta mai mult să fi fost împărtășite de «cei mai nobili și mai virtuoși dintre Traci.» Se vede deci că Geții, de și poate cunoșteau agricultura, o practicau puțin și trăiau ca popoare nomade, mai mult din prădăciunile vecinilor. Întărirea regatului macedonian, ne mai invoind Geților, nepedepsiți, prădalniccle lor incursiuni către sud, era firesc lucru ca ei să caute o despăgubire în o întindere către nord, unde cîmpia munteană, numai rar străbătută de oardele nomade a le Sciților, aștepta liberă și fără stăpîn lățirea puterei getice.

Aceste imprejurări explică cum se face că, îndată după moartea lui Filip al II-le, găsim centrul puterei Geților, nu mai mult ca pănă atunci, în sudul Dunărei, ci la nordul acestui fluviu. Astfel la urcarea lui Alexandru cel Mare în tronul Macedoniei, Geții, urmînd exemplului Grecilor și crezînd că au a face cu un copilandru, răpăd mai multe expedițiuni în provinciile Macedoniei. Alexandru, după ce înăduși începuturile de răscoală ce se urzise în Grecia, își îndreaptă armele în potriva popoarelor Traciei. În luna lui Mai 335 el plecă din Amfipolis, trece prin pasurile muntelui Hemus și atacă pe Tribali, care fug sub regele lor Sirmus în insula Peuce dintre gurile Dunărei. Alexandru după ce atacă fără izbîndă insula, cu ajutorul unor corăbii ce veneau din Bisanț, trece Istrul pe malul stîng pentru a lovi pe Geți. Trecerea lui este acoperită de umbrele nopței și adăpostită pe malul getic de un intins lan de grău

cu spicele înalte. Geții surprinși sunt bătuți și fugăriți până la un oraș al lor de lemn, care este luat și ars de Alexandru. Regele macedonian însă, neavînd de scop a urmări pe Geți mai în lăuntrul țării lor, se întoarce încărcat de prăzi pe malul drept al Dunărei, primește ostatici de la toți regii traci și curînd după aceea, plecînd în Asia împotriva Perșilor, mai multe corpuri de Traci și de Tribali sporesc armată expediționară.[5]

Această povestire a bine informatului Arrianus ne arată întâiu că pe timpurile lui Alexandru cel Mare Geții se aflau cu greu poporului lor pe malul nordic al Dunărei, că ei începuse a se deda aici la lucrarea pămîntului și chiar la construirea de orașe, de o camdată de lemn, precum face în tot d'auna un popor în stadiul seu de trecere de la viața nomadă la cea așăzată.

Murind Alexandru cel Mare, luptele ce urmară între generalii sei pentru împărțirea vastului seu imperiu, înlesniră popoarelor tracice redobîndirea neatîrnării lor. În 301 ajungînd competitorii la o împăcare, și lui Lizimac căzîndu-i ca parte Asia-mică și Tracia, el se apucă îndată de supus această de pe urmă regiune, ceea ce izbutește a face după mai multe lupte cu noroc. Fiind că, după cît se vede, sprijinul cel mai puternic al împotrivirei Tracilor le venia de la Geții de la nordul Dunărei, Lizimac se hotărește a înfrăna și pe aceștia. Trimițînd pe un fiu al seu în contra regelui get, acesta îl prinde și îl eliberează numai cît în schimb pentru o soră a lui, pe care regele o ie în căsătorie.

După cîți-va ani izbucnește iar războiul între Dromihete și Lizimac. Acesta trece însuși Dunărea; dar pățește mai rău decît Darius, căci armata lui con-

5. *Arrianus*, Anabasis, I. 1-4. Cf. și *Strabo* VII, 3 § 8.

strînsă prin foame, e nevoită să se dee prinsă. Totuși ginerile nu tratează reu pe socrul seu și se zice că i-ar fi dat un mare ospăț in orașul Helis, la care s'ar fi servit Macedonienilor bucatele cele mai alese in vase prețioase, iar alăturea mîncau Geții ferturi ordinare în vase de lemn. Intrebînd după aceea Dromihete pe Lizimac care din cele doue prînzuri îi plăcuse mai bine, acel al Macedonienilor din care gustase, sau acel al Geților pe care îl văzuse și respunzîndu-i Lizimac că acel al Macedonienilor, Dromihete l'ar fi intimpinat atunci cu dojana că de ce caută să cucerească o țară care hrănește așa de reu pe locuitorii ei».[6]

De și Geții se află și după acest restimp «locuind ambele maluri ale Istrului» cum spune Strabon și Cassius, totuși centrul de greutate al statului lor se strămutase fără îndoială la nordul fluviului, după cum mărturisesc tocmai tot acei scriitori. Așa Strabon ne spune că «laturea Germaniei care vine din colo de Elba, o țin într'una Suevii; după ei începe regiunea Geților, care se întinde spre sud pănă la fluviul Istru» că «din aceste regiuni de din colo de Istru (pentru noi de din coace) de la Geți, Aelius Catus ar fi strămutat 50,000 oameni in Tracia. Tot el arată că «fluviul Maris se aruncă în Dunărea trecînd prin țara Geților»;[7] de asemenea arată și Dio Cassius, care insă, după cum vom videa, amestecă pe Geți cu Dacii.

La această strămutare tot mai deplină a Geților la nordul Dunărei pare a fi contribuit și năvălirea Celților de pe coastele orientale a mărei Adriatice in peninsula Balcanului, întîmplată pe la 280 in. de Hr. Mai intîlnim tot la nordul Dunărei pe regele Geți-

6. *Diodorus Siculus* XXI, 12, § 2. *Strabo* VII, 3, § 8.
7. *Strabo*, VII, 3, § 1, 10, 13.

lor Oroles, care luptă în potriva poporului german al Bastarnilor [8]

Dacă însă Geții puseseră temelia unui stat tracic la nordul Dunării, acel popor care îi dădu caracterul seu definitiv și'l duse la o desvoltare de putere neașteptată, fu acel al Dacilor.

Dacii apar mai tîrziu în istorie de cît Geții. In comedia atică, după cum ne spune Strabon, numele de Dac se întîlnește sub forma *Davus* ca apelativ pentru sclavi împreună cu acel de *Geta*,[9] ceea ce lasă a întrevedea că robii Grecilor se recrutau cu deosebire din aceste popoare, și se explică prin obiceiul Tracilor, amintit de Herodot, de a vinde pe copii lor la negustitorii străini, cari îi duceau afară din țările lor» (V, 6). Din rămășițele comediei atice ce ni s'au păstrat, se constată că, pe timpul lui Menandru (342—290 în. de Hr.) asemenea apelative erau în întrebuințare.[10] Ca popor însă Dacii sunt pomeniți, după cît se pare, pentru întâia oară de geograful Strabon. Acest scriitor, care amintește și dînsul existența Geților la nordul Dunărei, stabilește următoarea deosebire între Geți și Daci: « Geți sunt acei ce se înclină către Pont și răsărit, Daci acei ce vin către Germania și izvoarele Istrului. Partea superioară a fluviului care stă către izvoarele lui, până la cataracte (Porțile de fer) se numește Danubiu, și trece mai ales pe lîngă Daci; partea inferioară până la Pont, de care sunt vecini Geții, se numește Istru.»[11]

Din această arătare se vede că Geții locuiau mai către Pont, de la cataracte în jos, prin urmare în Muntenia, poate și prin Moldova, dacă luăm în con-

8. *Iustinus*, XXXII, 3.
9. *Strabo*, VII, 3 § 12.
10. Fragmentele din *Menandru*, din: Δάους pentru numele *Davus* și din Μέσοι μενος pentru *Geta*. Ed. Firmin Didot. Paris 1838, p. 19 și 34.
11. *Strabo*, VII, 3 § 13.

siderare numele de *pustia Geților*, dat de Strabon regiunei dintre Istru și Boristene.[12] Dacii din contra trebuiau să locuiască mai în spre apus și anume în partea muntoasă a țărilor din stînga Istrului, de la cataracte în sus, deci prin Banat și Transilvania.

Aceeași indicațiune generală a locuinței Dacilor ne o mai dă și Plinius care arată că «cîmpia și șesurile sunt ocupate de Iazigii Sarmați, munții însă și pădurile până la riul Patissus, de Dacii cei alungați de Iazigi din cîmpie.»[13] Credem că acest loc din naturalistul roman a fost până acuma reu interpretat și sensul că Dacii ar fi locuit la început mai către apus, prin Panonia, de unde alungîndu-i Iazigii ar fi ocupat munții de lîngă Tisa.[14]

Mai întăi Iazigii nu se constată a fi locuit în aceste timpuri prin Panonia, ci tocmai în regiunea Nistrului. Așa Strabo ne spune lămurit că «regiunea întreagă care se așterne între Istru și Boristene, în cea d'întăi parte a ei este pustia Geților; apoi încep Tirigeții și *după aceștia Iazigii Sarmați*, care se mai numesc și basilei adecă regești.»[15] Acești Iazigi se strămută după aceea către Nistru și Pont și mai tîrziu, tocmai pe timpul împăraților romani, trec o parte din ei *peste Carpații moldovenești* în Dacia și se așază aice sub numele de Iazigi Metanaști[15], locuind chiar atunci cel mai departe spre apus până la Tisa. Prin urmare cum s'ar putea că Iazigii să fi respins pe Daci din cîmpia Tisei către munții Carpați, cînd se constată că ei singuri nu au locuit nici o dată în

12. *Strabo*, VII, 3, § 14 „Γετῶν ἐρημία."

13. *Plinius* H. N. IV, 12: Campos et plana Iazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsi ab his Daci ad Pathissum amnem tenent." Restul acestui loc este cu totul stricat și nu înfățoșază nici un înțeles.

14. Așa îl înțeleg *Rösler*, Rumänische studien, Leipzig, 1871, p. 29. *Tocilescu*, Dacia înainte de Romani, p. 150.

15. *Strabo*, VII, 3, §. 17.

16. *Ptolemeu*, l, 1: «Ἰάζυγες Μετανάσται».

vecinătatea acestui rîu *din spre apus*? Apoi Plinius spune lămurit că Dacii, alungați din cîmpie de Iazigi, au ocupat munții până la Tisa. Munții însă se află numai cît în stînga acestui riu, dinspre Transilvania și nu pe dreapta lui, în Mesopotania maghiară. Prin urmare dacă Dacii ar fi locuit la început în cîmpia dintre Dunărea și Tisa, și ar fi fost respinși de Iazigi în munți, Plinius ar fi trebuit să zică că ei ar fi ocupat regiunea de la Tisa până în munți, pe cînd el zice lămurit că ei s'ar fi intins de la munți până la Tisa.

Dacă din potrivă admitem șesul subcarpatin ca locuință mai veche a Dacilor, atuncea găsim o concordanță deplină intre știrile lăsate de cei vechi asupra locuinților Iazigilor și notița lui Plinius, căci Iazigii apropiindu-se de Carpații moldovenești, silesc pe Daci a ocupa munții și pădurile *până în Tisa*, adică Transilvania și Banatul.

Această discuțiune are însemnătate din următoarea cauză. Vom videa că Dacii au fost considerați de unii autori ca Germani, și unul din sprijinile lor cele mai puternice stă tocmai în imprejurarea că Dacii se găsesc a se fi coborit către Transilvania și Banat venind din apus, dinspre Germania, cînd in realitate vom afla patria lor primitivă tot la sudul Dunărei, in țara Tracilor, din care și ei nu erau decît un trib alăturea cu Geții. Astfel se va aduce o impăcare intre știrile lăsate de scriitorii vechi care arată pe Daci ca popor de viță tracă și așezarea lor geografică posterioară la nordul Dunărei, unde popoarele trace n'au putut veni decît din regiunile de la sudul fluviului, patria originară a poporului trac.

De unde venise Dacii la nordul Dunărei? Următorul loc din Dio Cassius respunde la această intrebare. «Dacii însă locuesc de ămbele părți a le Istrului, dintre care acei ce sunt de această parte (dreaptă)

a fluviului sunt vecini cu Tribalii și aparțin de prefectura Misienilor și se numesc Misi. *Acei ce locuesc pe malul nordic al Dunărei se numesc Daci, fie că se fi fost Geți sau Traci, de la acei Daci care locuiau cînd-va in Rodop».*[17] Această mărturisire este intărită de autoritatea lui Tucidide care spune și el că: »Sitalces chemă din munți pe mulți Traci neatîrnați și inarmați cu săbii, care se numesc *Dii* și locuesc cei mai mulți in Rodop.»[18]

Că Dii lui Tucidid nu sunt decît Dacii, dovedește următorul loc din Strabon care identifică aceste doue nume: «cred că *Dacii* a fost numiți *Dai* in vechime.[19]

Prin urmare Dacii ca și Geții ocupau in timpurile mai vechi regiunele de la sudul Dunărei și anume: Geții cîmpia dintre Hemus și Istru, iar Dacii imprejurimile Rodopului. Astfelin se esplică cum de se află ambele nume de *Davus* și *Geta* ca apelative pentru sclavii Grecilor; căci e mai de crezut că Grecii își cumpărau robii lor de la aceste popoare incă de pe cînd locuiau la sudul Dunărei, decît ca ei să-i fi adus pentru prima oară din o regiune așa de indepărtată ca acea de peste Dunăre, și anume tocmai dinspre Germania, unde unii vroesc a străpune patria primitivă a Dacilor.

Intru cît se poate reconstitui după niște notiți atît de sărace și in aparență chiar contrazicătoare șirul evenimentelor petrecute in timpuri așa de indepăr-

17. *Dio Cassius*, LI, 22: «οἱ δὲ ἐπέκεινα Λάκοι κέκληνται, εἴτε δὲ Γέται τινὲς εἴτε καὶ Θρᾷκες τοῦ Δακικοῦ γένους τοῦ τὴν Ῥοδόπην ποτὲ ἐνοικήσαντος ὄντες.»

18. *Thucydides* II, 96: „οἱ Δῖοι καλοῦνται, τὴν Ῥοδόπην οἱ πλεῖστοι οἰκοῦντες.»

19. *Strabo* VII, 3, § 12: «Λάκους δὲ τοὺς εἰς τ'αναντία πρὸς Γερμανίαν, καὶ τὰς τοῦ Ἴστρου πηγάς, οὓς οἶμαι Δίους καλεῖσθαι τὸ παλαιόν.“ Tot așa spune și *Stefan din Bizant*: » οἱ Λάκοι οὓς καλοῦμεν Δάους. Tot de aice vine numele de *Davus* dat Dacilor in comedia grecească și latină.

tate, credem că trebue admise numai decît următoarele migrațiuni a le Dacilor. Mai intăi respinși de Macedonieni, ei trec Dunărea impreună cu Geții și se opresc in cîmpia munteană. Venind aice peste Daci Iazigii, Dacii sunt grămădiți in Transilvania, unde trecînd apoi și Iazigii Metanești, Dacii sunt restrînși tot mai spre apusul acestei țări și in Banatul Temișoarei.

Vom vedea mai jos că identitatea demonstrată a naționalității gete și dace, ămbele de rasă tracă, cere și ea numai decît această origine a lor comună la sudul Dunărei, unde am vĕzut că era sălășluința marei familii a Tracilor.

Arătarea lui Herodot (IV, 104) că Agatirșii ar sămăna la moravuri cu Tracii, nu poate avea deci alt înțeles, decît că intre Traci și Sciți, precum erau Agatirșii, trebuia să fie o asemănare oare care, de vreme ce ambele aceste rase, erau numai cît niște odrasle răzlețite a le unuia și aceluiaș trunchiu comun, rasa arică.[20]

Fără indoială că Agatirșii, pe care i-am văzut ca popoare așazate in Transilvania, vor fi fost supuse de Daci cînd aceștia, alungați de Iazigi, ocupară regiunea muntoasă a Carpaților, și contopirea lor in sinul năvălitorilor va fi fost cu atîta mai ușoară cu cît nu-i despărția o mare deosebire de neam.

20. Tot așa trebue înțeleasă și notița conținută in *Ștefan din Byzant*, ap. *Tocilescu*, Dacia in. de Romani p. 147 nota 8, că Agatirșii ar fi numele grecesc al poporului, ear că ei inșii s'ar numi *Trausi*, termin intrebuințat de *Herodot* pentru a desemna un popor din Tracia (V, 4).

Geții și Dacii erau doue ramuri ale aceluiași popor, căci Strabo spune cu siguranță și din propria lui esperiență că «Geții și cu Dacii vorbeau aceași limbă»[1]; de aceea am și văzut în locul raportat mai sus că Dio Cassius cuprinde sub numirea de Daci pe popoarele ce locuiau de ambele maluri ale Istrului, arătînd apoi că mai în special ar purta numele de Daci acei ce locuesc pe malul nordic al fluviului «fie că să fi fost și aceștia Geți sau Traci»[2] In acest loc vedem un deplin amestec între Geți și Daci și ămbele popoare poartă amîndoue denumirile date și unuia și celuilalt din ele. Un alt loc tot din Cassius va adeveri și mai mult încă această amestecare a numelor sub care erau cunoscute aceste popoare, «Ii numesc Daci, spune el, căci așa se numesc ei înșii și cu acelaș nume sunt desemnați de Romani, de și nu'mi este necunoscut că ei sunt numiți Geți de unii dintre Greci, nebăgînd ei de samă de spun bine sau reu. Eu însă știu că Geții locuesc din colo de Hemus, lîngă Dunărea»[3], și cu toate aceste în locul citat mai sus Dio Cassius numește *Daci* pe locuitorii de pe ămbele maluri a le Istrului, astfel că numirile de Geți și de Daci sunt pentru el sinonime. Nu mai puțin însemnat este faptul că pretutindene Geții și Dacii sunt arătați ca doue ramuri ale aceluiași

1. *Strabo*, VII, 3, § 13: «Ὁμόγλωττοι δ'εἰσὶν οἱ Δάκοι τοῖς Γέταις»
2. Mai sus p. 62.
3. *Dio Cassius*, LXVII, 6.

neam, precum de exemplu in locul lui Strabon, unde arată așezarea respectivă a acestor doue popoare, anume că Geții ar locui mai spre gurile, iar Dacii către izvoarele Istrului.[4] Acest geograf vorbește însă in doue locuri despre luptele lui Boerebiste cu Critasir regele Boilor și cu Tauriscii și spune intr'unul că: «Boerebiste de *națiune get* ar fi sfărămat cu totul pe Boi sub regele lor Critasir,» iar aiurea arată că «Critasir ar fi fost bătut de *Daci*,» incît se vede aceeași identificare a acestor doue popoare in mintea lui Strabon pe care am constatat'o la Dio Cassius.[5]

Cu toate că Dacii și Geții au putut fi doue triburi deosebite, ele erau atît de asămănătoare incît erau in de comun amestecate unul cu celalalt.

Asupra rasei din care fac parte Geții și Dacii s'au susținut teoriile cele mai deosebite. Germanii, după esemplul lui Iacob Grimm, au susținut că Dacii și Geții ar fi de obîrșie germană, intemeindu-se pentru a sprijini această teză, intăi pe părerea greșită că patria originară a Dacilor ar fi fost Germania[6], apoi pe confuziunea intenționată a scriitorului got, *Jordanes*, care, in dorința de a afla pentru națiunea sa un inceput mai strălucit, consideră pe Geți ca Goți, de oare ce numele lor se deosebea prin o singură vocală unul de altul, și ic istoria poporului getic, cum o găsește expusă in perduta scriere a lui Dio Cassius, Getica, drept obîrșia și incepătura poporului gotic.[7] Ce valoare însă se poate pune numai pe o simplă asonanță a doue nume? Dacă ar fi să se pună temeiu pe asemene lucruri ar trebui să se găsască le-

4. Mai sus p. 59.

5. *Strabo*, VII, 3, § 11: «*Βοιρεβίσται, ἀνὴρ Γέτης..... Βοιοὺς καὶ ἄρδην ἠφάνισε τοὺς ὑπὸ Κριτασίρῳ, καὶ Ταυρίσκους*» Comp. VII, 5, § 2: «*Δάκοι καταπολεμήσαντες Βοιοὺς καὶ Ταυρίσκους.*»

6. Mai sus p. 60.

7. Titlul cărței lui *Jordanes* este: „De Getarum sive Gothorum origine et rebus Gestis."

găturі intre Danezi și Daci, de oare ce găsim adesea-ori in cronicile veaculni de mijloc pe poporul din Dania insemnat cu numele de Daci in loc de Dani:[8] de asemene intre Lechii din Armenia și Lechii poloni, intre *Γερμάνιοι* lui Herodot din Persia și Germanii europei, intre Veneții din Armorica (Bretagne), Venzii din Prusia și locuitorii Veneției, și așa mai departe. Această teorie a germanismului popoarelor băstinașe din vechea Dacie a și fost aproape părăsită in vremile mai nouе.[9]

Slaviștii in dorința lor de a scormoni rădăcinele rasei lor in timpurile cele mai vechi, pentru a adăogi astfel și dreptul istoric la predominirea numerică a neamului lor in părțile Europei răsăritene, se silesc a dovedi că vechea poporație a peninsulei balcanice, Tracii și impreună cu ei Geții și Dacii, ar fi fost de obîrșie slavă. Ei invoacă mai ales in sprijinul părerei lor elasticul tărîm al etimologiilor numelor proprii. Nu se poate tăgădui că unele din ele au la prima vedere oare care aparență de seriozitate, încît ar putea lesne înșăla. Vom analisa aice patru nume, cari vin mai ales in sprijinul teoriei slaviste: *Strumon* un vechiu riu al Traciei care apare incă in Herodot (I, 64) și se regăsește in polonezul *Strumon*, riu, gîrlă. *Bilazora* un oraș in nordul Macedoniei, pomenit de Polyb (V, 57) și de Tit-Liviu (XXI, 26) pentru care se aduce etimologia slavonă: biela-zora, zorile albe. *Uscudama*, cetate a Bessilor lingă Hemus in Tracia

8. *Pertz*, Monumenta Germaniae I. p. 552, Chron. de gestis Normannorum (secolul al X-le): „Northmanni procedentes de Scanzia insula, quae Northwegia dicitur in qua habitant Gothi et Hunni atque *Daci*." ap. *Tocilescu* Dacia in. de Romani, p 156 note 39.

9. Această teorie a găsit insă și inainte de Grimm susținători in Germania. Așa, intr'o carte foarte rară: Das alte und neue teutsche *Dacia*, das ist Beschreibung des Landes Siebenbürgen, Nürnberg 1666 (Bibl. Academiei, Colecția Sturza No. 2680), Sarmizagethusa este numită Sarmiz Gothuza, și Decebal, Ditschwaldt (p. 323,)

amintită de Eutropiu (VI, 10) și de Ammianus Marcellinus (XIV, 11), acăreia silabe ar corespunde cu doue vorbe slavone, dama, casă și uscu, strînt, și *Dierna sau Tierna* riușor in Dacia nume pomenit de Ulpian în Digeste (L, 15, 1 § 8), de Ptolemeu (III, 8) Tabula peutingeriană și alte izvoare. Acest cuvînt n'ar fi alt ceva decît numele de apă atît de des intrebuințat la Slavoni: Cerna, (apă) neagră.

Asupra lui Strumon observăm că rădăcina cuvîntului *sru* sau *stru* este arică și însamnă a curge. Această rădăcină s'au păstrat aproape la toate popoarele arice in forme mai mult sau mai puțin pline: Așa la Latini avem forma *ru* in *Rumon*, numele cel vechiu al Tibrului; la Greci avem *ῥύω* care insamnă a curge; la Germani forma *stru* în *Strom*, fluviu și tot așa și la Slavi in forma *strumon*, riu. Strumon ar putea sluji de dovadă aproape tuturor raselor arice spre a revendica pe Traci.

Cît despre Bilazora, aducem aminte întăi observația făcută de mai mulți autori că un nume așa de poetic nu se potrivește de loc ca termin geografic. Nu se întîlnește pe toată suprafața pămîntului incă un termin geografic, care să conțină in sine elemente cerești, ci toate sunt compuse numai din acele culese pe pămînt. Ar fi deci mai mult decît extraordinar ca pentru singură Bilazora să se întîlnească o excepție și singur numele acestui oraș să fie rupt din ceriuri, mai ales cînd observăm că zorile nici nu sunt albe, ci roșii. O etimologie, mult mai prosaică dar mai verisimilă, a fost propusă de dl. *Iirecek* care derivă acest cuvînt din *Veles-ura* ce s'a schimbat in Bila-zora in ortografia celor vechi, și unde *ura*, *ure* la Albaneji însamnă punte, iar *Veles* va fi fost numele propriu al localității.[10]

---

10. *Iirecek*, Geschichte der Bulgarien, Prag. 1876, pr 70.

Uscudama conține intr'adevĕr pe *dama* care în slavonește sub forma *domu* însamnă casă. Insă acelaș cuvînt se regăsește in forme aproape identice la toate popoarele arice: scr. *damas*, zend. *damana*, lat. *domus*, grec. δόμος celt. *damh*. Pentru ce să se pretindă oare că dama a fost imprumutat anume de la Slavi și nu de la cele lalte popoare arice ? Cît despre uscu, acest termin de asemene a putut avea insemnarea de strimt și in alte limbi arice și prin urmare și în cea tracică.

Venim acuma la argumentul principal al teorii slaviste la Cerna. Aice avem oare cum etimologia dată prin insuși natura lucrului, nu numai prin derivarea cuvîntului, întru cît apa la care se aplică această denumire și de aĕarei nume e vorba în terminul nostru, are din pricina coloarei datorite patului prin care curge, o aparentă într'adevăr neagră. Asupra acestui nume observăm intăi că nici o fîntînă veche nu scrie *Cerna* cu *c* inițial, ci Ptolemeu Διέρνα, Tabula peuting. *Tierna*, Ulpian in Digeste *Zerna* (Zernensium colonia), o inscripțiune descoperită la Mehadia *Tsierna*.[11] Este deci evident că in limba dacă sunetul inițial al numelui se apropia mai mult de *z* sau de *ț* decît de *c*, pe cînd termenul negru este redat in toate dialectele slavice prin *cern*, *ciarn*, *ciorn*, aducînd cu sunetul pe care 'l are *c* inainte de *e* și *i*. Limba tracică, fiind și ea o ramură a limbelor arice, nu ar trebui să ne minuneze chiar dacă am găsi în ea un termin pe deplin identic cu unul al limbelor slave. Am văzut mai sus identitatea aproape perfectă in toate limbele arice a terminului

11. Corpus inscriptionum latinarum, ed *Mommsen*, Berolini III, 1, Nr. 1568: „statio Tsierniensis". In tabula cerată Nr. 1 (C. I. L. III, 2) găsim un „magister collegii Jovis *cerneni*." S'ar putea crede că este un nume derivat din Cerna și scris ca *c*. Jupiter *cernenus* este însă Jupiter *văzătorul*, de la *cerno*, a vedea.

care însamnă casă și acelui ce vra să zică a curge. De asemenea ce incheere s'ar putea deduce din acel ce însamnă fiică și care în scr. se numește *duhitar*, în grecește θυγατὴρ și în germana *Tochter*? Toate aceste limbi, fiind esite din o tulpină comună, trebue să înfățoșeze intre ele asemănări, care adese ori sunt surprinzătoare. Dar in cazul *Cernei*, de și avem o mare asemănare, nu există identitate, din cauza deosebirei sunetului inițial insemnate mai sus. Pentru faptul că sunetul inițial al Diernei dace nu era *c* ci mai curînd z avem și altă dovadă. Există la Daci o plîntă *προδιόρνα*, (elleborum nigrum), soiu de elebor cu foile negre.[12] Această plîntă se numește pănă astăzi la poporul romîn *zîrnă* (cu *z*), de unde terminul intrebuințat despre plînte a se *zîrni* adecă a deperi la umbră. Este de observat că numele de zîrnă se aplică in românește tocmai la acecași plîntă care purta in limba dacă pe acel de *προδιόρνα*, încît nu este de admis ca Romînii să'l fi împrumutat de la slavicul zerna, cu toată forma sa aproape identică, pentru că la Slavi zerna însamnă bob sau mazere și in acest caz cum s'ar explica cuvîntul derivat a se zîrni, a deperi la umbră, în cazul cînd s'ar admite ca zîrna românească să derive de la bobul slavon? Din contra dacă admitem originea dacă a cuvîntului, care insamnă negru, atunci avem explicarea cuvîntului a se zîrni, adică a se întuneca și din cauza întunecărei, a deperi. Cerna de astăzi curgînd tocmai pe acolo pe unde se află vechea Dierna, este invederat că numele dac a fost slavizat, fiind ambele așa de apropiate.

Dacă însă aceste patru etimologii perd la o cercetare mai de aproape ori ce putere doveditoare pentru slavismul Tracilor, ce să zicem despre o sumă de alte etimologii, care de care mai fantastice?

12. Dioscerides IV c. 149 ap. *Tocilescu*, Dacia inainte de Romani p. 210.

Astfel sunt, bună oară: Crovizii popor din Tracia ce nu ar fi decît Croații slavoni; Carpații cari ar veni de la crapii, tare; Cotensii trib al Dacilor de la slavicul cît, unghiu; Timeșul de la rădăcina tim, ud; Clepidava de la Clepati, a suna; Oroles numele unui rege get de la oril, vultur; Zamolxis, profetul get de la za, după și mrukati, a întuneca.!! Cu asemene etimologie s'ar ajunge în curînd, cum spune domnul Miklosisch și el un Slav, însă cuminte, a se slaviza și Mekka și Medina.

O a treia ipotesă că Daco-Geții ar fi Celți a fost susținută dintre învățații romîni de Ioan Maioreseu și Obedenaru, precum și de mai mulți Franceji dintre care cel mai nou este d-l de Rosny. Argumentul principal al partizanilor acestei teorii este că Celții au rătăcit și prin orientul Europei, strămutîndu-se pănă în Asia, unde alcătuesc poporul Galaților. Deși acest fapt este netăgăduit, el nu este îndestulător pentru a dovedi originea celtică a popoarelor de la Dunăre. Cel mult s'ar putea induce o înrîurire celtică asupra lor. Cît despre apropierile limbistice făcute între limba Romînilor și acele celtice, ele sunt dacă se poate încă mai fantastice decît acele a le teoriei slave. Așa se invoacă bună oară următoarele analogii: Deva cu Devonshire din Anglia, Timisul cu Tamisa, Giurgiul cu Gergovia lui Caesar (de bello gallico), Bucecii cu mons Vocetius din Tacitus (Germania), Galații orașul de la Dunăre și poporul Galaților din Asia, Deșiu cu Desio din Lombardia, Clusiu cu Clusium din Etruria, Putna nume învederat slav și de origine postromană cu Pidna, în fine Palanca cu Palanqua numele unui deputat din camera spaniolă?[13] Tot așa de

13. Această de pe urmă asemănare a fost făcută de d-l *B. Maniu* Studii asupra scrierei profesorului Dr. J. Jung, București, 1878, p. 89. Dl. *Hasdeu* susține că Dacii ar fi fost un popor celto-trac, sprijinind această

puţin concludente sunt identităţile de schimbări fonetice ce s'ar observa intre limbele celtice şi limba romînă, precum de exemplu prefacerea lui *c* latin in *p*, quattuor, patru sau a lui *f* in *h* precum ferrum, hier, intru cît asemenea transformări se intîlnesc spre exemplu şi in dialectele italice, precum acel sabin şi acel oscic, care nu sunt in nici o legătură cu limbile celtice.[14]

Dacă toate aceste incercări de a grupa pe poporul geto-dac in una din cele trei mari rase a le Germanilor, Slavilor şi Celţilor nu au condus la nici un rezultat mulţămitor în privinţa ştiinţifică, cauza acestei împrejurări trebue căutată mai ales în faptul că nu interesul curat ştiinţific au impins pe susţinătorii acestor teorii a le da fiinţă, ci că poate chiar fără de vroia lor, s'au amestecat in cercetările lor şi preocupări de altă natură, dorinţa de a da rasei din care făceau parte cercetătorii, întinderea cea mai mare. Aşa învăţaţii slavi susţin originea slavă a vechelor popoare dunărene, acei germani sprijinesc pe acea germană şi în sfîrşit acei franceji în genere pe acea celtică. Noi credem că adevărul stă aiure, că Geto-Dacii nu erau nici Slavi, nici Germani, nici Celţi, ci popoare de rasă tracică, grupă deosebită de popoare aricę, care ocupară colţul sudic-răsăritean al Europiei.

Mărturisirile unanime ale scriitorilor vechi, sunt sprijinul cel mai puternic al acestei păreri. Toţi mărturisesc intr'un glas că Geto-Dacii ar fi Traci. Am văzut pe Herodot cum clasază pe Geţi intre popoarele tracice, spunînd despre ei că ar fi cei mai nobili

părĕre pe etimologia unui singur nume de plîntă dac: προπεδονίλ! Originile păstoriei, la Romini, Columna lui Traian 1874. p. 102.

14. Vezi mai pe larg discuţiunea asupra naţionalităţii Geţilor şi Dacilor in *Van den Gheyn*: Les populations danubiennes, études d'ethnographie comparée, Bruxelles 1886 p. 135 şi urm.

și mai virtuoși din acea gintă. Menandru in un loc raportat de Strabon spune că: «Toți Tracii și mai ales Geții, noi toți (căci dintr'inșii mĕ mîndresc că mĕ trag și eu) ne abținem de la căsătorii», in care iarăși se vede atestarea unui scriitor contimpuran că Geții ar face parte din marele popor al Tracilor. Tucidid numește de asemenea Traci pe Dacii din muntele Rodop, și mai lămurit decît toți vorbește Strabon care, după ce spune că Dacii ar avea o limbă comună cu Geții, adauge că și «aceștia ar vorbi aceeași limbă cu Tracii»,[15] Față apoi cu amestecul adese ori nevoluntar pe care scriitorii cei vechi il fac intre Geți și Daci și intre aceste popoare și Tracii, nu ne rămîne decît a admite o deplină identitate de rasă a acestor trei ramuri de popoare. Mai este de observat că toți scriitorii contimpurani cu existența lor, le dau drept locuință la inceput regiunile din sudul Dunărei, patria netăgăduită a intinsei rase tracice.

Pe lîngă acest argument de mare valoare, mărturisirea unor oameni de știință ce au cunoscut din propria lor experiență popoarele de care vorbesc, se mai pot adăogi cîte-va considerații limbistice, care de și curgînd din un izvor foarte sarac, de oare ce atît limba Geto-Dacilor cît și acea a Tracilor sunt aproape dispărute, totuși puținele lor rămășiți incă invoesc niște apropieri mult mai naturale decît acele ce sunt nevoiți să le inchipuiască apărătorii teoriilor slaviste, germane sau celtice.

«O analogie a numelui orașului *Ἀζίζις* din Dacia este citată de Hecateu din Milet sub forma *Ἀζιανή* in o regiune tracă, Samus numele dacic al fluviului Someșul este identic cu acel de *Σαμαῖοι* popor din

15. *Strabon* VII, 3 § 10: «*παρὰ τῶν Γετῶν ὁμογλώττοι τοὺς Θρᾷξὶν ἔθνους.*»

Tracia și cu acel de Sama, Samus purtat de principi traci. Nu se găsește in Dacia numele Bersovia și Berzame la poporul Selaților din Tracia? Numele tribului dac al Amadocilor se reaflă in acel *Ἀμάδοκος* purtat de mai mulți principi traci din nația Odrisilor. Există Biesii in munții Carpați și Besii traci din Rodop. Numele Diegis la Daci corespunde cu Dieghytis al Tracilor. Cotiso numele unui principe dac și *κοτήνσιοι* acel al unui trib dac, nu amintește el pe Cothelas al Geților și pe Cotu, numele mai multor capi traci din tribul Odrisilor și al Sapunilor și *Κότυς* zina iubirei la Edonienii din Tracia? Sufixul porus, poris, *πολις*, por Triporus, Petoporus, Natoporus, Diudiporis, Aulupor, Mucapor se regăsește la Sapuni, trib trac, unde se intîlnesc regi cu numele de: *Ἄβρου'πολις*, *Ῥηκούπορις*. Insfîrșit sufixul dava, care sfîrșește cele mai multe din numele orașelor din Dacia (Doci-, Aci-, San-, Ziri-, Rami-, Comi-, Corsi-, Clepi-, Patri-, Zargi-, Petro-, Rusi-, Argi-, Buri-, Marco-, Tamasi-, Saci-Dava), se regăsește in Moesia: Succidava, Sagadava, Scandava, Capidava, Netindava, Piroboridava, Utidava; in Dalmația Thermidava, in Dardania Quimedava, și chiar pe granițele Macedonici la Mizii din Tracia, strămoșii Bitinilor, in numele orașului Desudava.»[16] Apoi dacă in niște rămășiți așa de puțin numeroase găsim niște asemănări atît de puternice, ce ar trebui să fie atunci cînd limbele Tracilor și a Geto-Dacilor ne ar fi mai cu deamăruntul cunoscute?

Nu se poate cere a se determina cu preciziune cărui grup al popoarelor arice aparținea ramura tracică impreună cu Geto-Dacii, nu atît din lipsa de elemente de determinare, cît mai ales din o altă cauză. In acele timpuri indepărtate, apropiate de originile societăților, poate chiar a neamului ome-

16. *I. Van den Gheyr*, Les populations danubiennes p. 14.

nesc, rasele deosebite ce s'au caracterizat cu atît mai puternic cu cît au propășit cursul istoriei, erau încă departe de a înfățoșa acele punte marcante de deosebire ce le desparte astăzi. Diferențele începuse a se accentua, însă erau departe de a determina cu siguranță caracterul raselor. Totuși dintre toate limbele raselor arice nici una nu înfățoșază o apropiere mai mare cu dialectele trace din colțul sudic-răsăritean al Europei, ca acea a Eranilor adică a vechilor locuitori ai Mediei și Persiei.[17] Aceasta ne ar conduce la ipotesa că Tracii a fost ultimul popor aric ce s'au desfăcut din trunchiurile asiatice pentru a veni în Europa, o conclusie către care suntem impinși și de așezarea Tracilor în Europa, tocmai în puntele cele mai apropiete de Asia, începînd de la strîmtorile Bosforului, care cum la gura vasului celui mare al Europei umplut de ultimele neamuri isvorite din adînca Asie ca din o nesecată fîntînă.

17. Asupra acestei chestiuni: vezi *I. Van den Gheyn*, Les populations danubiennes, p. 187 și urm.

III

ORGANIZAREA

GEŢILOR ŞI A DACILOR[1]

I. VIAŢA MATERIALĂ

Geţii şi Dacii, care trăiau pe jumătate nomazi cît timp stătură la sudul Dunărei, trec la viaţa aşezată cînd se strămută la nordul fluviului. Devenind agricultori ei se organizază in un stat, care ie forma neaparată tuturor statelor incepătoare, absolutismul monarhic.

La inceputul traiului lor la nordul Dunărei Geţii avură precumpenirea, şi autorii vechi ne vorbesc de regii lor intr'un timp cînd Dacii nu apar nici macar cu numele in scrierile lor. Cel intăi rege get ce se intîlueşte in cîmpia munteană este acel Dromichete, contimpuranul lui Lizimac (301-281 in. de Hr.), pe

1. Pentru acest capitul, am intrebuinţat in ceea ce priveşte faptele mai ales scrierea enciclopedică a D-lui *Gr. Tocilescu*, Dacia inainte de Romani.

cînd cel mai vechiu rege dac pomenit, Boerebiste, trăește aproape 200 de ani după Dromichete (pe la 44 d. Hr.).

Totuși aceste popoare, Geții și Dacii, se contopesc în curînd în unul singur, care ie numele tribului dominitor, acel al Dacilor, încît autorii vechi care și mai înainte amestecase adesc ori pe aceste doue națiuni, urmează înainte a lua în arătările lor pe una drept cealaltă. De aceea cu toate că se găsesc științi deosebite asupra Geților și a Dacilor în scrierile vechi, ele nu trebue luate numai decît ca referindu-se la poporul arătat, putînd fi atribuite fără deosebire și la celalalt popor înrudit.

Pentru a înțelege organizarea unui popor trebue studiate elementele vieței sale, căci numai din combinarea acestor elemente rezultă forma generală a traiului seu.

Să începem cu temelia existenței ori cărui popor, starea sa materială sau economică, pentru a ne urca apoi treptat către manifestările mai superioare a le vieței omenești.

Schimbarea traiului Getilor și a Dacilor din nomad în așezat nu se făcu de odată și într'un chip năprasnic, ci mai mulți ani trecură în care ei zăboviră în o stare mijlocie. Așa știm că pe timpul lui Alexandru cel Mare, ei posedau numai orașe de lemn și că viața lor era așa de puțin întemeiată încît se putură ușor retrage la venirea Macedoneanului și scăpa de el în pustietățile lăuntrice a le țărei lor, unde Alexandru nu vroi să-i urmărească. Chiar pe timpul lui Lizimac, armata acestuia este nevoită să se dee prinsă din cauza lipsei de hrană, ceea ce rar se întîmplă în o țară agricolă și așezată, dar este îndestul de firesc lucru în una locuită de un popor acăruia avuții de căpitenie sunt turmele de animale.

Potrivit cu această stare a Geto-Dacilor în primele

timpuri a le așezărei lor la nordul Dunărei găsim notiți in scriitorii contimpurani, care par a atribui acestui popor un traiu cu desăvărșire nomad. Așa Columella, care scrie prin secolul intăi după Hristos un tratat asupra agriculturei, ne spune că «oare care națiuni necunoscătoare de grîne, trăesc din turme de oi, din care cauză *cei mai mulți din nomazi și din Geți* au fost numiți mîncători de lapte.» [2]

Cu toate aceste am văzut cum Geții incă din primele timpuri ale strămutărei lor in Muntenia cultivau grăul și aceeași cultură se vede mai tîrziu și la poporul dac; căci pe columna lui Traian găsim legionari secerînd grău pe ogoarele dace și un alt tablou ne arată grîne găsite de Romani in un lagăr părăsit de Daci [3]; iar printre dregătorii cei mari ai statului dac intîlnim și supraveghetori ai agriculturei. [4] De și grîul se vede că a fost cultivat in Dacia, totuș credem că hrana națională a Dacilor era meiul sau malaiul. Plinius anume ne spune că «popoarele pontice preferă meiul tuturor celorlaltor mîncări.» Sub numele de popoare pontice el trebue să fi ințeles cel puțin pe Geți, care se intindeau pănă pe malurile mărei, dacă nu și pe Daci. Naturalistul Aelian din secolul al II-le d. Hr. după ce arata hrana națională a mai multor popoare spune că: «Meoții și Sarmații s'ar hrăni cu meiu.» [5] Potrivit cu aceste notiți aflăm pe timpul lui Attila pe locuitorii *indigeni* ai Banatului oferind lui Priscus «meiu în loc de grău și mied in loc de vin.» [6] Meiul

2. Comp. *Horațius* Carmina III, 24.

3. La colonne trajanne ed. Fröhner, Paris, pl. 142-143, 159-160.

4. *Suidas*, s. v. *Βιωτίαις*.

5. *Aelianus*, H. N. III, 39: «*κέγχρον δὲ Μαιῶται καὶ Σαυρομάται* variae historiae, rec. Herscher, Paris III, 39 p. 335: Comp. *Herodot*, IV, 17.

6. *Priscus*, Excerpta de legationibus, Bonn, p. 183: «*ἀντὶ μεν σίτου κέγχρος, ἀντὶ δὲ οἴνου ὁ μέθυ ἐπιχωρίως καλούμενος.*» Comp. *V. Burla*, Dl. Paul Hunfalvy și teoria lui Rösler in Revista pentru istorie, archeologie, și filologie a d-lui *Gr. Tocilescu*, București, 1883, II, p. 294 și urm. *Hasdeu*, originile agriculturei la Romini in Columna lui Traian, 1874, p. 52.

pare a fi fost temelia hrănei locuitorilor din ţările romîne până adînc in timpurile moderne, cînd popuşoiul veni să inlocuiacă această antică cereală. Aşa un misionar catolic care vizitează Muntenia pe la 1670 spune că «tot acel popor se hrăneşte din pîne de meiu» şi Mihai Viteazul este poreclit de Saşi in batae de joc: «Malai-vodă.»

Pe lîngă numele de meiu se află la Romîni şi acel de malaiu, care pare a fi rămăşiţa formei dace a cuvîntului, după un prototip *malana*, pe cînd meiu este format din latinescul *milium*, precum teiu din *tilia*. Din cuvîntul malaiu s'au format apoi prin duplificare *mamalaiu*, care au dat naştere numelui mîncărei de astăzi naţionale a Romînilor: *mămăliga*.[7]

Ca băutură Geto-Dacii cunoşteau vinul, pe care l'am găsit incă de mai inainte cultivat de Agatirşi in Transilvania.[8] Se ştie că patria cea veche a Geto-Dacilor, Tracia, era o regiune cu totul vinicolă, cauză pentru care şi era considerată ca locul de naştere a zeului vinului Dionisos.[9] Chiar dacă n'ar fi găsit Geto-Dacii cultura vinului aclimatată in părţile nordice a le Istrului, ar fi introdus'o ei din sud. Imbelşugarea vinului la popoarele tracice explică viţiul lor naţional, beţia. Autorii vechi ne spun chiar despre Geţi că la ei bărbaţi şi femei beu vinul după moda scitică, ne amestecat cu apă, slujindu-se in loc de pahare, de coarne mari de cerb şi de bou, care se treceau din mînă in mînă.»[10] Atheneu şi Platon adaog că au obiceiul de a bea pănă la deplină imbătare.[11] Cornelin Nepos asigură că Tracii au obiceiul de a

7. *Hasdeu*, l. c.

8. Mai sus, p. 48.

9. *Homer*, Iliada VI, 130; Odisea XXIV, 74; *Diodorus Siculus*, III, 65.

10. *Xenophon*, Anabasis VII, 2 § 23; *Plutarc*, Alcibiade, 23; *Plato*, de legibus, I, 9.

11 *Plato*, l. c. *Athenaeus*, VII.

lupta cu paharul ca cu armele, fiind oameni foarte dedați la băutură.[12] Boerebiste organizatorul statului Dacilor pune un frău acestei patimi necumpătate, ordonînd Dacilor, prin organul profetului Deceneus, ca să stîrpească viile, de care ordin, lucru indestul de extraordinar, Dacii ascultară.[13]

Din industriile agricole se pare că Dacii nu cunosteau morile mecanice, cu apă sau vînt; căci Ovid, care a fost in țara Geților, in surgun la Tomi, spune despre femeile gete că « in loc de lînă ar frînge darurile Cererei,[14] ceea ce trebue raportat la faptul că ele măcinau grăul in moriște de mînă. Instrumentele lor de arătură nu sunt cunoscute; numai secerile de bronz ce s'au găsit in Transilvania, au o formă apropiată ca acea a secerilor de astăzi. Grînele se păstrau in gropi de pîne, ca până mai odinioară in țările romîne.[15]

In afară de agricultură își trăgeau Geto-Dacii hrana lor din creșterea animalelor. Am văzut pe Geți numiți mai sus mîncători de lapte. Ei posedau inainte de toate herghelii imense de cai, care probabil vor fi servit intr'un timp mai vechiu ca și Sciților la hrana animală, singura de care dispun popoarele nomade. După așezarea Geto-Dacilor, caii serveau pentru călărie. Boii erau intrebuințați pentru lucrarea cîmpului și cărături, probabil și carnea lor pentru hrană. Vacile pentru laptele lor, din care știeau a extrage untul,[16] prin urmare și smîntăna și brînza.

---

12. *Cornelius Nepos*, Alcibiades VII, 11, § 4.
13. *Strabo*, VII, 3 § 11.
14. *Ovidius*, Ex Ponto III, 8: «Femina pro lana cerealia munera frangit.»
15. *Varro* de re rustica I, 57: «Quidam granaria habent sub terris, speluncas quas vocant σειρούς ut in Cappadocia ac Thracia» *Plinius* H. N. XVIII, 73. Compară *Miron Costin* in Letopisețele publicate de Dl. M. Cogălniceanu, Iași 1852 II p. 11 și 13: «pînea din *gropi* o scotea.»
16. *Atheneus* X. zice că Paeonii de lingă Strimon se ung cu un fel de oloiu scos din lapte. Tot IV, el spune că un poet Anaxandridos ride despre

Oile erau de asemene ingrijite atît pentru laptele cît mai ales pentru lîna lor, foarte trebuitoare spre investmîntare in o țară așa de friguroasă in timp de iarnă ca Dacia. Afară de aceste se mai ocupau locuitorii Daciei și cu creșterea albinelor, din productul cărora ei chiar dobîndeau un articol de export.

Casele Geților și a le Dacilor in primele timpuri a le vieței lor in pămîntul Daciei erau de lemn, de oare ce am văzut pe Alexandru cel Mare dînd in Muntenia peste un oraș acărui nume nu ni s'a păstrat, construit din asemene material. De aceste orașe, sunt amintite in istoria primitivă a Geților, incă alte done: unul este orașul Helis, unde Dromichete aduse pe Lizimac; celalalt Genucla al regelui get Ziraxis.[17] Dacii cari vin mai tărziu au și ei construcțiuni de lemn făcute din garduri de nuele căptușite cu lut. Cele mai adese ori ei clădeau zidurile prin lut apăsat intre doi pereți de scînduri și apoi ars.[18] Mai arareori intrebuințau piatra, insă așazată numai cît una peste alta și imbinată, fără var sau ciment. Cărămida le era necunoscută ca și Germanilor.[19] Din acest sistem puțin trainic de zidării se esplică cum se face de nu se află in Dacia decît numai ruine de monumente din timpul Romanilor și aproape nimic din perioada neatîrnării poporului dac. Cît despre arhitectura militară, vom vedea mai jos că ea a fost in mare parte ridicată de meșterii romani aduși in Dacia.

« oaspeții cu părul vulvoiu și mincători de unt, (*Βουτυροφάγοι*) de la masa regelui Cotis.»

17. *Dio Cassius* LI, 27.

18. *Cesar Boliac* au constatat asemene pereți la *Nedați*, pe malurile Vedei. Trompeta Carpaților 1869, No. 739.

19. *Victor Hehn*, Culturpflanzen und Hausthiere, Berlin, 1874, p. 131-132. Lucrările de peatră se văd a fi fost făcute de meșteri greci, dovadă monogramele grecești aflate pe pietrele ruinelor. Vezi *Akner*, Bericht über einen Theil der südlichen Karpathen in Arhiv für siebenbürgische Landeskunde I, 1884 p. 18 și urm.

Geții și Dacii duceau în locuințele lor o viață in destul de simplă. Despre această simplicitate avem o dovadă în descrierea mesei date de Dromihete regelui Lizimac, la care masă se spune că Geții ar fi mîncat din blide de lemn mîncări ordinare. Totuși din această descriere chiar se poate vedea că obiectele de lux, tacîmuri de aur și de argint, nu erau necunoscute Geților, de oare ce ospătează pe Macedonieni in de aceste, prefăcîndu-se că le desprețuesc, pentru a putea da regelui străin o lecție de morală. Și la Geto-Daci ca și astăzi va fi fost mobilierul deosebit după condițiunea de avere a claselor societății: simplu și sărac în casa țărănească; bogat și scump în cele avute. Că luxul nu era străin întregei poporații geto-dace, se vede din bogatele prăzi de războiu făcute de Traian la cucerirea Daciei. El putu rîdica mărețul seu for numai cît din prada *de mînă* făcută de la Daci.[20] Pe baso-reliefurile columnei lui Traian se vĕd soldați romani ducînd mai mulți catîri încărcați cu vase de metal, fără îndoială vase prețioase de argint sau aur. Aiurea se vede o căpitenie dacă oferind lui Traian o tava plină cu juvaeruri, pentru a-și rescumpăra viața.[21] Traian hărăzește apoi doue vase de argint și un corn de zimbru impodobit cu pietre scumpe, probabil cornul de băut al lui Decebal, lui Jupiter Casianul, din templul de lîngă Seleucia, în timpul expediției sale asiatice.[22] Tot pe columna lui Traian se ved sculptate pe piedestal, inainte de a se începe scenele războiului un număr însemnat de vase, care sunt cu siguranță

20. *Gellius*, Noctes atticae, XIII, 24. Inscripția forului purta: „Ex manubiis." *Ioannes Lidus*, de magistratibus, II, 28 arată că Traian ar fi luat de la Daci suma, fără indoială exagerată, de 5 milioane litre de aur, și 10 milioane litre de argint.

21. *Fröhner* tab. 171-172.

22. *Suidas*, s. v. *κάσιον ὄρος*.

reproducerea unor bucăți luate de la Daci.[23] De și se poate ca aceste lucrări să fi fost executate in afară de Dacia sau în această țară chiar de meșteri străini, s'ar putea totuși admite față cu arătările lui Pausanias și Herodot asupra perfecțiunei artei făurăriei la Sarmați, Masageți și la Sciți, că nici Geto-Dacii, care erau un popor cu mult mai civilizat decît celelalte, nu vor fi rămas mai pe jos in arta argintăriei.[24]

Dacă forma acestor juvaeruri putea fi dată obiectelor găsite în Dacia și de mînă străină, materialul principal din care erau făcute, aurul, era un product indigen al țării. Am vĕzut încă pe Agatirși lucrînd, din aurul aflat de ei în Transilvania, feliurite podoabe. Dacă nu se poate hotări întrebarea de au cunoscut chiar Agatirșii minele de aur ale țării lor, sau dacă ei culegeau acest metal prețios numai din nisipul riurilor, vom vedea că pentru Daci se dovedește într'un chip invederat cunoașterea și exploatarea minelor. De asemenea vom vedea că atît Geții cît și Dacii se folosiau de bogatele ocne de sare a le Munteniei și Transilvaniei.

Imbrăcămintea Geto-Dacilor era după cît se vede identică la ambele popoare. Cel puțin baso-reliefurile columnei lui Traian, nu ne dau decît un singur soiu de vestmînt la toți barbarii represintați pe ele, și intre cari fără indoială că a trebuit să fie și Geți. Un vers al lui Ovidiu vorbește într'altele despre «Geții purtători de pantaloni»[25], și tocmai pantalonii erau partea caracteristică a vestmîntului Dacilor. Acești pantaloni erau largi și lungi pănă la căpută, unde se

---

23. *Frŏhner*, tab. 7-25.
24. *Pausanias*, I, 21 § 5. *Herodot*, I, 215.
25. *Ovidius*, Tristia, IV, 6: „Braccata turba Getarum". Pantalonii se numesc in limba greacă *βράκαι* și cea latină, *bracca*. In unele tablouri se vĕdi și niște cavaleri imbrăcați in zale. Aceasta însă este o imbrăcăminte de răsboiu.

par legați cu o sfoară. In picioare purtau un soiu de opinci prinse cu nojițe; capul la cei nobili era acoperit cu un soiu de căciulă frigiană, care nu se vede însă a fi fost făcută din piele de miel, ci din o stofă moale, de oare ce înfățoșază creți și ie prea exact forma capului ce acopere. Corpul era îmbrăcat cu o tunică lungă până la genunchi și încinsă peste brău, iar pe deasupra era aruncată o manta fără mînici, prinsă pe umăr cu o agrafă. Atît Getii cît și Dacii purtau barbe pline și după cum se vede nu se tundeau nici se grijau mai nici o dată, pentru care îi și numește Ovidiu negrijiți, netunși și sburliți.»[26] Părul îl purtau rătezat în frunte și în plete lungi pe tîmple și ceafă. Femeile aveau doue tunice, una lungă până în călcăi, și alta deasupra până la genunchi, prinsă intr'o agrafă la piept, iar pe cap purtau o legătoare cam slobodă, care le acoperea părul in total. Mai știm că Geții obicinuiau a se tatua.[27]

S'a susținut de unii scriitori că costumul țăranului romîn ar reproduce cu exactitate îmbrăcămintea vechilor Daci.[28] Asupra acestei asemănări observăm că ea se reduce aproape numai la portul părului, care se vede intr'adevăr a fi și astăzi tot acel ce era obicinuit pe atunci, anume tăiet in frunte și in plete lungi pe spete, pe cînd Romanii purtau părul tuns scurt. Țaranul romîn consideră din contra de cea mai mare nenorocire cînd își vede rătezată podoaba capului. Cît despre părul de pe obraz, observăm că Romanii umblau cu totul rași, musteți și barbă, și că țaranul romîn de astăzi rade numai barba, dar nu se atinge de musteți, a căror tăiere se consideră ca cea mai mare rușine. Cît despre elementele îmbrăcă-

26. *Ovidius*, Ex Ponto I, 2; I, 5; IV, 2: «hirsuti, intonsi, squalidi.»
27. *Plinius*, H N. VII, 50.
28. *Fröhner*, p. IX: „De nos jours encore l'ancien costume des Daces se voit parmi les paysans de la Transylvanie et des principautés danubiennes."

mintei lor, este de observat că berneviciul sau iţarul este strîmt și increțit pe picior, iar nu larg ca braca Dacilor; coperirea corpului se face cu cămașa, care de și samănă cu tunica internă a Dacilor, nu are nimic caracteristic; pe deasupra însă țaranii romîni poartă bondița, cojocul sau sumanul iar nu mantaua dacă. Căciula nu samănă pe de alta parte intru nimic cu acel fes fără ciucur al Dacilor. Brâul de cură lat și impodobit cu alămuri este pe de altă parte străin imbrăcămintei strămbunilor noștri, precum nu se află la ei cămașa cu altițe nici fotele reținute de un brîu, părțile cele mai osebitoare a le vestmîntului femeilor romîne.

Portul național al Romînilor nu este nici roman nici dac. De și cuprinde multe elemente slavone, el este, mai ales in ce privește toaleta femeiască, o creațiune proprie a gustului național, determinată până la un punt de condițiile climatului în sinul căruia a luat naștere.

Cu toate că Ovid pare a tăgădui femeilor dace indeletnicirea cu țesutul, alți autori arată din potrivă că ele se dedau la această lucrare. Așa Hesichiu ne spune că «cînepa este o plîntă ce are oare care asemănare cu inul; femeile Traciei fac diutr'însa vestminte.»[29] Intru cît videm pe columna lui Traian popoarele Daciei imbrăcate cu ștofe țesute, putem admite cu siguranță că aceste țesături nu erau importate, ci pregătite de femeile lor.

Olăria rămasă de la Daci, ne arată pretutindene forme simple, o ornamentare rudimentară și dovedește deci puțina desvoltare a acestei industrii, care nici o dată nu s'a înălțat la ei până la forme estetice,

---

29. *Hesichius* s. v. *κάνναβις*. Hesichiu trăește prin secolul al IV-le d. Hr. și este autorul unui dicționar important prin culegerea de notiți din o mulțime de scriitori vechi, acum pierduți. Comp. *Herodot* IV, 74.

Despre comerciul pe care Dacii îl făceau încă din timpurile ante-romane, cu deosebitele popoare ale lumei vechi, putem culege indicii îndestul de sigure din monezile aflate pe pămîntul Daciei și care datează din vremile mai vechi decît cucerirea romană.[30]

Pe lîngă monezile dace bătute într'un chip cu totul grosolan din o amestecătură de aur și de argint, avînd ca efigie figura unui cal fără urechi, cu 5 bobițĭ în loc de coamă și cu cîte-va linii informe închipuind pe un călăreț[31], s'a mai găsit pe pămîntul foastei Dacii monezi de la poporul Tasienilor din insula Tasos al Arhipelagului, niște tetradrachme cu capul lui Bacus și Hercul, din care o samă a fost aflate în Muntenia mare, lîngă Giurgiu și București; apoi multe monezi de ale regilor macedonieni, statere de aur de a le lui Filip al II-le, Alexandru cel Mare, din care iarăși s'a găsit lîngă Giurgiu vr'o 250 de bucăți, și mai ales o mare cîtime de Lizimahi. De aceștia ne spune Wolfgang Lazius că s'ar fi găsit de o dată 40,000 lîngă riul Streiu; mai multe alte mii s'au aflat lîngă Muncel, la Grădiștea nouă. Ele poartă inscripția *Βασιλέος Λυσίμαχος* și au o greutate obicinuită de 3 galbeni. Numeroase sunt și drachmele de la Apolonia (Avelona), Dirachium (Durazzo) și din Iliria (Albania). In sfîrșit s'a mai găsit monezi de bronz din Corcira, Panormus din Sicilia, Scodra (Scutari), Issa (insulă în marea Adriatică lîngă coasta dalmatină), Hiponium din Brutium, Cizic, din aceste din urmă 15 la Galati.

Comerciul Daciei era deci în destul de întins, de și nu trebuie conchis numai decît de la aflarea unei monezi la relațiuni cu poporul căruia acea monedă

30. Asupra întregei acestei chestiuni vezi: *Tocilescu*, Dacia înainte de Romani, p. 442-509.

31. Asupra citor-va exemplare studiate de *Dl. Bieltz*, vezi Arhiv. für sieb. Landeskunde, XI, 1873. p. 454.

aparține, intru cît se putea ca unele monezi străine să fi venit in Dacia prin popoarele acele cu care Dacii erau in legături de comerț mai nemijlocite, precum coloniile grece de pe malurile Pontului-Euxin. Acest comerț va fi constat din exportul grînelor către orașele maritime, care le trimitea la rîndul lor mai departe spre țările grecești, de obiceiu sărace in cereale. Nu mai puțin se exportau și cai, care incă de pe atunci par a se fi bucurat, mai ales in părțile Moldovei, de reputația pe care o posed pănă aproape de timpurile noastre. Așa găsim că Filip al II-le cumpără 20,000 de epe din cîmpiile de la gurile Dunărei pentru a regenera rasa din Macedonia.[32] De asemene exportau, ca și mai înainte Agatirșii, miercea și ceara către popoarele de peste Dunărea. Importul trebuia să fi stătut din arme, stofe mai scumpe[33], apoi bronz și obiecte de bronz, intru cît elementele alcătuitoare ale acestui metal, arama și mai ales cositoriul sunt străine țărilor dunărene.

Mai insemnată poate insă părea imprejurarea că s'a găsit in Dacia multe monezi romane din epoca republicană sau anterioare cuccerirei romane. Astfel s'a găsit mai multe sute de denari anteriori lui Iuliu Cesar, dintre anii 217-49 in. de Hr., din care 9 bucăți consulari din timpul celui al doile răsboiu punic, anul 217, 38 anteriori anului 154, 246 anului 81, 47 anului 50, 61 anului 48 și 12 din anul 38 in. de Hr., toate aceste la Apoldul mare. La Cerbel in cercul Orăștiei s'a găsit iarăși 49 de denari, anteriori lui Iuliu Cesar și nenumerați alții, toți din timpurile inaintea expedițiilor lui Traian. Aceste monezi romane nu pot fi considerate ca fiind aduse de Romanii ce colonizară

32, *Iustinus*, IX, 2 § 6. *Vopiscus*, Probus, VIII.

33. *Dio Cassius*, LXVIII, 14 spune că Decebal ar fi ascuns vestmintele sale cele mai prețioase intr'o peștere.

Dacia după prefacerea ei in provincie, căci ar fi curios să se fi aflat in Dacia atîța colecționatori de monezi vechi. Este de admis că cele mai vechi din ele vor fi fost aduse tot de negutitorii din coloniile grecești a le mării Negre care aveau legături comerciale cu Romanii și cu Dacii; cele mai noue a putut fi aduse chiar de Romani, pe care i vom vedea intrînd in relațiuni cu Dacii, mai ales pe timpul lui Decebal.

Starea materială a poporului geto-dac ne arată deci numai inceputuri de desvoltare. In o țară insă bogată precum era Dacia, aceste inceputuri chiar trebuiau să pună pe popor in o poziție materială in destul de favorabilă, cauză pentru care și videm în Dacia stîmpărîndu-se mai curînd decît aiurea viața nomadă și alipindu-se omul de pămîntul roditor, precum cu multe veacuri inainte darnica vale a Nilului oprise peutru prima oară oardele vagabonde a le omenirei, impingîndu-le către pîrghiile civilizației.

2. RELIGIA ȘI MORAVURILE

Dacă temelia unui stat este traiul material al poporului seu, nu este mai puțin adevărat că formele în care se va închega viața lui, vor fi determinate în mare parte prin moravurile sale și că inteligența lui va veni numai să încorpore tendințele sale morale în forme anumite, în așăzăminte văzute; de aceea după ce am studiat viața economică a Geto-Dacilor, trebue să trecem la acea morală, pentru a ajunge apoi la cercetarea așăzămintelor create de spiritul lor, condiționat prin asemenea elemente.

Întreaga viață morală a poporului geto-dac era dominată de formele religiunei, împărtășind astfel și ea caracterul general al civilizațiilor antice. Observăm că deosebirea între rolul religiei în societățile antice și acele moderne este că pe când la cei vechi religia se confunda cu statul și cu viața socială, fiecare act politic sau civil trebuind să fie făcut sub ocrotirea religiunei, la moderni religia este ceva deosebit de stat și de viața comună, adese ori dușmană acestora. De aceea la cei vechi nu s'a văzut nici odată religiunea în luptă cu statul, un fenomen care însoțește mai în tot decursul seu istoria popoarelor de astăzi. Și religiile vechi tindeau la dominarea oamenilor; însă aceasta să făcea tocmai prin mijlocirea statului, pe când astăzi biserica se pune în antagonismu cu statul de la stăpînirea omenirei. La cei vechi cînd decăzu religia, ea atrase numai decît după dînsa decăderea statului; la cei noi din potrivă

statul și civilizația apărată de el se desvăliră numai atunci cînd slăbi și se desfăcu ideea religioasă.

La Geți și la Daci găsim intreaga manifestare a vieței sociale dominată de religie. Trebue deci, inainte de a intra in cercetarea moravurilor, să ne ocupăm cu acea a credințelor lor.

Forma cea mai inaltă a religiei la Geți se intemeiesc la acest popor incă cu mult timp inaintea lui Herodot, de oare ce el singur observă că Zamolxis, urzitorul credinței de căpitenie a Geților, trebue să fi existat cu mult timp înainte de Pitagora și adauge că Geții trăiau sub așăzămintele cerute de Zamolxis incă pe timpul expediției lui Darius, in 513.[1]

Religiile s'ar putea impărți in doue clase mari: acele naturale, pornite din mintea generală a poporului și acele reflexive, pornite din invățăturile unei personalități marcante, care devine apoi inzeită de generațiile următoare. Astfel în India, pe lîngă vechea religiune a Vedelor, născută din adîncul instinctului omenesc, care'l impinse a se inchina la tot ce el nu înțelegea, întîlnim pe Buda, întemeietorul unei doctrine reflexive și filosofice. In Persia aflăm pe Zaratustra și mai incoace avem la diverse popoare pe Moisi, Hristos și Mohamed, fără a vorbi de Luter, Calvin și alți reformatori de a doua mînă a credințelor existente.

Religia Geților, de și la inceputul ei politeistă ca aceea a tuturor Tracilor, s'a schimbat prin învățăturile lui Zamolxis in o religiune reflexivă, care vom vedea că poartă in sine caracterul dualistic al invățăturei lui Ormuzd și Ahriman a rasei eranice, din care am văzut că și Geto-Dacii făceau parte. Asemene părăsire a unei religiuni naturale pentru una reflexivă s'a mai intîmplat in omenire. Amintim numai cît transfor-

1. *Herodot*, IV. 96.

marea idolatrică Arabilor în religia curat monoteistă a lui Mohamed și primirea creștinismului de vechea lume păgînă.

Zamolxis, propagatorul acestei credinți fu adorat mai tîrziu el însuș ca zeu. S'ar părea că zeul către care Zamolxis învățase pe poporul seu a se închina se chema *Gebeleizis*, care nume apoi, cînd Zamolxis el însuș fu înzeit, se confundâ cu acel al noului zeu.[2] Vom vedea mai jos, cînd vom studia înrudirea și geneza acestei noue religii, că zeitatea lui Zamolxis (mai tărziu însuș acesta) nu era decît o nouă formă a lui Dionisos sau Bacus, confundat el însuș cu Zevs sau Jupiter și cu Foebus sau Apollo, cu alte cuvinte o formă antropomorfică a soarelui, izvorului vieței în univers. Că Geții adorau într'adevăr soarele sub numele și închipuirea lui Gebeleizis sau Zamolxis reesă din următorul obiceiu al lor, amintit de Herodot; « Toți acești Traci, (adecă Geții) au obiceiul, cînd tună sau scapără, a trage cu săgeți către ceriu pentru a-l amenința».[3] Pe cine vroiau ei să sperie prin săgețile lor? Învederat că norii acei care ca niște uriești balauri se înaintau asupra soarelui, stîngînd viile sale raze în neagra lor întunecime. Umbra, întunerecul venia să ascundă lumina; natura toată părea că se întristează, cînd dragul astru dispărea pe firmament. Omul în prunc ia lui, necunoscînd neputința sa față cu legile naturei, încorda arcul, arunca săgeata și credea că va alunga pe geniul cel reu ce învingea pentru un moment pe geniul binelui ce plutea în eter.

Notițele rămase de la cei vechi ne înlesnesc a întrevedea că Geții într'adevăr mai aveau și un al doile Dumnezeu, în care se încorpora principiul reului, pre-

2. *Herodot* IV, 94.

3. *Herodot*, idem.

cum in Zamolxis era intrupat acel al binelui. Acest al doile zeu, acărui nume național getic nu ni s'a pastrat, era tălmăcit de către scriitorii greci și romani cu Ares sau Mart, zeul destrugerei, războiului și al morței. Astfel ne spune Virgiliu că «părintele Mart ar păzi ogoarele Geților»; Ovidiu ne vorbește despre «Geții inchinătorii lui Mart.» Tot de asemene numesc Martialis și Statius pe Mart zeu getic.[4] Din această pricină chiar umbla la cei vechi o tradițiune că «Mart se născuse in țara Dacilor, Moesilor și a Tracilor.»[5] Mart insă in credințele antice era considerat tocmai ca zeul ceriului turburat, al furtunei, nourilor și al vijelici, adecă tocmai acei monstri in protiva cărora Geții aruncau săgețile lor.[6] Că Dacii considerau furtuna ca un semn reu pentru ei, se vede de pe aceea că in lupta de la Tapae contra lui Traian, intervenirea unei ploi vijelioase, le ie curajul și îi face să piardă mai curînd cumpătul față cu Romanii.

Prin urmare cu toată incredințarea lui Herodot că «Geții nu ar admite ca să existe alți Dumnezei decît al lor»[7], ceea ce i-ar arăta oare cum ca monoteiști, noi credem că religiunea lui Zamolxis nu era decît o reproducere in o formă nouă a cultului lui Zarastustra, amestecat cu alte elemente, după cum vom vedea din cele ce urmează.

Celelalte zeități trace precum Cotis, Bendis (Diana), Molis, Atartis și Hermes nu le găsim de loc amintite la Geți, incît religiunea lor se pare că au imbrăcat,

---

4. *Vergilius*, Aeneida, III, 35: «gradivumque patrem, geticis qui praesidet arvis.» *Ovidius*, Tristia V, 3; Ex Ponto, V, 14: «Marticolis Getis.» *Martialis* VII, 2: „Martis getico tergore fida magis." *Statius*, Silvae I, 2: «Mars geticus maritus Veneris.»
5. *Vegetius*, de re militari I, 28.
6. *Preller*, Griechische Mythologie, I, p. 263.
7. *Herodot*, IV, 94.

intr'un chip mult mai curat, forma dualismului religiei eranice.

Zamolxis, după tradiția culeasă de Herodot la Grecii Pontului-Euxin, ar fi fost «un sclav din Samos și robul lui Pitagoras, de unde fiind eliberat și adunîndu-și mari bogății, se intoarse in țara sa. In timp ce Tracii, afundați in neștiință, duceau un traiu mișelesc, Zamolxis invățase feliul de viață al Ionienilor și deprinsese moravuri mai blînde decît acele a le patrici sale, fie prin relațiunile ce le avuse cu Grecii, fie prin invățăturile lui Pitagoras. Intors in patria lui, el inființă acolo o așăzare in carea aduna pe fruntașii cetățeni, le da mese și in timpul ospățului invăța că acei pe care-i primea la masa lui nu ar fi nici odată să moară, ci ar fi numai strămutați intr'un loc unde s'ar bucura pentru vecie de toate bunurile dorite ; pe cînd îi invăța astfel, puse să i se zidească in taină o cameră sub pămînteană și cînd ea fu sfîrșită, dispăru și se retrase in acea ascunzătoare, unde trăi timp de trei ani. In tot acest răstimp Tracii îl plîngeau ca pe un mort ; dar in al patrule an el reapăru, intărind astfel cl insuș cele ce invățase pe compatrioții sei.»

In această tradițiune, transmisă lui Herodot de către Grecii cetăților Pontului, trebue să deosebim doue părți : una de obîrșie getă, acea care se referă la doctrina lui Zamolxis și la forma in care această invățătură era impărtășită ; cealaltă datorită iscodirei grecești, care nu putea admite ca o invățătură așa de inaltă ca acea a nemuririi să fi eșit de aiure decît de la un discipul al teoricianului metempsicozei.

Strabon adaoge la povestirea lui Herodot cite-va punte caracteristice, anume că «Zamolxis, intors in patria lui, se bucura de stima celor mai insemnați, din cauza prezicerilor ce știa să le tragă din starea

8. *Herodot*, IV, 95.

ceriului; că incredințase pe rege ca să'l ieie pe el de coleg la domnie, ca unul ce cunoștea cele plăcute zeilor și deci pe acest Zamolxis, luîndu'l la inceput drept preot al zeului care mai ales era in onoare la Geți, după aceea au luat el insuș numele de zeu. Acest obiceiu, adaoge Strabon, ține pănă in vremile noastre, tot-deauna aflîndu-se cine-va care să fie sfetnicul regelui și să se considere de Geți ca zeu. Astfel cînd Boerebiste a luat domnia asupra Geților, contra căruia Cesar vroi să porneaseă o expediție, Deceneu era in onoare.»[9] Despre acest Deceneu se spune că, imitînd in totul pe Zamolxis, s'ar fi retras și el in peștera muntelui Cogaeonum.[10]

Zamolxis se vede deci că a fost un spirit superior ca toți intemeetorii de religiuni; el a speculat asupra instinctului celui mai puternic ce se mișcă în adîncurile ființei omenești, acel al păstrărei sale indefinite, căruia îi place să transpoarte și dincolo de mormînt farmecul nespus al acestei existenți. Știind pe poporul seu incult și barbar, el intrebuință și mijloace insălătoare pentru a-l face să primească noua invățătură; ast-fel crau prezicerile viitorului și retragerea sa in suteran. Pentru a indruma și mai ușor triumful invățăturilor sale, el ie ajutorul puterei lumești și asociază pe rege la lucrarea de regenerare morală a poporului seu.

Fără indoială că o asemenea religie, care făgăduia nemurirea celor ce o impărtășiau, trebuia să

9. *Strabo*, VII, 3, § 5.

10. Dicționarul lui *Frunzescu* conține numèle unui munte *Cocaionul* (p. 124) arătat ca așezat in județul Argeș lingă Olt și spunînd că ar ave o peștere in care se zice că Zamolxis s'ar fi retras. Ar fi foarte insemnat de a se putea constata pastrarea acestei denumiri. Rugînd pe Dl. *Zugrăvescu*, invățător sătesc din comuna Zeblea plaiul Loviștea, jud. Argeș, a cerceta dacă există intr'adevăr un munte cu asemenea numire, D-sa după o minuțioasă cercetare a tuturor munților din județul Argeșului, care vin spre Olt, nu a putut descoperi nici pe unul cu numelè de Cocaionul. Indicația lui Frunzescu este deci greșită.

pumă oare-care condiții inchinătorilor ei. Aceste condiții par a se fi referit mai ales la cumpătarea in mîncări și băuturi, la infrînarea de la viciul beției, pe care l'am cunoscut la Traci ca păcat național. De acea Zamolxis intrunea pe ucenicii lui la niște ospețe, de unde carnea era cu desăvîrșire indepărtată[11] și fără indoială că și vinul trebua să fie alungat, intru cît găsim mai tîrziu pe Deceneus intrebuințînd, pentru a ajunge la acelaș rezultat, un mijloc și mai radical, stîrpirea viilor.

Am văzut că ideea nemurirei era cunoscută și la Sciți, că ea pare a nu fi lipsit nici odată de sub titva omenească. Pe cînd insă la cele-lalte popoare ale vechimei această idee fusese aproape intunecată de desvoltarea prea bogată a odraslelor secundare ale ideei religioase, precum se intîmplă lucrul chiar la Greci și la Romani, sau mai trăia numai cît înțelenită in niște obiceiuri oarbe apucate din vechi, la Geți ea deveni centrul in jurul căruia se invîrteau toate concepțiunile lor religioase, toată viața lor morală.

De unde venia oare la Geți și mai tărziu la Daci o accentuare atît de energică a ideei nemurirei?

Această idee alcătuia fondul religiunei tuturor popoarelor de rasă tracică din care am văzut că Geții și Dacii făceau parte intregitoare. La Traci zeul național era *Sabazius*, numele trac al zeului aric universal, care la Greci se numea Dionisos și la Romani Bacus, zeul veseliei, al vinului și inspirațiunei profetice.[12] In misteriile sale se reprezintau scenele simbolice ale morței și invierei naturei, care repetîndu-se in fie-care an, conducea de la sine la idea nemuri-

11. *Herodot* și *Strabo*, l. c.

12. *Macrobius*, Saturnalia I, 18 arată că un autor din secolul I in. de Hr. ar spune că Tracii numesc pe Bacus Sabazius. Scholiastul lui *Aristofan*, in Vespis 9, zice: «Σαβάζιον δὲ τὸν Διόννσον οἱ Θρᾷκες καλοῦσι.»

rei. Este cunoscut că religiunile politeiste confundă și schimbă adese ori înțelesul și atributele zeilor lor, că fie-care popor, fie-care oraș chiar aveau câte un zeu favorit, care covîrșia in curînd pe toți ceilalți in insemnătatea ce o dobîndea pentru mintea poporului. Astfel găsim la Atenieni pe Pallas-Atene sau Minerva, la Romani pe Mart și așa mai departe. In Egipet fie-care nomă adora un zeu deosebit. Tracia, regiunea vinului, adoptase ca zeu național pe Dionisos. Pe acesta îl confundau cu zeul cel mai mare Zevs sau Jupiter și cu Foebus sau Apolo, adecă soarele.[13] Tot după o reminiscență eranică i se ridica acestui zeu temple rotunde, cu o singură deschidere in vîrf, pe culmele munților.[14] Herodot ne spune că Satrii un popor din Tracia, au la dînșii un oracol al lui Bacus pe munții cei mai inalți, unde un neam dintr'înșii, Besii, sunt profeții templului și o preoteasă dă răspunsul oracolului, ca la Delfi, și nu mai puțin intunecos.[15]

Cultul lui Sabazius, ca și al zeului din care el deriva, Dionisos, se făcea in afară de partea lui publică și in niște misterii, dintre care deveniră celebre ale celui din urmă prin acea că dădură naștere teatrului antic, precum misteriile religiunei creștine dădură ființa celui modern. In aceste misterii se proclamau, intre alte principii mai inalte, ascunse de comunul lumei, și ideea nemurirei. Astfel Plutarc in mîngîerea indreptată, către soția lui la moartea unui copil al lor, spune către dînsa că: «misteriile lui Dionisos i-ar fi invățat pe amîndoi că sufletul se asamănă in timpul vieței

---

13. *Macrobius*, idem: «Item in Thracia eundem habēre *solem* atque *Liberum* (Liber pater, Dionysos) accipimus, quem *Sabadium* nuncupantes magnifica religione celebrant.»

14. *Macrobius*, idem: «eique deo (Sebadio) in colle Zilmisso aedes dicatae ut specie rotunda cuius medium interpatet tectum.»

15. *Herodot*, VII, 111.

cu o pasere in colivie, este nedestructibil și inzestrat cu simțire și după moarte.»[15] Asemene idei se răspîndiră și afară din acele invățături secrete, devenind o parte din credințele obicinuite. Tragedianul Euripid spune că «corpul rămîne in pămînt, iar sufletul se duce in ceriu, fiind mîntuit in acea lume nevăzută de relele acestei vieți.» O inscripție intre multe altele spune că: «pămîntul ascunde in sinul seu acest corp, care este acel al lui Platon, dar sufletul seu se bucură de viața liniștită și vecinică păstrată pentru cei fericiți.» O alta spune iarăși că mortul de sub ea n'ar fi locuind in Tartar unde cei mai mulți erau trimiși, dar in locuința cea sîntă a eroilor și zeilor, unde sufletul seu participă in mijlocul astrelor la fericirea divină.[16]

Asupra ideilor arătate in cultul lui Sabazius, zeul trac, nu avem nici un text antic; dar se află in catacomba cea mică din Roma, niște frescuri pe mormîntul unuia Vincentius, care se intitulează de preotul zeului Sabazius. Tabloul infățoșază intăi ospățul celor 7 preoți ai colegiului zeului, intre care figurează și Vincentius. Apoi se vede o scenă privitoare la soarta după moarte a Vibiei, de sigur soția lui Vincentius; in ea se represintă intăi moartea Vibiei, redată prin o infățoșare alegorică a răpirei Prosespinei. Pe urmă Vibia, intovărășită de Alcest, este dusă de Mercur inaintea tribunalului unde judecă Pluton, de unde insfîrșit trece condusă de bunul ei înger in sala banchetului celor trecuți prin dreapta judecată.[17] O inscripțiune găsită de Dl Heuzey in Macedonia ne arată și mai clar că această invățătură a

15. *Plutarchus*, Consolatio ad uxorem, X.

16. Vezi citațiunile in *Alfred Maury*, Histoire des religions de la Grèce antique, Paris, 1857, I, p. 583 și urm.

17. *R. P. Garrucci*, Tre sepiliri con pitture ed inscrizioni appartinente alle superstitione del Bacco-Sabazio e del persidico Mithra, Neapoli, 1852, in *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 313 nota 243.

nemurirei era o credință națională la Traci. Inscripția spune că: «durerile mele mari nu te ripese de la moarte, de și perderea unui fiu imi dă in deajuns dreptul de a plînge.» Se vede deci că era o inscripțiune pusă de un părinte, mai curînd o mamă, pe mormîntul copilului seu. Mai departe ea urmează: «*și cu toate aceste, reinoit in ființa ta, tu trăești in cîmpiile Elisee. Așa este decretat de zei să trăiască sub formă eternă acela care a bine meritat de lumina divină.*»[18]

Din toate aceste rezultă indestul că Tracii, avînd ca zeul lor național pe Sabazius, care nu era altul decît Dionisos, și că acest zeu fiind cel mai in onoare la ei, urma numai decît ca *nota caracteristică din cultul acestui zeu, ideea nemurirei, să fie mai cu putere accentuată la Traci*, notă care fu apoi ridicată de Geți la principiul fundamental al religiunei lor, in doctrina lui Zamolxis.

Această idee insă era deosebită de metempsicoza lui Platon și a Egiptenilor, intru cît metempsicoza admitea putința curățirei sufletului prin trecerea sa in corpul mai multor ființe, pe cînd am văzut că învățătura lui Zamolxis, admitea numai pe accia in sinul vieței eterne, care după expresia inscripțiunei de mai sus, «bine meritase de lumina divină.»

Din o asemene idee a nemurirei și fericirei pe lumea cealaltă se esplică și obiceiul raportat de Herodot care se afla la Trausi, «că atunci cînd se năștea un copil, toate rudeniile lui incunjurîndu'l, plîngeau asupra relelor pe care avea să le sufere, din momentul ce vezuse lumina zilei și numerau gemînd toate mizeriile omenești care 'l așteptau. La moartea insă a unuia din concetățenii lor, ei se dedau din protivă ve-

18. *Heuzey*, Mission archéologique de Macédoine, p. 131 ap. *Tocilescu* l. c. p. 317.

selici, il acopereau cu pămînt in mijlocul glumelor și'l fericea de a se fi sfîrșit, fiind mîntuit de relele acestei vieți.»[19]

Este indestul de curios că un atare obiceiu se regăsește astăzi la Romînii din Macedonia, căci «la botezul unui prunc, femeile bătrîne plîng, avînd in vedere nefericirele ce îl așteaptă in viață, după ce se face om.»[20] Un asemene obiceiu este atît de caracteristic incît nu ne indoim că el este o rămășiță de la Traci, peste care se așternu mai tîrziu pătura Romînilor din Macedonia. Obiceiul arătat nu se regăsește la Romînii de la nordul Dunărei, ceea ce ar fi indestul de extraordinar, in cazul cînd Romînii de aice ar fi niște imigranți veniți de peste Dunărea.

Ce a devenit oare religiunea nemurirei la poporul Dacilor? Fără indoială că ea a fost primită și de poporul lor, poate incă de pe cînd trăia la sudul Dunărei, in Rodop; in ori ce caz insă după constituirea sa in stat impreună cu Geții, in țările carpatine. Aceasta se vede mai ales de pe imprejurarea că găsim continuîndu-se la Daci ingemănarea autorității civile cu acea religioasă, pe care o aflăm intemeiată la Geți de insuși Zamolxis. Strabon, care confundă chiar in totul pe Geți cu Dacii, ne spune că pe timpul lui Boerebiste era pe lîngă el un profet *Deceneus*. După Deceneu urmează un alt profet *Comozicus*, care pare chiar a fi intrunit in persoana

19. *Herodot*, V, 4. Comp. versurile traduse de *Cicero* din Cresfontes al lui Euripid, in Tusculanele I, 48:

«Nam nos decebat coetus celebrantes, domum
Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus
Humanae vitae varia reputantes mala;
At qui labores morte finisset graves
Hunc omni amicos laude et laetitia exsequi.“

20. *Bolintineanu*, Călătorii la Romînii din Macedonia, București, 1863, p. 88.

sa și puterea civilă;[21] apoi alăturea cu Decebal întîlnim pe profetul *Vezinas.*[22] Ast-fel se introduse la poporul geto-dac acea ocîrmuire originală, care își găsește asemănarea tocmai in veacul de mijloc la sultanii Seldjucizi care stăteau pe tron alăturea cu califii arabi, și mai bine poate la impărații germani, care conduceau destinele lumei de mînă cu papa din Roma. Poate că și la vechii Geto-Daci, regele își imprumuta puterea de la pontifici, precum «luna imprumută lumina ei de la soare»; poate că și la ei ar fi imbrăcat ocîrmuirea acea formă teocratică, pe care Europa o luă pe timpul lui Grigorie al VII, dacă fulgerul spadei romane n'ar fi trăsnit de pe tronurile lor, zeu și rege deodată.

Mai reesă adoptarea religiunei lui Zamolxis de către Daci, și din următoarele cuvinte, pe care impăratul scriitor Iulian Apostatul le pune in gura predecesorului seu, Traian: «Am subjugat chiar pe acești Geți (adecă pe Daci), cea mai răsboinică națiune din toate neamurile ce au existat vre odată, nu numai din cauza puterei corpului lor, dar și din acea a invățăturilor lui Zamolxis, care este intre ei așa de slăvit. Acesta le au intipărit in inimă că ei nu mor, ci numai cît își schimbă locuința, și de aceea merg la moarte mai veseli decît la ori ce altă călătorie.»[23]

Dacii totuș par a fi introdus o reformă in cultul lui Zamolxis. Se spune anume că Deceneu, profetul lui Boerebiste, după ce călătorise in Egipet și invățase oare care semne naturale după care se cunosc cele divine, s'a constituit zeu in scurt timp, precum fusese

---

21. *Iordanes*, XI: „Decedente vero Diceneo, paene pari veneratione habuere Comozicum, quia nec impari erat solertiae. Hic enim et rex illis et pontifex ob suam peritiam habebatur."

22. *Strabo*, VII, 3 § 5. *Dio Cassius* LXVII, 10.

23. *Iulianis* imperatoris quae supersunt. Ed. Taubner. I, p. 420.

și Zamolxis; iar drept semn de supunere către dînsul este că după sfatul lui ei se învoiră a stîrpi viile și a trăi fără vin.[24] Se pare în adevăr că cu toată cumpătarea ordonată de Zamolxis, ospețele sale cele modeste degenerau în niște orgii în chipul Bacanalelor romane și că atari desfrînări loveau în puterea statului dac. Aceste obiceiuri scandaloase trebuiau înfrînate și la Daci, precum fusese la Greci și la Romani.[25] Fiind însă că cumpătarea, recomendată de Zamolxis numai prin predică și exemplu, fusese uitată de Geți, apoi organizatorul statului dac, Boerebiste împreună cu colegul seu profetul Deceneu, apucară un mijloc mai energic al stîrpirei reului, înlăturarea cauzei naturale a beției, nimicirea viilor.

Ca și Geții, Dacii se închinau lui Mart, pe care după cum am vezut îl credeau născut chiar în țara lor, încît este probabil ca și pe timpul Dacilor, religia lor păstrase caracterul dualistic pe care l'am desemnat mai sus.

Se mai amintește la Daci și un cult al apelor, păstrat din religiunea lor anterioară politeistă, care cult se regăsește la toate popoarele arice, de la Indieni până la Romani și era mai ales în mare onoare la popoarele eranice, căci spune Herodot că: «fluviile și riurile sunt sfinte la Perși; nu permit nici să scuipe în ele nici să le necurățască, nici să'și spele mînele în ele.»[26] O urmă despre această închinare se vede în obiceiul dac «de a nu întreprinde un războiu înainte de a fi luat apă în gură din Istru, în chip de vin sfînt, și a fi jurat că nu se vor întoarce în țară decît după ce vor fi tăiat pe dușmani».[27] Oare să

24. *Strabo*, VII, 3 § 11.
25. Pentru Greci vezi ce spune *Cicero*, de legibus II, 15. Pentru Romani Senatusconsultul de Bacchanalibus.
26. *Herodot* I, 138.
27. *Iunius Phylargirius*, Comentar în Vergilii Georgica, II, 497.

nu fi rămas de la acel obiceiu dacic zicătoarea și blăstemul poporan al Romînilor: «bată-te Dunărea,» de oare ce numai Dunărea apare in mintea poporului nostru ca inzestrată cu puterea de a pedepsi, și nu vre un alt riu.

Este lesne de înțeles după cele spuse până aice pentru ce, in inscripțiunile culese in Dacia, nu se intîlnesc nume de zeități naționale, precum se regăsesc de aceste și incă in număr insemnat in Galia, Britania sau Spania. Cauza pentru care numele de zeități lipsesc in monumentele epigrafice a le Daciei este lipsa acestor zeități insuș. Că nici chiar numele lui Zamolxis nu apare in ele, se poate înțelege din natura cultului acestui zeu. Analogia religiunei lor cu acea a Perșilor și inrudirea lor apropiată cu popoarele eranice ne indreptățesc a admite că nici la ei nu era permis de a ridica temple sau altare nici statui a le zeilor, ceea ce Herodot se încearcă să esplice că ar fi, «pentru a nu se atribui zeilor o formă omenească ca la Greci».[28]

Ca toate religiunile ce pun centrul greutăței lor in viața viitoare și impun condițiuni de moralitate pentru cîștigarea acesteia, așa și religiunea lui Zamolxis dădu naștere unei clase de oameni ce se abțineau de la mai multe din plăcerile acestei lumi, unei clase de călugări. Aceștia nu mîncau carne și trăiau in celibat; ei purtau la Geți și Traci numele de *Ctiști*, iar la Daci acel de *Poliști*.[29] Printre acești

28. *Herodot* I. 131. Nu este deci de nevoie a esplica dispariținea zeităților dace, prin stîrpirea poporației ce le adora, care stirpire vom vedea că n'au avut loc; nici ca Dl *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 349, prin contopirea zeilor daci cu divinitățile asiatice. Inscripția care conține numele lui Zamolxis, *Akner und Müller*, Römische Inschriften in Dacien No. 663 este privită in deobște ca falșă. Dacă chiar s'ar găsi cîte-va nume de zeități, care s'ar putea atribui Dacilor, aceste ar representa fondul vechiu politeistic al religiei lor.

29. *Strabo*, VII, 3, § 3. *Flavius Iosephus*, Antiquitates judaicae, XVIII, 1 § 5.

călugări se vede că circula o idee încă mai severă a doctrinei lui Zamolxis, care o apropie chiar de nirvana lui Buda. Pomponius Mela ne spune anume că: «despreţul morţei la Geţi provine din cauze variate: unii cred că se vor reîntoarce sufletele celor morţi; alţii că de şi nu se întorc totuş nu se stîng, ci trec cătră locuri mai fericite, alţii în fine *că pier, dar că aceasta este mai bine decît a trăi.*»[30]

Despre formele cultului ştim numai atîta că Geţii trimiteau la fie-care cinci ani cîte un sol la Zamolxis pentru a-l informa de nevoile lor. Regele desemna pe acela ce trebuia să fie jertfit: Acesta, apucat de mîni şi de picioare, era aruncat în sus, spre a cădea pe nişte săgeţi pe care alţii le ţineau în mîni. Dacă muria îndată din rănile sale, atunci ei credeau că zeul le este favorabil; dacă nu, atunci respingînd pe acel ce nu murise ca om reu, trimiteau pe un altul.[31]

O religiune ca acea înrădăcinată de poporul Geto-Dacilor trebuia să aibă o puternică înrîurire asupra manifestărei întregei lor vieţi. Ideea nemurirei, atît de adînc înrădăcinată la ei, trebuia să încoarde mult puterile lor în viaţa pămîntească. Moartea pentru ei nu era decît mîntuirea de suferinţele lumei reale şi eliberarea lor cătră lumea fericirei. Nu se puteau deci teme de ea, ci o doriau şi o binecuvîntau cînd ca soţia, mai ales pe cîmpul de răsboiu, unde luptau pentru patrie şi libertate. De aceea şi vedem pe scriitorii antici spunînd într'un glas, că aceste popoare erau foarte curagioase şi aproape ne învinse prin desprețul ce'l arătau pentru viaţă şi *apetitul* lor de moarte.[32] De aceea ei singuri din toţi Tracii îndrăznesc

30. *Pomponius Mela*, II, 2.
31. *Herodot*, IV, 94.
32. *Pomponius Mela*, II, 2: „Quidam Thraces feri sunt et ad mortem paratissimi Getae utique." *Martianus Capella*, VI: „Sequitur Thracia, cuius incolae barbari habent *appetitum* maximum mortis."

a se opune oardelor nenumărate aduse de Darius cu sine in Europa. Tot de aice se esplică ușurința cu care ei părăsiau viața de bună voie.[33] Așa regele get Dapix, văzîndu-se tradat de un Grec și silit a se preda impreună cu armata sa, se ucide impreună cu toți tovarășii sei.[34] Tot din această imprejurare se explică mîndria cea nespusă a Dacilor. Cine nu se teme de moarte n'are nevoie să sufere injosirile vieței. De aceea Dacii cînd văd patria lor căzută, viața lor nimicită, dau foc ei singuri capitalei lor, și la lumina flacărilor mistuitoare, se ingrămădesc pe lîngă vasul cu otravă, își implîntă pumnarele in inimi sau roagă pe prietenii lor să le facă această de pe urmă indatorire; iar regele lor, după ce a mai incercat incă odată soarta armelor tot fără noroc, își curmă și el viața fisică, a cărei legături morale le desprinsese sabia romană.[35] Un popor ce știe astfeliu să moară merită respectul posterității și acest respect nu le a fost tăgăduit nici chiar de dușmanii care i-au biruit.

Părerea lor că moartea ar fi o fericire, îi făcea cruzi pentru alții, căci a omori numai pe dușman, era după părerile lor a-i face un bine; trebuia deci să-l chinuiască spre a'l pedepsi. De aceea ei erau cumpliți cu dușmanii lor; chiar femeile lor luau rolul de călăi pe lîngă nenorocitii prinși de războiu romani. Ele se ved pe tablourile columnei arzînd pe acești la cap și la umere cu niște făclii. Inaintea zidului unei cetăți se ved ințepate mai multe capete de soldați romani și rămășițele corpului unuia sunt arătate ca aninate de roatele unui car.

Tracii și Geții admiteau poligamia ca formă de

33. *Solinus*, X, 1: „Thracibus barbaris inest contemtus vitae et ex quadam naturalis sapientiae disciplina concordant omnes ad interitum voluntarium".
34. *Dio Cassius*, LI, 26.
35. *Fröhner*, La colonne trajanne, tab. 155—156, 171—178.

convieţuire a sexelor. Menandru in niște versuri raportate de Strabon, spune:

„Tracii toţi și dintr'înșii Geţii mai cu samă,
Noi toţi (căci mi-e fală in ei să mă prenumăr),
Nu suntem tocmai modele de moralitate;
Căci nici unul din noi nu se mai mulţumește
Nici cu zece femei; mai mulţi duc unsprezece,
Alţii douesprezece și incă și mai multe;
Iar care nu poate să aibă peste patru
Sau cinci, se crede acela că a trecut prin viaţă
Fără să fi gustat plăcerile conjugale."[36]

Solinus ne spune că «Geţii ar socoti ca lucru de onoare căsătoria inmulţită.»[37]

Alături cu poligamia se vede că femeile trace, gete și dace nu prea aveau moravurile severe, și cum ar fi putut sta lucrurile altfeliu, cînd era la ei obiceiul raportat mai sus ca părinţii să'și vîndă fiii și fiicele la străini și invoiau fetelor a umbla liber cu ori ce barbaţi, păzînd numai pe femeile, pe care le cumpărau, sub un control mai aspru.[38] De aceea găsim intr'o inscripţiune din Tracia menţionat anume, că ar fi dedicată părinţilor *legitimi* ai celui ce o pusese, ca și cînd o asemene imprejurare ar fi fost o excepţiune.[39]

Tocmai această destrăbălare a relaţiunilor dintre sexe unită cu viciul beţiei, esplică pe de o parte reacţiunea naturală reprezentată prin clasa Ctiștilor, precum și nevoia in care se găsi Boerebiste, organizatorul statului dac, de a pune un capăt acestor neorînduieli. Strabon ne spune anume că Boerebiste a

36. *Strabo*, VII, 3 § 4.
37. *Solinus*, I, 3. Acelaș lucru il spune și *Heraclide Ponticul* XXVII, care fiind din Odesos (Varna) putuse observa mai ales pe Geţi.
38. *Herodot*, V, 6.
39. *Heuzey*, Mission archéologique de Macédoine p. 137 ap. *Tocilescu*, Dacia in. de Romani p. 365 nota 496.

restatornicit puterile poporului seu prin *disciplină*, *cumpătare* și *activitate* așa că în puțini ani au constituit o vastă impărăție.»[40] Poetul latin Horatius arată în una din odele sale pe femeile dace ca modeluri, pentru a putea biciui pe cele romane.[41] El cîntă:

„Trăesc și Geții cei aspri ce cresc a Cererei daruri
Pe neimpărțite ogoare; iar munca lor e impărțită
Astfel că unii înlocue pe alții la finele anului.
Acolo muma păzește pe nevinovata copilă;
Iar neînzestrata femeie barbatul nu 'și stăpînește
Nici adulteriul cel neted nu turbur'a casei odihnă."

Cu toate că Horațius, mai mult în scopul de a ocări moravurile corupte ale Romanilor timpului seu, arată int'o așa frumoasă lumină traiul casnic al Geților (Dacilor), totuși trebue să admitem că tabloul ce'l făcea el despre virtuțile gospodărești ale Dacilor era măcar până la un punt adevărat; de altfel cine l'ar fi impedecat de a căuta mult mai departe, în țări cu totul necunoscute, exemplele de moralitate pe care vroia să le pună în fața societății romane? Pe columna lui Traian vedem femeile dace, ca bune mume, ducînd de mînă sau purtînd în brațe pe copii lor[42].

De altfel femeile gete și dace trebuiau să se afle în acea condițiune injosită în care se află în totdeauna sexul cel slab la popoarele necivilizate; căci o măsură a civilizației este, între altele, și respectul pentru sexul femeesc. Iustinus ne spune că Bastarnii, bătînd într'un rînd pe Geți, regele lor Oroles îi osîndi să să se culce cu capul în locul picioarelor și să slujască ei pe femei,[43] dovadă că în starea normală a lucrurilor aceste erau servitoarele barbaților.

---

40. *Strabo*, VII, 3, § 11.
41. *Horatius*, Carmina, III, 24.
42. *Fröhner*, tab. 53—54, 63—64, 118—120.
43. *Iustinus*, XXXII, 3.

Asupra organizațiunei sociale atîta numai aflăm că poporul era impărțit in doue clase, nobilii și oamenii de rînd, din care cei dintăi purtau capul acoperit cu acel fes fără ciucur, de care am vorbit mai sus. Scriitorii greci numiau pe aceștia *πιλοφόροι*, cei latini *pileati*; iar in limba dacă se numeau *tarabostes.*[44] In acești nobili se deosebeau ranguri mai inalte, probabil neamurile principelui și preoții cei mari, care purtau un soiu de tiare mai inalte decît fesurile nobililor comuni.[45]

Oamenii de rînd se numeau *comati* sau *capillati* și umblau cu capul gol. Este cunoscut, din povestirea lui Dio, că Decebal in intăiul răsboiu trimise lui Traian o solie din oameni de rînd, capilați, și numai cînd vĕzu că nu poate indupleca pe impăratul roman, se hotări a-i trimite o altă compusă din pileați. Mărturisirea lui Dio este adeverită de figurile columnei lui Traian, care reprezintă in un tablou intăia solie fără fesuri și apoi, mai sus pe corpul columnei, pe a doua cu capul acoperit, incît această confirmare a spuselor istoricului prin baso-reliefurile columnei, pune intr'o vie lumină veracitatea povestirei lui.[46]

Este curios insă că nici in unul din tablourile care infățoșază soliile Dacilor cătră Traian, solii nu sunt arătați cîntînd din harfă, după cum spune Teopomp că obicĕnuiau Geții a'și aduce ambasadele lor.[47] Poate că la Daci acest obiceiu nu era cunoscut, sau poate că imprejurările erau prea serioase, pentru a mai introduce și musica in desbaterea lor.

---

44. *Iordanes* X: „primum Tarabostes, deinde vocitatos Pileatos hos qui inter eos generosi existabant, ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur." *Dio Cassius*, LXVIII, 8: «οὐκ ἐπιῶν κομητῶν, ὥσπερ πρότερον, ἀλλὰ τῶν πιλοφόρων τοὺς ἀρίστους.»

45. Compară figurile din Fröhner, tab. 82—83, 101—104 și 177—178.

46. *Dio Cassius*, LXVIII, 9. Comp. *Fröhner*, tab, 51—52 și 82—83.

47. *Teopomp*, Fragmente, Ed. Firmin Didot, p. 419.

3. ORGANIZAREA STATULUI.

Insușiri a le minței și caracterului ca acele ce le am găsit la poporul Geto-Dacilor trebuiau să-i îndrepte activitatea spre războae și cuceriri. La început, cît timp nu erau încă organizați ci aviură nevoe de toată energia lor spre a se împrotivi popoarelor barbare ce îi încunjurau la nordul Dunărei. În curînd însă Dacii căpătară predominirea asupra întregului neam. Această precumpenire a elementului dac se esplică prin poziținnea mai tare a țărei ocupată de ei, cetatea Carpaților, încunjurată de munți aproape din toate părțile. Și pe atunci ca și în timpurile mai noue Transilvania era adăpostul firesc al poporațiunilor ahungate din cîmpii, de către oardele barbare. Stăpînii adăpostului însă deveniră cu timpul stăpînitorii firești ai cîmpiilor învecinate, și acest raport întăi trecător se schimbă în curînd în unul statornic. Astfel ajunseră Dacii, mai mult poate decît prin cucerire, domni și peste văile carpatine ce se prelungeau către Dunăre, și aceasta pare a reeși chiar din Strabo, care spune numai atît, că Boerebiste «supuse puterei sale pe ginților gete cele mai apropiate,» fără a adăugi însă că această întindere a stăpînirei Dacilor fusese datorită unor isbînzi războinice, lucru ce el din protivă însamnă anumit despre Boi sub regele lor Critasir, pe care Dacii i-ar fi «sfărămat precum și pe aliații lor, Tauriscii.»[1] Boii erau o poporație celtică

1. *Strabo*, VII, 3, § 11.

care locuise mai înainte în Galia cisalpină și, fiind bătută de Romani după al 2-lea resboiu punic,[2] în care ei luase parte alăturea cu Cartaginezii contra Romanilor, eșise din țara lor și venise pe cursul Dunărei în jos până pe la Porțile de fer, unde se unise cu Tauriscii și se războise cu Dacii. Ei fusese cu totul nimiciți de Boerebiste, așa că țara, locuită mai înainte de ei, luă numele de pustia Boilor.[3] Boerebiste trece însă și Dunărea, pustiind Tracia, Macedonia și Iliria, după cît se vede însă nu cu scopul de a le cuceri, mulțumindu-se cu întinderea marginelor imperiului seu până la Dunărea.

Am văzut mai sus măsurile de îndreptare a moravurilor, luate de Boerebiste pentru a întări pe poporul dac. Izbînzile militare a le Dacilor apar ca o urmare a acestor reforme. Moralizarea și întinderea puterei statului dac trebui să'i dee o vază și o însemnătate deosebită în ochii popoarelor barbare din vecinătate. Totuș această unire a triburilor geto-dace în un singur stat pare a fi fost prea timpurie, de oare ce după moartea lui Boerebiste, aflăm că regatul seu se împarte iarăși în patru părți.[4] Una din aceste părți au fost fără îndoială Geții din cîmpia Dunărei; alta va fi fost regiunea locuită de Iazigii din Moldova și munții răsăriteni ai Transilvaniei: a treia va fi cuprins pe Sarmați, iar a patra reprezinta pe tribul până atunci domnitor al Dacilor.

Un pericol însă mult mai amenințător se apropia de Dacia dinspre sud, cucerirea romană, și atunci popoarele ce fusese odată introlocate de Daci sub domnia lor, se unîră iarăși față cu primejdia, precum trebuiau să facă peste 2000 de ani strănepoții ace-

2. *Livius*, XXXVI, 38.
3. *Plinius*, H. N. III, 27.
4. *Strabo*, VII, 3 § 11.

lor popoare, cînd amenințarea de a fi înghițite de monarhiile vecine se întîlni la ei cu redeșteptarea conștiinței naționale.

De și nu se știe cînd se întîmplă această reintoarcere la unirea odată încercată, atîta este sigur că ea avu loc înainte de domnia lui Decebal, care cînd veni la tronul părăsit de Duras în favoarea lui, găsi Dacia iarăși în limitele în care se întinsese pe timpul lui Boerebiste. De aceea cînd Decebal ia conducerea poporului dac, nu'l mai videm ca pe Boerebiste, supunînd triburile vecine pentru a «constitui un mare imperiu» ci, basat pe puterea unei domnii tari și întinse, el atacă îndată provinciile transdunărene, îndrăznind să înfrunteze chiar pe legiunile romane.

Decebal introduse în viața statului seu o noire însemnată, anume civilizarea Dacilor prin însuș acel popor ce se apropia amenințător de hotarele lor. Prin pacea încheiată între Decebal și Domițian, împăratul, se obliga a da regelui dac pe cît o însemnată cîtime de bani, pe atîta meșteri iscusiți în deosebite meșteșuguri ale păcei și a le războiului, nu mai puțin și mai multe obiecte din mobilierul imperătesc.[5] Decebal vroia tocmai să procure poporului seu luminile și ghibăcia de care avea nevoie, elementele culturale ce îi lipsiau.

Ce s'ar fi putut naște dacă Dacii ar fi trăit și ar fi fost civilizați prin Romani, cine ar pute-o spune? Dar istoria nu se îndeletnicește cu cea ce ar fi putut fi; ea studiază numai cea ce a fost, și *cea ce a fost a trebuit să fie.* Așa era scris în «cartea oarbelor destine» ca Dacii, popor tînăr și viguros, să fie răsturnați și copleșiți de Romani, popor bătrîn și în mare

5. *Dio Cassius*, LXVII, 7: «*συχνὰ μὲν καὶ αὐτίκα χρήματα, καὶ δημιουργοὺς παντοίας τέχνης καὶ εἰρηνικῆς καὶ πολεμικῆς, τῷ Δεκεβάλῳ δοὺς.*» *Plinius* (cel tînăr), Panegyricul lui Traian, XI și XII.

parte putred. Totuș neamul Dacilor nu peri in totalitatea ființei lui ; numai corona arborului fu rătezată; trunchiul rămasă plin de o viguroasă sevă, și pe el hultuindu-se elementul roman, se puse temelia acelui popor care astăzi poartă, pe un corp și o energie dacă, predispoziția spre civilizație moștenită de la Romani.

Trăsătura cea mai caracteristică a poporului getodac era pornirea războinică. Statul seu era un stat militar ; ca atare iar nu ca stat cultural a dobîndit el o insemnătate istorică, și ceea ce a făcut nemuritori pe Daci și a ridicat pe Decebal in rîndul oamenilor mari a fost crîncenul războiu purtat de el pentru a'și apăra țara și poporul seu de cucerirea romană.

Vom căuta deci să arunc㎃m un tablou cît se poate de deplin, despre mijloacele militare puse in lucrare de Decebal, pentru a aduce intărirea statului seu și a opune Romanilor o improtivire atît de cerbicoasă.

Armata dacă, astfel cel puțin cum ea apare in luptele ei cu Romanii, era mai toată pedestră. Numai in rari tablouri intîlnim călăreți, precum in acele unde se vede o trupă de cavalerie dacă, căzută intr'un riu, acăruia ghiață s'a rupt.[6] Acești călăreți par a fi fost Geți, de și ei nu se deosebesc in nimic de Dacii represintați pe toate tablourile columnei. Din vechime anume Geții sunt arătați cu toții drept călăreți ca și Sciții, sămănînd cu ei pănă și in modul de luptă, care ar fi de a arunca indărăpt, prefăcîndu-se că fug de inimic, săgeți inveninate după obiceiul Sarmaților.[7] Afară de arc, ei mai aveau ca arme lancea, numită in limba tracă ῥομφαία, măciuci și săbii numite σχάλμη[8] și purtau la brău ca și Dacii, incă de pe cînd locuiau în Rodop, un cuțit intors, in forma hangerului

6. *Fröhner* tab. 54—55.
7. *Thucydides*, II, 96. *Ovidius*, Ex Ponto I, 2 ; III, 1; Epistolae I, 2; Tristia, III, 10.
8. *Herodot* IV, 94.

albanez. [9] Ca arme de improtivire aveau un mic scut, numit *πάρμα*; cu care se apăra din toate părțile, invîrtindu'l repede in jurul lor. Cu toate că cele mai multe din aceste științi se referă la Traci, ele pot fi aplicate și la Geto-Daci. Ovidiu ne descrie astfel pe un luptător get:

„Glas selbatec, față cruntă, lui Mart imagine vie
Cu coama, cu barba de fer neatinsă,
Dreapta lui, nu leneșă, rănește cu cuțitul,
Purtat de tot barbarul, la coastă atîrnat.“ [10]

Sistemul de luptă al Geților, de călare, se potrivea la locuri șese, nu insă la acele muntoase precum era centrul țărei Dacilor, tocmai unde ei fusese atacați de Romani. De aceea se vede pe columna lui Traian predominînd infanteria. Nu poate fi vorba despre o vrîstă la care s'incepea recrutarea, precum nici despre o recrutare propriu zisă. Toți oamenii valizi indată ce puteau purta arma luau parte la luptă. Așa se vede pe coluna lui Traian un răsboinic foarte tînăr care, lovit de moarte, este transportat de alți doi tovarăși.[11] S'ar părea după niște versuri a le lui Horațiu că nu tot poporul lua parte de odată la expedițiile militare, ci că parte din el rămînea la cultura pămîntului, lucru ce bine înțeles n'ar fi de admis decît pentru expedițiile ordinare, și nu pentru lupta pe moarte ce o duseră în contra poporului roman. Poetul spune anume despre Geți că: «munca cîmpului la ei impărțită astfel că unul inlocuia pe altul la finele anului.»[12]

---

9. *Thucydides* IV, 96. Comp. VII, 27. *Ovidius*, Tristia V, 7. *Juvenal* o compară cu o secere incovăiată: falx supina. Vezi representarea unor figuri trace in statuele antice, care infățoșază această armă caracteristică a tuturor Tracilor (*Fröhner*, apendice, inscriptia No. VI).
10. *Ovidiu*, l. c.
11. *Fröhner* tab. 49.
12. *Horatius* Carmina III, 24: «Nec cultura placuit (Getis) longior annus
Defunctumque laboribus
Aequali recreat sorte vicarius.»

Nu vom discuta nămolul de intrepretări ce sau dat acestui loc. Atîta numai vom observa că el aminteşte prea bine un sistem anolog urmat de poporul Suevilor in Galia, care şi ei lăsau pe cultivatori numai un an la muncă şi apoi îi înlocuiau cu alţii, ca nu cumva, deprinzîndu-se cu aşezarea, să schimbe pentru agricultură gustul lor de luptă.[13]

De şi nu posedăm asupra organizării tactice a armatelor dace nici o ştiinţă, totuşi de pe columna lui Traian se poate vedea că Dacii comaţi sau poporul de rînd stătea sub pileaţi, care tot dînşii aveau şi onoarea de a fi purtătorii steagului naţional, represintat prin un balaur sburător. Capul acestuia era de bronz sau de argint şi figura pe acel al unui lup cu gura căscată, in care se videau dinţii şi limba. Corpul balaurului era incovăiet, luînd aspectul unui şerpe in mişcare. Unii autori susţin că acest trup al balaurului era de stofă colorată, ce se umfla la suflarea vîntului, dînd din el un sunet şuerător, încît ar fi sămănat cu semnul militar al Scifilor, descris de Ammianus.[14] Alţii bazîndu-se pe faptul că un balaur dac pus intr'un car, ar păstra totuşi forma incovăiată, sprijin părerea că trebuia să fie şi corpul lui de metal sau de lemn.[15] Pe lîngă acest semn in formă de balaur mai era incă unul de stofă patrat, pus in vîrful unei cozi, in formă de prapur, care se vede mai tot deauna alăturea cu balaurul dac. Se cunoaşte de pe intrehuinţarea acestor semne că armata Dacilor era impărţită in oare-care corpuri, că deci era o

13. *Caesar*, de bello Gallico, VI 22. Compară *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 372.

14. *Ammianus Marcellinus* XVI, 10: „purpureis subteminibus texti dracones, hastarum summitatibus illigati, hiatu vasto perflabiles ideo velut ira perciti sibilantes caudarumque volumina reliquentes in ventum." Comp. *Rösler*, Românische Studien, p. 55.

15. *Fröhner*, tab. 81, şi 50-51. Comp. *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 383.

armată organizată și nu numai o gramadă nedeosebită de luptători.

Această armată cunoștea însă și oare-care mișcări determinate, provocate în mijlocul vuetului bătăliei prin niște semne date de instrumente de muzică, precum era tuba, un fel de bucium drept, lung și mare; buciumul propriu zis sau resfrînt și cornul îndoit în formă de semi-cerc, împodobit la deschizătura lui prin un cap de balaur sau de alt animal.[16]

Armele lor erau următoarele:

Acele pentru atac constau din arme tăetoare și aruncătoare. Cele dintâi numerau:

a) Sabia îndoită la vîrf, une ori în forma unei secere, arma națională a Geto-Dacilor, pe care am văzut'o moștenită de la Perși.[17]

b) Spada lungă și dreaptă, adese ori cu o teacă frumos lucrată cu ornamente, care se vede cu deosebire la șefii pileați.[18]

c) Sabia scurtă, dreaptă și cu două tăișuri în formă de pumnal, pe care Dacii par a o fi împrumutat de la Romani, care ei înșii o introdusese de la Spanioli.[19]

d) Lancea lungă, cu coada de lemn iar vîrful de bronz sau de fer.[20]

Dintre cele aruncătoare aflăm:

a) Sulița, o lance mai scurtă pentru aruncat (javelot) cu mîna sau balista, o mașină de aruncat.[21]

b) Arcul, arma națională a Sciților și chiar a Geților în timpurile mai vechi, rămîne tot-deauna la Daci.

---

16. *Fröhner*, tab. 3—25.
17. *Fröhner*, tab. 91—93; Mai toate medaliile antice, care reproduc în allegorie figura Daciei, o represintă ținînd în mână cuțitul îndoit. *Ekhel*, Doctrina nummorum veterum, VII, pag. 343.
18. *Fröhner*, tab. 46.
19. *Fröhner*, tab. 49 și 66—67.
20. *Fröhner*, tab. 97—99.
21. *Fröhner*, tab. 47—50.

Săgețile se purtau în o tolbă atîrnată la spate; adese ori tolbele erau frumos săpate.[22]

c) Praștia cu care aruncau pietre sau plumbi ascuțiți la ambele capete.[23]

Afară de aceste doue soiuri de arme ofensive Dacii mai purtau topoare, ciomege și măciuci.[24]

Armele de apărare a le Dacilor constau din:

a) Scutul (*πάρμα* Geților), de formă ovală, impodobit cu deosebite figuri sau flori.[25]

b) Casca, care pare totuși a fi servit numai clasei întâi a nobililor, de oare ce pe oamenii de rînd îi videm pretutindene luptînd cu capul gol. Că trebuia să fi fost întrebuințate și căștile în armata dacă, se vede de pe acea că între trofeele luate de Romani de la Daci se află și căști.[26]

c) Lorica sau camașa de zale, compusă din verigi de fer care se purta pe trup de către ofițeri.[27]

d) Zeaua completă care acoperea tot corpul, precum se vede la unii călăreți, acăror cai sunt de asemene îmbrăcați.[28]

Dacii cunoșteau însă și arta de a întări orașele sau lagările lor precum și acea de a sili întăriturile vrăjmașilor.

La întăriturile ridicate de Daci se pot deosebi doue sisteme: unul național, dac; altul învățat de la meșterii romani atrași în Dacia prin Decebal. Sistemul dac consta în încunjurarea locului, ce era de întărit, cu un zid construit din mari bîrne de lemn, așezate cruciș orizontal și vertical și lăsînd între ele spațiuri umplute

22. *Fröhner*, tab. 123—124.
23. *Fröhner*, tab. 91—93.
24. *Fröhner*, tab. 3—23, 53—54.
25. *Fröhner*, tab. 165—166.
26. *Fröhner*, tab. 3 23 și 107.
27. *Fröhner*, tab. 3—25 și 47—50.
28. *Fröhner*, tab. 61—62.

cu mari bolovani de peatră, construcții in totul asemănătoare zidurilor de la Avaricum (Bourges) in Galia, care sunt descrise de Cesar. Asupra lor observă marele general și scriitor roman că « această lucrare ne fiind lipsită de oare care formă și varietate, alternînd bîrnile și pietrile, care'și păstrează fie-care rîndurile lor, prin linii drepte, este incă foarte potrivită și de folos pentru apărarea cetăților, fiind că și piatra o apără de foc și lemnul de berbece, și fiind legată adeseori pe din lăuntru prin bîrne de aproape 40 de picioare, nu poate nici să se rupă, nici să se despice.»[29]

Aceste intărituri sunt in deobște incunjurate și de un șanț, peste care duce un podeț ce se poate ridica.[30]

Intăriturile construite după sistema romană, constau din lagăre intărite, patrate sau dreptunghiulare, construite din pietre cioplite, cu patru sau mai multe porți, cu șanturi, valuri și propugnaculum roman.[31]

La atacul precît și la apărarea cetăților, Dacii intrebuințau aproape aceleași mijloace ce se vĕd puse in lucrare și de Romani și care constituiau oare cum zestrea comună a mecanicei de răsboiu a popoarelor vechi. La asediu se intrebuința berbecele, o bîrnă lungă și puternică de lemn, prevăzută la capătul cu care lovia cu un cap de berbece de fer și care, purtat de mai mulți oameni, prin repetatele lovituri date in zid, producea o spărtură.[32]

Pe cînd Romanii adusese această mașină de răsboiu la o mare perfecțiune, punînd'o sub un acoperemînt, care apăra pe cei ce o purtau, și prevăzîndu-o cu

---

29. *Caesar*, de bello Gallico, VII, 23.

30. Vezi fortificațiuni de aceste in *Pröhner*, tab. 145—151 și 50—51.

31. Propugnaculul era un fel de construcțiune ridicată deasupra porței care slujia pentru apărarea intrărei. Vezi *Pröhner*, tab. 123—124.

32. *Isidor*, Origines, XVIII, 11: «Arboris caput ferro vestitur eaque suspensa funibus multorum manu ad murum impellitur.»

roate, așa că se putea mișca cu mai mare ușurință, apoi atîrnînd berbecele de niște otgoane, care făceau ca loviturile lui se aibă mult mai mare putere,[33] la Daci această unealtă de războiu rămăsese in forma ei primitivă, purtată pe mîni. Mijloacele mecanice, intrebuințate de Romani in intocmirea ei, făceau cu putință construcțiunea ei in dimensiuni colosale. Așa la asediul Cartaginei lucră un berbece de 200 de picioare de lung, care era mînuit de 3000 de oameni.[34] Despre toate aceste se vede că Dacii n'aveau nici o idee și lucrul se înțelege ușor, cum de ei nu putuse introduce asemene noiri in vechiul lor sistem, de și Romanii aduși la ei după incheerea tratatului cu Domițian, ar fi putut să'i invețe aceste meșteșuguri. Timpul de cînd meșterii și instructorii romani incepuseră a veni in Dacia era prea scurt, abia vr'o 12 ani, căci tratatul cu Domițian se incheiese in 89 d. Hr., și la Daci fiind totul de transformat după sistema romană, se vede ușor că le lipsise timpul pentru a invața toate. Apoi fără indoială că Dacii, avînd de o cam dată de scop a se intări pentru rezistență, nu aveau așa de neapărată trebuință de a'și construi instrumente de asediu, necrezînd ei că vor avea nevoe, ba incă așa de curînd, a lua intărituri dușmane ridicate in propria lor țară. De aceea pe cînd sistemul intăriturilor romane se vede aplicat la cetățile dace, mașinele intrebuințate de Romani, nu se vĕd a le fi fost cunoscute in aceeași măsură.

Nu se știe dacă Dacii cunoșteau și celelalte mașini intrebuințate la Romani pentru baterea cetăților, precum fălcile murale, un soiu de instrumente care slujiau spre a scoate pietrele din ziduri; terebrele, un feliu de berbece, care in loc de cap de animal spre a lovi,

33. *Lucanus*, Pharsala, I, 384: «Aries actus lacertis.»
34. *Appianus*, de rebus punicis, XCVIII. Comp. *Polybius*, IX, 41.

se sfîrșia in un vîrf ascuțit spre a găuri zidul; turnurile mișcătoare și altele mai multe.

Ca mijloace de apărare contra asediului cetăților lor de Romani, Dacii intrebuințau fără indoială mașinele acele ce aruncau pietre foarte grele asupra asediatorilor, numite la Romani *baliste* sau *catapulte*. Astfel se vĕd pe columna lui Traian doi soldați daci incărcînd niște asemene arcuri mecanice,[35] de și este probabil că la Daci aceste mașini nu ajunsese nici la perfecțiunea, nici la efectul cel covîrșitor ce'l aveau in armata romană. Pe zidurile Sarmisagetuzei se mai vĕd un fel de instrumente acăror natură incă nu a fost determinată. Unele din ele constau din niște forme ovale inșirate pe un drug de lemn; altele sunt un fel de cară cu trei roți, inarmate cu niște seceri și suliți, care probabil se puneau in mișcare odată cu invărtirea roților și, aruncate asupra dușmanului, aducea desordinea in rîndurile sale. De aceste fusese probabil carăle acele, pe care Geții le aruncase asupra lui Alexandru cel mare din piscurile Hemului.[36] Pentru a apăra mai ales intrările cetăților se construiau inaintea porților niște intărituri provizorii făcute din pămînt intărit prin legături de nuele (fașine) precum și prin bîrne. Un asemene *agger* se vede lîngă zidurile capitalei regatului dac.[37] Romanii intrebuințau insă aceste metereze și pentru a inclide o cetate dușmană reducîndu-o prin foame, precum puneau in lucrare catapultele cu care bombardau cetatea. Este probabil că Dacii intrebuințau și alte mijloace de apărare pe lîngă catapulte, precum smoală aprinsă și alte materii arzînde, pe care le aruncau asupra incunjurătorilor.

---

35. *Fröhner*, tab. 91—93.
36. *Arrianus*, de exped. Alex., I. 1.
37. *Fröhner*, tab. 151—152.

Din toate cele spuse rezultă că Dacii deprinseseră de la înaintata artă militară romană, mai multe mijloace de luptă, fie pentru atac, fie pentru împrotivire; că ei în scurt timp adusese organizarea lor militară la un grad de desvoltare într'adevăr neașteptat, care îi puse în stare a lupta contra Romanilor cu o vigoare neasemănată. Ei erau însă departe de a se putea măsura cu dușmanii lor, fie în tactica militară, fie în instrumentele de războiu, și dacă au putut să se opună atîta timp și cu atîta energie, aceasta o datoresc marei lor inimi, care implinia dînsa lipsele lăsate de necultivata lor inteligență.

Astfelin era acest popor, Geto-Dacii. Plini de energia barbară a rasei lor, oțeliți prin credința în nemurire, uniți într'un corp mare și compact, într'o pozițiune din cele mai tari atît pentru atac cît și pentru aparare, cu mintea lor ageră, predispusă pentru primirea civilizației, pe care însuș dușmanii lor firești se însărcinau să le o comunice, ei deveniseră pentru stăpînii lumei o primejdie din cele mai mari, și dacă nu ar fi luat un Traian în mînă conducerea destinelor poporului roman, apoi este de crezut că în loc de a videa pe Romani mergînd asupra Sarmisagetuzei, am fi aflat pe Daci apucînd drumul către cetatea eternă.

IV

LUPTELE DACILOR CU ROMANII

I. INAINTE DE TRAIAN.

După ce poporul roman cuceri Macedonia la anul 146 in. de Hr. și o prefăcu in provincie, el căută să'și intărească stăpînirea asupra acestei țări, pe care o biruise după un șir intreg de cele mai crîncene lupte. Pentru a ajunge la pacificarea nouei lor agonisite, trebuiau numai decît să liniștească triburile barbare, de acelaș neam cu Macedonienii, care după firea lor prădătoare, neliniștea provincia romană. Ei intreprinseră supunerea popoarelor tracice, « care nu se mulțămeau numai de a năvăli in provinciile cele mai apropiate, Tesalia și Dalmația, ci veneau pănă lîngă marea Adriatică.»[1] Acesta este blăstămul popoarelor cuceritoare, de a nu mai găsi răgaz și odihnă pe lungul cîmp al izbînzilor lor. Un războiu atrage

1. *Aenneus Florus*, Epitome III, 4.

pe un altul; cucerirea unui popor cere numai decît supunerea celui ce se află în dărăptul lui, și așa din cucerire în cucerire se tot lățește imparăția lui, slăbindu-se în proporție puterea de cohesiune ce ține la un loc mădularele sale. Energia lui, consumîndu-se în lupte necurmate, vine un moment unde legătura internă se sfărîmă, și corpul cel mare desmembrat se desface iarăși în elementele primordiale din care el se alcătuise. Aceasta a fost și va fi istoria tuturor popoarelor ce nu s'au mulțămit cu granițele firești a le țărei și neamului, pe care natura le au însemnat desvoltărei lor.

Macedonia fusese, ca țară mai civilizată, în tot-deauna expusă loviturilor popoarelor barbare, care stînd la nordul Dunărei, adăposteau mai cu ușurință aice prăzile lor. Romanii, pentru a apăra stăpînirea lor în peninsula Balcanului, sunt nevoiți să întîmpine în mai multe rînduri oardele barbare, ce se revărsau de peste Istru ca un potop peste frumoasele țări de la sudul Hemului. Așt-fel îi găsim de mai multe ori în luptă cu Bastarnii și Scordiscii, unul popor german, celalat celt, care'și aveau locuințele la nordul fluviului;[2] nu mai puțin și cu Tribalii, care de și originari din sudul Dunărei (de prin Serbia de astăzi), trecuse mai toți, împinși de niște popoare ilirice, la Geți pe malul stîng al Istrului.[3] Odată chiar videm pe Romani ajungînd pănă la acest fluviu, sub consulul Curio în anul 89 în. de Hr. și venind în fața Daciei, în care însă nu îndrăznesc să treacă, temîndu-se de întunecimea pădurilor ei.[4]

Dintre toate popoarele prădătoare de la nordul Dunărei, nici unul nu era așa de periculos ca Dacii, mai

2. *Eutropius*, IV, 27.
3. *Appianus*, Illyricum, 3.
4. *Florus*, Epitome, III, 5: „Curio Dacia tenus venit; sed tenebras saltuum expavit."

ales de cînd ei se organizase în un corp puternic sub regele lor Boerebiste. Ei întreprind escursiuni prădalnice pănă prin Iliria, Tracia și chiar în Macedonia.[5] Cesar se gîndea a porni în protiva lor, cînd muri sub cuțitul senatorilor (44 în. de Hr.).[6]

Murind însă și Boerebiste, impărăția lui prea timpuriu închegată din elemente deosebite, nealipite unul de altul prin nici o legătură, se desface în patru părți, care par a fi fost reprezentate prin popoarele principale ce trăiau pe atunci în Dacia, anume: Dacii din Transilvania, Geții din cîmpia Munteniei, Iazigii de prin Moldova și munții răsăriteni și Sarmații care vor fi locuit și ei în o parte a Transilvaniei.

Moartea dictatorului, aruncînd imperiul roman iarăși în groazele războiului civil, Dacii reîncep pustiirea provinciilor romane. Totuși găsim că Dacii de astă dată căută să dobîndească nu numai pradă, ci și foloase politice. Înainte încă de izbucnirea luptei între Octavian și Antonius, Dacii trimit soli la Octavian, oferindu-i ajutorul lor. Ne împăcîndu-se cu el, Dacii se pleacă în partea lui Antonius,[7] pe cînd Octavian știe să cîștige pe Geți în partea lui. Se vorbea chiar prin Roma de o îndoită încuscrire între regele Geților Cotiso și împăratul roman, fie-care din ei avînd să iee de soție pe fiica celui-lalt, încăt să'și devină mutual socri și gineri.[8] Nu știm de erau serioase aceste planuri matrimoniale. Se adeverește însă alianța Dacilor și a Geților cu cîte unul din cei doi rivali pentru omnipotență în Roma; o politică de desbinare, care se explică din dușmănia în care trebu-

5. *Strabo*, VII, 3 § 11: „ἤδη δὲ καὶ Ῥωμαίοις φοβερὸς ἦν διαβαίνων ἀδεῶς τὸν Ἴστρον καὶ τὴν Θρᾴκην λεηλατῶν μέχρι Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰλλυρῴδις.»

6. *Suetonius*, Iul. Caes., XLIV: „Dacos qui se in Pontum et Thraciam effuderant coërcere...mors praevenit."

7. *Dio Cassius*, LI, 22.

8. *Suetonius*, Aug., LXIII.

iau să trăiască triburile Dacici, după despărțirea lor. In zadar căutase *Roles* sau *Oroles*, regele unui trib al Geților, a face să înțăleagă pe neamurile poporului seu, că ar trebui să se unească cu toții contra dușmanului comun ; in zadar ilustrase el chiar sfatul seu prin un exemplu viu, amuțînd doi cîni unul asupra altuia și dînd drumul unui lup inaintea lor, in momentul cînd se mîncau mai tare. Cînii incetară lupta lor și se luară după lup.[9] De și morala acestei fabule in acțiune era invederată, Geții și cu Dacii stăruiră in imbucătățirea lor.

Dacii anume sub regele lor *Dicomes* și cu Bastarnii, mergînd in ajutorul lui Antonius, atacă Tracia in care Octavian cîștigase ca aliați pe tribul Dentelților, intre Nestus și Strimon.[10] Octavian trimite in ajutorul aliaților sei pe Marcus Licinius Crassus, care se puse in legătură cu acel Oroles, regele Geților. Acesta, după ce incercase in zadar unirea intre Geto-Daci, se dăduse in partea lui Octavian. Crassus bate, cu ajutorul lui pe Daci și pe Bastarni și-i respinge peste Dunărea. Pe cînd îi fugărea prin Moesia către Dunărea, aruncă mrejele sale și prinde in clientela romană mai multe triburi din popoarele trace ce se aflau aice, cele mai multe Geți ce nu trecuseră incă Dunărea. Cînd se intorcea Crassus inapoi din expediția lui, niște popoare din Tracia, pe care el le credea prietine, atacă pe neașteptate armata lui și îi ripesc cea mai mare parte din prada făcută. Asemene purtare dușmănească a triburilor trace aduce o ingreuere a poziției in care ele se aflau față cu Romanii.

După cît se vede insă nu numai Geții și cu Dacii erau desbinați in politica ce o urmau față cu Romanii, ci chiar Geții insuși erau despărțiți in mai multe

9. *Frontinus*, I, 11.
10. *Plinius*, H. N. IV, 11. *Dio Cassius*, LX, 23. *Plutarc.* Ant., XIX.

triburi dușmane unul altuia, căci videm pe regele get Roles aliatul lui Octavian, cerînd ajutorul lui Crassus contra unui alt cap get *Dapix*. Crassus, răspunzînd la chemarea lui Roles, închide pe Dapix în o cetate și o face să capituleze prin tradarea unui Grec, cînd atunci Dapix cu ai sei se sinucid cu toții. Căderea marei națiuni a Tracilor sub Romani se explică mai ales din aceste certe și dușmănii lăuntrice, care nu numai că îi impedecase de a se uni într'un corp înaintea primejdiei, dar provocase chiar pe Romani a se amesteca în luptele lor, slăbindu-se ei mutual pentru folosul poporului rege. Astfel se adeverește prin aceste desbinări, față cu cucerirea romană, observația făcută încă de Herodot asupra acestui mare dar frămîntat popor, care dacă ar fi fost unit într'un singur corp, ar fi fost una din națiunile cele mai puternice ale pămîntului, dar a cărui lupte și rivalități interne îi paraliza cu totul puterile.[11]

Crassus, cu prilejul luptei contra lui Dapix supune prin deosebite mijloace și sub deosebite forme pe toți Geții de la sudul Dunărei, anume și pe acei ce nu făceau parte din domnia lui Dapix și vine pănă la Genucla, oraș de lîngă Dunărea, capitala unui al treile rege get, numit *Ziraxis*.[12]

Astfeliu ajunsese de fapt atît Tracia cît și Moesia provincii romane, de și ele nu erau încă denumite oficial ca atare.[13]

După ce August devine stăpînul imperiului roman, se ridică la Daci regele *Cotiso*, altul decît regele Geților cu acelaș nume, pe care l'am vezut mai sus în vorbă de a se încuseri cu Octavian. Acest rege neliniștea atît de mult pe Romani, trecînd mai ales în

11. Mai sus, p. 54
12. *Dio Cassius*, LI, 23—26.
13. De aceea lipsesc ele din enumerarea provinciilor romane făcută de *Dio Cassius*, LIII, 12.

Moesia peste Dunărea înghețată, încît una din grijile de căpitenie a le Romanilor pe acel timp era: «Ce se mai aude de Daci?[14] August trimite pe Lentulus care îl gonește pe celaltă rîpă. Romanii atunci se fericesc a fi răpus armata lui Cotiso și a fi ucis trei capi de-ai Dacilor, între care poate era și Cotiso.[15]

Fiind însă că Romanii tot pe timpul lui August prefac și Panonia în provincie romană (15 în. de Hr.—6 d. Hr.) apoi imperiul roman deveni prin două părți expus loviturilor poporului dac, și ei, alegîndu-și tarîmul de operațiune, după cum una sau alta din acestă provincii erau mai lipsite de armată de apărare, deveneau pe fie-ce zi mai îndrăzneți în loviturile lor. Romanii îi atacă într'un rînd chiar peste Dunăre, prin Aelius Catus, și strămută pe rîpa dreaptă a fluviului vr'o 50,000 de oameni, care dispar curînd în sînul poporației de aceeași rasă ce locuia aice.[16] Strămutare o făcuse spre a spori numărul poporației transdanubiane, după cum vom vedea mai jos.

In anul 6 d. Hr. se revoltă însă popoarele panonice și acele din Dalmația, și pe cînd prefectul Moesiei Cecina Severus era ocupat cu combaterea lor, Dacii, Geții și Sarmații năvălise în Moesia. Ovidiu, care tocmai pe atunci fusese surgunit la Tomi[17], descrie după însuși a lui vedere incursiunile lor:

„Atuncea dar cînd Pontul și Dunărea spumîndă
De iarnă îmbrățișate prind peliță de ghiață

14. *Horatius*, Satirae, II, 6. v. 53:

„Quicunque obvius est me consulit: o bone nam te
Scire, deos quoniam proprius contingis, oportet
Num quid de Dacis audisti?"

15. *Suetonius*, Aug., XXI.
16. *Strabo*, VII, 3 § 10.
17. Cei mai mulți pun Tomi în locul unde este acuma Constanța în Dobrogia. Este însă curios că lîngă Akermanu sau Cetatea Albă există un lac care a purtat în timpurile mai vechi numele de *lacul Ovidului*.

Pe-a Istrului lucioasă și măturată cale
Călări pe cai sălbatici vrăjmașii vin încoace
Vestind a lor sosire săgețile ce sboară
Și rămînînd drept urmă pamîntul despoiat.
Țaranii fug departe lăsînd cîmpia pradă
Și barbarul rîpește puțina-i avuție
Tot ce putea să strîngă săteanul prin sudoare
Și carele și turma și sărăcia-i toată.
Apoi pe robi îi leagă cu mînele la spate ;
Se duc, se duc sărmanii, privind cu desperare
In urma lor ogoare ce nu o se mai vadă,
Și focul ce se înalță din șubrede colibe ;
Căci barbarul aprinde, doboară, mistuește
Tot ce nu poate duce, tot ce nu vra să ducă,
Și stoluri de victime cad moarte sub săgeată
In vîrf incîrligată, al cărui fer subsese
Din erburi ucigașe un suc inveninat." [18]

Această descriere admirabilă reinvie in chip plastic scenele de groază ce se petreceau la năvălirea barbarilor de peste Dunărea, și cu toate că in spre Tomi vor fi trecut mai ales Geții și Iazigii, nu trebue să credem că aspectul și purtarea Dacilor să fi fost mai puțin infricoșată.

După ce Romanii înăduși această răscoală amenințătoare, ei ieu măsura prea înțeleaptă de a declara in mod oficial Moesia drept provincie romană, acăreia intăi propretor se găsește amintit in anul 15 d. Hr.[19] Malurile Dunărei sunt intărite prin o mulțime de castele și se așază in ele puternici garnizoane. Părților sudice a le peninsulei, adecă Traciei proprii, îi lasă Romanii incă pentru cît-va timp o autonomie amăgitoare sub principii indigeni, care fiind insă in

18. Traducerea D-lui *Hasdeu* din Ponticele lui *Ovidiu*, Istoria critică, p. 216.
19. *Appianus*, III, 30. *Tacitus*, Annales, I, 80.

deplină atîrnare de Romani, aceștia trăgeau folosul că stăpîniau țara fără a ține in ea o armată.[20] Răscoala Odrisilor, înăbușită prin consulul Sabinus in anul 26 d. Hr., aduce prefacerea și a Traciei in provincie romană.[21]

Pănă pe timpul lui Vespasianus (69—79), Dacii urmează inainte a neliniști provinciile romane așezate pe malul drept al Dunărei, ceea ce impinge pe acest impărat a repeta operația executată cu cîți-va ani mai inainte, de Aelius Catus. Anume propretorul Moesiei, M. Plautius, mai strămută incă vre o sută de mii de Geți de pe malul stîng al Dunărei pe acel drept. O inscripțiune a timpului seu ne spune că «legatul propretorul Moesiei au transportat aice mai mult de o sută de mii dintre transdanubieni, spre a plăti dările, cu femeile, copiii, priucipii și regii lor, au înăbușit revolta Sarmaților orientali, au pus in libertate pe fiii regilor Bastarnilor și a Roxolanilor precum și pe fratele celui al Dacilor și au luat ostatici de la ei. Pentru toate aceste au fost onorat cu ornamentele triumfului de către Vespasianus.»[22] Din această inscriptiune culegem mai multe știri importante: Intăi că Romanii voiau să indesască poporația Moesiei, deșartată necontenit prin emigrațiunea Geților către partea liberă a poporului lor, la nordul Dunărei, din care cauză inscripția mărturisește că transferarea poporației gete la sudul Dunărei se făcea spre a o pune să plătească dări. Al doile că și la nordul Dunărei, ca și la sudul ei, Geții erau impărțiti in o mulțime de triburi, cu regii lor deosebiți, și numărul acestora trebue să fi fost indestul de mare, de oare ce se găsesc mai mulți regi in o sută de

20. *Dio Cassius*, LIV, 20. *Tacitus*, Ann., II. 67.
21, *Tacitus*, Ann., III, 39; IV, 46.
22. *Orelli*, Colectio inscriptionum latinarum selectarum amplissima, Zürich, 1838, No. 750.

mii de oameni. Insfîrșit din faptul că Plautius eliberează pe fratele regelui dac din mînile Getilor se vede că desbinarea acestor doue popoare, intîmplată după moartea lui Boerobiste, ținea încă, ceea ce se vede și din mulțimea triburilor in care Geții probabil și Dacii erau impărțiți.

Pănă acuma Dacii indrăznise a infrunta in repețite rînduri pajurile romane, une-ori chiar nu fără izbîndă. Impărțiți insă și desbinați in mai multe triburi, ei nu puteau să-și manifesteze toată puterea de care erau plini. Le lipsia apoi omul care să știe a trage din puterile lor tot folosul putincios; lipsia artistul care se scoață din darabul de marmură, greoiu și inform, minunata statue. Pe timpul lui Domițian se suise pe tronul Dacilor, un om de o puternică fire, *Decebal*, cedîndu-i-se de bună voe domnia de către predecesorul seu *Duras*. Cu măestrie îl zugrăvește Dio Cassius in puține trăsături: «Priceput in cunoștința răsboiului și ghibaciu in mînuirea lui, înțelegînd cînd trebuia să lovească și cînd să se retragă, meșter in așternerea curselor și iute la faptă, știutor atît a se folosi de izbîndă cît și a indrepta infrîngerea suferită, el deveni pentru mult timp un protivnic periculos poporului roman».[23]

El se convinse in curînd că pentru a se putea măsura cu stăpînii lumei, avea nevoie mai ales de doue lucruri: intăiu să pună pe poporul seu prin cultură in stare de a lupta cu cultura romană; apoi se unească cît se poate mai multe din popoarele barbare in contra amenințătoarei civilizații romane. Pentru a indeplini condițiunea d'intăi el incepe a atrage meșteri și dezertori romani in statul seu;[24] pentru a re-

23. *Dio Cassius*, LXVII, 6.

24. *Dio Cassius*, LXVIII, 9, in condițiile păcei incheiete intre Traian și Decebal, la sfîrșitul intăiului răsboiu dacic, spune că Decebal să nu mai intrebuințeze nici un militar din limitele imperiului roman, căci el ar fi obicinuit

aliza cerința a doua, el se pune în legături cu Sarmații Bastarnii, Roxolanii, până și cu îndepărtații Parți, cu regele cărora Pacorus el intră în tratări de alianță.[25] Popoarele acele ce nu se puteau hotări a se înduşmăni cu Romanii, precum Quazii și Marcomanii, îi înduplecă cel puțin a păzi neutralitatea.[26]

Pe cînd la Daci se arăta un om de o asemene virtute, pe tronul imperiului roman lîncezia un despot slab și desfrînat, nerăbdător la muncă, cu inima fricoasă, iubind a se preumbla mai mult prin orașe decît a sta în lagăre, a fi purtat în lectică decît a se urca pe cal, a-și purta războaiele prin generali, iar el a zăbovi în trîndăvie. Imperiul roman era mare, dar regele seu mic; acel al Dacilor restrîns însă condus de un geniu. Se compensau deci pozițiile ambelor luptători; ba chiar cumpăna se pleca în favoarea barbarului.

Decebal, după ce își pregătește puterile sale, atacă cu bărbăție provincia Moesia în anul 86 d. Hr. Legatul lui Domițian, *Oppius Sabinus*, este bătut și ucis. Dacii pustiiază toată provincia și ocupă mai multe castele și cetăți.[27] Domițian atunci formează planul de a se pune el însuș în fruntea armatei. Ajuns însă în Moesia el se căi de gîndul ce'l avuse și trimite în protiva Dacilor pe prefectul pretoriului, *Cornelius Fuscus*, iar el așteaptă într'un oraș mai retras rezultatul ciocnirei. Fuscus, general renumit, de și cam stricat prin luxul timpului[28], crezîndu-se ne învins în capul frumoasei sale armate, trece Dunărea în Dacia; este însă cumplit bătut, ucis, mare parte din armata

---

a-și procura pe mulți dintre cei mai buni, cîștigîndu-i prin deosebite mijloace: «*μήτε στρατιώτῃ τινὶ ἐν τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς χρῆσθαι ὃς γὰρ πλείστους τοὺς τε ἀρίστους ἐκεῖθεν ἀναπείθων προσποιεῖτο.*»

25. *Martialis*, Epigr. IX. 26.
26. *Dio Cassius*, LXVII, 7.
27. *Suetonius*, Domitianus 6.
28. *Tacitus*, Ann., III, 4 și 12. *Juvenalis*, Sat., IV, 112.

lui prinsă — rezultatul cel mai folositor al luptei pentru Decebal — și mai multe semne militare cad in mînele Dacilor. Fuscus este ingropat in o pădure din Dacia [29]. Domițian o rupse de fugă indată, la prima veste a nenorocirei, și Moesia rămînînd fără apărare, este cumplit devastată de Daci. *Tettius Iulianus*, un alt general roman, alearga in ajutorul provinciei și Decebal, slăbit prin insuși victoriile sale, este nevoit să se retragă peste Dunărea. Iulianus, după ce introduce o aspră disciplină in trupele sale, trece el acum fluviul in țara Dacilor și bate pe Decebal la *Tapae*, ucigîndu-i un mare număr de oameni. Vezinas profetul de pe acel timp al Dacilor, pentru a scăpa de prinsoare, se preface a fi mort și fuge noaptea de pe cîmpul de bătae. Se zice că Decebal pentru a impedeca pe Romani de a inainta către Sarmizagetuza ar fi tăiat o pădure la înălțimea unui stat de om și ar fi imbrăcat trunchiurile cu haine și arme, astfel că inchipuiau ca o mare armată, care ar fi insălat pe Romani [30].

Domițian insă vroind să pedepsască pe Quazi și pe Marcomani, pentru că nu ar fi vrut să-i dee ajutor contra Dacilor, către care ei iusă se obligase a păzi neutralitatea, este bătut cumplit de aceste popoare și nu se poate folosi de izbînda repurtată asupra Dacilor. El trimite deci soli acestora, propunîndu-le pacea. Decebal de și fusese invins, cunoscînd insă poziția Romanilor, le impune niște condițiuni cu totul defavorabile lor și folositoare pentru

29. *Martialis*, Epigr., VI, 76.

30. *Dio Cassius*, LXXVII, 10. Vom determina mai jos unde se află localitatea *Tapae*, unde Traian repurtă și el o victorie contra Dacilor. Dio Cassius arată această luptă de la Tapae ca intîmplată după incheierea păcei, ceea ce nu are nici un ințeles. Fără indoială că această incurcătură in textul istoricului grec trebue pusă pe socoteala epitomatorului seu *Xiphilinus*. Istoricul roman *Suetonius*, Dom. 6, restabilește cum se cuvine timpul cind s'a intîmplat lupta.

el. Cea mai insemnată era aceea despre care am amintit și mai sus, că Romanii să procure Dacilor instructori și ingineri militari precum și tot feliul de meșteri, prefăcînd astfel în o obligație din partea Romanilor sistemul pus și până atunci în lucrare de el, de a civiliza pe barbarul seu popor prin cultura romană. Mai dobîndește regele Dacilor și un tribut anual, care 'și ascundea rușinoasa lui ființă sub titlul de prezent. Domițian, făcînd totuș pe marele și pe învingătorul, încoronează pe Diegis fratele lui Decebal — căci acesta nu vroise să vină în persoană — cu o diademă, dîndu-i puterea de a domni asupra Dacilor și lăsînd acestora munții lor din înalta sa milostivire[31]. El trimite la Roma niște soli ai lui Decebal, cu o scrisoare foarte umilită din partea acestuia, care însă fusese plăsmuită de împăratul roman, sărbează un triumf îndoit asupra Quazilor și a Dacilor, iar pentru Sarmați depune o cunună de laur în templul lui Jupiter Capitolinus.

Cît de grabnic fusese norocul Dacilor la suiș, mai iute și prăpăstios fu el la coboriș ; căci pe cînd Decebal credea că și-au ajuns ținta, de a dobîndi un răgaz în răstimpul cărnia să poată a se pregăti pentru lupta hotărîtoare, se suie tocmai pe tronul Romei marele împărat *Traian*, care trebuia să resbune, în modul cel mai cumplit, cumplita rușine adusă împărăției lumei.

31. *Martial*, Epigr., VI, 10. Asupra încheierei acestei păci vezi în genere *Dio Cassius*, LXVII, 7.

2. INTĂIA EXPEDIȚIE A LUI TRAIAN

Motivul ce impinse pe Traian la acest războiu n'a fost dorința lui de a face cuceriri noue, cu toate că el, ca adevărat Roman, de și originar din Spania, nu va fi desprețuit izbînzile militare. El a vrut însă să scape imperiul de injositorul tribut pe care îl plătea Dacilor, precum și să înlăture pericolul ce creștea pe fie ce zi contra siguranței Romanilor, prin sporirea puterei și a sumeției Dacilor[1].

Nu este de admis că Traian să fi intreprins in prima sa expediținne un războiu de cucerire contra Dacilor, intru cît îl videm incuviințînd pacea lui Decebal, indată ce acesta primește condițiunile sale, iar dînsul se intoarce la Roma mulțămit cu izbînda sa, și fără a fi adaus nici un nou teritoriu imperiului roman. Traian, om ințelept, trebuia să fi recunoscut că mărginile impărăției sale erau și așa prea intinse și că era cu totul neințelept de a cerca să le mai lărgească. Apoi fluviul Dunărea era in răsărit ca și Rinul in apus, o apă lată și adîncă, acăreia trecere era ușor de impedecat, incît era nepolitic a o depăși și a implînta pajurile romane in sinul lumei barbare. Căutase doar Romanii in zădar de a inrădăcina puterea lor de ceea parte a Rinului, și era de temut să nu se intîmple tot astfel și la o cercare de a trece Dunărea.

Traian avea deci drept țintă in intăia lui expediținne numai injosirea trufiei lui Decebal și rînduirea

1. *Dio Cassius*, LXVIII, 6.

lui sub legea generală care domnia pe atunci in lumea politică: imperiul roman ca stăpîn, toate popoarele ca supuse.

Știm că in a doua expediție, scopul lui Traian se schimbă cu totul, că el plecă din Roma chiar cu planul bine hotărît de a reduce Dacia in provincie romană. Dar această hotărîre nu mai era productul recei cugetări. Se amestecase in ea elementul pasional, care poate predomni până și asupra celor mai puternice inteligenți. Traian acuma ardea de dorința de a pedepsi pe Daci și pe regele lor pentru necredința cu care ei se purtase, pentru călcarea păcei jurate, și de aceea îl și auziau adese ori jurîndu-se: «așa cum vrau eu să reduc Dacia in provincie romană»[2]. Marea inimă a lui Traian invinsese marea lui minte și neprecugetat, ascultînd numai de o pornire pătimașă, plecă el la cucerirea Daciei.

Depășirea imperiului roman peste linia sa firească de apărare era fără indoială o greșală politică, și Traian comise această greșală. Dovada cea mai inveterată că era astfeliu, este faptul că abia trecuse un secol și jumătate de la cucerirea Daciei și Romanii fură nevoiți să o părăsască iarăși in prada barbarilor, după ce tocmai Dacia fusese nada cea mai atrăgătoare, care adusese pe barbari cătră centrul impărăției. Zemislit din o greșală politică, poporul romîn trebue să plătească și astăzi cu cele mai mari jertfe, existența lui, aruncat aice in părțile răsăritului, departe de trunchiul cel mare al rasei latine și incunjurat de elemente străine. Dar vitalitatea lui cea extraordinară i dădu puterea a invinge toate greutățile, și ceea ce aproape doue mii de ani de incălcări și suferinți nu au putut distruge, in timpuri de intunerec și de barbarie, fără indoială că nu este menit a peri in

2. *Ammianus Marcellinus*, XXIV, 8.

acele de lumină și de civilizație în care trăim. Zemislit din o greșală, poporul romîn a îndreptat'o prin puternica sa natură, și ceea ce era pentru Romani o poticnire va deveni pentru orientul Europei un izvor de ordine și de propășire. Nu suntem doar noi în zadar de viță romană!

Inainte de a pleca din Roma, Traian puse să se taie un drum în stîncile ce lungesc malul drept al Dunărei, de la Porțile de Fer în sus pănă la o îndepărtare de vr'o sută de chilometri, cît ține malul prăpăstios al Dunărei. Acest drum, nu prea lat, mai mult un soiu de cărare, era menit a înlesni tragerea de pe mal a șăicelor și bateluriloi cu proviziuni, pe care Traian era să le transporte pe Dunărea în sus, din Moesia cătră tărîmul operațiunilor. Romanii anume, după cucerirea Moesiei și a Panoniei, organizase doue flotile pe Dunărea, *classis pannonica* și *classis moesica*, care aveau de scop mai ales paza trecerei Dunărei; dar fără îndoială că alăturea cu aceste flotile de războiu, trebuia să se afle și vase de transport. De aceea și vedem pe columna lui Traian aducîndu-se proviziuni de grău și butoae cu liquide, vin, oloiu etc., cu șăicele pănă la locul pe unde Romanii fac podul pentru a trece în Dacia[3].

In tot cursul seu de la Columbaci în Serbia pănă la Orșova, Dunărea curge în un pat foarte îngust, restrîns între doi pereți de stînci verticale, care esă de a dreptul din apă, pentru a se înălța uneori pănă la 500 de metri. Partea cea mai îngustă, strîmtoarea de la Cazane, pare a înghiți cu totul între doue stînci uriețe, uriețul fluviu, care 'și restrînge aice lățimea numai la 150 de metri, din 1000—1500 lărgimea lui obicinuită, coborîndu-se însă adîncimea lui la mai bine

3. *Fröhner*, tab. 29—30.

de 50 de metri [4]. Aice in locul cel mai impunător, unde Dunărea birueşte munţii, se citeşte incă pe malul serbesc inscripţia pusă de Traian in anul 100 d. Hr. in care spune că «desfundînd stîncile au deschis o cale» [5].

Traian pune să transpoarte atît din Moesia, cu ajutorul drumului arătat, singurul care făcea cu putinţă urcarea indărăpt a şivoiului Dunărei, cît şi din Panonia, cîtimi mari de proviziuni la Viminacium, din care face baza operaţiunilor sale, cu atît mai mult că in susul şi in josul acestui oraş intărit se ridicau o sumă de turnuri de privighere, construite de mai inainte incă pentru paza graniţei [6].

Traian intrebuinţă la această expediţie legiunile care staţionau in Moesia şi Panonia şi care erau deprinse in luptele cu Dacii, cunoscînd modul lor de a se bate. Nu se poate determina cu preciziune numerul armatei care insoţia pe Traian. Ea trebue insă să se fi urcat la vr'o 60,000 de oameni, impreună cu trupele ajutătoare, cavaleria germană şi mauretană [7]. Generalii cei mai cu vază de lîngă Traian erau: Licinius Sura prietinul seu şi acela ce-i ajutase mult la adoptarea lui de către Nerva, prin urmare la impărăţie, apoi Claudius Livianus, şeful cohortelor pretoriane şi Lucius Quietus comandantul cavaleriei mauretane; in sfărşit unul Laberius Maximus, care fu mai tărziu consul la Roma.

Traian pleacă la Dunărea in primăvara anului 101 d. Hr. Intr'adevăr panegiricul lui Pliniu cel tînăr,

4. *Elisée Reclus*, Nouvelle géographie universelle, Paris 1878, III, p. 316.

5. Corpus inscriptionum latinarum, III, 1, No. 1699: „Imp. Caesar divi Nervae filius, Nerva Traianus Aug. Germ. pont. max. trib. pot. III pater patriae cos. III montis . . . anfractibus superatis viam patefecit." Comp. *Arneth*, Die Trajan's Inschrift in der Nähe des eisernen Thores, Wien, 1856.

6. *Fröhner*, tab. 26—31.

7. *Conrad Mannert*, Res Traiani ad Danubium gestae, Norimbergae, 1797, p. 20. *Franke*, Zur Geschichte Traians und seiner Zeitgenossen, Quedlimburg,

cetit in senat in timpul celui al treile consulat al lui Traian, in luna lui Septemvrie al anului 100, face numai alusiuni la proiectele formate de impăratul *contra Dacilor, fără a arăta prin nimic că războiul* ar fi și inceput. Pliniu spune: «Dacă insă vre un rege barbar, in nebunia lui, ar merge atît de departe incît să'și atragă mînia și răsbunarea ta, intr'adevăr! acela chiar dacă ar fi apărat prin interpunerea unei mări sau prin fluvii colosale sau prin munți prăpăstioși, s'ar vedea atît de curînd plecat sub curajul teu de erou, incît ar crede că munții s'au cufundat, fluviile au secat, marea a fost inghițită și că insuș pămîntul, nu flotele noastre s'au apropiat de el. Pare că vĕd in mintea mea triumful teu, ingreuiat, nu prin prada luată din provincii și prin banii storși de la aliați, ci prin armatele dușmane și prin lanțurile regilor prinși» [8]. Este invederat că Pliniu ţintește prin cuvintele sale pe Decebal, care refuzase inchinarea și supunerea către Traian.

La inceputul anului 101 Traian se afla incă la Roma, unde lua consulatul pentru a 4-a oară. Actele fraților Arvali dau chiar zioa de 25 Martie 101 ca acea in care se făcură jertfele pentru fericita expediție a impăratului, acăruia plecare trebue să se fi intîmplat puțin timp după aceea [9].

Ce cale au urmat Traian pentru a pătrunde in Dacia? Fără indoială că a trebuit să urmeze una cunoscută și bătută, care ducea din timpuri vechi de la Dunărea către centrul Daciei și anume către capitală. Nu era Traian să apuce peste munți și codri, prin o țară necunoscută, așa că să adăugă la greu-

---

1840, p. 100. *Aschbach*, Die steinerne Donaubrücke Traians, p. 3, admite cifra de 80,000, iar *Fröhner*, p. XI, nota, acea de 100,000.

8. *Plinius*, Panegyr., XVI.

9. Bulletino dell' Instit. archeol., p. 118, citat de *C. de la Berge*, Essai sur le règne de Trajan, Paris, 1877, p. 39.

tățile războiului și acele a le drumului. Este deci mai mult decît sigur că Traian a trebuit să urmeze una din acele trei căi, care duceau din Moesia peste Dunăre in Dacia, căile pe care se purta comerciul intre aceste doue țări, pe unde se înșirau orașele Daciei și care deci trebuiau să ducă in modul cel mai direct și mai ușor către centrul Daciei, capitala ei.

Tabula Peutingeriană, făcută pe timpul impăratului Severus (193—211 d. Hr.), pe cînd Dacia se afla sub stăpînirea romană, arată tot cele trei drumuri vechi, care conduceau de peste Dunărea in Dacia, și aceste trei drumuri sunt arătate ca trecînd fluviul, cel mai apusan la Viminacium in fața orașului dac Lederata, al doile la Saliatis in fața stațiunei Tierna și al treile, cel mai din spre răsărit, la Egeta in fața orașului dac Drubetis. Calea intăi, acea de la Viminacium, este arătată ca trecînd prin Lederata[10], Arcidava, Centum-Putea, Bersovia, Azizis, Caput-Bubali și sfîrșindu-se la Tibiscum. Viminaciul fiind așezat la o egală indepărtare de Panonia și de Moesia, și fiind cetate intărită, trebuia din mai multe puncte de videre să fi fost aleasă de Traian ca loc de trecere in Dacia: mai intăi pentru ușurința concentrărei trupelor și a adunărei proviziunilor, apoi fiind că ea îi oferea o puternică bază de operațiune, care i-ar fi lipsit aiure; in sfîrșit pentru că era puntul cel mai apropiat de Italia pe unde se putea ataca Dacia. Dovada insă cea mai invederată că Traian a trebuit in prima sa expediție, să intre pe această cale in Dacia, stă in aceea că, după cum vom videa, el trece prin stațiunile tabulei Peutingeriane Bersovia și Azizis, ceea ce nu putea face decît mergînd pe calea de la Le-

10. Tabula Peutingeriană așază greșit Lederata pe malul drept al Dunărei. Novela a XI-a a imparatului Iustinian vorbește de orașele: „Recidua et *Literata* quae *trans Danubium* sunt."

derata spre Tibiscum, singura unde se intîlnesc aceste orașe și incă imediat unul după altul. In a doua sa expediţiune, el trecînd Dunărea pe podul de piatră de la Turnu-Severinului, acăruia rămășiți se vĕd și astăzi in Dunăre, el nu avea ce căuta pe la Bersovia și Azizis, care le vom vedea că erau in Banat, incăt astfel v'om dovedi credem pe deplin că in prima lui expediţiune Traian a trecut Dunărea la Viminacium și a intrat in Dacia pe calea cea mai apusană insemnată pe tabula Peutingeriană.

Aice la Viminacium, astăzi satul Costolaţ in Serbia, Traian puse să se arunce un pod de dubase, pentru acăruia intocmire el se folosi de o insulă ce se afla in mijlocul fluviului [11] și care există și astăzi sub numele de Ostrova. După ce Traian consultă vroința zeilor și face jertfele trebuitoare, el trece podul in fruntea oștirei sale, și piciorul seu este cel intăiu al intregei armate care atinge pămîntul dușman.

Tabloul columnei ce represintă această trecere a Dunărei, arată pe zeul fluviului sub chipul unui bătrîn ce stă in o peștere, cu capul incins cu erburi de baltă. De și geniilor riurilor nu le place in de comun a fi infrînate in libertatea lor prin lucrări omenești, bătrînul Danubiu se arată totuș bine voitor Romanilor și sprijine cu puternica lui mînă podul pe care calcă legionarii lui Traian. Chipul zeului este poate cea mai frumoasă figură a intregei spirale de pe columnă [12].

Cum calcă pe pămîntul Daciei, Traian adună in jurul seu pe comandanții sei cei mai de frunte și ține un sfat de răsboiu in care hotărește, după poziţia locurilor, modul inaintărei, și apucă calea inainte care conducea către Tibiscum in linie dreaptă. Puţin timp

---

11. *Fröhner*, tab. 31—33.
12. *Fröhner*, tab. 31—33.

după aceasta, el primește o solie indestul de extraordinară. Un popor din Dacia, anume Burii, trimit lui Traian un burete colosal pe care era scris in limba latină un sfat bine voitor, anume că Traian să nu strice pacea și să se intoarcă in țara lui. In dosul acestui sfat se ascundea o amenințare. Cît de mare era insă frica locuitorilor Daciei de numele lui Traian, se vede de pe aceea că solul Burilor pierde cunoștința cînd ajunge in fața lui Traian și cade de pe calul fără șea, pe care el venise in lagărul roman [13]. Știeau doară aceste popoare, cum spune Dio Cassius că «mai inainte ele nu invinsese pe poporul roman, ci numai pe Domițian ; că acuma aveau de purtat răsboiu cu poporul roman și cu impăratul Traian, care se deosebea prin dreptatea, tăria și curățenia moravurilor sale» [14].

Traian era un general foarte prevăzător. Precum el își alesese o puternică bază a operațiunilor sale și un loc ușor de aprovizionat, așa el nu face un pas inaintea lui in teritoriul Daciei, fără a acoperi dinapoile sale cu lucrări de intărituri. Aceste au un caracter de trăinicie de tot pronunțat, lucrate din piatră cioplită, unele din ele chiar cu ornamentări [15].

Dacii se retrăsese in lăuntrul țărei, părăsind după cît se vede cetățile lor de pe lîngă Dunărea, precum Lederata, Arcidava, Centum-Putea. Ei insă căutau să cunoască mișcările și direcțiunea pe care o lua armata română prin spioni, din care Romanii prind intr'o zi pe unul, și îl aduc de păr, cu mînile legate la spate, inaintea impăratului [16]. Traian ajunge la

13. *Fröhner*, tab. 36. S'a discutat mult intrebarea dacă acest tablou al columnei reprezintă pe solul Burilor și dacă ceea ce el ține in mîni este un burete. *Ammianus Marcellinus* XVII, 12, spune că tot astfeliu păți și un principe sarmat inaintea impăratului Constantin cel Mare.

14. *Dio Cassius*, LXVIII, 6.

15. *Fröhner*, tab. 37—35

16. *Fröhner*, tab. 42.

Bersovia, trece după aceea la Aixis, sau Azizis cum este insemnată pe tabula Peutingeriană. De aice el se îndreptâ către valea Timișului, din care trecînd pe urmă in acea a Bistrei, trebuia să ajungă pe o cale bătută deadreptul sub zidurile Sarmizagetuzei. La *Tapae*, în acelaș loc unde și generalul Julian al lui Domițian bătuse pe Daci, intîlnește pentru intăia oară Traian pe protivnicii sei, Dacii, care se retrăsese din cîmpie, și căutase aicea un adăpost și o poziție strategică minunată, apărați fiind in frunte de cursul Timișului, iar cu spatele răzămați pe munții pădurosi ce se intind la nordul acestui riu și care munți îi feriau de a fi incunjurați. Lupta ce se dădu aice fu foarte sîngeroasă. Se spunea mai tîrziu intre soldați, că ne mai ajungînd pînza pentru legatul rănilor, Traian își rupsese hainele pentru a procura cîrpele trebuincioase. Dacii fură invinși și din cauza unei furtuni ce izbucni in timpul luptei, incît ei care considerau zeul furtunei ca dușmanul lor, crezuse că și ceriul venise in ajutorul Romanilor [17].

Să căutăm acuma a determina după localitățile de astăzi drumul urmat de Traian pănă aice. In un fragment al unui gramatic latin, Priscianus, se găsește o frasă, singura ce a mai rămas din pierdutele comentarii a le lui Traian asupra răsboaelor Daciei: «de aice am plecat la Bersovia apoi la Aixis» [18]. Traian, plecînd de la Lederata in sus pe drumul ce duce de aice la Tibiscum, trecu prin stațiunile identic denumite și puse in aceeași ordine de tabula Peutingeriană, Bersovia și Azizis. Astăzi pentru a merge de la Costolaț către nord, trebue se trecem peste rîul *Bărsava*, afluent al Timișului. Acest riu păstrează precum se vede numele vechiului oraș dac, ce era așe-

17. *Dio Cassius*, LXVIII, 8. *Fröhner*, tab. 47-50. Mai sus p. 90.
18. *Prizcianus*, VI, 13, „Inde Berzobim, deinde Aixin processimus."

zat pe malurile, sale [19]. Orașul dispărînd s'a păstrat numai numele riului, fiind cunoscut că multe orașe poartă numele riului lîngă care au fost intemeeţe. De la Bersovia Traian trecu la Aixis sau Azizis, cum îi zice tabula lui Peutinger, care se va fi aflat poate pe malurile unui alt afluent mai nordic al Timișului, Poganișul, dar de la care oraș nu ne a rămas nici o urmă in topografia actuală.

Apucînd spre răsărit cătră Tibiscum și Sarmizagetuza, el intîlnește inainte de a ajunge la Tibiscum, pe dușman la *Tapae*. Numele acestui loc s'a păstrat in localitatea *Tapa* sau *Tapia* de la nordul Lugoșului, așezată la baza munților și deasupra Timișului, incît infățoșa foloasele strategice pentru o poziţiune de apărare, pe care le-am insemnat mai sus, și pe care Dacii o alesesă ca puntul unde să aștepte pentru prima oară ciocnirea armatelor romane. De la Tapae inainte, urmînd valea Timișului pănă la confluența Bistrei și apoi valea mărginită de munți de ambele părți ale Bistrei, se ajunge in linie dreaptă pănă la satul Grădiștea sau Varhely, unde se află ruinele vechei capitale a statului dac. De aceea atît Dio Cassius cît și columna lui Traian arată, pe la sfîrșitul expediţiei, pe Traian luptînd contra Dacilor in munți [20].

Analiza drumului urmat de Traian, pănă la intrarea lui in munții Daciei, ne-au dat putința a identifica cu o deplină siguranță doue nume vechi, Bersovia și Tapae cu corespondentele lor moderne, Bărsava și Tapa [21].

---

19. Din puntul de videre al limbei schimbarea vechiului *o* din ***Bersovia*** in *a*, ***Bărsava***, este foarte firească, după cum se poate videa din analogiile ***corastra*** de la latinul ***colostra*** și *afară* din *ad foras*. *D. Onciul*, critica lucrărei mele, Teoria lui Rösler, in Convorbiri literare, XIX, p. 184.

20 *Dio Cassius*, LXVIII, 9. *Fröhner*, tab. 74, 83 - 85, 95 - 96.

21. Asupra acestui de pe urmă nume *Tapa*, observăm că din puntul de videre fonetic el trebuia să rămînă neschimbat, după analogiile ***barba*** și ***capra*** rămase aceleași in limba romînă.

In drumul seu prin valea Bistrei mai ie o cetate dacă, probabil Tibiscum, și legionarii îi dau foc pe cînd locuitorii ei fug in pădurea din apropiere [22]. Decebal, vĕzînd că armata romană se indreaptă cătră capitala sa, trimite lui Traian o ambasadă compusă din trei ambasadori călări pe cai fără șele, urmați de o numeroasă intovărășire, insă toți dintre comați, clasa de jos a poporului [23]. Cu toate rugămințile ambasadorilor, Traian stăruește in condițiunile sale pentru incheerea păcei, cu atît mai mult că se simțise atins prin necuviința Dacului de a-i trimite in ambasadă niște oameni de rînd. Solia fiind respinsă, Traian inaintează mai departe și dă peste un sat in care rămăsese insă numai bătrînii, femeile și copii [24], poporația validă fiind luată in oastea care apăra țara. Aceasta ne arată intr'un chip invederat că Dacii nu'și părăsise satele lor nici chiar la apropierea armatelor romane și deci invedereză cît de neintemeiată este părerea acelora ce susțin că Dacia a fost cu totul deșertată de poporația ei, după cucerirea romană.

Se vede că Romanii inaintase foarte incet pănă aice, pe la jumătatea văei Bistrei, de oare ce îi apucă iarna, și cavaleria dacă, vroind să treacă peste un rîu inghețat pentru a ataca pe Romani, ghiața se rupe și ea cade in apă [25]. Capul Dacilor, de și desperat de nenorocirea intîmplată, ordonă totuș restului trupei atacul Romanilor, care erau aparați de un lagăr intărit. Barbarii lovesc in oameni cu săgeți, in ziduri cu un berbece, dar după cît se pare cu puțină izbîndă [26].

Traian oprește aice campania din anul 101 și, lăsînd in toate lagările și intăriturele construite gar-

22. *Fröhner*, tab. 50—51.
23. *Fröhner*, tab. 51—52. Mai sus p. 106.
24. *Fröhner*, tab. 53—54.
25. *Fröhner*, tab. 54—55.
26. *Fröhner*, tab. 55—56.

nizoane îndestulătoare, se întoarce în un oraș din Panonia, pentru a petrece iarna. În primăvara anului 102, el pleacă de aice cu armata lui pe șăici [27], și coboară Dunărea până la locul unde trecuse în anul dinainte. Împăratul dînd exemplul muncei și al activității ia singur vîsla în mîni și despică cu ea valurile Dunărei, adeverind astfel spusele lui Plinius din panegiric, că «atunci cînd Traian se află pe mare, nu se mulțămește numai cît a privi semnalurile și mișcările, ci se așază singur la cîrmă și asemene celor mai zdraveni tovarăși, el taie valurile, stăpînește vînturile revoltate și ureă cu puterea vîslei cele mai repezi șivoae» [28]. El ajunge în curînd la locul unde poposise în campania întăi, găsînd neatinse toate posturile pe care le lăsase el în țara dușmană. Prima întîlnire a dușmanilor fu acea a unei trupe de cavaleri daci sau mai curînd sarmați, îmbracați în zale, pe care Romanii îi bat și-i ieu pe fugă [29]. Auxiliarii germani ai lui Traian dau în acest timp peste un corp mai mare de Daci, cu care au o luptă crîncenă dar victorioasă. Conducătorul Dacilor, văzînd și această bătălie perdută, se sinucide. Această perdere aduce supunerea unui trib al Dacilor, care vine să facă închinare lui Traian cu nobilii lor în frunte și cu o mare mulțime de femei și de copii, cerîndu-i îndurarea. Traian, care avea interes de a provoca cît mai multe de aceste defecțiuni, pentru a slăbi pe dușman, primește și tratează pe cei ce se supuneau cu bună vroință [30].

Cu cît Traian se apropia de capitala Dacilor, cu atîta piedicele naturale și măestrite se înmulțiau, împotrivirea Dacilor devenia mai cerbicoasă; cu atîta

27. *Fröhner*, tab. 57—58.
28. *Fröhner*, tab. 58—59. Comp. *Plinius*, Panegyr. c. LXXXI.
29. *Fröhner*, tab. 59—62.
30. *Fröhner*, tab. 63—64.

lupta lua un caracter mai inverșunat, atît din partea atacului cît și al apărării. Păduri ne umblate in care legiunile romane sunt nevoite să'și deschidă un drum cu toporul; ponoare, torente și șanțuri adînci pe care sunt siliți să le umple[32]; intărituri ridicate mai la fie ce pas și apărate cu o stăruință ne mai pomenită ingreuiau inaintarea Romanilor. Atacurile Dacilor asupra pozițiunilor romane devin tot mai dese; sîngele curge in șiroae și mai fie care pas inainte al Romanilor este însemnat prin moartea unui legionar; iar din partea Dacilor jertfirea vieței se face cu o dărnicie, pe care putea să o esplice numai nestrămutata lor credință că ar fi nemuritori. Traian mai ie o cetate ce o intîlnește in cale, ultimul avanpost inaintea capitalei, pe cînd generalul seu Maximus prinde pe o soră a regelui și regăsește in cetatea unde pune mîna pe ea, toate semnele militare luate de Daci in lupta cu Fuscus[33].

Aceste de pe urmă perderi indupleca pe Decebal a trimite impăratului roman o nouă ambasadă, de astă dată un personaj de rang inalt, un pileat, care cum ajunge inaintea lui Traian se pune in genunchi, intinzînd cătră el mînile sale in semn de desperare și implorînd indurarea lui[34]. De și umilite in formă, in fond insă cererile Dacilor nu se potriveau de loc cu intențiile lui Traian, și răsboiul urmează mai departe. Cavaleria mauretană sub Lucius Quietus atacă pe Daci și-i pune pe fugă, scăpînd ei in fundul pădurilor[35]. Aice inchizînd drumul prin arbori răsturnati in cale, Romanii sunt nevoiți să iee pădurea cu asalt, ca o cetate[36].

Cînd Romanii eșiră din pădure se desfăcu inaintea

31. *Fröhner*, tab. 83—88, 89—91.
33. *Dio Cassius*, LXVIII, 9.
34. *Fröhner*, tab. 82—83.
35. *Fröhner*, tab. 85—88.
36. *Fröhner*, tab. 91 - 92.

lor intinsa cetate a Dacilor, bine așazată și minunat intărită. In loc insă de a se inchide in cetate și de a suporta un asediu, Dacii incearcă o de pe urmă dată soarta armelor. Se incinge o luptă desperată, in care fie ce Dac își vinde scump viața ; dar in sfîrșit intre vitejii egale trebuia să hotărască precumpenirea științei romane [37]. Dacii sunt din nou bătuți și capitala lor trebuind să cadă numai decît in mînile invingătorului, Decebal se hotărește a primi fără nici o condiție pacea dictată de Traian. El vine in persoană inaintea impăratului, insoțit de doi mari demnitari ai curței sale, și cade in genunchi la picioarele Romanului. Din dărătul lor o mulțime nenumărată de popor se tîrîe in genunchi implorînd ertarea invingătorului [38].

Pacea impusă de Traian și primită de Decebal stipula ca «regele dac, să inapoiască toate armele, mașinele și meșterii primiți de la Romani, să predee dezertorii, să dărîme toate cetățile, să părăsească toate cuceririle făcute in afară de propria lui țară, să recunoască de prieteni și dușmani pe prietinii și dușmanii poporului roman și să nu mai primească nici un Roman civil sau militar in slujba sa» [39].

Traian, crezînd că Dacii făgăduesc in bună credință mănținerea condițiunilor la care se indatorise față cu Romanii, ajungîndu'și prin aceasta ținta ce'și propusese cînd plecase din Roma, ie cu dînsul cîți va soli daci, care să meargă la Roma spre a confirma inaintea senatului juruirile pe care le făcuse lui, lasă o garnizoană in Sarmizagetuza, și se intoarce in capitală, unde serbează asupra Dacilor un meritat triumf și ie supranumele de «Dacicul» [40].

37. *Fröhner*, tab. 87—99.
38. *Fröhner*, tab, 101—104.
39. *Dio Cassius*, LXVIII. 9.
40. *Dio Cassius*, LXVIII, 10.

3. A DOUA EXPEDIȚIE A LUI TRAIAN.

Decebal numai cît se prefăcuse că se supune Romanilor, vĕzîndu-se strîns prea de aproape. «Nu că doară el ar fi avut in gînd a se ținea de cele incheiete, ci numai pentru a scăpa din perzania in care se afla»[1], fățăria el o primire atît de necondiționată a indatoririlor impuse lui de Traian. De abia insă impăratul ajunsese in Roma și îi vine știre că «Decebal face multe contra legăturei păcei, că primește iarăși dezertori, reintărește cetățile, cercetează prin soli națiunile vecine, pedepsește pe acele ce nu primise a fi in partea lui, luînd bună-oară Iazigilor o parte de pămînt»[2], și altele multe. Aceste auzîndu-le Traian, face de indată să se decreteze din partea senatului pe Decebal de dușman al poporului roman și se hotărește a pleca numai decît iarăși in persoană in contra regelui dac.

In această de a doua expediționne Traian nu mai indreptă atacul principal contra lui Decebal pe unde'l lovise intăia oară, cu toate că s'ar părea că un asemenea atac ar fi trebuit să-i vină mai ușor, de oare ce țara îi era pe acolo cunoscută. Ne intrebăm care a putut fi motivul ce l'a impins pe Traian a

1. *Dio Cassius*, LXVIII. 9.
2. *Dio Cassius*, LXVIII. 10.

schimba de astă dată baza operațiunilor sale? Dar pentru a putea răspunde la această întrebare, trebue întâi să căutăm a determina locul pe unde Traian au atacat pe Daci în decursul celui de al doile al seu războiu împotriva lor.

Amintim de la început observația făcută și mai sus, că Traian nu putea pătrunde în Dacia, decît pe căile bătute și umblate ale acelor timpuri. Prin urmare, dacă el și-a schimbat calea de atac, a trebuit s'o strămute pe una din celelalte doue pe care tabula Peutingeriană le arată ca ducînd din Moesia în Dacia. Am văzut însă că afară de calea pe la Viminacium, mai erau una pe la Taliatis în fața stațiunei Tierna și alta pe la Egeta-Drubetis. Pe una din aceste doue a trebuit Traian să'și aleagă noul seu drum. El nu putea să se hotărască pentru Taliatis-Tierna, care ducea pe la Ad-Mediam (Mehadia de astăzi) prin valea Cernei către Sarmizagetuza; căci de și drumul era cel mai scurt către capitala Daciei, pe de o parte ingustimea văei, restrinsă între doi pereți de stînci uriașe, care une ori par a se atinge, o făcea cu totul greu de străbătut pentru o armată și foarte ușor de apărat; pe de altă parte însă ea nu corespundea scopurilor politice a le lui Traian. Îi remânea deci numai calea cea mai răsăriteană, Egeta-Drubetis, pe unde și Traian puse să se construiască vestitul pod de piatră peste Dunărea, de către arhitectul grec Apollodorus din Damasc.

S'a disentat mult timp asupra locului așezărei acestui pod și mai mulți scriitori au pretins că podul lui Traian nu ar fi fost așternut la Turnu-Severinului, cu toate rămășițele de pilastri ce se vĕd și astăzi în apă, cînd Dunărea este mică; că pe aice ar fi trecut podul, tot de piatră, al lui Constantin cel

Marc[3], iar că acel al lui Traian, s'ar fi aflat mult mai in jos pe cursul Dunărei, la Celeiu lîngă Corabia, la o indepartare aproape egală de gurile Jiului și ale Oltului, unde de asemene se vĕd rămășițe de stîlpi de piatră in matca Dunărei. Pentru această părere s'au adus mai ales doue argumente: intăi că dimensiunile podului, astfel precum sunt arătate de Dio Cassius, nu s'ar potrivi pentru lățimea indestul de mică a Dunărei la Turnu-Severinului; apoi lipsa unei căi romane, care să ducă din fața podului in interiorul țărei, ceea ce tocmai s'ar afla in locul celalalt, unde o cale romană incepe de la Celeiu și merge pe malul drept al Oltului pănă in Transilvania.

Asupra argumentului intăi observăm că pretinsa nepotrivire a dimensiunilor podului cu acea a Dunărei provine numai din o greșită măsurătoare. Este cunoscut că indepărtarea intre malurile Dunărei la Turnu-Severinului este de 1127 de metri. Dio Cassius ne spune insă că podul era așezat pe 20 de stîlpi, indepărtați unul de altul de 170 de picioare; in totul 3570 de picioare, care fac 1103 metri[4]. Dacă socotim insă și părțile dintre cel d'întăi și cel de pe urmă stîlp și maluri, ajungem la lățimea fluviului constatată astăzi. Măsura dată de Dio nu se potrivește insă nici de cum la Celeiu, unde Dunărea are o lățime de 6000 de picioare sau 1856 de metri. Apoi Dio el insuși observă: «nu doară ca pe aiurea fluviul nu ar fi mai lat, căci este chiar de doue și de trei ori pe atîta; dar aice cu toate că este mai ingust

3. Asupra podului lui Constantin cel Mare, vezi *Cedrenus*, Bonn. I, p. 517 și *Aurelius Victor*, de vita et moribus imperatorum c. XLI: «Hic (Constantinus) pontem in Danubio construxit.» Comp. *Orosius* VII, 28 și *Paulus Diaconus*, XI.

4. Un picior grecesc = o.m 309. Datele lui Dio sunt luate din descrierea lucrărei lui Apollodorus făcută de insuși architectul Comp. *Procopius*, de ædificiis IV, 5; prin urmare măsurile sunt acele grecești.

este însă proporțional și mai adînc»[5], ceea ce corespunde în tocmai cu natura Dunărei la Turnu-Severinului, unde de și nu este în lățimea ei cea mai mare, are însă o adîncime de aproape 30 de metri.

Argumentul cu șoseaua romană este tot atît de puțin hotăritor. Oare Romanii trebuiau numai decît, îndată ce pusese piciorul în Dacia, să construiască și o șosea spre a pătrunde în lăuntrul țărei? Cu toată fenomenala repeziciune cu care se construiau lucrările romane, ar fi trebuit mult mai lung timp pentru construirea șoselei decît pentru acea a podului. Dacă Romanii ar fi trebuit să aștearnă și șoseaua prin Valahia mică de la podul de la Celeiu pănă în Transilvania, înainte de a începe răsboiul cu Dacii, atunci fără îndoeală că, începînd ei construirea podului în 103, în 105 nu ar fi putut păși pe șoseaua lor pentru a intra în Transilvania. Șoseaua este cu totul neatîrnată de pod; a fost așternută mai tîrziu, după reducerea Daciei în provincie romană. Din aflarea sau lipsa ei, ca continuare a unui pod, nu se poate deduce absolut nimic asupra locului construirei acestuia, și din asemenea argumente nu se poate dobîndi nici o lumină și cauză.

Nu trebue să ne mirăm dacă nu găsim nici o pomenire a podului lui Traian în hărțile sau însemnările drumurilor rămase de la cei vechi, precum în tabula Peutingeriană sau în itinerariul lui Antonin,[6] pentru că aceste însemnări nu se ocupă decît cu în-

---

5. *Dio Cassius*, LXVIII, 13.

6. *Engel* în Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum, Vindobonae, 1796, p. 206 arată că itinerarul lui Antonin ar însemna puntea lui Traian între Egeta și Aquae. Engel reproduce anume după ediția lui Wesseling următorul loc din itinerar:

Cuppis, M. P. XXIII
Novas . . XXIII
Talia . . XXII

dicarea staţiunilor şi a distanţelor dintre ele. Cînd drumurile intîlnesc o apă, linia care le insamnă trece, curat peste ea, fără a arăta dacă comunicaţia se face prin o punte sau altfel cum-va.

Dintre scriitorii vechi numai Procopius (sec. al VI-le) se rosteşte mai lămurit asupra locului ocupat de podul lui Traian. El spune că: «nu departe de Zanes este un castel acărui nume este Pontes,» arată apoi că acest nume de Pontes îi vine de acolo că Traian impăratul ar fi făcut un pod aice peste Dunărea prin arhitectul Apollodorus din Damasc. Că acest castel Zanes vine lîngă Turnu-Severinului se vede de pe aceea că Procopius, urmînd cu enumerarea cetăţilor dunărene, arată ca cea intăi după Pontes oraşul ad Aquas şi după acesta castelul Dortico, care sunt arătate şi de tabula Peutingeriană ca urmînd indată după Egeta. Zanes nu poate fi deci decît un alt nume pentru Egeta. Găsim următoarea paralelă intre Procopius şi tabula Peutingeriană:

Procopius		Tab. Peut.
Lederata	—	Lederata
Zernes	—	Tierna
Zanes	—	Egeta
Pontes	—	—
Ad aquas	—	Ad aquas
Dorticum	—	Dortico

Procopius pune evident puntea lui Traian mai in sus de Aquas, deci cu neputinţă in spre gura Oltului.[7]

Egeta . .	XXII	Inter Egetam et Aquas Pons Traiani.
Aquis . .	XVI	
Dortico. .	X	

In ediţia critică a itinerarului lui Antonin a lui Parthey şi Pinder, Berolini 1848, p. 103 se vĕd insemnate staţiunele arătate de Engel, fără acea notiţă asupra punţii lui Traian. Bănuim că Engel va fi luat o adnotare a lui Wesseling drept textul itinerarului.

7. *Procopius*, de aedificiis, c. VI. Vezi harta expediţiilor lui Traian.

Conform cu aceasta arată și Constantin Porfirogenitul (sec. al X-le) că «in țara Ungurilor ar fi mai multe lucruri vechi și inainte de toate podul lui Traian (adică ruinele lui), la extremitatea Ungariei. Belgradul este la trei zile indepărtare de această punte» [8]. Indicațiunea scriitorului grec de și cam generală, este totuși indestulătoare pentru a arăta așezarea podului, din cauză că Porfirogenitul arată locul acestui pod ca la extremitatea Turciei adecă a Ungariei, țară care nu s'au intins nici o dată pănă la gurile Oltului și mai ales nu pe timpul impăratului scriitor, cînd Valahia era in stăpînirea Pecenegilor.

Dacă toate dovezile aduse pănă aice ne dispun numai cît a primi mai curînd așezarea podului lui Traian la Turnu-Severinului, apoi dovada invederată că rămășițele de pilastri, ce se află aice in Dunărea, aparțineau podului lui Traian și nu acelui al lui Constantin, care acesta se afla la Celeiu, ne-a dat'o studiarea insăși a acestor rămășiți, făcută in ziua de 15 Ianuarie 1858, cînd se intîmplâ o scădere cu totul exceptională a apelor Dunărei. «Un inginer militar din Rușava și un conductor de clădiri al companiei vapoarelor din Turnu-Severinului făcură in acea zi măsurători și explorațiuni minuțioase; ei constatară in albia fluviului 16 stîlpi de zidire, pe care cercetîndu-i, îi găsiră construiți ca și capetele podului de pe maluri, cu petroae și cu mocirlă de ciment roman și căptușiți cu cărămidă mare pătrată; erau indepărtați intre ei ast-feliu de a latul riului, incît locul unde lipsiau dintrinșii patru, spre a face 20 in totul, era acoperit de o insulă, care pe semne podmolise pe aceste. In interiorul zidăriei se aflară nu numai găuri regulat dispuse, in care fusese așezate bîrne incrucișate, dar incă se aflară și cîte-va

8. *Const. Porphyrog.*, de adm. imperii, c. XI.

crîmpeie de lemn de stejar; *cărămizile care acopereau stîlpii purtau mărcile a trei diferite cohorte auxiliare din a XIII-a legiune Gemină*, care negreșit au fost intrebuințate la lucrarea podului» [9]. Este invederat că aflarea unor cărămizi cu marca legiunei a XIII-a Gemină hotărește definitiv că această punte trebue să fie a lui Traian, căci este cunoscut că atare legiune a luat partea cea mai activă la cucerirea Daciei, și a ramas aice ca garnizoană pănă la părăsirea ei de către ocîrmuirea romană. Să inlăturăm insă și o ultimă intimpinare, care se aduce tocmai din construirea acestui pod. Am vĕzut anume că in partea superioară a stîlpilor s'a găsit găuri care slujiau după cît se vede la prinderea structurei superioare a podului, care era de lemn, și că s'au găsit in ele chiar resturi de crîmpeie de stejar. Se pretinde că asemenea rămășiți nu s'ar potrivi cu descrierea podului de către Dio, care ar spune că și partea superioară a podului era tot de piatră. Scriitorul grec insă in descrierea in destul de scurtă a podului spune numai atîta asupra acestui punt: «Stîlpii stau intre ei la o indepărtare de 170 de picioare și sunt legați prin bolți» [10], fără să adaugă dacă bolțile sunt de lemn, sau de zidărie. Ele puteau fi insă și de lemn și este natural că și lemnul să fi fost așezat in formă de boltă, pentru o deschidere atît de mare, unde nu ar fi putut să reziste niște grinzi orizontale.

Traian trecînd Dunărea la Turnu-Severinului, a doua intrebare care se pune de la sine este pe unde au apucat el către Sarmizagetusa; deadreptul prin pasul Vulcanului sau prin acel al Turnului Roș? Dacă

9. *A. I. Odobescu*, Istoria archeologiei, I, anticitatea, renașterea. București 1877 p. 362, după monografia profesorului *Aschbach*, Ueber Trajan 's steinerne Donaubrücke, Wien, 1858.

10. *Dio Cassius*, LXVIII, 33: „*Καὶ αὐταὶ ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν ἀπ' ἀλλήλων πόδας ἀπέχουσαι, ἀψῖσι συνῳκοδομήνται.*"

Traian ar fi vrut să lovească numai Sarmizagetuza, atunci n'ar fi avut decît să apuce pe la Lederata, prin valea Timișului și a Bistrei, pe unde ajunsese o dată până sub zidurile ei. Dar pentru a nimici puterea Dacilor și a-i supune stăpînirei romane nu era in deajuns a se lua capitala. Trebuia să atace pe Daci in chiar cetatea lor fireasca, să le taie putința retragerei către munții Transilvaniei; deci trebuiau atacați ei in această țară chiar. Iată dar că in planul strategic al lui Traian trebuia să fie atacul Dacilor prin Transilvania și prin urmare trecerea lui prin pasul Turnului Roș. Această incheiere apriorică găsește mai multe argumente in alte imprejurări. Mai intăi de la Drubetis calea care duce in interiorul Daciei la ultimul seu oraș in spre nord, Porolissum, trecea prin următoarele punte după tabula Peutingeriană: Amutria, Pelendova, Castra-nova, Romula, Acidava, Rusidava, Pons-Aluti, Buridava, Castra-Traiana, Arutela, Pretorium, Pons-vetus, Stenarum, Cedonie, Decidava, Apulum (astăzi Karlsburg sau Alba Iulia) și de acolea inainte prin Napoca la Porolissum (astăzi Mojgrad). Mai multe din aceste nume sunt romane precum: Castra-nova, Romula, Pons-Aluti, Castra-Traiana, Pretorium, Pons-vetus; prin urmare arată că fusese călcată de Romani calea pe care se inșirau. S'ar putea intimpina că ele au putut fi date locurilor după cucerirea Daciei de Romani, de oare ce ele se află in tabula Peutingeriană, care este posterioară cucerirei romane. Unul din ele insă, Castra-Traiana, trebue numai decit să-și aibă originea din timpul cucerirei insăși, de oare-ce videm in el numele lui Traian, fie că acest nume să-i fi fost dat de insăși legiunile cuceritorului Daciei ce poposise acolo, fie că să fi fost aplicat acelui loc in timpuri mai tîrzii, ca

o amintire a trecerei lui Traian. Strabo apoi ne spune că Romanii ar fi transportat pe riul Maris (pe care l'am văzut a fi Oltul), toate cele de trebuință răsboiului»[11]. Ce inlesnire ar fi avut Traian de a transporta pe Olt materialul și proviziile de răsboiu, dacă armata lui ar fi trecut prin pasul Vulcanului? Din potrivă, dacă urma calea pe la Turnul Roș, atunci fără indoială că cursul Oltului putea să-i slujască la asemene lucru.

Inainte insă de a merge mai departe trebue să arătăm că drumul ce merge de la Drubetis la Apulum și Porolissum trecea intr'adevăr prin pasul Turnului-Roș. Cîte-va identificări a le numelor vechi cu acele ce se află incă astăzi in țările romîne vor inlesni asemene dovadă.

Intăia stațiune arătată de tabula Peutingeriană după Drubetis este *Amutria*, care nu este decît forma romanisată a numelui dac (ad) *Mutria* (m) care au rămas pănă astăzi alipit de riul *Motru*, ce curge prin acea parte de țară[12]. Așa dar calea de la Drubetis cătră Apulum apuca intăi peste Motru, deci spre răsărit și nu direct spre nord cătră Sarmizagetuza. După cîte-va stațiuni intermediare intîlnim *Pons-Aluti*, adică puntea Oltului, prin urmare o stațiune ce trebuia să fie lîngă acest riu, și unde se afla un pod, pentru care Romanii o și numiră astfeliu. Acest nume nu insamnă că Traian ar fi trecut aice Oltul pe un pod, ci numai că se afla de mai inainte in acest loc o trecătoare făcută de Daci. Intr'adevăr este cunoscut că malul Oltului din stînga este inalt și rîpos, pe cînd acel

11. *Strabo*, VII, 2 § 13. Comp. mai sus, p. 37.

12. *Mutria* după regulile limbei românești poate fără nici o greutate fi redusă la *Motru*. Pentru schimbarea lui u in *o* aducem analogiile *noră* de la *nurus*, *popor* de la *populus*; iar pentru perderea lui *i* inainte de *u* avem *cumătru* de la *commatrium*, *Dumitru* de la *Demetrius*. Vezi *Onciul* in Conv. lit., XIX, p. 183.

din dreapta este o vale largă de cîte-va sute de metri, mărginită de o terasă mai înaltă, care oferea deci o cale foarte indămănatecă pentru o armată. Traian deci, cum au ajuns la Pons-Aluti, au apucat spre nord pe *malul drept* al Oltului către pasul Turnului-Roș, pe calea indicată de tabula Peutingeriană. Puntul unde Traian au atins Oltul trebue să se fi aflat puțin mai jos de Rîmnic, căci de acolo vedem că mai sunt numai doue stațiuni pănă la *Arutela*, care era așezată pe riul *Lotru* de astăzi, ce'și trage numele de la Arutela. Am vĕzut că Traian mergea pe partea dreaptă a Oltului și tocmai pe această parte se varsă in el riul Lotru [13].

Mai observăm că pe cînd de la Drubetis pănă la Pons Aluti, distanță in destul de mare, sunt cinci statiuni, de la acest din urmă pănă la Arutela, distanță mică, sunt numai doue, și tot pentru identificarea Lotrului cu Arutela mai vorbește și imprejurarea că el se află aproape la doue treimi de drum intre Turnu-Severinului și Alba Iulia, precum și Arutela tabulei Peutingeriane se afla la aceeași indepărtare proporțională intre Drubetis și Apulum [14].

---

13. *Arutela* este format ca și Amutria din (ad) *Rutela* (m). Prin o metateză foarte obicinuită in limba romînă avem din Rutela, Lutera, de unde apoi prin schimbarea lui *u* in *o*, eliminarea lui *e* și prefacerea genului din feminin in masculin avem forma *Lotru*.

Schinbarea lui *u* in *o* am dovedit'o in nota precedentă. Eliminarea lui *e* și metateza sunt fenomene obicinuite in limba romînă. Cît despre schimbarea genului citĕm: tilia=teiu.

14. Tabula Peutingeriană arată anume următoarele distanțe intre diversele stațiunii a-le acestei căi.

	mii de pași
De la Drubetis la Amutria	36
„ Amutria la Pelendova	35
„ Pelendova la Castra-nova	20
„ Castra-nova la Romula	30
„ Romula la Acidava	13
„ Acidava la Rusidava	24

	mii de pași
De la Arutela la Praetorium	15
„ Praetorium la Pons vetus	9

Din discutiunea de pănă aice s'au dovedit două împrejurări, anume: că drumul ce conducea de la Drubetis in lăuntrul Daciei, trecea pe la Turnul Roș și că aceasta a fost calea apucată de Traian in a doua lui expediţiune [15].

Motivul ce l'a impins a ataca pe Daci din această parte a fost intăi scopul seu de a le tăia linia de retragere către interiorul ţărei; apoi Dacii, aşteptîndu-se fără indoială a fi loviţi tot prin partea de mai inainte, grămădise intr'acolo toate întăriturile lor, incît Traian era sigur a găsi drumul prin Transilvania aproape liber către capitală.

Traian pleacă in anul 104 de a doua oară contra Dacilor. Anul intăi insă îl petrece in Moesia, privighind sfirşirea construirei podului, care nu se putea efectua inainte de a se ocupa mai intăiu cu armata rîpa nordică a fluviului, căci altfel Dacii s'ar fi opus la alipirea lui de malul ţărei lor. El se coboară din Panonia cu vase pe Dunărea pănă la Egeta, unde ajungînd, toată poporaţia acestui oraș roman îi eşă inainte și 'l primeşte cu dragoste [16]. Pe şăicile ce adusése armata romană pănă aice, trece o parte din ea la Drubetis pentru a ocupa acest oraș

	mii de paşi		mii de paşi
De la Rusidava la Pons-Aluti	14	De la Pons vetus la Stenarum	19
„ Pons-Aluti la Buridava	13	„ Stenarum la Cedonie	12
„ Buridava la Castra-Traiana	12	„ Cedonie la Acidava	24
„ Castra-Traiana la Arutela	9	„ Acidava la Apulum	15
Total intre Drubetis și Arutela (Turnu-Severinului și Lotru)	206	Total de la Arutela la Apulum (Lotru la Alba Iulia)	94

Să se vadă harta de la sfirşitul capitolului.

15. *C. de la Berge*, Essai sur le règne de Trajan p. 51 spune in privirea aceştei de a doua expediţii a lui Traian: «Nous sommes complètement depourvus de renseignements géographiques sur la deuxième guerre.» Dacă nu ne inşelăm, cercetarea noastră implineşte această lipsă.

16. *Fröhner*, tab. 108—112. La p. 17 D-sa crede că acest tablou ar infăţoşa un oraş maritim. Nu inţelegem pentru ce.

dușman și a indepărta oștirile dace[17]. Mai multe triburi, gete și iazige se supun lui Traian. Arele gete, ce am vĕzut că locuiau in Valachia, sunt imbrăcate ca și Dacii, iar Iazigii poartă niște haine pănă la talie strinse pe corp și terminate prin o fustă lungă pănă in pămînt și creață, incît de departe au aparența unor femei[18]. Iazigii care fusese pedepsiți de Decebal cu luarea unei părți din pămîntul lor, ca unii ce refuzase se alia cu Dacii[19], fură cei dintăi ce se inchinară lui Traian. Romanii icu după aceea un lagăr intărit al Dacilor construit după principiile artei romane și construese ei inșii mai multe intărituri pentru a apăra capul podului dinspre Dacia[20]. In anul 105 terminîndu-se construcțiunea podului, Traian după ce săvărșește sacrificiile obicinuite, trece pe el cu restul armatei sale in Dacia[21].

După aceasta Romanii trec un riu pe un pod de lemn[22], probabil Jiul, căci Motrul și celelalte cursuri de apă intre Turnu-Severinului și Olt pot fi trecute in vad. In drumul lor ei primesc inchinarea mai multor triburi gete, ceea ce se adevereste nu numai din repetitele tablouri ale columnei traiane, care infățoșază supuneri de popoare din Dacia, dar incă și din Dio Cassius, care spune că «Decebal parte din pricină că cei mai mulți Daci trecuse la Traian, parte din alte imprejurări vroia să trateze de pace»[23]. După ce trec riul pe podul amintit, soldații romani dau

17. *Fröhner*, tab. 117—118.
18. *Fröhner*, tab. 118—120. Aceasta este singurul costum deosebit de acel in care se infățoșază de obicciu barbarii pe columna lui Traian.
19. Mai sus p. 145
20. *Fröhner*, tab. 124—128.
21. *Fröhner*, tab. 128—129.
22. *Fröhner*, tab. 131—133.
23. *Dio Cassius*, LXVIII, 11: „*Τῶν δὲ Δακῶν μεθισταμένων πρὸς Τραϊανὸν καὶ δι' ἄλλα τινὰ ἐδεήθη ἀνθις ὁ Δεκέβαλος εἰρήνης.*

peste un lan de grău, pe care'l săceră pentru a'și face proviziuni [24]. Aceasta ne arată că armata înainta către capitala Daciei pe la sfîrșitul lui Iunie 105. Ajungînd legiunile înaintea unui oraș dac întărit, parte dintre apărători erau de părere a se supune, parte a se împotrivi. Se naște de aice o ceartă îndestul de vie în sînul garnizoanei, care aruncă și mai curînd orașul în mînile Romanilor [25]. Orașul luat se vede a se fi aflat în partea muntoasă a țărei, de oare ce videm tabloul columnei lui Traian înfățoșîndu'l ca așezat pe o înălțime.

Dacii, vezîndu-se din nou serios amenințați, recurg la mijloace necinstite pentru a scăpa de peire. Încă de pe cînd Traian era în Moesia, ocupat cu construirea podului, Decebal trimisese niște dezertori însărcinați a ucide pe împăratul, care era de obicein ușor de apropiat; acuma însă, ocupat cu a le răsboiului, dădea intrare ori cui o cerea, încît prea lesne s'ar fi putut îndeplini scopul lui Decebal, dacă întîmplarea n'ar fi adus descoperirea planului de la unul din conjurați, care supus apoi torturei, arătă și pe ceilalți. După ce Traian trece pe pămîntul Daciei, Decebal închipuește o altă șiretenie. Înșală anume pe un comandant roman foarte iubit de Traian, Longinus, prefăcîndu-se că ar vroi ai vorbi de pace și după ce pune mîna pe el, amenințîndu'l cu tot felîul de chinuri, îi cere să destăinuiască planurile lui Traian. Romanul însă remîne mut la toate întrebările, Decebal atunci se gîndește a se folosi într'un alt chip de prinderea lui Longinus. Trimite lui Traian răspuns că dacă nu se va retrage din Dacia, înapoindu-i toată țara până la Dunăre și dîndu-i și o despăgubire de răsboiu, va ucide pe Longinus cu cele

24. *Fröhner*, tab. 142—143.
25. *Fröhner*, tab. 143—144.

mai cumplite cazne. Traian era pus intr'adevăr intr'o grea cumpănă prin violenia Dacului. Era in luptă inima lui cu datoria lui de domn și impărat. De o cam dată, pentru a scăpa pe Longinus de o moarte ingrozitoare, el răspunde lui Decebal intr'un chip ingăimat, incît Decebal nu știea la ce să se hotărască. Intr'aceste insă Longinus, scrie o scrisoare lui Traian, in care'l îmbie să stringă cu putere pe Decebal și să-i resbune moartea, căci in momentul ce va primi scrisoarea, el nu va mai fi intre vii, și ie otrava chiar in noaptea cînd trimisese curierul către domnul seu, ne lăsînd in mînile lui Decebal decît un cadavru, care nu-i mai putea sluji la nimic [26].

Așa știeau Romanii, chiar in timpul decadenței lor, sa'și implinească datoria!

Dar și Decebal chiar cînd năimia ucigași sau trăda credința datorită vorbitorului de pace, ce făcea el alta decît tot implinirea datoriei? O datorie poate incă mai sfîntă decît acea de a lupta pentru glorie și izbîndă, lupta pentru neatîrnare. In sufletul seu barbar nu știea să facă deosebire intre mijloacele permise și cele nepermise; toate îi păreau bune de indată ce era vorba de mîntuirea patriei sale. El avuse prilejul a se convinge că salbateca vitejie a poporului seu nu se putea măsura cu știința romană; căuta să-i indeplinească lipsurile cu ce-i eșia la indămînă, și dacă vre odată fu indreptățit principiul că scopul justifică mijloacele apoi fără indoială că atunci. Dacii arătase că știeau să moară și dacă este ceva de admirat in acest popor, este lupta sa pănă in ultimul moment; nelepădarea armelor din mîni cît timp mai păstrase, nu vre o umbră de speranță in un rezultat fericit, dar cel puțin putința de a le vedea roșind de sîngele dușmanilor.

---

26. *Dio Cassius*, LXVIII, 11—12.

După nespuse greutăți, Romanii ajunseră înaintea Sarmizagetuzei din partea răsăriteană, precum cu trei ani mai înainte se apropiase de ea prin cea apusană. Scopul lui Traian nu mai era acuma de a scăpa pe poporul roman de un tratat injositor, ci de a răpune statul și poporul Dacilor. De aceea cînd Decebal spăriet de defecțiunea tot mai deasă a triburilor dace, oferă pacea lui Traian, acesta îi respunde că să se predee el și armata sa în deplina lui voie[27]. Supunere necondiționată sau moarte, eată alegerea pe care Traian o punea Dacilor. De și unele triburi plecară grumajii lor sub jugul roman, partea cea mai deosebită a poporului, acea care 'l aruncase în această cumpănă, alese fără preget de pe urma alternativă. Asaltul întăi dat de Romani nu izbutește, mai ales din cauza bolovanilor celor enormi aruncați de Daci în capetele încunjurătorilor[28]. Romanii atunci abat o pădure și construesc un *agger*, adecă o contra-întăritură, din care să poată mai ușor și mai la adăpost lupta cu Dacii[29]. Al doile asalt dă orașul în mînile dușmanului și pe cînd Romanii sfărmau zidurile și porțile, Dacii dădeau foc propriei lor cetăți[30], iar șefii lor, adunîndu-se în jurul unui mare vas cu otravă, se grămădesc pe întrecutele a se adăpa cu bĕutura mîntuitoare de chinuri[31]. Moartea trebuia să le fie grabnică, dacă nu vroiau să împodobească triumful învingătorului.

Capitala căzuse, nu încă și poporul Dacilor. Decebal cu oștirea rămasă se retrăsese încă de mai înainte spre nord, în munții care erau tăria țărei sale.

---

27. *Dio Cassius*, LXVIII, 11.
28. *Fröhner*, tab. 143—151.
29. *Fröhner*, tab. 151—152.
30. *Fröhner*, tab. 154—155.
31. *Fröhner*, tab. 155—156.

Traian însă nu lasă Dacilor nici timpul de a se gîndi ; lovitura urmează după lovitură cu repejunea fulgerului. Indată după luarea cetății el pleacă in contra lui Decebal și 'l atacă in lagărul seu intărit, luînd și pe acesta după o crincenă luptă. Decebal atunci vĕzînd perdută ori ce speranță de mîntuire, se hotărește a urma patria lui în mormînt și, blăstămînd o de pe urmă dată pe pricinuitorii peirei sale, se aruncă pe spada lui. Capul seu tăet este adus lui Traian [32]. Șefii Dacilor ce mai supraviețuise tuturor nenorocirilor de pănă atunci, parte se sinucid, parte se supun invingătorului, aducîndu'i pe largi tave de argint prețul rescumpărărei vieței lor, scumpe juvaeruri [33]. Dacia cade sdrobită de picioarele lui Traian, in 106 d. Hr.

32. Pe o medalie găsită la Deva in comitatul Uniedoarei se vede pe Decebal aruncindu-se pe spada lui și dedesupt legenda *occupata Dacia*. Magazin für sieb. Landeskunde I, 1843, p. 130.

33. *Fröhner*, tab. 171—172, 177—178.

Nica.

HARTA

Expeditiilor lui Traian

in

DACIA

Nica

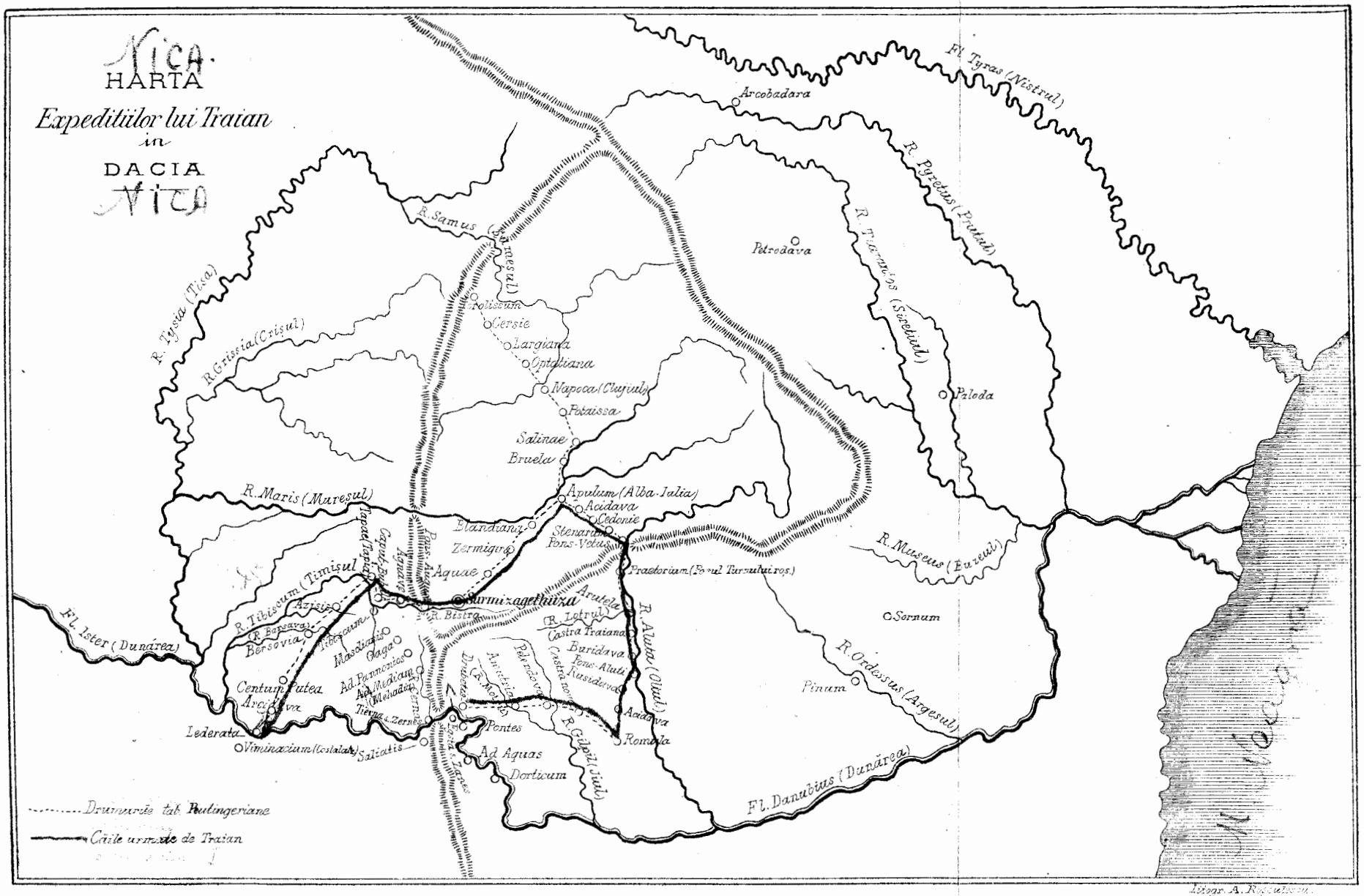

Litogr. A. Rapeanu.

I

COLONIZAREA DACIEI

I. ELEMENTELE STRĂINE.

Statul dac perise și pe ruinele lui era să se înalțe unul roman. Dacă însă elementul nou, ce venia să se hultuiască pe vechea stirpe tracică din poalele munților Carpați, era superior acesteia în cultură și inteligență, în caracter nu putea să o întreacă, încît rădăcina poporului romîn e prinsă în păturile istorice prin doue vițe tot atît de energice, de trainice și de pline de virtute. Să nu ne fie deci silă dacă și sîngele Dacilor se va găsi amestecat în naționalitatea noastră; căci dacă Dacii nu au ajuns și ei un popor mare și însemnat, aceasta fu datorit numai oarbei fatalități, care îi aduse în lovire cu Romanii, ce erau mai puternici decît ei[1].

---

1. Este cunoscut că istoriografia noastră mai veche combate ideea unui amestec al Dacilor cu Romanii și pretinde că poporul romîn ar fi de obîrșie curat romană. Astfel susțin: *Petru Maior*, Istoria pentru începutul Romîni-

Cît de mult însă socoteau Romanii pe Daci se vede din marele preț pe care ei îl puneau pe răpunerea lor. Izbînda contra Dacilor fu privită ca un mare și insemnat evenement. De la Cartaginezi, nici un popor nu pusese in o așa de primejdioasă cumpănă puternicul imperiu roman ; «căci, cum exlamă Plinius in o scrisoare către Caninius, care materie este oare așa de proaspătă, de bogată, de mare, in sfîrșit așa de poetică și, cu toate că in lucrurile cele mai adevărate, așa de fabuloasă ! Vei arăta cum fluvii a fost vărsate asupra pămîntului, cum punți noue a fost aruncate peste rîuri, cum vîrfurile abrupte a le muntilor a fost incunnuate cu lagăre de soldați, cum capitala a fost răsbită, și cum răsbită fu și viața unui rege ce nu știca să piardă nădejdea. Numai o greutate, dar aceea prea mare, vei intimpina; anume că cu toată puterea minței tale, această măreață epopee să nu treacă peste marginele ei» [2]. Sărbările date in Roma pentru a celebra inturnarea triumfală a impăratului fură diu cele mai strălucite : «O sută doue-zeci și trei de zile, ne spune Dio Cassius, ținură jocurile publice și peste unspre-zece mii de fiare periră in luptele date, in care apărură și zece mii de gladiatori [3]. Istoricul Romei uită însă să ne spună și cîți din acești nenorociți își lăsară oasele in amfiteatrele romane ; uită, sau mai curînd, ca om cu cugetul mai inalt, i-e rușine să o mărturisască. Traian primește felicitări de la toate popoarele barbare, care se cutremurase de cumplita invățătură dată Dacilor. O solie intre altele îi vine tocmai din indepărtatele Indii. El ridică in Moesia un oraș, pe care îl numește Nico-

lor, Ed. din Buda-Festa 1883, p. 5; *Șincai*, Chronica Romînilor, Iași 1853, p. 7; *Laurian*, Istoria Romînilor, etc. Această părere mai numără incă și astăzi aderenți; însă numărul lor scade cu cît inaintează studiile istorice.

2. *Plinius* (cel tînăr), Epistolae, VIII, 4.

3. *Dio Cassius*, LXVIII, 15.

poli, in amintirea victoriei repurtate, și pune să se bată o mulțime de medalii care se referiau atît la faptul general al cucerirei Daciei, precum și la oare care intîmplări mai insemnate a le războiului.

Ca un monument neperitor, care străbătînd veacurile, să ducă pănă la urmașii cei mai indepărtați răsunetul faptelor sale, el face să se inalțe in forul seu, in Roma, vestita columnă ce poartă numele seu și pe care pune să se sape in un șir de tablouri, infășurînd columna ca o cordea de jos in sus, cele mai insemnate scene din luptele sale cu Dacii.

Dacia fusese cucerită de Traian cu scopul anumit de a fi prefăcută in provincie romană. Vĕzînd necredința lui Decebal, această idee luase in mintea lui un caracter de fixitate, care se vădea in jurămîntul seu obicĕinuit: «așa cum vrau eu să reduc Dacia in provincie romană». Insă nu așa fusese gîndul seu primordial, ci zădărit de violenia regelui Dacilor luase, Traian o asemene hotărîre. Fiind insă că această țară era așezată peste hotarele firești ale impărăției romane, de aceea trebuiau luate pentru asigurarea stăpînirei ei măsuri excepționale, spre a face din ea o stavilă in contra barbarilor, un lagăr roman in țară dușmană. Eată pentru ce ne spune Eutropiu, că «Traian aduse pentru a impopora această provincie, de un incunjur de un milion de pași, din tot imperiul roman nesfîrșite mulțimi de oameni, spre a cultiva ogoarele și orașele ei»[4]. Despre nici o altă provincie nu se raportează un asemene fapt. Pe aiurea Romanii se mulțumeau a trimite cîte-va colonii, și lăsau a tot puternicei inriuriri romane sarcina de a roma-

4. ***Eutropius***. Hadrianus, c. VIII: „Traianus, ad frequentandam hanc decies centena millia passum in circuitu habentem provinciam, ex toto orbe romano infinitas copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas." Eutropius dă drept motiv al acestei măsuri, stîrpirea sexului masculin din Dacia: „cum diuturno bello Decebali ***viris*** esset exhausta", despre care mai jos.

niza țara cucerită. Pentru Dacia se procedă altfeliu: se aduse de odată un mare număr de coloniști, care să inlocuiască partea, după cum se vede destul de insemnată, a poporației Daciei căzute in războiu, dar tot odată să imprime cu grăbire caracterul roman acestei noue agonisite, pentru a putea astfeliu să slujască la scopul propus.

După cît se pare Traian nu aduse coloniile sale din țara de bastină a poporului roman, Italia; căci centrul împărăției ajunsese in mare lipsă tocmai de element roman, incit lucru indestul de extraordinar, poate nicăiri nu erau așa de puțini adevărați Romani ca in capitala insăși a impărăției. Capitolinus, unul din alcătuitorii istoriei imperiale, care trăește pe vremile lui Dioclețian și Constantin cel Mare, spune despre Antonin că «fiind Spaniile cu totul deșartate de oameni, ar fi ingrijit de ele cu bună voință, prin o colonizare din Italia, *contra preceptelor lui Traian*»[5], de unde se vede că Traian își pusese ca maximă, in afaceri de colonizare, a nu scoate element roman din Italia.

Să cercetăm acuma după inscripțiile aflate pe pămîntul Daciei, din care regiuni veniră in această țară coloniștii romani, și pe urmă să vedem ce caracter aveau aceste elemente, in aparență străine de firea romană, care veniau să ocupe siliștele Daciei.

Mai intăi găsim un numer indestul de insemnat de coloniști din Asia minoră după cum se poate constata aceasta din mai multe imprejurări, și anume intăi din numele lor de origine greacă ce ni s'au pastrat in inscripțiuni. Astfel enumerăm: *Isidora Domo Asiae*, o tînără femeie de 18 ani moartă și ingropată in Apulum de soțul ei Primus Aurelius; *Ae-*

5. *Capitolinus*, Antoninus, XI: Hispaniis exhaustis, italica allectione, *contra Traianis praecepta*, verecunde consuluit."

lia Pergamia adecă din Pergam, care închină împreună cu *Iulia Bassa* o piatră zinelor Vinerei și Dianei; *Aelius Syrus* adecă din Siria, arătat ca augustal al municipiului Apulum; *Quintus Ianuarius Agathangelus*, care pune o piatră mormîntală pe groapa tatălui seu *Quintus Ianuarius Zozimus*; *Lizinia Callityche*, care pune o inscripțiune pe mormîntul soțului ei Titus Lizinius Amabilis și tot astfel face și *Iulia Afrodisia* pe acel al bărbatului ei Caius Longinus Maximus. Ambele aceste nume de femei sunt invederat grecești, fie că soții lor să fi fost tot Greci botezați însă cu nume romane, fie că ei, Romani, să fi luat în căsătorie femei de neam grec. O legătură inversă întîlnim în *Severus Eucharistus*, care are de soție o femeie de nume roman Aula Candida. Aiure întîlnim pe un libert *Eutychus* care dedică o piatră lui Mitra pentru sufletul patronilor sei. Tot așa ridică M. Antonius *Onesas* și M. Aurelius *Theodotos*, cîte o piatră în onoarea unui zeu Glycon, acărui închinare era originară din orașul Abonoteichos, din Paflagonia. Ca preoți a mai multor zei grecești întîlnim iarăși Greci: pe *Caius Spedias Hermias*, preutul lui Esculap din Pergam și pe *Addebar Semeï* și *Okeanos Socratis*, preoții lui Jupiter din Doliche. În tabulele cerate găsim un copil *Apalaustus* de națiune grec, cumpărat ca sclav de unul Dasius Breucus[6], și o fată *Theodota*, originară din Creta[7].

Acelaș lucru este dovedit și prin mai multe nume de zei de origine greacă adorați în Dacia, acăror în-

6. Vezi inscriptiile in Corpus inscriptionum latinarum, III, 1, No. 1222 Domoasiae; 1366 Pergamia; 976 Syrus; 1504 Agathangelus și Zozimus; 1535 Callityche; 1536 Afrodisia; 1529 Evcharistus; 1417[a] Hermias; 1573[a], Eutychus; 1301[a] Semeï și Socratis; 1021 Onesas; 1022 Theodotos.

7. Tabula cerată: No. VII, C. I. L., III, 2, p. 941: „Dasius Breucus emit mancipioque accepit puerum Apalaustum natione grecum.“ No. XXV, p. 959: «mulierem nomine Theodotam natione creticam.»

chinători și preoți, după cum am vĕzut din exemplele aduse, aveau nume grecești. Astfel afară de acel *Glycon*, zeu originar din Paflagonia, și de *Jupiter optimus maximus Dolichenus deus Commagenorum* de obîrșie din Doliche oraș din provincia Comagena, in Siria nordică, lîngă Eufrat, pe cari i-am amintit și mai sus, mai intîlnim pe *Jupiter optimus maximus Heliopolitanus*, adorat in Heliopolis, oraș din Asia minoară, provincia Coelesiria, nu departe de izvoarele Orontului; apoi pe *Jupiter optimus maximus Tavianus* din Tavia, oraș al Galatiei pe malul oriental al fluviului Halis; in sfîrșit mai intîlnim pe *Jupiter optimus maximus Prusenus*, originar din Prusa cetate din Bitinia, care nu trebue confundat cu *Jupiter Erisenus*, de fel din Eriza, oraș din Caria, adorat și el in Dacia [8].

Culturile zeului persian *Mithras* și al zeiței egiptene *Isis*, se regăsesc și in Dacia precum și in toată intinderea imperiului roman. In Dacia insă aceste zeități poartă niște epitete grecești și inchinătorii ei se vĕd a fi mai cu osebire Grecii, incît și reaflarea lor sub această formă in Dacia, intărește prezența elementului grecesc. Astfel Isis poartă adaosul de *Mirionima*, avînd un colegiu de inchinători, iar Mitra sau soarele acel de *ἀνεικήτος*. Inscripțiunile care se referă la acest din urmă, sunt apoi scrise in totul sau in parte in grecește [9]. Intr'un loc intîlnim o piatră inchinată lui *Sol Hierobulos*, *ἱερόβουλος* al inscripțiunilor din Palmira [10].

---

8. C. I. L., III, 1, No. 1301 a, b 1302 Dolichenus; 1353, 1354 Heliopolitanus; 860, 1088, Tavianus; 859 Erusenus. *Akner und Müller*, Römische Inschriften in Dacien, No. 728 Prusenus.

9. C. I. L., III, 1, No. 882 „Isidi Myrionimae C. Iul. Martialis pater et L. Livius Victorinus quaestor collegii Isidis d. d".; No. 1107: „Soli invicto, *Ηλιω ανικητω ευχην ανεθηκεν*"; No. 1436: „Soli invicto, Mithrae aniceto, Hermodio v. s".; *Akner*, No. 362: „*Ηλιω ανεικητω Ερμης Γοργιον ανεθηκε.*"

10. C. I. L., III, 1, No. 1108. Comp. Corpus inscriptionum graecarum, Ed. Boeckh, No. 4483, 4502.

O altă numire a zeului soarelui este acea de *Azizus*, căruia i se mai zicea și *puer bonus phosporus*, sau aducător de lumină. Numele de Azizus este însă arătat de scriitorii antichității ca zeul popular din Emesa, cetate din Siria Apamene[11].

Adeseori închinătorii unuia din acești zei îi ridicau temple și ingrijiau de slujba lui prin preoți precum am văzut pe acei ai lui Esculap din Pergam și ai lui Jupiter din Doliche. Pentru susținerea unui asemene cult, se organizase colegii, care contribuiau in mod voluntar la sprijinirea religiunei lor. Afară de colegiul Isidei Mirionime pomenit mai sus, mai amintim colegiul Galaților (Galatae consistentes), care intreținea templul lui Jupiter Tavianul, originar din Galatia[12] și colegiul Asianilor, din care inscripțiunea ce'l amintește reproduce numele a 42 de membri, 26 de barbați și 16 femei[13]. Mai adăugim și colegiul Utricuralilor Adrastei, oraș din Asia de lîngă Cyzicus[14].

Pe lîngă aceste mai observăm că in Dacia staționară in tot timpul stăpînirei romane, mai multe cohorte de trupe ajutătoare din Comagena, precum și din alte localități a le Siriei, astfeliu din Iturea lîngă Palestina și din Palmira[15]. Mai amintim și prezența in Dacia a unor negutitori greci, cum se poate vedea din o inscripțiune pusă de doi *negutitori* din Siria lui Jupiter Dolichenus[16].

---

11. C. I. L., III, 1, No. 875, 1131—1138. Că Azizus era adorat in Emesa vezi *Iulianus*, Orationes, IV, p. 150.
12. C. I L., III, 1, No. 860. Comp. alt collegium Galatarum No. 1394.
13. C. I, L., III, 1, No. 870.
14. C. I, L., III, 1, No. 944. Vom vedea mai jos ce erau utricularii.
15. C. I. L., III, 1, No, 955, 1343, 1347. 1371-74, 1379 Cohortae Commagenorum; 1382 Coh. Ituraeorum; 837, 907 Numeri Palmurenorum.
16. *Goos*, Archeologische Analekten in Arhiv für sieb. Landeskunde. Neue Folge XII, p. 169: „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D.olicheno) Aurelius Alexander et Flavius *Suri* negotiatores ex voto l(ibenter) p(osuerunt)."

Toate aceste împrejurări ne arată că între coloniștii romani, aduși de Traian în Dacia, era un contingent destul de însemnat de element grecesc, care de și romanizat în parte, totuș se vede a fi păstrat, cel puțin în generația sosită în Dacia, conștiința naționalității sale. Aceasta cu atîta mai mult cu cît este cunoscut că în deobște poporul roman n'a izbutit nici odată a romaniza în țara lui chiar, pe deplin elementul grecesc, ce era mai cult decît dînsul, încât dacă vedem că în Dacia elementul grecesc s'a perdut în totul în sînul acelui roman, aceasta a provenit din faptul că, strămutat în Dacia, atare element fusese smult din pămîntul seu, rupt de pe basa sa națională, transferat din o incunjurime grecească în una romană, ceea ce explică desnaționalizarea lui. Că unii din coloniștii Asici minoare păstrase la venirea lor în Dacia conștiința nationalității lor grecești, se vede din aceea că se găsesc mai multe inscriptiuni, redactate în limba grecească [17].

Dacă însă coloniștii iubiau să scrie această limbă, ei trebuiau să o și vorbească și astfel se introduseră în limba poporului din Dacia mai multe cuvinte grecești vechi, care au rămas pănă astăzi în limba romînă și care nu trebue confundate cu acele derivate din limba greccască modernă, introduse în timpurile mai noue, de la constituirea statelor romîne în coace.

Astfel de cuvinte de origine *elină* în limba romînă sunt:

Drum de la δρόμος, care nu poate fi împrumutat din greceasca nouă, pentru că atunci ar fi trebuit să păstreze pe *o*, așa precum această vocală a rămas neschimbată în toate cuvintele luate din limba greacă

17. *Akner*, No. 79, 192, 362, 541, 608, 666, 699, 850, 875, 877, 918. Adauge *Hirschfeld*, Epigraphische Nachlese zum Corpus inscriptionum latinarum, Wien, 1871. No. 25, 26, 27.

mai nouă: omofor de la *ὀμόφορος*; econom de la *οἰκονόμος*; amvon de la *ἄμβων*; anison de la *ἄνισον* și așa mai departe. Schimbarea lui *o* și *u* s'a făcut încă din vremuri foarte vechi, in epoca de formațiune a limbei romîne.

Martur de la *μάρτυρος* care redă pe *υ* grecesc prin sunetul *u*, și care cuvînt nu poate deci veni de la modernul *μάρτυρος*, de și are acelaș înțeles; căci dacă cuvîntul românesc ar fi împrumutat de la neogrecescul martiros (*υ* se cetește astăzi ca *i*, pe cînd in vechime avea un sunet mai apropiat de *u*) ar trebui să fi pastrat pe *i*, precum in pirostie de la *πυρωστία*, sirmă (sau sîrmă) de la *σύρμα*, tipar de la *τύπος*, etc. Redarea lui *υ* vechiu prin *u* este obicinuită in limba latină: pus (puroiu) de la *πύον*; puga (bucă) de la *πύγη*; sub in grecește *ὑπό*, cu spiritul aspru; super de la *ὑπὲρ*; luma (spin) de la *λῦμη* și altele multe.

Papură de la elenicul *πάπυρος*, pentru acelaș cuvînt.

Tufă de la elenicul *τύφος* (fum). Nu trebue confundat acest cuvînt care insamnă *nimic*, echivalent cu fum (d. e. in locutiunea *tufă in pungă*), cu tufă de la latinescul tuffa: tufă de erburi, tufăriș de arbori.

Strugur de la elenicul *τρύγα*, prin aceași prefacere a lui *υ* in *u* și adăogirea unui *s* premergător ca și in sturz, numele unei păseri, de la turdus.

Teacă de la elenicul *θήκη* cu acelaș înțeles, și nu de la identicul grecesc, din cauză că, dacă ar fi împrumutat de la aceesta din urmă limbă, ar fi reprodus sunetul *η* prin *i* și nu prin diftongarea lui in *ea*, care dovedește o origine foarte veche. Din greceasca modernă avem bună-oară; mitropolit de la *μητροπολίτης*; shimă de la *σχῆμα*; splină de la *σπλήνα*; cămilă de la *καμήλι*, etc.

Casc de la elenicul *χάσκω*, identic și in greceasca modernă. Că cuvîntul românesc este luat din limba veche și nu din cea nouă grecească, se vede de pe

aceea că el redă consoana aspirată χ, care la cei vechi ăe pronunța κχ, prin sunetul *k* românesc, pe cînd la cuvintele imprumutate din greceasca modernă totdeauna χ inițial este reprodus prin *h* românesc, precum in har de la χάρος; hău (cît îi hăul) de la χάος; hiritisesc de la χαιρετίζω; hirotonie de la χειροτονέω, și altele mai multe.

Aceste cîteva exemple, de prezența sigură a cuvintelor elene vechi in limba romînă, să fie in deajuns pentru a dovedi susținerea despre inriurirea pe care o lăsară vechii coloniști din Asia minoară asupra poporației ce se formă din nou in Dacia, după ocuparea ei de Romani.

Faptul insă că am constatat prezența in Dacia de elemente eline, incă *vii* și nedeplin romanizate, explică la rîndul seu in deajuns existența unor cuvinte elinești in limba de astăzi a Romînilor, și nu este de nevoie, pentru a se afla cheia care să deslege această aparentă ghîcititoare, să strămutăm poporul romîn tocmai peste Dunăre, ba incă peste Balcani, prin preajma naționalității eline, spre a'l pune acolo să imprumute cele cîte-va elemente elinești din graiul seu actual. Elinii veniți la noi in timpul colonizărei au adus acele elemente in limba noastră, și nu noi ne am coborît cătră Grecia spre a ni le insuși.

De indată ce se constată prezența de elemente eline la constituirea chiar a naționalității noastre, nu ne mai pot minuna de loc aflarea cîtor-va termini din limba lor in graiul nostru de astăzi. Păstrat'au doar și Francejii in limba lor cîte-va cuvinte eline, de și in intreaga intinsă Galie era numai o singură colonie grecească, Massalia, astăzi Marseille. Așa migraine de la ἡμικρανία; golfe de la κόλπος și alte cîte-va.

A doua regiune, care au trimis coloniști in Dacia, era acea locuită de popoarele traco-ilirice, care ocupau pe de o parte Tracia și Macedonia, pe de alta

coasta mării Adriatice, intinzîndu-se până in Panonia, anume acele țări care poartă astăzi numele de Albania, Montenegro și Dalmația.

Din această de pe urmă țară, care se numea tot astfeliu și in vechime, Traian aduse lucrători iscusiți în exploatarea minelor, căci ne spune Florus despre Dalmați că, după ce fusese pedepsiți de mai multe ori pentru prădăciunile lor, «îi dădu Augustus pe mînele lui Vibius ca să-i înfrîneze cu totul. Dinsul sili pe această națiune sălbatică a săpa pămîntul și a topi aurul din vinele sale, cea ce ea făcea și fără această de la sine, fiind foarte sgîrcită» [18]. Astfel la Alburnum maior, care astăzi se numește Abrud, pe ungurește Abrudbanya, unde erau vestitele mine de aur a-le Daciei, se afla o colonie intreagă de Dalmați, care se intrebuințau la exploatarea lor. Aceștia erau mai cu osebire din tribul Piruștilor, pe care autorii cei vechi îi recunosc cu toții a fi o poporație ilirică [19]; de aceea găsim Alburnul maior numit intr'o tabulă cerată vicus Pirustarum [20]. Intr'o altă tabulă cerată, găsită ca și cea de mai sus in ruinele de la Verespetak, lîngă Abrud, vinde unul Dasius Verzonis, Pirusta ex Kavieretio, o copilă de 6 ani numită Passima [21] pentru 265 de denari, unuia Maximus Batonis. S'a mai găsit apoi doue inscripțiuni care amintesc personaje de obîrșie din Aequum, oraș dalma-

---

18. *Florus*, IV, 12: „Augustus perdomandos Vibio mandat qui efferum genus fodere terras coëgit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium cupidissima studiosa diligentia anquirit."

19. *Livius*, XLV, 26: „Senatum Illyrios esse liberos iussit sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios Dassaratiorum, *Pirustas*, Rhizonitas. Comp. *Ptolemeus*, II. 17, 8. *Strabo*, I. 1.

20. Tabulae ceratae, No VIII, C. I. L., III. 2, p. 945: „Andueia Batonis emit mancipioque accepit domus partem dimidiam que est Alburno maiori *vico Pirustarum*".

21. Idem No. VI, p. 937: „Maximus Batonis puellam nomine Passimam emit mancipioque accepit de Dasio Verzonis *Pirusta* ex Kavieretio".

tin [22]. O a treia pomeneşte despre unul «T. Aurelius Afer Delmata, chemat cel intăi din Splonum» [23]. In Alba Iulia in sfîrşit s'a mai găsit o inscripţiune, care conţine dedicarea unui templu, ridicat din pămînt de către un colegiu al Prosmonilor, originari din oraşul dalmatin Prosmona [24].

Am văzut mai sus asemănările izbitoare ce există intre numele personale din Dacia cu acele din Tracia [25]. Nu se poate determina astăzi dacă această comunitate a numelor proprii este datorită identităţei raselor dace şi trace, sau faptului că acei ce le purtau in Dacia erau originari din Tracia. Pentru obiectul urmărit de noi această intrebare este insă indiferentă. In ori ce caz prezenţa de Dalmaţi şi de Traci in Dacia cată să conţină o explicare indestulătoare a intîlnirei unor cuvinte de origine albaneză in vorbirea poporului romîn [26]; căci Dacii, fiind ei siguri Traci, se poate explica presenţa de cuvinte inrudite cu Albaneza, prin moştenirea lasată de Daci in limba romînă. In cazul insă cînd s'ar bănui poate existenţa unui deosebiri mai mari intre limba dacică şi acea veche ilirică, din care au eşit albaneza de astăzi, aşa ca să nu se poată explica pe această cale asămănarea prea intimă intre unele cuvinte romîne şi unele albaneze, atunci chiar coloniştii cei numeroşi veniţi

22. C. I. L., III, I, No. 1223, 1262, 1323: „Diis M(anibus) P. Celsenio Constanti decurioni coloniae delmatiae Aequo, item coloniae dacicae". Asupra coloniei *Aequum* vezi *Ptolemeus*, II, 16, 11. Itin. Antonini. No. 269. Tab. Peutingeriană.

23. C. I. L., III, 1, No. 1322: „D. M. T. Aur. Afer Dalmata, princeps adsignatus ex *Splono*".

24. *Hirschfeld*, Ep. Nachlese No. 28: „Familiaricum a solo ***Prosmoni*** ex suo fecerunt per Aur. Statium et Ulp. Paulum quaestores". Asupra oraşului Prosmona vezi *Appianus*, Illyricum, XII, 26—27.

25. Mai sus p. 72.

26. Asemene cuvinte asemănătoare cu Albaneza ar fi: ***abur*** de la alb. avul; ***brad*** de la breth, ***broască*** de la bresca, ***buză*** de la buze, ***cioară*** de la sorra, ***codru*** de la codre, ***ghimp*** de la ghiemp, ***grumaz*** de la gurmaz, ***nopîrcă*** de la nepirke, ***văpae*** de la vape, ***vatră*** de la vatre şi alte cîte-va.

in Dacia din părțile unde locuiau in vremile vechi străbunii Albanejilor, ar da o explicare indestulătoare. Nu este deci de nevoie, nici pentru explicarea albanismelor din limba romînă a recurge la teoria reimigrărei Romînilor de peste Dunăre.

Ne mai rămîne numai de amintit și numerul destul de insemnat de ale, cohorte și corpuri de armată originare din părțile Tracici și ale Iliricului, spre a termina cu studiarea acestui insemnat element, care intră și el in plăsmuirea naționalității noastre. Așa intîlnim în Dacia corpuri ajutătoare de Traci săgetari, de Traci cetățeni romani, de Dalmați, de Iliri și de Bessi, acești din urmă cunoscuți ca unul din cele mai puternice triburi a le popoarelor tracice [27].

Intre locuitorii Daciei mai găsim și elementele celtice. Astfeliu intîlnim mai multe cohorte din Gallia, Britania și Hispania [28], țări acăror poparație pe acel timp era incă in mare parte celtică. In afară de cohorte aflăm doue zeități de aceeași origine: Zeul *Vitirimenus* și o zeită *Nehalennia*. Tot zeu galic trebue să fi fost și *Jupiter Bussumarus*, după forma cuvîntului. Insfîrșit mai aflăm un Trevir originar din orașul Augusta Trevirorum, in Belgia, cu numele gallic de *Ibliomarus*, ca decurion, deci in posiție insemnată și care arată tot odată că era cetățan in Dacia [29].

Cu toate că cercetarea limbei românești nu au ajuns incă a determina dacă se află elemente celtice in limba romînă și care sunt acele, căci incercările

---

27. Privilegia militum in C. I. L., III, 2. No. XL Thracum Sagittariorum; XXV Thracum civium romanorum; XXXIII Flavia Bessorum. C. I. L., III, 1, No. 1197 numeri Illyricorum; 1577 Coh. III Delmatarum.

28. Privilegia militum, No. XXXIII Gallorum Hispanorum; XXV Gallorum macedonica; XL Gallorum dacica, C. I. L., III, 1, No. 1342 Hispanorum Campagonum; 821, 1633 Britannorum.

29. C. I. L., III, 1, No. 1214: „D, M. T. Fabio Illiomaro domo August. Trever. quondam decurio canabarum vixit annis LX".

făcute pînă acuma în această direcțiune sunt cu totul lipsite de caracter științific, totuși chiar dacă cercetările ulterioare ar descoperi celtisme în limba română, o asemene împrejurare n'ar avea nimic extraordinar, și nu ar trebui pentru a le explica să transportăm poporul românesc pe marginele Galiei, de unde dînsul și le ar fi cules, ci prezența de Celți în Dacia după colonizare, ar da o explicare îndestulătoare a acestei împrejurări.

Cercetarea înscriptiilor ne arată spusele lui Eutropius, că Traian ar fi adus coloniști în Dacia din toată întinderea împărăției romane ca adevărate, întru cît putem regăsi în ea elemente aduse din Asia minoară, din Iliric și din Galia, trei regiuni atît de deosebite și de îndepărtate din acea împărăție. Aceste elemente au putut lăsa în sinul nouei poporații închegate pe pămîntul Daciei după cucerirea romană urme în graiul ce se făuri pe noul pămînt roman. Vom cerceta mai jos altă împrejurare, anume dacă această grămadă de coloniști, trimiși aice din toate părțile împărăției conținea niște elemente cu total disparate, neunite între ele prin nici o legătură, și dacă mai ales le au lipsit chiagul acela care face din adunături de oameni popoare și din gramăzi de indivizi societăți.

Istoriografia noastră mai veche se silește a dovedi din răsputeri stîngerea desăvîrșită a națiunei dace, in urma crîncenului războiu și a emigrărei Dacilor, după ce Romanii luară țara lor in stăpînire. Această părere, sprijinită la inceput de istoricii romîni, in interesul păstrărei curățeniei singelui roman din care ne tragem, a fost adoptată și de scriitorii străini, insă cu o țintă in totul deosebită. Susțin și dînșii asemenea teorie, insă in scopul de a putea mai ușor indepărta pe coloniștii romani din Dacia, la retragerea lui Aurelian, «ca unii ce Romanii nu prinsese in Dacia niște rădăcini atît de puternice, nehultuindu-se elementul lor pe temelia unei poporații supuse» [1].

Mai intăi constatăm un fapt netăgăduit, anume ca Geții și Dacii, cînd fură atacați de Romani, părăsise acum de mult timp viața nestatornică. I-am aflat incă de pe timpul lui Alexandru cel Mare cultivînd grăul. Pe timpul luptelor lor cu Romanii găsim la ei agricultura indestul de desvoltată, de oare ce se află niște dregători insărcinați cu inspectarea ei. Apoi intîlnim in Dacia o sumă insemnată de orașe și de sate, care exclud ideea unui popor nomad. Este insă

1. *Rösler*, Romaenische Studien, Leipzig, 1872, p. 45: „In Dacien wurde, wenn wir richtig urtheilen, auf mehr dünnbesiedeltem Boden, rings umgeben von einer übelwollenden Bevölkerung, *ein reines Colonialland geschuffen*, in dem das Römerthum nicht so tiefe Wurzeln trieb, wo es nicht auf der breiten sicheren Grundlage eines auch geistig erroberten Volksthum ruhte. Daher die Leichtigkeit mit der es später wieder entfernt wurde und verschwinden konnte, ohne einmal so viel Spureu zu hinterlassen als selbst in Britanien oder in Noricum, wo es wie ein Firniss ist abgerieben worden".

o lege ce reesă chiar din firea lucrurilor, că un popor așezat nu fuge nici o dată in totalitatea lui inaintea unei năvăliri. Fug numai popoarele nomade, care își duc viața in cortul mișcător și trăesc din mîncarea curat animală; nici odată însă acele așezate, care-și trag hrana din pămîntul cultivat de ele și de care deslipite, sunt expuse mai curînd peirei decît sub amenințarea săbiei dușmane. De aceea, de cînd există omenirea, nu s'a văzut strămutarea in masă a unui popor așezat. Este adevărat, columna lui Traian arată, in tabloul seu final, mai mulți Daci incărcîndu-și averile in cară, ceea ce reprezintă fără îndoială o scenă de emigrare [2]. Aceștia vor fi fost dintre cei bogați ai națiunei lor, care putînd trăi ori unde, nu aveau nevoie să sufere apăsarea romană. A se deduce de aice o emigrare a intregului popor este o incheere prea indrăzneață. Se pretinde însă că Romanii ar fi ucis pe toți Dacii acei ce nu emigrară din țară. Dar după ce dînșii se supusese, fiind invinși, pentru ce ar mai fi ucis Romanii pe acei ce le recunoșteau supremația? Lăsînd la o parte umanitatea, care impedecă de a lovi pe acel ce se roagă, constatăm că o asemene purtare ar fi fost contrară politicei urmate de Romani in toate țările, politică ce le-au indrumat dominațiunea lumei, anume de a fi aspri cu improtivitorii și blînzi cu acei ce se supuneau lor, prin care ei hotăriau adese ori chiar pe protivnici a prefera prietinia dușmăniei lor. Apoi era oare in interesul Romanilor a stîrpi cu totul poporația dacă? Care este valoarea unei cuceriri, pămîntul și siliștele goale sau poporația ce se mișcă pe ele? Am văzut mai sus pe generalii romani, năvălind in Dacia și transplîntînd de acolo sute de mii de oameni in Moesia, spre a spori numărul birnici-

2. *Fröhner*, tab. ultim.

lor lor [3], și in Dacia vroim ca Romanii să fi alergat ca fiarele insetate de sînge după locuitorii Dacici, ce veniau in genunchi cu femei și copii, plîngînd și cerînd indurarea invingătorilor? Poporul roman era fară indoială crud; dar cruzimea lui era răsboinică și avea tot deauna un scop și o țintă; nu era setea acea nesățoasă de sînge a unor triburi africane de astăzi, care ucid numai pentru plăcerea de a ucide.

Se aduce insă in sprijinul acestei păreri, a stîngerei elementului dac, cuvintele lui Eutropius, care spune intr'un loc raportat mai sus, că Traian aduse nenumărati coloniști in Dacia pentru a impopora ogoarele și orașele, «căci Dacia ar fi fost secată de *barbați* prin lungul răsboiu al lui Decebal» [4] și in acelaș sens pune impăratul scriitor Julianus in gura lui Traian cuvintele: «Eu insă văzînd republica lîncezîndă și apăsată atît prin tirania din lăuntru cît și prin ofensa primită de la Geți, singur am indrăznit a ataca pe mărginașii Istrului și *am resturnat și nimicit cu totul gintea acea a Geților*. Iar o lucrare atît de mare am insprăvit'o in timp de aproape cinci ani» [5]. Răsboiul fiind foarte crîncen și indelungat, purtat apoi din partea Dacilor cu o nespusă indărătnicie, se intelege că poporația validă a celor ce luptară pănă la sfîrșit a trebuit să fie foarte rărită, incît scriitorii puteau, exagerînd puțin lucrul, să vorbească de nimicirea totală a acestei poporații. Eutropius ne spune insă el singur că Dacia a fost secată de po-

3. Mai sus, p. 126 și 58.

4. *Eutropius*, Hadr., c. VIII: „Cum Dacia diuturno bello Decebali *viris* esset exhausta." Mai sus p, 165.

5. *Iuliani* imperatoris quae supersunt. Ed. Taubner, p. 66: „Ego sane quasi torpentem rempublicam et dissipatam, tum domestica tyrannide qua nullo tempore opressa fuerat, tum Getarum contumelia suspiciens, solus Istri accolas aggredi sum ausus. Et *Getarum quidem gentem penitus everti et delevi*. Et hoc quidem tantum opus annis fere quinque confici." Observăm și aice cum impăratul Iulian numește pe Daci, Geți. Vezi mai sus p. 64.

poraţia ei *bărbătească*. Şi intr'adevăr care cuceritor au nimicit vre-o dată elementul femeesc şi copii din un popor supus? Chiar insă dacă ar fi dispărut cu totul, ceea ce este peste putinţă de gîndit, poporaţia validă bărbătească din Dacia, incă rămînînd o mulţime de femei şi de copii, aceştia putură reconstitui in curînd un element de baştină in destul de puternic, care au putut sluji de rădăcina celui roman.

Atîta poate fi adevărat că partea cea bogată a naţiunei dace propriu zise, care se opusese cucerirei cu cea mai strasnică inversunare, după ce se supuse in aparenţă Romanilor, preferă a se expatria şi părăsi provincia. Că această emigrare a trebuit să se facă după incetarea răsboiului, se vede din tabloul columnei, care arată incărcarea averilor emigranţilor ca făcîndu-se in deplină linişte. Desemnurile columnei lui Traian, tot-deauna aşa de exacte, ar fi reprodus de sigur buimăceala unei fugi pripite, in cazul cînd ar fi fost vorba de o asemene.

Erau insă oare numai Daci propriu zişi in Dacia? Am vĕzut mai inainte că mai erau Geţi, Sarmaţi şi un trib particular al acestora, Iazigii. Se constată insă intr'un chip invederat că Iazigii erau duşmani Dacilor in timpul răsboiului al doile, de oare ce fusese pedepsiţi de aceştia cu luarea unei părti din pămîntul lor, pentru neparticiparea la răsboiul impotriva Romanilor. Pe aceşti Iazigi i-am vĕzut, pe columna lui Traian, venind se facă inchinarea lor impăratului, de indată ce acesta trece podul in Dacia. Şi aceştia să fi fost duşmanii Romanilor? Şi pe ei să-i fi stîrpit Romanii pănă la cel de pe urmă om? Apoi Dio Cassius, acel istoric pe cît judicios pe atîta şi bine informat, ne spune apriat că Decebal vroia să ceară pace, «*vĕzînd pe cei mai mulţi Daci că trec la Traian*»[6].

6. Vezi locul citat mai sus. p. 156 nota 23.

Fără indoială că acești Daci ce trecură la Romani in timpul celui de al doile războiu, erau mai cu deobire Geții din Valahia, care la inceput caută să opună oare-care improtivire, mai apoi insă urmează pe Iazigi și vin impreună cu ei să'și plece capetele impăratului roman. Ei bine! pe toți acești trădători ai cauzei naționale a Dacilor, pe toate aceste eminente ajutoare ce veniau lui Traian chiar in țara dușmană, să-i fi ucis Romanii fără cruțare? Credem că o asemene părere este curat vorbind absurdă.

O imprejurare mai ales pune in evidență această absurditate, anume aceea că aproape toată terminologia geografică a provinciei romane este moștenită de la poporul indigen. Ast-fel numele munților și a riurilor care se reaflă in gura Romanilor sunt cu toatele imprumutate de la Daci. Afară de munții Carpați, o catenă lungă cu nume comun la diverse popoare, mai aflăm incă un munte particular al Dacilor, *Caucasus*, care nu este altă ceva decît muntele *Cogaeonum* in acărui peșteră se retrăsese Zamolxis, și care nume apare iarăși in *Caucaland* al lui Ammianus Marcellinus, iar astăzi se regăsește in numele mai multor munți *Cocanul* din Carpații munteni [7].

Dintre riuri, afară de acele acăror nume insuși Dacii le moștenise de la Sciți, precum *Pyretus*, *Tiarantos*, *Maris*, *Ordessus* [8], mai amintim următoarele numiri luate de Romani de la Daci și care mai toate răsună incă și astăzi in gura poporului romîn: *Tibiscum*, *Samus*, *Grissia*, *Gilpil*, *Aluta*, *Μουσαῖος*. De asemene aproape toate numele orașelor sau satelor ce se aflau pe timpul Romanilor in Dacia păstrară numele lor cele vechi; numai puține din ele au pri-

7. *Akner und Müller*, Anhang, No. 17: „Ad Alutum flumen secus montem *Caucasi*". Asupra muntelui *Cogaeonum* vezi mai sus p. 93. *Amm. Marcell.* XXXI, 4: *Caucalandensem* locum."

8. Mai sus p. 34.

mit un botez roman; unele din ele, precum capitala Daciei, a imbinat ambele numiri, cel vechiu și cel roman in o denumire indoită. Din Ptolemeu, tabula Peutingeriană, geograful Ravenat și inscripțiuni, ni s'au pastrat numele următoarelor cetăți sau sate de nume dac. In Ptolemeu (sub Antoniu 150 d. Hr.) găsim : *Ruconium*, *Docidava*, *Parolissum*, *Arcobadara*, *Triphulum*, *Patridava*, *Carsidava*, *Petrodava*, *Napoca*, *Patruissa*, *Sandava*, *Utidava*, *Marcodava*, *Ziridava*, *Singidava*, *Zermizirga*, *Comidava*, *Ramidava*, *Pirum*, *Zusidava*, *Paloda*, *Zurobara*, *Lizisis*, *Tiriscum*, *Sarmizagethuza*, *Netindava*, *Tiasum*, *Tibiscum*, *Zeugma*, *Dierna*, *Acmonia*, *Druphegis*, *Arcina*, *Pinum*, *Amutrium*, *Sornum*. Din tabula Peutingeriană (sub Severus 222 d. Hr.), adăogim pe următoarele, altele decît acele enumerate de Ptolemeu : *Lederata*, *Arcidava*, *Centum-Putea*, *Bersovia*, *Azizis*, *Gaga*, *Masclianis*, *Agnavis*, *Pelendova*, *Acidava*, *Rusidava* (poate acceași cu Zusidava din Ptolemeu), *Buridava*, *Arutela*, *Stenarum*, *Cedonia*, *Blandiana*, *Brucla*, *Patavissa* (poate aceeași ca Patruissa lui Ptolemeu), *Optatiana*, *Largiana*, *Cersie*. Geograful Ravenat nu face decît reproduce cîteva din numele tabulei Peutingeriane, fără a adăogi nimic nou, afară de *Potula*, dacă aceasta nu va fi identică cu Paloda [9]. Inscripțiunile ne mai procură următuarele numiri, necunoscute in izvoarele celelalte : *Ampeia*, *civ. Volmerium*, *civ. Petovium*, *Colonia Malvensis*, *Imenmosum maior*, *Kavieretium*, *Deusara*, *Kartum*.

Lîngă aceste 68 de nume de obîrșie dacă se intîlnesc numai 16 de caracter latin, precum in Ptolemeu 7 : *Ulpianum*, *Salinae*, *Praetoria-Augusta*, *Angustia*, *Apulum*, *Aquae* și *Frateria*, și in tabula Peutingeriană alte 9 : ad *Pannonios*, *Pons-Augusti*, *Ca-*

9. *Anonymus Ravennatis*, IV, 14, 7.
10. C. I. L. III, 1, No. 1399; III 2, Privilegia, LI; Tabulae III, VI, X, și XIII.

put-Bubali, *Castra-nova*, *Romula*, *Pons-Aluti*, *Castra-Traiana*, *Pons-vetus*, *Ad-Mediam*. Fără indoială că și aceste numiri romane vor fi avut corelativele lor dace, după cum capitala purta dubla numire de *Sarmizagethuza regia* și de *Ulpia Traiana Augusta*; dar ele au fost intunecate, la scriitorii ce s'au ocupat cu Dacia, de numele paralele romane.

Tot așa ne mai dă Ptolemeu, care scriea precum am arătat cătră 150 d. Hr., prin urmare după cucerirea Daciei, numele a 18 triburi dace ce s'ar afla in această provincie anume de la nord incepînd dinspre apus: *Anarții*, *Tauriscii și Cistobocii*; sub ei *Prendavensii*, *Ratacensii* și *Caucoensii*; sub aceștia in aceiași ordine *Biefii*, *Buridensii* și *Cotensii* și sub aceștia *Albocensii*, *Potulatensii* și *Sensii*; iar sub dînșii in sfîrșit, in partea meridională *Saldensii*, *Ciagisii* și *Piefigii*.

Este probabil că Ptolemeu alcătuindu'și geografia după un autor mai vechiu, Marin din Tir, va fi imprumutat de la el numele acestor 15 triburi, care nu vor mai fi existat in intregimea lor pe timpul lui in Dacia. Majoritatoa lor insă a trebuit să existe, fără de care nu ne putem inchipui, cum de Ptolemeu putea să treacă in geografia lui, menită a fi cetită de contimpuranii sei, ca existente, triburile unui popor acum șters de pe fața pămîntului.

Topografia Daciei remănînd, aproape neschimbată sub dominația romană, păstrîndu'și vechiul seu caracter dacic, această imprejurare dovedește intr'un chip invederat că a trebuit să rămînă o populație in destul de deasă in Dacia, pentru a putea păstra aceste denumiri și a le impune Romanilor, cu toată tendința acestora de a romaniza geografia țărei, ceea ce se vede din schimbarea numelui unora din orașele Daciei.

Dacă pănă aice am adus mai mult argumente din care să se deducă aflarea poporului dac in vechea

sa patrie sub stăpînirea romană, studiul inscripțiunilor și al autorilor ne va dovedi într'un chip învederat existența Dacilor sub oblăduirea imperiului roman în vechia lor țară. Astfeliu ne spune Dio Cassius că Sabinianus legatul împăratului Comod (180—192), după ce bătu pe Dacii ce se retrăsese în munții înconjurători provinciei, strămută în Dacia 12,000 de familii din această națiune [11].

Așa dar pe lîngă Dacii (Geți sau Iazigi) ce ramaseră în Dacia, ca unii ce ținuse cu Romanii în lupta lor contra lui Decebal, mai videm că poporația lor este sporită prin strămutări silite făcute de Romani, fără îndoială în acelaș scop în care am vĕzut mai sus pe Aelius Catus și pe Marcus Plautius transplantînd poporațiuni getice din stînga Dunărei în Moesia, anume pentru a spori numerul birnicilor. Apoi, dacă Romanii ar fi avut de țintă nimicirea totală a națiunei dace, nu ar fi fost o adevĕrată nebunie de a aduce în țara lor tocmai din acei oameni, pe care vroiau să-i stîrpească de pe fața pămîntului?

Din inscripțiuni nu vom raporta aice decît acele ce se referă fără îndoială la prezența *Dacilor* sub stăpînirea romană și nu acele, în care nu se poate hotări, dacă numele amintit nu este cumva acel al unui colon *trac* sau iliric, și dovedește numai prezența elementului trac în Dacia. De aceea vom lăsa la o parte, din inscripțiunile ce vom aduce, toate acele în care s'ar întîlni nume ce pot găsi o analogie în acele trace sau ilirice, și ne vom mărgini numai la acele ce nu samănă cu nici a unui popor cunoscut, și care totuși, prin forma și sunetul lor, lasă a fi întrevĕzute ca aparținînd ramurei eranice a limbilor arice.

11. *Dio Cassius*, LXXII, 3.

1) „Aia lui Nando a trăit 80 de ani. Andrada lui Bituva a trăit 80 de ani, Bricena a trăit 40 de ani, Iusta a trăit 30 de ani, Bedar 12. După moartea ei Herculan libertul au pus (această piatră) patronei sale drept recunoştinţă“ [12].

Numele conţinute in această inscripţie ne arată invederat pe membrii unei familii dace, care adoptase însă movavurile romane, ceea ce reesă intăi din punerea insuşi a pietrei, obiceiu roman, apoi din imprejurarea că o vedem posedînd liberţi, ceea ce o arată tot odată că dispunea de mijloace.

2) „Zeilor Mani : Lui Aeliu Andena, Auliu Macrin Epidianul zis şi Epidiu, augustal al coloniei şi Macrina Marcia fiica puseră (această piatră).“ [13].

Andena fiind un nume dac, urmează că acel ce îl purta îşi maritase fata, care poartă numele roman de Macrina Marcia, după un personaj, care din numele ce'l poartă Macrin Epidianul sau Epidiu pare a fi un dac romanizat.

3) „Părinţii Ulcudiu a lui Bedar şi Suta lui Epicad au pus (această piatră) prea iubitei lor fiice, ce a fost ucisă de talhari, insă resbunată“ [14].

Numele fetei lipseşte, partea superioară a pietrei fiind ruptă. Părinţii ce-i pun inscripţia, poartă însă invederat nume de caracter dac.

4) „T. M. au pus (această piatră) spre recunoştinţă Domiţiei lui Clon, care au trăit 30 de ani“ [15].

---

12. C. I. L., III 1, No. 917: „Aia Nandonis vixit annis LXXX. Andrada Bituvantis vixit annis LXXX. Bricena vixit annis XL. Iusta vixit annis XXX. Bedarus XII. Post obitum ei Herculanus libertus patronae benemerenti.

13. C. I. L., III, 1, No. 1488: „D. M. Aelio Andennae Aelius Macrinus Epidianus qui et Epidius augustalis coloniae Macrina Marcia filia posuerunt“

14. C. I L., III, 1, No. 1585: „Interfecta a latronibus et vindicata Ulcudius Baedari et Sutta Epicadi parentes pientissimae filiae titulum posuerunt“?

15. C. I. L., III, 1, No. 1267: „Domitia Cloni qui vixit amis XXX T. M. benemerenti posuit“.

Domiția, nume roman; a lui Clonus, nume dac.

5) Zeilor Mani. Aelius Diaies au trăit 90 de ani și i-au pus (această piatră) Aureliu Ditugeniu fiul și moștenitorul părintelui prea iubit spre recunoștință“ [16],

Atît fiul cît și tatăl cu nume romane, iar familii dace.

6) Zeilor Mani. Mavida fiica lui Epicad, care a trăit 45 de ani, soțul iubitei sale soții pune (această piatră). Aice odihnește“ [17].

Numele și cognumele sunt caracteristic dace.

7) „Zeilor Mani. Aureliu Fabiu, purtătorul steagului aripei Siliane a trăit 28 de ani și 11 luni, Aureliu Rebur veteranul și Fabia puseră (aceasta piatră) fiului prea iubit, dar și lor“ [18].

Amestecare caracteristică intre nume latinești și dace, care indegetează o contopire a acestor doue elemente. Astfel fiul mort poartă numele roman de Aureliu Fabiu și era purtătorul steagului unei ale; pe mumă o chiamă tot Fabia, iar tatăl, care se numește și el cu numele roman de Aureliu, mai poartă și cognumele de Reburus, formă invederat neromană și care, neregăsîndu-se nici la Traci nici la Ilirieni, urmează ca să fie de origine dacă.

8) „Sola lui Mucatru, veteran din aripa frontoniană, au implinit juruita făcută lui Apolon“ [19].

Inscripție insemnată prin aceea, că arată pe un Dac

---

16. C. I. L., III, 1, No. 835: „D. M. Aelius Diaies vixit annos LXXXX et posuit Aurelius Ditugenius filius et haeres patri carissimo bene merenti“.

17. *Goos* in Arhiv für sieb. Landeskunde 1874, p. 129: „D. M. Mavida Epicadi filia vixit annis XXXXV. Maritus conjugi piae posuit. Hic sita est“.

18. C. I. L., III, 1, No. 847: „D. M. Aurelius Fabius signifer alae silianae vixit annos XXVII menses XI. Aurelius Reburus veteranus et Fabia filio pientissimo posuerunt, sed et sibi“.

19. C. I. L., III, 1, No. 787: „Apollini sacrum Sola Mucatri veteranus alae Frontonianae votum solvit“.

intors la religia romană, de oare ce dedică o piatră lui Apolon.

9) Zeilor Mani. T. Aeliu Ariort quattuorvir anal al municipiului Drobeților ucis de tâlhari au trăit ani 57. Digna prea iubitului ei soț Publ. Aeliu fiul și Publ. Aeliu Valente fiul și Udar nepotul spre recunoștință i-au pus (această piatră)" [20].

Videm aice un Dac in fruntea unui municipiu. Femeia lui poartă un nume roman. Tot așa și cei doi fii ai sei, iar nepotul seu nume dac; dovadă invederată de contopirea Dacilor cu poporul roman, de latinizarea lor și de dobîndirea dreptului de cetățănie, fără de care imbrăcarea dregătoriei de quattorvir ar fi neexplicabilă. Tot de assemenea credem a videa nume dace in următoarele, culese din inscripțiuni: *Dada*, *Drigiza*, *Dius Pupa*, *Siccia*, *Sisiata* și altele cîte-va mai indoelnice [21].

Am exclus cu dinadinsul din această enumerare a inscripțiunilor, ce după toate probabilitățile pomenesc nume dace, toate acele care reproduc nume ce se reaflă și la popoarele din Tracia, pentru motivul amintit, că se poate ca ele să conțină personaje ce erau originare din Tracia sau Iliric, de unde au văzut că se adusese colonișți in Dacia. Așa numele terminate în porus, ca *Mucapor*, *Natopor*, *Mucator*, care se regăsesc la numele din Tracia; deasemenea *Rescu Turme Soie*, *Diza* care se reaflă de asemenea la nume bessice precum *Rescu* și *Dizus* [22].

---

20. C. I. L., III, 1, No. 1559; D. M. Aelio Ariorto IIII vir annalis municipii D(robetarum), interfecto a latronibus vixit annis LVII. Digna conjugi pientissimo et P. Aelius filius et P. Aelius Valens fllius et Bedarus nepos b. m. posuerunt".

21. C. I. L., VII, No. 323; *Orelli*, No. 510; C. I, L., III, 1, No. 804, 917, 986, 1236, 1243 și 1525.

22. C. I. L., III, 1, No. 799, 744, 852; *Orelli*, No. 510; Natoporus: C. I. L., III, 1, No. 870 b, 1195. Comp. *Tomaschek*, Ueber Brumalia und Rosalia. Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie, LX, p. 381.

Dacă însă inscripțiunile raportate până acuma nu conțin decît nume, pe care forma lor, ce nu se regăsește la nici un alt popor cunoscut, ne impinge a le atribui poporațiuneide baștină, posedăm altele in care se spune lămurit că individul pomenit aparținea acestei poporațiuni.

10) Iuliu Secundinul veteran rechemat in slujbă (evocatus) al cohortei III a salariorilor care a trăit ani 85 *de națiune dac*, Atticia Sabina soția lui și Iul. Costas fiul și moștenitorul spre recunoștință" [23].

Iulius Secundinus este deci arătat anumit ca *de națiune dac* și cu toate aceste poartă un nume in totul roman, o dovadă de complecta romanizare a Dacilor ce rămăsese sub domnia romană. Cîți Daci se pot ascunde sub nume romane, la care nu mai e insemnată, ca in inscripțiunea analizată, originea individului, de oare ce el poate o și uitase și trecea drept Roman neaoș! Femeia lui Secundinus poartă numele de Atticia, care este dac, iar cognumele de Sabina, inviderat roman; incît aice nu mai rămîne nici o indoeală că avem a face cu Daci romanizați.

Tot acelaș lucru dovedește și următorul fragment de inscripțiune, in care insuși numele Dacului este stălcit, dar după finală este de sigur roman.

11). „Iuliu Pi...tinul cetățean dac" [24].

Existența Dacilor sub stăpînirea romană se dovedește și din aflarea unor cohorte de Daci, atît in Dacia cît și in alte părți a le imperiului. Astfel aflăm in Britania cantonată *cohorta I Aelia Dacorum*. Mai multe inscripțiuni ne au păstrat numele unor ostași

23. *Orelli* No. 6844: „Iulius Secundinus evocatorum coh. III Salariorum qui vixit annis LXXXV, *natione dacus*, Atticia Sabina conjux et Jul. Costas filius et heres b. m. fecerunt".

24. C. I. L., VII, No. 944: „Iulius Pi...tinus, *cives dacus*".

din această cohortă, care se arată inviderat ca dace. Astfel sunt *Decibalus*, *Dada* și *Acadunus*, acest din urmă arătat anume ca originar din Ulpia Traiana[25] capitala Daciei.

Apoi tribunul cohortei Claudius Menander, poate și el un Dac cu nume roman, pe o piatră pusă de el, sapă și un cuțit incovăet, arma națională a Dacilor[26]. Mai aflăm o *ala I Dacorum*, care se vede că staționa in Noricum, unde s'a găsit o inscripțiune la Einod, care pomenește numele ei[27].

Se mai găsește o cohortă *II Augusta Dacorum veterana milliaria equitata* in Panonia la Dalya, in vechime Teutoburgium, și o altă cohortă *III Dacorum* amintită pe o piatră aflată in Macedonia, și care este arătată ca luînd parte la o expediție in Mesopotamia[28].

De asemene se mai află o inscripțiune care amintește despre un prefect al militarilor *Dacorum Iassiorum*[29], dedicată lui Antoninus Pius și găsită in Sarmizagetuza; o alta care pomenește o *cohortă I Daco-*

---

25. C. I. L., VII, No. 323: „Acaduno Ulpia Traiana veterano alae Patrianae Martius filius ponendum curavit. Asupra numelor *Decibalus* și *Dada* vezi No. 858 și 866.

26. C. I. L. VII, No. 838.

27. C. I. L., III, 2, No. 5044: „Praef. equitum alae I Dacorum tribunus militum legionis II adjutrix". O altă inscripțiune reprodusă de *Mommsen* in nota la No. 1153 (C. L. III, 1) amintește pe unul Julius Erucianus Crispus praef. alae I Ulpiae Dacorum. Era aceeași *Ala I Dacorum* cu *Ala I Ulpia Dacorum*, sau 2 corpuri deosebite?

28. C. I. L., III 2, No. 6500, și III, 1, No. 600.

29. *Akner und Müller*, No. 157: „Ex voto tricenali magno et invicto imperatori Caesari Tito Aelio Hadriano Antonino Pio Augusto, pontifici maximo, tribunicia potestate XVI, consuli III, patri patriae, pro salute et felicitate pontificis maximi et Anniae Faustinae Augustae conjugi, *Caius Clodius, sextum praef. militium Dacorum Iassiorum* hane statuam inauratam numinibus majestatique eorum (posuit)". (După cetirea lui Akner și a lui Müller). Rîndul subliniat este dat de inscripție astfeliu: „C. CLOD. VI. PRAEF.

rum vigillum și o a tria care poartă pe ea o *vexillatio Dacorum parthica.*

Mai amintim și milites *Dascisciani* care se regăsesc in mai multe izvoare și erau respîndiți in toată intinderea imperiului roman, precum și cohorta *Getulilor* din Iudea [30].

Prezența unor trupe atît de numeroase de Daci in impărăția romană, cere numai decît acea a unui numer insemnat de Daci in provincia de unde ele să se fi putut recruta.

Dacii insă se intîlnesc nu numai ca soldați, ci și ca ofițeri superiori, comandauți in armatele romane, bine ințeles in acest caz pe deplin romanizați și numai cît arare ori păstrîndu-și amintirea originei lor. Astfel aflăm despre *Regalianus*, unul din cei mai buni generali romani ai timpului seu, că era «de națiune dac și după cît se spune coboritor din Decebal» [31]. Chemat de impăratul Valerian la o comandă superioară, el capătă sub Gallienus guvernarea Iliricului și stîmpără o revoltă a acestei provincii. Un usurpator, Ingenuus, resculîndu-se improtiva lui Gallienus, este bătut in Moesia și Gallienus pedepsește cu ne-

M. DACORUM. IASSIORUM". Cetindu-se pe M. din inscripție: ***municipium*** s'a vezut aice vechiul nume al *Iașilor*. Noi credem impreună cu Akner și Müller că un prefect al unui municipiu este ceva in totul neobicinuit și că cetirea ***militum Dacorum Iassiorum*** este mult mai probabilă. Dacă Iașii ar fi existat de pe timpul Romanilor. ba incă ca municipiu, ar trebui numai decit să se realle in el urme a vieței romane, pe cind este cunoscut că nu s'a găsit in el nici o singură inscripție romană, ***Milites Daci Iasii*** nu erau decit Dacii lazygi, care se aflau in Dacia sub stăpinirea romană. Mai notăm și imprejurarea că pretiusul prefect al municipiului lași ttrăește tocmai in Sarmizagetuza.

30. *Trebellius Pollio*, in Claudio, XVII; *Flavius Vopiscus*, in Aureliano XXXVIII; *Orelli* 5889, 6049, 6688; Notitia digintatum imp. rom. Ed. Böcking, p. 21. 23, 88, 96. Asupra Getulilor vezi C. I. III, 2, Privilegia XIV.

31. *Trebellius Pollio*, Triginta Tyranni, X: „Erat gentis dacae, Decebali ipsius ut fertur affinis." Comp. *Aurelius Victor*, Caes. XXXII.

spusă cruzime pe partizanii răscoalei. Moesii spăriați proclamă atunci pe Regalianus de impărat (263 d. Hr.) care este insă ucis curînd după aceea, temîndu-se provincialii de o și mai cumplită răsbunare a lui Gallienus.

Toate aceste imprejurări adeveresc existența poporațiunei dace sub stăpînirea romană, și deci nu se poate susținea cu temeiu că națiunea Dacilor ar fi fost cu desăvărșire nimicită de Romani, cu prilejul cucerirei țărei lor.

3. ELEMENTUL ROMAN.

Prin cucerirea Daciei, supunerea poporului băștinaș și aducerea de colonii din diversele părți a le impărăției romane, se adunase in noua provincie romană elemente deosebite prin obîrșia și feliul lor de a fi. Ele fură supuse insă aice unei inriuriri covărșitoare, care ca o grea piatră de moară sfărămâ toate grînele deosebite aruncate in coșul ei și scoase din a lor măcinare un popor nou și unitar, ce purta pe fruntea lui tot pecetea romană. Ne rămîne de studiat mijloacele puse in lucrare de Romani pentru a romaniza Dacia, țintă pe care chiar Traian trebuise s'o aibă primul in vedere, dacă vroia ca a lui cucerire să devină pentru impărăția romană un scut și o apărare, iar nu numai o nadă mai mult spre a atrage pe barbari.

De și Traian aduse colonii din provinciile și nu din centrul imperiului, el căutâ in totdeauna ca să trimită in Dacia elemente romanizate, printre care numai se strecurară și de acele in care romanizarea nu prinsese incă depline rădăcini. Mai multe din orașele ce contribuiră prin poporația lor la colonizarea Daciei erau colonii romane sau orașe de acele frecventate de Romani. Se știe insă că dreptul de colonie nu putea fi acordat decît acelui oraș străin, in care se adaosese atît de mult poporația romană, incît să dobîndească o fisionomie curat latină. *Emesa* acel oraș din Siria Apamene care trimisese in Dacia cultul lui Azizis sau puer bonus phosporus era nu numai colonie romană, dar incă din cele mai

favorate, dăruită cu dreptul italic, care scutea pe locuitorii ei de dări și le dădea putința de a intrebuința formele stricte a le dreptului roman la regularea daraverilor lor. [1] Tot asemene colonie cu drept italic era și *Heliopolis* din Coelesiria, de unde se adusese in Dacia cultul lui Jupiter Heliopolitanus [2]. Aceste orașe grecești a le Asiei minoare conțineau o poporație romană așa de numeroasă, incît mulți din oamenii cei mari ai Romanilor văzuse lumina zilei in zidurile lor. Așa vestitul iurist Ulpianus era originar din colonia romană din Fenicia, *Tirul* [3]. Orașul *Tavia* sau *Tavium*, de unde veni in Dacia cultul lui Jupiter Tavianus, era vestit ca mare centru comercial [4], care deci trebuia să fi fost foarte frecventat de Romani, ce căutau să tragă mai ales foloase economice din stăpînirea lumei. Tot colonie romană era *Augusta Treverorum*, patria lui Ibliomarus [5], și aceași insușire o avea și *Aequum* din Dalmația [6].

Nu era pentru prima oară cînd Romanii căutau să romanizeze o provincie nouă, cu elemente romanizate din altele mai vechi. Acesta fusese in deobște sistemul intrebuințat de dînșii, pentru a introduce mreja gîndirilor romane in capetele tuturor supușilor lor. Elementul latin sporia prin insuș faptul intinderei sale, și popoarele latinizate de Romani slujian la

---

1. Digestae, L. 15, § 4: „Sed et Emesenae civitati Phoenices imperator noster ius coloniae dedit, iurisque Italici eam fecit." (Ulpianus).

2. Idem, § 2: „Est et Heliopolitana quae a divo Severo per belli civilis ocasionem Italicae coloniae rempublicam accepit". De și aceste doue orașe dobîndesc dreptul de colonie după Traian totuș ele trebuiau, incă de pe timpul lui, să conțină in ele o numeroasă poporație romană. care să le fi romanizat pănă intr'atîta, incît pe timpul lui Severus să ajungă a dobindi dreptul de colonie.

3. Idem, pr. „Sciendum est. esse quasdam colonias saris italici, ut est in Syria splendidisima Tyriorum colonia, *unde mihi origo est*". (Ulpianus).

4. *Strabo*, I, 1.

5. *Orelli* No. 71.

6. Mai sus p. 174 nota 22.

rîndul lor pentru a latiniza pe altele. Astfel numai se putu lăți spiritul reprezentat la inceput prin mîna de oameni din Latium și Roma, și din un simbure mic se putu desvolta acel arbore uriaș, care umbrea cu ramurile sale cîte trele părțile a le lumei cunoscute pe atunci.

Dar, dacă Traian nu vroi să mai slăbească incă elementul roman din Italia, trimițîndu'l dînsul in Dacia, putu el impedeca pe locuitorii centrului impărăției și a capitalei a se duce de bună voia lor in Dacia, cătră care parte îi atrăgea, cu o putere neinvinsă, farmecul aurului, ascuns in măruntaele acestei fericite țări? Putea Traian să impedece colonizarea voluntară a provinciei cu elemente din Italia chiar, după cum el oprise aducerea de acolo a coloniilor sale? Este invederat că nu, și că bogăția minelor de aur a le Transilvaniei va fi atras, in pămîntul Daciei, un număr foarte insemnat de Romani in înțelesul adevărat al cuvîntului, adecă de oameni de viță curat latină.

Cercetarea inscripțiilor ne dovedește, in chip invederat, imprejurarea că imensa majoritate a locuitorilor provinciei Dacia erau Romani, sau elemente pe deplin romanizate, iar că străinii, acei ce mai păstrase incă in ființa lor caracterul eterogen, alcătuiau numai o mică fracțiune din poporația Daciei; excepția in mijlocul regulei generale. Mai toate inscripțiile sunt scrise in limba latină, conțin nume patronimice latinești, care consacră amintiri zeităților romane, sau reproduc organizarea statului sau cea municipală a Romanilor[7]. Numai 14 din cele aproape 1200 aflate

7. *Akner*, unul din invățații acei ce au studiat mai adînc starea Daciei romane spune: „Und dass die Colonisten *meist Kernrömischen Ursprungs gewesen*. beweisen die unzähligen Lapidarinschriften, welche beinahe durchgängig in der echt römischen Sprache, im classischen Lateinstyl sowohl an

până acum in Dacia, sunt scrise in limba grecească, și nu știm de se vor găsi 100 in care să fie amintite elemente străine.

In onoarea lui Jupiter găsim dedicate mai bine de 60 de pietre, in a Junonei 16, a Minervei 14, a lui Mart 12; in a lui Esculap 30, a Higiei 26 și așa mai departe. Pe cînd numele patronimice de origine greacă, tracă sau celtică se intîlnesc mai mult ca niște curiozități, unde și unde cîte unul, acele romane ne intimpină la fie ce pas. Așa numele Aelius revine de vr'o 100 de ori, acel de Aurelius de vr'o 150, acel de Iulius de vr'o 50 de ori; tot așa cu acel de Valerius și cu numirile femeești de Iulia, Plautia, Valeria, etc. Intr'un cuvînt intregul tablou ce esă din inscriptii este acel al unei vieți romane, atiusă pe ici pe colea de elemente străine. Aceste, de și aveau in unele cazuri oare-care insemnătate, nu au ajuns nici odată a face din locuitorii Daciei o adunătură de elemente disparate, nepredominate de nimic, care să lupte și să se sfărîme unul pe altul cu o egală putere. Toate se subordonau inriurirei predomnitoare a spiritului, vieței și culturei romane, reprezintate in Dacia prin o nenumerată mulțime de Romani alergați in ea, spre imbogățire, din toate părțile imperiului roman, și cu deosebire din Roma și Italia.

De accea ne mirăm cum de s'au găsit invățați care pentru a dovedi existența Romanilor adevărați și anume a celor originari din Italia, au căutat arătări anumite in inscripțiuni, găsind bună oară o asemănare intre numele orașului Apulum in Dacia și districtul Apulia din Italia, intre muntele Alburnus din acelaș district și numele orașului Alburnus maior in

---

Gebaüden und Altären, als auch auf Votivtafeln und Grabmonumenten verfasst worden sind." (Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien, Wien, 1857, p. 11).

Dacia[8]. Am putea adăogi noi la asemene argumente slabe, altele mai puternice: bună-oară dispoziția luată pe patul de moarte a libertului lui August, procuratorul minelor din Dacia, M. Ulpius din gintea Hermia, de a fi transportate oasele lui la Roma, fără îndoială fiind că dorea să odihnească acolo unde se născuse[9]. Dar unde este nevoia de a dovedi că ziua este lumină, sau noaptea întunerec? Elementul roman, față cu cel străin, este așa de puternic reprezentat în Dacia, încît cu toată însemnătatea acestuia din urmă el se perde în celalalt, ca neghina cea rară în grâul curățit.

Sub înrîurirea covârșitoare a elementului roman, atît de puternic reprezintat în Dacia, chiar și acei străini, care la sosirea lor în țară, nu vor fi fost pe deplin romanizați, precum Grecii acei ce pun inscripții grecești pe pietrile votive consacrate de ei zeilor lor, se vor fi asimilat cu timpul tot mai mult cu populația domnitoare. Dar dacă chiar ei vor fi păstrat până la moartea lor ceva din firea lor străină, precum în accentul, sau în moravurile lor, încă generația următoare trebuia numai decît să se prefacă în romană, întru cît tocmai elementele etnice deosebite aduse în Dacia, fiind rupte din pământul lor, trebuia să lepede cu timpul particularitățile lor osebitoare. Apoi această gramadă de oameni deosebiți, veniți din Galia, Panonia, Iliria, Dalmația, Asia minoară și Italia, trebuiau să aibă o limbă comună pentru a se putea înțelege între ei, și care putea fi alta această limbă, decît acea oficială a imperiului roman, limba dregătorilor și a militarilor? Chiar deci dacă elementele aduse de Tra-

8. *Goos*, Untersuchungen über die Innerverhältnisse des trajanischen Daciens, in Arhiv für siebenbürgische Landeskunde, 1874, p. 109.

9. C. I. L. III. 1, No. 1312: „D. M. M. Ulpius Aug. Hermiae procuratori aurariarum, cujus reliquiae ex indulgentia Augusti nostri Romam latae sunt, Salonina Palestria et Diogenus libertus bene merenti fecerunt. Vixit annis LV."

ian in Dacia, nu vor fi fost de la inceput pe deplin romanizate, ele trebuiră prin puterea lucrurilor să se romanizeze in cel mai scurt timp.

Faţă cu un element roman atît de puternic, era firesc lucru ca toate elementele străine să dispară şi să se piardă in sinul seu, şi tot dînsul au inghiţit şi elementul cel de baştină al Daco-Geţilor ce rămăsese in ţară după cucerire, după cum am constatat'o mai sus. Dacă insă partea civilă a poporaţiei era un agent atît de puternic de romanisare, cu mult mai mare lucrare avu in acest sens elementul militar.

Cohortele, alele şi numerii, trei soiuri de corpuri ajutătoare, erau compuse din străini, strămutaţi inadins din ţara lor in alte părţi a le imperiului, pentru a determina desnaţionalizarea lor; de aceea găsim de obiceiu cohorte de o naţionalitate oare-care cantonate in alte ţări, adese ori foarte indepărtate. Astfel pe cînd găsim cohorte de Britani in Dacia, întîlnim cohorte de Daci in Britania. Aceste cohorte ajutătoare de străini erau elemente incă neromanizate din armatele romane, pe care Romanii le smulgeau de la ele din ţară, tocmai pentru a grăbi desnaţionalizarea lor. Legiunile din contra nu puteau fi alcătuite decît din elemente pe deplin latinizate. La inceput ele fusese alese (legio=legere) numai din Romanii din Roma, către care se adauseră apoi popoarele italice, şi numai cît mai tărziu elemente provinciale, insă tot deauna cetăţeni romani [10]. Ele stăteau de obiceiu intr'un singur loc, ne fiind schimbate decît foarte rar din o ţară in alta. Astfel se intîlnesc legiuni, care in timp de seculi intregi, in decursul mai multor

10. *W. Harster*, Die Nationen des Römerrisches in den Heeren der Kaiser, Speier, 1873, p. 28: „namentlich waren es aber die Legionen die ausnahmelos aus *römischen Bürgern zusammengesetzt und einen nicht unbeträchtlichen Kern italischer Krieger enthaltend, das eigenthümliche römische Gepräge noch bis in späte Zeit bewahrten.*"

generațiuni, staționară în una și aceeași provincie, precum bună oară legiunea a XIII-a gemină, care stătu în Dacia de la cucerirea ei de Romani pînă la a ei părăsire (106-270). Slujba soldatului fiind de 20-25 de ani [11], individul intrat tînăr în legiune, eșia bătrîn din ea, cu atît mai mult că viața lui trebuia să se mistue răpede, în o muncă atît de incordată cu acea a ostașului roman. Viața legionarului fiind așa de statornică, el îndată ce era cantonat în o provincie, să grăbea să se însoare cu o femee din localitate, cu care procrea copii, se încunjura cu o familie aleasă ori numeroasă, întocmindu-și o gospodărie potrivită cu nevoile sale. Copii erau crescuți în lagăr, ceea ce făcea ca ei să deprindă limba taților lor, mai curînd decît acea a mumelor, precum se întîmplă de obiceiu. Așa ni se raportează faptul că în timpul războiului cu Spania trupele romane dădură naștere, cu femei localnice, la un mare număr de copii, care fură crescuți în lagăr și din care republica formă colonia romană Carteia, după cererea părinților lor [12]. Din cele 215 inscripțiuni culese în Africa, și care arată locul nașterei unor legionari, se găsește de 81 de ori însemnarea *castris*, în locul aceluia al unui oraș natal, ceea ce ar însemna că mai mult de $^3/_8$ din efectivul legiunilor romane era născut și crescut în lagăr [13]. De aice se explică pentru ce legionarii cînd eșiau din armată, după o viață întreagă de slujbă militară, sub numele de *veterani*, li se împărția pămînturi de regulă în provincia unde slujise, și tot așa se urma cu ostașii din trupele ajutătoare [14].

---

11. *Mommsen* în C. I. L., III, 2, p. 903; *Iung*, Römer und Romanen in den Donauländern, Innsbruck, 1877, p. 45.
12. *Mommsen*, Römische Geschichte, Berlin, 1865, II, p. 4.
13. *W. Harster*, l. c. p. 26.
14. Idem, l. c. p. 50: „wesshalb die verabschiedeten Veteranen auch ge-

Ni s'au păstrat mai multe diplome militare (cu numele lor tecnic, *tabulae honestae missionis*) găsite în deosebitele provincii ale imperiului roman precum și în Dacia. Prin ele se eliberează din slujba militară pe ostașii ce au slujit cu vrednicie și credință timp 25 de ani și mai bine; se dă cetățenia acelor ce nu o aveau (din trupele ajutătoare); se acordă conubiul acelor dintre cetățeni ce luase în căsătorie femei peregrine și se recunoaște copiilor născuți din asemene căsătorii dreptul de cetățenie, ca și cînd ar fi fost născuți din doi cetățeni [15].

Dacia fiind o provincie mărginașă, și încă cea mai expusă din tot imperiul roman, se înțelege că numărul acestor veterani liberați și așezați aice va fi fost cu deosebire însemnat. De la cuvîntul *veteranus* s'au format românescul *bătrîn* și să se observe că răzeșii numesc și astăzi părțile neimpărțite a le proprietăților lor cu numele de *bătrîn*. In asemene denumire caracteristică, noi videm o amintire a asignațiunei de pămînturi făcută veteranilor romani, odată cu demisiunea lor din armată.

---

wöhnlich in dem Lande in welchem sie längere Zeit in Quartier gelegen hatten, sich häuslich niederliessen." Intre inscripțiile dacice sunt vr'o 36 care pomenesc veterani așezați în Dacia, din care unii din ale și cohorte, alții din legiuni.

15. C. I. L., III, 2, Privilegia militum, No. XL: Imperator Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius equitibus et peditibus qui militaverunt in alis III quae appellantur I Hispanorum Campagonum...et cohortibus X, I Vindilicorum...I Flavia Commagenorum ... I Ubiorum, I Thracum Sagittariorum . . et I Gallorum Daciea . . et I Augusta et in peditibus singularibus Britanicis *et sunt in Dacia sub Statio Prisco*, XXV pluribusve stipendiis emeritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, civitatem romanam qui eorum non haberent dedit et connubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas eis data aut cum is quas postea duxissent. dumtaxat singulis", (din anul 157). Dintre numele ostașilor dimiși prin această diplomă, însemnăm: *Geta*, *Chrisimus*, *Iassus*, *Felicius*, *Statianus* și *Priscus*. — No. XXV: Imp. Caesar Nerva Traianus Augustus Dacicus equitibus et peditibus qui militaverunt in alis duabus et cohortes decem quae appellantur I Augusta Itureorum et I Aug. Itur. sagittariorum et I Britanica civium romanorum et I Hispanorum pia fidilis et I Thracum civ. rom. et I

Traian intrebuință în expedițiile sale contra Dacilor 7 legiuni: I Italica, I Minervia, a IV-a Flavia, a XIII-a Gemina, a VII-a Claudia, I Adiutrix și a V-a Macedonica. Asupra impărtășirei acestor doue de pe urmă la cucerirea Daciei domnește oare-care indoială. Totuși credem că o cărămidă legionară ce se află la muzeul din București cu inscripțiunea: Leg. XIII Ge. I adi. Adecă *Legio XIII Gemina I Adjutrix* trebue să ridice ori ce indoială asupra participărei acesteia din urmă. Cît despre legiunea a V-a macedonică, aflarea ei in Dacia este dovedită prin mai multe inscripțiuni;[16] prin urmare este de admis că și dinsa va fi participat la răsboiu și nu va fi venit numai în urmă pentru a staționa ca garnizoană in provincie, cu atîta mai mult că o inscripțiune ne spune că ea au ajutat la intemeierea (rezidirea) coloniei dacica Sarmizagetuza, sub conducerea lui M. Scaurianus, cel intăi propretor al Daciei pe timpul lui Traian (anul 110 d. Hr.)[17].

Din aceste 7 legiuni rămaseră la ineeput 3 in Da-

Itureor. et I Flavia Ulpia Hisp. civ. rom et II Gallorum Macedonica et III campestris civ. rom. et IIII Cypria civ. rom. et VIII Rhaetorum civ. rom. et pedites singularii Britanici *et sunt in Dacia sub Terentio Scauriano* quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et connubium cum uxoribus quas tunc habiussent cum est civitas eis data, aut si qui caelibes essent, cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas". (Scipione Salvidiano Orfito et M. Peducaeo Priscino consulibus = anul 116). — No. XXXIII: „Imp. Caesar Traianus Hadrianus Aug. eqnitibus et peditibus qui militaverunt in ala et vexillatione Illyricorum et cohortibus quae appellantur I Hispanorum et I Hisp. veterana et II Flavia Numidarum et II Flavia Bessorum et III Gallorum *et sunt in Dacia inferiore sub Plautio Caesiano* et. Iuventio Celso et Q. Iulio Bello consulibus=129. Mai compară No. XLIV (din Italia): „Ut etiamsi peregrini iuris feminas in matrimonio suo iunxerint proinde liberos tollant ac si ex duabas civibus Romanis natos".

16. C. I. L., III, 1, No. 826, 854, 879, 899, 904, 909, 935, 1094, 1443, 1566, 1584, 1603, 1670. Comp. *Goos* in Arhiv, p 161. *Dierauer*, Beiträge zu einer critischen Geschichte Traians, Leipzig, 1868. p. 79, nota.

17. C. I. L., III, 1, No. 1443... Caesari divi Nervae Traiani Augusti condita colonia Dacica Sarmizegethusa per legionem V. Macedonica Scaurianus legatus pro pretore. „Asupra textului acestei inscripțiuni există oare care controversă. Vezi *Mommsen* in comentariile la textul inscripției.

cia, pentru paza provinciei : a XIII-a gemină, a V-a macedonică și I adjutrix. Pe cînd cele din urmă schimbară in unele rînduri garnizoana lor din Dacia, spre a se duce in Sciția sau Panonia superioară, intorcîndu-se in Dacia la vreme de nevoie, a XIII-a gemină rămase neclintit in această provincie cît timp dînsa stătu sub stăpănirea romană, Reședința ei de căpitenie era in Apulum. Aice era pretoriul ei sau cvartirul general, arsenalul și templul ei [18].

Legiunea a V-a macedonică după ce fusese retrasă din Dacia, fu inapoită aice cînd Goții incepură a amenința provincia, pe timpul impăratului Septimius Severus și își așăzâ lagărul la Potaissa(Turda)unde se află incă astăzi ruinele construcțiunei acestui lagăr și unde s'au găsit mai toate pietrele raportate mai sus, care pomenesc această legiune.

Lucrarea combinată a elementului civil și a celui militar roman, asupra tuturor elementelor altele decît cele din Dacia, trebui să aibă numai decît de efect grabnica desnaționalizare a tuturor celor de alt neam și primirea cît mai curînd a obiceiurilor, moravurilor și limbei poporului domnitor.

Rămîne de lămurit incă un punt insemnat, anume pănă unde se intinse romanizarea popoarelor Daciei? Mai inainte de a răspunde la această intrebare să căutăm a determina marginile provinciei romane.

Traian, păsind peste marginile firești a le imperiului roman, care aice in răsărit erau insemnate prin puternicul curs al Dunărei, trebuia să caute a da nouei sale întemeieri, puterea de a se improtivi contra lumei barbare, ce roia din toate părțile imprejurul ei. El alese din intinsa regiune care se numea Dacia numai o parte in care el inființă provincia romană, incît

18. C. I. L., III. 1, No. 1019 praetorium; 1121, 1138 armamentarium, custos armorum.

astfel Dacii de și bătuți desăvârșit, totuși păstrară în stăpînire o bună parte din țara lor. Traian însă le luă regiunea cea mai tare, cetatea munților, Transilvania și Banatul, cu o prelungire către Dunărea prin Muntenia mică, spre a crea în ea noua sa provincie; șesurile Moldovei și a Munteniei mari le lăsă Dacilor, pe care acestia le avuse în stăpînire încă înainte de a veni peste ei cucerirea romană.

Harta lui Ptolemeu arată și dînsa cele mai multe din orașele Dacici așăzate în partea cuprinsă mai tîrziu de Romani și numai puține din ele sunt așăzate din colo de aceste limite. Așa în Valachia spre răsărit de Olt se află orașele dace *Sornum*, *Tiasum* și *Netindava* așazate în mijlocul tribului Peifigilor, și în Moldova până la Siretiu orașele *Carsidava* și *Petrodava*, în dreapta acestui rîu, în partea lui superioară (cam pe unde vine orașul Piatra de astăzi); mai în spre munți *Utidava* și mai jos *Paloda* și *Zurobara*. Chiar Dacii deci nu aveau centrul puterei lor în afară de cetatea munților transilvani, de oare ce din cele 36 de cetăți arătate de Ptolemeu ca existente în Dacia, 28 sunt așăzate în țările de dincolo de munți și numai 8 în acele de dincoace. Pe cînd însă Dacia Dacilor se întindea și în afară de cetatea munților, Dacia romană rămase numai în dărăptul lor, pricină pentru care nu se găsesc ruine romane prin Muntenia mare sau Moldova. Acele ce s'au găsit lîngă Galați precum și inscripțiunea aflată acolo și de care vorbește Cantemir, inscripție dedicată lui Traian, arată numai atîta că Romanii, care ocupase încă dinainte Scythia minoră (Dobrogia de astăzi), trecuse Dunărea pentru a întemeia și pe malul ei stîng niște cetăți, spre apărare în contra barbarilor, precum au tras tot spre apărarea Dobrogiei, acele valuri imense de pămînt întărite cu lagăre de soldați prin Basarabia actuală

și Moldova sudică.[19]. Că aceste valuri, cunoscute și astăzi sub numele de *valul lui Traian*, nu erau menite a apăra Dacia, ci Dobrogia, se vede de pe indreptarea lor transversală față cu riurile ce se varsă in Dunărea din Moldova și Basarabia, și nu longitudinală, precum ar fi cerut'o apărarea Daciei.

Prin urmare nu se poate tăgădui că centrul Daciei romane a fost dincolo de Carpați și de riul Olt, că aice deci s'au exercitat inriurirea romană in toată puterea ei. De aceea ne și spune Eutropiu că intinderea Daciei in incunjurul ei era de un milion de pași[20], ceea ce făcînd aproape 1480 de chilometri, nu convine de loc intinderei Daciei, dacă considerăm această țară ca cuprinsă intre Tisa, Nistru și Dunăre, de oare ce cursul Tisei singur in linie dreaptă, fără incolăcirile riului, se urcă la aproape 1000 de chilometri. Apoi este de observat că toate trele căile insemnate de tabula Peutingeriană, ca străbătînd Dacia, trec prin Banat, Oltenia și Transilvania și nici una nu se așterne prin Valachia mare sau Moldova.

Din această cercetare reiesă că, dacă Dacii puteau să aibă in stăpînirea lor Moldova și Muntenia, fără indoială că Romanii nu intinseră in aceste părți, greu de apărat, limitele provinciei, și le mărginiră la cetatea intărită de munți a Transilvaniei cu anexele sale, Banatul și Oltenia.

Cu toate aceste noi credem că Dacii din Muntenia și Moldova (Geții) n'au fost cu totul subtrași de la inriurirea romană. Am arătat anume pe unde s'intindea valul lui Traian prin Basarabia și Moldova

---

19. Vezi textul inscripției in *Cantimir*. Descriptio Moldaviae, București, 1872, p. 23. V'om studia mai jos pe unde se intindeau aceste valuri.

20. *Eutropius* in Hadriano VIII: „Traianus ad frequantandam hanc *decem cetena millia passuum* in circuitu habentem provinciam". Comp. *Sextus Rufus* in Breviario.

sudică și cel puțin în această parte trebuiau să existe trupe romane, care prin așăzarea constantă a lagărilor lor, erau un așa de puternic element de romanizare. Apoi nu ne pare admisibil ca de a lungul Dunărei, unde se aflau atîtea orașe însemnate pe malul drept al fluviului să nu se fi aflat stațiuni romane și pe acel stîng, pe teritoriul Munteniei. Chiar însă dacă nu se vor fi aflat colonii romane în regiunile Munteniei mari și a Moldovei inferioare, cel puțin stațiuni militare sunt dovedite că au existat pe aice, nu numai cît din aflarea valului sus citat, ci încă din acea a mai multor cărămizi legionare, pe lîngă București și Giurgiu, în localități așazate de altfeliu în afară de limitele admise a le Daciei trajane. Astfel la Pietroșani în Muntenia mare, între Giurgiu și București, s'a găsit o cărămidă legionară cu marca *Legio I Italica* [21]; alta amintită mai sus, cu inscripția *Legio XIII Gemina Adiutrix* au fost aflată tot lîngă București, și de aceia noi credem că monezile romane, găsite așa de des în cîmpia moldovenească provin, nu de la barbarii care prădau pe Romani, ci de la însuș aceștia, care se purtau mai ales ca militari și prin aceste regiuni. Apoi Dacii, chiar acei din părțile rămase necuprinse în provincia creată de Romani în țara lor, erau supuși Romanilor ca tributari, după cum ne o dovedește o prețioasă inscripțiune, pentru părțile de la nordul Transilvaniei, de asupra riului Sameșului, rămase și ele afară din stăpînirea imperiului. Această inscripțiune sună astfeliu :

> Zinei Nemesis reginei „Valerius Valentinus beneficiar consular militar din legiunea a XIII-a gemină, edil al coloniei gordiane Napoca *au inscris la dare regiunea Sameșului cu acca de peste val*, sub consulatul

21. *Akner*, No. 846.

împăratului domnului nostru M. Antonius Gordianus August și a lui Aviola in ziua a X-a inaintea Calendelor [22].

Din această inscripție se vede că Valentinus inscrisese la darea către Romani și regiunea de dincolo de valul roman, care mărginea provincia către nord pe la Porolissum și care regiune, nu putea fi locuită decît de Dacii tributari ai imperiului roman. De aceea și înțelegem cum de mai multe ori, in decursul stăpînirei romane, acești Daci se revoltară in contra acestei stăpîniri, revolte care de altfeliu nu ar avea nici un înțeles, in cazul cînd Dacii rămași neincorporați in impărăția romană, nu ar fi stat cu ea in nici o relațiune. Este mare probabilitate că nu numai Dacii de la nordul Transilvaniei se vor fi aflat in această legătură cu imperiul roman ci și acei din Moldova și Valahia. De aice insă se poate deduce in chip neapărat că nici aceste părți a le Daciei libere nu erau cu totul substrase de la inriurirea romană.

22. C. I. L., III, 1, No. 827. „Deae Nemesi reginae Valentinus beneficiarius consularis, miles legionis XIII Geminae Gordianae aedilis coloniae Napocae *a eensibus subsignavit Samum, cum regione trans vallum* imperatore domino nostro M. Antonio Gordiano Augusto et Aviola consulibus X Kal".

23. *Capitolinus*, Antoninus Pius. V, spune că Dacii s'ar fi revoltat sub acest impărat (138—161 d. Hr.), și *Lampridius*, Commodus, XIII, arată acelaș lucru sub acest din urmă.

II

ORGANIZAREA DACIEI ROMANE

1. ORGANIZAREA GENERALĂ

Provincia Dacia fu impărțită incă de Traian in doue părți, pentru ușurința ocîrmuirei, mai ales in privirea financiară: Dacia superioară și inferioară. Cea d'intăi, Dacia superioară, este documentată de o inscripțiune găsită in Moesia, care spune că Sarmizagetuza capitala intregei Dacii s'ar afla in partea numită Dacia superioară. Numele de Dacia inferioară s'a găsit in o diplomă militară din anul 129, apropiată deci de epoca lui Traian, care amintește o ală și patru cohorte din Dacia inferioară, probabil insuși locul unde s'a găsit piatra, adică Oltenia. De aceea spune scriitorul bizantin Ioan Malala că Traian ar fi inființat doue provincii dincolo de Dunărea [1].

1. C. I. L., III, 1, No. 753; „ab ordinibus coloniarum...Trainae Sarmizegethusensium *ex Dacia superiore*." Cf No. 4501; „Valeria Dionysia domo Sa(rmizagethusa) D(aciae) s(uperioris)? C. I. L., III, 2, Privilegia, No XXXIII: „et sunt *in Dacia inferiore* sub Plautio Caesiano (Mai sus p. 200, nota 15.)

Mai tărziu, probabil de la Marc-Aurel (161-180) inainte, apare o nouă impărțire a Daciei in trei părți: *Apulensis*, *Porolissensis* și *Malvensis*. Ziccm de la Marc-Aurel, intru cît găsim pentru prima oară titlul de *propraetor trium Daciarum* (et Moesiae superioris) dat lui M. Claudiu Fronto, trimis de impăratul filosof in Dacia, in timpul luptei sale cu Marcomanii [2]. Din aceste trei părți, Apulensis și Porolissensis se intindeau in părțile de peste munți prin jurul orașelor cu acelaș nume, acăror existență in Dacia este dovedită prin arătările concordante ale lui Ptolemeu, tabulei Peutingeriană și a numeroase inscripțiuni. Dacia Apulensis se intindea in partea sudică a Transilvaniei pănă pe din sus de Alba Iulia, iar Dacia Porolissensis la nord pănă la rîul Samus, pe unde era ridicat și un val roman spre apărarea provinciei din spre părțile nordice [3]. Că Porolissum trebuia să vină in spre nordul Transilvaniei se vede de pe aceea că drumul ce merge la el, insemnat pe tabula Peutingeriană, mai numără de la Apulum inainte, prin care oraș trecea, incă 7 stațiuni și anume: *Brucla*, *Salinae*, *Patavissa*, *Napoca*, *Optatiana*, *Largiana*, *Cersie*, după care vine Porolissum. Napoca insă vinea ca siguranță pe la Clușul de astăzi, intru cît s'a găsit in acest loc mai multe inscripțiuni cu numele coloniei Napoca [4]. Este deci invederat că Porolissum trebuia să fie așăzat mai sus incă decît Cluș, cam pe la Moigrad.

Intru cît insă părțile transcarpatine erau impărțite intre Dacia Apulensis și Porolissensis, nu rămine alt

---

2. C I. L., III, 1. 1457.

3. Dacia *Apulensis*, in C. I. L., III, 1, No. 1256; „Q. Axio procuratori provinciae Apulensis". Dacia *Porolissensis* in No. 1464; „Ulpiano procuratori provinciae Daciae Apulensis agenti vice praesidis. item procuratori provinciae Porolissensis". Comp. No. 6054; „Sempr. Ael. Lycini procuratori Daciae Porolissensis"; 6055 „procuratori vicesimae hereditatum per provinciam Porolissensem

4, *Mommsen* in C, I, L., III, I, p. 169.

loc pentru cea Malvensis decît Oltenia. Aice trebue să fie căutată și colonia Malvensis, a cărui loc nu s'a putut determina până astăzi. Cătră presupunerea în deobște admisă până acuma că această colonie, împreună cu provincia ce se ținea de ea, trebuia să fie în Oltenia, mai adăugim următoarea considerațiune, pe care ne o deșteaptă împrejurările în care este amintită această colonie în o diplomă militară. Iată ce spune această diplomă: împăratul Alexandru Severus dă călarilor care s'au oștit printre singularii din *lagărele cele noue Severiane*, cărora comandează Aelius Victor tribunul și care au slujit cîte 25 de ani și mai bine și acăror nume sunt însemnate mai jos cetățenia, conubiul cu femeile lor etc. (formula ordinară a diplomelor militare); copia acestui diplom se vede a fi eliberată lui «Aurelius Dacianul fiul dacianului *din Colonia Malvensă din Dacia*» [5]. Originalele tuturor diplomelor se aflau săpate în tabula de aramă în Roma din dărăptul templului lui August, și de acolo acei ce vroiau să'și dobîndească o adeverire a însușirilor de soldat liberat cu onoare, își scoteau cîte o copie, pentru care și toate diplomele găsite prin provincii poartă însemnarea că au fost decopiate și colaționate cu originalul din Roma. Această diplomă se vede eliberată călarilor din *Castrele noue severiane și anume unui locuitor din colonia Malvensă*. Este îndestul de firesc lucru a admite că

5. I C. L., III, 2, Privilegia, No. LI; , Imp Caes...Severus Alexander...equitibus qui inter sigulares militaverunt in *castris novis Severianis*, quibus precest Aelius Victor tribunus, quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis, dimisis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis filiosque eorum civitatem romanam qui eorum non haberent, dedit et connubium cum uxoribus quas tunc secum habuissent cum est civitas eis data aut cum iis quas postea duxissent, dumtaxat singulis a. d. VII K. Ian. L Virio Agricola et Sex. Catio Clementino consulibus=230. ex equite domini nostri Augusti M. *Aurelio Deciano filio Deciano colonia Malvese ex Dacia*. Descriptum et recognitum ex tabula aenea que fixa est Romae in muro post templum divi Augusti ad Minervam".

ambele aceste locuri erau in apropiere și că de aceea se vede pe locuitorul din colonia Malvensă luînd copia diplomei, fiind că și el era unul dintr'acei ce fusese călăreț in castrele Severiane. Aceste castre Severiane nu sunt altele decît orașul numit astăzi *Turnul Severinului*, unde s'a găsit și un fragment de inscripțiune, care poartă pe el o dedicațiune către impăratul Severus [6].

Castrele Severiane și colonia Malvensă fiind deci in apropiere și cele dintăi fiind la Turnul Severinului, colonia Malvensă cată să fi fost in aceeași parte de țară, anume in Dacia ciscarpatină, in Oltenia.

Motivul acestei impărțiri a Daciei, intăi in două părți, mai apoi in trei, este ușurința ocîrmuirei financiare, de oare ce, precum vom videa, pe cînd puterea politică era incredințată unei singure persoane, pentru cîte trele Daciile, cu strîngerea dărilor erau insărcinați trei dregători, cîte unul pentru fie-care din subimpărțirile provinciei [7]. Inmulțirea sub-impărțirilor Daciei de la două la trei, dovedește insă că numărul poporației sporise de la Traian la Marc-Aurel și că perceptorii insărcinați cu strîngerea impozitelor nu mai ajungeau a'și indeplini slujba lor; pentru a se asigura deci mai bine intrarea impozitelor, se micșurară circonscripțiunile. Această imprejurare ne arată invederat că Dacia propășise atît in numărul locuito-

6. C. I. L., III, 1. p. 12: „Im. Sev". Nu ințelegem pe ce motiv Th. *Mommsen* o răspinge ca aporifă: „videtur ficta propter nomen oppidi". Dacă ar fi fost inchipuită, apoi fără indoială că formularea ei ar fi fost mai clară. Dovada, adusă de noi in text, intărește originea romană a Turnu-Severinului. Argumentele limbistice aduse contra derivărei acestui nume din acel al impăratului *Severus* (*Ioan Nădejde*, critica teorici lui Rösler in Contimporanul, IV, p. 252) nu au nici o valoare, căci regulele fonetice a le schimbărei sunetelor nu se aplică la numele proprii, *care neavînd ințeles*, urmează niște regule deosebite, precum v'om vedea-o și la alte exemple, mai jos.

7. C. I. L., III, 1. No. 1153, 1457. Ei sunt numiți și *consulares trium Daciarum*: No. 1174, 1178, 1374, 1393.

rilor cît și în starea ei economică, în decursul de vr'o 60 de ani, cîți trecură de la cucerirea ei până la Marc-Aurel (106-161), și această sporire a populației trebue pusă nu numai în socoteala înmulțirei prin nașteri, ci mai ales în o continuă imigrare, provocată prin atragerea aurului din Transilvania.

Autoritatea politică era încredințată unui propretor sau legatus Augusti, întru cît Dacia ca provincie mărginașă nu era dintre provinciile senatului, ci din cele imperiale. El purta titlul de *Legatus Augusti pro praetore trium Daciarum*[8]. Reședința lui era în Sarmizagetuza, pentru care și acest oraș purta titlul de metropolă, în deosebire de celelalte colonii și municipii. Tot aice se afla templul cel mare al provinciei și preotul coronat al celor trei Dacii[9]. Provincialii arătau în tot d'auna mare iubire și respect pentru reprezentanții împăratului, precum se vede aceasta din numeroasele inscripțiuni dedicate lor și din titlurile pompoase ce li se dau în aceste monumente. De obiceiu, după ce un legat îndeplinea slujba sa în provincie, îmbrăca dregătoria consulară în Roma și ni s'au păstrat o inscripțiune în care cinci persoane din Dacia, trimise să asiste ca delegați ai provinciei la alegerea de consul al fostului lor legat *M. Sedatius Severianus*, întorcîndu-se sănătoși îndărăpt, dedică o piatră zeilor și spiritelor apelor din Ad-Mediam (Mehadia), de unde ei erau originari[10].

Sub președința legatului se aduna tot în capitală

8. C. I. L., III, 1, No. 1175, 1428, 1440, 1441, 1456, etc.

9. C. I. L., III, 1, No. 1433: „sacerdos arae Augusti nostri coronatus Daciarum III. Comp. No. 1209, 1513: „sacerdos arae Augusti".

10. C. I. L., III, 1, No. 1562: „Diis et Numinibus Aquarum. Ulpius Secundinus, Marius Valens, Pomponius Haemus, Iulius Carus, Valerius Valens legati Romam ad consulatum Severiani clarissimi viri missi, incolumes reversi, ex voto posuerunt", (găsită la Mehadia).

consiliul general al provinciei [11], care îi ajuta în mînuirea jurisdicției private; așa bunăoară la manumisiuni de sclavi mai mici de 30 de ani, care nu se puteau face decît în prezența consiliului. Gaius ne spune că consiliul în Roma era compus din 5 senatori, iar în provincii din 20 de recuperatori, cetățeni romani [12]. Acest consiliu se mai îndeletnicia cu cercetările despre ingenuitate, libertate, drept de cetățenie. Mai vota apoi și adresele de mulțămire către împărați sau legatii lui, care se deosebeau prin îngrijirea intereselor provinciei, și le ridica statue sau le punea inscripții comemorative. Astfel se așază, în colonia Aquae, legatului *M. Furius Saturninus*, o piatră în care i se mulțămește pentru «că de cum au intrat în provincie pănă ce au părăsit'o s'au purtat cu bunătate către toți în deobște și către fie care în parte, scutind pe mulți de greutăți, încît provincia întreagă (prin consiliul ei) îi rămîne îndatorită»[13].

Pe cînd autoritatea supremă a provinciei era concentrată în o singură persoană, aceea a legatului lui August și era pusă în lucrare de el împreună cu consiliul provinciei, acea fiscală era împărțită, cum s'a spus, între trei procuratori, pentru cele trei subprovincii: Apulensis, Porolissensis și Malvensis. Din această de pe urmă nu este documentat prin inscripțiuni nici un procurator, pe cînd pentru cele două dintăi se află mai mulți [14].

---

11. C. I. L., III, 1, No. 1454: „Imp. Caes. M. Ant. Gordiano Pio felici consilium provinciarum Daciarum III devoti numini maiestatique eius".

12. *Gaii*, Institutiones, I § 18—20.

13. C. I. L., III. 1, No. 1412: „Diis faventibus et concordia imperatorum evenit quod a primo adventu suo P. Furius Saturninus legatus Augustorum donec a provincia decederet ita singulos universosque benignitate sua tractaverit, oneribus etiam relevaverit, nomini felicissimo et pracipuis virtutibus eius obstricta simul et devota provincia fieri curabat".

14. Procuratori în *Apulum*: C. I. L., III, 1, No. 1422, 1423, 1456; în *Porolissum*: No. 1464; III, 2, No. 6054, 6055. Comp. III, 1, No. 836.

Asupra dărilor, de acăror strîngere ingrijau acești procuratori și pentru care aveau o intreagă cancelarie, nu posedăm informațiuni speciale amăruntite in privirea Daciei. Fără indoială insă că dările acestei provincii nu puteau fi altele de cît acele obicinuite in restul imperiului roman.

Dările directe asupra provincialilor, de care erau apărate numai cetățile cu drept italic, erau darea fonciară asupra proprietății imobiliare (tributum soli) și acea pe cap (tributum capitis). Pămîntul era taxat nu numai după intinderea, ci și după calitatea lui. Așa se deosebeau mîna intăi, a doua, cîmpiile, pădurile cu ghindă și poenile de păsunat [15]. Impozitul nefiind așăzat pe venit, ci pe capitatul la care se evalua imobilul, mărimea lui era de obiceiu de 1% pe an din valoarea capitalului și probabil nu acelaș in toate provinciile [16]. Pentru existența dărei fonciare in Dacia există o dovadă conținută in o tabulă cerată, in care Veturius Valens, vînzînd o casă lui Anducia Batonis, își ie indatorirea de a plăti el darea cuvenită, pănă la noul recenziment [17]. A doua dare directă era impozitul pe cap, plătit numai de acei ce nu aveau proprietăți, intru cît acei ce plătiau tributum soli erau scutiți de tributum capitis [18]. Nu știm dacă Dacia era supusă și ca prestațiunilor in natură, vectigalele, care se arendau la publicani și alcătuiau una din sarcinele cele mai grele a le provinciilor.

T. Claudius Quintilianus procurator Augusti, (găsită la Moigrad, vechiul Porolissum).

15. Digestae L, 15, Lex 4. pr.: „arvi primi, arvi secundi, prati, silvae glandiferae, silvae vulgares pascuae".

16. *Velleius Paterculus*, II, 39: „paene idem quod totus terrarum orbis ignavum conferunt tributum".

17. C. I. L., III, 2, Tabulae. No. VIII: „Convenitque inter eos uti Veturius Valens pro ea domo tributa usque ad recensum dependat".

18. Vezi in deobște *Huschke*, Ueber den Census und die Steuerverfassung der früheren römischen Kaiserzeit, Berlin, 1847.

Este de observat însă că încă Caesar și mai mult decît el, August, introdusese schimbarea acestor dări in natură in dări bănești, și este probabil că și in Dacia, unde Traian vroia să atragă cît mai mulți coloniști, se va fi aplicat această măsură, și că deci nu se mai lua din provincia Dacia nici o contribuție in natură, ceea ce nu ar fi lipsit a fi memorat in numeroasele inscripțiuni găsite in Dacia, in cazul cînd ar fi existat, după cum se găsesc amintite ridicări de vectigale in alte provincii.

Mai insemnate însă decît contribuțiunile directe erau acele indirecte, din care unele se stringeau de către niște dregători fiscali, iar altele erau date in intreprindere. Din aceste enumerăm intăi darea de 5% pe moșteniri (vicesima hereditatum) și darea pe sclavii liberați (vicesima libertatum sau manumissionum). Nu știm căreia din aceste doue soiuri de dări aparținea dregătorul inferior, numit in o inscripțiune din Dacia *vicesimae libertus* [19]. De asemene se găsește un *procurator a caducis*, insărcinat cu strîngerea moștenirilor vacante [20]. Dintre dările arendate amintim mai mulți intreprinzători ai pășunilor și salinelor, *conductor pascui et salinarum* [21]. Unul din ei este numit și *conductor commerciorum*, putîndu-se înțelege sub acest cuvînt sau intreprinzătorul oare căror taxe pe obiectele de consumație, sau pe productul vămilor. Inscripțiunile amintesc doue stațiuni unde se percepea vama: *Pons Augusti*, intre Sarmizagetuza și Tibiscum și *Tierna*, lîngă Dunărea in fața orașului moesic Saliatis [22].

Dintre dregătorii deosebiți ai acestor autorități ce

---

19. C. I. L, III., 1, No. 968.
20. C. I. L, III., 1, No. 1622.
21. C. I. L, III., 1, No. 1209, 1363.
22. C I. L, III., 1, No. 1351, 1568.

s'au găsit amintiți în inscripțiuni citãm un *librarius ab instrumentis censualibus*, după cît se pare un comptabil la controlul recensimentului, care aveau ca ajutoare mai mulți scriitori, sclavi sau liberți, numiți *adjutores tabulariorum* [23]. Tot asemenea dregătorie ocupau probabil *librarius a rationibus* și *adjutor officii cornicularіorum* [24], acăror caracter nu poate fi determinat mai de aproape.

23. C. I. L., III, 1, No. 1466, 1468, 1469, 1470.

24. C. I. L., III, 1, No. 1447. — Adăogim că provincia Porolissensis in care se aflau minele de aur, purta și numele de *aurаria*. Vezi *Akner* No. 169: Ulpio procurator Augusti trium Daciarum, Apulensis, *aurariae*, Malvensis, procuratori provinciae Porolissensis *suae*, praefecto annonae, item procuratori stationum privatorum per Tusciam et Picenum etc.. patrono optimo". Procuratorul provinciei Porolissensis ținea pe atunci și locul legatului lui August peste intreaga Dacie, de aceea numește el prov. Porolissensis, *sua*. Vezi și *Goos* in Arhiv XI. 1873. p. 102.

2. ORGANIZAȚIA MUNICIPALĂ

Cercetarea organizării municipale a Daciei ne va da deslușiri mult mai de preț asupra vieței poporațiunei sale, de cît acele puține științi ce ni le-a procurat intocmirea generală a ocîrmuirii acestei provincii. Unele din orașele Daciei poartă pe lîngă numele lor și deosebite titluri, dintre care cele mai insemnate sunt municipiile și coloniile. Astfel Sarmizagetuza, Patavissa, Aquae, Malva sunt arătate ca colonii; iar Tibiscum, Porolissum, Romula, Sirmiatium ca municipii. Unele orașe, ca Apulum, sunt arătate de o dată ca colonii și ca municipii; iar altele precum Drobetis și Napoca se prefac din municipii in colonii. De asemene ajunge Patavissa din un simplu *vicus* sau *pagus* (sat) a fi și ca municipiu și apoi colonie. Patru colonii mai sunt in sfîrșit arătate ca avînd *ius italicum*, anumera Tierna Patavissa, Napoca și Apulum. Trebue lămurit acuma ce insamnă toate aceste schimbări și deosebiri.

In timpurile mai noue ale imperiului roman venea greu chiar Romanilor de a stabili o deosebire intre colonii și municipii, in privința drepturilor lor [1]. Originea insă le-a fost tot deauna deosebită, de la cele d'intăi timpuri a le inființărei lor.

Coloniile erau niște părți deslipite din centrul impărătiei romane, la inceput Roma, mai tîrziu Italia sau chiar alte țări romanizate, care se așezau in mij-

1. *Aulus Gellius*, Noctes atticae I, 1: „municipia quid et quo iure sint quantumque a colonia differant ignoramus". (Gellius, trăește in veacul al II-le d. Hr).

locul popoarelor cucerite, în scopul de a privighea mișcările lor și de a le destrăma naționalitatea. Ele erau descălecate de obiceiu în mijlocul cetăților supuse. Romanii ce le alcătuiau păstrau dreptul de cetățenie, pe cînd poporația supusă forma lîngă comunitatea privilegiată un simplu sat, *pagus* sau *vicus*, fără nici un drept, ba care perdea în favoarea Romanilor o parte din pămînturile sale [2]. Din cauza acestei poziții privilegiate a coloniilor, ele erau dușmănite de poporația indigenă, și se întîmplau adeseori omoruri și măceluri [3]. Organizația coloniei, precum vom vedea la studiarea întocmirei celor din Dacia, era imitată după acea a metropolei, Roma. Ordo decurionum reprezinta senatul, decemvirii pe cei doi consuli; aveau quaestorii și colegiile lor de preoți: pontifici, auguri, flamini, tot după modelul capitalei. Dreptul lor era acel al cetății Roma și nu aveau așezămintele lor particulare [4]. Coloniile în timpurile vechi urmăreau mai mult scopuri militare. Cu cît imbătrînește imperiul roman, cu atîta ele iau un caracter mai mult civil și Tacit spune despre coloniile imperiului «că nu se mai duceau ca altă dată întregile legiuni cu tribunii și centurionii lor, cu toți militarii orînduiți în corpurile lor, ci necunoscuți între ei, în grupe separate, fără un conducător, erau mai curînd o grămadă decît o colonie» [5]. Tocmai de așa feliu erau coloniile aduse de Traian în Dacia și care fură așezate în orașele mai sus amintite. Fiind însă că unele forme ale dreptului nu se puteau pune în lucrare decît în Italia,

2. *Dio Cassius*, VIII. 14.
3. *Dio Cassius*, II, 54: V, 40, 43, 49; VI, 32.
4. *Aulus Gellius*, XVI, 13: „jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent".
5. *Tacitus*, Annales, XIV, 27: „non enim ut olim universae legiones deducebantur cum tribunis et centurionibus et sui cuiusque ordinis militibus, sed ignoti inter se, diversis manipulis, sine rectore, numerus magis quam colonia".

precum mancipațiunea, usucapiunea etc., apoi pentru a întinde și coloniilor bucurarea de aceste forme, li se recunoștea prin o ficțiune favoarea de a fi considerate ca făcînd parte chiar din Italia, dîndu-li-se dreptul italic, *ius italicum*. Din aceeași cauză aceste colonii erau și scutite de ori ce dare directă, precum era și Italia.

Originea municipiilor este cu totul deosebită de aceea a coloniilor. Acele dintre cetățile *străine*, care prin o deosebită favoare erau primite într'o legătură mai strînsă cu Romanii, dobîndeau și oare care drepturi, în schimbul sarcinilor ce le impunea intrarea lor în viața politică a poporului domnitor. De aceea și numele de municipium este explicat de cei vechi de la *munus capere*, adecă luarea unei sarcini [6]. Municipiile erau deci niște orașe *din națiunile supuse*, cărora pentru diverse considerațiuni, Romanii găsise cu cale a le incuviința dreptul de cetățenie. Pe cînd însă între colonii nu putea fi nici o deosebire, afară de aceea ce se referea la ius italicum, între municipii erau deosebite grade de apropiere de supremul bine al cetățeniei romane, grade iscodite de Romani tocmai în scopul de a putea recompensa, potrivit cu meritul fie-căreia porțiuni din poporul supus, slujbele sau devotamentul ce'l arătase către stăpîna comună. Astfel erau municipiile fără sufragiu, adecă acărora membri nu aveau dreptul de a vota cînd veniau în Roma, și municipiile ce se bucurau de acest drept. Acele cu sufragiu erau apoi subimpărțite, în municipii numai cu *jus sufragii* și în acele cu *jus sufragii et honorum*, adecă acăror membri aveau nu numai dreptul de a vota ci și acel de a fi aleși la vr'o dre-

6. ***Isidorus***, Origines, IX, 4: „municipes ab officio munerum dicti, eo quod publica munia accipiunt. Munia sunt officia, unde et immunes dicuntur qui nullum gerunt officium'.

gătorie in capitalie. O altă deosebire consta in aceea dacă municipiul păstrase organizația sa autonomă sau nu, dreptul de a'și alege el insuși magistrații, sau dacă trebuia să se supună unuia numit de autoritatea romană.

Cu cît propășia romanizarea țărilor supuse, cu atîta se stergea deosebirea ce existase la origineа lor intre colonii și municipii, mai ales pentru acele țări in care elementul roman prinsese rădăcină, precum Galia, Spania, sau Africa. Deosebirea de naționalitate, aproape singura care exista la inceput intre colonii și municipiile cu sufragiu, ștergindu-se, nu rămînea in privința drepturilor acestor doue clase de cetăți aproape nimic care să le mai despartă, și de acea înțelegem greutatea Romanilor inșii de a recunoaște in ce se deosebeau aceste doue feluri de orașe, din puntul de videre juridic. De indată insă ce se adăogea o țară nouă impărăției romane, de indată ce se iveau iarăși poporații străine ce trebuiau asimilate către elementul stăpînitor, ințelegem cum deosebirea intre colonie și municipiu trebuia să reinvie in toată deplinătatea ei. Coloniile redeveneau *grupe de cetățeni romani* așezați in mijlocul străinilor; municipiile insemnau *grupe din poporul supus* alipite de cetățenia romană.

Această deosebire constatată, aruncă cea mai vie lumină asupra caracterului colonizărei, și mai ales hotărește intr'un chip irevocabil chestiunea mult desbătută, dacă au ramas poporație de baștină in Dacia după cucerirea romană.

Intr'adevăr dacă toată poporația dacă ar fi fost stîrpită sau alungată și Dacia ar fi devenit un tărîm gol rămas liber pentru colonizare, atunci ne intrebăm ce caută aflarea de *municipii* in ea, și pentru ce nu sunt toate orașele Daciei botezate cu numele de colonii? Analisa de mai sus răspunde la această intre-

bare. Existau municipii in Dacia, *fiind că s'au incuviințat privilegiile municipale unor orașe cu poporație indigenă*, pe care Romanii vroiau să le atragă mai curînd către ei, devenind ele tot odată o nadă, care făcea să cadă și celelalte in mrejile romane. Aceste erau după toate probabilitățile acele orașe, care trecuse către Romani incă de pe cînd acestia erau in luptă cu poporul Dacilor. Intre ele videm și orașul Drobetis, accla ce venia chiar la capul podului lui Traian și care va fi fost unul din cele dintăi ce se supuse invingătorului. Din potrivă acele orașe ce fusese aproape deșartate de poporația lor, prin impotrivirea in contra Romanilor, precum insuș capitala Sarmizagethusa, fură impoporate din nou cu element român, și deveniră colonii. Tot din aceasta se esplică cum se face ca Drobetis și Napoca, care la inceput sunt municipii, se prefac cu timpul in colonii [7], anume prin sporirea elementului imigrant și desnaționalizarea celui indigen.

De aceea și întîlnim in Drobetis un dac, pe Aelius Ariortus ca *quattuorvir annalis* al municipiului [8]. Acest oraș căpătase probabil dreptul de municipiu sau de la insuș cuceritorul Daciei sau de la urmașul lui, Hadrian, de oare ce este numit intr'o inscripțiune: *res publica municipii Flavii Hadriani Drobetae* [9]. Nu se poate insă hotări timpul cînd a devenit colonie. Napoca este amintită in o inscripțiune din anul 108 de insuș Traian, fără nici o denumire de municipiu sau colonie [10]; capătă insă numele de municipiu in

7. Asupra intregei chestiuni a municipiilor și coloniilor, vezi articulele respective in *Pauly* Realencyclopädie des classischen Alterthums, Stuttgard.

8. *Drobetis ca municipium*: C. I. L., III, 1, No. 1559, 1579; cfr. No. 6309. *Drobetis colonie*: No. 1209, 2679: „Aurelio Longiniano decurioni coloniae Drubetensis." Mai sus, p. 187.

9. C. I. L., III, 2, p. 1018, additamentum ad No. 1581.

10. C. I. L., III 1, No. 1627: „a Potaissa Napocae millia passuum decem."

o inscripțiune de pe timpul lui Antoninus (139-161), în care corporațiunea Galaților din el dedică o piatră lui Jupiter O. M. Tavianus. Napoca este ridicată apoi la rangul de colonie de către Comod (180-192), căpătînd înainte de Severus (193-211) și privilegiul dreptului italic [11]. Încă de cînd era municipiu găsim în Napoca coloniști romani și încă numeroși, precum era acea corporațiune a Galaților. Imigrațiunea sporind necontenit, înțelegem prefacerea municipiului în colonie.

Despre Patavissa sau Potaissa, pe care Ulpian o numește *vicus*, știm că ea înainte de a deveni colonie sub Severus, fusese municipium [12], încît aice videm cum un oraș dac trece prin toate formele din ce în ce mai depline ale cetățeniei romane. La început simplu sat dac, fără nici un drept, poporația lui dobîndește apoi dreptul de municipiu, pentru a se urca apoi, după deplina ei romanizare, la colonie și chiar la ius italicum.

Cît despre Apulum știm că el ajunse la o mare înflorire sub stăpînirea romană. Cele mai multe inscripțiuni culese în Dacia provin din Apulum, încît se vede că el fusese unul din centrele cele mai însemnate a le vieței romane. Acest oraș este arătat în mai multe inscripțiuni ca fiind *de o dată și municipiu și colonie* [13], împrejurare din acăreia esplicare

---

11. C. I. L., III, 1, No. 860: „I. O. M. Taviano. Pro salute imp. Antonini et M. Aureli Caesarie Galatae consistentes *municipii* posierunt (găsită la Cluj, vechia Napoca. Altă inscripție în care e amintit municipiul Napoca este No. 1100. — *Ulpian* în Digestae L, 15, Lex 1, § 8, 9: „In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano deducta juris italici est. Sarmizegethusa quoque eiusdem iuris est; item *Napocensis colonia* et Apulensis et Patavissensium vicus qui a divo Severo ius coloniae impetravit." Ulpian spune aice că numai Patavissensium vicus dobîndise dreptul de colonie de la Severus. Celelalte, prin urmare și Napoca, îl aveau de mai înainte. Comp. No. 855, 963 și 1141.

12. C. I. L., III, 1, No. 913.

13. C. I. L., III, 1, No. 975: „Aesculapio et Hygiae decuriones *municipii* Apuli et P. Aelius Rufinus patronus colegii fobrorum *Coloniae* Apuli" No. 1065: „Tiberius Claudius Rufus decurio *coloniae* et flamen *municipii* Apuli."

va rezulta o dovadă incă și mai deplină despre faptul că, pe cînd colonia era o așezare de cetățeni romani, municipiul era numai cît hărăzirea cetățeniei poporațiunei indigene. Care este originea acestei indoite calități a orașului Apulum? Și observăm in treacăt că a trebuit să existe o deosebire intre colonie și municipiu, de oare ce sunt arătate ămbele aceste insușiri ca *coexistente*; care insă putea fi deosebirea după cele expuse mai sus, decît acea a originei locuitorilor?

Apulum, vechiu oraș dac, a dobîndit insemnătate prin staționarea in el a legiunei a XIII-a gemină, in un lagăr construit in apropiere. Pentru nevoile soldaților se inființară in curînd, lîngă orașul dac, mai multe crîșme și dughenițe, in care li se vindea deosebite obiecte, și care se deschideau de obiceiu lîngă fie care lagăr staționar roman, purtînd numele de *Canabae*. Se menționează Canabele legiunei a XIII-a gemină intr'o tabulă cerată din 142 Mai 16, arătîndu-se in ea, că unul Dasius Breucus ar fi cumpărat de la Belic Alexandru pe copilul Apalaust, de națiune grec, și că actul de cumpărătură s'ar fi incheiat *in canabele legiunei a XIII-a gemină* [14]. Că aceste canabe a le legiunei se aflau la Apulum se dovedește din patru inscripțiuni găsite la Alba Iulia (vechiul Apulum) și care toate pomenesc despre niște dregători ai acestor canabe.

Astfel se intîlnește pe unul *Silius Maximus veteranus legionis I adjutricis, magistratus primus in Canabis* [15]. Se mai găsesc apoi tot aice pe unul *A. Attinus Celer veteranus legionis XIII geminae decurio kanabensium*, pe unul *T. Flavius Longinus* și pe Treviranul

14. C. I. L., III, 2, Tabulae No. VII: „Actum *Kanabis legionis XIII geminae* XVII Kal. Iunias, Rufino et Quadrato consulibus."
15. C. I. L., III, 1, No. 1008.

Ibliomarus din Gallia în acceiași însușire [16]. Se vede că din o simplă cantină pentru soldați se desvoltase un orășel, care avea trebuință de o administrație, mai întâi a unui magistrat, după aceia a unui corp de decurioni, aceasta cu atîta mai ușor cu cît am văzut că lagărele romane, fiind compuse din soldați cu familii și gospodării, era firesc lucru ca negustitorii să vină să se așeze în preajma lor, pentru a le vinde cele trebuitoare și a se folosi din daraverile încheiete cu soldații. Afluența necontenit crescătoare a Canabelor, aduse înflorirea aceltei așezări. In anul 158 un cetățan din Canabe îmbogățit din comerciul făcut de el aice, aduce apă în oraș și ridică un altar și o statue lui Jupiter [17]. Legiunea a XIII-a zidește apoi tot acolo o clădire în anul 161, acărcia inscripție s'apăstrat [18], care slujia probabil pentru locuința administrațiunei sub-provinciei Apulensis, creată tocmai pe la acest timp, sub Marc-Aurel (161-180) [19]. Astfeliu se desvoltase îndestul de repede din iarmarocul statornic de lîngă lagărul legiunei a XIII-a o înfloritoare așezare omenească, care dobîndi încă înainte de Septimius Severus dreptul de colonie, de oare ce Ulpian în un loc raportat mai sus, arată anume că Patavissa dobîndise dreptul de colonie de la împăratul Severus, lăsînd astfel a înțelege că Napoca și Apulum îl avuse de mai înainte [20]. Lîngă această colonie, și tot mai întunecat de înflorirea ei, se mănținea vechiul oraș dac, sub forma de municipiu, dobîndită probabil i-

16. C. I. L., III, 1, No. 1093, 1100, 1214.

17. C. I. L., III. 1, No. 1061,: „Jovi optimo maximo et consessui deorum dearumque pro salute imperii Romani et virtute legionis XIII geminae sub M. Statio Prisco consuli designato, demonstrante ipsis *aquas aperiendas* per L. Aurelium Trophimum ponentem signum Jovis et aram pecunia sua fecit."

18. C. I. L., III, 1, No. 1071. „Imp. Caesare M. Aurelio Antonino III et imp. Caes. L. Aurelio Vero II consulibus."

19. Mai sus p. 207.

20. Mai sus p. 220, nota 11.

nainte de a se ridica la colonie canabele legiunei a XIII-a. Apulum era deci compus din doue orașe: Apulum vechiu, locuit de Daci și căruia i se incuviințase rangul de municipiu și Apulum nou, desvoltat din canabele legiunei a XIII-a, care fiind poporat de imigrațiune dobîndi titlul de colonie, incît *coexistența acestor doue însușiri la unul și același oraș* se explică pe deplin. Potrivit cu aceste imprejurări și găsim mult mai multe inscripțiuni relative la partea romană a orașului, colonia, decît la partea dacă, municipiul[21]. Mai adăogim incă pentru dovedirea că municipiul era vechiul sat dac, ridicat mai tîrziu la acest rang, imprejurarea că se mai intîlnesc și aiure asemene sate dace existente lîngă coloniile romane. Așa intîlnim in o inscripțiune pe unul Caius Iulius Marcianus arătat tot de odată și ca decurion al coloniei Aquae și ca prefect al satului (dac) cu acelaș nume, și care dedică o piatră geniului tutelar al coloniei[22].

Această discuțiune a complectat dovezile aduse mai sus despre stăruința poporației de baștină a Daciei sub stăpînirea romană, și astfel credem că această părere va rămînea de acuma inainte bine stabilită in știință.

Organizarea municipiilor și coloniilor era aceea ce exista in toate părțile imperiului roman. Ea este însă documentată pentru Dacia prin numeroase inscripțiuni, și poate fi deci reconstituită, fără a recurge la calea inducțiunei; de aceea ne v'om opri puțin

---

21. Se găsesc vr'o 11 inscripțiuni care amintesc despre ***municipium Apuli*** și vr'o 50 despre ***colonia***. — Dl. ***Mommsen*** este de o părere, greșită cînd atribue indoita insușire a orașului Apulum imprejurărei că „și o colonie fusese dedusă la Apulum și că s'ar fi ridicat pe vechii Canabensi la rangul de municipiu." (C. I. L., III, 1, p. 183). După D-sa atît canabele cît și municipiul ar fi avut aceeași origine, colonizarea; de unde provine atunci deosebirea orașului in doue părți, cu nume și drepturi deosebite:

22. C. I. L., III, No. 1407: „Caius Iulius Marcianus decurio coloniae et praefectus pagi Aquensis."

asupra ei. Atît coloniile cît și municipiile erau administrate de un ordo decurionum, care se adevereşte pentru orașele: *Sarmizagetuza*, *Apulum*, *Ampelum*, *Tibiscum*, *Porolissum*, *Romula*, *Aquae*, *Drobeta*, *Potaissa*, *și Napoca*. Acest consiliu ocîrmuia toate interesele orașului, și mai ales orînduia repartițiunea impozitului pe capete, care era impus in totalitate unei comune; privighea deci, ceea ce, in terminologia slavonă a statului romîn, se numia *cisluirea* poporului. Decurioni erau de trei soiuri: patroni, cei mai cu vază din colegiul lor; decurioni ordinari și decurioni onorifici, care obțineau, ca resplată a jertfelor făcute pentru binele obștesc, privilegiile și onorurile decurionatului. Cu toții erau trecuți in un registru ținut de edili, care se numea *album decurionum*. Ei erau in mare onoare la concetățenii lor, deosebiți in toate imprejurările de restul poporațiunei; purtau niște semne deosebitoare, *ornamenta*, precum tunica ca bandă lată, *lacticlavia*; aveau un loc deosebit la jocurile publice, aveau singuri dreptul de a fi aleși la deosebite funcțiuni, dreptul de moștenire in averile tovarășilor lor morți fără urmași; erau apărați de tortură in procesele criminale și puteau fi osîndiți numai cît de impăratul; iar cînd un decurion scăpăta, era susținut din casa orașului. S'ar părea după aceste drepturi și privilegii, că condițiunea decurionului trebuia să fie căutată de toți, și intr'adevăr așa era in timpurile republicei și in cele d'intăiu timpuri al monarhiei, pănă pe la domnia pretorienilor, la destrăbălarea ocîrmuirei romane, cînd incepură a se spori atît de mult indatoririle decurionilor, incît această insușire deveni o adevărată povoară pentru acel ce o avea. Cea mai de căpitenie indatorire a lor, care dădea loc tuturor asupririlor, era că ei, ca cei mai bogați, trebuiau să garanteze cu averea lor incasarea dărilor de la poporul orașului,

din cauza cărei indatoriri erau puși sub un fel de epitropie in privirea daraverilor lor private, ca să nu poată intreprinde afaceri și compromite posițiunea lor. Erau opriți intre altele de a vinde, sau a dărui ceva: de a administra averi străine, sau de a dispune asupra mai mult de o a patra parte din averea lor prin testament. Nici măcar nu puteau intreprinde o călătorie fără invoirea superioară. Trebuiau apoi să dee poporului jocuri și să contribue la presenturile in bani date de provincii impăratului. Toată lumea fugea deci de decurionat, ca de o adevărată nenorocire, și lucru in destul de caracteristic, se ordona adese ori intrarea in decurionat ca pedeapsă pentru o faptă nelegiuită [23].

Ca autoritate mai mult executivă se alegeau din *ordo decurionum* in colonii doi bărbați, iar in municipii patru, care să conducă afacerile curente a le orașului. Așa găsim in Dacia mencionați *duoviri* in coloniile Sarmizagetuza și Ampelum, *quattuorviri* in municipiul Drobeta. [24]. In Apulum găsim pentru partea dacă a orașului, municipiul, *quattuorviri*; pentru acea romană, colonia, *duoviri* [25]. Această delegațiune executivă se schimba in fie-care an, pe cînd insușirea de decurion era pe viață și putea fi perdută numai in anumite cazuri. Din *quattuorviri* probabil și dintre *duumviri* era unul *primus*, un fel de primar, iar cei lalți erau ca un fel de ajutoare, astfeliu că decurionii formau ceea ce astăzi este consiliul municipal, insă cu indatoriri mult mai serioase și periculoase, decît acele a le organizației comunale actuale. Duumvirii și quattuorvirii erau insărcinați mai ales cu judecarea proceselor, pentru care sunt și numiți

23. *Pauly*, Realencyclopädie, s v. *decurio*.

24. C. I. L.. I, No. 1209, 1323, 1369, 1472 Sarmizagetuza; 1293: Ampelum; 1559 Drobetis

25. C. I. L. III, 1, No. 985: quattuorviralis mun. Apuli; No. 972, 974, 982: duumviralis coloniae Apuli.

dummviri iure dicundo. Ei erau aleşi in deobşte pentru un an, uneori însă pe cinci, cînd atunci purtau şi numele de prefecţi [26].

Pe lîngă autoritatea municipală şi peste ea era *patronul* oraşului, numit şi *defensor*, care avea rolul de a apăra interesele cetăţei inaintea administraţiei centrale, bună oară in chestiunea impozitelor. In Sarmizagetuza găsim intre alţii ca patron pe insuşi legatul lui August, propretorul Claudius Tiberius Fronto [27]. De şi ordo decurionum purta une ori şi numele de senatus, ceea ce ar lăsa a presupune că trebuia să fi fost alcătuit din oameni în vrîstă, totuşi intîlnim in Dacia decurioni in destul de tineri, de 28 şi 30 de ani [28].

Aceşti decurioni trebuiau să fie fără excepţie cetăţeni romani. Peregrinii, adecă străinii, nu puteau nici intr'un caz să imbrace o asemene dregătorie ; de aceea şi intîlnim foarte adese ori in rangul de decurioni militari liberaţi din armată, pe care i-am vĕzut mai sus dimisionaţi cu onoare din slujbă şi dînduli-se pămînturi in provincia Daciei, unde se insurase şi se stabilise incă din timpurile cînd erau legionari. Mai multe inscripţiuni amintesc veterani legionari sau ai deosebitelor trupe auxiliare, (care şi ei dobîndise cetăţenia, sau inainte, sau la eşirea lor din slujbă), ca decurioni in deosebitele municipii şi colonii ale Daciei [29]. Şi poporaţia dacă romanizîndu-se şi dobîn-

---

26. C. I. L., I, No. 1083: quatuorvir ***primus annalis*** mun. Apuli; 1137 primus quattuorvir; 1051 primus; L. 16 Cod. Theodosiani, de decurionibus, XII, 1. C. I. L., III, 1, No. 971, 973: quinquennalicius coloniae Apuli; 1141 1473, 1482: quinquennalis col. Sarm.; 1503 quinquennalis primus pro imperatore; 1497 praefectus quinquennalis pro Antonino imperatore.

27. C. I. L., III, 1, No. 1180 patronus col. Apuli; 1457: „A. Tib. Frontoni colonia Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizagethuza, petrono fortissimo duci amplissimo, praesidi"; 1458 patrono col. Sarm.

28. C. I. L., III, 1, No. 1323, 1592. 1512.

29. C. I. L., III, No. 1196: „Sulpicio Flacio veterano legionis XIII geminae

dind orașele ei dreptul de municipii, căpătase onorurile decurionatului, precum am găsit mai sus pe Dacul Ariortus decurion in municipiul Drobetis. Despre insemnătatea acestor dregătorii in ochii poporului roman, ne poate da o idee imprejurarea că insuși impăratul Antoninus Pius fu ales intr'un rînd de prefect quinquenal al coloniei Sarmizagetuza, indeplinind această dregătorie prin un delegat al seu [30]. Altă dată intîlnim iarăși un quinquenal in numele impăratului in colonia Sarmizagetuza, fără ca să se arăte pentru cine [31].

In afară de aceste organe centrale de ocîrmuire a cetăților daco-romane, mai găsim incă și altele insărcinate cu deosebite atribuțiuni anumite, precum: 1) *edilii* insărcinați cu inspecțiunea zidirilor și a piețelor, cu impărțirea grăului la cei săraci și cu jocurile publice [32]. Că in Dacia ca și in Roma se făceau impărțeli publice de grău ne arată o inscripțiune pusă de decurionul coloniei Sarmizagetuza, Quintus Aurelius Tertius, prin care arată că dăruește 80 de sesterțe *pentru cumpărarea de grău*; aceasta spre amintirea onoarei ce i se făcuse de a fi ales ca flamen, adecă preot al lui August [33]. 2) *Cvestorii*, casierii comunali amintiți in Apulum, Drobetis și Sarmizagetuza [34]. 3) Mai multe feluri de preoți, care deserveau

decurioni coloniae dacicae Sarmizagethusae, vixit annis LXXV"; 1478: „Manlio Hero veterano legionis XV signifero decurioni coloniae, vixit annis LXXV" (găsită la Sarmizagetuza); 1485: „Valerio Rufo veterano leg. XIII gem. ex beneficiariis consularibus decurioni coloniae, vixit annis LXV," etc.

30. C. I. L., III, 1, No. 1497: „M. Cominio M. F. Pap. Quinto pontifici coloniae Sarm. et prafecto quinquennali pro Antonino imperatore, patrono collegii fabrorum, equo publico, ordo coloniae ob meritis ipsius."

31. C. I. L., III, 1, No. 1503.

32. Edili sunt amintiți inApulum, colonia C I. L., III, 1. No 1139; Napoca, No. 827, 858, 867 și Sarmizagetuza, No. 1398, 1495 și 1517.

33. C. I. L, III., 1, No. 1448: „Imperatori Caesari Antonino Pio Quintus Aurelius, Quinti filius Tertius. Papiria, Sarmizagethusae coloniae decurio, ob honorem flamonii *sestertios* LXXX *nummos ad annonam dedit*," (din anul 144)

34. C. I. L., III. 1, No. 1104, 1145, 1218: Apulum; 1579 Drobetae; 1484· 1485: Sarmizagethuza.

numeroasele temple inchinate deosebiților zei romani, de care inscripțiunile sunt, curat vorbind, pline și care dovedesc o viață religioasă puternic desvoltată in Dacia. Așa avem intăi *pontificii*, apoi *flaminii*, *antistitii*, *sacerdoții* și preoții experți in arta prezicerei, *augurii* și *haruspicii*. Din aceștia, sacerdoții erau preoții ce cultivau inchinările străine, precum acele asiatice; iar ceilalți toți aparțineau cultului roman [35]. 4) O clasă foarte numeroasă de preoți speciali erau *augustalii*, pomeniți de nenumărate ori in inscripțiuni. Aceștia deserviau cultul impăratului, acărui geniu fusesese luat intre Lari și Penați, zeii casnici ai Romanilor. Erau așa de numeroși, incît formau o clasă a poporației orașelor, intermediară intre decurioni și plebe. Erau organizați in o corporație sau colegiu, acăruia șefi erau șese barbați, numiți *seviri*. Augustalii erau numiți de decurioni in dregătoria lor. Ei serbau cultul lui August prin jertfe, ospețe și jocuri, date cele mai de multe ori din averile lor, incît și această dregătorie ajunse, ca și acea a decurionilor, a fi foarte impovorătoare pentru acei onorați cu ea [36]. Dacă mai amintim și colegiile Isidei din Potaissa și acel al Galaților din Napoca, care serbau cultul lui Jupiter Tavianus [37], și acel lui Jupiter Cernenus ce se va aduce mai jos, atunci vom fi istovit tot ce se știe despre organizarea religioasă a Daciei romane.

35. Inscripțiunile privitoare la preoți intîlnindu-se la fie ce pas, găsim de prisos a le mai insemna.
36. Inscripțiuni numeroase.
37. Mai sus p. 169.

3. COLEGIILE.

Colegiile aveau in Dacia o insemnătate deosebită și merită a fi studiate mai cu deamăruntul, intru cît reprezintă partea cea mai originală a vieței provinciale romane și in special acea a Daciei. Caracterul lor este complex. Ele slujiau și pentru asigurarea unui cult comun și pentru nevoile private a le membrilor sei; erau un soiu de societăți de ajutor mutual sub scutul religiei. Statul roman recunoștea numai pe acelea ce aveau anumite *sacra*, adecă un cult special al unei zeități. Adese ori se vĕd colegii, care aleg cîte un geniu tutelar [1].

Colegiile ce se constată a fi existat in Dacia sunt: *aurarii*, (lucrători la minele de aur), *fabri* (deosebiți meșteri), *centonarii* (negutitori de lînă), *dendrofori* (plutași), *nautae* (corăbieri), *negotiatores* (negutitori), *utricularii* (luntrași pe burdufuri de piele) și *lecticarii* (palancari, purtători de scaune).

Organizarea tuturor acestor colegii era următoarea:

Colegiile cuprindeau pe toți membrii ce se dedau unui soiu de ocupațiune. Organul lor era un fel de senat, alcătuit după chipul acelui al orașelor, purtînd și membrii lor numele de decurioni. Sub acești veniau fruntașii colegiului și apoi gramada cea de rînd a membrilor. Autoritatea executivă era magistrul colegiului; avea insă, pentru apărarea intereselor lui in afară, cîte un patron sau defensor și probabil că pen-

1. C. I. L., III, 1, No. 1016 (din Apulum), genio fabrum Comp. No. 1424

tru nevoile săvîrșirei cultului se vĕd și *matres collegiorum* [2].

Aceste colegii urmăreau cum am spus, pe lîngă scopul unui cult comun, și asigurarea nevoilor membrilor lor. Fie-care depunea cîte o contribuțiune lunară in casa comună, administrată de cvestorul colegiului, din care apoi să dădeau ajutoare la membrii cei bolnavi, se ingropau cei morți fără mijloace, precum se și petrecea in comun la serbătorile pe care le ținea fie-care colegiu.

Ni s'a păstrat o interesantă tabulă cerată din anul 167 Februarie in 9, in care magistrul colegiului lui Jupiter Cernenul, *Artemidorus Apolloni* și cei doi cvestori ai acestui colegiu, *Valerius Niconis* și *Offas Menofili*, instiințază prin o publicațiune pe membrii acelui colegiu din Alburnum, că din 54 de oameni cîți il alcătuiau mai inainte, nu rămăsese decît 17; că nici macar *Iulius Iuli* comagistrul seu, de cînd fusese numit in această insușire, nu dăduse pe la Alburnum, nici la colegiu; că el (Artemidorus) dăduse celor de față socotelile și primise indărăt cauțiunea cu care el garantase; că intr'un timp așa de indelungat cît este hotărit de legi, nimine n'au vrut să mai depună nici o contribuție pentru inmormîntări sau daruri; de aceea îi instiințază prin publicitate că, dacă cineva care făcuse parte din colegiu ar muri, să nu se creadă că el ar avea un colegiu sau că va putea primi vr'un ajutor pentru inmormîntare».

Acest prețios document ne dă amărunțimi interesante asupra constituirei acestor colegii. Aflăm mai intăiu că colegiul alcătuit numai din 54 de persoane, nu putusă să se mănțină, de unde se vede că obiceiul și

2. C. I. L., III, 1, No. 1210 decurio coll. fabrorum col. Apuli; 1210 principales; 1016 magister: 975, 984, 1209, 1210: patronus; 1207 mater.

moda colegiilor fiind pe atunci predominitoare, cu toate că nu se găsise in Alburnum maior decît acel numer restrins de persoane, care să se inchine lui *Jupiter Cernenus*, totuși ei alcătuise societatea lor de ajutor mutual. De pe numele conducătorilor colegiului s'ar părea că și aceștia erau Greci, coloniști din Asia minoară. Numele atît a prezidentului, *Artemidorus* Apolloni, cît și acel al casierilor, Valerius *Niconis* și *Offas Menofili* au un caracter grecesc cu totul pronunțat. Membrii cei subsemnați in josul publicațiunei: Vasidius Victor, Secundinus Legitimus, Stertinus Rusticus, Aelius Plator, Ulpius Felix și September Plator, par a avea din contra un caracter latin [3]. Se vede deci că chiar până la această dată, 60 de ani după cucerire, toate elementele aduse și aflate in Dacia, intrase in acel amestec, in acea fertură, care alcătui mai tîrziu elementul daco-roman.

Colegiul lui *Jupiter Cernenus*, creat in condițiuni ne indestulătoare pentru a putea trăi, peria prin descompunere, căci fără a se calcula intăi putința izbînzei, oamenii se asociase. Fără indoială, că pricina pentru care a perit colegiul lui *Jupiter Cernenus* a

---

3. C. I. L., III, 2, Tabulae No. I: „Descriptum et recognitum factum ex libello qui propositus erat Alburno maiori ad statione(m) Resculi, in quo scriptum erat id quod infra scriptum est:

Artemidorus Apolloni magister colegii Jovis Cerneni et Valerius Niconis et Offas Menofili questores collegii eiusdem, posito hoc libello, publice testantur: ex collegio supra dicto, ubi erant homines LIIII ex eis non plus remansisse ad Alburnum quam quod homines XVII; Iulium Iuli quoque commagistrum suum ex die magisteri sui non accessisse ad Alburnum. neque in cellegio, seque eis qui presentes fuerunt rationem reddedisse et si quit eorum habuerat rededisset sive funeribus et cautionem suam in qua eis caverat, recepisset, modoque autem funeraticis sufficerent neque loculum haberet, neque quisquam tam magno tempore diebus, quibus legi continctur, convenire voluerint aut conferre funeraticia sive munera: seque idcirco per hunc libellum publice testantur ut și quis defunctus fuerit ne putet se collegium habere aut ab eis aliquem petitionem funeris habiturum. Propositus Alburno maiori V idus Febr. imp. L. Aurelio Vero III et Quadrato cos. Actum Alburno maiori."

In act se vĕd subsemnate incă următoarele persoane: L. Vasidi Victoris, C. Secundini Legitimi, Stertini Rustici, Aeli Platori, Ulpi Felicis, Septembris Platoris.

fost contribuțiunile cele prea mari impuse membrilor sei pentru întreținerea asociațiunei.

Ne mai spune încă vechiul document că președintele depunea o garanție pentru administrarea cu credință a averei sociale, că era o lege care hotăria restimpurile în care trebuia să se întrunească membrii unui colegiu, și sfîrșește amenințînd cu naivitate pe acei *ce vor muri*, că nu vor mai putea pretinde îngroparea pe socoteala societății!

Ajutoarele ce se dădeau din casa socială constau mai cu osebire în provizii de mîncare: nu grău, care se împărția cele mai adese ori de stat, ci carne sau altele. La zile anumite venia acela ce era să priimască ajutorul cu un paneraș și-și lua cele destinate pentru el, care i se împărția de dregătorii colegiului. Ne au rămas o piatră în care unul M. Aureliu Fortunatus mulțumește decuriei a III-a a colegiului fabrilor pentru o îndoită porție (sportula) ce i se încuviințase, probabil fiind că era om scăpătat și cu familie [4].

La unele zile de sărbătoare se țineau ospețe comune, la care luau parte toți membrii cei ce primeau ajutoare. Ni s'a păstrat socoteala cheltuelei unui asemene ospăț, făcut de dregătorii colegiului ca act justificativ. Acest ospăț se dădu la 1 Mai. Banii trebuincioși pentru întîmpinarea acestei cheltueli extraordinare se văd a fi fost adunați în decursul lunei lui April. Așa se vede notat pe o parte a tabulei cerate ce ne au transmis acest interesant *menu* al străbunilor nostri, banii încasați înainte de sărbătoare [5]:

4. C. I. L., III, No. 1494: „Colegii fabrorum decuriae tertiae M. Aurelius Fortunatus ob duplam sportulam collatam sibi." *Sportula* se numea paneraşul cu care clienții își luau proviziile.

5. C. I. L., III, 2, Tabulae, No. XV.

IV	non	April	2	April
pr.	non.	April ac.	4	id.
VII	idus	April ac.	7	id.

Se vede că aceste contribuțiuni fusese percepute in mod extraordinar, de pe faptul că ele sunt date in restimpuri așa de scurte, pe cînd după serbare mai găsim numai două insemnări, in răstimpuri mult mai rari, de unde se vede că contribuțiunile regulate erau departe de a se urma așa de des [6].

Din suma adunată in luna lui April, se cheltuesc in ziua de 30 April, pentru ospățul de a doua zi, de la 1 Mai, 166 de denari, din cari 18 denari pentru 5 miei, 5 denari pe un purcel, 2 pe pîne albă, 2 pe tămăe, unul pe salată și cîte-va sumi mai mici pentru oțet, sare și ceapă, precum și pentru bacșișul celor ce slujise la masă. Dacă insă pentru mîncare cheltuială era destul de cumpătată, pentru băutură o videm din potrivă darnică, și anume 95 de denari pentru vin ordinar, 2 pentru vin vechiu, și alți 20, probabil pentru vr'un fel de spirt care să stîrnească gustul de mîncare. Se vede deci că străbunii noștri impărtășiau și ei zicătoarea Romînului că: mîncarea este fudulie iar băutura temelie [7].

---

idibus	Aprîl ac			13	id.
XVII Kal.	Maias acce.	XX	(denari)	15	id.
XV Kal.	Maias accepi	XXII		17	id.
XIII Kal.	Maias pensio	XXV		19	id.
VIII Kal.	Maias accepi	XXV		23	id.
VII Kal.	Maias accepi	XX		25	id.
IIII Kal.	Maias accepi	XXII		28	id.
Kal.	Maias accepi	XX		1	Mai.

6. Idem.

non. Maias accepi	15 Mai
pridie non Aug.	12 Aug.

7. Idem.

pr. Kal. Maias ex	CLXVI	(denari)
agnos n V	XVIII	
porcellum	V	
ponem candidum	II	
thus primum	II	
meri	II	

La zi intâi a fie cărei luni se țineau la Romani serbătorile familiare a le zeilor casnici., Larii, care se vede că dobîndise la 1 Mai o desvoltare mai deosebită, cînd natura intreagă reinvia sub suflarea caldă a primăverei. Pe pajiștele inverzite a le Dacici mîncară acei vechi strămoși ai Romînilor miel fript cu salată, și ca vrednicii Romani udară această mîncare cu libațiuni îmbelșugate de vin. Poate că vinul cel bun însemnat in lista cheltuelelor să fi fost chiar pelin! Serbară deci armindinul, pe care îl serbăm și astăzi cu miel și vin pe iarbă verde. De și obiceiul este inviderat roman, numele ce il insamnă astăzi este slavon [8].

Existența acestor colegii, din care numele a celor mai multor s'a perdut poate pentru tot d'auna, a trebuit să contribue foarte mult la grabnica desnaționalizare a elementelor străine poporului roman. Pururea in atingere unii cu alții, cetățenii Daciei erau uniți prin interse comune, prin culturi și petreceri comune. Elementul roman, care era precumpenitor, trebue să se fi folosit, din această atingere a sa cu toate celelalte, care alcătuiau poporația Daciei romane. In desbaterile provocate in intrunirile colegiilor se intrebuința limba latină, chiar in cazul cînd majoritatea celor ce luau parte la ele erau străini; mai intâi pentru a dobîndi prin această practicare a limbei poporului domnitor mai ușor ajutoarele și apărările de care aveau nevoie, apoi fiind că bunul ton și moda cerea această cunoștință a limbei stăpînitorilor, in sfîrșit adese ori din cauză că, luînd parte

---

vini	XCV
»	XX
peganinum	I
impensam	
aceti	
salem et cepam	

8. Numele *Armindin* vine de la *Irminä denă* adecă ziua lui Ieremia, intru cît la 1 Mai cade profetul Ieremia.

in un colegiu oameni de diferite naționalități, aveau nevoe de un organ comun de înțelegere, pentru a-și transmite cugetările lor. De aceea am văzut mai sus pe capii greci ai colegiului lui Jupiter Cernenul redactînd ploclamarea lor in limba latină. Ast-fel viața de colegii a Daco-Romanilor adauge pe lîngă presența numerosului element roman, explicarea grabnicei desnaționalizări a elementelor străine.

Organizarea Daciei romane avu deci mai ales un efect istoric de o importanță foarte mare, anume prefacerea tuturor neamurilor deosebite ce se intîlniră in urma colonizărei pe teritoriul ei, in o singură massă omogenă, de naționalitate romanică. Prezența coloniilor, care introduseră in țară elemente romane sau romanizate, aceea a municipiilor, care atraseră poporația de baștină a Daciei prin favoarea de a se bucura de drepturile și privilegiile stăpînitorilor, puternica inriurire a armatei romane, care lucra și acolo unde nu se intindea inriurirea elementului civil al poporației romane, in sfîrșit viața colegială a Daciei, iată fără indoeală niște agenți in destul de puternici pentru a aduce pe poporul din Dacia la un sistem de gîndire și de simțire comun, la incheegarea uneia și aceleiași naționalități.

Nu se poate deci susținea cu nici un temeiu că poporația romană din Dacia ar fi rămas străină de acea de baștină a țărei, că elementul roman s'ar fi suprapus numai cît acestei poporațiuni, fără să hultuiască pe ea, că deci nu prinse rădăcini in această țară și putu fi deslipit cu cea mai mare ușurință de ea, cînd Aurelian dădu ordinul de părăsire a provinciei de dincoace de Dunăre. Că nu ne au rămas mai multe nume de Daci, decît acele ce le am putut urmări prin inscripțiuni, provine tocmai de acolo că ei, romanizîndu-se pe deplin, adoptau in primul loc numiri romane, precum am găsit mai sus pe *Iulius Secundinus*,

arătat din intîmplare ca de naţiune Dac. Este cunoscut că desnaţionalizarea unui popor incepe intăi prin lepădarea numirilor sale proprii, trece apoi la obiceiuri şi in fine la partea cea mai trainică, la limbă. Apoi in Spania şi Galia ne au rămas oare mai multe nume celtice ale poporaţiei de baştină, şi nu poartă şi ea mai toată un caracter roman, cu toate că nimărui nu i-a trecut prin minte să susţină in aceste ţări o stîrpire totală a elementului indigen.

Se mai intimpină incă in contra romanizărei Dacilor şi imprejurarea că Dacia ar fi rămas prea scurt timp in stăpînirea Romanilor, de oare ce Britania nu era incă romanizată, după patru veacuri de la cucerirea ei, iar Dacia a stat alipită de imperiul roman numai 164 de ani. Exemplul Britaniei nu este de loc inchector, intru cît este cunoscut că elementul roman nici odată n'a fost puternic in această ţară. Fie din cauza climei sale prea neguroasă, fie din acea a indepărtărei sale de centrul imperiului, este netăgăduit că la retragerea legiunilor din Britania in 406, «nu rămaseră aici din Romani decît cîte-va femei şi copii, care in curînd deveniră Cambrieni» cum spune o veche cronică bretonă. Provinciile acele din protivă, cătră care elementul roman curgea mai cu imbelşugare, se romanizau cu o nespusă repejune. Aşa despre Spania, in care cea intăi colonie romană fu intemeiată in anul 171 in. de Hr., ne spune Strabon că pe timpul seu sub August, era cu totul romanizată, că locuitorii spanioli uitase limba lor şi se dăduse la intrebuinţarea limbei latine, ne mai deosebindu-se intru nimic de Romani[9]. Provincia narboneză din Galia, supusă Romanilor de Iuliu Cesar (52 in. de Hr.), era pe timpul lui Pliniu (mort la 79 d. Hr.) «mai mult o Italie

9. *Strabo*, III, 15.

decît o provincie [10]. In sfîrșit Velleius Paterculus ne spune că în Panonia, la acăreia cucerire el însuș luase parte, deci în decursul unei singure generații, nu numai limba latină era răspîndită, ci însuș literatura romană se introducese în sinul poporațiunilor [11]. Știm că această înrîurire zdrobitoare a elementului roman este și va rămînea încă mult timp o gîcitoare. Existența ei este însă un fapt netăgăduit, de oare ce din un simbure de cîte-va mii, a dat naștere astăzi în lume la mai bine de 100,000,000 de oameni de rasă latină, dacă socotim și națiunile romanice din America sudică. Apoi cînd se constată pe de o parte o putere de asimilare așa de covîrșitoare, pe de alta rămășița poporațiunei dace în Dacia și în sfîrșit nu așa de puternic contingent de element roman, cu o organizare atît de potrivită pentru destrugerea individualităților străine, se mai poate susținea cu succes că aceste doue poporații, cea dacă și cea romană, au rămas fără nici o înrîurire una asupra alteia?

Din studiul de pănă aice credem că recesă următoarele fapte:

Romanii nu numai că au cucerit pămîntul gol de popor al Daciei ci pe însuș poporul Dacilor și l'au asimilat pe deplin și l'au înghițit în naționalitatea lor, împreună cu toate celelalte elemente străine aduse de ei aici [12]. De aceea urmașii Daco-Romanilor de astăzi, Romînii sunt

10. *Plinius* III, 4.

11. *Velleius Paterculus*, II, 110.

12. Un exemplu minunat de latinizarea treptată a elementelor străine din Dacia ni s'a păstrat în o tabulă cerată (C. I. L., III, 2, Tabulae, No. XXV) în care un grec Alexandru Antipater subsamnă în cuvinte latine, însă în litere grecești, stîlcind și limba în care scria: *Αλεξινδρει Αντιπατρι σεχοδο αυχτορ σεγναι* Alexander Antipater secodo (secundum) auctor segnai (signavi), adecă Alexander Antipater au iscălit ca garant lîngă vînzător. Să se observe modul cum Grecul scrie cuvintele secundum (secodo) și signavi (segnai) precum și împrejurarea că scrie cu litere grecești și se va convinge ori cine despre tendința elementelor străine de a'și asimila limba latină.

un popor de viță romanică, un popor neolatin, ca și cele lalte din apusul Europei, eșite tot din sînul imperiului roman. Insă acest popor nu este de origine curat romană, ci pe lîngă celelalte elemente ce intrară în constituirea lui, fondul și temelia lui rămîn *Dacii romanizați*, nu însă printr'o simplă influență a dominațiunei romane, ca la Celții din Galia, ci printr'un amestec trupesc cu un prea puternic element roman. Și să nu se întîmpine că nu s'ar regăsi element dac în limba romînă. Mai întăi nu se poate ști dacă elementul albanez al limbei românești, nu este cumva datorit păturei supuse a Dacilor, de rasă tracă și ei ca și Albanezii de astăzi. Apoi chiar cînd acest element ar lipsi, sau ar fi reprezentat numai prin prea puține cuvinte,[13] o asemene dispariție aproape totală a limbei dacice n'ar fi decît prea explicabilă, întru cît găsim un fapt paralel, mai estraordinar încă, petrecut cu limba celtică a popoarelor din Galia, care nu au lăsat în limba franceză de astăzi decît vr'o 20 de cuvinte celtice, cu toate că poporul celtic a fost incomparabil mai mare și mai numeros decît acel al Dacilor, și că desnaționalizarea lui a fost provocată de o înrîurire fără asemănare mai slabă decît aceea pusă în lucrare de poporul roman asupra Dacilor.

13. Dintre ele amintim, numele ciborului negru la Romîni *Zîrnă*, care vine de la dacul *prodiorna* (mai sus p. 69). Pentru terminologia geografică rămasă de la Daci în gura Romînilor, vezi mai jos. Etymologicum magnum Romaniae, întreprins acuma de Dl *Hasdeu*, va determina poate într'un chip definitiv, care cuvinte din limba romînă pot fi considerate ca dace.

III

VIAŢA DACO-ROMANILOR

1. INDELETNICIRILE ECONOMICE.

Inlocuirea stăpînirei dace cu acea romană in țara lui Decebal aduse după sine o schimbare totală, nu numai in alcătuirea etnică a poporației țărei, dar și in condițiile traiului seu, care luă in totul fisionomia romană. Determinată însă prin natura țărei, izvoarele ei de bogăție particulare și prin caracterul colonizărei ei, cultura ce inflori in acest colț indepărtat al impărăției romane, dădu naștere unor forme de viață, pănă la un punt deosebite de acele din restul imperiului roman, care din această pricină merită a face obiectul unui studiu deosebit.

Vom incepe prin a cerceta condițiunile vieței materiale, temelia tuturor celorlaltor forme de cultură.

Indeletnicirea de căpitenie a poporației Daciei romane nu fu decît o continuare a acelei la care se dădea mai cu deosebire și poporația dacă, pe timpul

vieții sale neatîrnate, care ca însăși deprinsese exploatarea minelor de la cei mai vechi locuitori ai cetății carpatine, luxuoșii Agatirși. De îndată ce Romanii puseră piciorul în Dacia, ei întreprinseră lucrarea minelor, și mai ales a celor de aur, și am văzut că tocmai aceste erau nada cea atrăgătoare, care aducea atît de numeroși Romani din toate părțile imperiului, și mai cu osebire din Italia și Roma, pentru a împopora Dacia. Că însuș statul roman trebuia să se îngrijască de această folositoare exploatare este ușor de înțeles; de aceea și găsim chiar pe Traian că aduce lucrători din Dalmația iscusiți în extragerea aurului [1]. Ba această atragere a lucrătorilor dalmatini fu încunjurată de favoruri deosebite, precum primirea lor în decurionatul capitaliei și altele de aceste. Astfeliu întîlnim pe Celseniu Constante, fost decurion în orașul Aequum, pus în același însușire în Sarmizagetuza [2], și de sigur că alăturea cu el vor fi fost și alții, acăror nume s'au pierdut. Că inscripțiunea care amintește pe acest Dalmat trebue să fie din vremile lui Traian, se vede de pe aceea că acest personagiu, mort la vrîsta de 30 de ani ca decurion în Sarmizagetuza, și arătat ca fiind mai înainte decurion în Aequum, trebue să fi fost numit în această însușire în capitala Dacici, imediat după sosirea lui aice, sau mai bine zis, au fost transferat din decurionatul Aequului în acel al Sarmizagetuzei. Decurionii însă se luau, în de obiceiu, dintre cetățenii vechi ai orașului și, pentru a explica asemene escepțiune, trebue să raportăm numirea acestui străin la decurionatul Sarmizagetuzei la timpul primei colonizări, atunci cînd se înjghebară și primele autorități a le

1. Mai sus, p. 173.

2. C. I. L., III, 1, No. 1323: „Celsenio Constanti decurioni coloniae dalmatae Aequo item decurioni coloniae dacicae vixit annos XXX

orașelor, din coloniștii nou veniți în Dacia. Tot la un asemene timp apropriet de întemeierea provinciei, ne duce și titlul simplu de *colonia dacica* dat Sarmizagetuzei în această inscripțiune, care titlu în cele posterioare este mult mai pompos și mai lung, purtînd numele roman de *Ulpia Traiana Augusta* alipit pe lîngă acel vechiu de *dacica Sarmizagetusa*, precum și adese ori epitetul de metropolis [3].

Într'un stat despotic ca al Dacilor, nu rămîne nici o îndoială că minele de aur trebuiau să fi fost proprietatea regelui, și același principiu era consfințit și în statul, nu mai puțin absolut, al Romanilor. Cucerirea Daciei a trebuit deci să dee minele țărei în stăpînirea statului, adecă a împăratului roman. De acea și găsim în Dacia un procurator special al împăratului, pentru minele de aur numit *procurator aurariarum*, și care era în totdeauna un libert al lui August. Procuratorii erau deci originari din Roma, trimiși în Dacia ca oameni de încredere ai împăratului, pentru care am și găsit pe unul din ei, dispunînd cu limbă de moarte, ca rămășițele sale să fie strămutate la Roma [5]. Acest ingrijitor al minelor de aur nu trebue confundat cu ceilalți trei procuratori ai subprovinciilor Apulensis, Porolissensis și Malvensis, care supraveghiau strîngerea contribuțiilor. El avea sub dînsul mai mulți subprocuratori, ingrijitori ai deosebitelor mine de aur a le Daciei, care nu erau toate în aceeași localitate. Ei purtau titlul de *subprocuratores aurariarum* [6]. Dintre dregătorii inferiori ai cancelariei acest-

3. *Akner*, No. 48: Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethusa. Mai vezi No. 162: Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethusa metropolis, și altele multe.

4. C. I. L., III. 1. No 1311, 1312 și 1313: Libertus Augusti procurator aurariarum. *Akner*, No. 578, proquaestoris, procuratori aurariarum.

5. Mai sus p. 196, nota 9.

6. C. I. L. III. 1. No. 1088.

procuratori, mai aflăm un *tabularius aurariorum dacicorum* [7], precum și mai mulți *adjutores tabulariorum* [8].

Cu toate că se constată că minele cele mai mari și mai productive erau în stăpînirea împăratului roman, mai aflăm altele în stăpînire privată. Ni s'a păstrat anume în tabulele cerate vr'o trei contracte de închiriere a unor gropi de aur, pe care acei ce le dau le numesc *a le lor*. Unul din aceste contracte, scris de *Flavius Secundinus* din partea proprietarului *Memmius Asclepi*, care nu știea carte, constată că dînsul închiriază o groapă lui *Aurelius Adjutor*, pe termin de 6 luni, din ziua închierei actului, 20 Mai 164 d. Hr., pănă la Idele lui Noemvrie, adecă 13 a acelei luni, pentru prețul de 70 de denari, cu condițiie ca, în cazul cînd proprietarul ar vra să revoace contractul, să plătească arendașului cîte 5 sesterțe ($1^1/_4$ denari) pe zi ca despăgubire. Aceeași penalitate să lovască și pe arendaș, în cazul cînd n'ar plăti arenda în ratele obicinuite, probabil lunare, fiind obligat proprietarul al aștepta numai trei zile peste terminul fixat. La caz de irumpere a apei în groapă, se va scădea arenda proporțional cu paguba suferită. Acest contract este arătat ca încheiat la *Imenmosum maior*, localitate ce se află în apropiere de Verespatak (Zalatna), unde a fost găsit acest document. În josul lui se vede iscălit proprietarul Memmius Asclepi, bine înțeles tot de mîna acelui ce scrisese actul, și doi marturi *Titus Beusantis qui et Bradua și Socratio Socrationis* [9]. Al doile contract găsit tot la Zalatna,

7. C. I. L., III, 1, No. 1297.

8. C. I. L., III, 1, No. 1305, 1466, 1469. Aceștia însă nu sunt arătați anume ca dregători ai minelor, încît ar fi putut funcționa și aiurea ca scriitori.

9. C. I. L., III. 2, Tabulae No. X: „Macrino et Celso consulibus XIII Kal. Iunias. Flavius Secundinus scripsi rogatus a Memmio Asclepi, quia se litteras scire negavit id quod dixsit se locasse et locavit operas suas opere aurario Aurelio Adiutori ex hac die in idus Novembres proximas denarios septuaginta. Mercedem pro tempora accipere debebit. Suas operas sanas valentes edere de-

conține arendarea unei gropi a unuia *L. Ulpius Valerius*, iarăși neștiutor de carte, către Socratio Socrationis, marturul din contractul precedent, cu aceleași condițiuni. Actul este scris pentru Valerius de unul *Adjutor Macarius*. In sfîrșit un al treile contract, trecut de asemene între un om neștiutor de carte, acărui nume însă nu se poate descifra, arendează celui al doile martur din contractul dintăi, Titus Beusantis Bradua, o groapă auriferă până la Idele lui Noemvrie, pentru suma de 105 denari, stipulînd iarăși aceleași condițiuni, care par a fi fost stereotipe pentru asemene contracte [10].

Caracteristică este mai intăi imprejurarea, că nici unul din cei trei proprietari de gropi aurifere nu știu carte; apoi micul preț al arenzei acestor gropi, care se urcă cel mult până la 200 de lei, in monedă de astăzi, pentru timpul de șese luni. Explicațiunea acestui fapt ne pare a fi următoarea. Pe lăngă minele cele mari pe care le-am aflat in stăpînirea impăratului, se aflau și gropi mici, exploatate de privați in tărîmurile aurifere. Acești proprietari erau, după cît se vede, legionari demisionați, cărora li se impărțise pămînturi in apropierea minelor de aur și care inchirieau gropile lor la oameni străini, nepricepîndu-se cum să le exploateze singuri. Astfel atît Socratio Socrationis cît și Titus Beusantis Bradua sunt inviderat nume neromane.

Exploatatorii acestor mine formau mai multe colegii, despre care s'a găsit urme, mai ales la locurile

bebit conductori supra scripto. Quod si invito conductori recedere aut cessare voluerit, dare debebit in dies singulares sest. V numeratos. Quod si fluor impedierit, pro rata computare debebit. Conductor si tempore peracto mercedem solvendi moram fecerit, eadem poena tenebitur, exceptis cessatis tribus. — Actum Imenmoso maiori."

Titus Beusantis qui et Bradua. Socratio Socrationis. Memmius Asclepi.

10. C. I. L., III, 2, No. IX și XI.

exploatării. Astfel La Ampeia, astăzi Zalatna, așazată pe pîrăul Ampoiul, s'a găsit o inscripțiune dedicată unui impărat de colegiul aurarilor [11]. Alta pusă tot de colegiul aurarilor s'a găsit la Crăciun. Lucrătorii minelor, cei mai mulți sclavi, se numeau *leguli aurariorum*, și există o inscripțiune care îi pomenește impreună cu alți sclavi [12].

De și rămășițele de documente și inscripțiuni romane s'a gâsit aproape numai cît la Abrud și Zalatna, totuși se constată că mine a trebuit să fie exploatate de Romani și in alte părți a le țărilor carpatine. Astfeliu se găsesc urme, pe care cunoscătorii le declară cu siguranță drept romane, afară de centrurile cele mari de la Abrud și Zalatna, incă la Boița, lîngă pîrăul Caianelul; lîngă Criș, la Brad, Cebe și Baia Crișului; apoi spre nord la Rodna și insfîrșit in Banat, la Sasca și Moldova. «Că Romanii au căutat aur in toate aceste locuri se vede intăiu din metoda săpărei, care corespunde in tocmai cu descrierile lui Plinius și a altor autori. După spusele concordante a le celor ce le au cercetat, se constată că aceste săpături au fost făcute fără intrebuințarea de materii explozibile, cu cazmale și unelte de fer. Pentru a inmuia mase mai mari, se intrebuința focul, turnîndu-se apoi pe piatra inferbîntată oțet și apă, despre care metodă se vĕd și astăzi in Verespatak cele mai lămurite urme. Apoi in toate aceste mine se găsesc numeroase instrumente, precum cazmale, ciocane, drugi de fer, pene și lămpi miniere de o formă invederat romană;

11. C. I. L., III, 1, No. 941: „I. O. M. Pro salute imperatoris collegium aurariorum L. Calpurnius donum dedit." *Akner*, No. 827: „D. M. Marcus Ulpius Sabinus decurio collegii aurariorum vixit annis L. Ulpius Sabinus... aurar... Ulpius Maximus... posuerunt. Celelalte inscripții aduse de *Akner* pentru colegiul aurarilor, precum No. 572, 607, 609 sunt falș cetite. Vezi C. I. L., III. 1, No. 1214, 1284 și 1602.

12. C. I. L., III, 1, 1307: Luciliae Augusta imperatoris Veri Augusti, armeniaci, partici, maximi, liberti et familia *et leguli aurariorum*."

ba chiar în vechile galerii a le regelui Emerik din Ofenbaia s'au găsit săpat de mai multe ori în păreți litera latină D. In minele Sfîntului Simon din muntele Chirnicul mare, lîngă Corna, s'a găsit o scobitură cu păreții șlefuiți, prevăzută cu o vatră, o masă și locuri de șezut, toate lucrate din stînca cea mai vîrtoasă. In galeriile Sfintei Caterine din muntele Leți, se găsiră, în anul 1855, zece amfore romane și o mulțime de blide, precum și butoaie și măsuri pentru grău» [13].

Toate aceste împrejurări dovedesc că minele formau în Dacia o întinsă îndeletnicire și că dacă nu ne-au rămas, despre ele, mai multe urme vorbitoare, aceasta se datorește a tot destrugătorului timp.

După ce cvarțul aurifer era scos din mină, adese ori de copii mici, care se tîriau pe brînci, prin lungile și îngustile gîturi săpate în stîncă, ducînd în spetele lor cîte o coșarcă cu mineral, acesta era pisat în pive de fer și apoi spălîndu-se făina pisată, elementele străine erau luate de apă, iar aurul, ca mai greu, rămînea pe funduri și era adunat [14].

Potrivit cu această metodă de exploatare a minelor de aur s'a găsit în Transilvania pive de piatră, pentru pisarea cvarțului aurifer. La Buda lîngă Criș, în o pădure din apropierea minelor, s'a găsit o piuă colosală de fer cu două torți, de 4 picioare înălțime și 2 picioare în diametru [15].

Cu toate că scriitorii vechi nu ne-au lăsat nici o dată statistică asupra producțiunei minelor Dacici, totuși noi credem că putem să o evaluăm la căti-

13. *Goos* după Jahrbücher der Centralcomission zur Erforschung der Baudenkmäler, pe 1856, în Arhiv, p. 153.

14. Asupra metoadei extragerei aurului vezi *Plinius* H. N. XXXII, 19; *Diodorus Siculus*, III, 13; *Strabo*, III, 1, § 8.

15. *Goos* după studiile făcute de *Akner*, *Bernhard v. Cotta* și *Griselini* în Arhiv p. 152

mea produsă de minele din Galicia, Luzitania și Asturia, arătată de Plinius ca dînd pînă la 20.000 de pfunzi pe an. Pentru a produce această cîtime, trebuia însă să lucreze în ele cel puțin 20.000 de oameni, ceea ce iarăși ne pare admisibil, de oare ce întîlnim lucrînd numai în minele de argint din Cartagena un număr de 40.000.

In afară de aur, care alcătuia exploatarea de căpitenie a bogățiilor pămîntului Transilvaniei, se mai scotea din el și *sare*. De și nu ne au rămas nici o știre directă asupra lucrărei ocnelor, totuși putem deduce o asemene din faptul că am întâlnit în Dacia un întreprinzător al salinelor [16], și de pe numele unui oraș *Salinae*, botezat de Romani pe pămîntul Daciei și care se află tocmai pe locul unde și astăzi se găsește încă o bogată mină de sare, la Maroș Ujvar. Aice s'a descoperit o inscripțiune iar străvechile gropi sunt săpate după sistemul roman, găsindu-se tot odată și multe monede și instrumente romane. Este însă sigur că Romanii exploatară și bogatele mine de sare de la Turda, unde s'au găsit vr'o 80 de inscripțiuni, urmele unui apăduct și a unui castel roman.

Știm de asemine că se exploata și *feru'*, după cum se vede aceasta din un fragment de inscripțiune care vorbește de mine de fer, de și sfărămarea parțială a pietrei pe care dînsa se află,nu mai invoește restituirea deplină a textului ei [17]. Este însă inviderat că în a-

16. Mai sus, p. 213.

17. C. I. L., III, 1. No 1128: Numini et virtutibus....
nato ubi ferrum ex op....
naturae boni event....
ani Antonini au....
Terentiu....

Asupra acestei inscripții observă *Mommsen* l. c.: „certum mihi videtur pertinere eum ad ferrum repertum in Dacia imperante Pio, ferrariasque tum institutas: nam eo ducit quod praedicantur praeter numen virtutesque dei nescio cuius genius loci, scilicet novarum ferrariarum, ibi natus ubi ferrum exciditur et natura boni eventus."

ceastă inscripțiune legatul provinciei, unul Terentius, mulțămește lui Antoninus Pius pentru deschiderea minelor de fer făcută din ordinul lui, și intr'adevăr pe timpul lui Pius intilnim in Dacia pe un proprietor *Terentius Gentianus* [18]. In rîndul intăi al inscripției se dedică piatra geniului și puterilor unui zeu necunoscut, «născut unde ferul se extrage din mărunțaele pămîntului». Această inscripție a fost găsită la Apulum, unde vom vedea că era așezarea unui numeros colegiu de ferari. Și astăzi există mine de fer in Transilvania între Deva și Hațeg.

Romanii lucrau apoi și carierile de *marmură*, din care se puneau numeroasele inscripțiuni pe piatră de marmură ce se găsesc in Dacia, și a cărei fir este intocmai cu acel al carierilor ce și astăzi se vĕd la Bucova, lîngă Poarta de Fer și Grădiștea. Este interesant de notat că Romînii numesc și astăzi dealul din care se extrăgea acest material *Dealul Marmura*. In această denumire se regăsește invederat urma vechiului nume al carierilor marmoree a le Romanilor. In aceste cariere se vedea pănă mai dăunăzi o mulțime de obiecte săpate in stîncă pe jumătate, precum coloane, altare, stîlpi, și pe la inceputul secolului se mai cunoștea urmele unor șine săpate in piatră, pentru transportarea materialului [19].

Această activitate atît de insemnată, pusă in lucrare de Romani la minele din Dacia, trebuia să atragă aice un numĕr insemnat de locuitori, care vineau necontenit să improspăteze elementul roman, potrivit ca cît dînsul se contopia cu acel indigen. Și din această vecinică adăugire a elementului roman, se explică inriurirea lui a tot puternică asupra naționali-

18. C. I L., III. 1, No. 1463 și *Capitolinus*, Hadr. XXIII.
19. *Gooss*, in Arhiv, p. 159.

ținților eterogene, ce le întîlni în provincie, precum și cotropirea lor atît de deplină.

Asupra celorlaltor ocupații productive a le Daco-Romanilor ne dau oare care deslușiri amintirile colegiilor de prin monumentele epigrafice. Am studiat mai sus organizarea acestor asociațiuni. Acuma ne trage rîndul a arăta îndeletnicirile la care se dedau membrii ce le alcătuiau, pentru a videa astfeliu ce soiuri de ramuri de producțiune înfloriau în Dacia.

Mai întăi întîlnim colegiul *ferarilor*, foarte numeros în Dacia. El era împărțit în mai multe decurii, fiind prea întins pentru a alcătui un singur corp. Așa găsim în Sarmizagetuza 4 decurii ale acestui colegiu și în Apulum 11 [20]. Acest mare număr al ferarilor nu credem să-și poată găsi explicarea numai în împrejurarea că se cuprindea sub acest nume și alte bresle de meșteri, căci chiar așa fiind, încă numărul lor ar fi exorbitant. Într'adevăr, am văzut mai sus că colegiul lui Jupiter Cernenul nu putuse ținea, din cauză că numerul de 54 de membri nu ajungea a întîmpina, cheltuelile prin contribuțiile lor, trebuitoare la întreținerea colegiului [21]. Pe de altă parte Plinius cel tînăr spune în una din scrisorile sale către Traian că împăratul să se gîndească, dacă se poate institui un colegiu de ferari, numai cu numărul de 150 de oameni [22]. Deci și acest număr se vede a fi fost neîndestulător pentru susținerea unui colegiu, și în cazul cînd colegiul era împărțit în de-

20. C. I. L., III, 1. No. 1431: „I. O. M. Dolicheno. Pro salute M. Bassi Aquilae et Gai Gaiani ex collegio fabrorum decuriarum IV votum solvit". Comp. No. 1494 decuriae III coll. fabr. No. 1043: „I. O. M. Pro salute imperatoris et collegii fabrum Tib. Iul. Bubalus ex decuria XI donum dedit."

21. Mai sus p. 231.

22. *Plinius*, Episolae, X, No. 42 (Ediția lui Weise Lipsiae, 1843, No. 35): „Tu domine dispice autem an instituendum putes collegium fabrorum, *duntaxat hominum* CL. Ego attendam ne quis nisi faber recipiatur, neve iure concesso in aliud utatur. Nec erit difficile custodire *tam paucos*."

curii, fie care din ele avînd localul, templul și săracii sei de sprijinit, trebuia ca o decurie, pentru a putea exista ca atare, să intruncască numerul de membri trebuitor, pentru a asigura existența unui colegiu, adecă cel puțin 200. Ce aveau însă de făcut vr'o 800 ferari, lemnari și stoleri in Sarmizagetuza și vr'o 2200 in Apulum? Noi credem că prezența atît de numeroasă a membrilor acestui colegiu trebuie explicată prin nevoia cea simțită mai ales de ferari, in o țară minieră, unde uneltele de fer, care slujau la spargerea stîncilor, stricîndu-se in fie-ce moment, erau de nevoie mulți meșteri, care să se indeletnicească cu reintocmirea lor.

Afară de colegiul fabrilor se mai găsește acel al *centonarilor*, adică al negutitorilor de lînă, pomeniți in Apulum, unde probabil procurau haine ostașilor legiunei a XIII-a gemină și familiilor lor. Se pomenesc in inscripțiunile care amintesc patroni și matroane a le acestui colegiu.

Interesante sunt colegiile *luntrașilor* și a le *plutașilor* care se intîlnesc tot in Apulum. Ambele aceste asociațiuni de transporturi pe apă își exercitau meseria lor pe riul Mureș, ducînd probabil către Panonia cea lipsită de sare acest mineral extras mai la deal de Apulum, la Salinae. Tot intr'acolo se transportau de plutași lemnele de cherestele in cîmpia cea stearpă de arbori a Mesopotamiei europene [23].

Alt soiu de luntrași erau *utricularii*, care se slujiau însă in loc de luntri de niște burdufuri de piele, numite pe latinește *uter*, de unde le vine și numele. Modul cum ei lucrau este necunoscut. Colegiul utricularilor in Dacia era insemnat, de oare ce îl videm posedînd un templu propriu al seu. Inscripția ce'l amintește este singura ce s'a găsit la Marga, lîngă Grădiștea.

23. C. I. L., III, 1. No. 1209, coll. nautarum; 1217, coll. dendrophorum.

Altă inscripțiune il pomenește la un loc necunoscut, găsită la Mikhaza pe lîngă Maros Vasarhely, pe riul Mureșului [24]. Numerul însemnat al oamenilor care trăiau din transportul pe apă, împărțiți cel mai puțin in trei colegii, ne indegetează iarăși o poporațiune indestul de deasă a Daciei și o mișcare însemnată comercială, fără de care n'am înțelege cum de acești numeroși trantportori pe apă putea să'și găsească subsistența.

Că poporația Daciei era însă nu numai deasă, dar și avută, ne o dovedește aflarea unui colegiu al *lecticarilor*, care se ținea in Sarmizagetuza, capitala Daciei și deci reședința obicinuită a bogătașilor ei [25]. Existența însă a acestui colegiu al purtătorilor de tragle, in care se duceau, in loc de trăsuri, oamenii avuți la Romani, dovedește că luxul și traiul molatec trebuia să se fi resfățat și in Dacia ca și in molateca și desfrănata Romă.

Ne mai remîne să vorbim de colegiul *negutitorilor*, care trebuia să aibă o insemnătate deosebită in sinul unei provincii poporate și bogate. O inscripțiune găsită la Alba-Iulia (Apulum) conține o dedicație făcută unuia *Crassus Macrobius*, ca patron al colegiului, de către neguțitorii provinciei Apulensis și alta se vede inchinată, de *Titus Aurelius Narcissus* neguțitor din aceași regiune, de oare ce inscripțiunea s'a găsit tot in Apulum, lui Jupiter și Iunonei [26]. Din această specificare a colegiului neguțitorilor, ca din provincia Apu-

---

24. C. I. L., III, 1, No. 1547: „Deae Nemesi Aelius Diogenes et Silia Valeria pro salute sua et filiorum suorum mater et pater ex voto a solo templum ex suo fecerunt collegio utriculariorum"; No. 944: „In honorum domus divinae Adrastiae collegium utriculariorum."

25. C. I. L., III, 1, No. 1438: „Deae Nemesi reginae Cornelianus defensor lecticariorum et Iulia Bassa coniux eius ex voto posuerunt."

26. C. I. L., III, 1, No. 1500: „Crasso Macrobio negotiatores provinciae Apuli, defensori optimo;" No 1068: „I. O. M. et I. R. (Iunoni Reginae) Titus Aurelius Narcisus negotiator pro se et suorum."

lensis, se vede că mai erau și altele, cel puțin două, unul în provincia Porolissensis, altul în cea Malvensis. Negustitori din Dacia se întîlnesc însă și în deosebitele părți a le imperiului roman. Așa găsim pe unul *Aurelius Aquila*, decurion din Patavissa, ca negustitor din provincia Dacia, așazat în Dalmația, la Salona [27]. Că el era stătător în acest oraș se vede din faptul că se strămutase aice cu familia lui, unde îi moare femeia, pe care o îngroapă. După cît se vede acest Aquila era un corespondent al unei case de negoț din Dacia. Aiure întîlnim un decurion al Sarmizagetuzei, aflîndusе în insula Lemnos, unde probabil că petrecea tot în pricini de negoț [28]. Asociațiunile, sufletul întreprinderilor comerciale, înlesniau desvălirea afacerilor după cum colegiile industriale protegiuau munca; de aceea printre mai multe contracte de vînzare, cumpărare, închiriere, împrumut și depozit, s'a găsit în tablele cerate de la Verespatak și 2 contracte de societate. Unul din ele conține o societate pentru împrumuturi de bani, încheiată între Cassius Frontinus și Iulius Alexander pe termin de 16 luni, în care cel dintăiu pune 500 iar al doile 267 de denari (167 Mart 28). Este de adnis că numerul afacerilor de împrumuturi de bani, era în destul de mare, pentru a se înjgheba o societate pe un termin așa de scurt [29]. Că acești societari exercitau meseria de cămătari încă înainte de a-și uni puterile spre a exploata mai bine această îndămănatecă meserie, se vede de pe acea că se află un sinet încă din 162

27. C. I. L., III, 1, No. 2086: D. M. V. Ursinae conjugi incomparabili defunctae annis..., mensis VI, dies V, Aurelius Aquila decurio Patavissensis negotiator es provincia Dacia bene merenti posuit et sibi, cum qua vixit annis VII sine ulla querela." (găsită în Dalmația).

28. *Goos*, Arhiv, p. 119, nota 61.

29. C. I. L., III, 2. Tabulae No. XIII: „Inter Cassium Frontinum et Iulium Alexandrum societas danistaria (danista=cămătar) ex X Kal. Ianuarias quae proximae fuerunt Pudente et Polione cos. (166 dec. 23) in pridie idus

Oct. 20, in care Iulius Alexander imprumută cu 60 de denari pe Alexander Cari, stipulîndu-și o dobîndă acăreia cifră din nefericire nu se poate ceti cu siguranță [30]. De aceea și in actul de tovărășie incheiet cu Cassius Frontinus sau Palombul, el spune că banii sei, 500 de dinari, sunt aduși in numerar sau *in fructuo*, adecă puși la fructificare, sau dați cu dobîndă.

Aceste sunt prea săracele notiti pe care afundarea societății din Dacia in noianul năvălirei barbare le au mai lăsat neperite din acea cumplită criză. De și ele ne spun foarte puțin asupra stărei economice a Daciei romane, totuși putem intrevedea că această stare era infloritoare și că toată viața economică a Daco-Romanilor se grupa in jurul indeletnicirei de căpitenie a țărei, exploatarea minelor. Am vĕzut insemnătatea acestora, in jurul cărora se născuse, lîngă agricultori care intrețineau viata poporației, și mai multe bresle de oameni, acăror existență este greu de explicat, dacă nu admitem că erau un ajutor neapărat producțiunei miniere. Așa numerul cel mare de ferari, de luntrași, plutași și utricolari, din care cei dintăi pregătiau uneltele pentru exploatarea minelor, ceilalți inlesniau transportul pe apă a le productelor extrase. Negutitorii Daciei, care mijlocau atît exportul cît și importul acestei țări, erau respîndiți in tot imperiul roman și toți acești agenți de producțiune erau prinși in spornicile legături a le intovărășirei.

Aprilis proximas venturas ita convenit ut quidquid in ea societate arrenatum fuerit lucrum damnumve acciderit aequis portionibus suscipere debebunt, qua societate intulit Iulius Alexander numeratos sive in fructo quingentos denarios et secundus Cassi Palumbi servus actor intulit denarios ducentos sexaginta septem (urmează mai multe condiții). Actum Densara V Kal. April. Vero et Quadrato cos. (167 Mart 28). Vezi alt contract, cu totul stirbit la No. XIV. *Goos* susține că ar fi 3 contracte (Arhiv. p. 119 ; al treile nu'l aflăm in Corpus.

30. C. I. L., III, 2, Tabulae No. V.

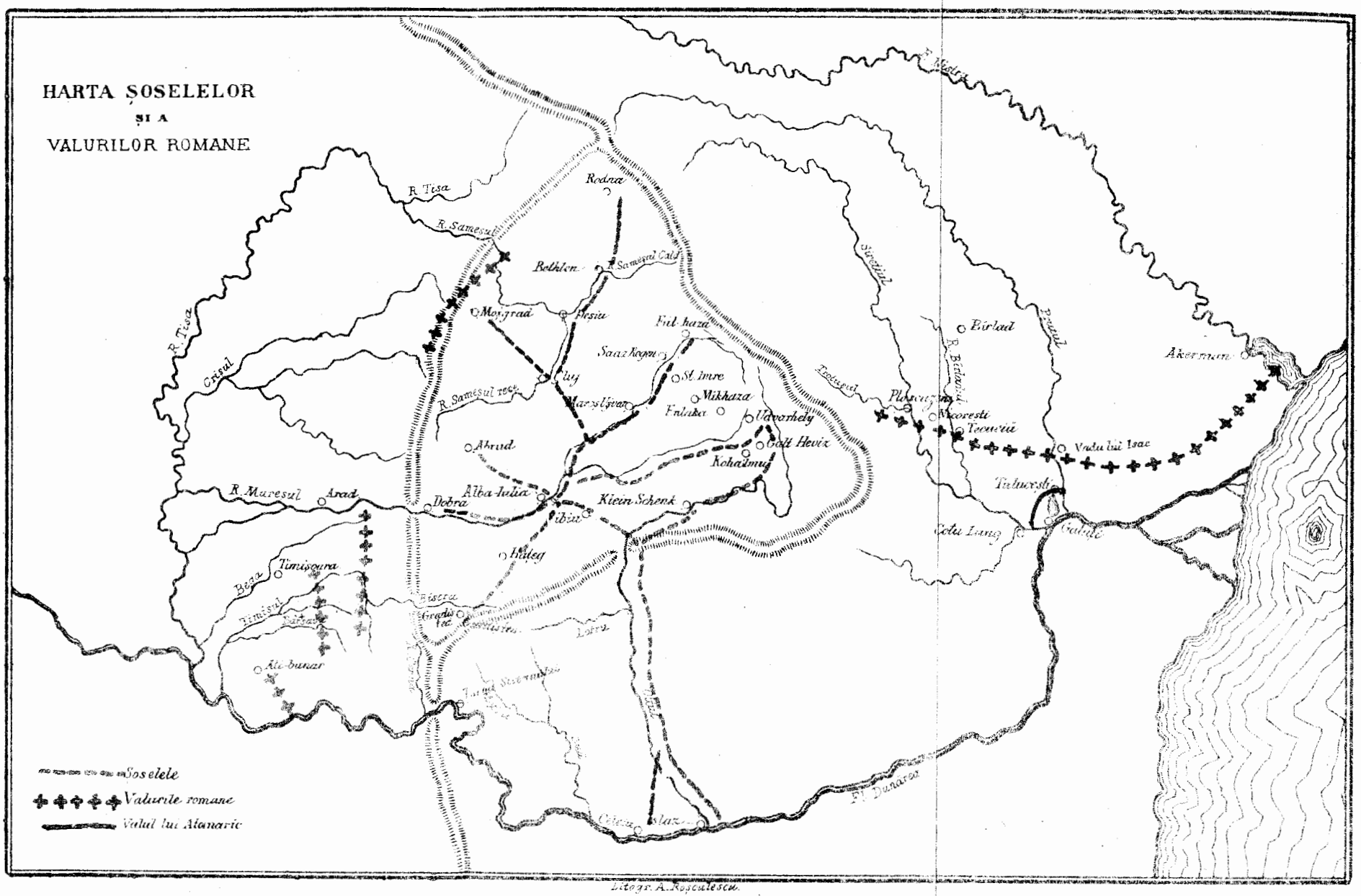
HARTA ȘOSELELOR
ȘI A
VALURILOR ROMANE
R. Tisa
R. Samesul
Rodna
Bethlen
R. Samesul Cald
Mosgrad
Sasiu
Fiul haza
Saaz kogen
Cluj
St. Imre
R. Samesul rece
Wikhaza
Marosvasar
Enlaka
Udvarhely
Abrud
Gelt Heviz
Kohalmuj
R. Muresul
Arad
Alba-Iulia
Dobra
Klein Schenk
Ibiu
Hateg
Timisoara
Bega
Timisul
Resita
Orsova
Ilidia
Alibunar
Dorna
Lacul Sarat
Ialomita
Ol. Dunarea
Slatina
Siretul
Birlad
R. Birladul
Prutul
Akerman
Plevna
Macoresti
Tecuciu
Vadu lui Isac
Tulucesti
Galatz
Colu Lung
Soselele
Valurile romane
Valul lui Atanaric
Litogr. A. Roșculescu.

2. CONSTRUCȚIUNILE.

Poporul Romanilor, aplicat din firea lui către viața practică trebuia să ingrijască in primul loc de nevoile materiale a le provinciilor și țărilor, care pe rînd veniau să mărească uriașa intindere a impărăției sale. Așa făcu el și cu Dacia, și de aceea expunerea stărei culturale a Daco-Romanilor se va intemeia mai ales pe urmele văzute lăsate in Dacia de stăpînirea romană. Construcțiunile care se inălțau pretutindene pe unde trecea piciorul roman, inzestrară in curînd și provincia Dacia cu toate acele intocmiri materiale, pe care Romanii le credeau neapărate pentru a asigura buna stare a poporațiilor impărătici.

Amintim intăi soselele, care de și in primul loc erau menite a inlesni mersul trupelor romane, slujiau și ca arterii mari de comunicațiune pentru celelalte indeletniciri a le vieței. Dacia infățoșa, după rămășițele ce se constată incă astăzi, o rețea bogată de șosele romane. Acele ce se pot recunoaște mai cu siguranță se intind prin Transilvania și Oltenia, și anume dintre ele a fost explorate pănă acuma următoarele ramuri: 1) De la Grădiștea la Hațeg și de acolo prin Kiskalău peste Mureș la Alba Iulia (Apulum), Maros-Ujvar (Salinae) și tot in sus, pe cursul Mureșului, intovărășindu'l cînd pe dreapta cînd pe stînga, pănă pe aproape de puntul, unde acest riu apucă directiunea sa sudvestică la Sasz-Regen și Fülhaza. 2) Din această ramură se desparte o cale laterală care pornește de la Alba-Iulia către Baia Abrudului, vechiul Alburnus maior, unde se aflau mine de aur, precum și in apropiere la Ve-

respatak. 3) Altă ramură laterală pleacă tot din Alba Iulia pe cursul Tîrnovei mari și merge până în țara Secuilor, la Odorheiul secuesc. 4) De pe calea ce conduce de la Alba Iulia către Sasz-Regen, se desface în dreptul Maroș-Ujvarului o linie spre nord prin Turda și Cluș către Moigrad, vechiul Porolissum, iar de la Cluș în sus se bifurcă iarăși o altă șosea, urmînd cursul Sameșului cald, până la confluentul seu cu Sameșul rece la Deeș, de unde urcă cursul acestuia până la Bethlen și apoi de aice, părăsind valea riului, apucă către Rodna și Bistrița, unde erau minele de argint. 5) Tot de la Alba-Iulia mai apucă o a cincea ramură spre sud-ost, prin Sibiu către pasul Turnului roș, prin care trece în Muntenia urmînd cursul Oltului, cînd pe dreapta cînd pe stînga, până lîngă gurile sale la Islaz, cu o ramură la Celeiu, unde era podul lui Constantin cel Mare. Nu departe de pasul Turnului-roș, după ce a trecut în Transilvania, această cale sudică a Romanilor da o ramură laterală răsăriteană, care apuca pe valea Oltului prin Klein-Schenk, Cohalmu și Homorod și ajunge și dînsa tot la Odorheiul secuesc, unde conducea și ramura a doua care se desfăcea din Alba Iulia pe valea Tîrnovei. 6) În sfîrșit mai amintim și șoseaua ce s'îndrepta către apus pe valea Mureșului spre gura lui, din care însă numai o parte, până la Dobra, a fost urmărită cu deplină siguranță [1].

Întinderea șoselelor către răsărit până aproape de Carpații moldovenești, la Bistrița spre nord și la Odorheiul secuesc mai la sud, dovedește că Romanii țineau să apere pasurile răsăritene a le Daciei, de unde mai ales dînsa era amenințată de neliniștitele popoare barbare. S'a și găsit urme de lagăre romane precum și inscripțiuni la *Vecz*, unde Mureșul esă din

1. Vezi harta de la sfîrșitul acestui număr.

strîmtorile munților; la *Szent-Imre* (Sânt-Imbru), la basa munților Gurghiului, așăzați pe stînga Mureșului; la *Mikhaza* pe cursul superior al Niaradului afluentul Mureșului de sus; la baza aceloraș munți, la *Enlaka* între cele două Tîrnave; la *Odorheiul secuesc* unde se sfîrșiau cele două ramuri a le șoselei romane ce pleca din Alba Iulia; la *Galt Heviz*, confluentul Homorodului cu Oltul și la *Bereczk* lîngă pasul Oituzului[2]. Toate aceste localități sunt așezate la baza Carpaților ce separă Transilvania de Moldova, și anume la locurile acele ce ofereau trecători mai indemănatece, încît se vede că Romanii întocmise la baza Carpaților orientali ai Transilvaniei un lanț întreg de întăriturĭ militare, menite a apăra provincia lor de năvălirile barbarilor.

Dacă însă despre răsărit Dacia se putea mult mai ușor apăra, proteguită fiind de înălțimele Carpaților, spre partea ei apusană, unde lanțul de munți este spart prin largile văi a le Sameșului și Mureșului, apărările ei firești fiind mult mai slabe, aceste trebuiau întărite prin lucrări omenești, care se și văd că au fost efectuate. Există anume pe lîngă Mojgrad, vechiul Porolissum, cel de pe urmă oraș al Daciei dinspre nord, un val roman, care începe din malul rîului Sameșului și merge încovăindu-se cu concavitatea spre Transilvania, pănă în malul Crișului repede închizînd astfel larga vale a Sameșului, și trecînd pe aproape de Moigrad, vechiul Porolissum.

Ceva mai jos, în dreptul Aradului, începe din malul Mureșului un alt val roman care trece peste rîurile Bega și Poganișul pănă lîngă rîul Caras. De la Timișoara în jos, pe unde era de apărat chiar cen-

2. Pentru pietrele găsite la Odorheiul secuiesc vezi *Goos*, archeologische Analekten in Arhiv, p. 173; pentru acele de la Galt-Heviz C. I. L., III, 1, No. 951—958; la Enlaka, No. 945—949; la Mikhaza, No. 944. In cele-lalte locuri sau găsit cărămizi legionare.

trul provinciei de barbarii apuseni, începe un al treile val roman, ce se întinde paralel cu cel d'întâiu pe din afara lui, și se coboară până în riul Bârsava. Partea sudostică a Banatului era apărată de un al patrule val, ce se întindea mai spre apus, de pe la Alibunar și se cobora până în Dunărea. Astfel vedem că laturea apusană a Daciei, mai slab întărită de natură, era mai pe tot percursul ei prevăzută cu întăriturî măestrite.

Pe lînga marile construcțiuni militare, precum erau șoselele și valurile, aceste din urmă prevăzute cu lagăre întărite, Dacia ne-a mai păstrat și urmele a numeroase ziditi civile, acăror ruine acopăr și astăzi încă locuri, în care adese ori plugul țăranului romîn restoarnă împreună cu brazda și pietre ce altă dată se înălțau în frumoase coloane peste suprafața pămîntului, sau dădeau adăpost oamenilor sub cupolele formate din ele, în contra elementelor atmosferice, care acuma le mănîncă și le darmă.

Dintre construcțiunile cele mai însemnate acăror urme se întîlnesc în Dacia, însemnăm întâi amfiteatrele, care slujiau, ca și în Roma, la jocurile de fiare și de gladiatori, petrecerile cele mai obicinuite a le Romanilor.

Astfel de ziditi se întîlniau nu numai cît în centrele mari, precum în Sarmizagetuza și Apulum, unde se vĕd și până astăzi ruinele lor, ci până în cetatea cea mai nordică a țărei, în Porolissum (la Moigrad), unde s'a găsit o inscripțiune, care amintește refacerea din nou a amfiteatrului celui daramat prin vechimea lui, de către împăratul Antonin Piul, sub îngrijirea lui Tiberiu Claudiu Quintilian procuratorul seu [3]. În-

3. C. I. L. III, 1, No. 836: „Imperator Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, Pontifex maximus, tribunicia potestate XX, imperator II. consul IV, pater patriae, amphitheatrum vetustate dilapsum denuo fecit, curante Tiberio Quintiliano procuratore suo."

scripțiunea fiind din timpul consulatului al IV-le al lui Antoniu, din anul 158, urmează că zidirea amfiteatrului, care se repara atunci, ca stricat prin vechimea lui, trebuia să dateze din timpul lui Traian. Această imprejurare ne arată însă că cele mai multe din localitățile dacice, a căror nume ni s'au păstrat, nu erau niște simple stațiuni sau sate neinsemnate, ci orașe importante, în care poporația era îndestul de numeroasă pentru a avea trebuință de petreceri publice. În afară de aceste orașe mai de samă, acăror număr și nume au fost reproduse mai sus [4], mai erau și sate așezate prin jurul lor, precum d. e.: *Imenmosum maior* (și *minor*), *Deusara*, *Kavieretium*, *Kartum*, lîngă Alburnus maior și altele, acăror nume au dispărut.

Pe lîngă amfiteatrum, se mai ridicau și alte zidiri de folos public. Așa apăductele care pretutindeni alimentau cu apă orașele romane, nu lipsiau nici în Dacia. Impăratul Hadrian aduce apă în Sarmizagetuza, prin ingrijirea lui Cneius Papirius Aelianus, propretorul seu, după cum ne arată o inscripție din anul 133 [5], care s'a găsit chiar la intrarea unui conduct subteran, pe unde vineau apele. Rămășițele unui altui apăduct se regăsesc în Alba Julia, unde era vechiul Apulum. Lîngă ruinele lui s'a găsit de asemene o inscripțiune, în care unul *Ulpianus Proculinus speculator* (supraveghetor) *legionis XIII Geminae Gordianae* ridică din pămînt o cișmea, care probabil că era alimentată din acel apăduct [6].

4. Mai sus p. 182.

5. C. I. L., III, 1, No. 1446: „Imperatori Caesari divi Traiani Parthici filio, divi Nervae nepoti, Traiano Hadriano Augusto, pontifici Maximo, tribunicia potestate XVI, consuli III, patri patriae, *aqua inducta* colonia dacica Sarmizagetusa per Cneium Papirium Aelianum, legatum eius pro praetore." Și pe timpul lui Adrian Sarmizagethuza purta tot numai numele de *colonia dacica*. Vezi mai sus, p. 241.

6. C. I. L., III, 1, No. 990: „Ex iussu dei Apollinis, *fontem aeternum* Ulpianus Proculinus, speculator legionis XIII Geminae Gordianae a solo restituit."

Este cunoscut că Romanii practicau foarte mult băile, ingrijind astfel cu stăruință de una din intăile condițiuni igienice, curățenia. Feredeile din Roma, cu sceaune pentru 2000 și 2400 de persoane, au rămas celebre pentru toate timpurile. Avem mai multe dovezi că și in Dacia erau băi pentru folosul locuitorilor, pe cît și altele speciale pentru trupele ce păzeau țara. Inscripțiunele ne arată existînd băi publice in Apulum, unde ziditorul lor ingrijește și de oloinl, cu care Romanii după bae își frecau corpul [7].

Tot in Apulum mai aflăm pe unul Publius Aelius Gemellus, care zidește pe cheltuiala lui o bae publică din temelie [8].

In Veczel pe riul Mureș, la indepărtare de o oară spre apus de Deva, in o localitate acărui nume daco-roman nu ni s'a păstrat, s'a găsit o inscripțiune, care adeverește că impăratul Pertinax (193 d. H.) au intocmit iarăși băile cohortei a II-a a Comagenilor, care ar fi fost ruinate prin vechime. Mai multe alte inscripțiuni arată apoi că aice era locul de stațiune a acestei cohorte [9].

In afară de asemene băi, care se vor fi aflat in toate localitățile unde se așazară Romanii, mai erau cunoscute și apele termale de la Mehadia, unde Daco-Românii căutînd insanătoșarea de suferințele lor, ei puseră mai multe pietre spre aducere aminte de a lor

---

(„Gefunden in einer Schlucht des nahen Berges, Mahmud, wo noch immer von der römischen Wasserleitung Trümmer zum Vorschein kommen.") Inscripția adusă de *Akner* sub No. 170, in care propretorul C. M. Drusus ar fi indepărtat torentele de apă, ce inecase Sarmizegetuza, este falsă. Vezi C. I. L., III, 1, p. 11.

7. Ephemeris epigraphica, II, No. 414: „balneas populo publice oleum posuit."

8. C. I. L., III, 1, No. 1006: „Fortunae Augustae sacrum Publius Aelius Gemellus, vir clarissimus, *perfecto a solo balneo* consecravit."

9. *Akner*, No. 253. „Imperator Caesar L. Septimius Severus Pertinax Augustus consul *balneas* cohortis II flaviae Commagenorum *vetustate dilabsas* restituit sub Polo Terentiano consulari III Daciarum, cnrante Sexto Bobio Scri-

vindecare. Cele mai multe din aceste inscripțiuni sunt dedicate lui Hercul, care era considerat de cei vechi ca dătătorul de putere și sănătate [10], pentru care el și este intitulat de *Salutiferus* [11] și este considerat ca *geniul locului* și anume a fîntînelor calde, după cum ne arată o piatră dedicată de Calpurnius Julianus legatul Moesiei, care venise și el să se curarisască la apele termale din Dacia [12]. Cu drept cuvînt deci se dau astăzi acestor băi numele de băile lui Hercule. Se mai găsesc însă dedicațiuni și lui Esculap și Higiei in o piatră pusă de un părinte pentru însănătoșarea din o grea boală a fiicei sale Iunia Cirila, prin virtutea apelor [13]. Acuma însă dorm cu toții și de veacuri, atît la tatăl cît și fiica lui, acei care altă dată mulțămeau zeilor pentru vindecarea lor! Une-ori se inchinau pietre deadreptul către zeii și spiritele apelor, precum am văzut mai sus că fac acei cinci delegați ai Daciei, trimiși ca să asiste in Roma la alegerea de consul a fostului legat al Daciei, Severianus [14]. Se vede prin urmare că aceste băi erau locuite statornic, ba chiar de o poporație numeroasă, cuprinzînd in ea și persoane insemnate, care puteră fi alese și trimise in capitală spre a reprezenta provincia la acea serbare. Apoi o inscripțiune ne spune incă că locul era colonie. S'a găsit anume in ruinele zidurilor cetățuei din Mehadia o piatră pusă de unul Paulus, de-

---

bonio, prafecto cohortis." Asupra Coh. II a Comagenilor, că își avea stațiunea in locul numit astăzi Veczel, vezi C. I. L., III, 1343, 1347, 1355, 1371—1374, 1379, găsite toate in Veczel sau incunjurimi.

10. *Pauly*, Realencyclopädie, III, p. 1177.

11. C. I. L., III, 1, No. 1572: „*Herculi Salutifero* Quintus Vibius Amillus aug(ur) coloniae dacicae pro salute Iuliani filii sui."

12. C. I. L., III, No. 1566: „Herculi„ genio loci, fontibus callidis Calpurnius Iulianus.... legatus Augusti propraetore...., Moesiae."

13. C. I. L., III, 1, No. 1561: „Aesculapi et Hygiae pro salute Iuniae Cyrillae, quod a longa infirmitate virtute aquarum numinis sui revocaverunt filiam, pater amantissimus eius votum solvit libens merito."

14. Mai sus p. 210.

curionul coloniei, soției sale preaiubite[15], in care titlul de colonie pare a se referi la stațiunea Ad-Mediam, afară decît dacă vom admite că colonia era Tierna, oraș apropiat de aceste băi, la gura Cernei in Dunărea[16].

Care era numele acestei așăzări balneare a Romanilor? Dacă cercetăm tabula Peutingeriană vedem că al doile drum, ce conducea de la Dunărea in interiorul Daciei, era pe la Taliatis, pe ripa dreaptă, și Tierna, pe cea stîngă a fluviului, ambele aceste stațiuni fiind așăzate intre Viminacium-Lederata in sus și Egeta-Drubetis in jos. Fiind deci așezată această cale intre celelalte doue, și anume arătată, pe tabula Peutingeriană, ca mult mai apropiată de calea prin Drubetis, decît de acea prin Lederata, este invederat că nu putea trece pe aiurea decît prin valea Cernei, și că stațiunea Tierna venia deci chiar la gura Cernei in Dunărea. A doua stațiune, insemnată după Tierna pe tabulă, este insă *Ad-Mediam*, care nu putea veni aiurea decît unde astăzi se află satul Mehadia, lîngă băile lui Hercule, unde s'a și găsit inscripțiunile amintite mai sus și incă altele[17].

Cultul atît roman cît și acel al religiunilor introduse in Dacia, prin coloniștii aduși aice din provincii, nevoia ridicarea a o mulțime de temple, despre existența cărora se regăsesc dovezi, atît in ruinele cît și in inscripțiunile aflate in Dacia. Dintre ruine amintim acele incă insemnate aflătoare la Grădiștea, vechea Sarmizagetuza și acele de la Alba Iulia, vechiul *A-*

15. C. I. L., III, 1, No. 1580: „Paulus, decurio coloniae, coniugi carissimae posuit."

16. *Mommsen* in C. I. L., III, 1, p. 248.

17. Numele de Mehadia, de unde vine și acela al județului apropiat al Munteniei. Mehedinți, este derivat de la acel roman de Ad-Median, prin metateza lui Ad-Mediam in *Mead-diam*, care schimbînd accentul și intărind pe *e*, a păstrat și sunetul acestuia neprefăcut in *ă*, după cum s'a făcut bună oară in *meză* din *media*.

pulum, precum și in alte părti a le Daciei. Din nefericire cumplita soartă de mai tîrziu a Daciei a dărămat aceste zidiri, mult mai deplin de cum s'a intîmplat in alte părți a le imperiului roman, incît de aceea ele sunt pe cît rari, pe atît și mai greu de recunoscut, la ce soiu de zidire au aparținut.

Inscripțiunile ne arată iarăși mai multe zidiri și reparări de temple: Astfeliu am vĕzut mai sus templul ridicat de patronul și de numa colegiului utricularilor pentru uzul membrilor acestuia, in Marga lîngă Grădiștea [18]. In anul 193 găsim pe un simplu militar a-l legiunei a XIII-a gemină, că ridică un templu cu un cadran solar din banii sei in Apulum, inchinat lui Jupiter și Junonei, pentru sănatatea impăratului Antonin Piul și a mumei sale Iulia Augusta [19]. Un augustal al colonici Apulum, numit Claudius Quintus, edifică din temelie un alt templu a lui Jupiter, și a Junonei care se surpase de vechime [20], și un fragment de inscripțiune ne mai arată incă un templu ruinat prin vechime, reintregit impreună cu statuele sale, de mai multe persoane din care se mai poate ceti numai numele unei femei, Vibidia [21]. Insfîrșit mai insemnăm pe doi militari din Istria. Flavius Iovinus și Flavius Paulus Biarcus, tatăl și fiul, care pun să se ridice un templu din temelie, pomeniți in o inscripțiune găsită in Temișoara [22]. Reparări parțiale ale templelor sunt pomenite mai de multe ori, precum pavelnirea curței unuia de cătră

18. Mai sus. p. 250.

19. C. I. L., III, 1. No. 1070: „I. O. M. et I. R. pro salute imperatoris M. Aurelii Antonini Pii Aug. et Iuliae Augustae matris Augusti, M. Ulpius Mucianus miles legionis XIII geminae *horologium e templum a solo de suo* ex voto fecit, Falcone et Claro consulibus."

20. C. I. L., III, 1, No. 1069: „*templum vetustate collapsum* a solo restituit."

21. C. I. L., III, 1, No. 1164.

22. *Akner*, No. 55. „*domum a fundamentis* iusserunt fabricari."

un oare care Probus in Sarmizagetuza, sau repararea unei statui a lui Jupiter de către preotul lui [23], și altele.

Mai tot atît de importante ca și templele erau casele de intrunire a le colegiilor, așăzăminte ce am vĕzut inflorind in Dacia cu atita strălucire. Se găsește astfeliu pe unul Tiberius Claudius Ianuarius, augustalul coloniei Sarmizagetuza și patronul decuriei I a colegiului fabrilor, care pune să zugrăvească porticul casei de intrunire a decuriei și să facă niște paturi pentru șederea la masă, după obiceiul roman; iar fiul seu, Claudius Verus, face la această zidire o intrare, o culme și un frontispiciu, pe care se puse inscripțiunea ce ne spune astăzi despre aceste lucrări [24].

Colegiul fabricanților de lină, care aprovizionau cu hainele trebuitoare lagărul cel mare din Apulum, ridică de asemene o casă de intrunire a colegiului cu un fronton din banii sei, sub auspiciile lui Lucius Pomponius Liberalis, legatul Daciei, in onoarea lui Pertinax și Mare-Aurel impăraților și Cesarului Septimius Geta [25].

Dintre alte zidiri, de care ne pomenesc inscripțiunile dacice, mai amintim sala de gardă cu portice și cu o sală de primire făcută de familia lui Marcu Aureliu Comatul, la comandamentul militar din Apulum [26]; inălțarea mai multor statui și columne in o-

23. C. I. L., III, 1, No. 1482; *Ahner*, No. 202.

24. Ephemeris epigraphica, IV No. 191: „Tib. Cl. Ianuarius Augustalis coloniae, patronus decuriae I. *picturam porticum et accubitum*; item Cl. Verus filius eius *proporticum et culinam et frontalem* ex suo fecerunt." Că decuria I era a colegiului fabrilor, vezi observațiile editorilor Efemeridelor, l. c. De aice se adeveresc cele spuse mai sus (p. 248) că fie-care decurie avea intocmirile unui colegiu, cu atît mai mult că decuria se arată ca avînd și patronul ei deosebit.

25. C. I. L., III, 1, No. 1174: „collegium cĕntonariorum *scholam cum actionu* pecunia sua fecit, dedicante L. Pomp. Liberale cos. Dac. III."

26. C. I. L., III, 1, No. 1096: „*cryptam cum porticibus et apparitorio* et *exedra* pecunia sua fecerunt libentes." Altă inscripțiune care amintește repara-

noarea împăraților, precum columna ridicată de veteranii legiunei a XIII-a gemină împăratului Comod in anul 151 [27], și altele.

S'a putut observa că cele mai multe construcțiuni sunt făcute din mijloace private și insemnarea *din banii sei* (ex sua pecunia, de suo, ex suo) revine mai in fiecare inscripțiune, care conține amintirea unei construcțiuni. Se știe că la Romani era o onoare de a cheltui in interesul public, și cetățenii își cîștigau un nume și titluri spre a fi aleși in deosebitele magistraturi, tocmai prin intrecerea lor de a se jărtfi pentru binele obștiei. Acelaș spirit care insufleția intreaga societate romană se vede strămutat și in centrul Carpaților; iar darnicia cu care cetățenii daco-romani cei mai avuți veniau in ajutorul obștiilor in sinul cărora trăiau și cîștigau, arată pe de o parte deplina infiltrare a caracterului și a feliului de viață roman in Dacia, pe cît pe de alta adevereste starea de prosperitate in care se afla această provincie sub oblăduireă romană, cu toate pericolele la care vom vedea că dînsa era expusă, prosperitate ce-și găsește cheea explicărei in o singură imprejurare, aceea că Dacia era California lumei vechi.

---

rea unui pod de către Aulus Crispus, prefectul legiunei a XIII-a pentru poporul din Sergidava (*Akner* No. 175) este falșă. Vezi *Mommsen* în C. I. L., III, 1, p. 11.

27. C. I. L., III, 1, No. 1174.

3. VIAȚA MORALĂ ȘI INTELECTUALĂ

Dacia fiind o provincie romană, viața morală și intelectuala a locuitorilor ei cată să fi fost o copie, în destul de credincioasă, a acelei din capitala imperiului roman. Nu vom reproduce în genere însă trăsăturile vieței romane, pentru a înțelege pe aceea din Dacia, ci ne v'om sluji și aice, pe cît va fi prin putință, cu știrile rămase din viața însuși de provincie a Daco-Romanilor, care tocmai în acest punt sunt din nenorocire din cele mai sărace.

Începînd cu cunoștințele Daco-Romanilor, constatăm mai întăi un grad în destul de mare de cultură, întru cît cunoștința scrierei și a cetirei era așa de răspîndită. Într'adevăr numeroasele inscripțiuni, găsite în toate unghiurile Daciei romane, dovedesc că știința de carte era obicinuită la poporul din Dacia, cel puțin la poporația superioară, căci am găsit mai sus pe proprietarii particulari ai minelor de aur, neștiutori de carte, în unanimitatea tuturor celor amintiți de inscripțiuni. Suntem deci îndreptățiți a admite că literatura nu va fi fost cu totul străină Daco-Romanilor, mai ales după ce va fi trecut prima furie a aurului, și locuitorii Daciei vor fi intrat în o viață mai normală și mai liniștită. Că nu era cu totul neîngrijit cultul muselor pe lîngă acel a-l lui Mamon, se vede din mai multe inscripțiuni scrise în versuri, sau cel puțin în o formă care nu mai este curat epigrafică, ci îmbracă un caracter literar. Aceste inscripțiuni se găsesc pe unele morminte, care

inghițau în recele lor sîn, o perdere cu deosebire dureroasă, și pentru exprimarea căreia limba lua accentul, mai deadreptul în legătură cu inima, a poesiei. Astfel întîlnim în o inscripțiune din Apulum, pusă pe mormîntul unei copilițe de 5 ani, următoarele cuvinte, îmbracate în versuri latine, de și nu prea corecte:

„Copila de cinci ani aice ce s 'ascunde
Din Emiliu născută și din mama Plotia
Numită după ambii Plotia Emilia
Răpită fu de moarte din pragul chiar al vieții" [1].

Într'o a doua inscripțiune se întrebuințază ca epitaf o formă cam neobicinuită. Moarta, care este Marcelina, femeia unuia Aelius, vorbește ca însuși și spune că:

„Singurul ei soț (fusese deci *univira*, adecă numai odată măritată, un mare merit în acel timp de destrăbălare a moravurilor) care au iubit'o atît de mult, a pus acea piatră în semn de pietate și ca amintire a iubirei sale" [2].

O a treia inscripțiune e alcătuită iarăși de însuș acela ce era să fie acoperit de ea, în cuvintele următoare:

„Lui Publio Aeliu Ulpiu veteran dintre decurioni.
Lung imi plăcu prin muncă sfințirea acestei odihne
Ca să primească membrele mele cele-obosite
Prin onoruri și sarcini purtate în grelele vremuri.
Însuș Ulpiu 'ngriji epitaful, mormîntul făcut 'au
Ca adăpost mădularelor sale, supus fiind soartei" [3].

---

1. C. I. L., III, 1, No. 1228: „Diis Manibus. Quinque hic annorum aetatis conditur infans. Aemilius ermes hanc generavit; matris de nomine dixit Plotiam, patris praenomen Aemiliam. Vixit, rapuit quam mors in limine vitae."

2. C. I. L., 1, No. 1537: „D. M. Hic pietatis honos, haec sunt pia dona mariti cui multum dilecta fui ego Marcellina pro merita que mihi solus coniunx Aelius etiam post obitum memor amoris dicat."

3. C. I. L., III, 1, No. 1552:

„Publio Aelio Ulpio veterano ex decurionis.
Hanc sedem longo placuit sacrare labori
Hanc requiem fessos tandem qua conderet artus

O a patra inscripție, redactată tot în versuri, este pusă de unul Bassus la întăriturile orașului dac Germisara. În ea se vorbește însă și de un geniu al apelor, de o nimfă podoabă a pădurilor, încît înțelesul ei ar fi cam confuz, dacă nu ar fi explicat prin starea de astăzi a localității unde a fost găsită. Iată acea inscripție:

„Piatra din munte de marmură scoasă ți-am dedicat'o
Nimfo, regină a undelor, slava pădurei
Care tu Bessus ai consacrat'o prin ruga-ți ferbinte
Pentru întăriturile Germisarei“ [4].

Această piatră a fost găsită la satul Ghelmariu, între Orăștia și Alba-Iulia, pe cursul Mureșului. De ceea parte a rîului se văd în dreptul satului și astăzi încă ruine de băi romane. Piatra a fost deci dedicată apei care alimenta băile și întăriturilor cetății dace. Numele de astăzi al localității *Ghelmariu* este inviderat derivat din *Germisara* prin schimbarea consoanelor lichide *r* în *l*, și elisiunea silabei mijlocii.

Aceste cîte-va rămășiți literare păstrate pe filele pietrelor mormîntale sunt foarte prețioase. Ele ne arată că cultura literară nu era cu totul străină de pămîntul Daciei romane, și că atunci cînd simțimîntul se incorda sub imboldirea unei înalte cugetări, se găsiau și în Dacia niște accente mai pasionate pentru a le exprima.

Ulpius emeritis longaevi muneris annis
Ipse suo curam titulo dedit, ipse sepulchri
Arbiter, hospitium membris fatoque paravit.“

4. C. I. L., III. 1. No. 1935:

Hanc tibi marmoreo caesam de monte dicavi
Regina undarum, nympha, decus nemorum
Voto damnasti perfecta quam prece Bassus
Moenitae propter moenia Germisarae.“

Asupra derivării numelui Ghelmariu din Germisara ne au atras luarea aminte colegul nostru Dl *Aron Densușanu*. Notăm că această inscripție a fost găsită în ruinele băilor de la Al-Gyögy, în fața satului Ghelmariu, între Orăștia și Alba Iulia.

Ce alte indeletniciri culturale se vor fi săvârșit în în Dacia nu putem ști, în lipsă totală de ori ce soiu de împărtășiri. Atîta se mai poate adăogi că știința, sau mai bine zis arta medicinei era practicată și în Dacia, ca și în rămășița imperiului roman. S'a găsit pecetea unui medic de ochi, care conține următoarea reclamă. Pe fie care din cele patru fețe a le pecetei se vĕd anunțate următoarele:

a) Medicament de întrebuințat după criza curgerei ochilor a lui Titus Attius Divixtus.

b) *Vin parfumat pentru criza boalei ochilor a lui* Titus Attius Divixtus.

c) Colir pentru cicatricele vechi a lui Titus Attius Divixtus.

d) Medicament pentru tăerea curgerei chiar de la început a lui Titus Attius Divixtus [5].

Această pecete a fost găsită la Apulum și ne arată nu numai că arta medicală era cultivată în Dacia, dar că dînsa era specializată după diferitele boli.

Asupra vieței religioase a Daco-Romanilor ne rămâne de adaus, pe lîngă cele arătate mai sus despre culturile romane și cele asiatice, și urmele existenței cultului creștin în Dacia romană. Aceste urme nu ne sunt date de inscripțiuni, de oare ce religia creștină fiind persecutată în tot timpul cît Dacia stătu sub Romani, trebuia să trăiască ascunsă, în provincii poate chiar mai reu decît în marele vîrtej al capitalei. Limba romînă ne au păstrat însă niște cuvinte, care sunt o dovadă invederată, că poporul ce o vorbește a trebuit să fi cunoscut noțiunile creștine, încă de pe timpul stăpînirei romane, după cum vom vedea-o mai jos.

---

[5] C. I. L., III. 1, No. 1636:
„Titi Atti Divixti diazmyrnes post impetum lippitudinis.
Titi Atti Divixti nardinum ad impetum lippitudinis.
Titi Atti Divixti diamisus ad vetera cicatrices.
Titi Atti Divixti dialibanum ad impetum ex ovo."

IV

ISTORIA DACIEI SUB ROMANI

1. DE LA TRAIAN LA AURELIAN.

Cît timp trăi întemeetorul Daciei, creațiunea lui fu respectată de popoarele înconjurătoare. Teama de numele lui Traian era mai bun scut al provinciei, decît însuși legiunile ce o apărau.

De îndată însă ce Traian închise ochii, începu pentru Dacia o perioadă de neliniște, care se sfîrși cu părăsirea ei de către Romani în prada barbarilor. Chiar pe timpul lui *Hadrian* (117-138) găsim o năvălire a Sarmaților și Roxolanilor în provinciile răsăritene a le imperiului roman, și anume peste Dunărea. Regele Roxalanilor, popor de ginte sarmatică, care locuia prin cîmpiile de la răsăritul Carpaților moldovenești, supărat pentru că i se redusese prezenturile anuale, ce i se plătiau probabil încă de pe timpul lui Domițian, năvălește în Moesia. Cu el se unesc alte popoare sarmate, care probabil locuiau

către apusul Daciei și atacă această provincie, astfel că împăratul Hadrian este nevoit să meargă in contra lor către Dunărea [1].

Autorii vechi spun că Hadrian, ar fi avut gîndul să părăsască și Dacia, precum făcuse cu celelalte cuceriri a le lui Traian de peste Eufrat, spre a retrage astfel marginele imperiului roman la niște granițî mai ușoare de apărat. Se spune chiar că el ar fi vroit să iee această măsură din gelozie către gloria lui Traian; dar ar fi fost oprit de generalii sei, care îi spuseră că ar fi păcat să se lese atîta Romani in prada barbarilor. Cassius adauge că el puse să strice și podul de piatră cel construit de Traian [2].

Nu credem că se pot respinge in totul aceste mărturisiri, și trebue cercetat pănă unde ele pot fi adevărate. Este netăgăduit că Hadrian a răstrîns și intărit marginele imperiului roman. Astfel el părăsi adăugirile făcute peste Eufrat de către predecesorul seu, și anume Armenia, Mesopotania și Asiria, in care provincii nu se stăbuiseră nici un singur roman, și care puteau fi perdute la cea d'intăi ciocnire cu popoarelor incunjurătoare. Paralel cu această politică înțeleaptă, îl videm luînd măsurile cele mai energice, pentru a intări marginele imperiului, contra loviturilor popoarelor barbare, care incepuse a se mișca in afară de sfera imperiului. Astfel el ordonă ridicarea zidiului de apărare la nordul Britaniei, celei adause imperiului de Vespasian, spre a o apăra dinspre Caledonia, lăcașul prădalnicilor Picți și Scoți; drege apoi și reintărește, in părțile slăbite, celalt zid

1. *Spartianus*, Hadr., V: „Sarmatae bellum inferebant, Audito tumultu Sarmatorum et Roxolanorum, praemissis exercitibus, Moesiam petiit."

2. *Dio Cassius*, LXVIII, 13; *Eutropius*, VIII: „qui (Hadrianus) gloriam invidens Traiani, statim provincias tres reliquit quas Traianus addiderat et de Assyria, Mesopotamia et Armenia revocavit exercitus. Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur."

inceput de Romani, încă de pe timpul lui Tiberius, între Dunăre și Rin, pentru apărarea de năvălirile germane, și care fusese sfîrșit de Traian, pe cînd era generalul lui Domițian în Germania.

La Dunărea inferioară imperiul roman era apărat numai prin muntoasa Dacie, până pe lîngă gurile fluviului ce o încingea. Către revărsarea lui în mare însă, se întindea legătura cîmpiei dunărene cu șesul oriental al Europei. Romanii trebuiră să ice și aici măsurile de apărare, cu care ei acoperiau granițele slabe a le împărăției lor. După cît se pare ei începură a face întăriturî în aceste părți, încă de la cucerirea Moesiei, care deveni o însemnată posesiune romană, mai întăi prin poziția ei comercială, ca devărsatoare a mai tuturor regiunilor nordice către imperiul roman; apoi prin acea strategică, ca una din știrbiturile de căpitenie a le granițelor firești a le împărției, pe unde puteau pătrunde barbarii către lăuntrul ei. De aceea se și iau, nu se știe cînd, măsuri de întărire foarte serioase a le gurilor Dunărei. Legiunea a V-a macedonică, care luase parte la expedițiile dacice, este strămutată în Scythia minor (Dobrogia de astăzi), după răpunerea lui Decebal și așăzată în *Troesmis* (Igliță), unde s'a desgropat întregul lagăr întărit al acestei legiuni, presurat cu nenumărate inscripțiuni. Garnizoana din Troesmis își găsise un punt de sprijin în orașul Tyras, veche colonie a Miletului de la gurile Nistrului (lîngă Akermanul sau Cetatea Albă de astăzi). Romanii ne socotind de îndestulătoare linia de apărare formată de Dunărea, care înghețînd iarna, așternea un pod peste valurile sale, săpase un șanț la nordul acestui fluviu în Basarabia inferioară, a cărui urme se vĕd încă astăzi, pornind de la vadul lui Isac pe Prut și mergînd pe deasupra lacului Ialpug, prin coada lacului Catlabug și apoi spre nord-ost prin cozile la-

carilor Kitaia și Sasik, probabil până la orașul Akerman. Acest val roman, menit a închide calea barbarilor pe la gurile Dunărei, se întindea însă și în Moldova sudică, plecînd aice de la Prut, în dreptul Vadului lui Isac, și mergînd spre Tecuci, Nicorești, Ploscuzeni pe Siretiu, Ajud și până în munții Transilvaniei. Fără această continuare a valului roman dincoace de Prut, până în Carpați, acel din Basarabia n'ar fi avut nici un scop, întru cît barbarii l'ar fi putut încunjura trecînd prin Moldova [4]. Cînd se va fi ridicat și acest val nu se știe. Probabil însă că și Hadrian, pe care l'am văzut îngrijind cu atîta stăruință de întărirea granițelor imperiului, el care apoi slujise în legiunea a V-a macedonică în Troesmis, ca tribun pe timpul lui Domitian, luase parte la aceste lucrări [5]. Medaliile și inscripțiunile săpate de locuitorii din Tonic în onoarea lui Hadrian cu prilejul venirei sale în Moesia [6], dovedesc că el a fost chiar pe la gurile fluviului, pe unde Roxolanii și Sarmații atacase provincia și deci, după respingerea acestora, el va fi luat măsuri de întărire și pentru această parte mai expusă a imperiului roman.

Este de crezut că un împărat cumpătat și îngrijitor de soarta imperiului cum era Hadrian, care se retrăsese în Asia până la linia Eufratului, văzînd atacurile barbarilor îndreptate la Dunărea de jos, va fi spus în un moment de răsgîndire, că are să părăsască și Dacia, spre a se retrage și în Europa la linia Dunărei. Prietinii sei, îngrijiți pentru soarta co-

---

4. Existența acestui val în Moldova a fost descoperită de Dl *C. Schuhardt* în anul 1885. Vezi o dare de samă a excursiunei sale publicată în Weserzeitung din 27 Mai 1885 No. 13,800, Vezi carta valurilor și șoselelor romane la p. 253.

5. *Spartianus*, Hadr., II.

6. C. I. L., III, 1, No. 765: „Hadriano, ordo populusque Tomitanorum." (găsită la Constanța).

loniștilor, ce erau să rămînă părăsiți în prada barbarilor, se siliră să'l întoarcă de la acest gînd, ceea ce le fu cu atîta mai ușor, cu cît însuș Hadrian nu'l însoțise de o hotărîre, și această scenă, poate mai mult teatrală decît reală, petrecută între Hadrian și generalii sei, își găsi un resunet în incunjurimea sa, care fu transmis posterității de către Eutropiu, scriitor din veacul al IV-le d. Hr. Dio Cassius însă ne aduce un fapt, din care ar rezulta că Hadrian ar fi pus gîndul seu chiar în lucrare, destrugînd podul de piatră ridicat de Traian. Dacă este să dăm crezare spuselor lui Dio, atunci soarta Daciei ar fi fost cu totul alta de la Hadrian înainte, deslipită de imperiul roman prin surparea monumentalei lucrări a lui Apolodor, și aruncată deci încă de pe atunci în sfera popoarelor barbare. Cum s'ar putea însă explica în această ipoteză, legăturile atît de strînse mărturisite între Dacia și imperiul roman, atît sub Hadrian cît și sub urmașii sei, legături ce vor apăra în rîndurile următoare? Apoi, dacă Hadrian au ascultat de rugămințele prietinelor sei și nu au părăsit Dacia, cum să se explice atunci dărămarea podului? Nu mai rămîne nici o îndoială că Hadrian ar fi trebuit întăi să hotărască părăsirea Daciei și apoi, după ce va fi retras, pe podul ce o lega de imperiul roman, oștirile sale și cetățenii acei ce ar fi avut să o părăsască, să fi dat ordinul stricărei lui. Dărămarea acestuia trebuia să fie actul, nu cel d'întăi, ci acel de pe urmă al părăsirei provinciei transdunărene. În loc de aceasta ce ne spune Eutropiu? că Hadrian avuse numai intențiunea de a părăsi Dacia, dar că fusese întors de la acest gînd de către prietinii sei; prin urmare că nici nu apucase a-l pune în lucrare.

Cu toate aceste contimporanul lui Hadrian, vrednicul de credință Dio Cassius, spune anumit că acest împărat au dărămat podul și, cu toate că am con-

statat o imposibilitate logică și de fapt ca Hadrian să fi indeplinit asemene lucru, trebue să căutăm a explica, in această ipoteză, cuvintele istoricului Romei. Impăcarea nu va fi grea, dacă amintim că scrierile lui Cassius, astfel cum le avem noi astăzi, nu ne vin toate de a dreptul de la el, ci mai multe părți, intre altele anume viața lui Hadrian, ne au fost păstrate numai in niște extracte, făcute tocmai in veacul al XI-le de către unul Xiphilinus. Modul de extragere a epitomatorilor vechi este insă cunoscut; ei amestecau adesori părerile lor printre rîndurile imprumutate din scriitorii pe care-i decopiau, incît este de admis că Xiphilinus va fi adăugit, din propriile sale științi, greșita versiune a stricărei podului de către Hadrian, care pod pe timpul lui Xiphilinus era intr'adevăr dărămat, dar care dărămare, după logica lucrurilor, nu s'a putut săvîrși decît de adevăratul părăsitor al Daciei și destrugător al lucrărei lui Traian, impăratul Aurelian [7]. De altfel dacă insuși Dio Cassius ar fi notat acea desființare, cum ar fi oare cu putință ca Eutropius, care a cules fără indoeală din Cassius cele mai multe din științile sale privitoare la aceste lucruri, să spună despre intențiunea lui Hadrian, de a părăsi cucerirea lui Traian, și să nu insemne nimic despre semnul văzut al acestei intențiuni, stricarea podului? Dacă insă această versiune s'au adaos de Xiphilinus, posterior cu atîtea veacuri lui Eutropius, la textul istoricului grec, atunci ințelegem cum de Eutropius nu o pomenește.

Astfel ni se pare pe deplin lămurită chestiunea scopului lui Hadrian de a părăsi Dacia, și redusă la adevăratele ei proporțiuni, o gîndire rostită intr'un

7. Comp. *Duruy*, Histoire romaine, Paris 1879 IV, p. 331, nota. Dl. Duruy însă merge prea departe. cînd pune in indoială chiar intenția atribuită lui Hadrian de a părăsi Dacia.

moment de turburare, ne urmată însă de nici o punere in lucrare. De aceea și vedem că Hadrian, departe de a nu se mai ingriji de provincia transdunăreană a imperiului, ridică in ea mai multe construcțiuni [8], și tot de aice se vede că Hadrian in loc de a fi considerat de contimpuranii sei ca un micșurător al cucerirei lui Traian, este privit din contra de intăritorul ei, fiind titluit pe medaliile timpului seu de «restitutor Daciae», iar coloniștii ei inșii se fericesc de ingrijirea impărătului pentru ei, numind provincia pe aceleași medalii, „Dacia felix". Pe ele se vede provincia Dacia, simbolizată in chipul unei femei, șezînd pe o stîncă, și ținînd intr'o mînă o sabie incovăiată, arma națională a Dacilor, iar in cealaltă niște struguri, dovadă pe de o parte că in Dacia se urma cu cultura vinului, existentă incă de pe timpurile dinaintea Geto-Dacilor, de pe a le Agatirșilor; pe de alta insă că provincia lui Traian era privită și pe timpul lui Hadrian ca o stavilă puternică, care reținea prin munții ei șivoiul năvălirei.

Antoninus Pius (138-161), ne spun istoricii vechi că au avut de răspins atacuri de a le Germanilor, Indeilor și Dacilor. Mai insemnată este insă știrea că acest impărat avu de inăbușit chiar in Dacia o răscoală a provincialilor, ceea ce ne putîndu-se referi la poporațiunea romană, trebue numai decît atribuit celei de origine dacă, și anume, precum am vĕzut mai sus, la Dacii din afară de provincia romană supuși acesteia ca tributari, poate chiar la Dacii din provincia anexată, care pănă atunci nu se romanizase incă [9].

---

8. Mai sus p. 257, unde am adus inscripția care constată că Hadrian ar fi construit un apăduct in Sarmisagetuza.

9. *Capitolinus*, V: „Germanos et *Dacos* et multas gentes atque Iudaeos contudit per praesides et legatos." *Lampridius*, Anton. XIII: „Victi Daci Pan-

Despre ingrijirea de care Dacia se bucura sub domnia acestui impărat, celui mai bun din lungul şir al autocraţilor Romani, ne dă o dovadă inscripţiunea adusă mai sus, care aminteşte nişte lucrări de folos obştesc făcute de Antonin in Dacia [10].

Răsboiul cu Marcomanii, intîmplat pe timpul lui *Marc-Aurel* (161-180), exercită o insemnată inriurire asupra stării provinciei lui Traian. Acest popor german se puse in fruntea unei lige anti-romane, in care luptau alături cu popoare germane şi de cele sarmate, mai ales Iazigii, care ameninţau Dacia. Impăratul cu armata lui era la Vindobona şi se răzăma spre dreapta lui pe Dacia, acărei trupe erau comandate de Claudius Fronto, numit guvernator de odată şi al Daciei şi al Moesiei superioare, spre a avea mai multe legiuni la dispoziţia lui. Sarmizagetuza, ce era mai ales ameninţată de barbari, este mîntuită de pericol prin apărarea lui Fronto, şi cetatea recunoscătoare îi pune spre amintire o piatră, care s'a păstrat, inchinată prea vestitului general [11]. O altă inscripţiune mulţămeşte impăratului Marc-Aurel pentru scăparea ţărei din *indoitul pericol* ce o ameninţa. Probabil că odată cu răscoala Marcomanilor, vor fi incercat şi Dacii din afara provinciei romane un atac asupra capitaliei [12]. Ca o urmare a acestui răs-

---

noniaeque compositae, in Britannia, in Germania et *in Dacia* imperium eius *recusantibus provincialibus*, quae omnia ista per duces sedata sunt." Comp. mai sus, p. 205.

10. Mai sus p. 256, unde am adus inscripţia care arată pe impăratul Antonin reparînd amfiteatrul din Porolissum.

11. C. I. L., III, 1, No. 1457: „Cl. Frontoni legato Augusti propraetore trium Daciarum et Moesiae superioris, colonia Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizagethusa, patrono, *fortissimo duci, amplissimo praesidi*."

12. Ephem. epigr. IV, No. 188: „Imp. Caes. Marco Aurelio Antonino colonia Ulpia Traiana Augusta dacica, *anceps periculo, virtutibus restituta*." Anceps periculum poate insă insemna şi pericul mare. Vezi şi teza de licenţă a d-lui *Ioan Bogdan*, Istoria coloniei Sarmizagetuza. Iaşi 1885 p. 32.

boiu pentru Dacia, aflăm așăzarea mai multor fugari și prinși barbari in cuprinsul ei [13].

Urmașul lui Marc-Aurel, *Comod*, (180-192) susține o luptă cu Sarmații și este numit «Sarmaticus». Pe timpul lui, legatul seu din Dacia, Sabinianus, avînd o luptă cu Dacii de la marginea provinciei, îi bate și strămută 12000 de familii dintre ei, in lăuntrul Daciei [14].

Septimiu Sever (192-211) este unul din impărații acei ce iau o mai de aproape ingrijire de Dacia. El aduce aice legiunea a V-a macedonică, spre a intări garnizoana ei; așază accastă legiune in Potaisa, unde ridică spre folosul ei un edificiu, probabil niște băi; preface acest oraș, care trebui, indată ce devenia centru militar, să dobîndească și un contigent insemnat de element civil roman, la rangul de colonie, și intemeiază la Turnu-Severinului castrele noue Severiane [15]. Dacia recunoscătoare, pentru interesul ce-i purta impăratul, îi dedică mai multe inscripțiuni [16].

Pănă acuma insă se pomenise numai de vechii dușmani ai provinciei romane, care fusese deposedați de teritoriul lor prin cucerirea romană, Sarmații și Dacii acei ce nu primise stăpînirea romană, cînd de odată pe timpul lui *Caracala* (211-217) se vestește despre un nou soiu de barbari, care necunoscut pănă atunci, trebuia să inspire o groază și mai pronunțată bîntuiților locuitori ai Daciei. Era vorba de *Goți*, ce se coborîse in acel timp de pe țărmurile mărei Baltice pe acele a le mărei Negre și care inaintau amenințători asupra imperiului roman. Se spune chiar

---

13. *Dio Cassius*, LXXI, 11.

14. *Idem* LXXII, 3. Inscripția din *Ackner* No. 726, de pe timpul lui Commodus: „quanquam furiis Daciae nulla spes pacis ac salutis relinquitur" este falșă.

15. Introducerea lui *Mommsen* la Potaissa, C. I. L., III, 1, p. 172. Mai sus, p. 208.

16. C. I. L., 1, No. 1439 și 1462.

că împăratul Caracala i-ar fi întîmpinat pe malurile Dunărei, respingîndu-i înainte de a fi pus piciorul lor pe pămîntul roman [17]. Urmașul seu *Alexandru Severus* respinge o năvălire gotică, acăruia obiectiv pare a fi fost Dacia [18].

După ce *Maximian Thrax* (235-238) răspinge un atac al Dacilor și Sarmaților, pentru care și dobîndește titlul de «Dacicus și Sarmaticus» [19], incep sub *Gordian* (238-244) Goții a pătrunde chiar in Dacia. In anul 244 impăratul îi bate și îi alungă din provincie [20]. Locuitorii recunoscători dedică mai multe pietre cu inscripțiuni acestui impărat. Se vede că Sarmizagethuza se bucura mai ales de protecțiunea impăratului, fiind ridicată după cît se vede de el la rangul de metropolă a orașelor dace [21]. Sub *Filip Arabul* (244-249) Goții combină atacul lor asupra Daciei cu un altul asupra Moesiei, trecînd Dunărea cam pe la Giurgiu, și atacînd cetatea Marcianopolis (astăzi Preslav nu departe de Varna), pe care o silesc să se rescumpere cu o mare sumă de bani [22]. Este invederat că atacul Goților asupra Daciei s'a făcut din cîmpia muntenă, care stă in legătură cu șesul oriental al Europei, cutrecrat de poporul got, ce era pe atunci in stare nomadă, deci prin pasul Turnului-roș, pe unde chiar îi iubia frumoasa șosea așternută de Romani, insă pentru alte scopuri decît spre a servi Goților de indreptător peste cetatea de munți ce incunjura Dacia.

Reținuți puțin prin luptele lor cu Gepizii, Goții

17. *Spartianus* in Caracalla, X.
18. *Petrus Patricius*, Excerpta de legat., ed. Bonn, p. 124.
19. *Herodian*, VII, 2.
20. *Capitolinus*, Max et Balb., XVI; *Petrus Patricius*, ed. Bonn, p. 124.
21. C. I. L., III, 1, No. 1432 și 1454. No. 1456, din 238, dă pentru prima oară capitaliei Daciei acest titlu de „metropolis" reprodus apoi și in No. 1175 din 239 și in altele. Comp. *Bogdan*, Istoria coloniei Sarmizagetuza, p. 39.
22. *Iordanes*, XVI.

după ce răpun pe aceștia, inundează din nou Moesia. Răspinși întâi de împăratul *Decius* (249-251) la Nicopolis lîngă riul Iantra [23], ei sfarămă curînd după aceea armata lui și prădă orașul Filipopoli din sudul Hemului, după care se varsă peste întreaga Macedonie și pătrund spre sud pînă la Termopile, unde o împotrivire energică ajutată de poziția locului, îi silește să se retragă iarăși către Moesia. Aice le eșă împotrivă împăratul Decius. Goții, desorganizați prin prădăciunile lor, ofer pacea. Împăratul le pune condițiuni care împing pe Goți la o luptă desperată, în care întreaga armată romană este nimicită și împăratul el însuși se încacă într'o mlaștină (251) [24]. Se vede că împotrivirea lui Decius, scăpase Dacia de pericolul devastării, de oare-ce în o inscripțiune acest împărat este numit *reintemeetor al Daciei*, de către *noua* colonie din Apulum. Colonia fusese înființată încă pe timpul lui Commodus (180-192); prin urmare nu mai era nouă, acuma vr'o 60 de ani după aceea. Se vede deci că colonia nouă vroia să zică *din nou întocmită*, după devastarea Goților [25].

Goții întinzîndu-și stăpînirea pe coastele mărei Negre, și punînd mînă pe Bosforul cimeric, încep expedițiunile lor maritime contra părților răsăritene a le împărăției romane. În anul 253 ei pleacă pe o mare cîtime de luntri, străbat marea Neagră, cu cea mai mare îndrăsneală, pe niște vase atît de nesigure, și apar de odată înaintea cetății Pitius, pe care o iau după doue atacuri, pun mîna apoi pe Trapezunt, de unde duc cu ei în marea de Azow o bună flotă, în 258.

23. Această cetate este alta decît Nicopoli de lîngă Dunărea. Vezi *Ptolemeus* III, 11: *Νικόπολις πρὸς τῷ Ἴατρῳ*.

24. *Iordanes*. XVIII; *Amm. Marcell.*, XXXI, 5 și 13; *Zozimus* I. 13; *Aurelius Victor*, XXIX.

25. C. I. L., III, 1, No. 1176: „Imp. Caes. Caio Messio Quinto Traiano Decio pio felici Aug. p. m. trib. pot. II, cos II, p. p. *restitutori Daciarum*,

In anul următor ei intreprind o expediție contra Bosforului tracic, cuceresc Calcedonia, Nicomedia, Niceea, Brusa și alte cetăți. In o a treia expediție făcută îndată după aceea, ei pleacă cu 500 de corăbii, coboară la Cizic pe care îl dărămă; merg de aice pe mare către Atena, debarcînd la Pireu și de acolo pustiază, in jos Peloponezul, in sus pănă la Tesalia și Epir. O parte din ei se intorc pe uscat, incărcați de prăzi prin Moesia inapoi, și cu această ocazie fac o *razzia* și prin Dacia [26]. Aceste se intîmplase pe timpul impăratului *Gallus* (251-254) *și Valerianus* (254-260).

Pe timpul lui *Gallienus* (260-268) se urmăresc aceleași atacuri indreptate pe mare, in contra provinciilor așăzate in jurul Pontului Euxin, și pe uscat in contra Dacici și a Moesiei. Scriitorii romani arată chiar că aceste vecinici incursiuni silise pe Romani incă de pe atunci să părăsască apărarea Daciei, de oare ce aveau nevoie de toate puterile lor pentru a se opune barbarilor in Moesia, Macedonia, Grecia și pănă in Asia. De aceea mai mulți scriitori vechi mărturisesc că Dacia a fost perdută pe timpul impăratului Gallienus [27]. Cu toate aceste ni s'a păstrat o inscripțiune pusă de Sarmizagetuza in chip oficial lui *Licinius Cornelius Valerianus*, fiul impăratului T. Licinius Egnatius Gallienus și care deci trebue să dateze din domnia acestuia, intre anii 260-268, probabil in anii d'intăi a domniei lui, cînd incă provin-

---

colonia nova Apulensis solvit. Că Apulum era colonie cam de pe vremile lui Commodus vezi mai sus, p. 222. Vezi și mai multe medalii cu inscripția „Dacia felix" (*Eckhel* Doctrina nummorum, Wien 1792—1797, VI, p. 344) care toate se referă la victoria lui Decius asupra Goților de lîngă Iantra.

26. *Zonaras*, ed. Bonn, p. 628.

27. *Eutropius* in Gallieno, IX: „Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adjuncta, amissa est. Graecia, Macedonia, Pontus, Asia vastatae per Gothos. Panonia a Sarmatis undique populata." *Sextus Rufus* in Breviario, Gall: „sub Gallieno imperatore Dacia amissa est." *Orosius*, Gall., VI, 21: „Graecia, Macedonia, Pontus, Asia Gothorum inundatione deleutur; nam Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur."

cia spera o apărare, de care în curînd tocmai Gallienus a lipsit'o, lăsînd'o aproape fără scut în mînile barbarilor [28].

Năvălirile Goţilor devin însă pe fie ce an mai dese şi mai pustietoare. In anul intăi al domniei lui *Claudius* (268) ei intreprind iarăşi o expediţie maritimă; după ce atacă în zadar Tomi şi Marcianopolis, se coboară către sud şi ajung pănă în Creta şi Cipru. Se pare că această lovitură pe mare era combinată, ca de obiceiu, cu una pe uscat, care însă le eşi reu de tot, căci o imensă armată a lor este nimicită de impăratul Claudius lîngă Naissus. Romanii incîntaţi de această neaşteptată izbîndă, fac şi ei ca şi vechii Greci, exagerînd la nesfîrşite numerul oardelor gotice răpuse de ei. Vorbesc bună oară de 320,000 de morţi! [29]. Totuşi se pare că Goţii nu uitară aşa de curînd măcelul cumplit suferit de ei aice. Ei mai incetară cu năvălirile contra imperiului roman, şi de aceea cu atît mai mult trebue să ne miere părăsirea Daciei de către impăratul Aurelian, cu cît el nu fu silit la aceasta prin un atac nemijlocit al Goţilor.

Din această expunere a luptelor Romanilor cu Goţii pănă la părăsirea Daciei, rezultă mai multe insemnate fapte. Mai intăi aceea că Goţii aveau ca obiectiv principal al atacurilor lor provinciile romane de la sudul Dunărei, pe care le inundau mai ales cu expediţiile lor maritime; că în tot timpul acestor lupte, Goţii nu au părăsit lăcaşurile lor de la ţărmurile mărei Negre, şi că *nici o singură dată nu se a-*

28. Ephem. Epigraph., IV, No. 190: „P. Licinio Cornelio Valeriano nobilissimo Caesari, filio imperatoris Caesaris P. Licinii Egnati Gallieni Pii Felicis invicti Augusti colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizagethusa, metropolis, publice." Nu înţelegem faţă cu această inscripţie cum de *Mommsen*, spune că inscripţia cea mai nouă din Dacia datează din 255. Histoire romaine, trad. franç. Paris, 1887, IX p. 308.

29. *Trebell. Pollio*, Claudius, VIII—XII; *Zozimus* I, 43—45.

minteşte o expediţie a lor ca pornită din Dacia, de unde urmează că dacă ei au prădat adese ori Dacia, *nu s'au aşazat nici o dată in ea*; in sfîrşit că pricina părăsirei acestei provincii de energicul şi curagiosul Aurelian, nu a fost ocuparea Daciei de Goţi, (care rămîn şi după aceea şi pănă la năvălirea Hunilor (375) locuind tot pe lîngă ţărmurile mărei Negre), ci mai mult din aceea, că neputînd apăra provinciile mai lăuntrice a le imperiului de atacurile necontenit reimprospătate a le Goţilor, şi avînd nevoe de armată şi pentru luptele sale din Asia cu Zenobia regina Palmirei, Aurelian retrase restul trupelor din Dacia, sancţionînd oficial o stare de lucruri, existentă după cum am vĕzut, incă dinaintea lui.

Părăsirea Daciei nu este deci o faptă hotăritoare făcută de Aurelian. Ea nu are inţelesul acela ca pănă la acest impărat Romanii ar fi făcut toate silinţele lor pentru păstrarea cucerirei lui Traian; dar vĕzînd că improtivirea lor faţă cu Goţii, care ar fi atacat tot mai inversunat provincia romană, devenea cu neputinţă, Aurelian dădu ordin legiunilor să o părăsască in voia intîmplării.

Lucrurile se petrecură cu totul altfeliu. Dacia fusese intr'adevĕr prădată de Goţi in repetite rînduri; căci ei nu lipseau, cînd treceau in peninsula Balcanului, de a trimete din oardele lor prin pasul Turnului-roş, să cercetcze şi Dacia. Ce custau pe provincialii din Dacia aceste vizite, ne dovedesc pietrele inchinate impăraţilor, care izbutise a mîntui, măcar pentru un moment, provincia de asemene musafiri. Atacurile indreptate contra Daciei nu erau insă nimic faţă cu acele ce loviau in imperiul roman. Aice era greul şi pericolul, căci se apropia de inimă. Pentru a scăpa viaţa imperiului, Aurelian se hotări să facă amputarea membrului mai puţin neapărat

vieței totului, și astfeliu jărtfi el Dacia in prada barbarilor.

Intr'un cuvînt dacă Dacia a fost părăsită, aceasta s'a făcut, nu din pricina că dînsa ar fi fost răpită de barbari din mînile Romanilor, ci pentru a scăpa restul imperiului răsăritean de pustieri ne mai pomenite; ca o nadă aruncată in gura unei haite de lupi hemesiți, care se mai intîrzie goana lor omorîtoare după sania incărcată de călători.

Și Dacia nu a fost singura provincie pe care Romanii o jărtfiră, crezînd că vor putea mîntui restul. Tot astfeliu se petrecură lucrurile ceva mai tîrziu și cu Galia și Britania, atunci cînd Stilicho, generalul lui Valentinian al III-le, retrase regiunile din acele provincii spre a apăra Italia, amenințată de oardele lui Radagais, in anul 406 d. Hr. Și aceste țări fură lăsate atunci, in tocmai ca și Dacia și din aceeași pricină, in prada barbarilor.

Cu prilejul acestei părăsiri a cucerirei lui Traian se naște intrebarea capitală a intregei istorii a poporului romîn, anume aceea: *dacă poporația daco-romană a rămas in Dacia după părăsirea ei de Romani, sau dacă s'au retras impreună cu legiunile dincolo de Dunărea, deșărtîndu-se Dacia traiană de poporația ei romană.* Observăm că pentru Galia și Britania, de și in aceste din urmă țări elementul roman nu avuse o putere deosebită, nimărui nu i-a trecut prin minte să aducă la lumină asemene iscoadă. Pentru Dacia insă interesul politic al raselor dominante astăzi in țara de baștină a Romînilor de dincolo de Carpați, inventă in curînd aceasta teorie, spre a da o bază oare cum juridică apăsărei ne mai pomenite, in care vechea poporație a țărei fu redusă de către veneticii străini.

Singurul izvor al părerii rătăcite că locuitorii Daciei ar fi părăsit provincia împreună cu legiunile este *Flavius Vopiscus*, unul din scriitorii istoriei augustee care scrie pe la începutul veacului al IV-le d. Hr., vro 25 de ani după moartea lui Aurelian, și a cărui spuse și chiar cuvinte sunt reproduse de alți doi istorici posteriori, *Eutropius*, care scrie un *breviarium historiae romanae*, între Constantin cel Mare și Iulian (323-370) și *Sextus Rufus* de la care ne au rămas un alt *breviarium rerum gestarum populi romani*, alcătuit cam pe timpul împăratului Valente (364-378). Asemănarea textuală chiar a fraselor acestor trei istorici, ne arată că cei din urmă au copiat cu mai multă sau mai puțină exactitate pe antemergătorul lor, Vopiscus, și că deci ei n'au cules știința lor despre părăsirea Daciei, din alte izvoare, ci numai din acel arătat, de unde urmează că critica spuselor acestuia va face de prisos o cercetare a repetărilor celorlalți.

Iată ce relațiune dă acest scriitor aproape contimpuran cu Aurelian, și pe care deci l'am putea crede bine informat, asupra părăsirei Daciei: «(Aurelian) văzînd Iliricul devastat și Moesia perdută, au părăsit provincia întemeiată de Traian dincolo de Dunăre, *ridicînd din ea armata și pe provinciali*, desperînd a o mai putea mănținea, *și popoarele luate de acolo le au așăzat în Moesia*, pe care o numi Dacia sa și care acuma desparte cele doue Moesii». Eutropius

repetă aceleași cuvinte, modificînd puțin numai alcătuirea frasei și adăogînd de la el, in formă de explicație mai lămurită a vorbelor modelului seu, că: «*au luat pe Romani din orașele și ogoarele Dacici*»; iar Rufus scurtînd textul lui Vopiscus, se ține mai strîns de el [1].

Că spusele lui Flavius Vopiscus nu trebue luate după litera lor ne o dovedesc intăi relațiuni identice cu ale sale, raportate asupra Racției de către Eugip, care spune in viața Sfîntului Severin că, potrivit cu prezicerile sfîntului, toți locuitorii țărei fură strămutați in imperiul roman, ceea ce se dovedește in chip manifest a fi un neadevăr [2].

In deobște toți scriitorii istoriei auguste, din care face parte și Vopiscus, sunt spirite lipsite de ori ce critică, trăind in un timp acăruia tradițiune se indeletnicește «mai cu samă de ocîrmuire, une ori și de poporul domnitor, și numai cît intîmplător de popoarele dominate» [3]. Vopiscus apoi mărturisește el insuși ce motiv l'au impins a scrie viața impăratului Aurelian, anume stăruințele unei rudenii a aceluia, Iunius Tiberianus, care se tînguia către el că ar fi păcat ca viața unui principe atît de insemnat să rămînă

1. *Vopiscus* in Aureliano, XXXIX: „Quum vastatum Illyricum al Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium, Daciam a Traiano constitutam, *sublato exercita et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populis in Moesiam collocavit, appelavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit.*" — *Eutropius*, Breviarium, IX, 15: „Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, vastato omni Illirico et Moesia, *desperans eam posse retineri*, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia *collocavit, appelavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.*" — *S. Rufus*, Breviarium, VIII: „Dacia Gallieno imperatore amissa est et per Aurelianum translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardoniae factae sunt." — Celelalte izvoare vechi nu sunt decît reproducerea acestora. Vezi enumerarea lor in *Rösler*, Românische studien. p. 67.

2. *I. Iung*, Die Anfänge der Romänen in Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien, 1876, p 92.

3. *Mommsen*, die Schweitz in römischer Zeit.

necunoscută. Il sfătuește chiar că, dacă ar vra să o scrie, nu ar avea nevoie să spună tot adevărul, căci ar avea tovarăși în minciună pe niște autori a căror elocvență istorică este admirată [4]. Se vede deci cu cîtă rezervă trebue luate spusele lui Vopiscus.

Și într'adevăr dacă cercetăm puțin logica intima a vorbelor sale, dăm de odată peste o contrazicere, ce nu'și găsește nici o explicare.

El începe anume prin a spune că Moesia, fiind pustietă și perdută, Aurelian se hotărește a părăsi Dacia, încît pare a atribui părăsirea provinciei transdunărene, nu atîta atacului Goților îndreptat asupra ei, cît nevoei de a apăra provinciile mai lăuntrice a le imperiului. Că Moesia trebuia să fi fost cumplit devastată prin repețitele invasiuni a le Goților, se poate deduce din istoria năvălirilor lor, și deci Vopiscus merită crezare asupra acestui punt. Dacă însă Moesia era așa de devastată și expusă prădăciunilor, cum atunci de Vopiscus face din ea un adăpost pentru coloniștii retrași din Dacia? Vopiscus spune chiar dintr'o singură aruncătură a gîndirei că: «*Moesia fiind pustiată și perdută, Aurelian strămută poporele luate din Dacia in ea*». S'a interpretat aceste vorbe atît de contrazicătoare a le lui Vopiscus in sensul că Moesia, fiind devastată *de mai nainte* prin Goți, ar fi fost lipsită de poporație și că ar fi avut mare nevoie de un adaos de locuitori. Dar oare Moesia *fusese* numai cît, sau *era* devastată de Goți, *chiar pe timpul lui Aurelian* și urmă înainte a fi expusă loviturilor lor și după moartea acestui împărat? Am cercetat mai sus năvălirile Goților pănă la 270. Vom videa că și după acel an, pănă la ridicarea lor din

4. ***Vopiscus*** in Aureliano, II, „Habiturus mendaciorum comites, quos historiae eloquentiae miramur auctores."

Dacia, provinciile transdunărene a fost tot deauna obiectivul de căpitenie a năvălirilor lor.

Numai în Moesia deci nu ar fi putut Aurelian să adăpostească pe coloniștii din Dacia, și Vopiscus care trăia chiar pe timpul acelor prădări și pustieri trebuia să o știe mai bine decît ori cine. El au ascuns deci adevărul, după preceptele inspirate lui de acela ce poate l'a plătit ca să scrie istoria lui Aurelian: «de a nu incunjura mincinna in povestirea lui».

Din fericire pentru Romîni, Vopiscus ne arată și izvoarele după care el au alcătuit epopea domniei lui Aurelian. El pune în gura lui Tiberianus următoarele: „Și totuși dacă sunt bine informat, avem scrise efemeridele (jurnalul) acelui bărbat (Aurelian) și războaele sale redactate în chip istoric, pe care vrau să le primești și să le pui în ordine, care toate aceste le vei studia cu deosebita ta sîrguință din *cărțile lintee* (*scrise pe pînză*) *în care el însuși* (*Aurelian*) *ordona să se scrie toate zilnicele lui fapte*. Voi îngriji doară ca să ți să dee din biblioteca ulpiană și acele cărți lintee»[5]. Exista deci jurnalul tuturor operațiunilor războinice a le lui Aurelian, pe care el însuș ordonase a le scrie, sub controlul, ba adeseori sub dic-

5. *Vopiscus*, și Aureliano, I: „Et tamen si bine novi, *ephemeridas illius viri scriptas habemus, etiam bella charactere istorico digesta*, quae velim accipias et per ordinem scribas. Quae omnia ex libris linteis in *quibus ipse quotieliana sua scribere praeceperat*, pro tua sedulitate condisces. Curabo enim ut tibi ex Ulpiana bibliotheca et libri lintei proferantur". *Rösler*, l. c. p. 58, care are interes a arăta pe Vopiscus ca un istoric vrednic de credință, spune despre el, că ar fi „ein sehr besonnener, sorgfältiger auf gründliche Prüfung der Thatsachen bedachter Geschichtschreiber, dem reiches Material zu gebote stand." Cum falsifică ideile preconcepute chiar pe mintea cea mai critică, precum fără indoială era Rösler! Iuțelepciunea lui Vopiscus constă în acea de a nu se teme să spună și minciuni și bogatul material istoric de care dispunea consta în decopiarea jurnalului împăratului Aurelian!! Ne mirăm însă cum de și Dl *Gaston Paris*, în critica cărței lui Iung, în Romania, recueil consacré à l'étude des langues et des littératures romanes, 7me année, 1878, p. 611, este de aceași părere.— Asupra acelor doue texte care pot să ne dee măsura credinței de incuviințat lui Vopiscus, au atras pentru prima oară luarea aminte *Petru Maior*, Istoria pentru inceputul Romînilor în Dacia, c. III. §. 6.

tandul seu. Acest jurnal este pus la îndămîna lui Vopiscus și dintr'însul scoate el toate știrile sale privitoare la Dacia. Așa dar Vopiscus a urmat ca izvor asupra părăsirei Daciei *jurnalul oficial* al impăratului Aurelian. Eată deci ce istoric și ce izvor hotăresc o atît de insemnată intrebare!

Să ne punem acuma in poziția impăratului Aurelian, cînd a trebuit să facă insemnatul pas indărăpt in istoria romană, ca care pănă atunci nu cunoscuse alt strigăt decît acel de inainte, și să vedem dacă el putea arăta, așa de a dreptul și fără o induleire, amara necesitate a pierderei unei provincii.

Imperiul roman simția slăbirea sa, dar nu vroia să o mărturisască. El se silea a fățări inchipuirea unei puteri ce acuma dispăruse. Iată pentru ce el ascundea perderile sale sub niște arătări glorioase, și mai mulți impărați, care intorsese spatele inaintea dușmanilor, triumfau la Roma. Notitia dignitatum conținea numele a mai multor dregători, acăror provincii căzuse de mult timp in prada barbarilor. Mai multe orașe care erau numai cît dărămături figurau incă in registrele provinciilor [6]. Rușinea de a mărturisi slăbăciunea, care eșia la lumină din toate părțile putredei lor organizațiuni, cuprinsese pe Romani. Ei, altă dată stăpînii lumei, dictatorii popoarelor, să se vadă acuma bătuți și răspinși de către niște neamuri, pe care pănă acuma nici le băgase in samă? Era greu, foarte greu de a mărturisi asemene păcate, și cu atît mai greu trebuia să vină aceasta impăratului insuși ce le dăduse pe față prin părăsirea Dacici. Pentru a slăbi deci efectul zdrobitor, pe care trebuia să'l aibă in Roma și in imperiu vestea acestei părăsiri, cel intăi pas hotăritor de retragere inaintea barbarilor, impăratul trebui să'și dee aerul că a luat cel puțin grijă de locuitorii romani ai Daciei, așa că aceș-

6. *I. Iung*, die romanischen Landschafter des römischen Reiches, p 403.

tia să nu rămînă părăsiți in lumea barbarilor ; că au intocmit in Moesia altă Dacie, ba incă doue in loc de una, incît astfel nici numele vechei provincii n'ar fi fost perdut, ca și cînd acest nume ar fi putut inlocui teritoriul părăsit. Dar, totul fiind calculat pe ipocrisie, și această indreptățire mergea tot așa de bine, ca și acea cu retragerea coloniștilor *de la țară și din orașe*. Fără indoială că Aurelian va fi inscenat chiar o inchipuire de retragere a coloniștilor din Dacia in Moesia, aducînd pe cîți-va din ei din provincia părăsită in noua lui creațiune, și astfel nu va fi lipsit de a arunca pulbere in ochii contimpuranilor, precum a făcut'o și vor face-o in tot-deauna guvernele ce au de ascuns fapte rușinoase. Este intrebarea numai cît, dacă comedia jucată de Aurelian și apoi stilizată după el de istoricul seu, poate fi considerată ca un fapt de o insemnătate reală in istoria coloniștilor din Dacia traiană?

Noi credem că nu, și v'om dovedi-o pentru ce, in rîndurile ce urmează.

Mai intăi să cercetăm ce credeau insuși Romanii despre urmările părăsirei Daciei de către impărăție, Acelaș Eutropiu, care arată că Aurelian au retras din Dacia coloniștii din orașe și de la țară, ne spune că incă impăratul Hadrian avuse gîndul a părăsi Dacia, dar că fusese intors prin rugămintele prietinilor sei, care îi puseră in videre că *prin o asemene măsură s'ar jărtfi o mulțime de Romani in prada barbarilor* [7]. Așa dar Romanii ei singuri nu credeau că părăsirea provinciei de către administrația romană va avea de urmare deșărtarea ei de coloniști. Apoi dacă o asemene idee era adevărată pe timpul lui Hadrian,

7. *Eutropius* in Hadriano, VIII reprodus mai sus p. 269. Observăm asupra spiritului de critică al lui Eutropius, că el nu vede contrazicerea in care se pune prin aceste doue știri ce se exclud una pe alta.

pentru ce oare și-ar fi perdut ca valoarea pe acel al lui Aurelian? Teama deci pe care prietenii lui Hadrian o exprimase către acesta, că retrăgînd garnizoana din Dacia, erau să rămînă o mulțime de Romani in prada barbarilor, deveni o realitate sub domnia lui Aurelian. Legiunile fură retrase, și marea mulțime a cetățenilor daco-romani rămase expusă la prădăciunile barbare. Este de luat aminte că in aceste spuse a le lui Entropius, avem insuși părerea Romanilor contimpurani, asupra urmărilor pe care trebuia să le aibă părăsirea Daciei, adecă a singurilor judecători competenți in asemenea materie, și că ne pare foarte straniu de a pretinde astăzi, să știm noi mai bine decît Romanii, cele ce a trebuit să se petreacă cu prilejul retragerei legiunilor din Dacia.

Romanii aveau temeiuri foarte puternice pentru a crede că, cu toată retragerea garnizoanei, poporația țărei va stărui a rămînea alipită de patria ei. Intr'adevăr, am văzut mai sus că Dacia fusese lovită de Goți cu mult inainte de 270, că fusese chiar ca perdută pe timpul lui Galien, incît Aurelian nu făcu altă ceva decît să dee o consfințire oficială unui fapt indeplinit. Cu toate aceste am găsit incă poporațiunea daco-romană dedicînd inscripțiuni impăraților in 260, cu 10 ani numai inainte de părăsirea ei desăvărșită; dovadă deci că, cu toată năvălirea Goților, Romanii nu părăsise Dacia, și ceea ce s'a petrecut inainte de 270, se va fi urmat și mai incolo.

Nu rămîne nici o indoeală că acei dintre cetățeni care putură părăsi Dacia, o făcură, și incă cu mult timp inainte de Aurelian, de indată ce atacurile repetite a le Goților nu mai invoiră o petrecere liniștită in provincia din Carpați. Și acești cetățeni, care puteau să se retragă din provincia bîntuită, nu vor fi așteptat un ordin al ocîrmuirei, pentru a-și pune per-

soanele și averile la adăpost. Astfel ni s'a păstrat o singură știre despre o persoană din Dacia, care fuge de aice dinaintea unei năvăliri a poporului sarmatic al Carpilor. Această știre se referă la muma impăratului Maximian (ce ajunge la tronul roman in 285 in vrîstă de peste 30 ani), care scăpă peste Dunărea, pe cînd purta incă in sinul ei pe viitorul impărat [8], adecă pe la 250. E vorba deci de o persoană *bogată*, și ca dînsa vor fi făcut multe altele de aceeași stare, să fi fost ele de obîrșie dacă sau romană, de oare ce contopirea acestor doue naționalități in una singură, cu caracter latin, stînsese pănă atunci ori ce soiu de deosebire. Nu ne pare intemeiat a susținea că cetățenii de obîrșie romană, nefiind așa de strîns alipiți de noua provincie, s'ar fi depărtat mai ușor de ea, și că ar fi rămas acolea numai Dacii romanizați, care băștinași vechi ai acestei țări, deprinși cu nevoile, ar fi vrut mai bine să sufere neajunsurile pe pămîntul strămoșesc decît să caute liniștea desțărîndu-se [9]. Intr'adevĕr ce rol joacă simțimîntul național asupra maselor cînd, pericolul se apropie? Conservarea individuală vorbește atunci mai tare decît patriotismul, care poate să răpună egoismul numai in naturile alese, ce tot deauna au alcătuit in omenire o neinsemnată minoritate. Nouă ni se pare că nu *naționalitatea* locuitorilor Daciei au hotărît care din ei au emigrat și care au rămas pe loc, ci *starea lor de avuție*. Cei bogați s'au dus, căci au putut să se ducă; nu aveau nevoie să sufere ei pericolele, nici măcar neplăcerile năvălirei. Și astăzi fac tot astfel, cînd răsboiul se apropie de țara, asediul sau epidemia de cetățile lor. Cei săraci insă au trebuit să rămînă, pentru cuvîntul cel foarte sim-

8. *Lactantius*, de mortibus persecutorum, IX.
9. *I. Iung*, Römer und Romanen in den Donauländern, 1877, p. 107.

plu, dar nu mai puțin temeinic, că *nu puteau să fugă*, lipsindu-le mijloacele de a trăi în străini. Această deosebire se vede și astăzi atît de des, încît n'avem nevoie să mai stăruim asupra ei.

Bogații locuind însă, după obiceiul roman, mai ales prin orașe, înțelegem ușor cum aceste trebuiră să se despoporeze mai curînd. Violența năvălirei, pe care o vom vedea avînd în Dacia o asprime deosebită, necunoscută restului împărăției romane, contribui și mai mult la deplina desgolire a orașelor Daciei, care căzură în ruină, îngropînd sub dărămăturile lor și numele ce le purtase, astfel că astăzi să găsesc în Dacia foarte puține rămășiți de nume daco-romane, alipite de localitățile existente. Aceasta ne conduce la studiul toponimiei țărilor care constituiau cînd-va Dacia cea veche.

In expunerea de până aice, am avut prilejul de mai multe ori a adeveri vechimea unora din numele actuale de așăzări omenești. Astfeliu *Mehadia* de la *Ad-Mediam*; *Turnu-Severinului* de la numele impăratului *Severus*; *Tapia* sau *Tapa* sat de lîngă Lugoș in Banat, de la vechea *Tapae*, unde Traian invinse pentru prima oară pe Daci; *Ghelmariu* de la *Germisara*[1]. Cătră aceste mai adăugim următoarele: *Pata* sat lîngă Cluj, care nu este decît vechea *Patavissa* sau *vicus Pata*, așezat pe tabula Peutingeriană lîngă Napoca, care se ridică pe locul Clujului de astăzi. *Tărchiiu*, un sat dintre Deșiu și Bistrița, la nordul Transilvaniei, transformare românească a lui *Tarpeia* latin, satul fiind așăzat la baza unei stînci verticale uriașe de 400 de metri înălțime, și care primise la Daco-Romani acest nume, in asemănarea stîncei Tarpeia din Roma[2].

Dacă trecem munții in Oltenia găsim aice mai multe numiri, de origină veche, alipite de unele localități. Astfeliu *Caracăl* oraș de lîngă Olt, care-și trage numele de la acel atît de caracteristic prin sunetul lui, al impăratului *Caracalla*[3]. Pentru derivarea acestui

1. Mai sus, p. 140, 209, 260 și 266.

2. Numele *Pata* trebuia să rămînă neschimbat ca și *Tapa*. Vezi mai sus, p. 140. *Tărchiiu* este o prefacere după toate regulele din *Tarpeia* latinesc. Ungurii au schimbat numele in *Törpeny*, iar Germanii Transilvaniei in *Treppen*. Vezi *Ignaz Lenk von Trauenfeld*, Siebenbürgens geographisches Lexicon, Wien 1839, IV, p. 279.

3. Din punctul de videre fonetic, chiar dacă aplicăm acestui nume propriu, regulele de schimbări de sunete de la cuvintele comune, ceea ce adese

nume de la acel al impăratului roman, mai vorbește și altă imprejurare.

Lîngă Caracăl se află ruinele unei vechi cetăți, pe care poporul o numește astăzi *Antina*, nume ce aduce aminte de *Antonina*, incît se vede că ambele nume a le impăratului Antoninus Caracalla a fost impărțite pe aceste doue creațiuni a le sale. La Antina s'au găsit urme de intărituri romane, doue morminte romane, și tot aice se intîlniau cele doue ramuri de șosele romane care vineau, unul de la Celeiu, celalalt de la Islaz. incît invederat că in acest loc a trebuit să fie o stațiune romană [4]. In sfîrșit mai adăugim o a treia concordanță caracteristică. Nu numai numele capitalei, dar și acel al intregului județ este roman, anume *Romanați*, care nu vine de la Romînati, cum credea istoriografia noastră mai veche, ci de la *Romanacius*, precum vin *cărnați* de la *carnacius*, *finați* de la *foenacius*. Mai adăugim tot in acest județ,

ori nu are loc, incă derivarea lui *Carácăl*, de la *Curácalla* este pe deplin regulată. Accentul s'a păstrat pe aceași silabă. Vocala *a*, cea mai stăruitoare, a rămas neatinsă, ca și in *Pata* și *Tapo*, și numai in ultima silabă s'a intunecat in *ă* din pricina perderei ultimei silabe latine.

4. Regula fonetică a schimbărei lui *a* inainte de *n* in *î* nu se aplică la numele proprii, de oare ce toate numele păstrate de la Romani in care se intîlnește pe *a* inainte de *n* au păstrat sunetul *an* și nu l'au prefăcut in *în*, precum s'au intîmplat lucrul in cuvintele comune. Așa avem și astăzi numele de *Anton* (de la care tocmai derivă Antonina și Antina) care au rămas neschimbat, de și se constată inviderat că este de origine latină, intru cît era un nume obicinuit la coloniștii romani din Dacia (vezi de exemplu C. I. L., III, 1, No. 1474 *Antonius* Victor miles leg. VI victricis, aflată la Grădiștea; No. 1594 *Antonius* Nicanoris, găsită la Recica lîngă Caracăl; No. 1004 L. *Antonius* Appolinaris veteranus leg. I adj., găsită la Alba Iulia). De asemene cu *Alexandru*, in forma lui poporană *Lisandru*, insă nici odată *Lisîndru*, rămas de asemine de la Romani (C. I. L., III, 1, No. 1137 Afrodisius *Alexander*, găsită la Alba Iulia; No. 1190 Septimius *Alexander*, idem; No. 1294 Aurelius *Alexander*, găsită la Zalatna), De asemene s'a păstrat sunetul *a-an* in *Traian* sau *Troian* rămas de la intemeietorul Daciei; numai puțin acel de *Vulcan*, păstrat ca nume propriu la muntele, pasul și satul *Vulcan* și fără înțeles in limbagiul comun. Mai caracteristic este incă următorul nume propriu in care s'a păstrat sunetul *a-an*, anume muntele *Crestianilor* din Transilvania de și in limbagiul comun, latinescul *chrestianus* a dat *crestiîn* și prin contragere *crestin*. Aice se poate constata cu evidență că numele proprii nu se

cel mai bogat in păstrarea de vechi denumiri, acea a orașului *Turnu*(-Măgurele), care este vechiul oraș *Turris*, amintit de Procopius tocmai prin această regiune [5].

Dacă însă urmele numelor vechi de orașe rămase in Dacia sunt atît de sărace, aceasta se explică cînd luăm in privire, ca viață orășănească dispăru din Dacia din cauza violenței năvălirei, pe cînd dînsa fu scăpată in provinciile romane a le Europei apusene. De aceea pe cînd viața culturală in Galia, Spania sau Italia urmează inainte a se desvolta, chiar in timpul dominațiunei barbare, in Dacia ea incetează de o dată cu retragerea legiunilor, cînd atuncia se va fi retras și restul cetățenilor bogați de prin orașe, care mai inimoși, nu vroise să-și părăsască sălășluințele lor, cît timp mai licărise măcar o umbră de speranță despre mîntuirea țărei lor. Am văzut că ultima inscripțiune pusă de Romani in Dacia este din anul 260, și după aceea incetează ori ce manifestare culturală a poporului daco-roman, ceea ce nu insemnează că poporațiunea acestei țări s'ar fi strămutat dincolo de Dunărea, ci numai atita că acei rămași nu știeau scrie, sau chiar dacă ar fi știut, aveau altă ceva de făcut, in mijlocul neorînduelilor unei stări chaotice, decît de a ingriji de mormintele străbune. Nu este deci de loc lucru afară din cale de a videa pe Atila indreptîndu-se la Romani pentru a-și dobîndi ministrii sau ajutoarele de guvern a le impărăției sale, și că nu-l videm luîndu-i din poporațiunea romană, care se afla in imperiul seu [6]. Ar fi

supun in totul regulelor obicinuite a le schimbărei sunetelor in cuvintele comune. *Romîn* de la *Romanus*, putea trece drept cuvînt comun; de aceea preface pe *a* in *î*.— Dl *Hasdeu* Etymologicum magnum Romaniae, București, 1888, II, s. v. derivă numele *Antina* tot de la un nume vechiu, insă nu de la impăratul Antoninus Caracalla, ci de la vechea cetate dacă *Archinna* (Arcina) redată de Ptolemeu.

5. *Procopius*, de bello gothico, III. 14.

6. *Hunfalvy*, Die Rumänen und ihre Ansprüche, Pest, 1885, p. 20.

fost greu regelui Hunilor a-și găsi miniștrii, de care avea nevoie, la țaranii din Dacia, din care am vĕzut mai sus, cu prilejul studiului tablelor cerate, că dearîndul nu șticau carte [7].

Dacă insă, odată cu orașele, au dispărut aproape toată, și terminologia geografică daco-romană a locuințelor omenești, afară, in natură, la cîmp și la munte, au rămas in destule urme a le vieței Daco-Romanilor prin aceste părți, niște urme care nu se pot explica, dacă vom admite dispariția unea din Dacia a populației acesteia și vom inlocui-o cu elemente străine.

Nume de munți ne a fost păstrate puține in scriitorii timpurilor vechi, căci antichitatea nu iubia munții și îi incunjura pe cît îi stătea prin putință. Șvițera, țara frumusețelor naturei pentru noi modernii, era privită cu groază de cătră Romani. Acele denumiri insă ce ne au rămas amintite prin cărțile vechi, se regăsesc toate in gura poporului romîn de astăzi.

Ast-fel numele generic al *Carpaților*, amintit de Ptolemeu [8], de și nu s'a păstrat la Romîni pentru a insemna intregul lanț ce străbate țările lor, a rămas alipit de mai multe piscuri, precum muntele *Carpatin* in județul Muscel și altul cu asemene nume in acel al Gorjului [9]. Această aplicare a numelui generic al lanțului, cum se afla la cei vechi, la niște piscuri singuratice, de cătră poporul romîn, dovedește o continuitate invederată a locuinței sale in sinul lor; căci este peste putință de a explica altfeliu păstrarea acestui nume in gura poporului romîn, și incă ca vechiul sufix romanesc *in*, dacă nu admitem că originea lui să cadă in acel timp, cînd numele de Carpați trăia in gura popoarelor din Dacia. Ace-

7. Mai sus, p. 242.
8. *Ptolemeus*, III, 8: *Καρπάτης ὄρος*.
9. *Frunzescu*, s. v.

iași imprejurare ne-o dovedește păstrarea unui altui nume, pe care cei vechi îl dădeau Carpaților, anume acel de *Caucazus mons*, nume ce se regăsește in *Caucaland* al lui Ammianus Marcellinus in care se refugiară Goții, loviți in cîmpia muntenă, precum și in Ptolemeu, in tribul dac al *Caucoensilor*, nu mai puțin in numele muntelui *Cogaeonum*, in acărei peșteră se retrăsese Zamolxis. Aceste numiri resună și astăzi in acea de *Cocan*, munte din județul Muscel, așăzat pe lîngă Olt, pe acolo tocmai pe unde un legionar din legiunea I Minervia, trecînd pe timpul expediției lui Traian, consacră mai tîrziu o inscripție matroanelor Aufane, un fel de zine casnice, in amintirea acestei a sale treceri «pe la fluviul Aluta, lîngă muntele Caucazus[10]».

Mai amintim și *muntele Crestianilor* nume deosebit in forma lui de acea a cuvîntului limbagiului comun *creștin*, și care derivă de a dreptul și aproape fără schimbare din cuvîntul latin *chrestianus* care insemna pe creștin, incît numele latinesc de mons chrestianorum s'a prefăcut in românește in muntele Crestianilor. Tot așa și numele de *Vulcan*, dat atît pasului pe unde intră Jiul din Transilvania in Muntenia cît și unui munte din apropiere, pe care se vĕd incă urmele unui crater; nu mai puțin poartă acest nume și un sat din Transilvania, la gura pasului cătră acea țară. Dînsul este invederat rămas de la Romani, care insemnase cu el un munte cu aparență vulcanică, pe cînd astăzi el a rămas ca nume propriu, fără înțeles, in gura poporului romîn. Tot astfeliu este și cu *dealul Marmura* din Transilvania, care a pastrat pănă astăzi numele lui, de la piatra ce se extrăgea din el.

10. *Akner*, Anhang No. 17: „Matronibus Aufanibus Caius Iulius Mansuetus miles legionis I Minerviae piae fidelis votum solvit libens merito fu . . e . . *ad Alutum flumen secus montem Caucazi.*" Vezi mai sus, p. 93 și 183. „Caucalandensem locum" in Amm. Marcell, XXXI, 4.

Dacă însă numele de munți rămase de la cei vechi în terminologia geografică a țărilor romîne sunt în număr strîns, din potrivă acele ce se referă la riuri sunt în destul de numeroase. În deobște toate numele riurilor mai mari sunt rămășiți din nomenclatura veche a țărilor romîne și anume nu atît din acea română, cît mai ales din acea împrumutată de însuși Romanii de la predecesorii lor pe acest pămînt, Sciții, Geții și Dacii. Această continuitate a denumirilor dovedește de odată două lucruri: stăruința Dacilor sub stăpînirea romană și acea ne întreruptă a Romanilor în Dacia, de la colonizarea lui Traian pănă în zilele noastre.

Fiind însă că în lungul răstimp, cît a trecut de la Romani pănă astăzi, s'a întîmplat în numirile rămase transformări fonetice, de aceea pentru identificarea numelor moderne cu acele vechi, nu ne mai putem mărgini numai la reproducerea numirilor identice, precum am făcut'o spre a constata păstrarea numirilor dace în gura Romanilor, ci va trebui să intrăm în o cercetare a acestor denumiri, spre a dovedi că numele de astăzi sunt într'adevăr, în gura porului romîn, rămășiți străvechi.

Cel întăiu nume de riu ce se constată a fi rămas de la cei vechi este acel al *Dunărei*, în forma pe care o are la Romîni cu sunetul *r*, care este cu neputință de dedus din numele latin sau grec al fluviului: *Danubius*, *Δανοΐβιος*, care nu conține nici această literă, nici vre o alta din care ea să fi putut să derive. Numele românesc *Dună-re* își găsește etimologia în două cuvinte albaneze, *dane* sau *dene*, care însamnă *purta* și *re=nour*, încît Dunăre ar fi vrut să zică în limba tracică, din care gintă se trag și Albanejii de astăzi, *purtător de nouri*. Tocmai astfel însă este raportată însemnarea, pe care numele acestui fluviu îl avea la

Traci, de către Samonicus, scriitor roman posterior cu un veac lui Traian, care spune că în limba națională a Tracilor *Danubiu ar insemna purtător de nouri*[11]. Această însemnare a numelui Dunărei se vede și de pe transcripțiunea înțelesului seu în forma latină a numelui *Da-nubius*, care conține cel puțin cuvîntul *nour nubes*. Numele grecesc Δανούβιος este o reproducere a celui latin, ne având în grecește nici un înțeles, pe cînd numele fluviului la Greci era Ἴστρος. Cuvîntul *Dunăre* nu poate fi însă de origine albaneză, de oare ce Albanejii n'au locuit nici odată pe malurile ei. El trebue deci să fie de origine dacă, adecă tracică, trăgîndu-se din limba unui popor de aceeași rasă cu Albanejii de astăzi. Dacă deci numele de Danubius sau Istru nu ar putea proba nimic în privirea stăruinței Romînilor în Dacia traiană, de oare ce cursul fluviului ce'l poartă este atît de lung, încît feliuritele popoare ce locuesc pe malurile sale ar fi putut să'l transmită posterității, nu este tot așt-fel cu numele seu dacic de *Dunăre*, care au putut fi păstrat numai de strănepoții acelui popor ce i-l dăduse pentru prima oară. Într'adevăr dacă Romînii ar fi plecat din Dacia sub Aurelian și s'ar fi dus tocmai peste Balcani, nu l'ar fi uitat ei în timpul de aproape 1000 de ani, cît au stat îndepărtați de fluviu, și l'ar fi putut ei readuce în Dacia și da din nou apoi, după un răstimp atît de îndelungat?

D'intre afluenții Dunărei amintim întăi *Prutul* și *Siretiul* acăror identificare cu numirile vechi s'a făcut mai sus, apoi *Mureșul* numit în vechime *Μάρις*, Marisia și Mariscus, cu care nume încă pe vremea Sciților se însemna și Oltul, ba chiar și partea superioară

11. Ap. *Lydum* de magistr. rom., III, 32: „Δανούβιον δὲ τὸ νεφελοφόρον ἐκεῖνοι καλοῦσι πατρίως." Această fericită derivare a numelui Dunărei a fost făcută de Dl *Hasdeu*, Ist. crit. p. 293.

a cursului Tisei. Tot vechiu este și numele afluentului acestui din urmă, riușorul *Mara*, și din conbinarea celor doue nume de Mara și Mureș se explică numele de *Maramureș* [12].

Cerna, numele riului de pe granițele Banatului și a Transilvaniei, provenit din slavizarea numelui vechiu al Tiernei numită și Zerna, Tsierna și Dierna [13].

Bărsava, numele unui afluent al Timișului, pe care in vremile vechi era așezat orașul dac Bersovia sau Bersobis, care dispărînd, au lăsat numele seu alipit de riul lîngă care se ridica [14].

Motrul, afluent al Jiului pe partea lui dreaptă, curgînd la puțină indepărtare de Turnu-Severinului, care și-a păstrat numele de la vechiul riu dac Mutria, lîngă care se afla stațiunea Ad Mutriam sau Amutria [15].

Lotrul afluent pe dreapta Oltului, indată după intrarea lui in Muntenia, nume păstrat de la vechiul dac, Lutera sau Rutela, lîngă care se afla stațiunea Ad Rutelam sau Arutela [16].

Afară de aceste nume vechi cercetate in paginele precedente mai putem constata păstrarea numelor vechi la următoarele riuri :

Timișul, de la Tibiscus cu accentul pe silaba ultimă, ceea ce s'intîmplă in de comun, cînd cuvîntul originar a fost scurtat, că accentul nu se strămută, ci se păstrează pe silaba accentuată veche, care devine ultima, prin lepădarea celor ce vin după dînsa. Este de observat că limba maghiară, care ridică in tot deauna accentul mai sus, l'a strămutat din *Timiș* pe silaba

12. Mai sus, p. 34 și urm.
13. Mai sus, p. 68.
14. Mai sus, p. 139.
15. Mai sus, p. 153.
16. Mai sus p. 154.

intăi *Timeș*, care singură imprejurare ar fi o dovadă indestulătoare că acest nume a fost pastrat de la Daco-Romani prin mijlocirea poporului romîn și nu prin acea a poporului maghiar. Este și curioasă pretențiunea că Ungurii să'l fi luat ei din gura Daco-Romanilor și apoi să'l fi transmis Romînilor, cînd este cunoscut că Ungurii vin in Dacia tocmai prin veacul al X-le, și cine au putut oare să păstreze acest cuvînt timp de 7 veacuri, de la retragerea lui Aurelian pănă la venirea Ungurilor, pentru a'l transmite lor, dacă poporul de baștină al Transilvaniei, urmașii direcți ai vechilor Daco-Romani, ar fi părăsit țara la 270 ? [17]

Tisa, de la Tisia, Tisianus, de și numele acestui rîu se confundă une ori la cei vechi cu Tibisia, Tibiscum [18].

Crișul de la Grisia sau Grussia [19], afluentul intermediar al Tisei intre Sameș și Mureș.

---

17. In privirea fonetică observăm că neprefacerea lui *t* in *ț* inainte de *i*, este normală, de oare ce *i* nu este accentuat, precum spre exemplu și in *părticea* din *particella*. Comp. *Onciul*, critica teoriei lui Rösler in Conv. lit. XIX p. 184). Cît despre schimbarea lui *b* in *m* (Ti*b*iscus-Ti*m*iș), aceste sunete labiale par a se fi confundat in limba tracică, de oare ce intîlnim astăzi la Albaneji cuvîntul *macat, mucat* derivat și in ințelesul de *peccatum* latin.

18. *Iordanes* V, Tisianus, XXXIV, Tisia; *Amm Marcel.*, XVII, 13, Parthiscus; *Geogr. Ravennatis*. Tibisia; *Gruter*, Inscriptiones, No. 448, 4, Tibissus. — Se pretinde incă a se intimpina o greutate fonetică, anume *i* fiind accentuat, se susține că *t* inainte de el trebuia, in cazul cînd *i* ar fi fost lung, să se prefacă in *t*; ear in cazul cînd ar fi fost scurt. *t* ar fi rămas neschimbat, insă *i* s'ar fi prefăcut in *e* sau s'ar fi diftongat in *ea*. In cazul deci cînd *i* ar fi lung Tisia ar fi trebuit să dee in românește *Țișă*, iar cînd ar fi scurt *Tesă* sau *Teasă*. Această regulă fonetică este insă neexactă: Cuvintele latine in *ti* păstrate in românește nu au urmat un singur mod in prefacerea lor din limba mumă in a noastră. Astfel *tĭbi* cu *i* scurt au dat contra regulei, după care nu ar fi trebuit să se sibileze, *ție*, pe cînd *tĭmeo* tot cu *ĭ* scurt a dat *tem* și *tălia*, *teiu*. *Tingo* cu *i* lung, care ar fi trebuit după acea regulă să dea *țing*, a produs mai multe compuse toate cu *t, ating, inting*; iar *tĭtio* cu *ĭ* scurt nu a dat nici pe *e* nici pe *ĭ*, ci a schimbat pe *i* in *ă*: *tăciune*. Cînd constătăm o asemene neregulă in prefacerea unui sunet, nu ne este permis a susținea neschimbarea lui *t* in *Tisia-Tisa*, de și este urmat de *i* lung și accentuat, după analogia lui ating, inting?

19. *Iordanes*, XXII. Fonetic in totul regular.

Sameșul de la Samus, numele riului păstrat de o inscripțiune, raportată mai sus, in care unul Valerius Valentinus soldat din legiunea a XIII-a gemină, edil din colonia Napoca, spune că au inscris la recensiment regiunea *Samului* impreună cu aceea de peste val [20]. Acest *Samus* dat de inscripțiune unei regiuni numită astfel de la riul ce o străbătea, îl credem noi prototipul dac, din care s'au derivat numele *Sameșului* de astăzi, numit une-ori și *Someș*. Analogia formațiunei lui Mureș din Maris explică pe acea a lui Someș din Samus, analogia fiind in limbă unul din mijloacele cele mai obicinuite de formațiune a cuvintelor.

Oltul numit Alutus sau Aluta in Ptolemeu și alte izvoare vechi, s'a prefăcut in gura Romînilor in *Olt* prin prefacerea lui *a* in *o*, ca in *oltar* din *altar*, *lotru* din *latro*, *porumb* din *palumbus*. *Troian* din *Traianus*. Cît despre elisiunea lui *u* dintre *l* și *t* observăm că ea se intîmplase incă pe timpul Romanilor, de oare ce o inscripțiune numește acest rîu cu diminutivul contras *Altinus* [21].

Buzeul care se regăsește in viață sf. Sava martirul sub forma *Μουσαῖος*. Autorul acestei vieți, puțin posterior morței martirului, spune anume că Sf. Sava, indrăznind să ramînă in Dacia de peste Dunărea, după cumplită persecuție făcută de principele

---

20. C. I. L., III, 1, No. 827: „Deae Nemesi reginae Valerius Valentinus beneficiarius consularis, miles legionis XIII Geminae Gordianae aedilis coloniae Napocae, a censibus subsignavit *Samum* cum regione trans vallum imperatore domino nostro M. Antonio Gordiano Augusto et Aviola consulibus X Kal." Mai sus, p. 205.

21. Cu toate aceste Dl *Năde jde*. Contimpuranul IV, p. 253 susține că „prefacerea grupului *al* in *ol* s'a intîmplat in alte limbi romanice, la noi insă nu." Se vede de departe că aceasta *lege* a fost scoasă numai din cuvîntul Olt, de oare ce prefacerea lui *a* in *o* se constată intr'un chip invederat; ***nu se constată insă prefacerea grupului al in ol***!! (a lui *al* in *or* nu se poate insă tăgădui: p*al*umbus, p*or*umb). — *Akner*, Anhang, No. 28: „ab *Altino* usque ad flumen Danuvium".

got Atanaric contra adepților lui Ulfilas și a creștinismului, întîmplată în anul 355, este ucis și el din ordinul principelui, și anume prin înecare în riul Museus. Forma acestui nume este înviderat foarte apropiată de acea a numelui de astăzi a riului Buzeu. Redarea sunetului inițial în grecește prin *m* în loc de *b* se explică din împrejurarea, că limba grecească nu posedă sunetul *b* în alfabetul seu, și că este nevoită să'l înlocuiască sau prin *m* sau prin *p*; după ortografia mai nouă, chiar prin *mp* [22].

Ampoiul sau *Ompoiul*, numele unui riușor din Transilvania, afluent al Mureșului, care'și trage numele de la vechiul oraș dac Ampeium sau Ampeia. În caz cînd numele corect al riușorului ar fi Ompoiul, am avea aceeași prefacere a lui *a* în *o* constatată la numele Oltului. Numele ungurese *Ompoly* se vede că este format din acel românesc, după analogia lui *czympolia* din *cimpoiu*. Litera *l* nu se află în prototipul dac [23].

S'ar mai putea adăugi la această enumerare numele *Argeșului*, care după toate probabilitățile derivă din acel scitic de *Ordessos* și acel al *Jiului*, care pare a se regăsi în prima silabă a riului *Gilfil* pomenit de unele izvoare vechi [24].

Pentru a sfîrși cu nomenclatura păstrată pînă astăzi în gura Românilor din epoca daco-romană amintim încă numiri ca *Masa lui Traian*, dat unei mari tăeturi în forma unei mese uriașe ce se află în mun-

22. Συναξαριστὴς Νικοδήμου Ἁγιορείτου, (Colecție de viețile sfinților) Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1845, IX, p. 55: „διὰ τοῦτο ἔφερον αὐτὸν εἰς τὸν ποταμὸν Μουσαῖον, καὶ ἐκεῖ βαλόντες.... ἔπνιξαν αὐτόν."

23. C. I. L., III. 1, No. 1293. ordo Amp.; 1308, ordo Ampeie. Comp. *Hasdeu*. Etimologium magnum Romaniae, București, 1887, I, p. 1106.

24. Mai sus, p. 35. Asupra lui *Gilfil* vezi *Iordanes*, XXII și *Geogr. Raven.*, IV, 14. Dl *Onciul* în Conv. lit., l. c. ar admite derivarea lui Argeș din Ordessos. Dl *Hasdeu*, Etymologicum magnum, II, s. v. nu primește această derivare.

tele *Turnul* sau *Turnișorul* din județul Argeșului; *Pratul lui Traian* dat de Românii unei cîmpii numită in limba ungurească *Kerestes*; urmele de șosele pastrate prin Muntenia și Transilvania care se numesc și astăzi la poporul român *calea Traianului* și acele ale valurilor ridicate, fie de Traian fie de alții, dar pe care el le atribue toate cuceritorului Daciei, numindu-le: șanțul *Traianului*, *Troianului* sau simplu *Troianul* [25].

Cum să se explice acuma păstrarea unor nume de munți și de riuri mari și mici, precum și alte nume de elemente geografice puse in legătură cu intemeietorul Daciei in gura poporului român, in o formă care le apropie așa de tare de aceea ce o aveau pe timpul Daco-Romanilor? Este cunoscut că un popor nou dă in tot deauna așăzărilor sale nume luate din limba sa proprie, și că tot astfel botează el și formele geografice in sinul cărora el colindă sau se așază. Un lucru este insă mai presus de ori ce indoială: majoritatea numelor de riuri mai insemnate din țările locuite de Români sunt așa felin, incît reamintesc numai decît numele vechi dace. Cum s'au putut ele oare

25. Aceste nume de Pratul lui Traian sau valul lui Traian, nu sunt iscodite de erudiția nouă română, cum îi place a crede D-lui *Hunfalvy*. Cel intăi se află insemnat intr'o carte tipărită in 1666, pe cînd erudiția română nu văzuse incă lumina zilei: Das alte und neue teutsche Dacia, das ist Beschreibung des Landes Siebenbürgen, Nürnberg 1666 (Bibl. Academiei, Colecția Sturza, No. 2680), aceiași carte care face din Decebal pe Neamțul Ditschwald (vezi mai sus p. 66 nota 9). La pagina 250 găsim: „Kerestes-Mezö, *Prat de la Traian.*" Cît despre valul lui Traian, el se află amintit de *Alexandru Amiras* cronicar din veacul trecut (Letopisețele publicate de M. Cogălniceanu, III p. 129) sub numele de *Hîndichiul lui Traian*. Persistența numelui lui Traian alipită la șoselele rămase de la Romani este mărturisită de toți scriitorii nepărtinitori: *I. Iung* die romanischen Landschaften du röm. Reiches, p. 379 nota 2. *Duruy*, Histoire des Romains IV, p. 256 nota 2 „On voit encore sur la rive droite de l'Aluta du Danube au montagnes, les restes d'une voie romaine, que les Valaques appellent *calea Traianului.*" *C. de la Berge*, Essai sur le règne de Trajan, p. 49: „L'existence d'une voie romaine traversant la petite Valachie du nord au sud, aboutissant a Gieli (Çeleiu) et encore appellée dans le pays: *calea Traianului.*"

transmite din gura Daco-Romanilor in acea a popoarelor care locuesc astăzi in foasta Dacie, și mai ales in acea a Romînilor, care le păstrează cu mai mare credință și in forme mai apropiete de prototipurile primordiale? Ele a trebuit să fie transmise din gură in gură, din neam in neam, pentru a ajunge aproape neschimbate pănă in zilele noastre. Care alt popor a putut indeplini această transmisiune decît acela ce a venit in legătură cu ămbile vremi, acele trecute și acele prezente. Dacă poporația daco-romană a fugit din Dacia la venirea barbarilor, atunci cine a rămas aice pentru a spune noilor veniți vechile numiri a le riurilor? Și apoi să se observe că de la năvălirea Goților se strecoară prin Dacia unele după altele mai multe popoare nomade, care nu se așază aice, ci colindă cît va timp prin Dacia și apoi o părăsesc, pentru a nu se mai intoarce. Astfel pentru a nu cita decît pe cele de căpitenie enumerăm: Goții, Hunii, Gepizii și Avarii. In sinul unei asemene vecinice schimbări, cum vroim noi ca nomenclatura apelor să fi păstrat un caracter statornic, cînd elementele etnice ce se apropiau de paturile lor se schimbau necontenit? Pentru a explica această stăruință a denumirilor nu trebue admis oare un element statornic al poporației, care rămînea ca pietrile in fundul unui riu cu valurile necontenit schimbătoare? Și să nu se creadă că ar fi de ajuns a se presupune că rămăsese in Dacia cîți va copii rătăciți de ai vechilor locuitori, care ar fi invățat denumirile străvechi noilor oaspeți. Pentru ca nomenclatura veche să se păstreze intr'un chip așa de obștesc, trebue numai decît ca și elementul etnic ce o reprezintă să fi fost numeros, să fi avut așa de mare intindere, incît să fi făcut de prisos inchipuirea unor noue nume pentru insemnarea formelor pămîntului și a apelor Daciei.

Se intimpină la toate aceste argumente ponderoase

numai imprejurarea, că unele denumiri ar fi greu de explicat in forma lor actuală in gura poporului romîn, după feliul prefacerilor cuvintelor vechi a le acestei limbi, incît s'ar părea că unele din aceste numiri s'ar afla astăzi in gura poporului romîn, transmise de alte limbi decît de graiul românesc. Am vĕzut că la o cercetare mai amănunțită, cele mai multe din intimpinările aduse nu pot sta mult timp in picioare. Totuși dacă chiar unele forme ar infățoșa oare care greutăți, nu trebue oare luat in consideraţie, că poporul romîn a trăit alăturea cu neamuri străine timp de aproape o mie de ani pe pămîntul Daciei, și că, in acest lung restimp, el a fost mai in tot d'auna supus lor politicește? De mirat ar fi oare, dacă s'ar fi furișat in prefacerea vorbelor românești, cîte-va tonuri și inflexiuni, care să nu se mai poată explica, numai cît din firea și regulele acestei limbi [26]? Avem chiar un exemplu clasic despre modul cum inriurirea vocalismului străin a putut modifica forma unui cuvînt daco-roman. Este numele *Cerna*. Acest riu, care ar trebui, să poarte numele de *Zerna* sau *Zîrna*, după forma prototipului seu dac, și analogia cum numele plîntei dace prodiorna s'a prefăcut in acel de zîrnă, (dînd naștere și verbului *a se zîrni*), se numește astăzi *Cerna*, alipindu-se forma dacă de cea așa de apropiată slavonă [27].

Să nu se caute deci pete in soare! Nomenclatura orografiei și a idrografiei Daciei a rămas și astăzi aceea ce era cu aproape de 2000 de ani in urmă, pe timpul vechilor Daci. A trebuit deci să fie un popor așezat statornic pe aceste locuri, care să transmită asemene denumiri pănă in zilele noastre. Acest popor nu

26. Comp. *Pic*, Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Leipzig 1886 p. 20, nota 1.

27. Vezi mai sus, p. 68.

poate fi altul decît Romînii, care formați din vechii Daci și din Romanii ce li s'au suprapus, au aruncat astfel puntea de trecere intre epoca veche și acea modernă.

Nu putem, fără a apuca mai inainte faptele istorice de cum ele s'au petrecut, expune și celelalte argumente care vin in sprijinul stăruirei Daco-Romanilor in patria lor. V'om vedea insă din șirul de mai tîrziu al intîmplărilor, prin care au trecut viața Romînilor, că intreaga lor istorie stabilește pe deplin adevărul, că dînșii nu-și au părăsit nici o dată in massă țara lor de la nordul Dunărei, pentru a căuta aiure scăpare și adăpostire, și că tema părăsirei Daciei a fost iscodită numai cît de protivnicii neamului românesc, pentru a intemeia niște pretenții politice [28]. De o cam dată atîta să ne fie de ajuns, de a fi tăcut rădăcina chiar a acestei teorii, care își găsia sprijinul ei cel mai puternic in spusele istoricilor romani, acăror valoare am analizat'o, și in pretinsa lipsă de nume geografice in Dacia, care să'și tragă originea lor din epoca romană.

Putem deci privi poporul romîn, ca rămas in Dacia și după ce Romanii o părăsesc, și urmări mai departe istoria lui in aceeași țară unde își are inceputul.

Rezultatul stăpînirei Romanilor asupra Daciei fu din cele mai insemnătoare. De și această stăpănire ținu aicea mai puțin timp decît in alte provincii a le impărăției, efectele ei se simțiră mai adînc decît pretutindene aiure, din pricină că, precum am vĕzut, nicăirea elementul roman nu se năpustise cu așa de covărșitoare putere asupra unui colț de pămînt, pen-

28. O tratare deplină a acestei insemnate intrebări am incercat'o in scrierea mea Teoriea lui Rösler, Iași 1884, publicată și in o ediție franceză sub titlul les Roumains au Moyen-âge, une énigme historique, Paris 1885 (Leroux).

tru nici o altă regiune ne luîndu-se măsuri de colonizare așa de intinse, ca pentru agonisita lui Traian.

De aceea și acei 164 de ani de stăpînire romană fură indestulători pentru a intuneca cu totul in gura poporației bașținașe, idiomul indigen, astfel că astăzi să se regăsească numai slabe urme din el in graiul poporului romîn; fură indestulători pentru a transforma chiar feliul tipului rasei copleșite, așa că exemplarele cele mai mîndre a le rasei românești de astăzi, să nu se plece spre caracterul dac, ci mai mult spre cel roman; fură indestulători spre a sfărăma pe toate celelalte individualități străine, aduse prin colonizare chiar pe pămîntul Daciei, intinzînd pe toate aceste elemente deosebite, indigene și imigrate, puternicul strat al individualității romane, care ca o apă adîncă coperi totul, fără a lăsa macar să se mai prevadă prin străvĕzala ei elementele inecate.

Astfeliu se urzi in Dacia o nouă făptură de caracter roman, de o energie ne mai pomenită, ce păstră trăsăturile ei caracteristice, cu toată năpustirea unor roiuri nesfîrșite de elemente străine, care cu furia particulară selbătăciei și barbariei neimblînzite, se rostogoliră in imensul răstimp de o mie de ani peste natnra sa de granit, fără a putea să o destrugă, fără ai ataca inima și măruntaele, și cel mult numai incrustînd pașii lor pe puternica-i scoarță.

De aceea v'om vedea eșind din noianul năvălirei, in care totul părea că se va cufunda impreună cu marele intreg de care Dacia se ținuse, o naționalitate de caracter roman, care ca o insulă impinsă de puterile telurice la suprafața apei, arătă intăi pe dînsa un colț al uscatului, apoi un altul, pănă ce insfîrșit, coperită de verdeață și devenită lăcaș de viață pămînteasc̆ă, ea se lăți necontenit și tinde acuma tot mai mult să cuprindă locul ce i se cuvine.

Impreună însă cu caracterul roman se păstrâ in sinul poporului romîn o altă insușire legată de el: tendința cătră cultură și civilizație, care deosebise pe Romani de lumea peste care ei se intinsese. Această tendință fu tot deauna vie și rostită in inima poporului romîn; dar nici o rasă in lume nu așteptâ atîta timp prilejul de a o manifesta. De aceea și nici una nu se răpezi asupra culturei și cu o așa foame, cu o așa insetare, ca poporul romîn; nu o sorbi și o asimilâ cu o așa de necomparabilă putere; nici un popor nu arătâ o așa destoinicie de a se urca de odată de pe treptele de jos ale unei primitive barbarii, pe acele ce conduc cătră deplina lumină.

In cucerirea lui Traian stă zemislirea naționalității noastre; tot in ea stă și principiul progresului implîntat și nedespărțit de a noastră făptură. Cînd mai tîrziu vom intîlni in poporul romîn acea puternică năzuință cătră cultură și civilizație, să nu uităm nici odată că originea și incepătura acestei tendinți stă in perioada vieței romane. E drept însă că această viață, care tocmai pe cînd se implîntâ in Dacia, ajunsese pe povărnișul decăderei, nu ar fi putut da o odraslă atît de roditoare dacă nu s'ar fi hultuit pe vița cea plină de vigoare a rasei tracice din poalele Carpaților.

Aceste doue imprejurări să fie pururе prezente minței noastre, dacă voim să înțelegem lupta cea incordată, dusă in timp de veacuri pentru păstrarea naționalității noastre, precum și strălucita inflorire a minței românești in vremurile din urmă.

Astfel se leagă inceputul istoriei poporului nostru cu zilele in care trăim.

CAPUL III

DACIA IN PRIMA PERIOADĂ A NĂVĂLIREI BARBARE

ROMÎNII IN MUNȚI

270—700 d. Hr.

Părăsirea Daciei in prada barbarilor fusese precedată de o epocă de transiţiune in care această provincie, de şi incă sub stăpînirea Romanilor, suferise in repeţite rînduri năvăliri pustietoare. De şi trecerea de la starea liniştită şi infloritoare a stăpînirei romane la acea chaotică a timpurilor năvălirei nu fusese năprasnică, totuş nu e mai puţin adevărat că, cu retragerea legiunilor, incepe pentru poporaţia dacoromană o epocă cu totul nouă a istoriei ei, caracterizată prin mai multe imprejurări insemnate.

Intăi: cei mai mulţi din locuitorii rămaşi in Dacia traiană, spăricţi de violenţele şi grozăviile năvălirilor, caută, ca şi Romînii de mai tîrziu, adăpost in contra lor in munţii şi pădurile de care Dacia era plină.

Al doile: feliul cel nou de viaţă, adus prin strămutarea poporului de la cîmpie la munte, schimbă şi condiţiunile traiului seu, reintorcîndu'l indărăpt de la viaţa agricole la una ca şi nomadă, şi cu toate că Romînii n'au părăsit nici odată cu totul indeletnicirile vieţei aşazate, totuşi petrecerea lor in munte impingîndu-i mai ales la păstorie, ei se purtau necontenit in toată intinderea lor, veniau in atingere unii cu alţii din puntele cele mai indepărtate, şi astfel unificînd feliul lor de a fi, pregătiră acea unitate surprinzătoare a neamului românesc de la nordul Dunărei.

Al treile: In acest răstimp de aproape o mie de ani, poporul Daco-Romanilor intră in atingere cu deosebite neamuri barbare, care lăsară urme puternice in graiul şi obiceiurile lui, determinară forma lui de

organizare și ajunseră chiar a-i domina mintea prin limbă și religiune.

Națională tatea romînă, acăreia bază fusese pusă prin contopirea Romanilor cu băștinașii din Dacia, eșă formată pe deplin tocmai din epoca năvălirilor. Aceasta au desvoltat simburele vechiu in un arbore puternic cu ramurile intinse, corona bogată și rădăcinele adînci. El eșă insă din această epocă, selbatec și neregulat, ca trunchiurile primitive ce cresc in umbra desișurilor. Trebuia curățit și ingrijit, desfăcut la rădăcină și răsuflat in crengariu, spre a da intreaga desvoltare puterilor sale latente. Curățirea a fost intreprinsă de epoca regenerărei, care incă nu este incheiată și care este menită a face din selbaticul fiu al pădurei un arbore civilizat.

Perioada năvălirei cuprinde deci una din fazele cele mai insemnate a le istoriei noastre, acea in care s'au adaos mai multe elemente noue către națională tatea romînă. Vom vedea că epoca de o mie de ani, petrecută intre părăsirea Daciei și intemeierea principatelor, nu este o lungă pauză in desvoltarea poporului nostru, nici o epocă asupra căreia nu s'ar ști nimica, ci din contra una din părțile cele mai interesante, cele mai bogate in rezultate a le istoriei sale.

E drept că izvoarele curg mai sărace asupra acestui timp; iusă pentru cine știe să atingă struna istorică, ele dau un resunet indestul de clar al acestor timpuri puțin cercetate.

I

GOŢII, HUNII ŞI GEPIZII

1. NĂVĂLIREA GOŢILOR, HUNILOR ŞI A GEPIZILOR.

Am urmărit mai sus istoria năvălirilor gotice până la părăsirea Daciei de impăratul Aurelian și am vĕzut că, in tot acel timp, oardele lor nomade cutrierau intinsul șes oriental al Europei, trecînd prin Muntenia, pentru a intra pe de o parte in imperiul roman de peste Dunăre, pe de alta in Dacia. Este interesant a constata că nici după delăsarea Daciei in prada lor, Goții nu'și părăsesc așezările de pe termurile mărei Negre, unde îi intîlnim fără intrerumpere, până ce, spăimîntați de Huni, trec cu grămada in partea orientală a impărăției romane.

In tot răstimpul de 100 de ani ce se strecură de la părăsirea Daciei până la venirea Hunilor (270—375), provincia reintrase sub stăpînirea neamurilor sarmate. Ast-fel pe timpul lui Constantin cel Mare, (325—337) Goții, care până atunci par a se fi ținut mai in liniște, atacă din nou imperiul roman și provoacă pe

Constantin a face o expediție in protiva lor. El trece Dunărea pe un pod de piatră, acela acărnia rămășiți se vĕd și astăzi incă la Celeiu, intre gurile Jiului și ale Oltului [1]. Goții sunt bătuți de Constantin in *țările Sarmaților* [2]. Se vede deci că Muntenia purta pe atunci numele de țara Sarmaților. Construirea unui pod de piatră peste Dunăre arată insă inviderat că Constantin cel-Mare nu avuse numai scopul de a spărie pe Goți spre a-i astîmpăra, ci că el vroise a alipi iarăși mai cu trăinicie părțile nord-dunărene de impărăția sa, lucru ce era firesc la un impărat, care strămutase seaunul impărăției sale din apus in răsărit, pe malurile Bosforului.

Că acești Goți invinși de Constantin, nu se aflau in foasta Dacie romană, se cunoaște de pe istoria lor ulterioară, care îi arată tot ca locuitori ai țărmurilor mărei Negre, prin Basarabia de astăzi.

Anume după impărțirea provizorie a imperiului roman in acel de apus și acel de răsărit, Valente impăratul răsăritului (364-378) face o expeditiune contra Goților și, lucru caracteristic pentru regiunile unde el vroia să-i atace, este că el ernează la Marcianopoli in Moesia, aproape de coastele mărei Negre. Apoi face și el un pod, insă de plute, peste Dunăre pe la Noviodunum, care oraș este arătat de Ptolemeu ca aflînduse acolo unde Istrul incepe a se despărți in gurile sale, adecă pe la Isaccea de astăzi, și bate pe tribul got al Greutungilor [3]. Reesă deci intr'un chip invederat că Goții locuiau tot cătră Nistru și părțile orientale, și că atunci cînd Constantin cel Mare îi

1. Mai sus, p. 147.
2. *Orosius*, VII, 28: „Mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes *in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione delevit.*“ Comp. *Paulus Diaconus* XI și *Idatius*, Chronicon, ad annum 332.
3. *Amm. Marcell.*, XXVII, 1. *Ptolemeus*, III, 10, 11.

bătuse in părțile mai occidentale a le Munteniei, nu-i lovise in țara lor, ci in acea a Sarmaților.

Goții stau in părțile aceste până cînd, spăriețí ei inșii de cumpliții și selbaticii Huni, o rup de fugă către Dunăre. Atanaric șeful ramurei celei mai occidentale a Goților, trimisese un corp de oștire pentru a recunoaște armata Hunilor; iar dînsul se așezase in o vale pe fluviul Nistru. Spăimîntat prin raportul dat de corpul seu de armată, el se coboară repede către Dunărea și vroește să s'intărească aici, trăgînd un zid cu șanț din malul Siretiului până in acel al Dunărei [4]. Din el va fi rămas probabil valul de pămînt, din care și astăzi se vĕd urme in județul Covurluiului, și care pornește de la satul Tulucești, in coada lacului Brateșului și merge până la malul Siretiului, in dreptul satului Cotu-lung [5]. De și valul acesta, care poartă in gura poporului din acele părți tot numele, dat in de comun tuturor lucrărilor de asemene natură aflătoare pe pămîntul Daciei, de valul lui Traian, pornește din malul Siretiului și ajunge in acel al Brateșului, totuși acest lac nefiind decît o formație a Dunărei, arătarea lui Amian se poate referi la el. Este inviderat că pe aice un val roman nu ar fi avut nici o rațiune de a fi, mai intăi intru cît există valul cel mare, intr'adevĕr apărător al Moesiei inferioare, pe care l'am vĕzut că trecea prin Besarabia și Moldova sudică, de la Akerman prin vadul lui Isac pe Prut, peste Siretiu și până in Carpați; apoi la ce ar fi slujit Romanilor un val tras intre Brateș și Siretiu, care nu ar fi constituit nici o linie de apărare pentru posesiunile lor sud-dunărene,

4. Amm. Marcell., XXXI, 3: „Quo in novitate maioresque venturi pavore constrictus a superciliis Gerasi fluminis adusque Danubium Taifalorum terras perstringens muros altius errigebat."

5. Vezi harta Romăniei publicată de *Flemming* la Glogau. Acest val este omis pe harta marelui stat major austriac. Vezi harta de la p. 253.

singurele acăror scut îl aveau in videre ridicarea unor astfeliu de intărituri? In așa numitul val al lui Traian ce leagă coada Brateșului cu malul Siretiului, avem inaintea noastră, rămășițele acelui ridicat de Atanaric pentru a se opune năvălirei Hunilor [6]. Nesigur insă nici la adăpostul acestei iutărituri măestrite, Atanaric caută cu poporul seu o scăpare in acele naturale a le munților Carpați, care se intindeau nu la o mare indepărtare spre apus, și anume el se retrage in așa numitul *Caucaland*, nume cu finala germană *land*=țară dat de Goți munților *Caucazus* unde se retraseră, și din combinarea cărora eși acela dat de Ammianus. Am vĕzut că Caucaz părea a se numi mai cu osebire partea Carpaților spre răsărit de Olt, unde se află pănă astăzi munți ce amintesc acest de al doile nume al Carpaților [7]. Aici insă ei intîlniră pe Sarmați, pe care trebuiră să'i alunge cu puterea, pe care groaza lor de Huni le o dăduse cu prisosință [8].

Se poate ca in goana lor către acei munți să fi perdut lîngă Buzeu, la poalele dealului Istrița, lîngă satul Bădenii de jos sau Pietroasa, tesaurul de aur păstrat astăzi in muzeul din București și cunoscut in popor sub numele de *cloșca cu puii*, și din care o verigă poartă inscripția gotică: «guthâni oewi hailag» adecă: «lui Odin patria sfințită» [9].

---

6. Dl *Hasdeu*, Ist. critică. p. 299, care vra să indrepte pe alții in privirea așezărei acestui val, comite insuși o eroare, spunînd că valul s'ar fi intins intre *Prut* și Dunăre. Gerasus al lui Amăin nu poate fi decît Siretiul (mai sus p. 34) și valul fiind tras intre *Siretiu* și Dunăre, nu poate fi decît acel aratat de noi. Vezi și *Odobescu*, Notices sur les Antiquités de la Roumanie, Paris, 1868, p. 47.

7. Mai sus, p. 296.

8. *Amm. Marcell.* XXXI 4: „Athanaricus paria pertimescens abscessit ad Caucalandensem locum altitudine Silvarum inaccessum et montium, cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis."

9. Această cetire a inscripției este cea mai probabilă și a fost propusă, după o sumă de alte incercări făcute de invățații străini, de Dl A. I. *Odobescu* in Notices sur les antiquités de la Roumanie, p. 17—24. Greutatea stă in ter-

Toate știrile deci privitoare la Goți constată unul și acelaș fapt, important din mai multe punte de videre: stăruința Goților până la sfîrșitul petrecerei lor la nordul Dunărei, in regiunile răsăritene și sudice, a le Moldovei și Basarabiei și lipsa lor din Dacia, de oare ce nici unul singur din izvoarele indestul de numeroase ce pomenesc de ei, nu ne arată că vre-o incursiune a Goților *să fi pornit din Dacia romană*, iar toate atacurile, atît făcute cît și suferite de ei, au drept teatru regiunile răsăritene din vecinătatea mărei Negre. Se vede deci cum această imprejurare, bine constatată, trebue să schimbe cu totul părerile despre motivul care l'au impins pe Aurelian, să părăsască Dacia. Provincia fu numai cît prădată din timp în timp de Goți, nu ocupată de ei, nici măcar trecător. Nu a fost deci rîpită Dacia de Goți din mîncle lui Aurelian, ci dînsul, avînd de apărat poziținni mai importante a le imperiului decît reslățita Dacie, o părăsi, găsind că ocrotirea ei contra neincetatelor incursiuni a le barbarilor era prea anevoiasă.

Al doile rezultat al neocupărei Daciei de către Goți, este lipsa aproape deplină de elemente gotice, constatată in limba romînă. S'ar putea găsi ca rămășiți gotice in românește, cuvîntul *hoț*, format din *Got* prin aspirarea lui *g* in *h*, și intr'adevĕr cînd veneau Goții veneau hoții, incît această etimologiă ne ar părea probabilă [10], Al doile rest gotic ar fi jumĕtatea

---

minul *Ocwi*. pe care Dl Odobescu il traduce prin *patrie*, bazîndu-se pe presupunerea că așa ar fi numit Germanii patria lor adecă Sciția, pe care și *Iordanes* o dă sub sub un nume apropiat prin forma lui de cuvîntul inscripției. De Gothorum sive Getarum origine ac rebus gestis, IV: „Haec igitur pars Gothorum quae apud Filimer dicitur in terras *Oium* emenso amne transposita, optatum potita solum."

10. Dl *Hasdeu*, Istoria critică p. 299 este de părere că cuvîntul *hoț* ar veni de la exclamarea ce se intrebuințază de obiceiu la prinderea hoților de *ho*! *ho*! Noi știm că românește acest strigăt are sensul poprirei: *ho*! *stăi*, *aho*! *aho*! dar nici odată acel al urmărirei, goanei. Observăm insă că și Dl

a doua a cuvîntului *cocostîrc*, din care partea intăi aminteşte pe latinescul *ciconia*, iar a doua pe goticul *stork*, germ. mod. *storch*. In sfîrşit se pare a ne fi rămas de la ei şi numele riului *Moldova*, de la care apoi se trase acel al ţărei, care ar veni de la goticul *mulde* = *praf*, de unde avem mai multe rîuri in ţările Germane cu numele de Mulde, Moldau. Aşa cel intăi ne intimpină in Saxonia, la un afluent al Elbei; cel al doile la riul ce udă capitala Boemiei, Praga, şi care poartă iarăşi numele de *Moldau* in gura Germanilor, pe cînd Slavii acelei ţări îl numesc *Ultava*. Cum se poate deriva numele unui rîu de la un element atît de deosebit de apă ca praful, se vede din imprejurarea că şi Slavonii au numit un rîu al Munteniei *Prahova* de la *prah* = *praf*. Apoi chiar Ovid vorbeşte intr'un loc de *amnis pulverulentus* [11].

Faţă insă cu nişte elemente atît de puţine şi incă şi aceste nesigure, se poate susţinea că gotismele lipsesc aproape cu desăvîrşire din limba romînă. Această lipsă a fost invocată de protivnicii stăruinţei Romînilor in Dacia, pentru a dovedi tocmai faptul că ei nu se aflau in Dacia la venirea Goţilor. Ei pornesc de la premisa de tot falşă că Goţii ar fi ocupat Dacia, stînd in ea cel puţin 100 de ani (270-375), şi intru cît in naţionalitatea romînă nu se constată aproape nici o urmă de inriurire gotică, ar urma de aice ca Romînii nu se aflau in Dacia la venirea acelui popor, fiind strămutaţi peste Dunărea [12].

Demonstrarea atît de deplină că Goţii nu au ocu-

Hasdeu tot de la un strigăt dat la prinderea făcătorilor de rele derivă cuvîntul de hoţ.

11. *Hasdeu*, Ist. crit., p. 300. D-sa au atras cel intăi luarea aminte asupra poziţiei teritoriale ocupate de Goţi şi au explicat din ea lipsa gotismelor in limba romînă.

12. *Röster*, Romaenische Studien, p. 123, după *Sulzer*, Geschichte des transalpinischen Dakiens, Wien, 1781.

pat nici odată Dacia lui Traian în chip statornic că, ei până la trecerea lor peste Dunărea, au stat totdeauna în cîmpiile vecine cu marea Neagră, taie tocmai rădăcina unei atari argumentări. Chiar dacă Goții au venit în atingere cu Daco-Romanii, aceasta fu tot deauna dușmănească și trecătoare, ca acea în care intră cel prădat ca hoțul care îl pradă. Apoi așa nu se stabilesc înrîuririle între popoare, cu sabia în mînă și cu ura în suflet, ci pe calea pacinică a relațiunilor de la om la om, pe acea a legăturilor de interes și a schimbului de slujbe. Să nu ne mire deci nici într'un chip lipsa gotismelor în limba Românilor. Ar fi extraordinar tocmai, dacă niște asemene elemente s'ar afla în ea.

Dacă limba daco-română s'ar fi desvoltat la sudul Dunărei, tocmai atunci ar trebui se aflăm în ea elemente gotice. Într'adevăr Goții, alungați de Huni, trec Dunărea în imperiul de răsărit, căpătînd învoirea de la împăratul Valente, după nesfîrșite promisiuni de a rămînea liniștiți [13]. Ei se așază cît-va timp aice; dar revoltîndu-se curînd după aceea, bat pe împăratul Valente și'l omoară la Adrianopolea, prădă și pustiează un lung șir de ani peninsula Balcanului, apoi trec în Italia și însfîrșit în Spania, unde oceanul Atlantic pune un țel vieței lor rătăcitoare. Parte însă dintre Goți, elementele mai puțin vagabonde a le neamului lor, *rămîn așezați în țările de la sudul Dunărei.* Așa ni se spune că în Albania, s'ar fi întîmplat căsătorii între Goți și băștinași [14] și același lucru se va fi întîmplat și în Moesia, pretinsa sălășluință a coloniilor strămutate. Apoi limba bulgară de as-

13. Mai întăi trec Goții creștini sub Fritigern și Alavivus. După aceea se hotărește și Atanaric șeful Goților păgîni, care se refugiase în Caucaland, să facă și el ca și ceilalți; el trece Dunărea în 395 pe timpul lui Teodosiu. Vezi *Iordanes*, XXVII; *Amm. Marcell.*, XXVII, 9.

14. *Malchus*, Excerpta de legationibus, Bonn, p. 258.

tăzi, desvoltată tot în Moesia, prezintă cîte-va urme netăgăduite de elemente gotice în ea, precum și limba gotică la rîndul ei înfățoșază urme de înrîurirea slavă. Astfel avem în limba bulgară elementele gotice: *vrtograd*, grădină, de la goticul *aurtigard*, derivat din *aurts*, iarbă; *userez*, cercel, din goticul *aushariggs*, derivat de la *auso*, ureche; *sabota*, zi, din goticul *sambas*, idem; *buky*, carte, din goticul *boka*, idem; *măzda*, marfă, din goticul *mizda*; *netij*, serbește *netjak*, rudenie, de la *nithgis*, idem. Iar ca bulgarisme în limba gotică citățm: *klismo* care vine de la slavo-bulgarul *klik*, vuet: *plinsjan*, a sări, de la slavicul *pliasati* idem; *chleb*, pîne, de la slavicul *hliab* [15].

Nu ar fi oare cu totul extra-ordinar că limba românească, desvoltată pe acelaș teritoriu alăturea cu limba bulgară și în atingere cu Goții, care influențează pe aceasta din urmă, să rămînă subtrasă cu totul de la ori ce înrîurire gotică? Prin urmare, faptele fiind restabilite conform adevĕrului istoric, lipsa de gotisme în limba romînă, este tocmai dovada cea mai bună că Daco-Romanii nu au părăsit nici odată vechea lor patrie, Dacia lui Traian.

Intăiul element al năvălirei barbare a pricinuit, de și în un chip indirect, părăsirea Daciei. El nu a venit însă în o atingere roditoare cu poporația daco-romană, și nu a lăsat deci asupra ei nici o urmă de înrîurire.

Se vedem ce s'a petrecut cu *Hunii*, care vineau pe urmele Goților, ca niște tigri însătați de sînge după o ceată de lupi nemilostivi.

---

15. *Schafarik*, Slavische Alterthümer Leipzig, 1844, I. p. 429. — Goții de care ne am ocupat, erau cei de apus, ***Visigoții***. Cei de răsărit, ***Ostrogoții***, acăror rege, Hermanaric se sinucisese, fiind că nu putuse să se împrotivească Hunilor, primiră stăpînirea acestora și rămaseră în patria lor, dincolo de Nistru. ***Iordanes***, c. XLVIII: „in eadem patria remanserunt." Mai tîrziu se strămută după Huni în Panonia.

Poporul Hunilor era de rasă mongolică, in deosebire de Goți care erau Ari. Portretul lor, lăsat de mai mulți scriitori contimpurani, de și fără indoială vĕzut prin prisma fricei și a groazei și deci poate cam exagerat, explică indestul spaima ce cuprinse pe toate popoarele la venirea lor. Ammianus Marcellinus reproduce in colorile următoare, care se vĕd copiate după via natură, potretul fisic, moral și intelectual al acestui cumplit neam de oameni: «Hunii intrec in cruzime și barbarie tot ce și-ar putea cine-va inchipui mai barbar și mai selbatic. Corpul lor grămădit, cu membrele superioare foarte mari și capul peste măsură gros, le dă o infățoșare monstruoasă. Se nutresc fără a intrebuința nici pregătire, nici foc, mîncînd rădăcini de plînte selbatice și carne inmuiată intre coapsele lor și spetele cailor; nici o dată nu mînuesc plugul; ei nu locuesc nici in case, nici in colibe, căci ori ce incunjurare a unui zid le pare un mormînt, și ei nu se cred in siguranță sub un acoperiș. Tot deauna rătăcind, schimbînd vecĭnic locuințele lor, ei sunt deprinși din copilărie cu toate suferințele: frigul, foamea și setea. Turmele lor îi urmează in rătăcirile lor, tîrînd carele in care este inchisă familia lor. Acolo torc femeile și cos hainele barbaților, acolo dau naștere copiilor și-i cresc pănă ajung mari. Intrebați pe acești oameni de unde vin, unde au fost zemisliți, unde au fost născuți, nu vor ști să răspundă. Ei trăesc necontenit pe caii lor cei mici și urîți, insă iuți și neobosiți. Călări ca barbații, sau stînd pe o parte după chipul femeilor, ei țin pe ei adunările lor, cumpără și vînd, beu și mănîncă, ba chiar și dorm inclinați pe gîtul animalelor. Hunii sunt nestatornici, fără credință, mișcători după toate vînturile, cu totul rîpiți de furia momentului. Ei știu tot atît de puțin, ca și animalele, ce este cuviincios și necuviincios. Limba lor

este intunecată, incurcată și plină de metafore. Cît despre religie ei nu par a avea nici una, sau cel puțin nu practică nici un cult; patima lor precumpenitoare este acea a aurului».

Iordanes sfîrșește, prin cuvintele următoare, legenda ce avea curs intre Goți, asupra originei acestor ființi inspăimîntătoare: «Hunii sunt un soiu de oameni născuți in mlaștini, mici, sfrijiți, ingrozitori la vedere și ne-ținîndu-se de neamul omenesc decît prin facultatea vorbirei»[16].

Hunii, mulțime nesfîrșită de noroade deosebite, aruncate de Asia asupra Europei, de către acel neam dintre ele care dădu numele seu intregei năvăliri, trebuiră să cuprindă toate regiunile Europei centrale, atît malurile Dunărei, cît și părțile mai lăuntrice a le continentului. Fiind că veniau din stepele Rusiei de astăzi către apusul Europei, era firesc lucru, ca lovindu-se de stavila nestrăbătută, pe care muntii Carpaților moldovenești o opunea inaintărei lor directe, să se desfacă in doue brațe, care să incunjure acești munți pe la nord și pe la sud, precum un șivoiu de apă, ce se lovește de o piedică se imparte in doue gîrle. Curentul nordic al năvălirei apucă pe deasupra Carpaților, și cu el se va fi dus greul poporului hunic; acel sudic se indreptă prin cîmpia muntenă, și apoi prin pasul Turnului-roș către inima Daciei. Că Hunii s'au așăzat mai ales in centrul Europei, în cîmpia panonică, ne o dovedește imprejurarea că scaunul imperiului lui Atila se găsește aice, precum și apăsarea pe care prezența Hunilor o exercită asupra mai multor popoare barbare, care năvălesc, impinși de ei, asupra Italiei, sub conducerea lui Radagais, și după retragerea legiunilor

16. *Amm. Marcell.*, XXXI 2; *Jordanes*, VIII.

de la Rin de către Stilico, generalul lui Valentinian III, trec acest fluviu și inundează Galia, Spania și Africa.

De și Dacia nu pare a fi fost ocupată în chip constant de către barbarii Huni, și o asemene ocupare era chiar cu neputință unui popor nomad, precum erau Hunii, totuși este inviderat că ei cercetară și această țară, precum am spus, intâi prin poarta Turnului-roș, și apoi din cîmpia Panoniei, prin văile ușor de strabătut a le Sameșului și Mureșului. Ei adăugiră către spaima, produsă în locuitorii Daciei, prin incursiunile Goților, acea reînoită prin pustierile noilor năvălitori, și împinseră tot mai mult pe locuitorii rămași în partea provinciei romane către adăpostirile firești și apropiete a le munților și pădurilor.

Din descrierea unei călătorii, făcută în imperiul Hunilor cu prilejul ambasadei lui Maximianus la Atila de către istoricul bizantin Priscus, aflăm mai multe știri asupra efectului pe care năvălirea Hunilor îl produse asupra popoarelor prin sînul cărora ea trecu. Astfel ne spune el că, mergînd pe coasta apusană a peninsulei Balcanului, ajunseră la Sardica, oraș pe care'l găsiră prefăcut în cenușă prin o năvălire anterioară a Hunilor. Tot astfel aflară redus în ruine orașul Naissus (astăzi Niș în Serbia), patria lui Constantin cel Mare, unde găsiră numai cîți-va bolnavi, care nu putuse fugi, adăpostiți în o biserică, și care erau căutați de țăranii din vecinătate [17]. Această relațiune arată ce efect producea năvălirea asupra locuitorilor expuși. Orașele care cuprindeau pe bogați, erau mai ales ținta furiei barbarilor; ele erau dărămate, date flacărilor și locuitorii lor umpleau lumea, fugînd în toate părțile. La Sardica dărămarea era așa de deplină, că ambasadorii romani nu găsiră un acopere-

17. *Priscus*, ed. Bonn p. 181.

mînt spre a se adăposti, ci trebuiră să intindă corturile în mijlocul ruinelor.

De aice înainte pănă la Dunăre ambasadorii trecură prin un cîmp albit de oseminte omenești, rămășițele măcelului ingrozitor căruia fusese expusă poporația locului. Ambasada venise de la Naissus în linie dreaptă către Dumărca, probabil prin valea Moravei și trecu fluviul, pe lîngă gura acelui afluent al seu, în Banat, pe care'l străbătu prin partea apusană și șesă a sa. După o primă audiență la Atila, ambasadorii fură invitați a merge după rege, care apucă spre reședința lui, către nordul Panoniei. In drumul lor Priscus ne spune că trecură peste mai multe riuri, din care cele mai mari după Istru ar fi *Drecon*, *Tigas* și *Tifisas*[18]. Cel intăi nu poate fi identificat cu nici unul din riurile existente; celelalte doue redau numele cam schimbate a le Tisiei și Tibisculuí, Tisa și Timișul. Pe cînd străbăteau șesul oriental al Banatului, Priscus spune că le aduceau de prin sate ca nutriment, în loc de grău, *malaiu* și în loc de vin, *mied*, numit astfel în *limba locuitorilor indigeni*[19]. Asemine și servitorii huni care îi întovărășiau duceau cu sine malaiu și o beutură, pe care și-o pregăteau din orz și pe care barbarii o numiau *camus*. Mai arată că după ce făcură o călătorie lungă, întinseră spre sară corturile lîngă un lac, care avea apă bună de bĕut și la care locuitorii satului vecin veneau după apă. Aceste sate prin care trecu Priscus erau locuite de o poporație alta decît cea hunică, pe care el o denumește cu numele de barbară, pe cînd acea ce locuia în ele este desemnată ca poporație indigenă. Aceași deosebire reesă și din indicarea lui Priscus că indigenii ar bea mied,

18. *Priscus*, ed. Bonn., p. 183: „Ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφήσας."

19. *Priscus*, ed. Bonn., p. 183: „ὁ μέθυς ἐπιχωρίως καλούμενος"

pe cînd barbarii ar întrebuința un soiu de bere, numit camus.

Nu credem că această poporație indigenă a Banatului apusan să fi fost Daco-Romanii, ci erau poate niște triburi slave aduse sau împinse înainte de năvălirea Hunilor, precum tot așa vor fi fost și locuitorii satelor acelor ce îngrijiau de bolnavii din Naissos. Într'adevăr limitele Daciei nu eșiau din regiunea munților Banatului ; ba îndărătul chiar a liniei pe care călătorea Priscus se întindeau valurile romane menite a apăra Dacia din partea apusului [20].

S'a crezut a se descoperi, în Priscus, urme despre existența unei poporațiuni de obîrșie latină în imperiul Hunilor. Istoricul bizantin vorbește, anume în mai multe locuri de *Ausoni* și de limba *Ausonilor*, părînd chiar în unul din ele a face o deosebire între aceștia, și poporul Romanilor. El spune anume despre «Sciți» că «fiind o adunătură din diferite popoare, vorbesc cu preferință pe lîngă limba lor barbară, sau limba Hunilor, sau a Goților sau chiar și acea a *Ausonilor*, acei dintre dînșii care vin în atingere cu *Romanii*. Acest loc a fost pus în legătură cu altul în care Priscus arată că un caraghios, Zercon Maurusius, intrînd în sală la sfîrșitul unui banchet dat la curtea lui Atila, ar fi înveselit pe toți comesenii prin o cuvîntare rostită în limba *ausonică*, împestrițată cu cuvinte gotice și hunice [21]. Ausonii însemnînd în latinește *roman vechiu*, s'a dedus de aice că Priscus ar înțelege prin limba ausonică, *latina poporană* [22], vorbită de Daco-Romanii, din Dacia traiană.

---

20. Mai sus, p. 255

21. *Priscus*, ed. Bonn., p. 190: „*Ξύγκλυδες γάρ ὄντες πρὸς τῇ σφετέρα βαρβάρῳ γλώσσῃ ζηλοῦσιν ἢ τὴν Οὔννων ἢ τὴν Γότθων ἢ καὶ τὴν Ἀὐσόνιων ὅσοις ἀντῶν πρὸς Ρωμαίους ἐπιμιξία.*“ Despre Zercon spune p. 206: „*τῇ γὰρ Ἀὐσονίων τὴν τῶν Οὔννων καὶ τὴν τῶν Γότθων παραμιγνὺς γλῶτταν.*“

22. *Niebuhr* explică în indicele lui Priscus, p. 615, *lingua ausonica* prin *latina rustica*.

Mărturisim că o asemene explicare, ne pare cam indrăzneață. Dacă s'ar primi argumentară că cuvîntarea lui Zercon, n'ar fi provocat risul tuturor dacă n'ar fi fost înțelcasă, atunci am fi siliți să admitem că majoritatea șefilor huni de la masa lui Atila ar fi cunoscut dialectul poporan al țăranilor din Dacia, pe care îi vom videa din contra, că fug inaintea Hunilor in crierii munților. Apoi Priscus ne mai spune că, un barbar, ce stătea la masă lîngă el, îi adresă cuvîntul in *limba Ausonilor* [23], căruia Priscus îi răspunse, probabil in acceiași limbă, pe care el cel puțin o înțelesese, de oare ce îl videm ducînd cu vecinul seu o intreagă convorbire. Iată'l deci pe bizantinul Priscus cunoscînd și vorbind limba strămoșilor noștri! Nouă ne pare mai firesc lucru de a admite că Priscus, in mania sa de archaizare, de și numea pe Romani cu numele lor, desemna graiul latinesc, sub numele invechit de limba Ausonilor, cînd atunci se explică și faptul cum Hunii, ce vineau in atingere cu Romanii, cunoșteau și limba latină și cum Zercon Maurusius va fi parodiat o latinească pocită amestecată cu cuvinte hunice și gotice, pe care comesenii lui Atila, nu aveau nevoie a o înțelege numai decît spre a ride de ea, ba tocmai rideau așa de tare, fiind că nu o înțelegeau. Atunci ni se explică și conversația lui Priscus cu barbarul de la masă, purtată in latinește. Credem deci că Priscus nu poate fi invocat ca mărturie serioază pentru prezența Romînilor in Dacia, pe timpul Hunilor [24], cea ce nu insamnă de loc că ei nu s'ar fi aflat in ea. Priscus insă

23. *Priscus*, ed. Bonn., p. 206

24. Dl *Vasile Burlă* intr'un articol publicat in Revista pentru istorie archeologie și filologie a D-lui *Gr. Tocilescu* 1883 II, p 289 și urm. a susținut interpretarea lui Priscus, pe care o combatem noi De și lucrarea D-lui Burlă face un puternic efect la prima ei cetire, la o mai liniștită cugetare, nu te convinge.

nu trecuse în călătoria lui prin locurile unde ei trăiau pe acel timp, munții Transilvaniei, ci cum am arătat'o, pe dincolo de munții Banatului și a valurilor romane, în afară chiar de hotarele Daciei lui Traian.

Puțin timp după ambasada lui Maximianus la curtea lui Atila, regele Hunilor se scoală cu mare parte din poporul seu și pleacă către apus, trece în Galia, unde este bătut la Châlons-sur-Marne de către Romanii comandați de Aetius, aliați cu Francii și Vizigoții, străbate cu toate aceste înainte prin Italia până la Roma, pe care o cruță atît din rugămințele papei Leon III, cît și de o teamă superstițioasă de a nu se atinge de urba eternă. Atila după aceea se întoarce la reședința lui în Panonia, unde moare chiar în ziua cînd contractase o nouă căsătorie cu frumoasa Ildico, Hildegunda cînteculuí Nibelungenilor. Asupra cauzei năprasnicei sale morți, au umblat tot d'auna mai multe versiuni: unii spuneau că ar fi fost ucis prin un complot urzit de împăratul roman; alții că ar fi căzut jertfă răsbunărei soției sale, acăreia părinți fusese uciși de regele barbar, și a treia în sfîrșit, aceea oficială oare cum și crezută în tot imperiul hunic, că moartea lui ar fi fost firească, provenită din un atac de apoplexie.

Moartea lui Atila fu semnul peirei și a imperiului întemeiat de el cu atîta repejune. O luptă sîngeroasă izbucni între numeroșii sei copii, care formau ei înșiși un popor întreg; iar pe de altă parte popoarele germane, și mai ales Gepizii și Ostrogoții, acăror regi se bucurase de o mare vază pe timpul lui Atila, fiind desconsiderați de urmașii sei, ridicară steagul răscoalei. «Se împărțiră domniile și popoarele și dintr'un corp se făcură mai multe membre, care numai suferiau de aceiași boală, ci cu capul tăet se sfășieau unul pe altul, care nici cînd nu și-ar fi aflat părechea, dacă nu s'ar fi nimicit mutual prin rănile

lor, națiunile cele mai puternice a le pămîntului»[25]. Intr'o luptă uriașă dată pe malurile Dravei, Elac fiul cel mai mare al lui Atila, peri și popoarele germane invingătoare, își impărțiră posesiunile apusene a le impărăției Hunilor. Gepizii sub Ardaric ocupă pentru cît-va timp cîmpia Tisei, coborîndu-se de pe la izvoarele Vistulei, unde se așezase atunci cînd se strămutase impreună cu Goții din țările scandinave[26], iar Ostrogoții se așezară vremelnic in Panonia apusană dincolo de Dunăre, pănă ce o nouă strămutare impinse pe Gepizi peste Dunăre in Moesia, iar pe Ostrogoți din colo de Alpi, in Italia. Hunii parte se contopesc in sinul celorlaltor popoare, parte se retrag cu incetul iar in cîmpiile Asiei de unde venise.

Lăsat'au Hunii urme din trecerea și stăpănirea lor in țările romîne? Atingerea lor cu Romînii, fiind tot dușmănească, și poporatia Daciei fugind inaintea lor in munți, credem că aceste urme, trebue să fie foarte slabe. In toponimie s'a păstrat numai cît *muntele Hunilor* in ținutul Seghișoarei in Transilvania. Resturi in limba Romînilor, chiar de vor fi rămas, s'au amestecat cu acele mai noue din limba ungurească, fiica limbei hunice, din care nu ni s'a păstrat nici un singur cuvînt, afară de cîte-va nume proprii, care se regăsesc pănă astăzi in intrebuințare la Unguri.

Să cercetăm strămutarea *Gepizilor*.

Am arătat că Gepizii, scuturînd jugul Hunilor, își intinsese stăpînirea in cîmpia Tisei, la apusul munților ce despart Transilvania de Ungaria propriu zisă de astăzi, (munții Banatului, acei Mineriferi, ai Abrudului, Biharului și ai Vlăghiesei). Acești Gepizi nu erau decît o ramură a poporului gotic, și vorbiau aceiași

25. *Jordanes*, L.
26. *Jordanes*, XVII; *Ptolemeus*, III, 5.

limbă cu Goții [27]. Jordanes, analistul național al primelor popoare germane, ne spune, in repețite rînduri, că Gepizii ar fi avut in stăpînire toată Dacia lui Traian, stăruind anume asupra acestei imprejurări [28], incît din asemene aratare ar rezulta că ei au putut veni in atingere cu Romînii.

Aceasta nu se poate admite fără de control ; căci Jordanes, scriitor preocupat mai ales de mărirea poporului seu, de cîte ori este vorba de arătarea intinderei stăpînirei lui, va fi dispus la exagerare. In ori ce caz dominația Gepizilor asupra Daciei va fi fost asămănătoare celei a Hunilor, fără să se fi mijlocit o atingere directă a poporului lor cu Daco-Romanii. Apoi Gepizii nici n'au stat mult timp la nordul Dunărei, ci s'au strămutat in curînd, după coborîrea lor de la originele Vistulei, din colo de fluviu in Dacia aureliană, păstrînd asupra foastelor lor locuințî numai o suzeranitate nominală. Astfel *Procopius*, care trăește pe timpul lui Iustinian, și a fost secretarul generalului Belisariu, spune anume despre ei, că «vechile lor locuințî au fost din colo de Istru ; de aice Gepizii ocupară Singidunul și Sirmiul cu regiunile invecinate, atît in dreapta cît și in stînga Istrului», și această arătare atît de precisă este repetată de scriitorul bizantin in mai multe rînduri [29]. Menandru spune asemene că Baian, chaganul Avarilor (care locuia in Panonia), trecînd Istru, au intrat in hotarele

27. *Jordanes*, XVII: „Nam Gepidae sine dubio ex Gothorum prosapia ducunt originem."

28. *Idem*, XII: „Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur, quae patria in conspectu Moesiae sita, trans Danubium corona montium cingitur. duos tantum habens accessus, unum per Bontas, alterum per Tapas. Hanc Gothiam quam Daciam appelavere maiores quae nunc ut diximus Gepidia dicitur, tunc ab oriente Roxolani, ab occasu Iazyges, a septentrione Sarmatae et Bastarnae, a meridie amnis Danubii terminant."

29. *Procopius*, de bello vandalico, I, 2 ; *Idem*, de bello gothico, III, 33, 34.

Gepizilor [30]. Sirmium și Singidunun fiind așezate unde astăzi se inalță orașele Mitrovitz și Belgrad in Serbia și Gepizii ocupînd aceste orașe și locurile invecinate din colo și din coace de Dunărea, reiesă că la nordul fluviului ci aveau în stăpînire partea șesă a Banatului, pănă in munții acestuia, unde trăia retrasă și parte din poporația daco-romană. In acest șes al Banatului se și intîlnesc mai tîrziu, după destrugerea Gepizilor de Longobarzi, incă trei sate gepidice de către generalul Priscus, care face in 601 o expediție lîngă Tisa contra Avarilor [31].

Este deci invidcrat că dacă Gepizii au putut avea un moment sub stăpînirea lor Dacia traiană, atunci cînd stationau intre Tisa și munții apuseni ai Transilvanici, pe timpul lui Jordanes, cînd Avarii le luase locul și ei trăiau peste Dunărea, nu mai putea fi vorba de o asemene stăpînire.

Jordanes avea interes a intinde, cît se putea mai mult, stăpinirea poporului seu, și de acea bănuim la el o amestecare poate intenționată a Daciei lui Aurelian cu acea traiană, ca și amestecul Goților cu poporul trac al Geților, in scop de a urca pe de o parte cît se poate mai mult in timp inceputurile poporului Goților, precum pe de alta doria să lărgească și in spațiu marginile țărilor in care domina neamurile din care dînsul făcea parte. De altmintrele Jordanes, nu pare a-și da bine samă despre cele ce intelege prin Dacia veche (adecă traiană). El spune intr'un loc că Gepizii ar sta lîngă fiuviile *Marisia*, Miliare, Gilpil și *Grissia*, care ar intrece pe toate celelalte riuri [32], iar aiurea arată marginile țărei Gepizilor, ca cuprinse

30. *Menander*, ed Bonn, p. 114.
31. *Teophylact.* VIII, 3.
32. *Iordanes*, XXII; „Gepidae sedent iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grissia, qui amnes supradictos excedit."

intre riul Tisa, care ar uda-o despre nord și apus, Dunărea despre sud și Tausis despre răsărit, ale cărui unde iuți și spumoase, se reped furioase in Dunărea [33]. Nu putem determina astăzi cu ce riu ar corespunde *Tausis*. Insemnat insă pentru poziținnea geografică a Gepizilor este faptul că ei ocupă *basenul Crișului*, care după cum este cunoscut, izvorește de pe laturea *exterioară* a munților ce separă Transilvania de Ungaria, deci curge *in intregimea lui* afară din Dacia: nu mai puțin de băgat in samă este și imprejurarea că Jordanes dă ca graniță apusană a țărei Gepizilor riul Tisa, incît se vede deci că și el pune, ca regiune ocupată de acest popor, mai mult cîmpia Tisei, pe unde și pe acolo curge riul Mureșului, decît Dacia lui Traian. Că ei vor fi intins stăpînirea, adecă prădăciunile lor, și prin văile Sameșului și Mureșului pănă in Transilvania, cine ar putea-o tăgădui, de oare ce in decursul intregei istorii, stăpînii Panonici au fost și acei ai Transilvanici?

Astfel deci s'ar putea impăca spusele lui Jordanes cu celelalte izvoare contimpurane, in sensul acela, că Gepizii locuiau intăi la nordul Dunării, in cîmpia Tisei, intinzindu-și stăpînirea și asupra Dacici lui Traian; că insă puțin timp după coborirea lor in aceste regiuni din părțile Galiției, s'au strămutat peste Dunăre in Moesia, unde stătură pănă ce poporul lor fu nimicit de Longobarzi și de Avari. Că nu au rămas urme germane, nici de la Gepizi in sinul poporului romîn, trebue să ne mire tot atît de puțin ca și lipsa aflărei de elemente gotice, de oare ce poporul daco-roman se retrăsese in mare parte, incă de la năvălirea Goților și a Hunilor, in munții

33. *Iornandes*, V, „Nam Tisia per aquilonem eius corumque discurrit; ab Africo vero magnus ipse Danubius, ab eoo fluvius Tausis secat qui rapidus ac verticosus in Histri fluenta furens devolvitur."

și pădurile Daciei, și chiar dacă Gepizii ar fi dat peste Romîni, in incursiunile lor in Transilvania și munții Banatului, această atingere a lor dușmănească cu ei, nu le ar fi dat prilejul a lasa in naționalitatea romînă urmele unei astfel de atingeri.

Gepizii deci locuind cea mai mare parte din timpul cît a trăit, la sudul Dunărei, in regiunea Serbiei și a Bulgariei, și tot acolo așăzîndu-se și Goții, din care rămîn insemnate pîlcuri, chiar și după ce se duce greul poporului lor, in Italia și Spania [31], se înțelege de la sine că dacă Romînii ar fi petrecut in acest timp in Moesia alături cu ei, și dacă Goții și Gepizii s'ar fi contopit in naționalitatea Romînilor, mai tărziu cînd aceștia ar fi revenit inapoi in Dacia, ar fi trebuit numai decît să aducă cu ei urmele inriurirei gotice asupra graiului lor. Lipsa unor asemenc, departe de a fi, cum credeau Sulzer și Rösler, un indiciu că Romînii nu s'ar fi aflat in Dacia pe timpul năvălirei acestor popoare, este tocmai cea mai bună dovadă, că Romînii n'au părăsit nici o dată Dacia traiană, spre a trăi din colo de Dunăre.

34. Insuși *Iordanes*, LI, mărturisește că pe timpul lui, 550 d. Hr., Goții minori, acărora pontifice fusese Ulfilas ar locui in Moesia, in regiunea nicopolitană lîngă muntele Haemus: „Erant siquidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus immensus, cum suo pontifice ipsoque primate Vulfila qui eis dicitur et literas instituisse *hodieque sunt* in Moesia, regionem incolentes Nicopolitanam, ad pedes Haemi montis, gens multa, sed paupera et imbellis, nihil abundans, nisi armento diversi generis pecorum et pascua silvaque lignorum; parum habens tritici, ceterorum specierum est terra foecunda."

Incă de pe timpul lui Hadrian, incepuse popoarele barbare, ce locuiau in apropierea Daciei, a neliniști pe locuitorii provinciei romane, venind cînd sub formă de bande de hoți, cînd in trupe mai mari, spre a ataca poporațiunea daco-romană [1]. Cît timp numai Sarmații și Dacii neatîrnați loviră provincia, locuitorii ei se apărară și răspinseră, cu ajutorul impăraților, loviturile lor. De pe la 238 insă se adaug către incursiunile acestora, acele a le Goților, mult mai barbari și selbatici decît ei. Am vĕzut cum la inceput Romanii luptă vitejește și in contra acestor noi năvălitori. Dînșii revin insă cu o furie tot crescîndă, destrug de mai multe ori orașe din Dacia, incît pericolul năvălirii lor devine tot mai simțit pentru poporațiunea daco-romană. E probabil că de pe atunci incepură cetățenii cei mai avuți și mai puțin inimoși a părăsi provincia, pentru a căuta adăpostire, nu atît in Moesia, unde Goții vrăfuiau mai reu chiar decît in Dacia ci in părțile mai lăuntrice a le imperiului roman. Cu timpul insă, și acei pe care dorința cîștigului îi reținea in Dacia, cu tot pericolul căruia se expuneau, fură nevoiți să o părăsască, dacă nu voiau să'și vadă agonisita lor devenind prada barbarilor. Astfel se deșertară cu incetul orașele Daciei *de clasa avută a poporației lor.* Am vĕzut intr'adevĕr că barbarii aveau drept țintă in prădăciunile lor, mai cu osebire orașele, căci ceea ce-i atră-

1. Mai sus, p. 268.

gea pe ei, era mai ales setea aurului, metal pe care'l știeau ei că se ascunde mai curînd in lăzile bogaților de prin orașe, decît sub căpătăiul locuitorului de la țară. Orașele fiind distruse, date pradă flacărilor, și poporația lor cea săracă era nevoită să le părăsască și să caute aiure adăpostirea existenței.

Ce deveni această poporație impreună cu acea care locuia pe ogoarele Daciei? Părăsi și dînsa oare provincia? Aceasta era peste putință, din pricina slabelor ei mijloace. Cu toate aceste nici ea nu putea rămînea expusă la vălmășagul năvălirei, care producea in pacînicii locuitori, efectul ce-l face un cîrd de lupi intrați de odată intr'o turmă de oi. Și ei o rupeau de fugă, cînd auziau că vin barbarii. Unde se duceau insă? In adăposturile invecinate ale munților și pădurilor, pentru a putea fi pururea aproape de casa și de ogorul lor. De indată ce barbarii dispăreau, se inturnau iar la locuințele lor prădate și pustiate, une-ori nimicite, plîngeau pe ruinele in care se prefăcuse gospodăria lor, se apucau de ridicat din cenușă dărămăturile, de dres, de adunat rămășițele avuției lor, cît nu incăpuse in grăbitele mîni a le năvălitorilor, cînd de o dată iarăși resuna alarma, iarăși veniau barbarii, iarăși fugiau prin văgăunele munților, și in desișul pădurilor. Că lucrurile au trebuit să se petreacă astfel, ne-o dovedește istoria tuturor năvălirilor petrecute in timpuri mai aproaiate de noi, și care toate ne arată cît de mult ține la sălășluirea lui omul așezat, cît de greu se desparte el de casa ce'l adăpostește, de ogorul ce'l hrănește. Chiar puterile naturale, fenomenele ingrozitoare a le cutremurilor de pămînt, in care tot ce poate fi mai sigur și mai temeinic in această lume, pămîntul pe care stai, îți fuge sub picioare, incă nu sunt in stare să indepărteze pentru tot deauna pe om, de locul unde a trăit. Lizbona, de și a fost dărămată cu de-

săvîrșire in 1755, astăzi se inalță iarăși mîndră pe ruinele de altă dată. In America centrală sunt orașe care au fost răsturnate cîte de cinci ori de puterile elementare, și cu toate aceste necontenit sîrguința omenirei le ridică iarăși din dărămăturile lor. Un cutremur intîmplat odată intr'un loc, cine răspunde că el nu se va repeta adoua zi? Ce lucru dar impinge pe om a nu se deslipi de locul primejdiei? Este credință oarbă și necontenit inoită, că nenorocirea suferită de el este cea de pe urmă. Atîta de puternică este in omenire, speranța in vremuri mai bune!

Am spus că istoria tuturor năvălirilor mai noue ne poate dovedi faptul că pe cînd poporațiunea cea bogată fuge in depărtare și se desțărează, cea săracă caută adăpostire, pe cît se poate mai mult, in locurile invecinate. Tocmai istoria poporului românesc, care a fost bîntuit de năvălirile tătărești pănă aproape de secolul in care trăim, ne dovedește acest fapt cu prisosință. De cîte ori veniau Tatarii, ce făceau Romînii? Își părăsiau ei țara? De loc, de oare ce îi regăsim la fiecare nouă năvălire iarăși așezați in locuințele lor. Fugiau pentru moment, luînd cu sine cînd puteau, avuția lor principală, frumoasele lor vite, și se ascundeau la munți și la codru; apoi cum se insenina ceriul, iarăși se intorceau la locuințele lor, dărămate și pustiete de Tatari, rămănînd să o rupă iarăși de fugă la cea d'intăi veste a revenirei lor. Cronicarii nostri sunt plini de aceste știri a fugei poporației țărilor romîne, in adăposturile firești, la venirea Tatarilor. Astfel Neculai Mustea spune: «că Tătarii după obiceiul lor au și lăsat ciambur in toate părțile, in șese zile de au prădat și robit, și fiind calea grea și omeții mari, *nu s'au putut ascunde bieții oameni* și s'au umplut de robi și de dobitoace; cum erau săniile și bejăniile, așa le aduceau incarcate de nueri și copii degerați și fete mari, cum era mai amar, și

am fost față de am vĕzut aceste»[2]. Ioan Canta spune că «in domnia a patra a lui Constantin Mavrocordat toată puterea turcească se suise in capul țărei la cetatea Hotinului și *țara se bejănise la munți și la codri*»[3]. Constantin căpitanul, cronicarul Munteniei adauge «că oamenii cei proști *erau fugiți prin păduri și prin munți* pentru o veste ce venise că vor să robească țara Tatarii»[4]. Să se observe că in acest loc cronicarul spune anume că acei ce fugeau prin munți erau clasa de jos. Cei bogați fugiau și ei, insă in niște adăposturi mai indămănatece; de obiceiu peste graniță in Polonia sau Transilvania. Acest fapt era așa de cunoscut timpurilor noastre mai vechi, incît îl videm reprodus de anaforaua obștestei adunări din 1817, ca explicare a impoporărei mai mari a munților decît a cîmpului. «Nu puțin norod de locuitori pătimea după vremi de năvăliri streine și intru această pricină unii *năzuiau in părțile munților, fiind locuri tari spre a se putea apăra*»[5]. Miron Costin in poema polonă induce cu tot cuvîntul că așa au trebuit să se fi petrecut lucrurile și la intăile năvăliri a le barbarilor in Dacia. El spune că atunci «cînd coloniștii nu mai putură infrîna furioasa mulțime inăbușitoare, *s'au retras in partea munților*, lăsînd pustii frumoasele lor orașe»[6].

2. Letopisețele țărei Moldovei publicate de M. Cogălniceanu, Iași 1852, III. p. 70.

3. *Idem*, p. 188.

4. Magazinul istoric p. Dacia de *N. Bălcescu* și *A. Laurian*, București, III. p. 252.

5. Uricarul d-lui *T. Codrescu*, Iași, IV, p. 327. ***Dimitrie Cantemir*** in Hronicul Moldo-Vlahilor ediția lui Săulescu, Iași 1835. I, p. 303 emite părerea că retragerea coloniștilor de cătră Aurelian din Dacia să fi fost numai vremelnică, pănă la reinturnarea lui din Asia, pentru a-i feri in acest timp de năvălirile barbare. De și această părere nu ne pare intemeiată, Cantimir aduce o asemănare care are insemnătatea ei. El arată cum pe timpul lui chiar, cînd veniau năvălirile tatare, locuitorii erau luați chiar de ocîrmuire și strămutați la munți, pănă se strecura primejdia.

6. Arhiva istorică a d-lui *Hasdeu*, București, 1865, I, 1, p. 169.

Posedăm o importantă mărturie contimpurană năvălirei tătărești celei mari din 1241, care ne arată iarăși că efectele acestei năvăliri, una din cele mai furioase pe care le inregistrează istoria, nu fu acela de a desțăra pe locuitori, ci numai de a-i arunca in munți și păduri. Călugărul Rogerius, prins de Tătari și scăpînd de la ei, vine fugar in Transilvania, pe care o străbate in toată intinderea ei, pe urmele pustierilor făcute de Tătari. Vom stărui aiurea asupra acestei pustieri nemaipomenite. Aice atîta vroim să raportăm, cum Rogerius află intr'un loc poporația țărei adăpostită intr'un pisc de munte, așteptînd mereu să se strecoare furtuna omenească, ce viforea la poalele lui. «Și era acolo, ne spune nenorocitul Rogerius, la o indepărtare de vr'o 10 mile lîngă o pădure un sat, care se chiema *Frata* in limba vulgară, și din jos de pădure, la patru mile un munte minunat și inalt, pe acăruia vîrf se inălțau niște stînci ingrozitoare. Acolo căutase scăpare o mare mulțime de barbați și de femei, care salutîndu-ne, ne primiră cu lacrîmi, intrebîndu-ne despre primejdiile ce le indurasem. Ne oferiră o pîne neagră, făcută din făină și coajă de stejar. Am stat aice o lună de zile și nu indrăzneam a ne cobori; dar trimeteam adese ori descoperitori, care să afle și să ne spună, dacă mai rămăsese in Ungaria vr'o parte de Tătari, și cu toate că adese ori lipsa de hrană ne silea a ne lăsa spre părțile ce fusese cînd-va locuite, totuși nici odată nu ne era sigur coborișul» [7].

7. *Rogerius*. Miserabile Carmen in *Schwandtner*, Scriptores rerum hungaricarum, I, p. 320: „Et erat ibi ad decem milliaria iuxta silvam, villa quae Frata dicitur in vulgari et infra silvam, ad quattuor milliaria, mons mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis. Magna eo hominum et mulierum confugerat multitudo, qui nos gratulanter uno fletu receperunt, interrogantes nos de nostris periculis; obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et corticibus quercum pistum. Mansimus igitur uno mense, nec fuimus ausi discedere, sed mittebamus semper speculatores videre et rescire si

Apoi cînd vedem că poate cea mai strașnică din toate năvălirile, nu avuse alt efect decît de a impinge poporațiunea săracă in adăposturile munților, pentru ce am admite că pe timpul primilor năvăliri, lucrurile s'ar fi petrecut altfeliu și intreg poporul daco-roman ar fi părăsit țara ce'l hrănise pănă atunci?

Faptele omenești sunt de doue soiuri, acele ce se referă la inteligență, care sunt necontenit schimbătoare și alcătuesc substratul mișcărei istorice, și acele ce se țin de viața lui animală, in care intră și partea mai intimă a vieței pasionale. Aceste de pe urmă se vor repeta tot deauna, schimbîndu-se numai cît prea puțin, și aceasta numai in modul lor de manifestare, care imprumută adese ori elemente intelectuale. Limba, gîndirea, religia, știința, artele și meseriile poporului se vor schimba. Iubirea, ura, gelozia, invidia, frica, simțimîntul conservărei traiului vor determina in tot deauna pe oameni la acelaș feliu de fapte. Dacă ar fi deci cu totul neistoric a conchide de la un fenomen intelectual din vremile noastre la unul de aceiași natură din timpuri trecute, este din contra cu totul indreptățit a admite că in sfera pasională, omul au lucrat in tot deauna in acelaș mod și a induce, acolo unde nu avem probe directe, din faptele precum ele se petrec sub ochii noștri, cele ce au trebuit să se intîmple in timpuri necunoscute.

Pe acest temeiu psihologic am admis și noi incheerea, pe deplin logică a lui Miron Costin, că fenomenele produse de năvaliri in timpurile vechi, au trebuit să fie in tocmai cu acele ce se constată in timpurile mai apropiate.

---

adhuc aliqua pars Tartarorum in Hungaria remansissent, et quamvis saepius necessitate victualia cogente loca petiverimus quondam habitata, nunquam tamen noster tutus erat descensus."

Aproape deci tot poporul daco-roman, care nu putuse părăsi provincia, se retrase in munți in primele timpuri a le năvălirei, atunci cînd vĕzîndu-se părăsit de impărăția de care se ținuse, el fu lăsat in voia intîmplării. Această retragere in munți, incepută de pe cînd năvălirile Goților luase un caracter de tot amenințător, deveni și mai pronunțată pe timpul Hunilor, astfel incît putem admite că pe la 451, cînd Atila plecă cătră apusul Europei, munții Transilvaniei devenise, in intregimea lor, adăpostul poporațiunei daco-romane.

De aice se explică imprejurarea cea insemnată *că Romînii pănă in timpurile mai noue, au ocupat tot deauna partea muntoasă a țărei*, unde se află documentate și primele lor urme, și de unde ei se coboară apoi mai tîrziu pentru a inființa state in poalele lor, atunci cînd vremile se mai liniștiră.

Toate știrile cele d'intăi documentale, ce le posedăm asupra Romînilor, ni-i arată ca locuind partea muntoasă a podișului transilvan. Intre alte documente care vor fi studiate mai la vale, citām pe unul din secolul al XVI-le, in care comitele Secuilor, *Iaksch*, scrie cătră senatul acestui popor: «De aceea rog prietenia voastră ca in fie ce zi *să urcați munții* cu toată puterea voastră, și să *sfărămați pe viclenii de Valachi*, cruțînd femeile și copii»[8]. De asemene episcopul *Napragi*, de pe timpul lui Mihai Viteazul, spune in raportul seu cătră impăratul Rudolf despre Romîni, «că ei ar fi imprăștieți in toată Transilvania, locuind mai ales regiunea muntoasă»[9].

8. *Fejer*, Codex diplomaticus regni Hungariae, X, 5, p. 143, anno 1570: „Igitur adhuc vestras rogamus amicitias quatenus cum tota vestra potentia singulis diebus *Alpes ascendatis* et perfidos Valachos penitus interficiatis, demtis pueris et mulieribus."

9. Raport din Ianuarie 1602. Documentele *Hurmuzaki* IV, p. 285: „Valachi dispersi sunt per totam provinciam, *montosa praesertim inhabitant loca*."

Este de observat că pretutindene unde poporația romană sau romanizată, și deci deprinsă cu viața organizată a imperiului roman, fu expusă la loviturile violente a le năvălirei barbare, atunci cînd furia lor selbatică, nu fusese încă stîmpărată prin atingere cu lumea civilizată, dînsa căutâ in munți un adăpost in contra grozăviilor năvălirei. Așa in sudul Dunărei găsim poporația romană adăpostită in munții Hemului, Rodopului și ai Pindului, unde ea rămîne apoi ocupîndu-se cu păstoria pănă chiar in zilele noastre. Astfel o descrie Nicetas Choniates, cronicarul imperiului romîno-bulgar, care o vĕzuse el singur, in insușirea sa de secretar al impăratului Isac Anghelul. El spune că «stăpînul seu, găsi cetățiile și satele intărite prin noue metereze, iar apărătorii lor acățați pe înălțimi după chipiul cerbilor, săriau ca și caprele peste prăpăstii și nu primiau nici o luptă fățișă» [10]. Tot el spune despre Valachi «că satele lor ar fi foarte numeroase in Hemus, mai toate așăzate pe prăpăstii amețitoare, și înălțimi infricoșate» [11]. La această descriere corespunde intocmai aceea a rabinului evreu Veniamin din Tudela, care trecu prin țara Valachilor de la sudul Hemului, și anume acea așezată in Tesalia. «Aice, zice el, (dincolo de Sperchio) se incepe Valachia, ai cărei locuitori așăzați pe munți își dau numele de Valachi. In iuțeală ei sunt asemene căprioarelor. Ei se coboară de pe munți, in Grecia pentru pradă și hoții. Nimene nu cutează ai infrunta in răsboiu și nici un rege nu-i a putut birui» [12].

Aceeași părăsire a locurilor șese și retragere a poporației romane in munți se adeverește și in Raeția și Tirol, atinse și ele de curentul violent al năvălirei

10. *Nicetas Choniates*, ed. Bonn, p. 561.
11. *Idem*, p. 487.
12. Arhiva istorică a D-lui *Hasdeu*, II, p. 25 (anno 1170).

barbare. Așa *Mommsen* spune despre Raetia: «Muntele apărător era locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor, care fugeau în aceste timpuri pline de turburări înaintea Germanilor, atît din țările Dunărei cît și din Noric sau din valea Padului», iar *Steub* adaugă despre Tirol; «Mai de însemnat este însă că tocmai muntele cel mai înalt, mai gol și mai sălbatic din dosul Tegernsee este încă plin de nume romanice» [13]. De asemene mai găsim vechile colonii romane din insula Creta, retrase în munți înaintea năvălirei Sarazinilor, și ocupînd și astăzi munții Albi din acea insulă, sub numele de Sfachioți și Lachioți [14].

Cînd vedem că retragerea poporațiunei romane la munte este un fapt ce se întîlnește în toate locurile, unde imperiul roman a fost bîntuit de valurile celе vijelioase a le năvălirei, nu suntem oare siliți a admite, chiar fără dovadă directă, că tot astfeliu a trebuit să se petreacă lucrurile și în Dacia, unde acele valuri loveau cu o putere deosebită, ca una ce era țara cea mai expusă, prin așăzarea ei, ciocnirilor barbare.

Există însă o dovadă puternică, și neresturnabilă, că poporațiunea română, din Dacia traiană a locuit muntele în tot decursul veacului de mijloc; anume faptul că aproape toată terminologia geografică a muntelui, poartă un caracter pronunțat românesc. Dacă am enumera toate numele lanțurilor și a piscurilor din Carpații țărilor române, începînd de la munții Banatului, de a lungul coastei sudice a Tran-

---

13. Citați de I. Iung, în Zeitschrift für oester. Gymn. (die Anfänge der Romaenen) 1872, p. 98, 99.

14. Că acești Sfachioți și Lachioți nu sunt poporații doriene cum crede Dl *Elisée Reclus*, Nouvelle geographie universelle, Paris, 1876, I, p. 135, ci Români, a dovedit'o într'un chip nediscutabil colegul meu Dl *Ioan Caragiani* în scrierea sa, Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanului, București, 1888, p. 266.

silvaniei și apoi spre nord pe laturea Moldovei, până în fundul Maramureșului, acolo pe unde se deschide în marea cîmpie a Tisei; de asemene dacă vom cerceta numele catenelor și a piscurilor munților din partea apusană a Daciei, acei așăzați între Transilvania și Banatul cu Crișiana: munții Mineriferi, lanțurile Abrudului, Biharului și a Vlăghiesei, aceste nume precum și acele a le tuturor dealurilor ce resar din ele, precum și acele a le tuturor rîurilor, pîrăelor și pîrăiașelor, ce se scurg de pe coastele lor, poartă aproape fără excepțiune un caracter românesc [15]. Zicem *românesc* și nu *roman*, *adecă latin*; căci după cum am spus'o și aiure, terminologia muntelui rămasă din epoca romană, este foarte săracă, pentru motivul că Romanii se fereau de munți, și îi incunjurau pe cît le era prin putință; prin urmare nici nu aveau nevoie să le dee nume spre a-i recunoaște. Faptul că muntele e plin în toate părțile sale de numiri românești, că cele mai mici poteci și accidente de tărîm poartă numiri deosebite numai la poporul romîn, iar cînd aceste nume se întîlnesc și în gura celorlalte națiuni conlocuitoare cu Romînii în Transilvania, ele sunt numai cît reproducerea și adese ori schimonosirea numelor românești, arată ca partea înaltă a țărei a trebuit să fie cutrierată în toate sensurile de poporul romîn, și că această botezare, atît de universală a tuturor părților muntelui, a fost datorită unei lucrări foarte îndelungate și stăruitoare în decurs de veacuri întregi [16].

Efectul produs de retragerea poporației daco-romane

15. La capitolul despre Slavi vom explica numirile slavone, care toate au rămas în gura Romînilor. La acel despre Unguri vom lămuri excepțiunea aparentă din ținutul Secuilor, unde terminologia muntelui este în mare parte astăzi ungurească.

16. Vezi exemple din această nomenclatură în a mea Teorie a lui Rösler, Iași, 1884, p. 201 ș. u. și mai jos sub II. Avarii și Slavii.

in munți, inaintea năvălirei, fu din cele mai insemnate. Ea schimbă cu totul fața Daciei, intinzînd moartea și pustierea acolo pe unde mai inainte resuna viața și se aduna imbelșugarea, și trezi echourile liniștite a le munților sub resunetul vuetului omenesc. Orașele din cîmpiile Daciei dispărură unul după altul; locuitorii săraci din ele, care la inceputul năvălirei le vor fi părăsit numai vremelnic, vĕzînd că prădăciunile barbarilor devin tot mai dese pe fie ce zi, se deprinseră din zi în zi, cu traiul lor in ascunzăturile munților, și petrecerea lor aice luă un caracter mai statornic. Orașele pustiete de barbari, ne mai fiind ridicate din dărămăturile lor, mușchiul se prinse pe ruinele lor, și o dată cu ele dispărură, și numirile ce le insemnase din conștiința poporului romîn.

Astfelin se explică cum se face de se intîlnesc in Dacia așa de puține rămășiți de nume de orașe, care să'și tragă originea de la numirile vechi, după cum am arătat'o mai sus [17].

Nu ar fi insă de mirare de a nu se afla *nici un singur* nume de oraș vechiu, păstrat pănă astăzi in gura poporului romîn, de și in țările apusului se află de aceste numiri îndestule. Insă lipsa de nume de orașe, păstrate de la cei vechi in Dacia, are cu totul altă explicare decît aceea pe care vrau să-i o dee partizanii părăsirei Daciei de Romani, adecă retragerea din Dacia a poporației romane.

Caracterul năvălirei barbarilor in Dacia este cu totul deosebit de acela pe care dînsa l'au avut in celelalte țări a le Europei. In partea apusană a continentului nostru au năvălit numai popoare germane, cel puțin numai aceste intr'un chip mai statornic. Hunii au trecut numai cît pe aice. Avarii și Ungurii,

17. Mai sus, p. 292.

de și au prădat une ori Germania, Franția și Italia, nu și-au ales in aceste țări locul sălășluinței lor, ci in Panonia, in preajma Daciei. Popoarele germane ele insăși, inainte de a se așeza in țările apusene, trecuse prin acele de la răsărit, de unde venia năvălirea, și lovindu-le pe aceste cu toată furia, își revarsasă tot focul selbătăciei lor asupra acestor părți și in primul loc asupra Daciei, și numai după aceea, răcoriți și induplecați către civilizație, cei mai mulți creștinizați in părțile răsăritului, treceau mai departe către Europa apusană. Pe cînd deci apusul Europei primi in sinul seu popoare ce e drept barbare, dar capabile și chiar doritoare de a se civiliza, Dacia fu copleșită sau de aceste popoare la prima lor ciocnire, sau de altele de neam turanic, cu neputință de a se polei sau cultiva [18], care nu veniau să se pună sub umbra puterei imperiului roman, ci se repeziau cu o furie nemaipomenită să sfărîme și să pustieze tot ce le eșia in cale. Era barbaria in toată puterea cuvîntului, barbaria cea oarbă și inăscută rasei, nu acea care provine numai cît din lipsa unei culturi. Dînsa nu putea fi schimbată, precum nu poți imblînzi firea lupului sau acea a tigrului.

Pe cînd in apusul Europei cei mai mulți barbari se furișau in imperiul roman, rugîndu-se să fie primiți in armatele sale și numai cît atunci năvăliră cu violență, cînd simțiră la spatele lor suflarea inciumată a Hunilor, in Dacia năvălirea avu tot deauna caracterul năpustirei unor imense bande de hoți, care dădeau foc, dărămau, pustieau, omoriau, pare c'ar fi vrut să stingă toată suflarea de pe acest pă-

18. Dacă Ungurii s'au civilizat, ei datoresc aceasta amestecului lor cu rase civilizabile, Slavii și Romînii, care au transformat aproape cu totul natura lor. Cea mai bună dovadă este fisionomia lor, care au perdut caracterul turanic și au luat pe acel european, mai ales la poporația orășănească.

mînt. Și această năvălire nu țiu ca pentru Europa apusană vr'o doue sute de ani, ci se reimprospătâ necontenit in timp de aproape *o mie*, incît, lucru ingrozitor de gîndit, peste 30 de generații de oameni nu mai putură hălădui in liniște de reul barbarilor, care păreau că curg din un izvor ce nu vroia să mai sece. Hunii, Avarii, Bulgarii, Ungurii, Pacinații, Cumanii și Tătarii, afară de alte triburi mai mici, acăror nume s'a confundat cu aceste lalte, iată pomelnicul bogat și inflorit numai al neamurilor mongolice, ce s'au năpustit asupra Daciei. Și fie-care din aceste năvăliri nu era decît reproducerea celei de mai inainte; atîta numai că in locul celor sătui veniau alții tot mai flămînzi.

O asemene năvălire căzînd asupra poporației daco-romane, înțelegem ușor cum de cei ce nu putură să părăsască cu totul Dacia, căutară mîntuirea lor în munții acestei țări. In apusul Europei fuga era excepția precum am văzut'o bună oară efectuîndu-se in munții Sviterei și ai Tirolului; de obiceiu poporația romană rămase pe loc. Moșiile și orașele Romanilor se umpleau pe zi ce merge tot mai mult de poporațiune barbară. In Dacia totul fu dărămat, pustiet; nu rămasă piatră peste piatră din frumoasele orașe a le Daciei, și poporația ei umplu lumea sau munții.

In niște asemene condițiuni de viață creaie Daco-Romanilor, ar fi fost o adevărată minune ca să fi rămas in Dacia o terminologie geografică care să fi păstrat pănă astăzi numele vechilor orașe. Aceste fură prefăcute in cenușă și nu se mai ridicară; căci Romînii nu se puteau cobori ca *popor* din munții unde-și adăposteau existența, cît timp barbarii roiau necontenit la poalele lor. Paralel cu această peire a orașelor romane mai găsim dispărută incă și o altă parte, poate mai insemnată chiar a vieței lor, care ar fi trebuit să lovească tot atît de tare pe acei ce se

miară de dispariținnea numelor de orașe, dar pe care cu toate aceste nimene n'a băgat'o in samă. Aceasta este peirea vieței de stat romană.

Daco-Romanii erau organizați in Dacia, ca provincie romană, precum erau organizați bună oară locuitorii in Spania și Galia. Pe cînd in aceste țări tradițiunea statului roman, numele dregătorilor, limba oficială și alte elemente a le vieței organizate rămîn neatinse, ele dispar din Dacia aproape cu desăvîrșire. Astfel in Galia, «familia Merovingiană devenind stăpîna Galiei, nu se gîndi a distruge așezămintele politice, pe care le găsi in ființă. Ea pretinse din potrivă să ocîrmuiască după chipul roman și să continue imperiul. Dacă vroim să ne facem o idee exactă despre acești principi, trebue să ne inchipuim niște oameni care vorbesc latinește, care se imbracă după feliul roman, care se apucă de scris latinește, cărora le place mai ales a ședea pe pretoriul lor după chipul impăraților și a rosti de acolo judecăți. Păstrînd titlul de regi ai Francilor, ei adaug bucuros titlurile in totul romane de *principe*, *patriciu* sau *om ilustru*. Ei poartă insemnele imperiale, coroana de aur, toiagul, hlamida și mantaua de purpură. Ei au o curte pe care o numesc, ca și impărații, palatul sacru. Se vede in jurul lor o intovărășire de dregători și de curteni care se numesc *comiți*, *domestici*, *castelani*, *referendari*, *camerari*. Toate aceste numiri sunt romane; toate aceste dregătorii au trecut din palatul impăraților in acel al regilor franci. Regii merovingiani, stăpînii unei asemene puteri, nu avuse de căutat mijloace noue spre a ocîrmui oamenii, ci intrebuințară pe acele de care se slujise imperiul roman. Acesta organizase o ocîrmuire centrală și o ocîrmuire provincială; regii franci păstrară pe una și pe alta. Principalul impozit direct era ca și pe timpul Romanilor contribuția fonciară. Nu numai cît el urmâ ina-

inte a fi strîns ca și pe timpul impăraților ; dar incă strîngerea se făcea după aceleași registre de repartiții care fusese intocmite de dregătorii impărătești» [19].

Pretutindene deci cea mai deplină continuitate intre viața romană și acea a statelor barbare.

Să cercetăm lucrul in Dacia.

Aice din contra nu intîlnim la poporul romîn aproape nici un singur așezămînt politic moștenit de la Romani ; totul este la ei nou și imbracă mai ales forma slavonă, sub a cărui inriurire s'a inchegat iarăși in Dacia viața de stat.

Lăsînd la o parte noțiunile de stat ce se țineau de centrul imperiului roman, precum acele de *senat, patriciu, censor, consul, impărat*, din care numai aceasta de pe urmă s'a păstrat in conștiința poporului romîn, imbrăcată in haina mitică a povestei, să trecem la analiza elementelor politice provinciale și anume la acele ce se constată a fi existat in provincia Dacia, pentru a vedea rămas'au vre una din ele incă in memoria poporului romîn ?

Capul suprem al provinciei Dacia a fost in tot timpul stăpînirei romane *legatus Augusti* [20], și s'a găsit in inscripțiuni numele a 38 de acești inalți ocîrmuitori, astfelin că numele și noțiunea de legatus trebuia să fie intipărită in mintea fie-căruia Daco-Roman. Tot atît de insemnați erau și *procuratores Augusti*, insărcinați cu strîngerea dărilor, care erau cîte unul pentru fie care din cele 3 Dacii : Apulensis, Porolissensis și Malvensis. Inscripțiunile ne au păstrat numele a 14 procuratori, din care 8 in Porolissum și

19. *Fustel de Coulanges,* Histoire des institutions de l'ancienne France, I, p. 485, 453, 502.

20. *Legatus Augusti pro praetore trium Daciorum* era titlul seu deplin. Vezi asupra șirului și numelui lor *Goos*, Untersuchungen über die Innerverhältnisse des traianischen Dakien's in Arhiv für siebenbürgische Landeskunde, 1874, p. 139 ș. u.

6 in Apulum. Acești procuratores Augusti aveau și ei sub dînșii mai mulți alți subprocuratori speciali, însărcinați cu strîngerea unor dări particulare, precum i-am arătat mai sus. Asemene agenți fiscali, perceptori de dări, fiind necontenit in atingere cu publicul, trebuia ca numele și ființa lor să fie foarte cunoscute poporației din Dacia. Ambele aceste dregătorii, legatul și procuratorul, atît de populare și de cunoscute pe timpul Romanilor, au perit din amintirea poporului romîn, acăruia limbă nu a păstrat nici o urmă a acestor cuvinte in țesătura ei. Dar dacă dregătoriile generale a-le provinciei au dispărut, rămas'au cel puțin acele municipale, acele dregătorii mai apropiate de popor prin sfera lor de lucrare? Nici atîta.

Centrul administrativ al municipiului sau coloniei romane era, după cum am văzut, in orașele Daciei ca și in acele a le intregului imperiu roman, *ordo decurionum* sau senatul municipal, compus din un numer de *decuriones*, dintre care o delegațiune compusă de patru bărbați in municipii, *quattorviri*, și de doi in colonii, *duoviri*, conducea administrația comunală. Toți acești dregători comunali sunt pomeniți de nenumarate ori in inscripțiuni și tot atît de populari erau și *defensores* sau *patroni* atît ai orașelor cît și ai colegiilor, proteguitori și apărători influenți a le intereselor acestora, care se intîlnesc iarăși la fie ce pas in monumentele epigrafice. Se mai găsesc in sfirșit in Dacia și alți magistrați atît comunali cît și provinciali *curatores viarum*, inspectori ai căilor publice, *quaestores*, casieri, *pretores urbani et peregrini*, judecători, *aediles*, inspectori ai zidirilor publice, *praefecti pagi*, *collegiorum*, magistrați ai satelor sau colegiilor, etc. etc.[21]

Toată această intinsă și complicată administrație

21. Vezi mai sus, p. 207—238.

romană a dispărut până la cea de pe urmă rămășiță din sînul poporului românesc, și limba lui nu mai păstrează nici o amintire a cuvintelor ce o insemna.

Mai extraordinar poate părea faptul că și organizarea armatei, impreună cu cuvintele ce se raportau la dînsa, să fi dispărut din mintea poporului romîn. Armata romană să compunea din *legiuni*, *ale și cohorte*. Dacă acest de pe urmă cuvînt se reaflă in limba romînă sub forma de *curte*, nu are in ea inţelesul unei subimpărțiri a oștirei, ci acel de ogradă, care derivă din cealaltă accepțiune ce avea cuvîntul de cohors la Romani, anume acel de loc inchis, ingrăditură [22]. Militarii activi purtau numele de *milites gregarii*; cei eșiți din slujbă acel de *veterani*, cuvînt care in limba latină avea inţelesul special de soldat liberat din armată. Durata slujbei fiind de 25 de ani, inţelegem că mai toţi cei ce eșiau din armată erau inaintați in vrîstă. Acest cuvînt s'a păstrat la Romîni in acel de *bătrîn*, care insamnă insă numai cît mare de ani, fără nici o amintire a slujbei militare. S'au păstrat acest cuvînt și intr'un alt inţeles la moșiile rezășești, pentru a insemna un trup de pămînt neimpărțit, la care au drept mai mulţi simpărtași. Așa se zice că cutare răzeși fac parte din un bătrîn. Aice s'a păstrat amintirea asignațiunei de pămînt ce se dădea veteranului la eșirea lui din armată, lucru ce se făcu adese ori și in Dacia, precum am văzut mai sus. Numai atîta insă a rămas din complexul noțiunei de *veteranus*, din care tocmai inţelesul seu fundamental, elementul militar, a dispărut cu totul.

Pe lîngă capul armatei, care era de obiceiu legatul lui August, mai erau ofițeri inferiori: *praefecti*,

22. Numele ogrăzei la Romani avea chiar forma *chors*, *chortes*, (*Nonius* ed. Mercer p. 84, *Varro* de lingua latina I, 13, 2; V, 16, 26) de unde s'a format românescul *curte*.

tribuni, *centuriones*, *optiones*; apoi deosebite grade mai mici precum: *decuriones*, *frumentarii*, *duplarii*, *cornicularii*, *tesserarii*, *beneficiarii*. *vexillarii*, care toți aceștia au dispărut până la unul din memoria poporului romîn. Tot așa au dispărut și numele dărilor romane, precum *vicesima*, *tributum*, *portorium*.

Ce s'au făcut cu toată această organizare întocmită de Romani pe pămîntul Daciei? cum se face de au dispărut așa de deplin încît nu numai că s'a pierdut cu desăvîrșire toate cuvintele ce însemnau elementele ei, dar n'au rămas macar un resunet al ei in alte cuvinte a le poporului romîn? Alt răspuns nu poate fi dat la această întrebare de cît că, perzîndu-se așezămintele la care se referiau cuvintele aceste, cu timpul au trebuit să dispară și ele. Se tăiese rădăcina lor, care le ținea vii in conștiința poporului, și trebuiau deci să se usuce și să se deslipească, ca frunzele de pe un trunchiu mort.

Păstrarea oare căror termini relativi la judecăți și darea dreptății precum *drept*, *judecată*, *jude*, de unde mai tărziu se formă *județul* in sensul de circonscripție teritorială a autorității unui jude, nu probează decît că această îndeletnicire, neapărată ori cărei societăți, nu a putut dispărea cu totul de la Daco-Romanii, care trăise tocmai o viață civilizată, din care trebuiră să păstreze oare care urme. Termini apoi ca *uzură* (usura) *capără* (capere arrham), *arvonă* (arrhabo) dovedesc stăruința unor noțiuni uzuale, neapărate până și vieței celei mai rudimentare, dar care dovedesc tot atît de puțin ca și terminii referitori la judecăți, stăruința așezămintelor romane. *Popa*, adecă executoriul jărtfelor păgîne, transportat asupra slujbașului bisericei creștine, nu era un element al organizării civile romane, de și la Romîni el dobîndi mai tîrziu un rol oare care in această organizare. Singur terminul de *domn* in înțeles de principe, deci de ele-

ment al unei organizări politice, este de caracter latin (dominus). Insă el la Romani nu insemna nici o autoritate, ci numai pe stăpîn față cu clienții. Prin urmare nu este un termin de organizare politică moștenit de Romîni de la Romani, ci o creațiune proprie a poporului romîn, botezată cu un cuvînt luat in partea latină a limbei lor, tot așa precum au format și mai tîrziu boieriile *portar* de la poartă, *spatar* de la spată, *ușier* de la ușă, termini și aceștia de origine latină, dar care inviderat nu desemnă așezăminte moștenite de la Romani.

Intr'un cuvînt se poate spune că organizația romană a dispărut cu totul din Dacia in partea ei specială și oare cum technică, și că chiar dacă au rămas cîte-va noțiuni, aceste se referă numai la viața elementară a ori cărei societăți, pe care dacă Romînii nu le ar fi păstrat de la Romani, incai ar fi trebuit să le inventeze, intru cît traiul fără de ele era cu neputință [23]

Năvălirea barbarilor asupra Daciei avu deci de efect de a stînge cu totul viața de stat romană, de a nimici ori ce soiu de așezăminte organizătoare și de a arunca pe Daco-Romani iarăși in starea primitivă in care să fac injghebările societăților. Acolo, reduși din nou in cea mai mare parte la starea de păstori, ei recăzură din inalta și complicata organizație romană in viața patriarhală, in care nitară, impreună cu toate noțiunile ce se referiau la viața mai cultă, și cuvintele ce le insemnau. Această dispariținne atît de deplină a ideilor privitoare la viața statului este cea mai vie dovadă că Romînii au trăit in munți un lung răstimp din viforoasa perioadă a năvălirei ; că

23. Iată la ce se reduce păstrarea așezămintelor romane, pe care se silește a o stabili colegul meu Dl *Aron Densușanu* in Istoria limbei și literaturei romîne, Iași 1885, p. 61—65.

deci ei părăsise orașele din cîmpii; că aceste s'au dărămat și n'au fost reedificate, și că impreună cu monumentele se ingropară sub ruine și numirile lor, pe care astăzi trebue să le desmormîntăm precum facem și cu dărămăturile lor.

Eată deci luminată pe deplin pricina lipsei de nume de cetăți in Dacia. Ea nu putea fi înțeleasă fără faptul paralel arătat de noi, dispariținnea intregei vieți de stat a poporului roman.

Observăm că cu strămutarea locuitorilor Daciei peste Dunărea, dacă chiar s'ar explica dispariținnea din Dacia a numirilor cetăților vechi, nu se dă cheea pierderei vieței de stat romane. Căci sau coloniștii strămutați in Dacia aureliană, au rămas pe loc in orașele Moesiei, și atunci au trebuit să păstreze terminologia statului moștenită de la Romani, ca și locuitorii orașelor Galiei și a Italiei, care terminologie ar fi trebuit s'o readucă cu ei in Dacia, cînd au reocupat această țară; sau au trebuit să fugă inaintea năvălirei, și din Dacia aureliană, in munții peninsulei (ceea ce s'a și intîmplat), și să uite in viața patriarhală a păstorului, complicata organizație a statului roman. Apoi dacă e vorba de fugă in munți, atunci nu înțelegem pentru ce nu am admite că Daco-Romanii s'au retras *de plano* in munții Daciei traiane inaintea năvălirei, și i-am strămuta in Moesia, spre a-i pune să caute și de aice, *tot in munți*, un adăpost in contra năvălirei.

Efectul deci produs de primele ciocniri a le popoarelor barbare asupra imensei majorități a poporațiunei daco-romane, a fost de a destruge viața ei orășănească, impreună cu acea de stat romană, și a arunca toată această poporațiune in munte. Acesta primi in decursul timpului in toate părțile sale numiri românești și, cu toate că nimici cu totul formele vieței civilizate a le poporului romîn, mîntui ca intr'o ascunzătoare

elementele sale mai intime : moravurile, obiceiurile și mai ales limba sa, care păstrâ acel caracter pronunțat latinesc, ce o deosebește astăzi intre toate idiomele neo-latine. Daco-Romanii luară cu ei in munți și numele vechi a le riurilor, care-și au toate obîrșiile pe înălțimi, le păstrară acolo și apoi le readuseră cu ei, cînd se coborîră iar de la munte la cîmpie. Astfel se esplică pe deplin cum se face că, pe lîngă o sărăcie atît de mare a unei nomenclaturi orășenești vechi rămase in gura poporului romîn, să se intîlnească o bogăție relativă de numiri de munți și de riuri, rămase de la strămunii acestui popor.

Pănă aice rolul năvălirei asupra poporului Daco-Roman a fost mai mult negativ. In capitolul următor vom incepe a intîlni efecte positive a le marelui fenomen etnologic, care caracterizază veacul de mijloc.

II

AVARII ŞI SLAVII

1. NĂVĂLIREA AVARILOR ŞI A SLAVILOR.

De abia se imprăştiese Hunii, şi Gepizii trecuse Dunărea, cînd o nouă năvălire se prăbuşi asupra Europei, făcută de nişte popoare tot atît de barbare, de hîde şi de neomenoase ca şi selbatecii tovarăşi ai lui Atila. Aceştia erau *Avarii*, ginte hunică [1], care s'ar putea numi o nouă ediţiune a acelui cumplit popor.

După lungi şi strasnici frămîntări in măruntăele Asiei, oarda Avarilor [2], care numera 200,000 de su-

1. *Paulus Diaconus*, Hist. Langob., II, 10: „Huni qui et Avari." *Greg. Turon.* Hist. Franc., IV, 23: „Post mortem Chlotari regis (561) Chuni Gallias adpetunt." (*Chuni* nu pot fi Hunii propriu zişi, care in 561 nu mai existau) *Theophanes*, Chronographia, Bonn, I, p. 378: „Οὖννοι γὰρ κατ'ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ (564), οὕς Τούρκους ἐκάλουν εἰώθασιν." Tot Turci numesc autorii bizantini şi pe Unguri. Huni, Avari, Unguri sunt unul şi acelaş popor in diverse timpuri.

2. Asupra imprejurărei că aceşti năvălitori nu erau adevăraţii Avari, ci nişte robi ai lor, care scăpase din captivitate şi se numeau in realitate Οὐὰρ καὶ Χουννὶ, vezi *Theophilact*, p. 284. Comp. *Amedée Thierry*, Histoire d'Attila et de ses successeurs, Paris, 1856, I, p. 394 ş. u.

fiete, porni cu căruțele sale către apusul soarelui și se indreptâ spre Europa, prin partea deschisă intre marea Caspică și munții Urali. Toate popoarele ce le intîlniau in cale, o rupeau de fugă înaintea lor, impingîndu-se unele pe altele, intr'un valmașag fără nume de limbi și de neamuri. Cum atinseră pămîntul Europei, ei auziră despre marea impărăție a Romanilor, care se intindea departe către apus, pănă unde soarele se cufundă in apele oceanului. Ei trimiseră o ambasadă la Constantinopole, care trezi prin toate orașele prin care trecu, o nespusă curiozitate, mai ales din pricina portului părului lor, impletit in doue cozi atîrnate pe spate (557 d. Hr.). Impăratul Iustinian, pentru a indepărta asemene oaspeți supărăcioși de la marginile impărătiei sale, consimte să le plătească cîte un dar pe an, cu condiție insă ca să apere impărăția romană de toți dușmanii ei, vroind prin aceasta să slăbească și să ruineze puterea acestor primejdioși supuși. Avarii se și apucă de treabă, și bat mai multe popoare de pe țărmurile mărei Caspice și a le mării Negre, ceea ce ne dovedește că pe acest timp ei nu se apropiese de Dacia, ci se purtau incă prin cîmpia orientală a Europei. Ajungînd la Nipru, cad peste popoarele slave a le *Anților*, trec peste ele și se apropie de Dunărea, fără indoială prin partea șesului celui mare oriental al Europei, de care se țin țările de astăzi Basarabia, Moldova sudică și Muntenia răsăriteană. Ei trec chiar Dunărea in Sciția mică, Dobrogia de astăzi[3]. O nouă deputație trimisă la Iustinian, in scopul de a dobîndi pămînturi spre așezare, aduce ca respuns că impăratul ar vroi să le dee Panonia secundă, ceea ce insă nu convinea barbarilor, de oare ce numai din Sciția ei puteau privighea popoarele ce le supusese pe malu-

3. *Menander*, Bonn, in Volumul Dexipus, Eunapius, Priscus, p. 285.

rile Pontului Euxin. Vĕzînd că nu pot obținea nimic după placul lor de la Iustinian, se intorc iar asupra popoarelor supuse lor, adecă a Antilor [4], și după ce îi pradă din nou, trec peste ei, Sclavini și Veneți, pănă ce ajung la fluviul Elba, pe hotarele monarhiei france Austrazice [5]. Aice domnia după moartea lui Clotar (561). Sigebert fiul seu, care bate pe năvălitori, conduși de vestitul Baian, intr'o luptă sîngeroasă; insă, fiind că rezultatul luptei nu fusese tocmai hotăritor pentru nici unul din răsboitori, ambii dușmani se impacă, și Sigebert trimite chiar poporului lui Baian hrana și proviziunile de care avea nevoie [6].

Pe cînd se aflau Avarii pe confinile monarhiei france, Longobarzii care se pregătiau a eși din Panonia pentru a se strămuta in Italia, le trimit o solie rugîndu-i să le dee ajutor contra Gepizilor, cu care vroiau să răfuiască o veche dușmănie inainte de a-și părăsi sălășluințele lor. Le făgăduiau ca mulțămită țara Gepizilor și chiar pe a lor proprie, pe care vroiau să o delese, precum și a patra parte din turmele ce le aveau. Avarii primesc, se unesc cu Longobarzii, bat pe Gepizi și îi nimicesc aproape cu totul, incît de atunci nu mai avură un rege al lor, ci trăiau in cîte-va miserabile sate, ducînd o viață de sclavi sub stăpînirea Avarilor. Aceștia se așază în Panonia, după părăsirea ei de Longobarzi, unde stau pănă la nimicirea puterei lor de Carol cel Mare. In tot timpul stăpînirei Avarilor in valea Dunărei mijlo-

4. *Menander*, Ibidem, p. 284.
5. *Idem*, p. 302.
6. *Gregor. Turon.*, IV, 23: „Post mortem Chlotarii regis Chuni Gallias adpetunt, contra quos Sigebertus exercitum dirigit et gesto contra eos bello, vicit et fugavit; sed postea rex eorum amicitias cum eodem per legatos meruit". *Paul. Diac.*, II, 10. spune că lupta s'ar fi intîmplat „juxta Albim fluviam." Asupra proviziunilor procurate Avarilor de Franci, vezi *Menander*, p. 303.

cii, ei ridică pretenții asupra părței din Moesia ce fusese locuită de Gepizi, mai ales asupra orașului Sirmiu, (astăzi Mitrovitz in Serbia).

Din această expunere a migrațiunilor Avarilor, reiesă că ei, după ce se așază vremelnic la gurile Dunărei, pleacă iară spre nord asupra popoarelor slavone ce supusese, și ajung până pe malurile fluviului Elba, pe hotarele monarchiei france, și de aice se cobor in Panonia, care devine regiunea centrală a puterei Avarilor. Se vede deci că până atunci nu intrase Avarii in nici o atingere cu Dacia traiană și că ei pătrunseră in ea, nu prin răsărit, pe unde se opuneau pedeci firești aproape nerăsbătute, nici prin sud, prin pasul Turnului-roș, ci prin partea apusului, pe unde se deschideau către Panonia văile incăpătoare a le riurilor ce se varsă in Tisa [7].

Avarii, fiind un popor nomad și prădător, care repezia in toate părțile iuțile sale oarde, indată ce își aleseră Panonia drept cuibul de unde'și intindeau prădăciunile lor, se lățiră și in văile Transilvaniei, care erau atît de bogate in pășuni mănoase pentru turmele lor. Este probabil că atunci cînd ei pătrunseră in văile Ardealului, nu mai găsiră in ele pe Romîni locuind aice ca popor, de oare ce ei se retrăsese in ascunzișurile munților inaintea popoarelor barbare, care precedase pe Avari in ruinarea vieței lor civilizate.

---

7. *Amedée Thierry*, l. c. I, p. 408, spune că după ce Avarii fură bătuți de Sigebert, se intoarseră iarăși in locuințele lor la *gurile Dunărei*, de unde ei atacară *prin coastă* pe Gepizi in unire cu Longobarzii care îi loveau in frunte (p. 421), incît s'ar crede că Avarii venise contra Gepizilor pe valea Dunărei și că de aice ar fi trecut in Panonia. Fiind insă că după cum vom vedea mai jos, nu exista o trecere directă in acele timpuri din Panonia in Valahia, ar urma că Avarii să fi trecut prin pasul Turnului-roș pentru a se lovi cu Gepizii, că ei deci ar fi pătruns in Dacia pe la Sud. Isvoarele nu invoesc insă o asemene părere. Asupra rezultatului luptei vezi *Paul. Diac.*, l, 27: „Langobordi victores effecti sunt, tanta in Gepidas ira saevientes ut eos

Efectul deci pe care năvălirea avară îl puse in lucrare asupra poporațiunei daco-romane fu acela de *a o opri să se coboare din infundăturile munților* iarăși către șesul roditor, unde barbarii izvoriau fără incetare, ca din o mare fără fund ce nu se mai istovia.

Apăsarea pe care o făcură Avarii asupra poporației daco-romane se indreptâ, ca și acea făcută de Goți și de Huni, din centrul Daciei către periferia ei, toată incunjurată de munți inalți, coperiți de păduri nestrăbătute. Goții prădase lăuntrul Daciei, pătrunzînd prin pasul Turnului-roș; Hunii probabil intrară și ei pe aice, precum și prin văile deschise către apus; Avarii insă numai prin aceste din urmă. Toate aceste popoare, care contribuiră la ruinarea vieței civilizate a Daco-Romanilor, îi impingea către treptele superioare a le imensului amfiteatru de munți ce incunjura Dacia romană.

Totuși poporația grămădită in ei nu se putea cobori pe laturile exterioare a le Carpaților, de oare ce pe aice îi incingea un alt brău de barbari, care le inchidea drumul către cîmpie. Asupra acestor barbari care joacă in istoria Romînilor și in formarea naționalității lor un rol mult mai insemnat decît acei studiați pănă acuma, trebue să indreptăm cercetările noastre.

Acești barbari erau *Slavii*, care incunjurau, incă din vremuri mult mai vechi decît năvălirea Avarilor, cele doue laturi nordice a le triunghiului de munți, ce incunjurau vechea Dacie traiană.

Slavii care erau enumerați de scriitorii antichității intre popoarele sarmatice cele mai apusene, purtau in vremile mai vechi numele de *Veneți*, *Sclavini* și *Anți*. Am vĕzut că acești din urmă locuian pe lîngă fluviul Nipru. Veneții, care se numian și Sclavini,

---

ad internecionem usque delerunt, usque hodie Hunnis eorum patriam possidentibus, duro imperio subiecti gemunt."

locuiau către nordul Galiției, pe la originele Vistulei până către marea Baltică, care purta chiar numele de *sinul Venedic* [8]. Numele de Veneți dat Sclavinilor, se păstrează până astăzi in poporul *Venzilor*, din care a mai rămas numai o fărămătură negermanizată in Lusația de sus și de jos (ober und nieder-Lausitz), țară așezată parte in Saxonia, parte in Prusia [9].

Istoricul got Iordanes ne dă următoarele indicațiuni precise despre locul pe care îl ocupau Slavii, nu numai pe timpul seu, ci incă de pe vremile regelui ostrogot Hermanaric, adecă inainte de venirea Hunilor [10]. «Din colo de Dunărea se așterne Dacia, incinsă cu o intăritură de munți inalți și rîpoși, pe partea stîngă a cărora și către nord incepînd de la izvoarele Vistulei se intinde pe niște spațiuri nemăsurate, națiunea cea numeroasă a Veneților, acăreia numiri, de și sunt deosebite după locuri și familii, totuși se deosebesc mai ales in *Sclavini* și *Anți*. Sclavinii incep de la orașul Novietunensis și lacul care se chiamă Mursianus până la Nistru și spre nord până la Vistula, avînd bălți și păduri drept locuri intărite. Anții din potrivă, cei mai bravi dintre ei, își au locuințele acolo unde marea Neagră face o indoitură, intre Nistru și Nipru care fluvii sunt la o indepărtare de mai multe zile de drum unul de altul» [11].

Năvălirea Goților intăi, mai mult incă acea a Hunilor, care aduse o spaimă atît de mare in lumea barbarilor ce incunjurau imperiul roman, aruncă cea mai mare parte din aceste popoare peste corpul lîncezit

---

8. *Ptolemeus*, Geogr., III, 5, 19: *Οὐενέδαι*; III, 5, 1: *οὐενεδικὸς κόλπος*.
9. *Elisée Reclus*, Géographie universelle, III, p. 737.
10. *Iordanes* scrie cartea lui de Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis in 551, după *Cassiodorus*, care scrisese Libri XII de gestis Gothorum către inceputul veacului al VI-le (500—520?) La c. XXIII, el spune: „Post Herulorum caedem idem Hermanaricus in Venetos arma comovit, qui quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes, primo resistere conabantur."
11. *Iordanes*, c. V.

al acelei impărăţii. Asupra părţei ei apusene se intinseră mai ales popoarele germane, pe cînd orientul fu acoperit mai cu osebire de acele slavone. Ambele aceste neamuri de popoare barbare aduseră o adîncă schimbare etnică in poporaţiunea imperiului roman. Pe cînd insă in partea apusană a lui, elementul roman, in sinul căruia se aşezară popoarele barbare, ajunse cu timpul să predomnească asupra elementului năvălitor, şi să dee naştere la popoare de viţă romanică, in răsărit mai multe din părţile copleşite, acele ce din oare care priciuă nu infăţoşau elemente romanizate sau grecizate, deci in stare de a rezista acestei inecări, dispărură in sinul Slavonilor, care imprimară caracterul lor etnic unei mari părţi din peninsula Balcanului. Astfeliu elementul roman a fost inăduşit in Moesia, de unde mare parte din el fugise către munţii din sudul peninsulei; apoi in Panonia şi in Dalmaţia, acăreia locuitori infăţoşază incă astăzi frumosul tip roman, şi păstrează cel puţin in numele lor de Maurovlahi, o amintire a originei lor romane [12].

Din această inecare, ce părea obştească, se inalţară cu timpul trei insule latine şi aice in răsăritul Europei, de o putere şi trăinicie neauzită, care izbutiră să rămînă neinăduşite de valuri, cu toată furtuna ameninţătoare ce le arunca peste dînsele. Elementul slavon, care inghiţise pretutindene aiure pe acele de baştină a le ţărilor năvălite, fu la rîndul seu inghiţit de acel roman, cu energia căruia nu putea să lupte. Grăul fusese sămănat in acele părţi mai des decît pe rămîşiţa lanului. Aice şi invinsese el chirul şi mărăcinele, care peste tot locul aiurea îl inăduşise. Unde elementul roman fusese mai slab, el dispăru in sinul năvă-

12. *Presbyteri Diocleatis* regnum Slavorum in *Schwandtner*, scriptores, III, p. 478: „Bulgari ceperunt totam provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero *Marovlachi*, hoc est nigri Latini vocantur.“

lirei; unde el fu mai puternic, luptâ şi o invinse. Şi apoi să se pretindă că, tocmai in Dacia, acest element să fi lipsit cu totul la năvălirea Slavonilor![13]

Goţii chiar la inceput, mai ales insă Hunii şi apoi Avarii venind spre apusul Europei, aruncară pe popoarele slave care incunjurau Dacia şi peste adăposturile Daco-Romanilor, munţii Daciei. Deosebirea fu numai că pe cînd coloniştii urcase treptele munţilor din lăuntrul Daciei spre periferia ei, popoarele slave se suiră in munţi prin laturile lor exterioare. De şi nu ne-au rămas nici o dovadă directă despre această imprejurare, că Slavonii la venirea barbarilor, de ginte lumică mai ales, ar fi căutat şi ei adăpostire in munţi, posedăm totuşi mai multe probe indirecte că aşa lucrurile au trebuit să se petreacă. Astfel este cunoscut din istoria Goţilor că acest popor, de şi el insuş barbar, o rupsese de fugă inaintea Hunilor. Nu este nici un motiv de a admite că Slavii să nu fi făcut şi ei in mare parte tot aşa. Pe cînd insă Goţii, care locuiau mai inspre şes, căutase o scăpare numai vremelnică in munţii cei inalţi şi rîpoşi ai Caucalandului şi apoi îşi asigurară mai bine existenţa, trecînd in imperiul roman, Slavii, care ajungeau cu aşezările lor pănă la baza munţilor Carpaţi, vor fi căutat in ei o adăpostire mai statornică. Astfel se intinseră asupra intregei Dacii neamurile slavone, care veniau insă peste Romîni nu mai mult *ca năvălitori, ci ca fugari ei inşii inaintea unei năvăliri, căutînd nu pradă ci mîntuire.* Din această aşezare a Slavonilor alăturea cu Romînii in munţii Daciei se explică singur, elementul destul de bogat slav representat in topografia muntelui, pe care îl vom studia mai la vale. Caracterul cu totul deosebit al năvălirei slavone, care făcea din neamurile

13. Acele trei insule de popoare romanice sunt: Daco-Romînii, Macedo-Romînii şi Istro-Romînii.

ei niște tovarăși in nenorocire ai neamului românesc, explică relațiile mai intime, în care dînșii intrară cu poporațiunea daco-romană. Pe cînd atingerea acesteia cu celelalte feliuri de barbari fusese dușmănească, intîlnindu-se tot deauna cu arma in mînă, cu Slavonii este din potrivă de o natură mai blîndă, ca aceea care unește intre ei pe doi osîndiți la aceiași pedeapsă. De aice se explică intăi, cum se face de Slavonii urcară munții, ducîndu-și traiul alăturea cu Romînii, cînd barbarii in deobște fug de munte și caută numai cît șesul, care nu opune stăvili atît de grele rătăcirilor lor; al doile, acea inriurire mult mai pronunțată a Slavonilor asupra vieței romînești, de și exercitată de nu singur popor, decît acea a popoarelor de rasă hunică sau mongolă, care loviră in șepte rînduri Dacia in decursul veacurilor.

Scriitorii bizantini, posteriori năvălirei avare, ne arată cu toții pe Slavoni, și anume ramura acestora numită *Sclavini*, adecă *Slovenii*, ca locuind pe de o parte in peninsula balcanică, pe de alta ocupînd malul nordic al Dunărei, de unde roiau necontenit none năvăliri in țările impărăției bizantine. Triburile slave constituiau, după cum am vĕzut, o imensă mulțime de norod, incît peste acei ce fugise in munți la aproprierea Hunilor și apoi a Avarilor, mai erau incă o sumă de triburi, care fură impinse de năvălirea hunică peste imperiul bizantin. Popoarele nomade chiar conțin in sinul lor unele elemente mai blînde, mai doritoare de o viață pacinică și liniștită. Aceste vor fi rămas așezate in sinul Romînilor, pe cînd acele vagabonde și prădătoare se vor fi intovărășit la expediții de jaf și pustiere in imperiul de răsărit.

Potrivit cu cît Slavonii se așezau in această impărăție, ca și in Dacia traiană, prin insuși faptul așezării lor, ei pierdeau din barbaria lor primitivă, și se intorceau la o viață mai orînduită. Necontenit insă

reimprospătați prin oarde noue de barbari neimblînziți, care pustieau totul cu fer și cu foc, Slavonii apar in autorii contimpurani cu doue caractere ce par a se exclude: blîndețea, moravurile pacinice, alăturea cu cruzimele, prădăciunile și neomeniile cele mai revoltătoare. Contrastul se explică ușor, dacă raportăm elementele mai dămoale la acele așezate, iar cele aprigi oardelor rătăcitoare. In contra acestora, mai multi impărați, intre care chiar Slavul Iustinian, ieu măsuri de apărare; așa intre altele, pentru a-i impăca și a-i deturna de la năvălirile lor peste Dunărea, le oferă orașul *Turris*, ce fusese zidit incă de impăratul Traian, și care se afla pe malul nordic al Dunărei [14]. Acest oraș nu este altul decît acel ce există astăzi la gura Oltului, numit *Turnu*-Măgurele, căci este de crezut că el să fi fost zidit de Traian, intru cît știm că cuceritorul Daciei pusese să-i transporte proviziunile trebuincioase armatei pe riul Olt in sus, și deci se poate să se fi intemeiat la gura lui o stațiune romană, care apoi să se fi intărit și prevăzut cu un *turn* de privighere, precum erau cele mai multe din orașele de pe malul fluviului, de la care turn își trase numele [15].

Solia lui Iustinian prin care oferă orașul Turris Sclavinilor cade in anul 546. Trei ani după aceasta Sclavinii năvălesc in Iliria in mare număr și pustiesc in chipul cel mai cumplit regiunea de lîngă Epidammus (astăzi Durazzo). Generalii din Iliria, de și dispuneau de 15,000 de oameni, nu indrăznesc a infrunta oardele sclavine [16]. In anii următori Sclavi-

14. *Procopius*, de Bello Gothico, II, p. 336: „εἰς πόλιν ἀρχαίαν Τούρριν ὄνομα, ἥ κεῖται μὲν ὑπὲρ ποταμὸν Ἴστρον, Τραϊανοῦ τοῦ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις αὐτὴν δειμαμένου, ἔρημος δὲ ἐτύγχανεν ἐκ παλαιοῦ οὖσα, λησαμένου αὐτὴν τῶν ταύτῃ βαρβάρων."

15. Asupra turnurilor de privighere vezi p. 134; asupra ureărei proviziunilor pe apa Oltului, p. 153 și p. 37.

16. *Procopius*, De bello gothico, II. p. 398.

nii, devenind tot mai îndrăzneți, intră în Dalmația, prădă Tesalonicul și pătrund până în Grecia, unde petrec chiar o iarnă întreagă [17]. În toate aceste prădăciuni ei plecau de pe malul stîng al Istrului, acăruia rîpă nordică împreună cu Dacia traiană, o ocupase încă de pe la venirea Hunilor [18]. Această indicațiune a locuinței Sclavinilor în țările noastre este repetită de mai multe ori în Procopius. Astfeliu aiure el arată că «Hunii (Avarii), Sclavinii și Anții ar locui *nu departe* de rîpa Dunărei, de cea parte a fluviului» [19]. Acest «nu departe» este lămurit și mai clar de istoricul Teofilact, (640) care povestește expedițiunile generalului Priscus în contra Sclavinilor. Priscus trece Dunărea, surprinde pe capul Sclavinilor Ardagast, și prinde pe mulți barbari, pe care îi trimete sub paza unuia *Tatimir* (după nume el însuși un Slav) la Constantinopole. A doua zi un ofițer al lui Priscus, Alexandru, trece riul *Ilivachia*, nume grecizat pentru *Ialovatschi*, și urmărește pe Slavi până în pădurile și mlaștinele, care le slujiau drept ascunzătoare [20]. Numele rîului s'a păstrat până astăzi în acel al *Ialomiței*, care se numește chiar în documentele mai vechi slavone a le Munteniei *Ialovnitza* [21], din care apoi limba română schimbînd pe *vn* în *m* a făcut Ialomița [22]. Păstrarea

17. *Idem*, p. 454.

18. *Procopius*, de bello gothico, II, p. 336: „*τὸ γὰρ πλείστον τῆς ἑτέρας τοῦ Ἴστρου ὄχθης αὖθις νέμονται.*“

19. *Idem*, p. 125: „*Οὖννοι καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται, οἳ ὑπὲρ ποταμὸν Ἴστρον οὐ μακρὰν τῆς ἐκείνῃ ὄχθης ἵδρυνται.*“

20. *Theophilact*, Bonn., p. 257: „*Ὁ δὲ πολέμαρχος Πρίσκος ἐπὶ κατασκοπῇ προθέειν οὐκοῦν εἰς τὰ πρόσω τοῦ Ἰλιβαχία ποταμοῦ ἐξ ἑωθινοῦ ποιεῖσθαι τὴν βάδισιν τῷ Ἀλεξάνδρῳ προσέταχεν.*“ *Theophanes*, Bonn, I, p. 425 amintește și el numele acestui riu: „*περιτυγχάνουσιν τῷ Ἰλβαχίᾳ ποταμῷ,*“ tot cu prilejul povestirei expediției lui Priscus.

21. Document din 1387 citat de Dl *Hasdeu*, Ist. crit. p. 266: „dori do ustîe Ialovnitzi.“ Dl Hasdeu arată tot acolo că numele de *Ialovnitza*, *Ialomița* nu vine de la coloarea galbenă a apelor sale, ci de la terminul *ialov* care însamnă *pustiu*, *deșert*, *neroditor*, precum era și este încă în parte cîmpia Baraganului.

22. Adăogim și acest exemplu pentru schimbarea lui *v* sau *b* în *m* constatat mai sus p. 300, la *Timiș* din *Tibiscum*.

acestui nume slavon până astăzi în gura poporului romîn este însemnătoare. Ea arată mai întâi că Slavonii ocupau Muntenia cu mult înainte de 591, data expediției; de oare ce găsim la această dată un nume luat din limba lor alipit de un riu, care îl primise fără îndoeală cu mult timp mai înainte; apoi populația slavonă care locuia pe malurile riului a trebuit să rămînă statornic lîngă apele sale, pentru ca mai tîrziu, fiind romanizată, să transmită această denumire în gura Romînilor.

O de pe urmă dovadă că Sclavinii locuiau Muntenia, și deci după cele spuse până aice, cu atîta mai mult Moldova și Transilvania, este conținută în istoricul bizantin Menandru. Sclavinii, pe unde se întinse puterea Avarilor, se supuseră acestora. Dînșii îi trimiteau adesea ori la pradă în imperiul bizantin și chiar îi îmbiau să se așeze acolo pentru ca Avarii, stăpînii lor, să poată pretinde apoi acele locuri drept a le lor. Pe unde însă nu ajungea puterea efectivă a Avarilor, Sclavinii erau neatîrnați. Astfel rămaseră tocmai acei din Valahia, după ce Avarii se retraseră de la gurile Dunărei în Panonia. Menandru ne spune anume că în anul 581, Baian vroind să pedepsască pe Sclavinii ce locuiau în Valahia, pentru că acestia răspunsese cu mare sumeție solilor sei, trimiși pentru a lua tributul de la ei, și fiind el tot odată rugat de împăratul Tiberiu Constantin, ca să pedepsască pe Sclavini pentru o incursiune a lor în imperiul bizantin, Baian trece Dunărea la Singidunum (astăzi Belgrad în Serbia), merge de a lungul rîpei drepte a fluviului până în fața Sciției, unde'l trece pe malul nordic, pentru a pedepsi pe pretinșii sei supuși[23]. Acest loc din Menandru ne dovedește însă și o altă împrejurare însemnătoare pentru istoria năvălirilor

23. *Menander*, Bonn, p. 404.

barbare in țările romîne. Ne arată anume că intre Panonia și Valahia nu era in acel timp, din cauza munților și a pădurilor, o trecere indemănatecă pentru o armată, cu atîta mai puțin pentru un popor. De altmintrele pentru ce ar fi făcut Baian un incunjur așa de insemnat și ar fi indeplinit de doue ori greaua trecere a Dunărei, dacă ar fi putut veni de a dreptul din Panonia in Valahia? Prin urmare lipsind pe aice o communicațiune directă, barbarii nici odată n'au trecut din șesul oriental al Europei in acel al Dunărei mijlocii prin colțul apusan al Munteniei, ci sau ei apucau prin pasul Turnului-roș in Transilvania, sau urmau calea mult mai indămănatecă pe la nordul Carpaților, prin continuarea marelui șes oriental in lăuntrul Europei [24]. Cu toate insă că din izvoare nu se poate dovedi locuința Slavonilor decît in Muntenia și deci a fortiori in Moldova, adecă in partea șesului, terminologia geografică slavonă indestul de bogată pănă și in partea muntelui, ne silește a admite că Slavonii au trebuit să se fi așezat și aice alăturea cu Romînii.

Din toată această cercetare rezultă cu indestulă siguranță că Sclavinii locuiau la inceput la nordul și răsăritul Carpaților; că ei fură aruncați in acești munți prin laturea lor exterioară sub presiunea barbarilor năvălitori și fiind foarte numeroși, inundară mai intăi Transilvania, țările transcarpatine și Romănia de astăzi. De aice apoi și mai ales din Muntenia, unde erau necontenit improspătați prin scurgerea poporului lor de la nord cătră sud, ei incepură a năvăli in părțile de peste Dunărea, așezîndu-se treptat și in

24. A mea Teorie a lui Rösler, p. 104; *Pic.* Abstammung der Rumänen, p. 75. Această locuință a Sclavinilor in Dacia, explică cum se face de Bizantinii, in mania lor de a arhaiza numele, îi chiamă adeseori *Σκλάβοι*. Așa *Theophylact*, p. 272: „*τοῖς Γέταις, τοῦτο γὰρ τοῖς Βαρβάροις* (adecă *τοῖς Σκλαβηνοις*) *τὸ πρεσβύτερον ὄνομα.*“

ele. Pe cînd acei veniți peste Romîni in cetatea Carpaților erau absorbiți de elementul românesc, acei din cîmpiile moldovenești și muntenești, rămîn mai mult timp in firea lor, pănă ce sunt desnaționalizați și ei de coborîrea Romînilor din munți cătră șes, după descălecarea principatelor[25].

Numai astfeliu se explică mai multe fapte pe cît constante, pe atît și insemnătoare din istoria Romînilor. Mai intăi acela că terminologia țărilor romîne de la nordul Dunărei, chiar acea a părților lor muntoase, adăpostul poporului românesc, este amestecată cu numiri slavone. Apoi imprejurarea că limba infățoșază in partea ei lexicală un număr indestul de insemnat de elemente slavone, fără indoială cel mai bogat din toate elementele străine. Ea explică apoi cum de mai multe din așezămintele poporului românesc au un caracter slavon, și in sfîrșit cum de chiar reintoarcerea deplină a poporului nostru la viața așezată, prin intemeierea de orașe și intinderea indeletnicirilor agricole, se face sub inriurirea slavonă. A trebuit deci ca Slavonii să stee alăturea cu Romînii, să ducă viața impreună cu ei, nu să vină numai in o trecătoare atingere, precum o făcură popoarele germane și mongole, spre a putea lasa urme atît de pronunțate in sinul poporului românesc. Vom studia de o cam dată acele elemente ale inriurirei slavone care apar chiar de la inceput ca aduse de ei in viața poporului romîn, lăsînd cercetarea așezămintelor pentru mai tîrziu, cînd va veni rîndul expunerei formațiunilor politice zămislite de el.

25. Față cu niște probe atît de pozitive că *Sclavinii* adecă *Slovenii* au inundat Dacia și țările de la nordul pe cît și de la sudul fluviului, cum poate susținea Rösler următorul neadevăr, numai spre ași intemeia mai bine iubita-i tesă? p. 127: „Slavisches konnte die walachische Sprache in sich aufnehmen, wenn das romänische Volk im Norden wie im Süden der Donau gewohnt hat. Aber es waren doch wesentlich verschiedene slavische Idiome die hinter

2. INRIURIREA SLAVONĂ.

Năvălirea Avarilor, care nu atinse pe Romîni in munții in care ei stăteau inchiși, nu avu asupra lor o mare inriurire, cu toate că acest popor locui in părțile Panonici, deci in preajma Daciei, vr'o 250 de ani. Aceasta nu insamnă insă că, in acest lung răstimp, Romînii să nu fi venit nici odată in atingere cu barbarii huni. Ceea ce insă va fi putut rămînea in limba lor, din atingerea cu Avarii, nu se poate controla astăzi, din cauză că nu ne a rămas absolut nici un document al limbei avarice; apoi această limbă, fiind inrudită cu acea a Ungurilor, a treia ediție a năvălirei hunice, cele cîte-va cuvinte ce ne vor fi rămas de la Avari, se vor fi confundat mai tîrziu cu acele imprumutate de la Unguri.

Cu totul altfel stau lucrurile despre Slavi. Aici inriurirea, inscrisă in munte, imprimată in valurile fugătoare a le apelor, incunjură pe Romîni mult mai de aproape. Să cercetăm inainte de toate nomencla-

---

der Theiss im Norden und im Süden erklangen; nördlich wohnten die *Rutenen* (Russen), zur grossen nordwestlichen Slavenfamilie gehörig, im Süden verbreiteten sich die *bulgarischen Slaven* die mit den Serben zum *slovenischen* sprach-Aste gehören. Hat sich die walachische Sprache also ihr Scherflein slavisch im nördlichen Lande beigelegt, so wird dieses die unterscheidenden Züge des nördlichen Dialectes tragen; wenn im Süden, so wird es die der südlichen Sprache zeigen. Nun aber erweist sich das Slavische im Romänischen als slowenisch, und müsste zufolge der Continuität der Wohnsitze überall da, wo rutenisch und slovenisch sich von einander unterscheiden, dem rutenischen folgen." Aceasta este o falsificare intenționată a adevărului istoric, desmințită de toate izvoarele raportate, și dacă Kösler era convins de tesa ce o susținea, ce nevoie să recurgă la asemene mijloace pentru a o intemeia?

tura ţărilor locuite astăzi de Romîni, spre a ne putea da samă de intinderea şi puterea acestei inriuriri.

Nu numai şesul Daciei care incunjură cetatea Carpaţilor şi in care Romînii s'au coborît cînd incetară furiile năvălirilor, şi anume atît acel ce s'intinde spre răsărit cătră marea Neagră, cît şi acel ce s'intinde de la baza munţilor apuseni cătră Tisa, dar şi munţii pănă in piscurile lor cele mai inalte sunt presuraţi cu numiri slavone. Să lăsăm la o parte pe acele ce ar fi putut proveni in urmă, din elementul slavon al limbei romăneşti, precum Vaduri, Văden, Bălţi, Bălteni, Băltesti, Cărligătura, Cărligaţi, Cărligi, Cracău, Cracoani etc., care vin de la cuvintele romîne de origine slavă : vad, baltă, cîrlig, crac, şi să cercetăm numai acele numiri de origine slavonă, *care n'au nici un inţeles in romăneşte*, şi care fiind păstrate astăzi in gura Romînilor, dovedesc invederat că sunt *o moştenire neconştiută* lăsată de Slavii, care cînd va locuiau in Dacia, in limba Romînilor ce i-au desnaţionalizat.

Vom enumara mai pe larg apele, ca unele ce străbat o intindere mai mare de loc, şi indică deci aşezări mai insemnate de poporaţiuni, care cuprindeau aproape tot lungul curgerei lor; căci altfeliu dacă numele slavon ar fi fost dat numai in o mică parte a cursului, atunci el ar fi dispărut cu timpul inaintea altor nume, maghiare, germane sau romîne, pe care riul le ar fi purtat in partea sa cea mai insemnată. Pentru ca numele slavone să fi invins, se cere neapărat ca cea mai mare intindere a cursului riurilor să le fi purtat de la inceput.

Astfeliu *Prutul*, acărui nume este vechiu, are ca afluenţi, pe lîngă mai multe riuri de nume romîne, un număr tot atît de mare cu de cele slavone :

Pe stînga primeşte afluenţii *cu numiri romăneşti* : Ciuciurul, Vladnicul, Răchitna, Costina, Larga, Căl-

dărușul, Girul mare, Călmățuiul, Lăpușna, Sărata, Tigheciul și o a doua Largă; *cu numiri slavone* : Cerniava, Sucăul, Șovița, Gasinca, Velija, Lopatenca, Racovățul, Camianca, Solonețul, Dolija, Brătuleanca și Nirnova. Pe dreapta cu *n. r.*: Ceremușul, Derechluiul, Bașăul, Pruteţul (cu subafluentul seu de nume *r.* Hușul), Elanul (cu subafluenții sei de nume *r.*: pîrăul Balotescului, Hurmuzul și Chinezul); cu *n. sl.*: Trebnicul, Bereșnița, Brușnița, Hlinița, Corovia, Volovățul, Coroșa, Jijia (cu subafl. sei de *n. sl.*: Sitna, Meletinul și Bahluiul), și Moșna [1].

Dacă regiunea Prutului înfățoșază un număr atît de insemnat de numiri slavone, la ce trebue să ne așteptăm mai incolo spre răsărit, cătră cîmpia Nistrului? De aceea nu vom intinde cercetările noastre in acea direcție, ci le vom indrepta cătră munte, unde prezența denumirilor slavone in terminologia geografică, infățoșază un mai mare interes, ca unele ce se intîlnesc in domeniul chiar propriu al rasei românești, și pot deci lumina mai bine atingerea intimă a acestor doue elemente, cel slavon și cel romîn, pănă in ascunzăturile cele mai retrase a le acestui din urmă.

Ca afluenți ai *Siretiului*, acărui nume iarăși l'am adeverit a fi străvechiu, tocmai de pe timpul Sciților, enumerăm, pe stînga, cu *n. rom.*: Cotovățul, Mihodra (eșită din unirea Mihodercei cu pîrăul de *n. sl.* Slavărul); cu *n. sl.* Bialca și Hlibiciocul. Pe dreapta lui insă unde primește bogații afluenți ai Carpaților avem, cu *n. r.*: Siretelul, Suceava, Șomuzul, Caricnul, Zăbrăul, Pîrăul Tatarului, Moldova și Buzeul; cu *n. sl.* : Mihova, Bistrița, Trotușul, Șușița, Putna și Rîmnicul.

Trecînd la afluenții Siretiului, ei inșii riuri mari, care primesc numeroși tributari, găsim vărsindu-se :

1. In enumerarea apelor urmăm tot deauna de la obîrșie spre revărsare.

In *Suceava*, acăruia nume pare a fi vechiu (Sucidava?) cu *n. rom.*: Sucevița, iar cu *n. sl.*: Sadăul, Talcăul, Bielca, Horinca, Hatna, Brodnia, Putna, Dubnicul, Solca și Solonețul.

In *Moldova*, acărui nume l'am văzut mai sus a fi probabil de origineа germană gotică, se varsă cu *n. rom.*: Moldoviţa (care primește la rîndul ei subafluenții de *n. rom.*: Argelul, Ciumorna, Dragoșul și de *n. sl.* Boroșa și Putna), Pîrăul Reu, Moișa (care primește doue afluente cu *n. sl.*: Bisca mare și mică), Neamțul și Neagra; cu *n. sl.*: Sadova, Dobra, Homora, Putna, Suha, Voronețul, alte doue Suhe, mare și mică și Topologul.

Bistriţa, de nume slavon insemînd apă repede, primește afluenți cu *n. rom.*: Pîr. Conesculni, Cimpoiul, Cîrlibaba, Cuejdiul, Cracăul, Pîr. Inicului, Pîr. Lelei, Pîr. Haitei, Bărnarul mic și mare, Neagra, Schitul, Tarcăul, Calul și Iapa; iar cu *n. sl.*: Veleștina, Sabara, Bahna, Dorna, (cu sub afluenții sei de *n. sl.* Cerna și Teșna și de *n. rom.* Neagra), Bisca, Bistricioara (cu sub afluenții ei de *n. rom.* Saca, de *n. sl.* Putna), Brateșul și Nechidul.

Trotuşul, de nume iarăși slavon, primește ca tributari de *n. rom.*: Pîr. Rece, Tarhoașul, (nume de origine maghiară dat de Secui), Asăul, Galbănul, Uzul, Oituzul (aceste doue de la poporul Uzilor-Cumani), Cașinul și Căiuțul; de *n. sl.*: Camenca, Tazlăul (cu sub afluenții sei de *n. sl.*: T. Sarat și Cerna), Susa, Doftiana și Slănicul.

Putna, afluentul Siretiului, de nume slavon, primește in ea tributari de *n. rom.*: Zabala și Neruşa [2], de *n. sl.*: Lioscul, Vizonțul, Tișița, Coșa, Milcovul și Rîmma.

2. Trecem la numele românești și acele luate din elementul slavon al graiului românesc, și considerăm ca slavone, cum am spus'o și in text numai acele ce nu au in limba romînă nici un inţeles. Neruşa de și are sufixul slavon *şa*, totuși este românesc, ca derivat de la Neagra=Nera.

Rîmnicul, ultimul afluent al Siretiului din Moldova, de nume slavon, este adăpat cu pîrăele de *n. rom.*: Largul, Moțocul și Pîr. Baiananului, iar de *n. sl.* cu Slimnicul.

Buzeul, afluentul Siretiului din Muntenia, acărui nume este de origine veche, primește ca tributari de *n. rom.*: Chilnăul și Sircul iar de *n. sl.*: Crasna, Bisca mare și mică, Slănicul, Zeletinul cu Rișca și Nișcovul.

Trecînd la riurile ce se varsă in Dunărea din Muntenia, intîlnim intăi pe *Ialomița*, cu nume de origine slavon, acăruia afluenți sunt, de *n. rom.* unul singur, Apa, iar de *n. sl.*: Prahovița cu Cricova și Cricovățul, Prahova cu Doftana, Telcajna, Cricovul și Pociovalișteа.

După Ialomița vine un șir de bălți, legate intre ele prin pîrăul *Mostiștea* de *n. sl.* Tot de *n. sl.* pare a fi brațul *Borcea* al Dunărei.

Al doilea afluent mai mare al fluviului in Muntenia este *Argeșul*, acărui nume este probabil de origine vechiu [3]. Apele sale sunt sporite cu următoarele riuri, de *n. rom.*: Vîlsanul, Argeșelul (cu sub afluentul seu de *n. rom.* Doamna), riul Tîrgului, Sora, Chircinăul, Baba, Potopul, Cobra, Bașconul și Moțocul; iar de *n. sl.* cu: Șuța, Rostaca, Sabara (cu afl. ei de *n. rom.* Ciorogîrla), Dîmbovița cu Ilfovul (in vechime numit Elhovul), Colentina, Neajlovul, și Dîmbovnicul.

Un soiu de canal care leagă balta numită Ezerul Grecilor cu Dunărea poartă numele, după cît se vede autochton, de *Muira*.

In *Olt*, afluentul cel mare al Dunărei care esă din Transilvania și acărui nume este vechiu, afară de multe pîrăe mici, ce esă din țara Secuilor sau din re-

3. Mai sus, p. 34.

giunile locuite de Sașii Transilvaniei, și care au primit in decursul timpurilor nume ungurești sau germane, se aruncă următorii afluenți mai mari, cu *n. rom.*: Pîrăul Lazarului, Negrul (in Ungurești Fekete-Ugy), Terzanul (Ung. Tatrang) Mălina sau Mălinii (prefăcut in ung. In Malom), Bîrsa, Mîndra, Lunca, Dreptianca, Oltul mic, Sibiul (cu sub afl. seu Silișteа), Lotrul, Luncavățul, Mamul, Olțețul, (cu afl. sei de *n. rom.*: Nerea, Geamartele și Frâtia și de *n. sl.* Cerna și Cernica). De *n. sl.* se varsă in Olt: Otașaul, Covarna, Doftana, Homorodul, Șinca, Topologul, Tesluiul, Bistrița, Pișcana și Bisca.

In *Vedea* se varsă cu *n. rom.*: Vedița, Heniele cu Dînoasa și Teleormanul, iar cu *n. sl.*: Cotmana, Burda, Clanița toate pe stînga ei. In dreapta un singur pîrău, numit iar Vedița.

După Vedea vine un mic curs de apă ce se varsă in Dunărea și care poartă un nume probabil autocton de *Călmățuiul*, care primește in sine un pîrău cu un nume de acelaș feliu, *Urluiul*.

Ultimul mare afluent al Dunărei din Muntenia, *Jiul*, acărui nume este probabil de asemene vechiu, primește in el riuri de *n. rom.* pe: Jirivadia, Gilortul (cu sub afluentii sei de *n. rom.* Ciocadia și Calnicul și cu acel de *n. sl.* Planița), Amaradia (cu sub afl. sei de *n. rom.*: Plosca, Jalești, Salcia și Frumoasa), Motrul (acărui nume e vechiu cu sub afluenții de *n. sl.*: Brebina, Coșuța și Ușnița) și Curzul. De *nume slavon* sunt următorii afluenți ai Jiului: Sada, Șușița, Tismana cu Bistrița, Suhodolul, Bilța, Cepla, Planița, Șița, Dobrica, Izverna, Omorna, Șovarna, și Liamna.

După un riușor de *n. rom. Desnățuiul*, ce se varsă in Dunărea, se mai aruncă in ea pe teritoriul Olteniei cele de pe urmă riuri a le Munteniei, *Topolița* și *Bahna*, ambele de *nume slavon*.

Pănă aice am cercetat riurile acele ce vin in afară

de cetatea munților, scurgîndu-se din poalele lor cătră Dunăre, la care riuri intîlnirea de nume slavone nu ar părea așa de extraordinară. Cu toate aceste cîteva din ele își au obîrșia chiar in centrul cetății, precum Oltul, Jiul și cîți-va din afluenții Siretiului, care străbat prin cursul lor superior, cele mai inalte ramuri a le Carpaților, și am aflat și la aceste cursuri de apă un număr indestul de insemnat de numiri slavone, și anume chiar la inceput cătră obîrșia lor, deci in partea muntelui. Să pătrundem acuma peste munți, in Transilvania și celelalte cantoane locuite de Romîni, spre a vedea dacă se află și in regiunea care a fost in tot d'auna sălășluința poporului romîn, riuri sau pîrăe cu numiri slavone.

Tisa cel mai mare afluent al Dunărei, a cărui nume l'am aflat a fi vechiu și care primește in sine nenumărate riuri și pîrăe, ce se cobor din imensul masiv al Carpaților cătră laturea lui apusană, este formată chiar la originea ei in munții Maramureșului, una din ascunzăturile cele mai retrase ale neamului românesc de pîrăul de *n. rom.* Tisișoara și de pîrăele de *n. slavon.*: Stanislaul, Dorinca și Lascina. Pănă la orașul Hust, unde Tisa esă din Maramureș, cătră cîmpia maghiară și pănă unde curge prin un ținut aproape curat românesc, ea primește din dreapta ei afluenții de *n. rom.*: Cașăul, Șopîrca, Apșița, Talaborul, Agul mare, iar de *nume slavon.*: Svidovățul, Strinececul, Toracul (care are de sub afl. de *n. sl.*: Lazansca, Tonsova, Crăsnioara, Teresulca, Plaisca, Bertianca, Ianovățul și Mocrenca și numai unul de *n. rom.* Turbatul). In Talabor se varsă apoi sub afl. de *n. sl.* Ugulsca; iar in Agulmare altul tot de *n. sl.* Celovița. Cei lalți afluenți de *n. sl.* din dreapta riului Tisa pănă la Hust sunt: Bistra, Ciorna, Repninca, și Boliatinca. Afluentii Tisei din stînga i vom enumera pe tot percursul ei, ca unii ce curg din masi-

vul Carpaţilor, patria şi sălăşluinţa poporului romîn, pe cînd pe acele ce viu din dreapta ei, le am urmărit numai pănă la Hust, de unde Tisa, intrînd in cîmpia maghiară, numele riurilor din dreapta, care sunt şi puţin insemnate, nu mai infăţoşază pentru scopul nostru nici un interes. Dintre acele ce se varsă pe stînga Tisei enumărăm de *n. rom.*: Tisa albă (cu afluenţii sei de *n. rom.*: Balţatul, Bogdanul, Ştiaul şi de *n. sl.* Stohovăţul şi Hovîrla), Vizăul a cărui nume nu vine de la ung. *viz*=apă, ei de la *viză* un soiu de peşte (cu sub afl. sei de *n. rom.*: Dragoşul Neagra, Spinul, şi de *n. sl.*: Crasna, Rişcova, Cisla şi Crulila), Rănişoara, Mara (nume vechiu cu afl. de *n. rom.*: Casăul, Iza, Izvorul Raiului, Saiul, Pîrăul Secului, Slătioara, Secătura, de *n. sl.* Iodul), Valea Mireşului, Sameşul, Crişul, Mureşul, (aceste trei din urmă nume vechi), şi Bega. Afluenţii din stînga Tisei de *nume slavon* sunt: Saplonta şi Tarna.

Dacă cercetăm afluenţii afluenţilor Tisei găsim.

Că in *Sameş*, cu nume vechiu, compus din doue braţe Sameşul mare şi Sameşul mic, se varsă in Sameşul mare, de *n. rom.*: Pîrăul Merlului, Sameşul rece şi Răcătăul; iar de *n. sl.*: Rîşca, Borşa, Sorca şi altă Rîşcă. In Braţul Sameşului mic de *n. rom.*: Leşul, Saiul (cu afl. sei de *n. rom.*: Budacul, Valea Balaşului şi de *n. sl.* Galaţul şi Bistriţa), Lunca Cherzului, pîrăul Runcului, Negrilescul şi de *n. sl.* Zagra. In Sameşul intrunit se mai varsă de *n. rom.*: Gapoul, Almaşul, Dragul, Agrişul şi Lapoşul iar de *n. sl.*: Dobrichi, Cosna şi Crasna.

Crişul, iar nume vechiu, se alcătueşte din trei braţe Crişul Alb, Crişul Negru şi Crişul Repede. In cel Alb se varsă afluenţii de *n. rom.*: Grohăşelul, Ponorul, Ciculul (cu afluenţii sei de *n. rom.* Bîrsava, ca şi afl. Timişului şi Almaşul iar de *n. sl.* Milcovul); de *n. sl.* se varsă: Desna, şi Bucşaviţa. In Crişul Negru

să varsă afluenți numai de *n. sl.*: precum: Pitsa, Cozia cu Suhodolul și Vida cu Revul.

Mureșul, nume de asemenea vechiu, în lungul seu curs tocmai prin centrul Daciei traiane, prezintă prin nomenclatura afluenților sei un interes deosebit. Mai multe din pîrăele cele mici care'l îmbogățesc cu apele lor, poartă numiri ungurești sau germane, pe lîngă acele românești paralele ce răsună din gura poporului romîn. Ne vom ocupa însă numai de acei tributari mai mari, care au păstrat denumirile lor cele vechi slavone sau romîne, chiar și în gura popoarelor domnitoare a le Transilvaniei. Acei de *n. rom.*: sunt: Gurghiul (cu subafluenții sei de *n. rom.*: Lăpușna, Tanciul și Ișțirăul, de *n. sl.*: Tirca și Gasva) Valea Șomuțului, Sebeșul cu Pîrăul Morței, Secașul, Strugarul, Streiul (cu afl. sei de *n. rom.*: Corbălul, Densușul și Puturoasa, de *n. sl.* Ohaba), Valea Groșilor, Secul, Valea Șarului, Căpușul, Ludașul nume ung.), Sărătura, Sulița, Ariesul [4], Gîrbova, Ompoiul (nume vechiu), Slatina și Valea Roșie. Tributari de *nume slavon*, Mureșul primește: Niaradul, Putna, Borsova, Racta, Tîrnova, (cu afl. de *n. sl.* Tîrnova mică și Ohaba, de *n. rom.*: Căpușa, Viza și Secoșul), Dobra, Ohaba, Cerna, Gavralovățul, Ovolva, Toplița, Ilva, Ratoșnia, Casova și Cladova.

Dintre ceilalți afluenți ai Dunărei avem întâi de *n. rom.*:

Bega, care primește afluenți numai pe dreapta lui și anume, după cît se vede cu numiri ce nu sunt de origine slavonă: Sasa, Lunca mare, Minișul, Subseul, Bengosul și Matia.

Timișul, nume vechiu, adaogat cu afluenții de *n. rom.*: Secașul, Dumbrava, Bîrsava (nume vechiu), Pîrăul rece, Slatina, Riul lung, Sebeșul și Nadragul;

4. Numele acestui riu va fi explicat mai jos.

iar de *n. sl.* cu: Rucosnița, Buhinul, Bocarul, Cerna cu Corganul, Poganișul, Teregovița, Balvașnița și Bistra, (cu afl. ei de *n. sl.*: Micola, Bistra Morului, Marga, Ruschița, Lozna și de *n. rom.* Rugul).

Se mai intîlnesc in rețeuua nedescurcată de ape, bălți și canaluri care se intind pe cursul inferior al Timișului *numele românești* ale apelor Valea Mică și Birda, precum și acele *slavone*: Moravița și Clopodia.

In *Cara*, nume probabil autochton, se varsă pîrăele de *n. rom.*: Vecinicul, Lupacul și Bercagul și acele de *n. sl.* Dognosca și Gusasca.

In *Cerna*, (numele vechiu dar slavizat al Tiernei) se varsă de *n. rom.*: Mehadia (nume vechiu) Luncavățul și Cornișul, iar de *n. sl.*: Craiova, Launa, Bielarca, Ohaba, Vérendinul, Sordinul, precum și doue de origine necunoscută: Iocdasica și Sacristica.

Dacă cercetăm această enumerare, constatăm că aproape toate riurile mari poartă numiri vechi, iar cele de a doua mînă sunt in o bună parte de origine slavonă. Nici un curs de apă insă mai insemnător nu poartă numiri ungurești sau germane. Singurele care par a face excepțiune sunt: *Arieșul* acărui nume chiar in gura Romînilor este format din unguresculu *Aranyos*. Aceasta insă se poate esplica prin influența dominațiunei maghiare, care traducînd vechiul nume al Aurariului (de la aurul ce'l duce in valurile sale) in unguresculu Aranyos, acest nume apoi s'a impus și Romînilor prin intrebuințarea lui deasă in gura stăpînilor lor. A doua escepțiune numele de *Mühlenbach*, dat de Germani riului Sebeșul este numai aparentă, intru cît acest nume este intrebuințat numai de Germani, și chiar Ungurii îl numesc tot cu numele românesc. Ungurii și Germanii au dat unele numiri la părăe de tot neinsemnate care

străbăteau adese ori proprietățile lor, ceea ce nu era decît prea firesc.

Cu totul altfel stau lucrurile cu numirile slavone. Aceste le-am vĕzut egalînd une ori in număr chiar numirile românești, pe lîngă că unele din cele românești sunt luate tot din elementul slavon al limbei lor, precum: Matca, Baba, Potopul, Răchitna, și aceasta ori unde v'om indrepta privirile noastre, fie in șes, fie la munte, Intr'adevăr putem constata că chiar afluenții acei ce vin lîngă obîrșia riurilor, obîrșie care este mai tot d'auna in munte, poartă adesea ori numiri slavone. Amintim afluenții Bistriței, Buzeului, Jiului și ai Tisei, care se află in partea superioară a cursului lor, in munții cei mai inalți ai țărilor romîne. Din Banat și munții intermediari intre șesul Tisei și Transilvania amintim iarăși afluenții Cernei Carei, Nerei, Timișului și Crișului, precum și acei ai Sameșului mare. Dacă am fi putut studia și nenumăratele pîrae de tot mici, care concurg la formarea riurilor enumerate, ne am fi convins incă și mai mult, despre adevărul că nomenclatura obștească a tuturor regiunilor in care astăzi locuesc Romînii este in o bună parte de origină slavonă [5].

Această respîndire atît de insemnată a denumirilor slavone in terminologia geografică a țărilor romîne se intinde nu numai la riuri, ci și la munți și la nu-

---

5. Enumerăm aice pîrăele unui singur riu, al Sebeșului, punînd cu cursive numele slave: Valea Slatinei, V. Crăpăturei, V. Spinului, V. Atsileului, Pîrăul Cărpiniș, V. Balauruhui, V. Ursei, V. Caselor, V. Netodului, V. *Kakovei*, V. Botei, P. *Tatomir*, V. Brădățălului, P. Carului, V. *Nedeia*, P. *Dobrei*, P. Mînzului, V. *Dobra*, P. Tilfei, P. Merlei, V. *Bistra*, P. Ciobanului, V. Groapa mare, V. Frumoasa, P. Curpului, P. Serbotei, P. Urliș, P. Tatarului. Aceste pe stînga lui, iar pe dreapta: P. intre Cerbi, P. Poticului, P. Costașei, V. Dudului, V. Sărbei, P. *Prizgorei*, P. Balilor, P. Gotului, V. Mirașului. V. *Sugagului*, P. Groștilor, V. Mirtina mare, V. Botei, V. *Lomanului*, V. Răchita, V. Boilor, V. *Sarmagului*. (*Ignaz Lenck von Trauenfeld*, Geographisches Lexicon Siebenbürgens, Wien, 1839 s. v. *Sebeșului-Riu* in Vol IV, p. 34).

mirile aşezărilor omeneşti, care toate înfăţoşază aproape aceiaşi proporţie între numirile slavone şi acele romîne, încît nu mai găsim de lipsă a le enumera cu acciaşi amănunţime cu care am urmat la arătarea apelor.

V'om aduce aice numai numirile piscurilor a cîtor-va lanţuri de munţi, din acela tocmai care se trag prin locurile ce au fost cu deosebire sălăşluinţa poporului romîn. Aşa în munţii Banatului, întîlnim pe lîngă numeroase denumiri de caracter românesc, precum: Culmea Ferei, Culmea Bobului, Cracul roş, Cuca, Vîrful Socului, V. Brunişorului, Cucuioara, Ciclovaciul, Galşul, Moşul, Juvernata, Pregeta, Moldoviţa, Balonul, Teul înalt, Plestra, Pleşa, Ponorul, Stuparîul, şi numiri slavone la piscuri tot atît de înalte. Aşa: Piatra Nedei, Gesna, Semenicul, Vîrful Nemanului, Coprivul, Omesnicul, Tîlva Frasinului, Sviniacca, Domolegtul, Belcovăţul, Bregletele, Domanul, Habitul, Doclina, Glava, etc.

In munţii Făgăraşului, cei mai înalţi ai Carpaţilor româneşti, întîlnim iarăşi alăturea cu numiri româneşti, precum: Clăbucetul, Surul, Negoiul, Buteanul, Văcarea, Păpuşa, Popăul, Boldoviştea, Comarnicul, Masgava, Boiţa, Strunga, Tretinul, şi nume înviderat slavone, bună oară: Budislavul, Racoviţanul, Zanoaga, Dobriaşul şi altele.

De asemene întîlnim foarte adese ori chiar în munte cu atîta mai mult în şes, numiri de localităţi de origine slavonă, şi anume de acele ce nu au nici un înţeles în limba romînă, şi care deci au fost lăsate de poporul slavon, ce le-au botezat pentru prima oară, ca moştenire în gura poporului românesc. Aşa citäm din aceste în Maramureş: Dombrovica, Leordina, Ruşcova, Crasna, Ruşchirva, Novoselica; în Fagaraş şi regiunea învecinată: Grădiştea, Ohaba, Rucova, Ghimboca, Obreşa, Balvaşniţa, Tincova, Teplica, Doboca,

Dobra, etc. Apoi numele districtelor Olteniei, Gorjiu și Doljiu și cîte altele.

Această intindere a denumirilor geografice de origine slavă, in țările romîne dovedește intr'un mod neindoelnic că aceste țări au trebuit intr'un timp să fi adăpostit in toată intinderea lor o poporațiune indestul de numeroasă de acest neam, care au fost absorbită tocmai de elementul românesc, ceea ce reiesă inviderat din faptul că astăzi nu se mai intîlnește poporațiune de ginte slavonă in țările Romînilor, și că numirile lăsate de ea se regăsesc *cu toatele* in gura acestor de pe urmă. Istoria care este menită tocmai de a explica prezentul prin trecutul unui popor, ne arată ce a fost acea intinsă poporațiune de obîrșie slavonă, care au trăit cît-va timp alăturea cu Romînii pe pămîntul Daciei, anume popoarele *sclavine* care au inundat Dacia pe timpul ambelor năvăliri hunice [6].

6. Dl *Hasdeu* comite doue erori in părerile ce le rostește asupra nomenclaturei geografice, cu privire la elementul slavon reprezintat in ea. Mai intăi D-sa susține că „nici un popor slavic n'a locuit vre odată in Dacia spre apus de Argeș și mai cu samă in Oltenia.“ Nu numai atîta, dar mai adauge că „Oltenia și munții de la Muscel pănă la Vrancea au fost pururea verguri de ori ce impoporare slavă“ (Ist. Crit. p. 268). Cum rămîne insă cu numirile slavice a le afluenților Jiului și cu munții din regiunea Făgărașului, pe lîngă altele numeroase ce sar in ochi la cea dintăi inspecțiune a unei mape a Munteniei? Dl *Hasdeu* găsește ce e drept un mod de a explica prezența unor asemene numiri și fără a aduce neapărat popoare slave prin aceste locuri. D-sa spune (Ist. crit. p 275): „in curs de șepte secoli de cirilism oficial și ecclesiastic in România, pănă la Matei Basarab și Vasile Lupu, *fără să fi fost nevoie de vre o intervenire etnografică* din partea Slavilor, ci curat numai pe calea culturală a fost destul timp pentru a aplica această procedură de traducțiune mai peste toată intinderea Daciei.“ Cu alte cuvinte Dl Hasdeu atribue prezența unor termini slavoni in toponimia unor părți din țările romîne, unei slavizări oficiale și ecleziastice. Mai intăi dacă ar fi așa, atunci nu ințelegem pentru ce ne am opri la unele părți ale Daciei și nu am aplica pe intregul ei această idee. Noi credem că nici este nevoie a arăta cît de greșită este o asemene explicare a topografiei slavice. Cum vroim noi ca limba oficială sau ecleziastică să fi dat numele lor Dîmboviței, Bistriței, Ialomiței, dintre care această din urmă exista inainte chiar de ivirea in lume a crestinismului slavon. (p. 364) Sunt cunoscute incercările desperate a le Ungurilor de a maghiariza nomenclatura Transilvaniei. Izbutit'au ei a alunga multe nume vechi din gura poporului și a le inlocui cu de cele maghiare? La noi există

Că Romînii și nu celelalte națiuni a le Transilvaniei au desnaționalizat pe Slavoni și i-au absorbit in sinul lor, se vede de pe aceea că numirile slavone, date de ei elementelor geografice, se regăsesc tot deauna in gura Romînilor și nu in acea a Germanilor sau Ungurilor, care numesc adese ori acele elemente cu cuvinte formate din propriile lor limbi [7].

Intru cît insă Slavii au fost netăgăduit mai vechi locuitori ai Dacici, decît Ungurii și Germanii, și au fost desnaționalizați de Romîni, lăsîndu-le ca moștenire nomenclatura slavă, care se regâsește in gura Romînilor, și de la ei a fost imprumutată de popoarele străine, este inviderat că Romînii, care au intrat in o mai strînsă legătură cu Slavii, decît celelalte popoare conlocuitoare, sunt și mai vechi locuitori ai țărilor carpatine decît Ungurii sau Nemții. Ei sunt însă mai vechi și decît Slavii. Sunt matca mărei in care aceștia revarsară imbelșugatele lor valuri; dar precum riurile nu pot indulci apa sărată a oceanului, astfel nici Slavonii nu putură schimba firea romînă.

---

franțuzismul ca modă cel puțin de 60 de ani. Să ni se arăte un singur nume geografic intors pe limba ce ne domină gîndirea! Ce a putut face chiar puternicul curent al latinismului ce a stăpînit cu atîta putere mintea românească? Făcut'au el din Tîrgoviștea Tîrgul Vestei, sau din Bachluiu riul Bacului? Existența nomenclaturei slavone ne dovedește, alăturea cu mai multe cuvinte ce nu s'a putut introduce pe calea religioasă, că a trebuit să fie intre Slavi și Romîni un contact *de la popor la popor* in care Slavonii au perit, iar Romînii s'au imbogățit din peirea lor.

7. Așa găsim că Romînii au păstrat numirile următoare date de Slavoni, alăturea cu acele date de Maghiari sau Germani.

ROMÎN SLAVON	MAGHIAR	GERMAN
Belgrad	Karoli Fejervar	Karlsburg
Ocna	Vizakna	Salzburg
Bran	Törczvar	Törzburg
Cetatea de Baltă	Kükullövar	Kokelburg
Șăbenița	Görgeny-Soakna	Salzhau
Gerla	Szamos-Ujvar	Armenierstadt
Orăștia	Szasvaros	Broos
Pleșa	Uvegsür	—
Grădiștea	Varhely	—

Elementul slav a influrit însă nu numai asupra numirei locurilor in care se mișcau Romînii. Așezarea lui intre dînșii au insotit tot odată o schimbare petrecută in forma viței lor, anume întărirea indeletnicirilor agricole și prefacerea poporului romînesc din unul mai ales păstoresc in unul cu deosebire agricol.

Năvălirea barbarilor și retragerea Daco-Romanilor in partea muntoasă a țărei schimbase condițiunile traiului lor. Ei trebuiră să părăsască in mare parte lucrarea pămîntului și să se dedee impreună cu Dacii și Sarmații pe care ii regăsiră in munte, la viața păstorească, singura cu putința in regiunile inalte. Creșterea vitelor și hrana animală deveni izvorul de căpitenie al traiului Daco-Romanilor; iar indeletnicirile agricole rămaseră numai ca o excepțiune in viața lor economică.

De aceea intîlnim in terminologia pastorală a Romînilor cuvinte in deobște latinești, precum: *bou*, *vacă*, *viței*, *taur* [8] *berbece*, *ariete*, *oae*, *miel*, *cal*, *iapă*, *mînz*, *armasar* [9], *capră*, *ied*, *porc*, *scroafă*, *caș*, *chiag*, *staul* [10], *turmă*, *unt*, *zăr*, *păcurar* [11], *păstor*; apoi cîte-va cuvinte

8. *Buhaiu* este turcesc. Vezi *Cihac* dictionnaire d'étymologie daco-romane, II, p. 551.

9. *Mînz* de la mansuetus; *armăsar* de la admissarius. *Idem*, I, p. 17, 157.

10. *Chiag* de la coagulum; *staul* de la stabulum. *Idem*, I, p. 53, 263.

11. Așa se numește *ciobanul* in Ardeal și la Macedo-Romîni, unde cioban este necunoscut. *Cioban* vine de la turcescul Tschuban, luat el insuș de la Perși, și a fost introdus de Turci la popoarele cucerite de ei, (la care intîlnim acelaș nume: in *grec.* τζοπάνης; *sîrb.* ciobanin; *alb.* tsoban), mai ales prin faptul că ei aveau tot deauna nevoie de carne de oae, mîncarea lor favorită și deci vineau in deasă atingere cu păzitorii de oi. Credem că inainte de a cădea Muntenia și Moldova sub Turci, și la Romînii din aceste părți esista terminul de *păcurar*, dovadă existența unor numiri de localități ca *Păcurărești*, sat in județul Tutova, unde această denumire nu poate veni de la păcură, care nu se află in acele părți, ci numai de la păcurar, vechiul nume al ciobanului la Romîni. Mahalaua *Păcurari* din Iași vine chiar de la o fîntînă ce se afla in părțile ei și care purta din vechi numele de fîntîna *lui* Păcurar (Letopisețele, I, p. 232). Credem deci că Dl *Hasdeu* (columna lui Traian 1874. p. 103) greșește cînd atribue cuvîntului cioban o origine dacică, cînd atunci ar fi trebuit să s'intîlnească tocmai in Transilvania, iar nu să fie

probabil de origine dacă precum *baciu*, care se află și la Albanezi in înțelesul de tovarăș, și la Sîrbi cu acceiași insemnare ca și la Romîni, pe cînd lipsește de la toate celelalte popoare slave. *Stînă*, albanez *stan* gr. mod. στάνη, sîrb. stan; la celelalte popoare slave stan inseamnă lagăr, castra. *Urdă* la sîrbi urda și la Cehi urda, transmisă după cît se vede de Romîni prin mijlocirea unei poporațiuni romanice care altă dată trăia in Moravia, acuma cu totul slavizată, dar care au rămas păstoare pănă astăzi [12]. Urda nu se află in celelalte limbi slave. *Traista* la alb. *trasa* sau *traste*, la Macedo-Romîni *traistură*, nu există nici la Slavi, nici la Unguri. Cu toate că baciu, stînă, urdă se află și in limba maghiară, nu credem că Romînii să le fi imprumutat de la Unguri, ci mai curînd prezența lor in limba acestora, se explică prin o inrîurire românească, de oare ce de alt feliu cum s'ar explica aflarea lor in forme identici aproape cu acele românești la popoare așa de indepărtate in privirea geografică de Unguri, precum Albanejii, Macedo-Romînii sau Grecii, chiar Bulgarii, și care nu au fost cu Ungurii nici odată intr'o atingere nemijlocită? [13]

Ori cum ar sta însă lucrul cu elementele dace ale păstoriei romîne, este neiudoelnic ca elementele slavone sunt puțin numeroase in această sferă econo-

---

și in Moldova de origine mai nouă, precum o dovedește aice faptul că el a inlocuit pe păcurar.

12. *Iirececk*, Entstehung christlicher Reiche im Gebiete des oesterreichischen Kaiserstaates, Wien, 1865. p. 225.

13. De și derivațiunea filologică a mai multor altor cuvinte, pretinse de Dl *Hasdeu* ca dace, precum *dulău*, *mosoc*, *turcă* nu ne pare la adăpostul unor critici intemeiate, pentru cuvintele raportate in text credem că Dl Hasdău are chiar fllologiește dreptate a le pretinde ca dace. (Columna lui Traian 1874, No. 5, 6, 7 și 9). Pentru originea dacică, ne pare hotăritoare imprejurarea că aceste cuvinte nu aparțin nici unui popor cu care Romînii au venit in atingere, nici Romanilor, nici Slavonilor, nici Ungurilor; apoi faptul că se intîlnesc aceleași forme in limbile macedo-romînă și albaneză. Tot ca dace am presupune din cauza originei lor indoelnice cuvintele *cîrlan*, *imaș*, pe care *Cihac* le deduce fără temeiu din limba maghiară. Dictionnaire, II p. 488, 508.

mică a traiului poporului românesc, căci intîlnim numai cîte-va cuvinte de origine slavonă precum *țap*, *stog*, *cireadă*, *izlaz*, care acest de pe urmă există numai ca cuvînt indoit, pe lîngă altul de origine latină *pășune*. Cînd au venit deci Slavonii asupra Românilor, viața păstorească era intemeiată, toate noțiunile privitoare la ea erau botezate cu numiri indigene, incît nu mai fu de lipsă a le alipi cîte o denumire străină. Chiar de se intîmplă și aice vre o intunecare a unui cuvînt vechiu prin unul al noilor năvălitori, aceasta fu un fenomen excepțional, și din fapte de aceste izolate și adese ori așa de capricioase a le limbei, nu se poate deduce nici o incheiere.

Totuși observăm că de pe atunci cată să se fi introdus cuvîntul slavon *dobitoc* in limba română, care insamnă *animal* și vine de la cuvîntul slavo bulgar *dobyti*=a cîștiga, de unde s'au tras apoi și cuvîntul *dobîndi* adică avere, de oare ce animalele erau pe atunci aproape singura avuție a Daco-Romanilor, retrași in munți.

Altfeliu stau lucrurile cu agricultura. Aice influența slavonă este puternică. Cel puțin jumătate, dacă nu mai mult, din terminii intrebuințați in agricultură sunt de origine slavă, incît trebue numai decît admis că Slavonii, care determinară in o așa de mare parte terminologia agricolă la Romîni, avură un rol insemnat, dacă nu putem zice la intemeierea, cel puțin la intărirea lucrărei pămîntului.

Ca agricultura, indeletnicirea economică singură in onoare la Romîni, n'a fost nici odată părăsită cu totul de Daco-Romani, chiar după retragerea lor in munți, ne o dovedește intăi faptul că o parte din terminologia agricolă in limba română are caracterul latin. Astfelliu sunt, afară de numele de animale aduse mai sus, care se pot raporta și la viața păstorească, următoarele noțiuni care să referă numai la agricultură

arie, *agru* (pe lîngă ogor), *ara*, *sămăna*, *triera*, *aratru*, *jug*, *furcă*, *secere*, *falce*, *grău*, *săcară*, *orz*, *malaiu* sau *meiu*, *rapiță*, *spic*, *paiu*, *neghină*, *mezuină* sau *mejdină*[14], *moină*[15]. Paralel cu aceste cuvinte care arată o invidierată indeletnicire cu agricultura, ne spune istoricul bizantin Nicetas Choniates, că împăratul Isac Angelul in expedițiile, pe care le făcu in mai multe rînduri in muntele Hemus contra Romînilor revoltați, dădu peste girezi de grău cărora el le dete foc[16], pentru a-și resbuna de pustierile comise de Valachi in impărăția sa, incît videm că nici Romînii din munții Hemului și ai Pindului, pe care îi vom cunoaște ca de o natură mult mai puțin așezată decit acești de din coace de Dunărea, nu părăsise cu totul, incă fiind in munții lor, viața statornică a agriculturei. Pe lîngă aceasta insă mai posedăm tot din limba romînă ca argument hotăritor, că Romînii nu părăsiseră cu totul cultura pămîntului, odată cu retragerea lor in munți, anume imprejurarea că aproape toată terminologia vinicolă este de origine latină, ceea ce dovedește că cultura viei n'au incetat nici un moment la Romînii din Dacia. Așa avem, afară de cuvîntul *vin*, care nu prea este hotărîtor in chestiune, din cauză că vinul s'a putut importa, următoarele cuvinte, acăror aflare in limba romînă cere numai decît cultura neintreruptă a viței in Dacia, de la colonizare pănă in zilele noastre. Mai intăi insuși cuvîntul *vie*, pronunțat pe alocurea *vinie* și scris astfel in textele vechi, care vine de la latinul *vinea*; *viță* de la *vitis*, *poamă* de la *poma*, *strugur* de la elinul tryga, *auă*

14. Terminul cu care se insamnă brazda ce desparte doue ogoare și care vine de la latinescul *medium*.

15. Pămînt lucrat, de la *mollis* latin, in opoziție cu *țălină* pămînt neinceput, cuvînt de origine slavă.

16. *Nicetas Choniates* Ed. Bonn. p. 487. „*περὶ δὲ τὰς θημωνίας τῶν καρπῶν παραδοὺς*.“

(în texte vechi) de la *uva*, *must* de la *mustum*; (mustul nu putea fi importat, ci trebuia pregătit pe loc). De asemene ne a mai rămas în terminologia vinicolă doue cuvinte tot vechi, derivate din limba elină: *harag* și *aguridă* [17].

Să se adaugă către aceste dovezi, scoase din limbă, și păstrarea colindei cu plugușorul la anul nou, în care se pomenește numele lui Traian și nu se va putea tăgădui, că Românii de și strămutați în muntele cel atît de nefavorabil agriculturei, nu părăsiră nici odată această indeletnicire a vieței lor civilizate de altă dată. Românii erau doară păstori, nu prin stadiul culturei în care se aflau, ci prin o nenorocită reintoarcere din o viață cultă și înaltă la această treaptă inferioară de desvoltare omenească. Fiind că istoria nu întoarnă nici odată pe un popor îndărăt, chiar atunci cînd îl duce spre povîrnișul decăderei, de aceea Românii nu putură să lese cu totul în părăsire amintirile pururea vii a le traiului roman. Ei se indeletniciră deci cu cultura pămîntului până și în gîturile munților, și unde găsiau numai putința de a stoarce din pămînt hrana lor de toate zilele, nu lăsau neîntrebuințat un asemene mijloc.

Însă cu toate că poporul daco-roman rămăsese cu plecări agricole, puține erau locurile din munți unde să se poată pune în lucrare asemene indeletnicire. Pe tăpșanele nu prea înalte, puțin meiu, orz sau sacară; în văile cele adînci și expuse la soare, precum în *Valea Vinului*, de la hotarul Transilvaniei către Bucovina, cîte-va vițe de vie, iată tot rolul agriculturei în această perioadă a vieței poporului românesc.

17. D-l *Hasdeu* (Col. lui Traian, 1874, No. 4) vra să găsască și doi termini daci: *gordin* și *ravac*. Asupra gordinului se poate discuta, dar ravacul vine înviderat de la turcescul *ravaq*=miere lichidă. (*Cihac*, dictionnaire II 607).

Principala lui indeletnicire rămase tot păstoria; şi dacă coborirea de mai tîrziu de la munte la cîmpie, intinse şi lăţi dedarea lui la agricultură, partea de poporaţiune romînă, rămasă in munte, urmă inainte a se ţinea de păstorie, ceea ce face incă pănă in ziua de astăzi.

Cu venirea Slavilor pare a se fi dat un sbor mai mare lucrărei pămîntului. Această lăţire a agriculturei proveni de sigur din cauză că Avarii, după o locuinţă mai indelungată in Panonia, perdură din selbătăcia lor primitivă, astfel că Romînii şi Slavonii, retraşi in munţi, putură să scoată capetele afară din vizuinile lor şi să se coboare mai către vale, unde se putea mai cu folos agricultа pămîntul. Că intinderea agriculturei la Romîni, corespunde cu aşezarea Slavonilor in mijlocul lor, ne o dovedeşte insemnatul contigent slavon de terminii privitori la agricultură, pe cari îi intîlnim in limba romînă.

Astfel enumerăm pe lăngă *aratrul* latinesc pe mult mai lăţitul *plug*; apoi părţile acestui instrument precum: *cobilă* (trăinoire de la charrue), *grindeiu* (axe de la charrue), *cormană* (oreille), *plasă* (tailloir) [18]. *Rariţă* sau *Raliţă*, un soiu de plug fără roate, acărui nume vine de la un alt cuvînt slavon insemnînd plug, *rale*. Mai insemnăm apoi *brazdă*, *răzor*, adică brazda care desparte doue cîmpuri, şi care la Romînii din Ardeal se numeşte *mezuină* sau *mejdină*; termin latinesc ce vine de la *medium*, *ţălină*, slavon alăturea cu *moină* latin de la *mollis*, *toloacă*, *miriştе* [19], *pîrloagă*, a *im-*

18. *Cihac*, dictionnaire II p. 66, 129, Dl. Cihac deduce insă *Corhană* sau *Cormană* de la Ung. *Korhany*, pe cînd el vine inviderat de la slavicul *Kormiti* a indrepta, de oare ce plugul se indreaptă prin coarnele sale. Nu Romînii, care erau agricultori la venirea Ungurilor, au imprumutat acest cuvînt de la niste barbari care nu aveau nici o noţiune de agricultură, ci Ungurii l'au imprumutat de la Romînii uniţi cu Slavonii.

19. *Cihac*, dict., II p. 556, il derivă de la ung. mera, merat=păşune.

blăti, *ogor*, de la slavicul *ogarieti*=a arde imprejur un cîmp ce este a se cultiva, alăturea cu latinul *agru*, *tărnăcop*, *polog* (blé couché et coupé, a se *pologi*=verser, des blés), *greblă*, *lopată*, *snop*, *clae*, *căpiță*, *grapă*, *coasă* [20], și altele incă.

De și deci nu se poate susținea că Romînii să fi invățat agricultura de la popoarele slave [21], totuși este netăgăduit că influența acestui popor asupra agriculturei românești a fost insemnătoare, și că această indeletnicire a inceput a fi mai căutată de Romîni, de la așezarea Slavonilor in mijlocul lor, epocă ce cade impreună cu o lăsare a lor mai in jos din inaltele regiuni a le muntelui.

Coborirea Romînilor de la munte la cîmpie se făcu foarte incet și ținu un timp foarte indelungat. Pe cît fuga spre adăpostire le fusesă grabnică, pe atîta de greu le vinea să părăsască o viață, ce e drept grea și plină de lipsuri, dar care cel puțin le asigura existența. In vale îi aștepta mana și bogăția, dar și primejdia era să bată la porțile lor. De aceea tot deauna cînd Romînii fură atacați, ei căutără o scăpare in sinul ocrotitor al muntelui.

Eșirea in număr mai mare a poporului românesc către șes se făcu pe timpul descălecării. Atunci elementul românesc, comprimat in Carpați prin așezarea Ungurilor in Transilvania, își făcu vînt catră locurile deschise, și roiul seu fu așa de bogat incît implu în curînd acele doue grădini ce se intind la poalele Ardealului. Pănă la descălecare insă Romînii nu indrăz-

20. Cele mai multe din aceste cuvinte sunt luate după Dl. *Hasdeu*, originile agriculturei la Romîni, in Col. lui Traian, 1874, No. 3.

21. Așa susține Dl. *Hasdeu* l. c. „*Ne fiind latină, care să fie originea plugăriei romîne*? aproape *totalitatea* terminologiei agricole a Romînilor este curat slavică". Dar *urie*, *agru*, *aratru*, *a trieru* și alte cuvinte caracteristice nu dovedesc ele că agricultura era practicată, fie ori cît de restrîns de către Romîni, inaintea atingerei lor cu Slavii?

nirĕ să se intindă departe in afară de cetatea Carpaților. Partea cea mai mică a poporului lor se coboră in văile interne, anume elementele mai indrăznețe și mai doritoare de schimbare a traiului. Majoritatea poporului rămase însă in munte, care și astăzi incă adăpostește in increțiturile sale o bogată poporațiune romînă.

Care fu influența acestei vieți a poporului românesc in munții Daciei?

Am arătat mai sus cum năvălirea barbarilor și retragerea locuitorilor din orașele și satele Daciei in munți, avu de urmare stîngerea neapărată a ori cărei vieți mai civilizate, și nimicirea totală a organizației politice, sub care Daco-Romanii trăise pănă atunci. Dacă însă sistemul ocirmuirei romane dispăru din mințile Romînilor in lungul restimp cît ei stătură adăpostiți in increțiturile munților, aceștia păstrară aproape neatinsă in sufletele lor o moștenire mult mai de preț: limba, obiceiurile și moravurile străbune, părțile acele intime și trainice a le vieței, care incheagă in un tot popoarele, le dau o fisionomie și un caracter particular.

S'au observat de mult și cu drept cuvînt că, in elementul seu latin, limba noastră se apropie cel mai mult de grainl Romanilor, în unele mai mult chiar decît limba italiană, vorbită pe pămîntul insuși ce fu primodiala patrie a poporului roman. Cu toate elementele străine care impestrițază vocabularul seu și care dau limbei romîne un caracter atît de original, gramatica ei a rămas latină, păstrînd mai ales in formele conjugărei o asemănare foarte pronuntată cu limba latină, din care a eșit. Nu mai puțin extraordinar este bună oară imprejurarea că mai toate pronumele, conjucțiunile și propozițiunile, adecă tocmai particulele relaționale a le limbei sunt de origine latină. Aceasta ne arată că contopirea elementelor stră-

ine, și mai ales al acelui slav în limba romînă, n'a fost un *amestec*, ci o *absorbire* a elementului străin în acel indigen, latin, și că deci cu drept cuvînt astăzi poporul românesc își revendică locul seu sub soare în marea familie a gintei latine care «măreț îndreaptă pașii sei, vărsînd lumina 'n urma ei.»

La această păstrare atît de credincioasă a tipului graiului strămoșesc, contribui mult retragerea Romînilor în adăpostul munților Carpați. Elementele străine ce se alipiră de limba romînă, intrară într'însa după ce se fixase și se hotărîse formele ei. De aceea numai cît îi îmbogățiră vocabularul, fără a atinge esența chiar a limbei, țesătura, canavaua pe care vorbele se înșiră, pentru a deveni organul exprimărei cugetărei.

Tot retragerea în munți și viața în mare parte păstorească, pe care Romînii fură nevoiți să o îmbrățoșeze, explică alt fenomen cu totul extraordinar, pe care limba lor îl înfățoșază. Aceasta este unitatea aproape deplină a acestei limbi la nordul Dunărei și lipsa ori cărei forme dialectale între provincii cu toate aceste geografic atît de îndepărtate. Este cunoscut că Romînul înțelege cu cea mai mare ușurință pe fratele seu din ori ce parte a Daciei, acel din Maramureș pe locuitorul Olteniei și Bănățanul pe Bucovinean. Deosebirile între limbele acestor provincii constau cele mai de multe ori în cuvinte, de altfeliu mai toate din elementele străine, care și astăzi încă înriuresc asupra graiului poporan. Sunt numai cît provincialisme, nu deosebire de forme sau dialecte propriu zise[22]. Și cu toate aceste întinderea totală a țărilor locuite astăzi de Romîni este de 300,000 de chilometri patrați, deopotrivă cu acea a Italiei și mai

22. *Emile Picot*, Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains, Paris; *A. Cihac*, dictionnaire d'étymologie daco-romane, II, p. X.

mare decît jumătate din intinderea Franției. Cînd constatăm pe de altă parte ca bună oară Lombardul nu poate înțelege pe locuitorul Romaniei nici Venețianul pe Piemontez [23], atît de deosebite sunt dialectele ce le vorbesc, cu toate că indepărtarea lor geografică unul de altul este foarte mică, atunci unitatea extraordinară a limbei românești ne va pune și mai mult in mirare.

Viața mai mult păstorească, purtată fără incetare din loc in loc a Romînilor, și restrîngerea lor pe un teritoriu comparativ mic, acel al munților pe care ei îl percurgeau necontenit cu turmele lor din un capăt in altul, dă cheia acestei găcitori, care de altfeliu, fără această petrecere a Romînilor in munți, ar rămînea nedeslegată.

Inriurirea slavă insă pe care am constatat'o in acest capitol nu s'a mărginit numai aice. Ea s'a reinnoit incă odată sub altă formă, acea bulgărească, pe calea religioasă, pe care o v'om studia-o in capitolele ce urmează.

23. *Emile Picot.* Les Roumains de la Macédoine, Paris, 1875, p. 35.

III

BULGARII

1. NĂVĂLIREA BULGARILOR.

Năvălirea acestui popor n'au lovit Dacia de a dreptul, ca acea a popoarelor studiate până aice. Inriurirea sa asupra Românilor este de o natură cu totul alta, și provine din imprejurări particulare. Inainte însă de a arăta caracterul acestei inriuriri, să cercetăm cine sunt Bulgarii, și cum au ajuns ei să intre in legătură cu Românii din Dacia traiană.

Bulgarii, popor de rasă finică[1], ca și Hunii și Avarii, se pun in mișcare după cît se vede odată cu A-

1. Unii autori, ruși mai ales, susțin că Bulgarii ar fi fost de rasă *slavă*. Dovada cea mai bună că ei aparțineau rasei finice, reiesă din catalogul principilor lor celor vechi, scris in limba slavonă, insă conținînd nume din limba veche a Bulgarilor și care nu au de loc apropiere cu slavona (vezi *Jirecek*, Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876, p. 127, nota 1). Apoi s'a păstrat de Constantin Porfirogenitul înțelesul unui cuvînt al limbei kazare *sarkel*=casă albă, cuvînt ce se găsește și astăzi cu acelaș înțeles in limba finică a *Țuvașilor*. Kazarii însă erau de aceași rasă cu Bulgarii. (vezi *Louis Léger*, Cyrille et Méthode, Paris, 1869, p. 64 și 80).

varii și par chiar a fi fost impinși de aceștia asupra Europei, din regiunile de lîngă Volga, unde locuiau la inceput. Astfeliu ei trec Dunărea incă in anul 495 și pustiază pentru intăia oară Tracia și Iliricul [2], pe cînd Avarii apar abia in anul 560 in valea Dunărei. De cum se infruptară cu dulcele prăzi făcute in aceste provincii, ele nu mai putură hălădui de reul lor, așa că impăratul Anastasiu se vede silit a ridica zidiul cel lung intre marea Neagră și Selibrium, pe Propontida, pentru a se apăra de năvălirile lor. Sub Iustinian ei lovesc in repetite rînduri impărătia bizantină, și chiar un număr de familii se așază statornic aice [3].

Bulgarii insă intră, probabil odată cu Avarii, in Panonia, unde in curînd ei ajung atît de influenți, incît intîmplîndu-se să moară Chaganul Avarilor, Bulgarii pretind că noul Chagan să se aleagă din națiunea lor. O luptă cumplită se incinge intre Bulgari și Avari, in care acești din urmă rămîn invingători, și 9000 de familii bulgare sunt nevoite să părăsască Panonia [4] (630). Cîte-va din ele scapă in Italia, și regele Longobarzilor Grimoald le rînduește ca locuri de așăzare orașele Bovianum și Aesernia in munții Abruzilor, unde incă pe timpul lui Paul Diaconul, istoricul regatului longobard, se auzia vorbindu-se limba bulgară [5]. Totuși Bulgarii nu dispărură cu totul din Panonia, căci in anul 625 se vĕd Bulgari in armata Avarilor care asediază Constantinopolea.

Pe cînd insă puterea Bulgarilor mergea sporind, acea a Avarilor, slăbită prin lupte lăuntrice, decădea necontenit. In 634 ducele Bulgarilor *Cubrat*, care

2. *Theophanes*, ed. Bonn, I, p. 222; *Cedrenus*, Bonn, I, p. 628.
3. *Procopius*, de bello gothico, IV, 19. (Bonn. II, p. 555).
4. *Fredegar*, Historia Francorum, c. 72, (scrie cătră 660).
5. *Paulus Diaconus*, Hist. Longobard., V, 29, (scrie cătră 787).

recunoștea până atunci, de și numai nominal, ca și Slavii din Dacia, supremația Chaganului, scutură în totul autoritatea acestuia și se proclamă neatîrnat. Cubrat trimite la împăratul Heraclîu între anii 634 și 641, pentru a încheia pace cu el și a-i oferi slujbele sale. Împăratul, prea mulțămit de această propunere, trimite lui Cubrat daruri bogate și titlul de patriciu.

Ducele Cubrat muri între anii 620-668 și lăsă cinci fii după el. Cel mai mare din ei, *Batbaias*, rămase în țările părintelui seu ; al doile, numit *Cotrag*, trecu Nistrul și se așăzâ în fața frățîne-seu. Al treile și al patrule dintre frați apucară spre Panonia, din care unul se puse sub autoritatea Chaganului Avarilor, iar celalalt trecu mai departe până în Italia, la Ravena, supunîndu-se acolo regelui longobard. Al cincile fiu, *Asparuch*, trece peste fluviile Nipru, Nistru și se oprește la fluviul Onglu, la nordul Dunărei în o poziție tare, aparată din față de bălți și pe laturi de rîuri, ceea ce ne indică Basarabia actuală [6].

Bulgarii de aice se răpăd în 678 și pradă Tracia, ceea ce impinge pe împăratul Constantin Pogonat să treacă Dunărea ; spre a-i bate în insuși țara lor. Impedecat însă de a înainta din pricina mlaștinilor, și împăratul fiind nevoit să părăsască expeditia, din cauza unei dureri de picioare de care suferea, Bulgarii ieu această plecare a împăratului drept un semn de teamă, și atacă ei pe Bizantini, îi resping peste Dunăre, unde trec apoi dînșii singuri, așezîndu-se în partea răsăriteană a Bulgariei de astăzi, în o poziție

6. *Theophanes*, I, p. 546 *τὸν Λόναγριν καὶ Λάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὄλγον καταλαβὼν βαρβαρώτερους τοῦ Δανουβίου ποταμοὺς.*" Numele de Olgos sau Oglos vine de la slavicul vechiu *aglă*=unghiu. Mai tîrziu Turcii numiră această regiune *Bugiak*=tot unghiu. Vezi *Jirecek*, Geschichte des Bulgaren, p. 129, unde D-sa însă greșește, spunînd că regiunea însăși se numea Oglos, de oare ce izvorul bizantin dă acest nume numai fluviului, de la care apoi s'a tras numele regiunei.

strategică din cele mai bune, apărați din față prin munții Balcani, din dărăt prin Dunărea și despre răsărit de talazurile mărei.

Cînd Bulgarii puseră stăpînire pe această țară, o găsiră impoporată cu neamuri de rasă slavonă, *Sclavinii*, care locuiau aice, impărțite in șepte ginți, pe care Bulgarii le orînduiră să locuiască părțile țărei mai dinspre meazăzi și apus, pănă la marginile Avariei; iar pe tribul Severanilor il strămutară de la pasul Beregava spre țărmurile mărei. Acești Sclavini pe care i-am vĕzut ocupînd și Dacia in toată intinderea ei, și care coborîndu-se din vechile lor locuințĭ de la nordul și răsăritul Carpaților, se apropiese de Dunărea incă de pe timpul strămutărei Goților, trecuse cu incetul fluviul, cînd singuri, cînd impinși sau intovărășiți de Huni, Avari sau Bulgari, și ocupase aproape intreaga peninsulă a Balcanului.

Bulgarii, in număr nu prea insemnat, așezindu-se intre Sclavinii de la sudul Dunărei, de și dădură țărei ocupate de ei numele de Bulgaria, pe care'l păstrează pănă astăzi, își perdură naționalitatea lor finică și se slavonizară in curînd, devenind un popor slavon, cu un nume străin. Astfeliu se intîmplară lucrurile și in Rusia, unde Waregii Scandinavi perdură naționalitatea lor germană in sinul triburilor slavone supuse de ei politicește, dar care primiră numele de Ruși. Tot așa in apusul Europei, Normanii de nume german, fură desnaționalizați de poporul francez in sinul căruia se așezară, dînd insă provinciei ocupate de ei, numele de Normandia, rămas in uz pănă in zilele noastre.

«Slavonii deci inundară din Dacia atît peninsula Balcanică cît și cîmpiile maghiare, și curînd veni timpul, cînd limba lor fu vorbită in dialectele cele mai deosebite din văile Arcadiei pănă in pasurile Carpaților Bucovinei, și de la malurile lacului Balaton pă-

nă la marea de Marmara. Pe atunci ei locuiau și in Ungaria. Transilvania, Valachia și la sudul Dunărei, in Moesia, Tracia, Macedonia și multe alte regiuni devenite de atunci grecești sau albaneze. Partea nordică a Slavonilor fu absorbită de Maghiari și Romîni; acea sudică trăește incă și astăzi sub numele neslav al Bulgarilor»[7].

Prin urmare cînd e vorba de Bulgari, ca popor istoric, nu avem a face cu oardele finice care se așezară intre Sclavinii peninsulei Balcanului, ci cu insuș poporul Sclavinilor, care desnaționalizâ pe năvălitori, a căror singe, păstrat mai ales in familiile nobile, se perdu in curînd in massa poporului slav. De aceea inriurirea acestui element asupra Romînilor nu este decît o reinoire a inriurirei slave, de și cu un caracter cu totul deosebit.

Prin așezarea Bulgarilor in Moesia, impărăția bizantină primise o lovitură din cele mai grele. Barbarii, care pănă acuma veniau din afară in impărăție pentru a o prada, se introdusese chiar in sinul ei; nu mai erau impedecați in năvălirile lor de marele fluviu al Dunărei și de cetățile ridicate pe malurile sale, care opuneau oardelor lor o improtivire adese ori greu de străbătut.

Asparuch domnește pănă pe la 700, și intemeează trainica stăpînire a Bulgarilor la sudul Dunărei, prin mai multe lupte norocoase cu Bizantinii Urmașul seu. *Terbeliu* (700-720), se amestecă chiar in luptele pentru tron a pretendenților bizantini. In anul 717 Bulgarii dau ajutor Bizantinilor contra asediului Constantinopole de către Arabi. După doi principi neinsemnați, vine *Cormesiu* (753-760), pe timpul cînd in Constantinopole bîntuia furia iconoclasmului. După mai multe lupte cu izbînda impărțită intre Bizantini și

7. *Iirecek*, Gesch. der Bulg., p. 83.

Bulgari, aceștia bat pe dușmanii lor cumplit în îngustimile pasului de la Beregava, și dacă n'ar fi izbucnit grele turburări în statul bulgăresc îndată după această luptă, poate că ar fi fost numărate zilele impărăției bizantine. După mai mulți principi, acărora istoric nu poate să ne intereseze, dar între care întîlnim pe unul *Sabin*, cu un nume ce pare a fi roman, se ureă în anul 802 vestitul *Crum* pe tronul țărei bulgărești.

Acesta dă un nou avînt luptelor cu Bizantinii și ie Sofia din regiunea Strimonului, care până atunci fusese stăpînită de Greci. Impăratul Niceforus intrînd în Bulgaria, ajunge până la reședința lui Crum, pe care o ie și o arde. Regele Bulgarilor lasă să se întîmple aceasta, meditînd o cumplită răsbunare; închide anume toate pasurile Balcanilor și prinzînd întreaga armată bizantină, face în ea un groznic măcel, acăruia victimă cade însuș impăratul Niceforus. Din titva lui își face regele barbar o cupă de băut, din care închina la mesele mari. Crum pentru a resbuna arderea capitalei sale, pătrunde după izbîndă în Tracia și Macedonia, le prădă și ie poporația în robie, iar în anul următor, 812, pune mîna pe orașul Mesembria și asediază, după o nouă luptă victorioasă cu Bizantinii, chiar orașul Constantinopolea. Începîndu-se trătările de pace, Grecii îi intind, la întrevederea ce avu loc spre acest scop, o cursă, în care Crum era aproape să-și piardă viața. Înfuriat pe Greci, pentru gîndul lor trădător, regele bulgar pustiază împrejurimele orașului. Fratele seu ie între aceste Adrianopolea, constrînsă prin foame a se preda, face o mulțime nenumărată de prinși, care cu averile și vitele lor sunt transplîntați de Crum în regiunile de la nordul Dunărei, pe care le v'om găsi supuse tot Bulgarilor. Acești prinși izbutesc pe timpul domniei lui Mortagon, urmașul lui Crum, în anul 836, a scă-

pa de peste Dunărea, cu ajutorul unor corăbii trimise pe această apă de impăratul Theophil, și a se intoarce in patria lor, de unde se confirmă incă o dată stăpînirea Bulgarilor la nordul Dunărei, și pe care un scriitor bizantin o insamnă chiar cu terminul de *Bulgaria de din colo de Istru*[8].

Aceasta sunt insă singurile arătări conținute in autorii bizantini, privitoare la stăpînirea Bulgarilor pe malul nordic al Dunărei, asupra țărilor unde locuiau Daco-Romanii in unire cu Sclavinii. Cauza pentru care Bizantinii nu contin mai multe științi asupra Bulgariei de dincoace de Istru este că pe ei, interesîndu-i numai luptele intreprinse de Bulgari contra impărăției lor, pe ele le descriu, cu ele se indeletnicesc ei cu amăruntime. Este insă mai presus de ori ce indoială că Bulgarii, mai ales pe timpul puternicului Crum, trebuiau să'și fi intins stăpînirea asupra țărilor așezate la nordul Dunărei, intru cît aceste nu erau pe atunci supuse nici unei stăpîniri. Intr'adevăr puterea Avarilor fusese nimicită de Carol cel Mare in 797, care eliberase popoarele sclavine ce zăceau sub autoritatea lor. Aceștia, dușmani de moarte ai Avarilor, vĕzîndu-i căzuți, îi taie și îi omoară in toate părțile, incît nenorociții Avari sunt siliți a căuta adăpostire parte la Franci, parte la Bulgari. La nor-

8. *Leo Grammaticus*, Bonn, p. 208: „*Ὁ δὲ νέος Σενναχερεὶμ Κροῦμος πολλοὺς δὲ τῶν ἐνγενῶν Μακεδόνων μετὰ λαοῦ πλείστου διαπεράσας κατεσκήνωσεν ἐν τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ.*“ Acest *din colo de Dunărea* este arătat de *Cedrenus*, Bonn, II, p. 184, ca aparținînd Bulgariei, de oare ce el spune că Crum a strămutat pe prinși in Bulgaria: „*εἰς Βουλγαρίαν μετέστησε.*“ Conform cu aceste arătări și găsim in scriitorii bizantini aratată o Bulgarie dincolo de Istru (pentru noi dincoace), in care ar fi fost transportați captivii lui Crum și care este indicată, cum am vĕzut, și de Leo Grammaticus și Cedrenus. *Scriptor incertus* de Leone Bardae filio p. 345. „*εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ.*“ Asupra reinturnărei poporației in patria ei, vezi: *Leo Grammaticus*, p. 231; *Georg. Monachus* II, p. 184.

Adăogim la nota de la p. 302 de mai sus, unde aducem derivarea numelui Buzeului din *Μουσαῖος*, dovada că Grecii redau ca *m* litera *b*, conținută in citatul din Leo Gramaticus care scrie pe Sumacherib, *Σενναχερεὶμ*.

dul Dunărei inferioare nu exista însă pe atunci nici un alt stat care să fi putut impedica lățirea Bulgarilor către această parte; căci Francii, de și bătuse pe Avari, se oprise cu intinderea stăpînirii lor la Dunărea mijlocie, și nu se coborîse asupra Dacici, către Dunărea inferioară. Apoi cînd videm că Bulgarii își intindeau spre sud impărăția lor cu atîta izbînda, incît puneau in primejdie existența impărăției bizantine, putem noi sta un moment la indoială că ei să nu fi intins mîna spre a pune stăpînire, aproape fără luptă, pe țările locuite impreună de Romîni și Slavoni la nordul Dunărei, cu atît mai mult că aceste țări, prin minele lor de aur și de sare, au atras in tot deauna pe năvălitori.

Această stăpînire a Bulgarici asupra Daciei traiane explică însă, intr'un chip firesc și nesilit, introducerea bisericei bulgărești la poporul romîn. Nu este deci decît conform cu logica istoriei, după care fie ce faptă omenească și care cauza și explicarea sa, dacă intîlnim o Bulgarie la nordul Dunărei in scriitorii bizantini.

Tocmai din această pricină, protivnicii stăruinței Romînilor in Dacia traiană își dau toate silințele putincioase, spre a demonstra că stăpînirea Bulgarilor nu s'au intins nici odată la nordul Dunărei; căci dacă aceasta n'au avut loc, atunci este neapărat ca Romînii să fi imprumutat forma slavonă a ritului lor la sudul Dunărei, in imperiul bulgăresc [19], Se înțelege deci de cîtă importanță este desbaterea acestui punt in chestiunea continuității Romînilor la nordul Dunărei. Partizanii lui Rosler, aduc pe rînd, ca niște armate la bătălie argumentele lor: intăi acel cu elementele elinești a le limbei romîne; apoi acel dedus din elementul albanez; in al treile rînd lipsa persistenței topografiei vechi, care toate le am vĕzut că se

9. Vezi d. e: *Rösler*, p. 205; *Hunfalvy*, Ansprüche, p. 33.

reduc in fum și nu pot sta față cu o critică pătrunzătoare și o expunere conștiincioasă a faptelor istorice. Să vedem dacă sunt mai norocoși cu tăgăduirea stăpînirii Bulgarilor la nordul Dunărei, care singură poate da adevărată explicare a introducerei ritului bulgar la Romînii din Dacia traiană.

Este de observat că istoricul grec atîta ne spune pentru determinarea acestei părți de pămînt, ocupată de Bulgari la nordul Dunărei, că era *din colo de Istru.* Să cercăm a arăta mai cu deamăruntul dovezile existenței stăpînirii bulgărești la nordul fluviului, precum și regiunea pănă unde se intindea.

2. BULGARIA NORD-DUNĂREANĂ

Geograful Ravenat, scriitor anonim care alcătuește geografia lui pe la sfîrșitul veacului al VII-le, după strămutarea Bulgarilor în Moesia, arătînd regiunile pe care acest popor le-ar ținea în stăpînire pe timpul său, cuprinde în aceste și țările Daciei. El spune: «In Tracia sau Macedonia și Mysia inferioară locuesc acum Bulgarii, care au eșit din sus pomenita Sciție mare. In care Mysie aflăm să fi fost mai multe cetăți, din care vroim să însemnăm pe cîte-va precum: (urmează o enumerare a cetăților Moesiei propriu zise, a Bulgariei de astăzi). De asemenea *din colo de Dunăre* sunt următoarele cetăți *a le Mysiei inferioare*: Porolissos, Certie, Largiana, Optatiana, Macedonica, Napoca, Potaissa, Salinis, Brutia (Bruela tabulei Peutingeriane și a lui Ptolemeu), Apulon, Sacidaba (Sazidava), Cedonia, Caput Stenarum, Betere (Ponte-vetere), Aluti (Pons-Aluti), Romulas. De asemene lîngă Cedonia se află cetățile Burticum (neconținută în tabula Peutingeriană), Blandiana, Germizira, Petris (?), Aquas, Sarmazege (Sarmizagethusa), Augmonia, Augusti (Pons Augusti)[1].» Toate aceste cetăți le am văzut că aparțineau Daciei celei cucerite de împăratul Traian. Intru cît geograful Ravenat arată părțile pe unde se aflau aceste cetăți ca supuse Bulgarilor, el in-

1. *Ravennatis anonymi* cosmographia et Guidonis geographica, ed. Pinder et Parthey, Berolini 1860 p. 185. Asupra acestui loc, important pentru hotărîrea existenței stăpînirei Bulgarilor la nordul Dunărei, au atras pentru prima oară luarea aminte *D. Onciul* în Convorbirile literare, XIX, p. 330.

dică deci *că Dacia traiană s'ar afla sub ascultarea lor.* Numele de Mysia sau Moesia inferioară, dat de Ravenatul părților de la nordul Dunărei, nu este conform cu granițele care pe timpul Romanilor se dădeau provinciei Moesiei europene, și care se mărginea la sud cu munții Hemus, care o despărția de Tracia și *la nord cu Dunărea, care o despărția de Dacia* [2]. Ea se impărția însă in *Moesia superioară* și *inferioară* [3], după cursul Dunărei, astfel că Moesia inferioară venia mai către răsărit. Se vede că pe timpul lui Ravenat se ștersese preciziunea insemnărei acestor despărțiri geografice, de oare ce îl videm arătînd ca aflîndu-se in Moesia inferioară, cetăți care sunt insemnate pe harta lui Ptolemeu și pe tabula Peutingeriană ca existînd in Transilvania, centrul Daciei romane [4].

Pentru geograful Ravenat provincia Dacia se intindea numai in Banat, unde se afla după el, «niște țări foarte intinse care se numesc *Datia prima* și *secunda*, numită și *Gepidia*, in care acuma locuesc Hunii, ziși și Avari, in care patrie a le Dacilor, cetim că s'ar fi aflat in vechime mai multe cetăți, din care insemnăm: Drubetis, Medilas (ad Mediam), Pretorich (Pretorium), Panoniis (ad Pannonios), Gazanam (Gaga), Maschunis, Tibis (Tibiscum), care se unește (prin un drum?) cu cetatea Agmonia a Moesiei. De asemene din altă parte mai sunt in acele Dacii cetățile: Tema (reu cetită pentru Tierna), Tiviscum (pus incă odată pe lîngă Tibis de mai sus, care este acelaș oraș), Gubali (Capul Bubali), Zizis (Azizis), Bersovia, Arcidaba, Canonia, Potula, Bacaucis; (aceste trei din urmă nearătate in tabula Peutingeriană).

2. *Ptolemeus*, III, 9, 10. *Plinius*, H. N. III, 26 § 29.
3. *Ptolemeus*, II. 2: „ἡ ἄνω, ἡ κάτω Μυσία".
4. Vezi harta de la p. 160.

Prin aceste țări a le Dacilor trec mai multe fluvii, intre altele acele ce se chiamă : Tisia, Tibisia, Drica, Marisia, Arinc, Gilpit și Grisia»[5].

Se vede ușor că denumirile provinciilor au la Ravenatul alt înțeles decît la autorii romani propriu ziși; că el mărginește numele de *Datia* (Dacia) numai pentru părțile de la apusul Transilvaniei, unde se intîlnesc toate orașele, numai puțin și riurile arătate de el ca curgînd prin Dacia ; iar că Transilvania și părțile răsăritene, atît la nordul cît și la sudul Dunărei, el le insamnă prin numele de *Moesia inferioară*. Intru cît el arată însă că Moesia inferioară ar fi pe timpul seu locuită de Bulgari, este invederat că incă inainte de a trece Bulgarii Dunărea in 678, ei pusese stăpînire pe Dacia traiană, ceea ce corespunde cu revolta Bulgarilor contra stăpînirei avare, intîmplată sub ducele Cubrat. E probabil că această răscoală avu un efect mai intins decît acel al emancipărei Bulgarilor de sub ascultarea nominală a Avarilor; că ei se substituise chiar in dominația acestora asupra regiunilor ce s'intindeau din Banat pănă in Carpați, Transilvania actuală, și asupra cărcia singure, din pricini geografice, Avarii putuse avea o dominare efectivă. De acea și anonimul Ravenat arată că in Dacia propriu zisă, adecă in Banat, ar mai locui pe timpul seu incă Avarii, care in curînd după acea fură imprăștieți de armele lui Carol cel Mare. Imperiul avar a primit deci intăia lui lovitură din spre răsărit de la Bulgari, și apoi a fost nimicit de Franci, care-l atacară din spre apus.

Cum vine geograful să schimbe astfel harta Daciei vechi, despre care se vede—după numirile cetăților scoase din izvoare vechi—că avea bună cunoș-

5. *Ravennatis*, cosmographia. p. 202.

tință, și să pună Ardealul cu Valahia la *Mysia inferioară*, țara Bulgarilor? Nu aflăm altă causă decît pentru că aceste țări se țineau pe timpul lui de asemenea de țara Bulgarilor, numită de el Mysia inferioară. Tot dintr'o așa pricină și țara Avarilor dintre Tisa și Dunăre este numită *Dacia*, după numele Daciei avare. «*Mysia transdunăreană* a geografului Ravenat de la sfîrșitul secolului al VII-le, este deci identică cu *Bulgaria transdunăreană* de la începutul secolului IX-le a scriitorilor bizantini» [6].

Să mai întărim încă faptul stăpînirei bulgărești la nordul Dunărei prin alte cîte-va dovezi.

Geograful Bavarez, care scrie pe la sfîrșitul veacului al IX-le, enumeră popoarele care ar locui pe *țărmul septentrional al Dunărei*, și începînd de la nord, de lîngă Dania, înșiră mai multe popoare slavone; apoi după ele, vorbește despre Boemi, Moravi și Bulgari, *considerînd deci și pe aceștia ca locuitori ai rîpei nordice a fluviului*. Mai adauge după aceea geograful, că aceste popoare împreună cu Bulgarii se mărginesc cu impărăția noastră, adecă acea a Francilor Carlovingiani [7], și ne întrebăm, cum s'ar putea aceasta, dacă Bulgarii s'ar fi mărginit la nord cu Dunărea inferioară, de oare ce nici odată imperiul franc, nici chiar în timpul celei mai mari întinderi a sale, nu au ajuns pănă la nordul cursului inferior a Dunărei, din jos de la Porțile de fer [7]. Să se observe sfîrșit că geograful Bavarez înșiră pe Bulgari îndată după Moravi. Aceasta nu se

6. *D. Onciul*, l. c. p. 331.

7. Reprodus în *Schafarik*, Slavische Alterthümer, II, p. 673: „Descriptio civitatum et regionum ad *septentrionalem plagam Danubii*. Isti sunt... Behaimare (Boemi) in qua sunt civitates XV, Marharii (Moravii) habent civitates XI, *Vulgarii*, regio est immensa et populus multus, habens civitates V... *Iste sunt regiones, que terminant in finibus nostris*". Dl. *Onciul* în Conv. lit. p. 332 nu observă locul cel important, în care geograful spune că *toate popoarele aceste, împreună cu Bulgarii, s'ar afla pe rîpa nordică a Dunărei*.

putea altfeliu, decît dacă ambele popoare se atingeau prin nordul Transilvaniei; căci Moravii nu au locuit nici odată până în preajma Dunărei, așa că fluviul să-i fi despărțit de Bulgari. De aceea nu este decît conform cu adevărul, cînd geograful Bavarez arată pe Bulgari, ca ocupînd și nordul Dunărei.

Cercetînd izvoarele veacului de mijloc ne lovește întăi o împrejurare, anume aceea că mai multe cronici din cele mai vrednice de credință, arată pe Bulgari ca vecinii împărăției Francilor, și anume după ce Carol cel Mare cucerește țara Avarilor, adecă Panonia. Așa *Ekkhard* în chronicon universale, după ce spune că împăratul Francilor sfărmase pe Avari, adaugă că «pe Bulgari sau oprit de ai lovi, fiind-că stîngîndu-se puterea Hunilor (Avarilor), ei nu puteau face nici un rău» [8]. Sub urmașii lui Carol cel Mare întîlnim necontenit solii a le Bulgarilor în imperiul Francilor. Așa în 824 regele bulgar Omortag trimite o ambasadă la Ludovic cel Bun, spre a regula mărginile ămbelor împărății [9]. Ce ar fi avut ei de regulat, dacă i-ar fi despărțit Dunărea? În 832 pe cînd împăratul Ludovic se afla în Hamburg, veniră la el soli bulgari cu daruri [10]. În 867 Ludovic Germanicul, care domnea în partea numită Germania a desfăcutului imperiu al lui Carol cel Mare, după un sfat ținut cu nobilii și prelații sei, hotărește să înceapă o predicare a creștinismului în Bulgaria [11]. În 892, după desăvîrșita împărțire a împărăției france, găsim pe regele Germaniei, Arnulf de Carinthia, că reînoește

8. *Pertz*, Monumenta Germaniae historica, VIII, p. 162, rînd 45.
9. *Herimanni* Cronicon, în *Pertz*, VII, p. 103, r. 5-15. Aceași arătare este repetată de *Ekkhard*, *Pertz*, VIII p. 172, r. 1 și Annalista Saxo, *Idem* VIII, p. 573, r. 39.
10. *Annal.* Saxo, în *Pertz*, VIII. p. 574, r. 19.
11. *Annal. Saxo*, în *Pertz*, VIII, p. 579, r. 64.

contra lui Zventibald ducele Moravilor, vechea prietinie cu Bulgarii [12].

Reiesă invederat din toate aceste locuri că impărăția Bulgariei se invecina cu acea a Francilor. Atingerea lor nu se putea insă face decît pe o linie spre răsărit, și anume pe la riul Tisa, pănă unde, după căderea Avarilor, se intindea stăpînirea Francilor. Din această pricină, se și intîmplă mai multe frecări intre Bulgari și imperiul Francilor, nedespărțite de ori ce relații de vecinătate. Analele Fuldense raportează mai multe lupte intîmplate intre Bulgari și Franci [13]. Eginhardt, in analele sale, arată că Bulgarii intr'un rînd ar fi pătruns in Panonia, pustiind totul cu foc și cu sabie și, alungînd pe ducii franci, așezară peste poporul cucerit ocîrmuitori bulgari [14]. Aceasta nu s'ar fi putut intîmpla dacă Bulgarii n'ar fi fost vecinii Panonici. Că Bulgarii veniau spre răsăritul pomenitei țări reiesă dintr'un loc al analelor Fuldense, in care *Bulgarii sunt arătați ca venind asupra Francilor din spre răsărit*, in ajutorul Slavilor Moravi [15], ceea ce indică și mai preciz o vecinătate răsăriteană a Bulgarilor cu Panonia. Acciași mărginire către răsărit a Bulgarilor cu Panonia este arătată și de Constantin Porfirogenitul, impăratul scriitor din Constantinopole către 952. El spune asupra așezării Ungurilor, că s'ar mărgini «despre răsărit cu Bulgarii de care îi desparte fluviul Istru numit și Dunăbin, de către nord cu Pacinații, de către apus cu Francii, de către sud cu

12. *Herimanni* Chronicon, in *Pertz*, VII, p. 110. r. 33.

13. *Einhardi*, Annales ad. a. 827, in *Pertz*, Monumenta I. p. 216: „Bulgari expulsis eorum ducibus, bulgaricos super eos rectores constituerunt" cf. *Ann. Fuld.. Idem*, p. 359.

14. *Ann. Fuld.*, in *Pertz*, Monum., I. ad annos 818, 822, 824, 825,-829, 863.

15. *Idem*, ad ann. 863, *Pertz*, I. p. 374: „Interea rex collecto exercitu specie quidem quasi Rastizen Maharensium Sclavorum ducem, *cum auxilio Bulgarorum ab oriente venientium.*"

Hrovații». Și intr'adevăr dacă cercetăm cursul Dunărei găsim că ea merge de la sud spre Nord intre Milanovaci și Orșova, formînd pe această distanță o graniță răsăriteană a Ungariei din spre Bulgaria. Porfirogenitul nu putea indica in altă parte cursul Dunărei ca margine despărțitoare răsăriteană, de oare ce pe timpul lui, Ungurii ocupase cel puțin țările de la Tisa și Transilvania apusană, și el insuș îi arată ca locuind in regiunea riurilor Timișului, Mureșului, Crisului și a Tisei [16].

Stăpînirea Bulgarilor asupra Transilvaniei reiesă și din un alt loc al analelor Fuldense, unde la anul 892 se spune că: «Arnulf regele Germanilor ar fi trimis o solie către Vladimir regele Bulgarilor, rugîndu'l a nu mai vinde sare Moravilor, cu care ar avea răsboiu [17].

De unde putea să expoarte Bulgaria sare către impărăția Moravilor? De peste Dunăre, din peninsula balcanică fără indoială că nu, pentru cuvîntul cel foarte firesc că in această parte de loc nu se află ocne de sare, afară de acele cu totul neinsemnate ale Bosniei și care sunt nu de mult descoperite. Și astăzi Bulgaria, Serbia și cele lalte țări transdunărene importează sare din Valahia. Cum era dar cu putință ca Bulgarii să exporteze sare și anume tocmai pentru Moravia, dacă nu ar fi posedat in apropierea ei chiar, bogatele mine de sare a le Transilvaniei? La sare de mare, fabricată pe țărmurile mărei Negre, nici

---

16. *Const. Porphyr.*, de admin. imp., Ed. Bonn., III, p. 174: „*οἱ δὲ ποταμοὶ εἰσιν οὗτοι, ποταμὸς πρῶτος ὁ Τιμήσης, ποταμὸς δεύτερος ὁ Τούτης, ποταμὸς τρίτος ὁ Μορήσης, τέταρτος ὁ Κρίσος, καὶ πάλιν ἕτερος ποταμὸς ἡ Τίτζα. Πλησιάζουσοὶ δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καὶ διαχωρίζει αὐτοὺς ὁ Ἴστρος, ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος ποταμὸς, πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Παιζινακῖται, πρὸς δὲ τὸ δυτικώτερον οἱ Φράγγοι, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινὸν οἱ Χρωβάτοι.*“

17. *Pertz*, I, p. 408: „(Arnulfus) missos etiam suos inde ad Bulgarios et rege eorum Laodamur ad renovandam pristinam pacem cum muneribus mense Septembri transmisit et *ne coemptio salis inde Maravanis daretur expocit*“.

că se poate gîndi, intru cît un material așa de greu ca sarea n'ar fi suportat un transport atît de indepărtat; apoi dacă era vorba de sare de marea, Moravii care pe atunci, sub domnia lui Sviatopluc, posedau și Panonia pănă la țărmurile mărei Adriatice, n'aveau decît să o extragă din această mare, mult mai bogată in sare (4%), decît marea Neagră (1½%).

Este sigur apoi că salinile Transilvaniei au fost tot deauna exploatate, din epoca romană pănă in zilele noastre, și că tot deauna au alimentat Panonia cea săracă in acest mineral. Pe timpul Romanilor am intîlnit în Dacia mine de sare acărora producte erau coborite de companiile plutașilor pe Mureș cătră Panonia. Acelaș lucru este dovedit că se petrecea pe la anul 1007 pe vremile lui Ahtum, șeful unui stat bulgăresc din Transilvania, care păstrase domnia sub suzeranitatea Ungurilor [18]. Anume in viața Sf. Gerhardt se spune despre acest principe, că el își insușia pe nedrept stăpînirea asupra *sărurilor regești ce coboriau Mureșul*, așezînd vămi și păzitori in schelele acelui fluviu pănă la Tisa, și supunîndu-le pe toate la dări [19]. Este invederat că această coborire a sărei pe Mureș se urma însă cu mult timp inaintea lui Ahtum, de vreme ce dînsul usurpa un drept regesc, care ființa din vechi. Iată deci că se apropie data cînd aflăm lucrate salinele Transilvaniei, de anul 892, in care se pune de analele Fuldense, solia cu cererea ca Bulgarii să nu mai vindă sare Moravilor, și deci este invederat că aceasta rugăciune nu putea avea in vedere alte saline decît acele din Transilva-

18. Despre Ahtum mai multe in Cap. IV, No. I Ungurii.

19. *Katona*, Historia critica, unde se reproduce viața sf. Gerhardt I. p. 134: „Et usurpabat (Achtum) sibi potestatem super sales regios descendentes in Morosio constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Tisiam tributarios et custodes, conclusitque omnia sub tributo".

nia, care fiind in stăpînirea Bulgarilor, dînșii puteau opri exportul sărei din ele.

Cronicile poporului unguresc nu lipsesc apoi de a arăta existența mai multor ducate bulgare in Dacia, pe vremile năvălirei maghiare. Așa afară de Anonimus notar, care amintește ducatele lui *Salanus* și *Menumorut*, mai găsim o asemene pomenire in Thurocz, unul din izvoarele cele mai vrednice de credință asupra istoriei Ungurilor. El spune la domnia lui Stefan cel Sfînt, regele Ungurilor, despre luptele acestuia cu *Kean ducele Bulgarilor*, următoarele: «După acea a pornit armata sa in potriva lui Kean ducele Bulgarilor și al Slavilor, care ginte ocupa niște locuri intărite prin natură, pe care duce l'au bătut și ucis numai după grele osteneli și sudori răsboinice, și luă de la el nestimată mulțime de comori, mai ales aur și pietre scumpe. Stefan așezâ acolo pe un moș al seu cu numele Zoltan, care după acea moșteni acele părți transilvane, și care de aceea se numesc in limba vulgară Erdely Zoltan»[20]. Acest Kean este deci inviderat un duce bulgar de din coace de Dunărea, căci țara lui este arătată ca așezată in munți, pentru care este descrisă ca intărită de natură; apoi se spune anume că ea făcea parte din țara numită mai apoi Erdely, adecă Ardealul; prin urmare era așezată in Transilvania. Mai sus am intîlnit asemene principalul bulgar al lui Ahtum. Intocmirea acestor principate, pănă la un punt neatîrnate de imperiul bulgăresc de la sudul Dunărei, la nordul fluviului, își găsește explicarea in decăderea puterei bulgărești după moartea țarului Simion (927). Urmașul seu Petru este un principe slab, sub care Bizantinii ce pănă atunci tremurase inaintea Bulgarilor, incep iarăși ai domina, și in a-

20. *Thurocz*, II. 30. Mai multe asupra lui Kean la Cap. IV No. I sub Unguri.

nul 971 impăratul Ioan Zimisces cucerește chiar Bulgaria dunăreană, supunînd'o impărăției de Răsărit [21]. Curînd apoi trebuia ca intreaga impărăție bulgărească să cadă strivită sub loviturile puternicului brat al lui Vasile Bulgaroctonul (1018). Decăderea puterei centrale a Bulgarilor inlesnise fără indoială formarea de mici state neatîrnate bulgărești, care se și organizară in curînd, mai ales la nordul Dunărei. Un astfeliu de principat este acel al lui Kean.

E probabil că asemene principate ca acele a le lui Kean, Salanus și Menumorut vor fi existînd de mult timp in impărăția bulgărească, insă ca vasale capului ei. Odată cu decăderea puterei statului de care dînsele se ținuse pănă atunci, ele incercară un traiu neatîrnat, care insă nu trebuia să aibă o prea lungă durată, fiind strivite incă in leagănul lor de cucerirea maghiară. Thurocz, spune că din averile cele multe luate de la Kean, Sf. Ștefan inzestrează mai multe biserici și mai ales pe acea din Alba. Fără indoială că amintirea acestui răsboiu se va fi păstrat de preoți, ca unii ce erau datori să pomenească in biserică atît pe gloriosul donator cît și strălucitele sale fapte. Prin aceasta insă spusele lui Thurocz căpătă o puternică intărire.

Această stăpînire a Bulgarilor la nordul Dunărei avu mult timp drept urmare că in veacul de mijloc țările Daciei purtară numele de Bulgaria. Astfel viețele Sf. Stefan spun că pe timpul acelui rege 60 de familii pecenegbe veniră cu toată averea lor, *din părțile Bulgariei*, in Panonia [22]. Pecenegbii insă au locuit

21. *Iirecek*, Gesch. der Bulg., p. 171.

22. Sancti Stephani regis legenda minor, c. 8, in *Endlicher*, Mon. Arpadiana, p. 130: „sexaginta viri Bessorum quorum superius mentionem habuimus, cum universu apparatu suo, *de partibus Bulgariae* egressi ad regem venire volentes termini Pannoniarum apprehendaverunt." Cf. *Hartuicii* episcopi vita sancti Stephani, c. 17. *Idem* p. 181. Că *Bessii* nu insamnă cumva

numai în Muntenia, nici odată în Bulgaria propriu zisă, de din colo de Dunăre. Bulgaria aice însamnă deci Valahia. In o scrisoare a lui Bela al IV către papa Gregoriu al IX-le din 1237, regele maghiar îi spune că «de cît va timp ar fi crescut foarte mult poporaţiunea in *ţara Severinului, către părţile Bulgariei*»[23], şi această ţară a Severinului ne este foarte bine cunoscută din o diplomă al aceluiaş rege din 1247, că se intindea pănă la fluviul Olt[24], şi nu era deci decît Oltenia actuală, care purta incă pe atunci numele de Bulgaria.

Pe de altă parte cronicarul persian *Fazel Ullah Raschid* spune că in anul 1240 «principii Mongolilor trecură munţii Galiţici pentru a intra in *ţara Bulgarilor* şi a Ungurilor; Orda care mergea spre dreapta, *după ce a trecut ţara aceasta* îi eşă inainte Bazarambam cu o armată, dar e bătut. Cadan şi Buri au mers asupra Saşilor şi i-au invins in trei bătălii. Bugek din ţara Saşilor trecu peste munţi, intrînd la Kara-Ulaghi şi a bătut popoarele ulaghice»[25]. Este invederat că sub numele de ţara Bulgarilor şi a Ungurilor, Raschid inţelege Transilvania, căci el o arată ca fiind aşezată indată după munţii Galiţici şi inainte de a ajunge la Saşi şi la munţii sudici, peste care trecînd au dat

poporul omonim din Tracia. (m. sus. p. 95), ci *Pecenegii*, vezi legenda minor c. 14, *Idem* p. 149 şi *Hartuicius*. c. 13, p. 179. Pecenegii deveniră Bessi prin următoarele scurtări: Peceneghi, Picenati, Piceni, Bisseni, Bessi.

23. *Pray* Annales, I. 218: „terram Zeuram. circa partes Bulgariae." Intr'o diplomă din 1239: „circa partes Bulgariae, in terra quae Zeuren nominatur" (*Fejer* IV, 1, p. 111).

24. *Fejer* IV, 1, p. 447: „damus et conferimus illi et per eum dictae domui totam terram de Zewrino cum alpibus ad ipsam pertinentibus, pariter cum kenezatibus Ioannu et Farcasii usque ad flumen *Oltae*." Mai mult asupra acestei diplome la cap. IV, No. III, Muntenia şi Moldova inainte de descălecare.

25. Citat de *Hasdeu*, Ist. Crit., p. 68. Mai jos (Cap. IV, No. III) vom analiza mai pe larg acest text interesant din mai multe puncte de videre, şi vom constata minuţioasa lui exactitate, prin corespondenţa lui din punt in punt cu cronicele indigene maghiare.

de Valahii, pe care 'i vom afla in acel timp locuind in partea nordică a Munteniei. Această arătare a lui Raschid corespunde pe deplin cu faptele, intru cît am vĕzut mai sus că in Transilvania erau mai multe ducate bulgare, care fură nimicite pe timpul lui Sf. Stefan și deci se putea ca numele de țara Bulgarilor să fi rămas in amintirea locuitorilor până pe la 1240, de cînd datau documentele pe baza cărora scriea cronicarul persian.

Și că intr'adevĕr amintirea stăpînirei bulgărești se păstrase până pe la acel timp, ne o dovedește alt document din 1231, in care se spune că «moșia Boia megieșită cu moșia Sîmbăta și care astăzi se află in insăși țara Valahilor, fiind stăpînită din timpuri mai vechi decît amintirea omenească de către mai marii, bunii și străbunii lui Trul fiul lui Cioru, fusese *alipită către pămîntul Făgărașului incă din vremile pe cînd țara Valahilor era țara bulgărească*»[26]. Această amintire care intrecea in 1231 memoria oamenilor, se referea fără indoială la vremile dinaintea anului 1018, data nimicirei intăiului imperiu bulgăresc, cînd tot pe atunci cucerirea maghiară pusese un capăt ducatelor neatîrnate bulgarești de la nordul Dunărei, prin urmare la o stare de lucruri ce apusese acum de mult.

Denumirea neproprie de Bulgari dată Romînilor de la nordul Dunării ține până adînc in timpurile veacului de mijloc. O mapă catalană din 1375 dă Ro-

---

26. *Teutsch und Firnhaber.* Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, No. XLIX: „quod terram Boie terre Zumbuthel conterminam et nunc in terra Blacorum existentem, qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos atavosque ipsius Trulli filii Choru possessa et a *temporibus iam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum exstitisse fertur ad ipsam terram Fugros tenta fuerit*". Dl *Hasdeu* Ist. Critică p. 11, înțelege acest loc astfelin: „numai de cînd se zice că au venit Bulgarii in această țară a Romînilor." Traducerea este cu totul arbitrară și schimbă radical înțelesul locului. *Exsto, exstare* vra să zică *a fi, a fi fost* și deci înțelesul nu poate fi altul decît acel din text.

mâniei dunărene numele corupt de *Burgaria*, păstrînd acel corect de *Bulgaria*, pentru regiunea de la sudul fluviului [27]. Intr'un document de la Mateiu Corvin găsim chiar pe Valahii din Brașov și din țara Bîrsei desemnați ca Bulgari [28]. Insfârșit până în ziua de astăzi Maghiarii numesc *Bolgarszek*, adecă scaunul Bulgarilor, o parte din orașul Brașov, în care locuesc tocmai Românii, și nu se întîlnește nici o urmă de popor bulgăresc.

Dacă nu ne înșălăm întinderea stăpînirei bulgărești și la nordul Dunărei este pusă prin toate aceste dovezi mai presus de ori ce îndoeală, și arătarea existenței unei Bulgarii la nordul Dunărei în scriitorii bizantini se justifică pe deplin. Fiind țările locuite de Români supuse stăpînirei bulgărești, introducerea liturghiei bulgărești în biserica Românilor din Dacia și a limbei bulgărești în statele și în relațiile lor oficiale, nu va mai părea neexplicabilă. Tot așa primiră și statele germane a le apusului, răsărite pe ruinele imperiului roman, limba latină în biserica și oficiile lor, cu toate că aice introducerea acestei limbi străine fu datorită mai mult unei înrîuriri culturale și religioase, decît unei politice.

Nu este deci de nevoe a alerga la ipoteza unui traiu îndelungat al poporului român *în sînul națiunei bulgărești din colo de Dunăre*, pentru a explica aflarea bisericei slave la el sub forma ei bulgară, precum nu este de trebuință această ipoteză, spre a explica elementele slavone a le limbei românești, de oare ce am văzut că popoarele slave ce inundară Dacia și se ameste-

27. *Hasdeu*, Ist. Crit p 12.

28 „Bulgari in civitate nostra Brassoviensi et *terra Barcza* commorantes temporibus diversum regum Hungariae praedecessorum nostrorum de ovibus eorum nunquam aliquos proventus quinquagesimales solverint". (Act din 1469 publicat de Dl *Hasdeu* in Col. lui Traian, 1874, p. 127). Fiind vorba de păstori de oi, se indică înveder pe Români.

cără aice cu Romînii erau de obîrșie *sclavină* adecă *slovenă*, ca și acele ce ocupară peninsula Balcanului, incît este firesc lucru ca elementul slavon al limbei românești să infățoșeze caracterele dialectului sudic vorbit de popoarele slavone și nu acel al raselor nordice, care nu veniră cu Romînii decît in relații de vecinătate, dar nu se contopiră in massa populației lor [29].

29. Existența unei Bulgarii la nordul Dunărei este combătută cu cea mai mare inversunare de protivnicii stăruinței Romînilor in Dacia traiană. Modul cum ei combat această chestiune arată insă că ei urmăresc in lucrările lor altă țintă decît stabilirea adevărului istoric. Așa bună oară *Rösler*, de și cunoaște analele Fuldense și le citează in mai multe locuri, spune că; „nirgends begegent auch nur eine Erwähnung das die Bulgaren östliche Nachbarn Pannoniens gewesen" (Rom. stud. p. 203), ceea ce am văzut că tocmai acele anale raportează *ad Ibteram* la anul 863, loc ce este peste putință să fi scăpat din videre lui Rösler, dar pe care 'l trece cu scop. Cu prilejul sărei vîndute de Bulgari Moravilor, Dl. *Hunfalvy* emite părerea cea absurdă că să fi fost această sare de cea marină culeasă pe țărmurile mărei Negre (Ansprüche, p. 81). Nici unul nici altul nu pomenesc nimic despre ducatul lui Kean din Transilvania, care fără indoială că a trebuit să le fie cunoscut, intru cît se află in izvoarele studiate și citate de ei.

IV

CREȘTINISMUL LA ROMÂNI

1. CREȘTINISMUL PRIMITIV AL DACO-ROMANILOR

Forma slavă a ritului creștinesc la Romînii din Dacia traiană a putut fi introdusă la ei prin Bulgari, cu toate că Romînii n'au părăsit nici odată țara lor, și anume, cum am vĕzut, din causă că stăpînirea statului bulgăresc, adecă acelui intăi, distrus la 1018 de impăratul bizantin Vasile al II-le, se intindea și la nordul Dunărei.

Inainte insă de a păși la expunerea modului cum Bulgarii insuși s'au intors la creștinism, și cum apoi au răspîndit forma dată de dînșii acestei religiuni, la Romînii din Dacia, trebue să arătăm care a fost religia poporului românesc, inainte de a veni el in atingere cu Bulgarii, cu atîta mai mult cu cît trătarea acestei intrebări, va lumina și alte punte intunecoase ale trecutului seu.

Religia de căpitenie a Daco-Romanilor, in timpul stăpînirei romane, fu acea păgînă, in deosebitele ei forme, fie ca religie romană curată, fie amestecată

sau chiar însoțită de culturi străine, celtice și asiatice. Creștinismul nu apare în nici una din inscripțiile aflate pe pămîntul Daciei, cu toate că din această lipsă de manifestare nu trebue conchis neapărat la neexistența lui. Se știe că religia creștină, fiind persecutată pănă la Constantin cel Mare, slujba ei se făcea în ascuns, la Roma în catacombe, în alte părți prin locuri tăinuite, întru cît creștinii nu îndrăzniau a apărea cu închinarea lor la lumină zilei. Cînd împreună cu Constantin cel Mare religia creștină, devenind domnitoare în imperiul roman, începu a lăsa urme vĕzute a le existenței sale, Dacia încetase acuma de vr'o jumătate de secol a mai aparținea impărăției romane, și poporul Daco-Roman căutase în munți adăpostire contra năvălirilor, încetînd odată cu aceasta la el ori-ce manifestare scrisă a vieței sale.

În zădar deci vom căuta să aflăm la Romîni urme vĕzute a le existenței religiunei creștine din timpurile romane. Dacă însă semnele vĕzute a le religiei creștine lipsesc cu totul din epoca romană, dînsa ne au lăsat alte urme, tot atît de convingătoare, despre existența religiei creștine la poporația din Dacia, urme păstrate în limba Romînilor.

Graiul românesc cuprinde în sine un număr indestul de însemnat de cuvinte de origine latină, care reproduc astăzi noțiuni privitoare la religia creștină. Pentru ca un cuvînt să primească și să păstreze o însemnare oare-care, se cere neapărat ca înțelesul ce l'a luat, să fi căzut odată cu formațiunea lui; cu alte vorbe odată cu turnarea formei, limba au modelat în ea și cuprinsul cuvîntului. Se poate ca un cuvînt să primească în decursul timpului și alte înțelesuri; aceste vor fi însă tot deauna derivate sau secundare. Înțelesul principal, fundamental al cuvîntului a trebuit să fie dat odată cu țișnirea lui din graiul omenesc, întru cît cuvîntul nu este decît întruparea ma-

terială a ideei sau noțiunei. Intr'adevăr cum ne am putea inchipui ca limba romînă să fi luat mai tîrziu elemente latinești, pentru a le aplica la noțiuni privitoare la religia creștină? Mai intăi ar fi natural ca, dacă aceste noțiuni au fost cu toatele imprumutate de la popoare străine, să le găsim insemnate cu cuvintele luate din limbele acelor popoare, precum am vĕzut mai sus că uneltele și noțiunile de plugărie imprumutate de Romîni de la Slavoni, au venit in viața romînă, impreună cu cuvintele luate din limba acestora. A se presupune insă că Romînii, de și ar fi primit noțiunile lor creștine de la popoare mai tîrzii, totuși s'ar fi intors la elementul latin al limbei lor pentru a le numi, este cu neputință, intru cît acest element se contopise in limba romînă după formarea ei, și deci n'ar mai fi avut de unde să-l reimprospăteze. Prin urmare cuvintele creștine de origine latină a le limbei românești sunt neexplicabile, dacă nu admitem că ele au luat naștere *în minți ce erau tot odată și creștine și romane.* Să cercetăm aceste cuvinte.

Mai intăi acel de *Dumnezeu.* Romanii de și primise in locul politeismului lor monoteismul evreo-creștin, totuși au numit pe singura ființă supremă a creștinismului, cu terminul aplicat la supremul zeu al păgînilor, Jupiter, *Deorum Dominus*, de unde a făcut, de oare ce era unul singur, pe *Dominus Deus*; *ital.* Domeneddio, *span.* Dondio, *vechiu fr.* Domdieu, și Damdieu, *român.* Dumnezeu.

Sînt, de origine latină, din *sanctus*, prin lepădarea lui *c* inainte de *t*, alăturea cu slavonul *sfînt* de la *sfeti*, care au fost nazalizat tot prin inriurirea lui sînt. Termenul latinesc se vede a fi mai vechiu, fiind că se intîlnește in combinațiile cele mai tocite a le limbei, pentru însemnarea unor sărbători: Sîmedru (sîntul Dimitrie), Sîntămăria (sînta Maria), Sînchetru (sîntul Petru), Sînzieni (sîntul Ioan), Sînvăsiiu (sîntul Va-

sile); din aceste se vede însă că terminul *sfînt* a înlocuit pe *sînt*, pe unde acesta nu era unit cu alte cuvinte într'un singur trup, rămînînd neatins în cele din urmă. De aceea el se află în scriptele cele mai vechi a le limbei romîne, alternînd cu cuvîntul slavon, pe cînd din cele mai noue a fost cu totul delăturat [1].

Inger, de la Angelus, care cuvînt presintă toate formele cele mai vechi de schimbare din limba latină în cea romînă, cu *a* înainte de *n* prefăcut în *î*, *g* rostit ca *dj* și *l* între doue vocale prefăcut în *r*, ceea ce dovedește că el au trecut în limba romînă în epoca cea d'întăi a formărei sale. Alăturea cu el avem forma grecească *Anghel*, ca nume de barbat, *Anghelina* ca nume de femeie și *Archangel*, care aceste de pe urmă sunt intrate în limba romînă după fixarea formelor sale, atunci cînd ea nu mai avea puterea primitivă de schimbare a sunetelor, care o desebește în timpurile vechi. Împrumutarea vorbelor de pe urmă s'a făcut din limba greccască, dovadă păstrarea lui γ (Ἄγγελ) în sunetul *gh*.

Creștin, cu *e* radical, care vine de la latinul *Chrestianus* și nu de la grecescul *Χριστιανὸς*. Forma Chrestianus era o corupțiune latină poporană a cuvîntului grecese, căci ne spune Lactantius că «forma acestui nume propriu vine de la greșala neștiutorilor, care schimbînd litera, obicinuesc a zice Crest» [2]. Tot așa dojănește Tertulian pe poporenii sei, spunîndu-le că »reu pronunță numele de Chrestianus, așa că nici măcar numele nu știu cum îi este într'adevăr» [3]. Forma

1. *Ioan a lui G. Sbiera*, Codicele voronețan, Cernăuți, 1885, vocabular s. v. *sînt*.

2. *Lactantius*, De vera sapientia et religione, Lipsiae, IV, 7: „Sed exponenda huius nominis ratio est propter ignorantiam errorem, qui cum immutata littera *Chrestum* solent dicere."

3. *Tertullianus*, Apologeticus III: „Sed et cum perperam aut *Chrestianus* pronuntiatur a vobis (nam nec nominis certa est notitia apud vos)." Vezi și

creștin vine deci de la latina poporană, care era vorbită și in Dacia, incît avem aice o dovadă din cele mai clare despre existența cuvîntului, deci și a noțiunei in gura poporului daco-roman. Mai amintim că forma intreagă latinească, netocită ca in cuvîntul comun creștin, s'a păstrat in numele propriu al unui munte din Transilvania, *muntele Crestianilor* [4].

Alăturea cu cuvîntul creștin, avem acel de *păgîn*, care vine de la latinescul *paganus* = om de țară ; căci crestinismul, ca o teorie și o doctrină nouă, se incuibâ mai întăi in orașe, incît centrele luminate erau acuma creștine, cînd satele rămăsese tot idolatre. De aceea găsim bună oară o lege a lui Valentinian I din 368 care numește cultul vechiu : religio paganorum [5]. Înțelesul acestui cuvînt de necredincios, se vede in toate limbele romanice. Așa *ital.* pagano, *port.* pagão, *span.* pagano, *prov.* pagan, paquan, paian, *român* pagîn. Prin urmare in românește n'a putut veni de la slavonul pogan [6]. De la acesta avem cuvîntul *pogan*, in sensul de scîrbos, desgustător, iar nu păgîn, care este ca și in celelalte limbi surori, o rămășiță curat latină.

Terminul *biserică* vine de la latinul *basilica*, prin schimbări fonetice regulate a le limbei romîne. El nu vîne de la grecescul *Βασιλική*, de la care se trage insă cuvîntul latin din care derivă cel românesc, incît biserica se derivă nu direct din limba greacă, ci indirect prin mijlocirea celei latine, precum francezul *église* provine, nu din grecescul *ἐκκλησία*, ci din latinescul *ecclesia*, care bine înțeles se trage și aice din

---

Suetonius in Claudio XXV: Chrestiano, Chrestiani. — Aceste citate le am imprumutat din studiul d-lui *G. Chițu* „Cuvinte creștine in limba romînă" in Columna lui Traian pe 1882, p. 452 și 607, pe care l'am urmat in toate cuvintele acele ce conține și articolul D-sale, adaogînd și altele omise de D-sa.

4. Mai sus, p. 293, nota 4.
5. Cod. *Theodosianus* XVI, II, 18.
6. Cum susține *Cihac*, Dictionnaire, II, p. 237.

cuvîntul grecesc. Basilice la Romani se numea însă niște localuri, care slujiau pentru a impărți dreptatea in numele impăratului. Cînd creștinismul deveni religiune de stat in imperiul roman, și se invoi deci libertatea cultului lui, creștinii ne putîndu-se hotări să se inchine Dumnezeului lor in templele care adăpostise pe zeii și sacrificiile păgîne, transformară in localuri de inchinare basilicele romane, acăror nume rămase apoi alipit de templele creștinești. Isidor Hispalensis (sfîrșitul veacului al VI-le) stabilește astfel originea acestui cuvînt: «Basilice se numeau mai intăi locuințele regilor, de unde își au ele numele. Acuma însă de aceea se numește basilică templul dumnezeesc, pentru că acolo regelui tuturor, lui Dumnezeu, se oferă inchinarea și jertfele»[7]. Este curios că d'intre popoarele romanice afară de toate grupele de Romîni (*mac.-rom.* băsearică și *istr.* baseriche) numai Rumanșii din valea Engadinului îl mai posedă sub forma *baseilgia*. Precum acest cuvînt n'a putut veni Grisonilor din limba greceaseă, cu care aceștia nici odată n'au venit in atingere, astfel nu se trage el nici in românește din acea limbă, de oare ce limba romînă păstrează pretutindene pe *v* inițial grecesc: *văpsea* de la *Βάπτω*, *varvar* de la *Βάρβαρος*, *Vasilicale Vasile* de la *Βασιλικὰ*, *Βασιλεῦς*.

O parte din biserică, anume acea care se intinde intre altar și public se numește *tîmplă*, derivat din vechiul *templum* și anume de la pluralul *templa*, și arătînd că și cuvîntul Dumnezeu, cum Romînii transportase in creștinismu noțiunile și cuvintele păgînismului.

7. *Isidorus Hispalensis*, Originum sive Etymologicarum libri XX, Lib. XIV cap. IV, 11: „Basilicae prius vocabantur regum habitacula, unde et nomen habent. Nunc autem ideo divina templa ***Basilicae*** nominantur quia ibi regi omnium. Deo. cultus et sacrificia offeruntur."

Altar care există in toate limbile romanice, se derivă de asemene din latinul *altar*. Sub inriurirea slavonă, Romînii au dat naștere unei a doua formă a acestui cuvînt, *oltar*, in care *a* latin a fost prefăcut in *o*.

Cruce de la latinul crux.

Mormînt de la *monumentum*, intr'o inscripție *morimentum*, care dovedește astfel intr'un chip inviderat existența cuvîntului, chiar sub forma actuală, incă de pe timpul Romanilor.

Botez, care vine de la latinul *baptiso* și nu de la grecescul *Βαπτίζω*, pentru temeiurile arătate la cuvîntul biserică.

Un cuvînt, care de și astăzi nu are un înțeles religios, este dedus totuși din un termin religios, e acel de *martur*, derivat din elinul *μάρτηρος*; căci acei care atestau credința creștină, și ca o urmare erau chinuiți, erau numiți *μάρτηροι*[8]. Acest, cuvînt trebue să existe in limba romînă dinaintea lui Constantin cel Mare cînd incetară martirii creștini, și de aice se explică și pentru ce el nu mai are astăzi in românesce înțelesul de martir, care a fost inlocuit mai tîrziu prin cuvîntul slav de *mucenik*, introdus prin literatura bisericească slavonă, iar cuvîntul *martur* a rămas numai cu înțelesul de *témoin*.

Taina cea mai inaltă și cea mai veche a bisericei creștine, *cuminecarea* sau *impărtășenia*, este reprodusă in românește prin doue cuvinte, ambele de origine latină. Dacă insă cuvîntul *impărtășenie* putea fi format și mai tîrziu din cuvîntal latin de *parte*, incît presența lui nu poate hotări nimic asupra vechimei la Romîni a noțiunei la care se repoartă, nu este tot ast-

8. *Du Cange*, Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis s. v. „*μάρτηρες* dicti qui fidem christianam ejurare jussi omnia veritatis dicendae ac testificandae causa propetiebantur."

feliu cu celalalt termin de *cuminicare*, *cuminicătură*, care se derivă direct din latinescul *comunico-are* și nu din slavonul *comerkati*, căruia îi lipsește silaba caracteristica *ni*, pe care nu înțelegem cum ar fi introdus-o limba romînă, întocmai după tipul latin, dacă dînsa ar fi luat cuvîntul din graiul slavon. Din potrivă, Slavonii l'au împrumutat de la Romani, poate chiar de la Romîni, lepădînd silaba *ni* și scurtînd cuvîntul.

Lege în înțelesul de *religie* (acest de pe urmă este un neologismu necunoscut limbei noastre poporane), care se derivă de la latinul *lex-legis*, și fiind că ideia de lege dispăru curînd după năvălire, la Romînii cei ce perduse toate noțiunile vieței de stat, apoi acest cuvînt de *lege* s'ar fi perdut și el, dacă n'ar fi fost încă din timpul Romanilor alipit de noțiunea de religie, pe care Romînii păstrînd'o, ținură cu ea și cuvîntul de *lege*.

Legea scrisă numită *sînta scriptură* de la latinescul *Santa scriptura*, identic în mai multe limbi romanice.

Pacat, termin religios care însamnă tocmai călcarea legei, se derivă de la latinescul *peccatum*, și este întrebuințat în atîtea locuțiuni, precum *a-și trage păcatul*, *a paște păcatul pe cine-va*, *păcat de el*, *păcat!* încît fără îndoială este de origine veche în limba romînă.

Păreasime, adeca cele 40 de zile de post înaintea Paștilor, numite și în biserica latină *quadragesima*, și care conform fonologiei limbei romîne au schimbat pe *q* în *p*, ca în *patru* din *quattuor*, *poturniche* din *coturnix*.

Preut din latinul *presbyter*, împrumutat el însuși din grecescul *πρεσβύτερος*. Această derivațiune din latinește se adeverește dacă asămănăm celelalte dialecte romîne și limbele romanice: *mac-rom.* preftu, *istr.*

prevtu, *milanez* prevet, *neapolit.* prevete, *sicil.* previti, *sp.* prebitero, *catalan*, probere, *prov.* preveire, *albanez* prift [9].

Latin este și al doile cuvînt care insamnă pe servitorul bisericesc, *popa* de la latinul *popa* sacerdote insărcinat cu tăerea jertfelor. Fiind ca el mînca adesa ori din cărnurile tăete, apoi ca adiectiv are in latinește înțelesul de bine hrănit din cărnuri. De aice se explică epitetul de *popaventer* din Persius [10], care corăspunde așa de bine cu românescul *pîntece de popă*.

Paști, cuvînt intrebuințat numai in plural. Originea lui este evrească de la *pascha* și se află in grecește πάσχα și in latinește pascha. Dovadă insă că cuvîntul românesc se derivă din latinește, ca și francezul Pâques, este in faptul că in ambele limbi cuvîntul se află la plural, și Latinii numiau de obiceiu această serbătoare. *Pascharum dies* (Symmachus), pe cînd in grecește el este neutru și in numerul singurit, τὸ πάσχα; de asemene și in limbile slavice este pretutindene la singurit.

Secriu, de la latinescul *scrinium*, de unde vine și *scrin*. Este invederat că cuvîntul maghiar *sekreny* este imprumutat de la Romîni, și nu Romînii l'au luat de la Maghiari.

De asemine și cu cuvîntul *cimitir*, *țimitir* de unde prin metateză s'au făcut *țintirim*, care vine de la latinescul coemeterium. Cuvîntul maghiar *cintirim* care nu'și găsește etimologia sa in limbile turanice, este inviderat imprumutat el de la un popor romanic, adecă de la Romînii, cu care Ungurii veniră mai intăi in atingere, și nu in mod invers [11].

---

9. *Cihac*, dict. I, p. 216.
10. *Persius*, Satir. VI, 72.
11. Cum susține *Cihac*, dict. II, p. 535.

Drac, principiul reului, care vine de la *draco* latinesc, alăturea cu *diavol*, care pare a veni de la elenicul διάβολος, de oare ce au păstrat in românește pe *v*, pe cînd in celelalte limbi romanice care l'au moștenit din latina, intîlnim pe *b*, pe care și Romînii l'au păstrat in cuvintele care'l posedau in limba latină, precum biserică, botez. Astfel in *fr.* diable, *sp.* diablo, *port.* diabo, *prov.* diabol, numai in *italienește* după o dispoziție specială a acestei limbi de a schimba pe *b* in *v*, diavolo.

Serbătoare, a *serba* o zi sîntă, de la latinul *servare* sau *observare*.

Cîșlegi de la *caseum ligare*.

Duminică, care provine din latinescul *Dies dominicus* sau *dominica*, intrebuințat chiar de primii părinți ai bisericei creștine, precum de Tertulian. De asemene și toate celelalte nume a le zilelor septămînei, de și de origine păgînă: Luni=ziua Lunei, Marți=a lui Mart, Mercuri=a lui Mercur, Joi=a lui Joe, Vineri=a Venerei, Sîmbătă, de la evreescul Sabbath, sunt cu toate aceste introduse și la Romîni tot prin canalul religiei *creștine romane*, pentru care ele se și află cu numiri identice la celelalte popoare romanice, pe cînd la Germani și Slavoni ele se deosebesc.

Toate noțiunile deci principale a le religici creștine se află reproduse prin cuvinte latinești. Cele ce s'au adaos in urmă de biserica slavonă sau de cea grecească, nu au importanța acestor d'intăiu. Astfeliu de la Slavoni ne au rămas numele treptei superiore bisericești, *vlădica*; numele serbătorei nașterei lui Hristos, *crăciunul*; cîți-va termini pentru insemnarea diferitelor părți a le slujbei dumnezeești, precum *molitfă*, *utrenie*; cîte-va instrumente și obiecte intrebuințate in biserică, de o origine mai tîrzie, precum *cristelniță*, *clopot*, *strană*, *tămîe*; titlul dat fecioarei Maria de *precistă*; cîte-va numiri particulare pentru unele stări bi-

sericești: *stareț*, *schivnic*, *mucenic*; mai multe ornamente și haine bisericești: *nebederniță*, *naracliță*, *potcap* și cîte-va alte cuvinte, precum: *moaște*, *spovedanie*, *capiște* (templu păgîn in deosebire de biserică), *sobor*, *prohod*, *propoveduire*, *pristăvire*, *blagoslovenie*, *pogrebanie*, *pravoslavnic*, și *bogdaproste* [12].

Inriurirea grecească nouă, sub care, după cum vom videa, biserica romînă căzu de timpuriu, adause un mai bogat număr de noțiuni in limba romînă, toate insă de o insemnătate secundară, incît intăetatea rămîne tot elementului latin, ca elementul predomnitor al religiei creștine la Romîni.

Mai intăi *aghiasmă*, necunoscut in Transilvania unde se numește apă sfințită, și *evanghelie*; apoi o numeroasă serie de demnitari bisericești, necunoscuți timpurilor mai vechi: *patriarh*, *mitropolit*, *episcop* (biserica mai veche romînă nu cunoaște această deosebire; pentru ambii nu are decît terminul de *vlădică*, pentru care, și la introducerea noului termin, se da titlul de mitropolit și episcopilor inferiori lor in ierarhie), *egumen*, *arhimandrit*, *ecsarh*, *ierarh*, *iereu*, *ierodiacon*, *proestos*, *protoiereu*, *protopop*, *protosinghel*, *eclisiarh*, *catihet*, *arhondar*, *psalt*, *anagnost*, *călugăr*, *sahastru*, *schimă* (monacală). Cîte-va obiecte referitoare la ornamentica sau slujba bisericească precum: *aer*, *patrafir*, *comănac*, *mitră*, *metanie*, *catapiteazmă*, (care in vechime se numea *timplă*), *amvon*, *colivă*, *disc*, *mirul* adecă untdelemnul sfînt, de unde *mironosițele*. In-sfîrșit cîti-va termini cu deosebite ințelesuri, precum:

---

12. Aceste sunt aproape *toate* cuvintele introduse in timpde 800 de ani a predomnirei bisericei slavone la Romîni. Influența asupra limbei și a terminologiei creștine a fost deci foarte mică. De aceea nu înțelegem cum a putut susține *Miklosisch* (Altslavonische Formenlehre, 1874, p. XXV) și după el *Irecek* (Gesch. der Bulg., p. 225) că *terminologia creștină* a Romînilor și intrebuințarea pănă tîrziu a limbei slavone ca limbă bisericească, invoește incheierea că Romînii s'ar fi creștinizat destul de tîrziu.

mănăstire, *metoc*, *apostol*, *arhanghel*, *hirotonisire*, *litanie*, *octoih*, *panahidă*, *panaghie*, *pascalie*, *pentecostar*, *proschinitar*, *polileu*, *triod*, *satană* și *dimon* [13].

Baza fundamentală a religiei creștine la Romîni este deci imbracată in cuvinte latinești. De unde rezultă intr'un chip inviderat că Romînii au primit această religiune incă din perioada romană a existenței sale.

13. Aceștia sunt aproape toți terminii creștinești de origine grecească in limba romînă. De și numeroși au in deobște puțină importanță pentru ideile religioase. Religia creștină ar fi putut exista la Romîni și dacă ar fi lipsit ei cu toții.

Aflarea in limba Daco-Romînilor a unor cuvinte latine-creștine, a căutat să fie intrebuințată tot ca argument pentru sprijinirea teoriei părăsirei Daciei de coloniștii romani, pe timpul lui Aurelian, și de dovadă că limba romînă ce se vorbește astăzi la nordul Dunărei s'a format, la inceput, la sudul acestui fluviu. Sprijinitorii acestei păreri raționcază anume astfeliu asupra faptului.

Dacia traiană a incetat de a mai face parte din imperiul roman la anul 270, inainte ca Constantin cel Mare să fi inălțat religia creștină la rangul de religie a statului roman. Intru cît unele din cuvintele creștinești de origine latină nu s'au putut introduce in limba romînă decît inviderat după Constantin cel Mare, și pe acest timp Dacia traiană nu se mai ținea de imperiul roman, este inviderat că trebue ca poporația de mai tîrziu a acestei regiuni să fi locuit și după Constantin cel Mare in limitele imperiului roman, pentru a putea primi in limba ei asemene cuvinte. Cel mai caracteristic din ele este cuvîntul *biserică*. Am vĕzut anume că acest cuvînt fu aplicat de creștinii romani, la localurile ce slujiau mai inainte pentru darea dreptății, și care fură prefăcute de inchinătorii lui Hristos in case de rugăciune. Cînd se putu face aceasta? Nu rămîne nici o indoială, că numai după ce religia creștină deveni acea oficială a imperiului roman, și nu inainte, cînd era persecutată, prin urmare după anul 325, data suirei lui Constantin, și impreună cu el a religiei creștine,

pe tronul impărăției romane. Cum e cu putință, se intreabă protivnicii stăruinței Romînilor in Dacia traiană, ca Daco-Romanii, care nu mai făceau parte din imperiu de la 270, să aibă in limba lor un asemene cuvînt, « afară decît dacă vroim să punem in danț cele mai extravagante combinațiuni » [1].

Acest argument, atît de puternic in aparență, cade inaintea unei singure intimpinări foarte firești. De și Romînii din Dacia traiană nu mai făceau parte din imperiul roman, pe timpul cînd cuvîntul *biserică* a putut intra in limba lor, ei puteau primi inriuriri de peste Dunărea, și mai ales propaganda creștină putea pătrunde la dînșii, cu totul neatîrnat de imprejurarea dacă mai erau sau nu sub stăpînirea impărăției. Ne mirăm cum de protivnicii stăruinței Romînilor nu și-au dat samă de acest fapt atît de elementar, că pentru a suferi inriurirea unui element, nu este neapărat a fi supus lui.

Sunt insă oare care fapte din care se poate deduce cu siguranță că țările de la nordul Dunărei n'au fost cu totul subtrase chiar de la autoritatea imperiului roman, cel puțin in zestimpuri, și deci de la o inriurire chiar oficială a bisericei creștine de peste Dunărea.

Așa Tertulian, scriitor bisericesc din veacul al II-le după Hristos, deci din timpul cînd Dacia era incă sub stăpînirea Romanilor, enumerînd in cartea lui contra Iudeilor, popoarele acele in care ar fi pătruns pănă atunci religia creștină, pune intre ele și pe *Daci*,

1. Acest argument nou a fost adus de Dl *Tomaschek*, după neexplicabila D-sale conversiune la teoria lui Rösler, D-sa care la inceput era unul din protivnicii ei cei mai rostiți. Vezi Zur wallachischen Frage in Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien 1876, p. 312 și Zur Kunde der Haemus-Halbinsel, Wien, 1882, p. 51: „wenn mann nicht ein Hexentanz der abenteuerlichsten Combinationen aufführen will." Asupra trecerei D-lui Tomaschek din tabăra protivnicilor in acea a sprijinitorilor teoriei rösleriane, vezi a mea Teorie a lui Rösler, p. 15 și in ediția franceză, les Roumains au Moyen-Age, une énigme historique, Paris, 1885, p. 10.

și că el înțelege sub acest nume pe Dacii proprii, din provincia romană sau de afară din ea, se vede de pe aceea că el înșiră îndată după ei pe Sarmați [2].

Constantin cel Mare, pe care l'am aflat unind ămbele maluri a le Dunărei cu un pod de piatră, nu construise în zadar o așa de trainică legătură între impărăția lui și țările de la nordul Dunărei. Istoricii timpului chiar mărturisesc că Constantin ar fi întreprins această expediție pentru a «venera virtutea crucei» [3]. Ca o urmare a propagandei creștine făcute din inițiativa lui pe malul stîng al fluviului, o mare parte din Goți se întorsese la religia creștină, încît în conciliul de la Nikea, 325, găsim figurînd și un episcop al Gotiei *Teofil*, căruia urmează vestitul *Ulfilas* 350, traducătorul bibliei gotice. *Sfinții Sava* și *Nichita* apar apoi puțin după aceea ca martiri creștini la Goți, din care am văzut că cel întăi este ucis prin înecare în riul Buzeului, după anul 355 [4]. Este foarte firesc de admis că propaganda creștină a lui Constantin cel Mare se va fi întins și asupra foastei Dacii romane.

O a doua întreprindere făcută de un impărat constantinopolitan pentru a creștina nordul Dunărei, este aceea a lui Iustinian, care într'o novelă a lui, adresată lui Castelian, arhiepiscopul Primei Iustiniane, locului

---

2. Adversus Iudaeos, c 7: „ Iam Getulorum varietates et Maurorum multi fines et Hispanorum omnes termini et Galliarum diversae nationes et Britannorum innaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et ***Sarmatarum et Dacorum*** et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat."

3. *Theophanes*, Bonn, I, p. 40: „*Τούτῳ τῷ ἔτει* (318) *Κωνσταντῖνος ὁ μέγας κατὰ Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν καὶ Γότθων στρατεύσας νίκην ἤρατο κραταιὰν διά τῆς τοῦ τιμίου σταυροῦ δυνάμεως, καὶ τούτους ἐρημώσας εἰς ἐσχάτην αὐτούς κατήγαγε δουλείαν.*"

Cedrenus, Bonn, I, p. 517 repetează cuvintele lui Theophanes: „*διά τῆς τοῦ σταυροῦ δυνάμεως.*" Cf. și Chronicon pascale Olymp. 277, Ianuario et Iusto coss.; de la Hr. 328.

4. Mai sus, p. 302.

seu de naștere, așezat pe unde-va in Serbia actuală, îi spune «că astăzi avînd cu ajutorul lui Dumnezeu astfeliu de intinse marginile impărăției, incît ambele maluri a le Dunărei sunt ocupate cu cetățile noastre și atît Viminaciul cît și Recidua și Literata (Lederata) care (aceste doue din urmă) sunt din colo de Dunărea, sunt iarăși venite in stăpînirea noastră, am socotit de cuviință a strămuta prefectura, care era in Panonia in insuș patria noastră, Prima Iustiniana, fiind că Dacia mediteraneă (in care se află Prima Iustiniana) nu este indepărtată de Panonia secundă». Este evident că Iustinian pune această strămutare a prefecturei in Prima Iustiniana, in legătură cu lățirea stăpînirei sale peste Dunărea, care va fi fost intrebuințată mai ales spre intinderea credinței, căreia era un așa de ferbinte inclinător. De aceea tot el ridică la rangul de mitropolit pe episcopul din patria lui, Prima Iustiniana, punînd sub eparhia lui provinciile Dacia mediteraneă, Dacia ripensă, Mysia secundă, Dardania, Praevalitana, Macedonia secundă și parte chiar din Panonia secundă [5].

Dar chiar dacă aceste relațiuni, in ori ce caz trecătoare, nu ar fi indestulătoare pentru a explica prezența creștinismului latin la Romînii din Dacia traiană, vom găsi in legăturile in care aceștia au stat, incă mult timp după deslipirea Daciei de impărăție, cu elementul roman din peninsula Balcanului, o explicare, prisoselnică chiar, a prezenței creștinismului in Dacia, in forma in care'l aflăm.

Pentru a face această dovadă, trebue mai intăi să cercetăm care era starea și intinderea elementului ro-

5. Novella XI: „Quum igitur in praesenti Deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut *utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentetur et tam Viminacium quam Recidua et Literata, quae trans Danubium sunt*, nostrae iterum ditioni subiectae sint, necessarium duximus, etc."

man in peninsula Balcanului și ce efect au produs asupra lui năvălirile barbare.

Istoricul bizantin Priscus, în călătoria făcută la Atila pe la anul 450, se miră mult cînd întîlnește un om ce'l salută și-i vorbește grecește, la curtea regelui Hunilor, căci zice el despre Huni că: «fiind o amestecătură de diferite popoare, vorbesc cu preferință, pe lîngă limba lor barbară, sau limba Hunilor, sau a Goților sau chiar acea a Ausonilor (latină), aceasta din urmă cunoscută fiind de către acei ce vin în atingere cu Romanii» [6]. De care alți Romani poate fi vorba aici decît de acei de pe malurile Dunărei, vecini cu impărăția lui Atila?

Și într'adevăr, dacă cercetăm starea provinciei Moesia sub Romani, găsim că dînsa de la cucerirea ei sub August, se umplu se pe încetul cu colonii și element roman. Se întîlnesc în ea o sumă de nume romane de cetăți, care au dispărut mai toate, ca și acele din Dacia traiană, în timpul furiilor năvălirei. Astfel erau *Singidunum* (Belgrad), cvartirul legiunei a IV-a Flavia felix, *Tricornium* sau *Tricornia castra*, *Mons aureus*, *Margum*, cetate întărită pe malul Dunărei, deci locul de staționare al unei garnizoane romane, *Viminacium* (Custolatz), oraș însemnat, legat cu Constantinopole prin o cale romană ce trecea pe la Naissos, așezat tot lîngă Dunărea și cvartirul legiunei a VII-a Claudia, *Bononia* (Widin), loc întărit din nou de Justinian, prin urmare prevăzut cu o garnizoană, *Ratiaria* mare oraș lîngă Dunărea, locul de stațiune a legiunei a XIII-a gemină și a unei flotile de pe Dunărea, (astăzi Arzer-Palanka). Aceste toate pe marginea Dunărei. In lăuntrul țărei încă se întîlnesc orașe cu nume roman, prin urmare locuite de

6. *Priscus*, Bonn, p. 190. Comp. mai sus p. 325.

coloniști: *Municipium*, *Horreum - Margi*, *Praesidium-Pompei*, *Medianum*. Pe lîngă aceasta marele oraș *Naissos*, patria lui Constantin cel mare și locul seu favorit de petrecere, deci poporat de Romani. Distrus fiind de Atila, este rezidit și intărit de Justinian.

Moesia inferioară, așezată mai jos pe cursul Dunărei, nu era mai puțin bogată in așezări romane decît cea superioară. Mai intăi găsim lîngă fluviu: *Regianum*, *Augusta*, *Variana*, *Oescus*, cvartirul pentru cît va timp a legiunei a V-a macedonice, de asemene intărit de Justinian, *Nicopolis* zidit de Traian in amintirea cucerirei Daciei și deci impoporată cu coloniști romani, care păstrează pănă astăzi vechiul seu nume, *Novae*, *Sexanta*, *Prista*, *Tigrae*, *Transmarisca*, *Durostorum* (Silistria), cvartirul legiunei a XI-a, *Troesmis* (Iglita), unde s'a găsit rămășițile unui lagăr roman și multe inscripții, *Noviodunum* (lîngă Isaccea) cvartirul legiunei a II-a Herculea, sau după alte izvoare a legiunei I-a Iovia, intărit din nou de Justinian. Pe lîngă aceste orașe de origine și poporație latină, se intîlnesc și cîte-va de origine grecească, precum mai multe colonii pe țărmurile mărei, iar mai in lăuntru, pe coastă, Nicopoli de lîngă Hemus și Marcianopole.

Fără indoială că toate aceste orașe, care prin numele lor arată că erau colonii romane, sau prin aceea că erau stațiuni de legiuni, trebuiau să numere multă poporație romană, dovedesc că elementul latin era indestul de bogat reprezentat in vechea Moesie, care era o provincie romanizată.

Alăturea cu provincia Moesia și in continuitate cu dînsa găsim și provincia Dalmația, pe țărmurile mărei Adriatice, pe deplin romanizată, mai ales in partea nordică, pe unde se atingea cu Panonia inferioară, pe malurile riurilor Drava și Sava, incît se vede că intregul curs al Dunărei, din sus de Porțile de fer

și pănă aproape de vărsarea ei în marea era plin de cetăți și de poporație romană [7].

Constantin Porfirogenitul spune că toată partea nordvestică a peninsulei balcanice, de la sudul Dalmației, spre apus pănă în Istria și spre răsărit pănă la marea, era înainte de venirea Slavilor, adecă pe la începutul veacului al VII-le, înpoporată cu Romani. El adaugă că această poporație, acărcia origine o atribue el greșit numai unei colonizări făcute de Dioclețian, se numea încă pe timpul seu Ῥωμάνοι [8], în care cuvînt el îi dă o numire deosebită de aceea pe care o purtau în de obiceiu Romanii, în scriitorii bizantini, anume Ῥωμαῖοι.

Credem că împăratul scriitor reproduce prin acest cuvînt chiar numele actual de *Romîni*, care poate pe atunci încă nu întuneease sunetul vocalei *a* în *î*. Prin laturea apusană a acestei regiuni, prin Istria, se atingea lumea romană orientală cu acea occidentală, și această atingere teritorială este neapărată, pentru a explica analogiile surprinzetoare ce există între limba romînă și surorile ei latine apusene [9].

Nu numai aceste provincii mărginașe erau romanizate, ci încă și centrul peninsulei, pe unde se întindea Tracia. Astfeliu Procopiu, scriitor din veacul VI-le dă numele mai multor localități din Tracia, care au toate un caracter latin, aproape chiar românesc : Βέρσανα (Bărsana), Κοβέγκιλες (Cobencile), Λουρβουλίη (Turbure), Λαβούτζα (Lăbuța), Τρεδετιτιλίους (Trei zeci de tei), Σκεπτεχάσας (Șepte case), Ἀργεντάρες (Argintari), Λουποφάντανα (Lupu-fîntîna), Στένες (Stîna). Τζερτοενούτσας (Țerțănuța), Στρόγγες (Strunga),

7. *Jung*, die romanischen Landschaften des römischen Reichs, Innsbruck 1881. p. 366 și urm.
8. Const. Porphyr., II p. 125. 126 și 141.
9. *Gaston Paris* in Romania, 1872. p. 11.

Σκάρες (Scara), *Κλεισοῦρα* (Clisura, clausura), *Ἀρῖνα* (Arina), *Γεμελλομοῦντε* (Gemelo-munte), *Ἀλτίνα* (Altina), *Δουσμάνες* (Dușmanii), *Μαβροβάλλε* (Mavro-vale), *Οὐλμετῶν* (Ulmăt), *Λούτσολο* (Luțul), *Πρεσίδια* (presidiu), poate acelaș cu Praesidium-Pompei de mai sus [10].

Observăm în aceste numiri cîte-va forme care arată că prin veacul al VI-le limba romanică răsăriteană începuse a se forma și a se deosebi de celelalte limbi romanice, după cum se vede aceasta din prefacerea lui *o* în *u* în cuvîntul *munte* și postpunerea articolului în Luț*ul* și Cobenci*le*. Tot pe atunci ne spun alți autori bizantini, ca generalii Martinus și Comentiolus, voind să lovească pe Avari în Tracia lîngă Balcani, în anul 579, fură impedicați prin o spaimă năprasnică care apucă pe armata lor. Căzînd o sarcină de pe spetele unui catîr, un soldat strigă către stăpînul animalului: «torna, torna fratre», și oastea luînd această chemare drept un strigăt de alarmă, o rupse de fugă. Aceste cuvinte observă Teofanes, ar fi fost rostite, în limba patriei [11]; așa dar era limba care se vorbea obicinuit în apropierea Balcanilor. Apoi dacă în lăuntrul Moesiei se vorbea limba latină ca limbă comună, cu cît mai mult trebuia să se facă aceasta în orașele Dunărei, pe care le-am găsit înpoporate cu un puternic element roman.

Din cele spuse rezultă că partea nordică, cea apusană și mare parte chiar din centrul peninsulei balcanice erau acoperite de un strat compact de element roman. Numai partea răsăriteană, pe lîngă marea Neagră și cea sudică, pe țărmurile mării E-

10. *Procopius* de Aedificiis, Bonn. p. 268 – 308. Comp. *A. Densusanu*, Istoria limbei și literaturei romîne. Iași 1885 p. 45.

11. *Theophanes*, Bonn. I. p. 397; „ἑταῖρος τοῦ δεσπότου τοῦ ζώου προσφωνεῖ τὸν φόρτον ἀνορθώσας τῇ πατρώᾳ φωνῇ: τόρνα, τόρνα, φράτρες.“ *Theophylact.* Bonn, I. p. 99, dă strigătul prin cuvîntul, ῥετόρνα.

gee erau impoporate cu element grecesc, din care pricină în aceste părți acel roman nu putuse pătrunde. În partea română a peninsulei Balcanului, elementul domnitor era atît de puternic, încît mai mulți împărați ce se sue pe tronul Romei, erau originari din aceste provincii. Astfeliu Maximian era din Sirmium, Claudius și Aurelian din Moesia, Dioclețian din Dalmația, Constantin și fiul seu Constantin cel Mare din Naissus, în fine chiar Leon I, Justin I și Justinian sunt tot din aceste părți, și anume Justinian din o familie slavonă romanizată, din orașul Prima Justiniana, așezat undeva în Serbia de astăzi.

Lățirea împărăției romane peste părțile răsăritene a le Europei, avuse de efect de a romaniza, aproape deplin toate regiunile ce se învecinează cu Dunărea, și anume pe de o parte Dacia traiană, pe de alta țările ce se întindeau la sudul ei, de lîngă marea Adriatică pănă în marea Neagră și în lat din crestetele Carpaților pănă în inima Balcanilor. Această întinsă regiune forma ca o pînză deasă de element roman, care cuprindea tocmai acele țări, în parte, în care resună astăzi dialectele limbei românești: acel dacoromîn, acel macedono-romîn în acel istro-romîn[12], încît astfeliu regăsim în această continuitate teritorială a elementului roman, în părțile unde se vorbește astăzi limba romînă, originea comună a acelor trei dialecte. Dacă ele samănă mai mult între ele, de cum samănă toate trei cu limbile surori latine din apusul Europei, această potrivire a lor mai intimă provine din împrejurarea, că elementul roman oriental a stat mai mult timp în legătură într'un singur tot, de cum a păstrat el a-

12. Este cunoscut că acest din urmă este vorbit astăzi numai de o mică insulă de Romîni din peninsula *Istria*. Această insulă, nu știm prin ce minune a scăpat de a fi slavizată, precum a fost poporația romană a Dalmației.

tingerea cu elementul roman occidental. Pe cînd Occidentul a fost despărțit de Orient de pe la 406, (epoca adevărată a dispariținnei imperiului roman de apus, cînd Galia, Spania și Africa intră in stăpînirea barbarilor, iar Italia este copleșită și inundată de ei), stărămarea unității Latinilor orientali se face mai tîrziu, cu aproape 300 de ani, de la năvălirea bulgară inainte, 678. Vom vedea că in tot acest răstimp Romînii din munții Carpați au stat in legătură cu elementul roman de la sudul Dunărei din Moesia, primind de la el nu numai inriurirea creștină, dar incă și făurind impreună cu el acele forme, in multe puncte atît de asemănătoare, a le graiului comun celor trei grupe a le Latinilor orientali: Romînii din Dacia traiană, acei din Macedonia și acei din Istria.

Se cercetăm deci ce inriurire au avut asupra elementului roman, astfeliu precum l'am constatat că exista in peninsula balcanică, năvălirile barbare.

Năvălirile barbarilor de la sudul Dunărei se indeplinesc in condițiuni deosebite, după popoarele ce se cobor aice din părțile de la nordul fluviului. Incă de la primele strămutări a le Goților, mai mult incă la venirea Hunilor și mai ales la acea a Avarilor, popoarele slave pe de o parte urcase, precum am vĕzut, munții in Dacia, unde se amestecară cu Romînii cei refugiți in ei, pe de alta trecuse fluviul și se așezase in provinciile imperiului de răsărit, alăturea cu elementul roman. Cu toate că și Slavii erau barbari și se vor fi dedat fără indoială la scene de sîlnicie, ei nu par totuși a fi inspirat acea ingrozire fără saman ce cuprindea pe toate popoarele, atît romane cît și barbare, la venirea oardelor de neam mongol, precum erau Hunii, Avarii și Bulgarii.

De aceea cu toată copleșirea tot mai deplină a Moesiei de cătră Slavoni, elementul roman nu pare a fi

părăsit provincia, cel puțin nu în massă, precum vom vedea că o face înaintea năvălirei bulgare. Astfel am arătat mai sus că Goții, cînd se coborîră la 375 peste Dunărea unde se și așezară vremelnic, dădură aice peste Slavoni cărora le întipăriră oare-care urme de gotisme în limba lor, primind și de la ei în schimb elemente slavice. De asemene cînd Hunii devastară Moesia și anume regiunea Naisului, se aflau în apropierea acestui oraș niște sate, care toate după probabilitățile erau locuite tot de o poporație slavă. Nu mai puțin cînd Bulgarii se așază în Moesia orientală, ei o găsesc atît de plină de Slavoni încît își pierd în curînd nationalitatea în sinul elementului în care ei se așezase. Slavii deci se coborîse în peninsula Balcanului încă de prin veacul al IV-le, și cu toate aceste în decursul acestuia și a celui următor, mai întîlnim elementul roman încă puternic și numeros în orașele Dunărei. Așa în decursul veacului al IV-le aflăm pe mai mulți episcopi în acele orașe precum pe Auxentius în Durostorum, Palladius în Ratiaria (Arzer-Palanka, lîngă Vidin), și Ursatius în Singidunum (Belgrad) care scriau și predicau în latinește[13]. Episcopii orașelor Moesiei nici nu știeau măcar grecește, de care ce la un sinod ținut în Moesia inferioară, pe timpul împăratului Leon cel Mare (457-474) și la care luară parte următorii episcopi: Marcian din Abinta (?) Petru din Nove (lîngă Columbaci, în Serbia) Marcel din Nicopoli, Marcian din Appia (?) și Manofil din Durostorum, aceștia necunoscînd decît limba latină și nu pe cea greacă, se slujiau în relațiile lor cu Constantinopole de un translator[14]. Așa dar Romînii nu părăsise orașele Dunărene în urma năvălirei sclavine.

13. Vezi citatele în *Iung*, die rom. Landschaften des röm. Reichs, p. 374.
14. *Le Quien* în Oriens christianum, XI. p. 1217.

Față însă cu acea bulgară ei nu mai putură ținea piept, ci se retraseră din toată Moesia precum și din orașele înșirate pe malul Dunărei, (cu toate că aceste fiind cetăți întărite putuse opune năvălirei o impotrivire mult mai mare decît orașele deschise ale Daciei lui Traian), și o rupseră de fugă in cotro putură; cei bogați mai indepărtare, cei săraci in munții ce se invecinau cu țara lor, și anume cea mai mare parte spre sud, către munții Balcanului, Pindului, ai Tesaliei, Epirului, ajungînd unii din ei pănă in muntele Athos, și chiar in Elada și in Poloponez. Parte din ei insă vor fi trecut Dunărea, pe unde dînsa este restrînsă intre cele doue lanțuri de munți ce par a-și da mîna peste valurile ei, incepînd de la Turnu-Severinului in sus, și vor fi căutat scăpare in șirurile Carpaților, alăturea cu frații lor din Dacia traiană, incepînd din acele a le Olteniei, care tot deauna au adăpostit o numeroasă poporație romană.

Despre fuga elementului roman din Moesia către sud avem mai multe arătări conținute in deosebite isvoare, toate insă concordante. Astfeliu Novela a XI-a a impăratului Justinian arată că pe timpul lui Atila, prefectul din cetatea Firmus (Sirmiu) din Iliric fugi in Tesalonia din pricina devăstărei Iliricului de Huni [15], și fără indoială că dacă prefectul fugise, tot așa făcuse și o sumă de locuitori.

Viața sfîntului Dimitrie, scrisă pe la inceputul veacului al IX-le, arată cum o mulțime de oameni fug din Panonia și Moesia, țări numite de autorul acestei

15. Nov. XI: „Quum enim in antiquis temporibus Firmi (adecă a Sirmiului) praefectura fuerit constituta, ibique omne fuerit Illirici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis; postea autem *attilanis temporibus eiusdem locis devastatis, Apennius praefectus praetorio de Termitana civitate in Thessalonicam profugus venerat.*“

vieți Dacia și Dardania, înaintea năvălirei bulgare, căutînd adăpostire tot în Tesalonic [16].

Apoi viața celor 15 martiri din Tiberiopole spune că Bulgarii așezîndu-se în dreapta Dunărei, aduseră o strămutare a poporațiunei din spre miază noapte în spre miază zi ; iar alții fură aduși din sud către nord [17]. Tot aice se cuvine și un loc conținut într'un manuscript din muntele Athos și anume din notițele istorice a mănăstirei Costamunitu, care spune că «pe timpul împăraților iconomahi, (726-780), popoarele de pe lîngă locurile dunărene, avînd un timp de anarhie, pentru că împăratul Romanilor avea luptă pentru sfintele icoane cu necredincioșii, atunci așa numiții Richini (un trib slav) și mai ales *Vlachorichinii* și Sagudații, eșind din Bulgaria și coborîndu-se încetul cu încetul către deosebite locuri, au venit și în Macedonia, și la sfîrșit au ajuns în Sfîntul Munte cu toate femeile și copii lor, nefiind nimine care să-i împedice sau să-i războiască». Această notiță importantă prin aceea că arată coborîrea poporației romanice alăturea cu de acea slavă de la nordul peninsulei, și anume din Moesia cea ocupată de Bulgari către sud, trebue îndreptată în privința datei, care este coborîtă prea jos, și trebue pusă pe timpul chiar al intrărei Bulgarilor în Moesia, dinaintea căreia fug nu numai Romanii, dar chiar și popoare slavone. Sagu-

16. ***Migne***, Patrologia, cursus complectus, series graeca, T. 116, col. 1338: „Quod omnes circa illam civitates ac provinciae habitatoribus vacuae essent effectae, haec autem (adecă Tesalonicul) sola ut dictum est, superesset, omnesque ***a Danubiis partibus*** Pannoniaque et Dacia et Dardania reliquisque et provinciis et urbibus, transfugas reciperet atque in sinu suo foveret.“ Mai jos despre locuitorii Naisului și Sardicei adauge: „alii autem ex eis qui e Naissos et Sardica erant, veluti illorum muros oppugnandi artis experientiam nacti cum lamentis dixerunt. unde fugientes vobiscum (adecă cu locuitorii Tesalonicului) ut pereamus huc venimus“

17. Theophylacti Bulgariae Arhiepiscopi historia martyrii XV martyrum ***Migne***, op. cit. T. 126 col. 189.

dații anume se intîlnesc în Macedonia încă din anul 675 și în 678 se pomenește tot acolo un rigă al Rebiniilor [18].

O a patra mărturie tot atîta de hotărîtoare este aceea conținută în «strategiile» despotului bizantin *Kekavmenos*, din a doua jumătate a veacului al XI-le. Acest strategist bizantin dă în scrierea lui pe lîngă mai multe principii privitoare la arta militară și oare care notiți istorice, între care acele ce ne interesază sunt cuprinse în capitulele 173-188, unde vorbește și de Valachii imperiului bizantin, pe care îi ocărește și îi defaimă cu o mare ură, de oare ce pățise după cît se vede multe de la ei, pe cînd trăia în mijlocul lor. El are chiar un capitul special intitulat «despre necredința Vlahilor» (186) în care tocmai se află importanta notiță pe care vroim s'o analizăm aice: «Nici o dată neamul Vlachilor n'a păzit credința către nimene, nici măcar către cei mai vechi împărați romani. Bătuți de împăratul Traian și cu totul striviți, ei fură supuși, și regelui lor Decebalus tăindu-i-se capul, îl puseră în țapă în mijlocul cetății Romanilor. *Acești (Vlachi) sunt însă așa numiții Daci și Bessi. Ei locuiau mai întăi lîngă fluviile Dunărei și a Savei unde locuesc acuma Sîrbii, în locuri tari și greu de străbătut. Răzămați pe ele, ei fățăriau iubire și devotament către împărații cei mai vechi și eșind din țările lor, pustiau provinciile romane: deci supărîndu-se Romanii pe ei îi băturâ; iar ei eșind din locurile lor, s'au împrăștiat în tot Epirul și Macedonia, cei mai mulți din ei așezîndu-se în Elada*» [19].

---

18. *Tomaschek*, zur Kunde der Haemus-Halbinsel, Wien, 1882 p 43 unde se află reprodus și locul din manuscriptul muntelui Athos, după *Uspenski*, Vostok Christianskii, Kiev, 1877, Istorija Athona, III, p. 311.

19. *Vassilijewski*, Sowiety raskazy wizantiiskago bojarina XI wieka. St.-Petersburg. 1881 p. 106-107. „*Οὗτοι (οἱ Βλάχοι) γὰρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκαι καὶ Βέσσοι· ὤκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ*

Să cercăm a pătrunde adevăratul înțeles al incurcăturei ce o spune aice strategul bizantin. Mai intăi el are in vedere Vlachii ce-l incunjura, care locuiau pe timpul lui in Macedonia, Epir și Elada, și după științele sale, culese după cum se vede, atît din istoria veche, (Dio Cassius), cît și din tradiția vie incă pe timpul lui, el caută să-și dee samă despre originea lor. Un lucru este constant că el le atribue o patrie lîngă Dunărea, de unde s'ar fi coborit cătră locurile ce le ținea pe timpul seu. Aceste doue păreri a le lui Kekavmenos reesă intr'un mod neindoelnic. Incurcătura incepe numai acolo unde Kekavmenos părăsește tărîmul faptelor constatate de el sau relatate lui și caută să găsască o *cauză* acestei emigrări a Valahilor de la nord cătră sud, și unde el amestecă știrile culese și aice dintr'o tradițiune ce poate nu mai era așa de lămurită, cu cetirile sale despre răsboaiele lui Traian in Dacia. El cunoscuse din Dio luptele marelui impărat cu cerbicosul rege al Dacilor și știea că lupta se sfirșise in defavorul acestuia. De aice pănă la ideia de a atribui acestei lupte năvălirea Vlahilor, alungați din țara lor, nu era decît un pas, pe care Kekavmenos, îl făcu, respingînd tradițiunea ce i va fi spus poate adevărata cauză a emigrațiunilor valahe, sau indeplinindu-o in cazul cînd ea ar fi tăcut in privința explicărei istorice a faptului năvălirei. Din amestecul insă a tradițiunei, care fără indoială arătase lui Kekavmenos de unde venise poporul Vlahilor, anume din Bulgaria și Serbia actuală, cu studiele

---

καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμοῦ Σάβαν καλοῦμεν, ἔνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὀχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τούτοις θαῤῥοῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δουλωσιν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὀχυρωμάτων ἐλήϊζοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐτῶν ὡς εἴρηται διέφθειραν αὐτούς. Οἱ καὶ ἐξελθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ᾤκησαν τὴν Ἑλλάδα."

sale istorice, se născu confuzia dată de el, că Dacii ar fi locuit cînd-va in Serbia de astăzi și că din acele locuri, fiind alungați de Traian se coborîră către țările grecești. Tot din această confuzie vine și amestecul ce'l face Kekavmenos intre Daci și Vlahi. El nu știe nimica despre colonizarea Daciei, nici despre deosebirea ce ar trebui făcută intre Dacii vechi și Vlahii noi, popor de viță romanică. Ba el știind probabil că Vlahii din țările incunjurătoare fusese mai inainte numiți Bessi, popor trac ce se romanizase, mai adaugă pe lîngă amestecul de Daci cu Vlahi, și acel al lor cu Bessii, incît scrie astfel enigmatica lui frasă că *Vlahii sunt Dacii și Bessii.*

Importantă este in spusele lui imprejurarea că el știe că Vlahii sunt Dacii răsboiți de impăratul Traian, ceea ce ne arată că pe timpul seu existau Daci sau Vlahi in Dacia traiană, nu mai puțin insă arătarea lui că Vlahii ar fi venit din locurile de pe lîngă malurile Dunărei spre a impopora părțile grecești. Aceste doue serii de fapte trebue despărțite in narațiunea lui Kekavmenos, care le-au introlocat numai fiind că, de meseric militar, nu'l prea tăia capul in a le istorici. Lăsînd la o parte puntul intăi care vine in sprijinul continuității Romînilor în Dacia traiană, și oprindu-ne numai la cel de al doile, constătăm și la el *existența unei tradițiuni care strămuta in nordul peninsulei, lîngă Dunărea, patria cea veche a Romînilor din peninsula Balcanului, de unde s'ar fi coborit către sud* [20].

Aceste izvoare deosebite conțin deci, bine analizate și drept înțeles, e o mărturie netăgăduită despre co-

20. Nu trebue să ne pună în mirare aserțiunea d-lui *Tomaschek* că locul din Kekavmenos ar conține cea intăi (și singura) dovadă directă a strămutărei elementului roman din Moesia in Dacia traiană, cînd strategul grec spune *tocmai contrarul*, Zur Kunde der Hemus Halbinsel, p. 83.

borirea locuitorilor romani din părțile Moesiei către sudul peninsulei balcanice.

Cît despre o contra emigrare a elementului roman din Moesia către părțile din coace de Dunărea, ne a rămas amintiri mai puține in izvoarele timpului, una din ele imbrăcată in haina mitică a legendelor care insoțesc viețile sfinților. Anume tot viața sfîntului Dimitrie spune că Slovenii și Avarii, după ce devastară toată peninsula Balcanului, pănă aproape de zidurile Constantinopolei, «*duseră toată poporația de aice spre partea acea a fluviului Dunărea care este așezată către Panonia și care provincie avuse cîndva de capitală orașul Sirmium.*» Că această parte a Panoniei venia la nordul fluviului, de și avea de capitală un oraș așezat la sudul lui, se vede de pe aceea că viața sfîntului Dimitrie, cînd povestește mai tărziu reintoarcerea acestor poporații luate de Avari inapoi in patria lor, spune că ar ti *trecut Dunărea.* Despre acest popor strămutat mai intăi la nordul Dunărei, apoi intors indărăpt la sudul ei, viața sfîntului mărturisește că era *de origine romană cu femei și copii*[21].

Amintim că tot așa făcuse și Crum cînd, după luarea Adrianopolei, strămutase un mare număr de familii in Bulgaria de la nordul Dunărei. Și aice avem arătarea unei strămutări de la sud către nord. Apoi locul din viața celor 15 martiri din Tibercopole raportat mai sus[22] spune că așezarea Bulgarilor in dreapta Dunărei, aduse o strămutare a poporației dinspre meazănoapte inspre meazăzi, *iar alții fură aduși din meazăzi către meazănoapte.*

Se vede deci ce efect aveau năvălirile barbare. Ele

---

21. *Migne* Patrologia T. 116, col. 1362, in textul original: „*τῶν πάντα Ῥωμαίων.*" col. 1365: *πλεῖστον λοιπὸν οἱ ἐκ τῶν Ῥωμαίων ὄντες, μετὰ γυναικῶν καὶ τεκνῶν.*

22. Mai sus p. 439.

strămutau poporația așezată a Romanilor in toate direcțiunile, cînd de la nord la sud, cînd in sens invers. In valmașagul și neregula stărei produse prin revărsarea barbarilor asupra impărăției romane, mișcările și strămutările părței până atunci statornice a poporației urma capriciurile bîntuitorilor, și aceeași strămutare neregulară cînd spre sud, cînd spre nord, provocată direct de popoarele barbare, se va fi urmat și de la sine de elementul roman, spăriet și gonit din toate părțile, de furia năvălitorilor.

Este firesc lucru ca preoții mai ales, din sudul Dunărei, să fi căutat mai curînd adăpost in munții Carpați, unde puteau să aibă o poziție mult mai bună ca propoveduitori ai religiei creștine intre popoare ce atunci se intorceau la această credință, de cît să fi căutat scăpare alăturea cu compatrioții lor, creștini de mult, in părțile sudice a le peninsulei.

Din analiza de până aice rezultă insă că Romînii din stînga Dunărei au stat in legături cu frații lor din Moesia incă timp indelungat după părăsirea Daciei, in care epocă acei de la nord, primiră de la acei de la sud inriurirea religioasă creștină, și in deobște prin atingerea intre ei, se păstră in graiul tuturor o unitate indestul de statornică. Năvălirea Bulgarilor imprăștiind cu totul elementul roman din Moesia, parte cătră sudul peninsulei Balcanului, parte cătră nord in munții Daciei traiane, intreaga lățime a văei Dunărei din Carpați până in Balcani se interpuse intre cele doue trunchiuri a le Latinilor răsăriteni, mai perzîndu-se o insulă din ei, și pe coastele mărei Adriatice. De atunci atingerea intre aceste trei mădulare răschirate a unui aceluiași tot nu se mai putu efectua. Ele se desvoltară fie-care deosebit și dădură naștere, in limbile ce le vorbeau, la trei graiuri, care se diferențară indestul pe baza lor comună, pentru a

alcătui trei dialecte deosebite a le limbei românești [23].

Astfeliu se explică pe de o parte cum se face de Romînii de la nordul Dunărei, posedă creștinismul lor vechiu in o formă pe care o putea avea numai după Constantin cel Mare, pe de alta se dă cheea asemănărei mai mari intre cele trei dialecte a le graiului latin oriental, decît al acestuia cu limbile romanice apusene. Tot cu acest prilej însă am putut lămuri și despărțirea teritorială a grupurilor de Romîni ce vorbesc acele trei dialecte.

23 Că diferențarea dialectelor daco și macedo-romîn a trebuit să se facă încă din epoca romană, se vede de pe aceea că ambele limbi reproduc aceleași noțiuni tot ***cu cuvinte latinești, însă deosebite.*** Bună oară:

DACO-ROM.	DE LA LATINUL.	MACEDO-ROM.	DE LA LATINUL.
lună	luna	mesu	mensis
doue-zeci	duo decem	gingiți	viginti
cugeta	cogito	mintuesc	mens
trimite	transmitto	petrec	pertrajicio
cere	quaerere	demandare	de mandare
sărută	salutare	basia	basiare
frigări	frigus	hievră	febra

Imprejurarea că intre cele trei dialecte românești este o asemănare atît de pronunțată, nu trebue să ne pună in mirare, intru cît ele au pastrat unitatea lor in sinul lumei romane, pănă la veacul al VII. Mai surprinzătoare pot părea unele asemănări intre limba romînă cu surorile ei apusene, cu toate că despărțirea lor din viața comună a imperiului roman este mai veche cu vr'o 300 ani. Vezi o enumerare a unor asemănări aproape neexplicabile intre limba italiană și vechea franceză cu romînă in a mea Teorie a lui Rösler, p. 217, Les Roumains au Moyen-âge, p. 169.

Romînii avură deci înainte de a cădea sub Bulgari o formă religioasă națională, creștinismul latin. De cum intrară sub stăpînirea bulgărească, aceștia le impuseră ritul lor și goniră din biserica lor pe acel latin.

Încă înainte de întoarcerea oare cum oficială a Bulgarilor la creștinismu, poporul slavon ce era sub el. apucase a trece în număr îndestul de însemnat la religia lui Hristos. Astfel este cunoscut că în armatele bizantine se aflau încă de timpuriu ofițeri și soldați slavi, care mai mult decît sigur nu vor fi rămas păgîni în o încunjurime creștină. Astfel întîlnim încă de pe la sfîrșitul veacului al V-le, și înainte chiar, nume de comandanți bizantini ca Onogost, Ostrui, Dobrogost, Vserd, Svarun. Nu numai atît, dar chiar împărați bizantini se recrutează între Slavoni, precum era Iustin, acărui soție purta numele slav de Liubniki. Mama lui Justinian și sora lui Iustin se numia Viljenica și tatăl acestuia Istok. Iustinian el însuși purta numele de Upravda, ce însemnă dreptate, de unde prin latinizare se făcu Iustinian. În veacul al VII-le, de la 666-680, un slav Nikita stă pe scaunul patriarcal din Constantinopole. În 691 sinodul de la Trul oprește la creștinii peninsulei elenice serbătorile păgîne, precum Kolindele și Rusaliile. Aceste de pe urmă fiind niște serbători a le Slavilor, este evident că popoarele creștine, de care este vorba în hotărîrile sinodului, erau Slavi întorși de curînd la creștinism. Cedren spune chiar că Critagon (Mortagon sau Omortag), urmașul lui Crum, văzînd că gintea bulgară se

intorcea pe nesimțite la creștinismu, persecuta cumplit pe închinătorii noucĭ religiuni [1].

Slavii deci din peninsula balcanică, in care se cuprindeau și Slavii Bulgari, incepuse a se intoarce la creștinismu, incă inainte de domnia lui *Boris* (852-888). Se pare că aproape tot poporul supus primise religia lui Hristos și că numai clasa domnitoare a Bulgarilor stăruia incă in păstrarea religiei păgîne. Boris insă era un principe prea inteligent, pentru a nu simți că va fi greu Bulgarilor a păstra supremația asupra unui popor, de care îi despărția simțimîntul religios, și care era atras in afară către Grecii, acăror religiune o impărtășia. Boris se hotări deci să primească creștinismul. Acesta insă nu fu adus de o cam dată la Bulgari, cum se crede de obiceiu, prin apostolii Slavilor, Metodiu și Ciril, (care tocmai pe atunci predica la Moravi, unde fusese chemați de regele țărei lor, Rasu tislav); ci tot prin Greci, care introdusese noua religiune in sinul păturilor supuse a le poporului din Bulgaria, pătrunse creștinismul, și in acele superioare. După o luptă cu impăratul bizantin Mihail al III-le, Boris se impăcâ cu el și primi, chiar la locul unde se incheie pacea, botezul, luînd numele de Mihail, după acel al impăratului ce-i stătuse nănaș. Mai mulți din *boierii*, (nobilii) lui Boris, se botează impreună cu el, in 864 sau inceputul lui 865. Parte insă din nobili se impotrivesc la schimbarea religiei lor și incearcă chiar o răscoală, care insă este stinsă in singe și cruzimi de către noul creștin, ce înțelegea să inceapâ astfeliu era domniei creștine intre Bulgari.

La inceputul introducerei sale in sinul acestui popor, creștinismul avuse deci forma grecească. Tot

1. *Iirecek*, Gesch. der Bulg., p. 79; *Léger*, Cyrille et Méthode, p. 49.

atunci însă spornica lucrare a fraților apostoli Metodiu și Ciril, cerca să introducă creștinismul sub o formă nouă și neobicinuită până atuncea, *acea slavă* in poporul Moravilor. De obîrșie din Tesalonic și după toate probabilitățile Slavi de neam [2], ei traduc cărțile bisericei creștine in limba ce se vorbea imprejurul lor, adecă in acea slavonă, care primi mai tîrziu și numele de veche bulgară, și dobîndesc chiar de la papă invoirea de a predica creștinismul in limba slavă in contra silințelor călugărilor germani, care vroind să pună pe Moravi sub biserica lor, apărau cu mare infocare dogma trilimbiștilor, după care numai in cele trei limbi, intrebuințate in biserică până atunci, ebraica, greaca și latina, ar fi fost invoit a se serba pe Dumnezeu.

După moartea celor doi apostoli, Germanii izbutiră a atrage pe popor in partea lor, incît ritul slav incepe a fi persecutat cu mare asprime in Moravia. Ucenicii lui Ciril și Metodiu se retrag atunci in Bulgaria, unde Mihail îi primește cu multă bună voință. Șese din cei mai insemnați invățăcei ai apostolilor și anume: Gorazd, Clemente, Laurentius, Naum, Sava și Anghelar devin episcopi in Bulgaria și astfeliu se urmează de acuma inainte, in Bulgaria, inflorirea și intemeiarea creștinismului slavon, care fusese incercat in zădar in o țară a apusului Europei. De aceea cu toate că creștinismul s'au introdus la Bulgari, neatîrnat de silințele lui Metodiu și Ciril, intru cît la poporul lor prinse mai cu osebire rădăcină această nouă formă de inchinare creștină, are până la un punt dreptate tradiția, care atribue creștinarea poporului bulgar propoveduirei apostolilor celor mari ai Slavilor, Metodiu și Ciril.

---

2. Așa susține și cu drept cuvînt Iirecek, Gesch. der Bulg., p. 151; Léger din potrivă crede că ar fi Greci. Cyrille et Méthode, p. 56.

Fiul lui Mihail, *Simion* (893-927), cel mai mare stăpînitor al Bulgarilor, ie titlul de impărat și orînduește un mitropolit cu reședința in *Preslav*, vechea Marcianopolis, lîngă riul Kamcik (in Bulgaria răsăriteană către marea Neagra). Lupte victorioase cu Bizantinii intind domnia lui pănă sub zidurile Constantinopolei, și această dușmănie cu Grecii silește pe regele Simion să ice corona imperială de la papa din Roma, care era bucuros să indatorească pe un principe atit de puternic. Fiind că după ideile de atunci un impărat nu putea să fie fără un patriarh lîngă dînsul, Simion ridică mitropolia Bulgariei la rangul de patriarhat. Acest patriarhat schimbă reședința, impreună cu capitalele regatului bulgar, care fură pe rînd *Preslav*, *Sofia*, *Moglena*, *Voden* și *Prespa*. După cucerirea Bulgariei dunărene de către impăratul grec Zimisces, (969-976), regele bulgar *Samuel*, acăruia putere se mărginea mai ales in Macedonia, alese drept capitală a micșuratei sale țări orașul *Ohrida*, așezat lîngă lacul cu acelaș nume, care oraș deveni in acelaș timp reședința patriarhului bulgar. Patriarhatul neatîrnat al Bulgarilor din Ohrida avu insă o viață foarte scurtă. Numai doi patriarhi bulgari se schimbară pe scaunul Ohridei: *Filip* către anul 1010 și *David* 1015-1018. In acest de pe urmă an, căzînd și Bulgaria macedoniană sub Vasile II Bulgaroctonul, dînsul, de și mănține autocefalia patriarhatului de Ohrida, numește in el un patriarh grec, pe *Ioan de Dibra* 1019 care inaugurează seria arhipăstorilor greci din Ohrida Bulgarilor [3].

Ne oprim de o cam dată aice cu istoria bisericei bulgărești, pentru a vedea in ce legături au intrat ea cu Romînii Daciei traiane.

3. *Iirecek*, Gesch. der Bulg., 211 nota 1. Comp. p. 201.

Romînii de și intrară sub stăpînirea bulgară de la Cubrat inainte, fură de o cam dată lăsați in pace in privirea religioasă, astfeliu că se poate da creștinismului in forma romană o viață de vr'o 500 de ani (sfîrșitul veacului al IV-le — sfîrșitul veacului al IX-le), in care restimp se intipăriră atît de adînc noțiunile fundamentale a le creștinismului roman in mintea poporului și se alipiră atît de strîns de cuvintele latine ce le insemnau, incît aceste nu mai putură fi desrădăcinate prin nici o inriurire posterioară.

De cum insă Bulgarii se creștinizară și se introduse la ei forma creștinismului slavon, incepu o propogandă foarte activă pentru lățirea acestei credinți in tot cuprinsul impărăției lor, care se intindea la nordul Dunărei asupra Valahiei și a Transilvaniei, locul tocmai unde se adăpostiau Romînii. Este cunoscută rîvna de proselitismu a noilor intorși la o religiune. Am vĕzut pe Bogor cum pedepsește in chipul cel mai aspru pe boierii de la curtea lui, ce nu vroiau să recunoască noua religiune. Slavii apoi au fost tot deauna un popor netolerant, care au căutat să impună celorlaltor popoare religia lor. Ei erau tot odată prea fanatici și dedați ideilor religioase, precum dovedește puțini ani după inrădăcinarea creștinismului la ei, ivirea din sinul lor a nenumărate secte diferite, dintre care se deosebește mai cu samă acea a Bogomililor, care se lăți cu atîta repejune și numără atîța martiri. Elementul domnitor sub care zăceau Romînii era din acele ce se aprindeau ușor la ideea religioasă. Era deci firesc lucru, ca el să considere drept eretici și apostați pe toți acei ce se inchinau in altă formă către Dumnezeire, și să se silească a-i intoarce cît mai curînd la forma sa proprie de inchinare.

Incă discipulii lui Metodiu și Ciril, poate chiar din timpul cînd invățătorii lor predicau in Moravia, prin urmare incă de prin secolul al IX-le, se incer-

case să introducă forma slavă a creștinismului la Romînii din Dacia, căci un document aproape contimpuran ne spune, că dintre ucenicii marilor apostoli, Bezrad ar fi propoveduit învățătura lor in Ungaria, Wyznog in Polonia, Nawrok in Rusia, Oslaw in Silezia, *iar Moznopon in munții Romînilor* [4]. Totuși se pare că această propogandă nu fu incununată de mare izbîndă, in ceea ce privește pe Romîni.

Intoarcerea Romînilor de la creștinismul roman la acel bulgar a fost datorită unei presiuni exterioare, căci nu exista nici un motiv care să fi făcut pe Romîni a *lepăda o formă de religie pe care o înțelegeau, și a lua pe una pentru care nu aveau nici o înțelegere.* Pricepem pe Luterani care părăsesc catolicismul, pentru că Luther, indreptîndu-se către mintea lor, le dovedi abuzurile și relele acestuia, indemnîndu-i a se indepărta de el. Lepădarea unei forme religioase pentru a lua pe o alta fu aice efectul lucrărei asupra inteligenței și a rațiunei. Ce motiv ar fi putut impinge pe Romîni a inlătura forma poporană a religiei lor și a adopta una, din care nu înțelegeau nici o singură vorbă? Dinaintea puterei insă și a autorității trebuia să se plece acel supus, și indată ce cîți-va preuți bulgari vor fi găsit o viață ușoară și mănoasă intre Romîni, numerul lor va fi crescut pe fie-ce zi, apostolii bulgari se vor fi adaos fără incetare, pentru a răspîndi invățătura lor intre Romîni. Astfeliu in puțin timp, sprijinit pe brațul autorității seculare, pe care tot d'auna clerul a știut să'l iee in ajutorul seu, s'a lățit și intărit creștinismul bulgăresc intre Romînii din Dacia traiană.

Există o tradițiune la Romîni, care ne-a fost păstrată de Dimitrie Cantimir. Ea spune că: «inainte

4. „In alpibus valachicis". Citat de *Stredowsky*, Moravia sacra. Vezi *Hasdeu*, Limba slavică la Romîni până la anul 1400 in Traian, 1869, p. 168.

de sinodul de la Florența, Moldovenii, după exemplul celorlaltor națiuni, care își trăgeau limbile lor din graiul roman, întrebuințau literile latine. Dar fiind că în acel sinod mitropolitul Moldovei trecuse în partea Latinilor, urmașul seu Teoctist, diaconul lui Marcu Efesianul, de neam Bulgar, pentru a desrădăcina cu atîta mai mult din Moldova sămînța catolicismului și să rădice tot d'auna tinerilor putința de a ceti sofismele Latinilor, au încredințat pe Alexandru cel Bun ca nu numai să surgunească din țară pe oamenii de altă credință, ci să scoată și literile latine din toate scrierile și cărțile, și să introducă în locul lor pe acele slavone» [5].

Că principele Cantemir raportează aice o tradiție, se vede de pe puțina logică a cuprinsului ei. Pentru a se impedica lățirea credinței catolice în Moldova, să se alunge *literile*, *adecă alfabetul latin*! Dar dacă s'ar fi urmat înainte a se predica ereziile catolice și prin mijlocirea alfabetului cirilic? Dacă această idee ar fi eșit din mintea lui Cantemir, el ar fi avut cel puțin atîta bun simț de a spune că se alungă *limba* latină din biserica romînă și se introduse *limba* slavonă. Că principele Moldovei înțelege însă sub litere într'adevăr elementele alfabetului, se vede de pe aceea că el raportează asemene spuse sub capitolul «de litteris Moldavorum».

Legenda este cu toate aceste de o mare importanță. Se vede din ea că poporul moldovenesc pe timpul lui Cantemir, puncă în legătură o ceartă între biserica latină, care fusese mai înainte la el și acea slavonă, cu schimbarea alfabetului latin în acel cirilic.

Păstarea acestei tradiții în o altă formă, și pe o altă cale ne va lumina însă și mai mult asupra a-

5. *Cantemir*, Descriptio Moldaviae, p. 152.

devăratului ei înțeles. In o carte tipărită la Buda in limba bulgară in 1844, intitulată *Țarstvenica*, in care se cuprind biografiile domnilor bulgari, autorul ei, raportîndu-se la niște manuscripte vechi, spune:

«S'au insemnat in niște cărți vechi scrise de mînă că după reposarea patriarhului bulgar sfîntul Ioan, carele au ridicat pe Asan la impărăție, au chemat Asan de la Ahrida pe părintele Teofilact, și l'au pus patriarh in Trinov. Insă sfîntul Teofilact au luminat și au curățit toată Bulgaria de eresurile, de care multe se aflau atuncea in ea. După aceea au invitat pe impăratul Asan de au trecut in Valahia, să o cucerească și să o curăță de eresul roman, ce pe atunci domnia in Valahia, și Asan s'au dus și au supus amîndoue Valahiile sub stăpînirea sa, *și au silit pe Valahi, care pănă atunci ceteau in limba latină, să lese mărturisirea romană, și să nu cetească in limba latină, ci in cea bulgară, și a poroncit ca celui ce va ceti in limba latină să i se tae limba, și de atunci Valahii au inceput a ceti bulgărește*» [6].

Paralela bulgară a legendei romîne este mai rațională. Ea pune anume că Asan ar fi scos *limba* latină din biserica romînă, pentru a indepărta eresul roman și au introdus limba bulgărească. Mai notăm și ca legenda bulgară urcă mai sus in timp inlocnirea creștinismului latin la Romîni prin acel bulgar, punîndu-o pe timpul Asăneștilor.

O asemene concordanță deplină intre doue legende păstrate la popoarele romîne și bulgare, care ămbele arată că, inainte de *a fi limba bulgară in biserica romînă, era cea latină*, dobîndește o insemnătate mult mai mare de cum s'ar cuveni a se da unor simple povești. Potriveala cea neașteptată a doue izvoare atît de deosebite, dar care puteau fi tot atît de bine in-

6. Reprodus de episcopul *Melchisedek* in Uricariul, III, p. 107.

formate, de oare ce se raportau la fapte petrecute între ămbele popoare, dă acestor legende valoarea unor mărturii istorice din cele mai sigure. Căpătăm deci un punt stabilit, acela că înainte de creștinismul bulgar, fusese la Romîni unul de formă romană, cu limba latină ca limbă a predicărei, încît se adeverește și astfel deducțiunea trasă mai sus din cercetarea terminologiei bisericești.

Mai departe ămbele legende atribue schimbarea limbei liturghiei, din latina din slavona, unui act de autoritate: cea moldovenească lui Alexandru cel Bun, cea bulgărească lui Asan, impăratul Bulgarilor. Ămbele legende conțin însă neexactități istorice. Astfeliu sinodul de la Florența s'a ținut tocmai in 1437, cînd Alexandru cel Bun murise acum de 4 ani; iar impăratul Asan care se resculase contra Bizantinilor, numai de cuceriri nu avea timp la nordul Dunărei. O singură dată trecu el peste Istru «in vecina Scitie», nu însă cucerind, ci *fugind bătut*, inaintea impăratului Isaac Angelul[7]. Apoi pe timpul lui Asan, 1185-1196, nici nu exista o Vlahie la nordul Dunărei, cu atita mai puțin done, ci numai o Sciție era cunoscută, încît se vede foarte lămurit caracterul legendar al ămbelor arătări, adecă tocmai imbrăcarea unui adevăr in inchipuirile basmului.

Desbrăcînd indoita legendă de partea cea adausă de neștiința poporului, rămîne ca miez al ei, faptul că *inainte de creștinismul bulgar era la Romîni creștinismul roman, care tocmai fusese scos cu violență de către un imperat bulgar*, ceea ce însă se petrecu mult inaintea lui Asan, pe timpul tocmai a regelui Bogor sau a urmașului seu Simion.

Eată deci că legenda adeverește intr'un chip neașteptat inducțiunile trase din fapte constante.

---

7. *Nicetas Choniates*, Bonn, p. 487.

Dacă creștinismul la Romîni imbrăcă forma bulgărească și fu introdus la ei cu violență de către stăpînii lor, Bulgarii de peste Dunăre, este evident că țările romîne, și cu deosebire Transilvania trebuiau să fie supusă canonicește unui scaun bulgăresc. Cu toate aceste in numerul episcopiilor bulgărești enumerate de impăratul Vasilie II Bulgaroctonul, după resturnarea intăiului imperiu bulgăresc, in hrisovul prin care recunoaște autocefalia mitropoliei din Ohrida, nu se vede trecută nici o episcopie cu reședința dincoace de Dunăre; dar impăratul adauge in acest hrisov că lasă sub jurisdicția Ohridei și pe *Valahii din toată Bulgaria*[8]. Se vede din această dispositie *specială pentru Valahi*, că pentru dînșii nu existau scaune episcopale deosebite, și că ei ascultau, după cum vom vedea in curînd, direct de patriarhia bulgărească.

Organizarea de mai pe urmă a scaunelor episcopale din țările romîne, lasă a se intrevedea această stare de lucruri. Este cunoscut că mitropolitul ortodox al Transilvaniei au fost hirotonisit, pănă in timpurile mai noue, de către mitropolitul Valahiei, ce poartă incă astăzi titlul de mitropolit al Ungro-Vlahiei și exarh al plaiurilor, adecă al munților Transilvaniei[9]. Apoi in timpurile mai vechi se vede că nici nu se aflau mitropoliți sau episcopi in țările de peste munți, de oare ce primul demnitar ce urcă pe această treaptă, amintit in Transilvania, apare abia in anul 1456, cînd este pomenit in mai multe documente *Ioan de Capha* ca episcop românesc.[10]. Po-

8. Vezi originalul hrisovului publicat in *Golubinsky*, Kraskiĭ ocerkză istorii pravoslavnychă cerkvei bulgarskoi, serbskoi, romynskoi, Moskva, 1871, p. 259—263. La p. 263: „*τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλαχῶν τιμᾶν δὲ αὐτόν.*“

9. *Șaguna*, Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich, Hermannstadt 1862, § 48 unde citează Sintagmaționul patriarhului Hrisant: *οὗτος* (adecă mitropolitul Transilvaniei) *ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸν μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας λόγῳ πατριαρχῷ καὶ ἐξαρχικῷ δικαίῳ.*“

10. Pănă odinioară se credea că cel mai vechiu episcop românesc era *Ioa-*

menirea unor episcopi de ritul grecesc prin episcopatul Cumanilor, făcută in o bulă papală prin 1234, se referă tot la niște episcopi din Valahia, de prin regiunea Milcovului, precum vom vedea mai jos.

Apoi dacă centrul Daciei, chiar in timpuri mai tîrzii n'avea episcopi, și cînd îi dobîndește, îi găsim sub autoritatea canonică a celor din Valahia, aceasta ne probează intr'un mod evident că biserica creștină din Transilvania n'au avut in timpurile mai vechi propriile sale scaune episcopale, ci era *pusă sub jurisdicția unui scaun străin*; că de și nu se aflau episcopi, poporul din Transilvania se ținea totuși de religia răsăritului și anume sub forma ei bulgărească, se vede din faptul că Ahtum principele Banatului, de pe la anul 1000 se inchina la această religie [11].

In Valahia insă n'au fost in decursul restimpului inainte de descălecare decît Romînii ca popor de religie creștină ortodoxă; prin urmare numai la ei se puteau intîlni episcopi de această religiune, și de aceea aflăm pe episcopii, de care pomenește bula papală din 1234, la Valahii din episcopatul Cumanilor; iar mai tîrziu cînd prin coborîrea din munții Transilvaniei se intemeiază statele romîne, atunci se organizază și biserica romînă sub mitropoliți și episcopi ortodoxi. Dacă Romînii ar fi avut episcopi incă din vremile stăpinirei bulgărești, atunci ar fi trebuit ca aceștia să se fi aflat in centrul Daciei, Transilvania, și ca ei să fi devenit superiori acelora ce se intîlnesc mai tîrziu in țările descălecate. Găsim insă lucrurile stînd tocmai din potrivă. De și organizația politică a Munteniei se coboară de la munte la cîmpie, organizarea ierarhiei bisericești se urcă de la cîm-

---

nichie din 1479. In 1885 am descoperit eu in manuscriptete bibliotecei din Pesta pe *Ioan de Capha*, in 1456.

11. Mai jos cap. IV, No. I sub Unguri.

pie către munte, fiind productul unui timp posterior, de oare ce poporația romînă și creștină se afla in imensa ei majoritate inchisă in munții ce incunjurau centrul Daciei traiane.

Trebue să admitem că țările romîne nu atîrnau canonicește de nici una din episcopiile bulgare de pe malul Dunărei, ci erau in supunere directă către scaunul patriarchal bulgar, care 'și avea reședința la inceput in Preslav, și care și-o schimbă apoi împreună cu capitalele imperiului bulgar in Sofia, Moglena, Voden, Prespa și in sfîrșit in Ohrida, ceea ce esplică și lipsa episcopiilor din Dacia. Această țară era sub eparhia specială a patriarhului bulgar, tocmai ca țară adusă in chip silit la creștinismul bulgar, și asupra căreia trebuia deci pusă in lucrare o supraveghere mai de aproape. De aceea se și pun Romînii din intreaga Bulgarie sub autoritatea directă a patriarhului de Ohrida de către Bulgaroctonul, ne făcînd el in această orînduire decît intărirea unei stări de lucruri existente. Inființarea unei episcopii bulgărești in Dacia putea să aibă de efect desbinarea acestei țări de sub autoritatea bisericei bulgare. Abia după desființarea imperiului bulgăresc, și după ce țările de la nordul Dunărei incap sub stăpînirea Ungurilor și a Cumanilor, videm apărînd in ele episcopi deosebiți, precum ni-i arată bula din 1234.

Faptul care vine in sprijinul acestei păreri, că Romînii erau supuși de a dreptul către patriarhia bulgară este că din timpurile cele mai vechi găsim biserica țărilor romîne, de indată ce ea se constitue, supusă patriarhiei bulgărești din Ohrida, și aceasta anume in timpuri cînd această patriarhie era cu totul decăzută din ceea ce fusese mai inainte.

Așa știm că pănă la 1359, bine înțeles de mai inainte vreme, biserica munteană atîrna de alte patriarhii decît de cea constantinopolitană; căci in acest an Alexandru

Basarab cere de la aceasta din urmă ca să-i sfințească un mitropolit, lucru la care patriarhul consimte numai sub condiția expresă, ca pe viitor să nu mai ceară țara mitropolit de aiurea decît de la Constantinopole [12]. Că această *altă patriarhie* de care atîrnase pănă atunci Muntenia, nu era decît Ohrida, se vede de pe aceea că cîți-va ani mai tîrziu, în 1390, patriarhul grecesc adresîndu-se lui Mircea voevodul Munteniei îi vorbește de «arhiepiscopul *vostru* de la Ohrida» [13]. Pe cît se vede Muntenia se întorsese în curînd iarăși la vechea sa ascultare de scaunul Ohridei, după ce stătuse desbinată cît-va timp, trecînd sub acel de Constantinopole.

Tot pe atunci găsim și pe Iuga vodă domnul Moldovei, că trimete la Ohrida, «spre a lua blagoslovenie, ca să așeze în Moldova un mitropolit» [14].

Rezumînd cercetările de pănă aci asupra bisericei bulgărești la Romînii din Dacia traiană, încheiem: 1) că forma bulgară a creștinismului s'a substituit în chip violent celei vechi romane; 2) că Romînii fură mănținuți sub autoritatea directă a patriarhului bulgăresc, fără a li se constitui niște episcopi speciali, pănă după căderea imperiului întăi bulgar și trecerea țărilor romîne sub altă stăpînire, cînd atunci apar și episcopi romîni la nordul Dunărei; 3) că din aceste legături vechi a le Romînilor cu patriarhia bulgară, acăreia de pe urmă scaun fu Ohrida, se explică

12. Acta patriarchatus Constantinopolitani, ed. Miklosisch et Müller, Wien, 1860, I. p. 383-388, anno 1359.

13. Acta patr. II p. 230: „ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑμῶν ὁ Ἀχριδῶν."

14. Letopisețele țărei Moldovei publicate de M Cogălniceanu, Iasi, 1852, I p. 102. Notița conținută în Indreptarea legei, Tîrgoviștea 1652. p. 403: „Aceasta se scrie în pravila lui Mateiu Vlastari că și Moldo-Vlahia au fost supusă Ohridenilor" ar fi foarte însemnată, de oare ce Mateiu Vlastari au comentat dreptul canonic pe la 1335. Cercetînd însă întregul comentar al lui Vlastari, n'am găsit nicăiri o asemene indicațiune.

supunerea ierarhică a bisericelor romîne, constituite mai tîrziu, sub această patriarhie.

Inriurirea bisericei bulgărești asupra minței și desvoltărei poporului romîn, care ținu aproape opt veacuri, fu din cele mai dăunătoare. Devenind prin o urmare fatală și limba statului și aproape singura scrisă și cetită, limba bulgară impedecâ cultivarea graiului național pentru acest restimp atît de indelungat. Atare predomnire a Bulgarismului la Romîni nu se poate asemăna cu acea a limbei latine in biserica și statele apusene; căci aice, de și o limbă străină slujia la inceput pentru transmiterea gîndirilor, această limbă străină conținea cheia unei comori intregi de idei inalte, de forme măestre, de invățături prețioase, care pătrunseră in curînd, tocmai prin acest canal, mințele mulțimei, și desțălinindu-le, le făcură destoinice pentru civilizare și pentru spornica rodire de mai tîrziu a graiului național. Limba latină fu o scoală pentru limbile poporene. La noi slavismul, timpit, orb și lipsit de ori ce idee, apăsa ca un munte asupra cugetului poporului romîn, fără să-i aducă nici un folos, ingroșind tot mereu intunericul care-i cuprinsese mințile, in loc de a'l imprăștia. Limba slavonă inăduși gîndirea românească.

De aceea pe cînd in apusul Europei intrebuințarea limbei latine, aduse și efecte pozitive și rodnice asupra cugetărei omenești, la Romîni predominarea slavismului destruse numai cît, fără a crea nimic. Inriurirea ei pozitivă, urmele lăsate de ea, in conștiința românească sunt aproape nule. Cuvintele slavone, introduse prin biserică, sunt acele ce s'au prins mai slab de graiul poporului romîn, deci acele ce s'au deslipit mai ușor in timpurile mai noue. Ele nu pătrunseră in organismul viu al limbei, nu se intrupară in ea, nici nu făcură cu ea o parte intregitoare. Suprapuse adesc ori cuvintelor romanice, ele au

fost aruncate departe de graiul poporului, indată ce struna romînă, atinsă de degetul regenerărei, sbîrnîi puternicul seu sunet. Cu totul alta este inriurirea directă slavonă, stabilită prin contactul direct de la popor la popor. Aici cuvintele imprumutate de la Slavi rămaseră contopite in limbă, astfeliu că astăzi ele sunt cu neputință de alungat din ea, fără a o sărăci, fără a rupe din arborele ei multe frunzi grase, multe flori mirositoare.

Aice vedem o inriurire firească, primită din bună voie și plecare, de limba și simțul poporului. Din colo una măestrită și silită, suferită de graiul și de mintea poporului timp de veacuri intregi, dar pe care, la un timp dat, o scuturâ și o respinse.

In lucrarea de regenerare a naționalității noastre pe care cu un mare avînt au intreprins'o timpul in care trăim, și care are drept prima ei țintă curățirea limbei, să băgăm de samă a nu ne atinge de cuvintele, chiar străine, ce au devenit un trup și un singe cu noi; să luăm aminte ca tăind uscăturile, să nu atingem ramuri verzi, ce vor putea produce frunze și flori. Numai pedanții cred că o limbă se poate fabrica; poporul adevărat, natura vie nu-i ascultă.

Și să nu ne temem că prin cuvintele slave ce le cuprinde limba noastră, am deveni Slavi, tot atît de puțin pe cît Francejii devin Germani prin elementul german al limbei lor, sau Spaniolii Arabi, prin acel arab. Limbele se caracterizază, nu după tesaurul lor de cuvinte, ci după țesătura intimă a gîndirilor, și aceasta e romană; căci in toată intinderea ei, gramatica limbei noastre este latină.

CAPUL IV.

DACIA IN PERIOADA A DOUA A NĂVĂLIREI

INCEPUTURI DE STATE.

700-1290

I

UNGURII

1 STAREA ŢĂRILOR DE PESTE MUNŢI LA VENIREA UNGURILOR.

De la stîngerea puterei Avarilor prin Carol cel mare (797) până la venirea Ungurilor în Panonia și de aice în Transilvania (898-1000), nu se vede nici un popor barbar să fi năvălit în Dacia traiană. Mai mult încă, Avarii începură a perde din putere încă cu mult timp înainte de surparea statului lor, anume de la emanciparea de sub ei a Bulgarilor, (678). Din acel timp deci și până la venirea Ungurilor, mai bine de 200 de ani, dusese Romînii și Slavonii din Dacia traiană un traiu mai liniștit, dacă îl asemănăm cu furtunoasa stare de mai înainte. Aceste popoare adăpostite până atunci în văgăunile munților, începură a scoate la capul lumină, coborîndu-se cu încetul pe coastele și prin văile lor, unde puteau duce o viață mai ușoară. Începură a se întemeia sate și orașe romîne și slavone în văile Carpaților, acăror existență mai veche decît așezarea oardelor ma-

ghiare in Transilvania se recunoaște și astăzi, de pe faptul că numele lor se vĕd a fi de origine românească sau slavonă, maghiarizate sau germanizate in urmă [1].

Romînii și cu Slavonii lăsîndu-se inspre șes, se dădură mai cu stăruință vieței agricole, redevenirĕ, cel puțin acei ce se coborise, cu totul așezați, și deci trebuirĕ numai decît să injghebe din nou începăturile unei vieți de stat.

Această organizare a vieței politice a Romîno-Slavonilor se făcu insă sub inriurirea Bulgarilor, care se substituise Avarilor in stăpînirea asupra țărilor de la nordul Dunărei.

Cu mult incă inainte de organizarea principatelor Valahiei și Moldovei, incă de pe cînd Romînii nu părăsise Transilvania sau se coborau numai cu teamă pe coastele exterioare a le munților, intîlnim la ei

1. Citĕm cîte-va din nenumărata lor mulțime:

ROMÎN SLAVON	MAGHIAR	GERMAN
Cărpiniș	Kerpenyes	—
Daia	Dalya	—
Rece	Recse	Rätsch
Topîrcea	Toporcza	Tschapertsch
Galiș	Galyis	Galisch
Săcel (Săticel)	Szecsel	—
Telișca	Telisca	Telischen
Valea	Valya	Wallendorf
Mîndra	Mundra	—
Sărata	Serata	—
Buia	Bolya	Bell
Vladeni	Vladeny	Vladein
Reșinar	Resinar	Reschinar
Porcești	Porcsesd	Portsheschti
Cîmpul lui Neagu	Campolnyak	—
Porumbac	Porumbak	Bornbach
Găunoasa	Kaynosza	—
Vulcan	Volkany	Wolkendorf
Rucăr	Rukur	Rukendorf
Adrian	Adorian	—
Buzeu	Bodza	Bodsau

Vezi *Trauenfeld*, Geographisches Lexicon Siebenbürgens, Wien, 1839. *Bielz*, Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, Hermannstadt, 1827.

unele așezăminte, care sunt inviderat de origine bulgărească, de oare ce terminii care le insamnă sunt derivați din această limbă. Astfeliu găsim organizarea primelor state romîne, intocmită sub niște șefi numiți *voevozi*. Cuvîntul vine de la vechiul dialect slav, vorbit de Slavonii peninsulei Balcanului, *voda*= conducător, *vojavoda*=conducător de răsboiu, de la *voi*=resboiu. Tot cu un cuvînt de origine slavo-bulgară este insemnată și clasa nobililor la Romîni, *boierii*, care cuvînt vine de la vechiul slavon *boljar*= nobil. Caracteristic este terminul de *boiarin* intrebuințat destul de des de izvoarele noastre vechi [2] și care corespunde vechiului slav *boljarin*. Aceste doue așezăminte : voevodul adecă conducătorul și nobilii, clasă ce se desface de la sine și după un proces de alegere social cunoscut, din sinul unui popor, trebuiau să existe chiar inainte de injghebarea societăților organizate, intru cît ele sunt chiar condiția unei organizări. Fiind ele insemnate cu termini de origine bulgară, dovedesc incă odată adînca vechime a acestei inriuriri la Romînii din Dacia. Tot la acest timp primitiv, al intocmirei vieței de stat, am raporta noi și terminul slav de *bir* intrebuințat la Romîni pentru a insemna darea pe cap a poporului de rînd, ceea ce in latinește se numea *tributum*. Această dare este și dînsa un element neapărat în constituirea unei societăți, ori cît de rudimentare, și deci trebue să fie contimpurană la Romîni cu boierii și voevodul.

Asupra vechimei așezămîntului voevodului la Romînii și la Slavii din Transilvania, ne poate indruma aflarea lui chiar la Unguri, despre care Constantin Porfirogenitul spune că la venirea lor in Panonia și

2. Vezi o sumă de documente de la Const. Brancovanu in condica logofeției de pe timpul lui, necdită la archiva Statului in București.

chiar înainte, erau sub conducerea unor voevozi [3]. Fără îndoială că Ungurii nu putuse aduce cu sine din stepele asiatice, acest așezămînt bulgăresc, acărui origine este de căutat la sudul Dunărei, și că atribuirea lui Ungurilor de către împăratul scriitor, încă înainte de a se opri acest popor în Panonia și Transilvania, unde putuse întîlni rudimente de state sub voevozi, trebue pusă pe socoteala unui anacronism comis de Porfirogenitul, care pe cînd scriea la 952, aflase pe Unguri organizați sub voevozi. Existența unor voevozi la Unguri, îndată după arătarea lor în valea Dunărei și munții Carpați, este o dovadă evidentă că popoarele supuse de ei aice, Slavonii și Românii erau organizați la venirea Ungurilor sub acest feliu de conducători.

Se cercetăm care erau voevodatele ce se aflau în ființă în țările de peste munți din stînga Tisei, la venirea Ungurilor.

Cronica cea mai veche ungurească scrisă de Anonimus Belae regis notar, enumeră trei: al lui *Menumorut*, pe lîngă riul Sameșului, prin Crișiana și nordul Transilvaniei, al lui *Glad*, prin Banatul Temișoarei și a lui *Gelu*, în Transilvania. Alte izvoare posterioare mai adaog un al patrule principat al lui *Kean*, în sudul Transilvaniei. Să cercetăm dacă existența acestor state se adeverește pentru timpul cînd părțile locuite de Români au fost supuse de Unguri.

Cel întăi din aceste principate, este arătat de A-

3 *Const. Porphyrogenitul*, de administrando imperio, c. 38 (Ed. Bonn, p. 168): „*Ὅτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν ἐποιεῖτο εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας.*“ (numită Lebedia de la cel întăi voevod al Ungurilor). *Idem*, p. 169: „*ὀλίγον δὲ χρόνον διαδραμόντος ὁ χαγάνος ἐκεῖνος ἄρχων Χαζαρίας τοῖς Τούρκοις ἐμήνυσε τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλῆναι Χελάνδια τὸν πρῶτον αὐτῶν βοεβόδον,*“ (Helandia întăiul lor voevod, al Ungurilor sau Turcilor, cum le zic scriitorii bizantini).

nonimus ca stăpînit de un duce *Menumorut*. Acest ducat era așezat la nordul Banatului, de la munții Biharului in sus, prin regiunea Crișului, a Tisei și a Sameșului, căci Anonimus vorbește de un castel *Bihor* al ducelui și arată aceste riuri ca curgînd prin țara sa [4]; cuprindea deci regiunea numită astăzi Crișiana, unde Ungurii dau chiar peste orașul românesc *Satulmare* [5]. Acest ducat era vasal imperiului bulgar de peste Dunărea. Anonimus notar arată greșit că ar fi fost supus impăratului bizantin [6], care pe atunci tremura el insuși inaintea puterei bulgare, condusă de impăratul Simion și nu avea cum să stăpînească regiuni din coace de Dunăre, sărind peste impărăția bulgărească. Reiesă deci cu evidență că Anonimus amestecă aice impărăția grecească cu cea bulgărească, căreia intr'adevăr era supus ducatul lui Menumorut. De aceea și cronicarul spune că atunci cînd Menumorut fu somat de Arpad a-i ceda teritoriul statului seu, el îi respunse *«cu o inimă bulgărească»* că nu se va supune [7]. Celelalte izvoare mai vechi a le istoriei maghiare confundă pe acest duce Menumorut cu Sviatopluc ducele Moraviei, care și dînsul fu bătut de Unguri la cucerirea Panoniei de către ei. Astfel *Keza*, *Thurocz* pe cît și *cronica Budensă* fac din Sviatopluc

---

4. ***Anonimus Belae regis notar***, c. XX, XXII, LI. In c. XI determină astfeliu mărginile ducatului: „Terra que est inter Thisciam et silvam Igfon que jacet ad Erdeleu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus."

5. Existenta S a t u l u i - m a r e se dovedește cel puțin de pe timpul sfîntului Stefan, acăruia soție Gisela, adusese colonii bavareze in acel loc. ***Fejer***, III, 2, p. 24, anno 1230: „Andreas... nostris hospitibus teutonicis de ***Zathmar Nemethy***, iuxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide dominae ***Keislae*** ad Hungariam convenise." Cf. *Katona*, historia critica, I, p. 131.

6. ***Anonimus***, c. XX: „per gratiam domini mei imperatoris constantinopolitani." La c. XXVIII Anonimus spune conform cu aceasta că Menumorut se pregătea a fugi in Grecia.

7. ***Anonimus***, c. LI: „Quod Menumorut, qui duci Arpad prius per legatos ***bulgarico corde***, superbe mandando, terram cum pugillo se daturum negabat".

un fiu al lui Morut[8], spunînd că ar domni asupra Bulgarilor și Moesienilor (adecă Bulgarilor din Moesia de peste Dunăre), de unde se vede cu siguranță că cronicarul unguresc amestecă pe ducele Moraviei cu un principe bulgar din Transilvania, care era supus Moesianilor, iar nu domnia peste ei. Poporația stăpînită de acest duce, vasal al imperiului bulgăresc, era in parte de origine romînă, precum se vede aceasta din păstrarea vechilor nume a le riurilor Crișul și Sameșul și din aflarea orașului denumit cu numele românesc de Satu-mare. E probabil că de acel ducat se va fi ținut și partea mai muntoasă a Maramureșului, care după ce Ungurii cuceriră regiunea lui mai plană, rămase ca un adăpost pentru Romîni, sub voevozi naționali, pe care-i vom videa că se aflau ab antiquo, in această regiune de la nordul Transilvaniei.

Al doile principat amintit de Anonimus, este acel al lui *Glad*, care se intindea in Banatul Temișoarei, de la riul Mureșului pănă la Orșova, ultima cucerire pe care Ungurii o fac in țara lui Glad, adecă pănă la puntea lui Traian, pe care și Porfirogenitul o arată ca aflîndu-se la capătul țărei cucerite de Unguri[9].

---

8. *Simon Keza*, ed. Endlicher, Monumenta Arpadiana, Sangalli, 1849, p. 101: „surrexit tandem *Zuataplug filius Morot*, princeps quidem in Polonia, qui Bracto subjugando Bulgaris Moesianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunnorum exterminium dominari." Cf. *Thurocz*, I, c. 24: „Voluere tamen nonnulli quod Hungari in secundo eorum introitu, *non Zwathopalug sed Marothum patrem illius*, in Pannoniam invenissent dominantem". *Chron. Budense*, ed. Podhradzky, Budae, 1838, p. 32: „Quidam princeps *Swetibolug Marothi filius* in Polonia, cepitque nihilominus et in Pannonia dominari".

9. *Anonimus*, c. XI: „Terram vero que est a *fluvio Morus* usque ad castrum Urscia, preocupavisset quidam dux Glad, *de Bydyn castro egressus.*" c. XLIV: „Glad ducem qui dominium habebat a *fluvio Morus usque ad castrum Horum*, ex cuius etiam progenie longo post tempore descendit Ohtum, quem Sunad interfecit. Hungari ibi per duas hebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius patriae a *Morisio usque ad fluvium Temes* sibi subjugaverunt et cum vellerent transire amnem Temes, venit obviam eis Glad, dux illius patrie cum magno exercitu equitum et peditum, *adiutorio*

Cînd Ungurii intreprind cucerirea ducatului lui Glad ei supun intăi partea cuprinsă intre Mureș și Timiș, ceea ce arată că ducatul lui Glad se intindea din jos de Mureș, precum acel al lui Menumorut să lățea la nordul acestui riu. Că și acest ducat era sub suzeranitatea Bulgarilor, se vede intăi de pe aceea că ducele Glad era originar din Vidin, apoi că Anonimus spune că Ungurii după ce au trecut riul Timiș au pătruns in hotarele Bulgarilor, in sfîrșit că armata lui Glad era alcătuită din Cumani, Romîni și *Bulgari*. Romînii erau poporația băștinașă a Banatului centrul foastei Dacii, Bulgarii erau stăpînii acestui ducat, acăruia șef insuși era Bulgar, iar Cumanii sunt introduși de notar numai prin un anacronismu, de oare ce aparițiunea lor in valea Dunărei este posterioară cu 200 de ani cucerirei maghiare. Că ducatul lui Glad era sub suzeranitate bulgărcască, se mai cunoaște și de pe aceea că un urmaș mai indepărtat al lui, numit *Ahtum*, care trăește pe timpul lui sfîntul Stefan, pe cînd Bulgaria dunăreană căzuse in puterea Grecilor sub impăratul Zimisces, recunoaște supremația acestora, după cum recunoscuse predecesorul seu autoritatea imperiului bulgăresc. Despre Ahtum ne spune viața sfîntului Gerhardt, că de și fusese botezat după ritul grecesc in Vidin, totuși păstra, probabil după vechiul obiceiu bulgăresc, poligamia, avînd 7 femei. El construește in orașul Mureșului (Tîrgul Mureșului de astăzi) o mănăstire in onoarea sfîntului Ioan Botezătorul, in care așază călugări greci. Dînsul se emancipase cu totul de domnia maghiară, usurpînd dreptul de a taxa sările regești care se coboriau din Transilvania pe rîul Mureș. Terito-

---

Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum, et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum *et tres Kenezi Bulgarorum*. Adepta victoria huic egressi *venerunt versus fines Bulgarorum*; dux vero Glad fuga lapsus castrum Kence ingressus est; hinc euntes castrum *Ursova* ceperunt".

riul stăpînit de Ahtum se așternea întocmai pe acolo, pe unde am văzut mai sus că se întindea stăpînirea lui Glad, ba chiar începînd ceva mai de sus de Mureș, de la Criș până la Vidin și Severin. Și acest ducat însă, de și stăpînit de o dinastie bulgărească, după numele ducilor sei, Glad, Ahtum, era locuit în mare parte de o poporație românească, ceea ce se vede de pe păstarea vechilor numiri a le riurilor Crișul, Mureșul, Timișul și Bîrsava, de pe aflarea Tîrgului Mureșului și a Turnu-Severinului, apoi de pe Valachii care formau armatele ducelui Glad. Tot Romîni trebuia să fie și numerosii păstori, care păsteau după arătarea cronicarului, în munții acestei țări, nenumăratele lor turme [10].

Al treile principat arătat de Anonimus ca aparținînd anumit Romînilor era acel al lui *Gelu*, care este arătat ca întinzîndu-se în țara de dincolo de păduri, adecă în Transilvania, unde s'ar afla riuri din năsipul cărora s'ar culege aur. Totuși acest ducat pare a se fi întins mai ales în părțile nordice a le țărei, căci în cele de la sud era, după cum vom vedea, alt ducat, pe care îl aflăm mai tîrziu încă neatîrnat, după ce acel al lui Gelu căzuse sub Unguri. De aceea vedem că capitala sau castelul ducatului lui Gelu

10. Vita *S. Gerhardt* in Endlicher, Monumenta Apadiana, p. 214: „erat quidem princeps in *urbe Morisena* nomine Ahtum, qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus. Habebat autem septem uxores, pro eo quod in religione christiana perfectus non fuerat. Regi autem Stephano honorem minime impendebat, confitens in multitudine militum et nobilium suorum. Erant ei et pecora infinita, que omnia habebant pastores suos deputatos, et usurpabat sibi potestatem super sales regios descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes, conclusitque omnia sub tributo. Accepit autem potestatem a Grecis et contruxit in praedicta urbe Morisena monasterium in honore beati Ioannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis grecis. Serviebat namque eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zeren." Comp. *Anonimus*, c. XIIV. „*Glad*, a cuius progenie *Ohtum* descendit." *Idem*: „*Glad* ducem ex cuius etiam progenie, longo post tempore, descenderat *Ohtum*, quem Sunad interfecit". Vezi și c. XI.

era așezat lîngă riul Sameșul [11]. Ducatul acesta este arătat de Anonimus ca locuit de Romîni și Slavoni, care ar fi oamenii cei mai slabi de pe tot pămîntul, căci n'ar avea alte arme decît arce și săgeți, iar ducele lor Gelu nu ar fi om de samă, nu ar avea pe lîngă sine buni ostași și nu va indrăzni a se opune Ungurilor, cu atît mai mult că ar fi suferit in repetite rînduri incursiuni de la Cumani și Pacinați [12]. Lăsînd la o parte apreciarea lui Anonimus asupra valoarei poporului românesc, in care părtinirea ungurească se vede chiar de pe deconsiderarea armelor romîne, care erau cu toate aceste identice cu a le Ungurilor, să videm ce poate fi adevărat din raportul lui Anonimus asupra ducatului românesc din Transilvania.

Nu rămîne nici o indoială asupra existenței poporației românești in acea parte de loc și asupra improtivirei sale sub un conducător in contra năvălirei Ungurilor, de oare ce am vĕzut că erau Romîni și in celelalte ducate cercetate mai sus, și că șefii acelor state se opusese cu puterea cuccerirei magliare.

Pentru aflarea Romînilor in Transilvania și in deobște in țările de peste munți vorbesc insă, afară de locurile aduse pănă aici din Anonimus notar, și care îi pomenesc deadreptul, incă și alte imprejurări, care intăresc relațiunile lui, și pe care voim să le adu-

---

11. *Anonimus*, c. XXVII: Qui (Gelou) cum fugerat properans ad castrum suum iuxta flumen *Zomus* positum, milites *Tuhutum* audaci cursu persequentes, ducem *Gelou* iuxta fluvium *Copus* (Copsa) interfecerunt." Comp. c. XXIV: „dum coepisset audire ab incolis bonitatem *terrae ultra silvanae* ubi *Gelou* quidam *Blacus* dominium tenebat."

12. *Anonimus*, c. XXV: ..quod terra illa irrigaretur optimis fluviis et quod in arenis eorum colligeretur aurum, et habitatores illius terrae viliores homines essent totius mundi, quia essent *Blasii* et *Sclavi*, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas et dux eorum *Gelou* minus esset tenax, et non habent circa se bonos milites et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur."

cem, fiind că de către protivnicii străruinței Romînilor in Dacia traiană, nu vroește a se pune o valoare deosebită pe mărturisirile notarului lui Bela.

Anonimus spune anume că Panonia ar fi fost locuită la venirea Ungurilor de Slavi, Bulgari, *Valahi* și *păstorii Romanilor*; căci după moartea regelui Atila, Romanii numeau țara Panoniei pășune, fiind că turmele lor păsteau acolo [13]. Aceeași calificare a Panoniei de *pășunele Romanilor* se intîlnește in un memoriu vechiu, redactat de părintele Ricardo in 1237. In această scriere se spune: «S'au găsit in *faptele Ungurilor creștini* că ar fi altă Ungarie mare de unde au eșit cei 7 duci cu popoarele lor, spre a'și căuta un loc de așezare, intru cît nu mai puteau incăpea de mulțimea locuitorilor, care au venit in țara ce astăzi se numește Ungaria, iar pe atunci se numia *pășunele Romanilor*, pe care și-o aleseră spre a o locui, după ce au supus popoarele ce trăiau atunci in ea» [14].

Să se observe că și Anonimus vorbește de cronici anterioare consultate de el, și amintește analele cronice, care nu par a fi fost altele decît *gesta Hungarorum Christianorum* pomenite de memoriul lui Ricardo, și de la care chiar Anonimus se vede a fi imprumutat titlul cronicei scrise de el, și numită tot *gesta Hungarorum*.

El spune apoi, ca și acea cronică menționată de Ricardo, că pricina pentru care Ungurii părăsise pa-

---

13. *Anonimus*, c. IX: „Quam terram habitarent Sclavi, Bulgari et *Blachi, ac pastores Romanorum*, quia post mortem Athilae regis terram Pannoniae Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannoniae pascebantur."

14. De facto Ungariae Magnae in *Endlicher* Mon. Arpad., p. 248: „Inventum est in gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alii Ungaria maior, de quo VII duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantum sustinere non posset, qui tandem venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, *tunc vero dicebatur pascua Romanorum*, quam inhabitandam prae terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis qui tunc habitabant ibidem." Reprodus și in *Fejer* IV, 1, p. 50, anno 1236.

tria lor primordială fusese prea marea sporire a poporatiei, și in sfîrșit amintește și despre vechea numire a Panoniei ca pășune a Romanilor, explicînd mai lămurit oare cum această denumire prin arătarea că provinea de la Romanii, care-și păsunau turmele in aceste părți [15]. Arhidiaconul Thomas, care scrie către 1266 o istorie a pontificilor din Salona și Spalato, zice și el că: «Ungurii veniră in Panonia și, după ce uciseră locuitorii acelei regiuni, iar pe parte din ei îi reduseră in sclăvie, s'au așezat in acel cîmp. Această regiune, adaugă el, se zice că din vechime a fost *pășunele Romanilor*» [16].

Cine erau acești Romani și ce insemnau pășunele Romanilor? Despre Romanii propriu ziși, nu mai putea fi vorba, acăror imperiu dispăruse de mult. Tot atît de puțin pot fi înțeleși Grecii din Bizanț care se numeau *Ῥωμαῖοι*, intru cît la venirea Ungurilor 898, epoca tocmai cea mare de inflorire a imperiului bulgar sub țarul Simion, nici nu puteau fi pomeniți Bizantini pe malul nordic al Dunărei, și apoi ce aveau să caute pășunile Grecilor din Bizanț, prin aceste părți, ei care nici nu aveau turme? Acești *pastores Romanorum* nu erau decît Romînii, care se coboriau une ori din munții lor și păsunau numeroasele lor turme in pustia Avarilor, regiune aproape nelocuită dintre Tisa și Dunăre, Mesopotamia maghiară. De aceea se numia și această parte de loc *pascua Romanorum*.

Că lucrul este assfeliu ne o dovedește un loc din Simon Keza, in care acest cronicar spune că sub Atila eșiră cetățenii romani din orașele Panoniei, retrăgîn-

15. *Anonimus*, c. I: „tamen multitudinem populorum inibi generatorum non alere sufficiebat.“ Vezi și nota 13.

16. Historia Salonitarum pontificum atque Spalatensium. *Schwandtner*, scriptores rerum hungaricarum, Vindobonae. 1746: „Interfectis namque incolis regionis illius, aliisque in servitudinem redactis, posuerunt si in planitie illa. Haec regio dicitur antiquitus fuisse *pascua Romanorum*.“

du-se in Apulia, iar *Valahii, cari fusese păstorii și colonii lor, rămăseră de bună lor voe in Panonia*» [17]. Aice se vede deci că acei păstori romani, nu erau decît Valahii adecă Romînii, care intr'adevăr după retragerea părței bogate a poporației orășănești, rămăsese in țările ocupate de barbari și se dedase la păstorie.

Arătările tuturor acestor izvoare ungurești sunt intărite prin spusele concordaute ale cronicarului rus *Nestor*, care scriea cătră anul 1100. El spune că «in anul 898 Ungurii trecură pe la Kiev pe lîngă marele munte ce și astăzi se numește incă muntele Ungurilor. Ajunși la malurile Niprului, ei așezară acolo corturile lor, căci ei erau nomazi precum sunt și astăzi Polovții. Ei veniau de la răsărit și trecură niște munți inalți, care s'au numit munții ungurești, și *se apucară la luptă cu Valachii și Slavii care locuiau aceste țări*; căci mai intăi se așezase Slavii aice; apoi veniră Valachii, care supuseră pe Slavi; apoi Ungurii alungînd pe Valachi și cucerind această țară, se așezară aice lîngă Slavoni, după ce-i supuseră. De aice vine numele țărei de Ungaria» [18].

Acești Valachi și Slavi ai lui Nestor, corespund in tocmai cu Blasii et Sclavi ai lui Anonimus, incît este inviderat că ambele arătări se referă la acelaș fapt, supunerea Romînilor din Transilvania de Unguri.

Partizanii teorici imigrărei poporului romîn din dreapta Dunărei, care resping mărturisirea lui Anonimus ca a unui scriitor ce nu ar merita cea mai mică credință, neputînd procede tot astfeliu și cu călugărul Nestor, iar pe de altă parte mărturisirea formală a acestuia punîndu-i in o mare incurcătură, caută se inlăture greul, interpretînd pe Valachii lui Nestor ca

---

17. *Keza* in Endlicher, Mon. Arpad., p. 96: „*Blaccis qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia.*“

18. Chronique dite de *Nestor* par *Louis Léger*, Paris, 1884, c. XIX, p. 19.

Franci ai imperiului Carolingilor [19]. O atare interpretare este cu neputință din mai multe motive:

1. Mai intai, de și Carol cel Mare purta titlul de impărat roman, poporul pe care el îl stăpînea se numea Franci, și imperiul lui era cunoscut nu atîta sub titlul seu oficial-eclesiastic de imperiu roman, cît sub acel real de imperiu al Francilor, și este cunoscut că Slavii au dat numele de *Valachi* numai popoarelor de ginte latină, nici o dată celor de ginte germană, precum erau Francii [20].

2. Pe timpul venirei Ungurilor in Panonia nu mai remăsese decît doare amintirea cucerirei lui Carol și stăpînirei impărăției francе in ea. Moravii sub Sviatopluc, pe care îl restoarnă tocmai Ungurii la venirea lor, substrăsese Panonia de mult de sub dominarea Francilor, care fusese stăpîniți după Carol cel Mare de niște principi slabi și necapabili [21]. Apoi este de observat că pe timpul cucerirei maghiare nici chiar titlul de imperiu roman nu mai exista, incît măcar pe numele acesta zadarnic să se poată baza explicația Valachilor ca Franci. Acel inființat de Carol cel Mare,

---

19. *Rösler*, Romänische Studien, p 80. Asupra valoarei lui Anonimus ca izvor istoric vezi: *Pic*, der nationale Kampf gegen dar ungarische Staatsrecht, Leipzig, 1882, I „Anonymus Belae regis notarius" și a mea Teorie a lui Rösler, p. 96, (Les Roumains au Moyen-âge p. 74). Asupra timpului cînd a trăit acest cronicar, și pe care adversarii continuității se silesc a-l cobori cît se poate mai incoace, sub Bela al IV-le, 1235-1270, pentru a slăbi astfeliu mărturisirile sale asupra timpului cucerirei maghiare (*Rösler*, p. 183), aducem un document care a fost omis atît din studiul d-lui Pic cît și din al nostru, și din care se vede că cronicarul anonim a trăit sub Bela al III-le, 1173-1196: „Litterae Belae III conditionum praedii Zeles a domino Troa pro palatino Farkasio factam, ac *Pauli regis antea notarii*, tunc episcopi transilvaniensi chyrographo testimonioque confirmantes". Din colecția comitelui *Ioseph Kemeny* in Transilvania. IV, 1871, p 29.

20. *Martin Cromer*, de origine et rebus gestis Polonorum, c. XII: „Polonorum atque Slavorum lingua non modo hi populi verum etiam omnes qui *sunt Italici generis Vlassi et Vlossi dicuntur*, quod ipsum etiam argumento est Italicam hanc gentem esse"

21. *A. Thierry*. Histoire d'Attila et de ses successeurs, II, p. 215. *Palacky* Geschichte Boehmens, Prag. 1844. I, p. 140.

incetase de a mai fi cu Carol cel Gros, 887, și nu fusese incă reinființat in legătură cu Germania, prin Oton cel Mare, 962. El fusese inlocuit in partea sa răsăriteană prin regatul Germaniei, care pe atunci exista, in fruntea sa cu Arnulf de Carintia. Unde se poate găsi in o asemene stare de lucruri, fie și cel mai slab motiv care să fi făcut pe Nestor a pomeni, nici măcar pe Francii lui Carol, ci pe Germanii lui Arnulf, cu numele de Valachi?

3. In sfîrșit este de observat că Nestor spune in locul raportat mai sus că Valachii au venit *de s'au așezat intre Slavoni*, și el revine de doue ori in alte locuri asupra acestei chestiuni, incît pare a fi fost bine informat in această privire [22].

Prin urmare nu înțelege a vorbi numai despre intinderea *unei stăpîniri a Romanilor* in aceste părți ci de așezarea acestora *ca popor* in sinul Slavonilor de la Dunăre. Aceasta insă nu s'a intîmplat pe timpul lui Carol cel Mare. Dînsul intocmise in Panonia, cucerită de la Avari, cîte-va comitate ocîrmuite de Franci, și aduse chiar cîte-va colonii pentru a impopora locurile pustiete prin răsboiu; aceste colonii incă erau «de obîrșie *germană*, ridicate din Bavaria, sau *slavone*, aduse din Carintia. Numărul lor așezat aice deveni insemnat, și astfel se dădu naștere in jurul Vienei și a muntelui Comagene unui simbure de

22. *Nestor* ed. Léger, c. III, p. 4: „*Valachii venind peste Slavii de la Dunărea* și făcindu-le silnicie, acești Slavi se duseră să se așeze pe Vistula și luară numele de Lechi". La c. XIX p. 19 cronicarul rus spune iarăși că „Ungurii trecînd peste Carpați, se apucară la luptă cu Vlachii și Slavii care locuiau aceste țări"; căci mai intăi *Slavii se așezase aici; apoi veniră Valachii care supuseră pe Slavi*" și la c. VIII, p. 8 el adauge; „Atunci veniră Ungurii Albi și moșteniră țara Slavonilor, *după ce alungă pe Valachi care o aveau luată de mai inainte*." Partea in cursive din acest de pe urmă loc se bănuește de Dl. Miklosisch a fi fost interpelată neaflîndu-se decît in doue manuscripte. De aceea a și fost omisă de d-sa in ediția cronicarului rus publicată la Viena in 1860. Chiar in acest caz, incă rămîn celelalte doue locuri autentice.

poporație *teutonică*» [23]. Singura intrepretare rațională a spuselor lui Nestor, este de a raporta cuvintele lui la cucerirea romană, pe timpul lui Traian, și la efectul ce această cucerire trebui să'l aibă asupra popoarelor sarmatice, care locuiau in Dacia alăturea cu Dacii [24]. Prin urmare Valachii lui Nestor, nu pot fi alții decît poporul romîn din Dacia. Că Nestor nu înțelegea prin Vlachi nici pe Franci, nici pe Romani nici pe Spanioli, nici pe Venețieni (Italieni nu erau pe atunci), se vede de pe enumerarea popoarelor Europei, făcută de el in capitolul al II-le al scrierii sale. El spune aice: «de rasa jafetică sunt: Waregii, Suedezii, Normanii, Goții, Rușii, Englezii, *Spanioli*, (Galitzani), Valachii (Volochi), *Romanii* (Rîmleni, românește vechiu Rîmleni), Germanii (Nemtzi), Korliazii (nu se știe ce popor insamnă), *Venețianii* (Veneditzki), *Francii* (Friagovi)». Nestor, cunoscînd celelalte popoare ce s'ar fi putut numi Valahi și numindu-le cu nume speciale, terminul de Volochi rămîne numai pentru Romîni, pe care mai ales Slavonii i-au insemnat cu acest nume, de oare ce cu dînșii au venit ei mai cu deosebire in atingere, pe cînd de celelalte popoare romanice erau despărțiți prin rasa germană. Cît despre rîndul in care sunt enumerate aceste popoare și unde Valachii sunt înșirați după Spanioli,

---

23. *Thierry*, Hist. d'Attila, II, p. 194.

24. De aceea *Dlugosz*, istoric polon din veacul al XV-le, reproduce, nu știm din ce izvoare, părerea lui Nestor asupra strămutărei Slavilor de la Dunăre, atribuindu-o însă anume cucerirei romane, Historica polonica I, p. 1122: „Stephano Moldaviae Woivoda apud Walahos mortuo, quorum maiores et aborigines de Italia regno pulsi (genus et natio Volscorum esse fuisse creduntur), veteribus dominis et colonis Ruthenis, primum subdole deinde abundente in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occupaverunt; in Ruthenorumque ritus et mores, quo facilior proveniret occupatio, a proprio degenerantes transmigrarunt". Această intrepretare a locurilor lui Nestor este susținută și de *Bielovski*, Leatopis Nestora in Monumenta Poloniae historica, Liow, 1864 I, p. 839. Vezi și *Simion Mangiuca* in Românische Revue, Pesth III, 1887, p. 178.

din care ar vroi să se deducă că ar insemna pe Italieni, observăm că Nestor nu urmează in expunerea lui nici așezarea geografică nici asemănarea națională; așa el sare de la Ruși la Englezi pentru a trece de la aceștia la Spanioli peste Franci, pe care nu-i aduce decît la sfîrșit, după ce au pomenit pe Valahi, Romani, Nemți și Venețiani. Necunoscînd el așezarea popoarelor după cum era in realitate, el arată numai numele lor, care lovise urechile sale. Italienii nici nu existau ca popor pe vremile lui Nestor și poporațiile de căpitenie a le Italiei in acest timp erau tocmai Venețianii și Romanii, pe care Nestor îi cunoaște și-i numește cu numiri deosebite. In deobște cunoștințele geografice a le lui Nestor sunt din cele mai confuse, precum nici nu puteau să fie altfel la un călugăr rus din veacul al XI-le. Pentru a da un exemplu despre știința lui geografică, amintim că intr'un loc el dă ca margine a Varegilor adecă a Scandinavilor spre apus țara Englejilor, iară spre sud pe acea a *Valahilor* [25]. Apoi dacă Valahii lui Nestor ar fi Italienii, iată Scandinavia mărginindu-se cu Italia. Dar nu se potrivește această arătare nici cu Romînii? Este adevărat. De aceea nici nu trebue cerut de la călugărul rus altă ceva decît numiri, nu așăzări geografice, și am vĕzut că numele de Valahi nu se poate referi decît la Romîni.

Concordanța intre izvoarele ungurești in cronicarul rus, doue izvoare atît de deosebite, dovedește intr'un chip neindoelnic aflarea Romînilor in Transilvania la venirea Ungurilor, ceea ce nu este decît conform cu faptul că coloniștii romani n'au părăsit nici odată cucerirea lui Traian.

Odată insă dovedită existența Romînilor in Ardeal, nu avem nici un motiv a ne îndoi că ei nu vor fi

25. *Nestor*, ed. *Léger*, p. 385.

fost constituiți intr'un stat vasal Bulgarilor, și anume sub principele *Gelu* arătat de Anonimus, precum erau vasale tot Bulgarilor celelalte ducate constatate ca in ființă in țările de peste munți la venirea Ungurilor.

Romînii sunt însă adeveriți și documental aproape de la prima aparitiune a documentelor ungurești din Transilvania. Astfel un document din 1227 reproduce conținutul unui altuia mai vechiu, dat de regele *Coloman*, 1055—1114, unor Romîni din ținutul Crasnei, prin care regele confirmă stăpînirea asupra pămînturilor lor, și le incuviințază mai multe libertăți. Cu toate că numele acestor Romîni sunt reproduse cu totul schimonosit de documentul maghiar, totuși recunoaștem in el mai multe nume, care nu puteau fi purtate decît de Romîni precum: *Voinea*, *Dinu*, *Vulcan* și *Micul*[26]. Un alt document din 1763 arată că s'au produs in justiție un document din 1445 in care se confirmă in persoana urmașilor Petru, Mîndru, Han, Costea, Sandrin, Nicolai de Pop și Nicolai din Vizău, donația făcută de regele sf. Ștefan strămoșilor lor, Negrilă și Radomir in comitatul Vizăului[27].

---

26. Doc. din 1227, *Teutsch und Firnhaber*, Urkundenbuch I, p. 41: Andreas rex . . . quod homines de genere (lipsă) ad nostram accedens praesentiam nobis privilegium *Colomani regis* tulerunt . . . qui talis est: Colomanus (lipsă) princeps fuit in Kraszon civitate Mesta, cui rex donabat civitatem Kraszon et i (lipsă) non suscepit, sed et ipse petivit ut non daret decimas, terra sua fuit planities bubalorum et mera planities. Scecos sua silva Nepocor, vestem ferens et ipse nepos Nezdino portat (lipsă) dextram apothecam portat non décimas det, non in exercitum vadat, non cum villa debitum persolvet Nerdinus. Nomina vero supradictorum hominum sunt hec: Tota filius Nerdini *Vone*, *Dine* filius Ioan, Stephan, *Volcan*, Poch, Bungi, Vich, *Mic*, quorum petitiones satisfacere volentes etc." Documentul este aproape neinteligibil, fiind foarte stricat.

27. Documentul e conținut in manuscriptul biblioticei muzeului din Pesta, No. 274 intitulat *Simonchich* Noctium Marmatiarum vigiliae, la p. 19. Reproducem locul extras din el de Dl *Hasdeu* in istoria critică a Romînilor p. 123, nota 17: „Hujus Urkund filii Negrila et Radomer dicuntur esse progenitores familiae Tomay-aga, *nobiles Valachi* in Borsa. In cuius probam *authenticam* adducimus *protocolarem* comitatus Marmaros extractum qui sic est: Familiae Tomay-aga successores producunt anno 1733 coram legiti-

In sfîrșit mai citãm încă un document din 1437, pe care'l vom analiza mai pe larg la expunerea relațiilor lui Mihai Viteazul cu Romînii Ardealului, in care țaranii romîni și unguri revoltați cer să li se inapoiască libertățile pe care le aveau concedate de regele Sf. Stefan [28]. Toate aceste documente dovedesc însă că Ungurii au aflat pe Romîni ca locuitori ai țărilor transcarpatine la venirea lor in ele.

Al patrulea ducat, și acesta tot vasal al Bulgarilor, este arătat că existînd încă neatîrnat pe timpul lui Stefan I cel Sfînt, care îl supune autorității statului maghiar. Acesta este ducatul lui *Kean* ducele Bulgarilor și a Slavilor, care ar ocupa o regiune intărită de natură, in care sfîntul Stefan pune pe un moș al seu numit Zoltan ca duce in locul lui Kean. Regiunea in care se intindea acest ducat trebue căutată in sudul și răsăritul Transilvaniei, căci mai intăi această parte poate fi privită ca cea mai intărită de natură, apoi mijlocul și nordul Transilvaniei erau ocupate de ducatul românesc, incît nici că remîne alt loc pentru ducatul lui Kean decît sudul acestei țări. S'ar putea admite că el să se fi intins in Muntenia

---

mario comitatus pro nobilitatis recognitione Kenderes de Malomvitze comitis comitatus ejusdem, anno 1445, in qua Petrus, Mandra, Dan, Kosta, Sandrinus, Nicolaus de Pop et Nicolaus de Vizo specificantur, quod *ipsorum primis parentibus Negrila et Radomer vocatis collatio adhuc a St. Stephano facta sit*, pro fidelibus servitiis in Kenezatu de Vizo." Documentul vorbește anume de nobili valachi și apoi numele de *Mîndru*, *Costea*, forma romînă, prescurtată din Constantin, *Sandrin* prescurtare din Alexandru. cu sufixul românesc *in*, *Negrilă*, diminutiv din negru cu sufixul rom. *ilă*, intăresc această indicare. *Sinkai*, II, p. 30, cunoaște și el acest document din colecția lui Cornides. Reproducerea documentului de doue colecții deosebite, a lui Simonchich și a lui Cornides, intăresc autenticitatea lui.

28. *Fejer*, X, 7, p. 893: „universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum, pro reacqirendis et reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges cunctis huius regni Hungarorum incolis datis et concessis . . . *quod litteras Sancti Stephani regis* aut succesorum ejusdem, in quibus libertates et statuta habebantur, ab imperiali majestate possent impetrare, censum annalem solvere, munera dare et servitia exhibere hoc modo teneantur."

fiind apărat astfeliu prin puternicul lanț al Carpaților, dacă *Thurocz* nu ar fi adăugit că «Zoltan au moștenit acele părți transilvane, de unde apoi se trage numele obicinuit al țărei de Erdely Zoltan», adecă Ardealul. Tradiția asupra acestei lupte a lui sfîntul Stefan cu ducele Kean este cu atîta mai de crezut, cu cît fusese păstrată de preoții de la biserica sfintei Fecioare din Alba Iulia, căreia Stefan dăruise cele mai multe din prețioasele tesaure dobîndite de la Kean, și a cărei preoți erau deci ținuți să pomenească pe rege și să amintească faptele sale [29].

Un al cincilea ducat pomenit de izvoarele ungurești, și mai ales de Anonimus ca aflîndu-se in Panonia, pe timpul venirei Ungurilor, este acel al lui *Salanus*, a căruia existență este însă supusă indoelei. El însă nu interesază deadreptul istoria Romînilor, intru cît se afla in afară de regiunea locuită de ei [30].

Cercetarea stărei Transilvaniei la venirea Ungurilor arată că Romînii in această țară se aflau constituiți in mici state, sub niște voevozi vasali impărăției bulgare, ceea ce corespunde in tocmai cu rezultatele dobîndite in capitulele anterioare. Am vĕzut anume că Romînii nu se desțărase nici odată din Dacia, că peste ei au venit Slavonii, care trăiau incă la venirea Ungurilor, alăturea cu ei, in țările transcarpatine, nefiind incă desăvărșit procesul de absorbțiune din partea

29. *Thurocz*, II, c. XXX: „Post haec autem movit exercitum super ***Kean ducem Bulgarorum et Slavorum***, quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Et locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transilvanas et ideo vulgariter dici solet Erdely Zoltan. Ex hac itaque gaza multiplici, Sanctum Rex Stephanus plurimum locupletatus, Albensem Basilicam quam ipse fundaverat aureis altaribus ditavit". Comp. *Chron. Budense* p. 66, și *Simon Keza* p. 103: „post haec cum Kean *Bulgarorum duce et Sclavorum* praeliatus est, quo devicto de ipsius thesauro beati Virginis ecclesiam de Alba ditare non omisit".

30. Vezi asupra argumentelor care vin in favoarea existenței acestui ducat. *Onciul*, in critica Teoriei lui Rösler, in Convorbiri literare, XIX, 1885, p. 263.

elementului românesc, care-i înghiți mai tîrziu cu totul, și că ambele aceste popoare începură, de la decăderea stăpînirei avare in Panonia, și inlocuirea ei cu acea bulgară asupra Daciei, a se cobori de la munte la cîmpie, apucîndu-se de o viață așezată și de lucrarea pămîntului, ceea ce trebuia să aibă de neapărată urmare inchegarea vieței de stat. Constituirea efectivă a Romînilor și Slavilor in niște state sub suzeranitatea bulgărească, s'au adeverit și din studiul izvoarelor unguresti. Astfel am dobîndit, din combinarea tuturor fîntînelor istorice cercetate, un tot armonic precum trebue in tot d'auna se fie adevărul.

Peste aceste țări transcarpatine, in care incepuse a se injgheba niște rudimente de viață organizată, vine puțin timp după ivirea zorilor ei, cucerirea maghiară.

Ungurii sunt un popor de rasă mongolă, din ramura finică a acestui trunchiu, de care se țin Finii propriu ziși, Ostiacii și Wogulii, și deci inrudiți cu ramura turcă a aceleiași rase [1].

După ce Ungurii se desfac de trunchiul finic din care se trag, ei locuesc cît va timp in Rusia de astăzi, prin guvernamentul Orenburg, in regiunea numită pe atunci *Ungaria mare* [2]. Abatele Regino din Prüm, trăitor in veacul al X-lc, care vĕzuse el insuș pe Unguri in incursiunile lor in Germania, descrie astfel pe aceasta a 3-a ediție a poparelor hunice: «Ungurii rătăcesc in pustietățile Panoniilor și a le Avarilor și își caută hrana zilnică din vînat și păscuit. Ei luptă mai ales cu săgeți, pe care știu să le arunce cu o mare ghibăcie, din arcurile lor de lemn. Nu se pricep a se lupta in o ordine de bătae sau a asedia cetăți: adese ori se prefac a fugi, pentru a înșela pe dușman. Ei nu țin inse mult timp la luptă; de altfeliu ar fi neinvinși, dacă stăruința lor in bătălie ar fi deopotrivă cu furia primei lor ciocniri. Se hrănesc aproape in chipul fiarelor selbatice, cu

---

1. *Hunfalvy*, Etnographie Ungarns, Budapest. 1877, p. 146. Comp. *Elisée Reclus*, Nouvelle géographie universelle, Paris, III. p. 332 și p. 675.

2. Voyage de *Rubruquis* c. 23, apud *Gebhardi*, Geschichte des Reiches Ungarn, Pesth, 1802, p. 320.

carne crudă și cu sînge. Inima dușmanilor morți o tae in bucăți și o inghit in chip de doctorie. Ei nu știu ce este mila și cu atît mai puțin cunosc simțiminte motivate prin frica de Dumnezeu sau datoria către rudenii» [3].

Acest cumplit neam de oameni, care ajungeau pe străbunii lor, Hunii, in selbătăcie, strămutîndu-se din Ungaria mare, se opresc pentru cît-va timp, pe la 830, in regiunea numită *Ateluzu*, intre Nipru și Carpații moldovenești, unde aleg de rege al lor pe ***Arpad***, șeful intăiei lor dinastii. Ei se pun in legături cu impăratul bizantin Leo, contra lui Simion impăratul Bulgarilor, pradă și devastează cumplit țara acestuia. După aceea ducîndu-se partea validă a Ungurilor in o expediție către Germania, Bulgarii se aliază cu un alt neam de barbari mongoli, *Pecenegii*, și pustiesc cumplit locuințele Ungurilor din Ateluzu. Parte din cei rămași a casă caută atunci un adăpost in munții de la granița Moldovei, in colțul sudic răsăritean al Carpaților. Din acești Unguri, refugiți aice, se trage poporul *Secuilor*, neam deosebit de Unguri, ce impoporează prin excepție munții, pe cînd de altmintrelea această rasă au ocupat pretutindene locurile plane.

Pentru această origine a Secuilor vorbesc mai multe imprejurări :

1. Aceea tocmai că ei sunt singurii Unguri care locuesc in munte, fapt explicabil numai pentru un popor fugit inaintea unor năvăliri, și nu la unul năvălitor.

2. Imprejurarea că Secuii vorbesc tot limba maghiară, de și ceva mai arhaizătoare decît Ungurii pro-

3. *Chronicon Reginonis* ad, a. 889 in *Pertz*, Monumenta Germaniae historica.

prii. Aceasta se explică dacă luăm in consideraţie că Secuii se despărţiră de Maghiari cu vr'o 60 de ani inainte de aşazarea acestora in Panonia, şi că o ramură de popor ce se desparte din massa lui, ce se desvoltă, mai departe, rămîne tot deauna in limbă cu particularităţi mai arhaice [4].

Ungurii intorcîndu-se din expediţia lor, şi găsînd locuinţele lor din Ateluzu pustiete, adună rămăşiţele poporului lor, şi trecînd pe lîngă Kiev, pleacă către apusul Europei. Fiind că foasta lor ţară, Ateluzu, fusese ocupată de către Pecenegi, apoi ei trebuiră să apuce către Panonia, pe la nordul Carpaţilor. Ei cunoşteau această ţară din prădăciunile lor anterioare şi tot deauna o vizitasc, apucînd drumul prin Galiţia, ceea ce făcură şi acuma. Că aceasta fu calea urmată de ei, se adevereşte apoi şi din izvoarele maghiare, care concordă spre puternica lor intărire, cu spusele cronicarului rus Nestor [5].

Prin urmare Ungurii nu trecură prin Valahia şi pasul Turnului-roş sau Porţile de fer, pentru a pătrunde în Panonia, şi nu ocupară deci intăi Transilvania [6], ci după cum am arătat cucerira centrul Daciei traiane, cît-va timp după aşăzarea lor in Panonia, unde intrară pe la nord [7].

---

4. Dl *Hunfalvy*, presupune că Secuii fură aşezaţi anume in acea parte a Transilvaniei, spre apărarea ţărei. (Ethnographie Ungarns, p. 201). *Simon Keza* (Ed. Endlicher, p. 100) spune că Secuii ar fi rămăşiţi a le Hunilor: „isti Zatuli Hunnorum sunt residui". Identitatea aproape deplină a limbei maghiare cu acea a Secuilor, exclude această ipoteză, căci limba Hunilor, mai veche cu 500 de ani, trebuia să diferească mai mult de limba actuală a Ungurilor, de cum se deosebeşte limba Secuilor.

5. *Anonimus* c. VIII, *Simon Keza*, p. 102. *Chronicon Budense* p. 36. Comp. locul din Nestor raportat mai sus p. 474.

6. Cum susţine *Rösler*, Românische Studien, p. 198, pentru a dovedi că ţările prin care trecură Ungurii erau nelocuite.

7. Aceasta este părerea şi a vestitului istoriograf şi colecţionator ungur comitele *Ioseph Kemeny*. Intr'un articol publicat in *Kurz*, Magazin I, 1844, el spune la p. 235; „Obwohl Sibenbürgen schon früher durch die Maghiaren theilweise errobert wurde, so war es bis zur Regierung des Fürsten Gyula

Este de luat aminte apoi, că Ungurii nu prea repurtară isbînzi strălucite la primul lor atac in contra popoarelor țărilor de la Dunărea și mai ales a le celor carpartine. Astfel in contra ducatului lui Menumorut, ei fac doue expediții, din care in cea d'intăiu cuceresc numai pustietatea Nyr, așezată la nordul ducatului. Menumorut se retrage in muntele Igfon, și se impotrivește incă cu destulă putere, pentru a sili pe Unguri să incheie cu el un tratat, prin care *ducele bulgar este lăsat in principatul seu*, cu indatorirea de a da pe fata lui in căsătorie fiului lui Arpad. La moartea lui Menumorut, ne remănînd nici un moștenitor de sex bărbătesc, prin aceasta se intîmplă de trecu ducatul la fiica lui și deci la soțul ei, Zulta [8].

Tot așa de puțin cu efect fu și atacul indreptat de Unguri contra ducelui Glad, de oare ce, de iar el se supune Ungurilor, nu este scos din domnie, și urmașii lui se găsesc incă pe timpul lui sf. Stefan ca duci ai acelei țări. Intîlnim anume pe acel Ahtum care nevoind chiar să mai recunoască supremația regelui maghiar, este bătut de sf. Stefan și inlocuit cu un nepot al regelui, numit Sunad [9].

Asupra cuccrirei Transilvaniei, observăm de asemene că versiunea pastrată de Anonimus nu o arată

---

von dem ungarischem Mutterlande doch noch immer getrennt, und die gänzliche Einverleibung mit Ungarn geschah erst nach der Besiegung des Fürsten Gyula".

8. ***Anonimus***, c. LI: „dux vero Arpad inito consilio suorum nobilium, mandata Menumorut dilexit et laudavit peticionem Menumorut differe noluit et filiam suam in uxorem Zulte accepit cum regno sibi promisso et missis legatis mandavit ut celebratis nuptiis filiam Menumorut filio suo Zulte in uxorem acciperent et Duci Menumorut darent Bihor castrum." c. LII: „Menumorut post illam causam in secundo anno ***sine filio mortuus est***, et terram eius totaliter Zulte genero suo dimisit in pace".

9. ***Anonimus***, c. XI: „terram vero que est a fluvio Morus usque ad castrum Urscia preocupavisset quidam dux Glad, ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani, Sunad filius Doboca nepos regis, in castro suo interfecit."

ca o izbîndă deplină, de oare ce după moartea lui Gelu, Tuhutum capul Ungur căruia Anonimus îi atribue supunerea ducatutui românesc, este ales de poporația țărei ca domn in locul lui Gelu. Urmașii acestui cap țin Transilvania până pe timpul lui Stefan, cînd ducele Gyula, strănepotul lui Tuhutum, căutînd a se face tot așa de neatîrnat ca și Ahtum, provoacă pe regele maghiar a'l bate și supune. Prin urmare dinastia romînă fusese inlocuită cu una maghiară, iară in celelalte rămăsese tot principatul românesc de mai inainte [10]. Sudul Transilvaniei rămîne insă cu totul liber de stăpînirea maghiară, până pe timpul lui sf. Stefan, care supune ducatul lui Kean.

Năvălirea Maghiarilor asupra țărilor transcarpatine are deci cu totul alt caracter decît acele ale popoarelor barbare de mai inainte. Mai intăi poporul băștinaș din țările de peste munți, Romînii și Slavonii fiind orgauizați in niște state sub influența și suzeranitatea bulgară, ei puteau opune o nu slabă impotrivire, pe care o și incercară, până la un punt cu succes, față cu oardele maghiare. Aceste nu se putură revărsa neoprite, și pune toată țara sub foc și sub sînge. Ele trebuiră să lupte cu oștiri impotrivitoare, iar nu numai să urmărească in goană niște fugari inspăimîntați.

Năvălirea Ungurilor este mai mult o *cucerire* a țărilor locuite de Romîni și Slavoni, și aceasta incă nedeplină. Nu venise deci Ungurii ca Goții, Hunii sau Avarii, ca un orcan ingrozitor de popoare prădalnice, ce prefăceau in pulbere și cenușă tot ce le eșia inainte, ci ca niște dușmani, cu care cei atacați se

10. *Anonimus* c. XXIII: „milites Tuhutum ducem Geloum iuxta fluvium Copus interfecerunt; tunc habitatores terre videntes mortem domini sui, sua propria voluntate dexteram dantes dominum sibi elegerunt Tuhutum; a die illo terram illam obtinuit pacifice et feliciter sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obtinuit."

luptară, și cu toate că supuse, pastrară însă drepturi față cu noii lor stăpîni. Eată cum se esplică de popoarele de peste Carpați, care apucase acuma să se coboare din adăposturile munților, nu avură nevoie a se retrage și inaintea năvălirei maghiare inapoi in cetățile lor firești, ci se supuseră cu incetul stăpînirei lor, care și dînșii incepură in curînd, intrînd in curentul civilizației, a imbrățoșa viața așazată și organizată a popoarelor peste care căzuse.

Din această imprejurare se explică însă un fapt capital din istoria Romînilor: așerbirea și robia cea nemai pomenită in care căzură Romînii față cu Ungurii. Inșelați prin respectarea de la inceput, a drepturilor lor, ei rămaseră pe loc, și fură apoi cu incetul reduși in sclăvia cea mai degrădătoare, prin o necontenită usurpare a drepturilor lor de către cuceritorii țării. Dacă Ungurii ar fi năvălit țările carpatine ca și celelalte popoare barbare, Romînii și Slavonii, ar fi nimerit indărăt calea munților, pe care nu de mult o coborise, și Ungurii ar fi devenit stăpînii țărilor goale, nu și ai popoarelor de peste Carpați.

Expunerea caracterului cucerirei maghiare după Anonimus notar, găsește o intărire in faptul că chiar pe timpul lui sf. Stefan, o sută de ani după intrarea Ungurilor in Panonia, principatele supuse de năvălitori la sosirea lor, păstrau incă jumătatea de neatîrnare, in care îi lăsase cucerirea. De aceea vedem pe sf. Stefan că este nevoit să lupte contra lui Ahtum, Gyula și Kean, fără a vorbi de țările așăzate din colo de Tisa, și care trebuiră de asemene mănținute cu puterea in stăpînirea Ungurilor. Semi-neatîrnarea părților de din coace de Tisa, care interesază istoria Romînilor, se mănține in tot decursul istoriei unguresti, și adevereste astfel spusele anonimului notar. Astfel pe la 1298 intîlnim pe voevodul *Lorandus* care rîpind sub ocîrmuirea lui toată regi-

unea dintre Tisa și Transilvania, și făcîndu-se aproape cu totul neatîrnat de regele Andreiu III, acesta este nevoit a duce contra lui o puternică armată [11]. Un alt voevod și palatin, *Dausa*, are in ocîrmuirea lui cele 5 comitate de din coace de Tisa: Bihar, Solnok, Satu-mare, Zonuk și Crasna, pe care le conduce cu ajutorul unei adunări sau diete a numitelor comitate, prin urmare ca niște regiuni nu pe deplin incorporate in regatul ungurese [12]. In Transilvania intîlnim, tot pe timpul lui Andrei III pe voevodul *Ladislau*, care la stîngerea dinastiei arpadiane, refuză a recunoaște pe Carol de Anjou, noul rege al Ungariei, pănă cînd papa nu aruncă asupra țărei sale interdictul eclesiastic [13]. Tot pe atunci intîlnim in comitatele Maramureșului și al Ugocei pe voevodul *Nicolae* [14], și mai tîrziu aflăm in aceeași parte de loc alți voevozi romîni, care se revoltă in contra coroanei ungurești. Insă despre aceștia mai tîrziu. De o cam dată am vrut să arătăm numai cum caracterul cel slab al cucerirei ungurești, se reflectă in urmă in organizarea

11. *Kovachich*, Supl. I, p. 102, 1298: „Lorandus vero. occupato Scepusiensi castro, totam inde usque Transilvaniae limites regionem sub suam redegerat potestatem". Comp. *Fejer* VI, 2. p. 26, 1296; „Praeterea quum contra Rorandum Voyvodum et frates suos, filios Thomae, cum nostrae militiae multidudine armatorum processimus".

12. *Fejer*, VIII. 2, p. 98, 1317: „Magister *Dausa* comes de Bihor et de Zobolch ac in comitatibus de Zathmar, de Zonuk, de Krazna vice suae personae iudex specialis deputatus", *Idem*, VIII. 2 p. 52, 1317: „per litteras Magistri *Dausa* in congregacione quinque provinciarum per ipsum". Alte locuri vezi reproduse in *Pic*, der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht, Leipzig, 1882, p. 111, nota 26

13. *Fejer*, VII, 3. p. 70, 1309: „Contra saepedictum Ladislaum tanquam contra Hareticorum fautorem et inimicum fidei procedendum et totam terram sibi subiectam et adhaerentium faventium, obdientium vel dantium sibi quoque modo auxilium, consilium vel favorem ultra sylvas et citra sylvas, eclesiastico supponimus interdicto". Ladislau este pomenit pentru prima oară ca voevod al Transilvaniei in 1288 (*Fejer*, V, 3, p. 434).

14. *Fejer*, VIII, 1, p. 147, 1303: „Capitulum eclesie Albensis Transilvaniae nobili viro et honesto *Nicolao Voevodae*, filio magnifici Mauritii, comite de Ugocsa et Marmarusia".

provinciilor alipite pe lîngă coroana maghiară, ceea ce poate tot odată fi invocat ca o puternică dovadă a adevărului raporturilor lui Anonimus. Tot in sprijinul autonomiei indestul de deplină a părților de din coace de Tisa, se mai poate aduce baterea monezei separat pentru aceste țări, cu o monetărie in Cluș pentru cele 5 comitate, și alta in Sibiu pentru Transilvania proprie. In sfîrșit linia Tisei forma chiar și o granită vamală, rămășiță a vechiului timp, cînd Ahtum percepea vamă de la sărurile regești ce treceau peste Tisa in Ungaria proprie [15].

15. *Pic*, Der nationale Kampf p. 172-187 Comp. mai sus p. 469.

Autonomia provinciilor cucerite de Ungurii lasă a se presupune că noii stăpîni ai țărilor carpatine, respectase și drepturile locuitorilor, și intr'adevăr dacă cercetăm starea poporației supuse, a celei romînești mai cu samă, o aflăm la inceputul cucerirei maghiare, intr'o stare in destul de bună, asemănată mai ales cu condiția ei mizerabilă de mai tîrziu.

De și documentele lipsesc asupra timpurilor imediat următoare cucerirei, și nu putem aduce dovezile decît din documente une ori cu mult posterioare, totuși această imprejurare nu atinge intru nimic faptul insuș de dovedit. Intr'adevăr poporul romîn de peste munți ajunge cu timpul a pierde o sumă de drepturi, pe care le avea mai inainte. El merge decăzînd din ce in ce, din o stare infloritoare in una tot mai degradată. Este deci firesc lucru de a admite că cu cît ne vom urca indărăpt in timp, cu atîta poziția Romînilor va fi fost mai bună, de oare ce o găsim cu atît mai rea cu cît ne coborîm. Chiar dacă nu putem face dovada pentru timpul cel d'intăiu, indată ce vom aduce-o pentru un timp apropiet de dînsul, ea va subsista cu atîta mai mult pentru acel ce l'au precedat.

Mai intăi constatăm că Romînii și-au păstrat proprietățile sub stăpînirea maghiară. Documentul cel mai vechiu asupra acestui fapt este din 1227 și constată stăpînirea pămintului, incă din vremile regelu Coloman in persoana unor fețe, care de pe numele

lor se dovedesc fără indoială că au fost Romînii precum *Voinea*, *Dinu*, *Vulcan*, *Micul*. Iată deci dovedită proprietatea de pămînt in fiinţa Romînilor incă dintre anii 1095-1114, epoca domniei regelui Coloman [1].

Proprietatea Romanilor asupra teritorilor ocupate de ei, se dovedeşte apoi din acelaş timp şi pentru ţara *Bîrsei* şi regiunile invecinate. E drept că această ţară este numită in unele documente ungureşti «deşartă şi nelocuită» [2], dar atare insuşire atribuită regiunei in chestie nu trebue luată la serios, intru cît in unele din ele se vede indată după acest calificativ, pomeniţi *locuitorii ei* [3]. Din documentele citate nu aflăm insă de ce neam erau locuitorii ce se aflau in ţara Bîrsei, in momentul cînd a fost donată cavalerilor teutoni. Ştim incă că in preajma ei locuiau *Secuii* şi *Valachii*, căci un document din 1222 spune că s'au concedat cavalerilor teutoni a nu plăti nici o dare *cînd vor trece prin ţara Secuilor sau prin ţara Valachilor* [4]. Scutirea de plata vămei, căci tributul aice nu poate fi altă ceva, fiind vorba de dreptul de trecere, se impune de rege ţărilor supuse lui, a Secuilor şi Valahilor. Aceste ţări aveau deci mai inainte drep-

1. Vezi reproducerea textului documentului mai sus p. 479, nota 26.

2. *Teutsch und Firnhaber*, Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Wien. 1857, p. 9, 1211: „terram Borza nomine, *licet desertam et inhabitatam*".

3. *Idem*, p. 20, 1222: „Quandam terram nomine Burszam tunc desertam et inhabitatam — ad hoc *homines qui terram ipsam inhabitabant* quando dicta donatio facta fuit vobis". p. 11, 1213: „terra Borza vacua et inhabitata— *in versis eiusdem terrae incolis*, presentibus et futuris". p. 12, 1218: „terram de Burza vacuam et inhabitatamm—decimas ipsius terrae *ab eis incolis* tam futuris quam praesentibus exsolvendas".

4. *Idem*, p. 18, 1222: „Item concessimus quod nullum tributum debeant persolvere, nec populi eorum, cum transierint per *terram Siculorum aut per terram Blaccorum*. Observăm că *populi eorum* din acest document ca şi homines sau incolae qui terram ipsam inhabitabant, din acele citate in nota precedentă, se referă la o populaţie de baştină a ţărei Bărsei dăruită impreună cu ţara insăşi cavalerilor, incît reiesă cu evidenţă din aceste documente că regiunea era impoporată, iar nu pustie, cînd a fost dăruită.

tul de a percepe tribut sau vamă, și erau stăpîne pe teritoriile lor, pe care ele puneau in lucrare asemene drepturi.

Mai este apoi de observat punerea pe un picior egal al țărei Valahilor cu acea Secuilor, care in tot deauna a fost privilegiată. Țara Valahilor era un district bine determinat, de oare ce o videm arătată ca marginea unei moșii Cuteburg, adaosă de regele Andreiu către donația anterioară făcută cavalerilor teutoni [5].

O altă pomenire despre Romîni, avînd in proprietatea lor o pădure, se rapoartă la niște grupe așezate lîngă Sibiu. Privilegiul Andrean din 1224 concede «coloniștilor germani din Sibiu a intrebuința spre folosul lor *pădurea Blachilor și a Bissenilor* impreună cu acei Blachi și Bisseni» [6]. Că Romînii posedau pe aici afară de zisa pădure și pămînt in proprietate, se vede de pe aceea că regele Andreiu dă in 1223 mănăstirei *Cîrța* o bucată de pămînt, pe care o ia de la Romîni [7].

Un document din anul 1231 ne va dovedi însă cu evidență, nu numai că Romînii aveau la această dată proprietăți in stăpînirea lor, dar că ei avuse incă asemene drept in toate timpurile anterioare. Prin el un oare care *Vydh de Bord*, după cît se vede un german din Flandra, cumpără o proprietate de la un Romîn, *Buiul fiul lui Stoia*, așezată in ținutul Valahilor, dar el declară inaintea capitulului biseri-

---

5. *Idem*, p. 20, 1222: „Cuteburc, que procedit usque ad *terminos Blacorum*."

6. *Idem*, p. 30, 1224: „*silvam Blacorum et Bissenorum* cum aquis usus communes exercendo cum praedictis Blacis et Bissenis eisdem contulimus."

7. *Idem*, p. 24, 1223: „Monasterio de Kertz, confirmamus in presenti privilegio *terram* quam primo eidem monasterio contuleramus *exemptam de Blaccis*." In 1252 găsim pomenit pămîntul acesta al Valahilor din Cîrța ca limită a unei posesiuni. *Idem*, p. 70, 1252: „terram Zek, inter terras Vlachorum de Kircz, Saxonum de Barasu et terras Sciulorum de Sebus existentem."

cei transilvane, că «consimte a inapoia această proprietate vechiului ei stăpîn, alt Romîn *Trul fiul lui Cioru*, de la care primise indărăpt banii ce-i dăduse, fiind că Trul dovedise prin numeroşi marturi că această proprietate aparţinuse din timpuri imemoriale străbunilor, moşilor şi strămoşilor sei» [8].

Acest document dovedeşte intr'un chip inviderat nu numai că Romînii păstrase proprietatea de pămînt pe la 1231, de oare ce aflăm in acel an pe un Romîn vînzîndu-şi proprietatea unui German, dar incă din timpuri care intreceau memoria oamenilor, acel pămînt fusese al familiei altui Romîn, Trul fiul lui Cioru, către care cumpărătorul de la Buiul îl restitue, primindu-şi despăgubirea, pentru a inlătura astfeliu un proces in revendicare.

Cu timpul insă Romînii fură deposedaţi de proprietăţile lor, şi anume accia care nu vroiră să'şi lepede religia şi naţionalitatea, spre a trece la stăpînitori. Cei ce păstrară dreptul lor cu acest preţ, se instrăinară de poporul lor, incît astfel se explică imprejurarea cum de Romînii ajunsese la sfirşitul secului trecut, a nu mai poseda nici un pămînt in proprietate, fapt ce apoi se invoacă de avocaţii cauzei maghiare spre a se dovedi că poporul romîn ar fi decurînd

8. *Idem*, p. 56, 1231: „Quod accidens nostri in presentiam *Gallus filius Wydh* de *Bord*, confessus est coram nobis, quod licet terram *Boie* terre Zumbuthel conterminam et de presenti in ipsa terra Blacorum existentem, habitam propriis suis justisque impensis ab homine *Bujut filio Stoje* coemerit; considerans tamen qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos atavosque ipsius Trulh filii Choru possessa, et a temporibus iam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit, qualiter id dictus Trulh filius Choru quamplurimum hominum elogiis affirmare adnisus fuerit, hinc ne iurgia temporum in processu enascerentur fraterne mutueque caritatis, dictam terram Boie eidem Trulh filio Choru, accepta eius recompensa in pecuniarum solutione, remisit coram nobis." Asupra referirei pe timpul stăpînirei bulgare vezi p. 412 mai sus. *Ch* in documentele maghiare se ceteşte *ci*: Choru=Cioru, Chaac=Ciac.

imigrat in țara de peste munți. Pentru Fagaraș și Amlaș avem chiar dovada exproprierei Românilor in favoarea Sașilor. Anume regele Matei Corvin vorbește intr'un document din 1471 despre nobilii sau ori ce altă clasă de oameni *posesionați* și mai ales Valachii din zisele părți a le Transilvaniei, cu deosebire din districtele Făgărașul și Omlașul, care și-ar paște oile, porcii și alte vite a le lor, pe locurile concedate Sașilor. El numește deci pe Valachi, oameni *așezați* și cu proprietăți in aceste districte, căci acesta este înțelesul cuvîntului *possessionatus*. Tot in acel an insă, pentru a despăgubi pe Sași despre daunele pricinuite de Romîni, prin păsunare fără voie a locurilor săsești, de care Romînii pretindeau a fi fost fără drept expropriați, regele Matei mărește incă nedreptatea incepută, luînd din stăpînirea Românilor și pămînturile lor din districtul Făgărașului și a le Amlașului și dăruindu-le Sașilor printr'un act formal. Și apoi vroim ca Romînii să fi suferit fără impotrivire asemene răsluiri făcute in proprietatea lor? Revoluțiile lor din Transilvania vor fi făcute mai ales pentru redobîndirea pămîntului strămoșesc, necontenit ingustat prin noii venetici [9].

Romînii aveau o nobleță organizată și puternică pusă sub conducerea unor capi militari, Voevozii, care nu erau decît urmașii ducilor vechi, intîlniți de Unguri in țările transcarpatine. Aflarea nobilimei la Românii de sub stăpînirea ungară este constatată in o mulțime de documente. Așa in unul din 1427 regele

9. Vezi documentul din 1471 al regelui Mathias in Magazin für sieb. Landeskunde, II, 1845, p. 183: „quod și aliquis nobilis aut alterius cuiusvis status *possessionati homines et notanter Valachi*, dictorum partium transilvanarum et signanter in districtibus Fogaras et Omlas vocatis, commorantes, pastores suos cum gregibus ovium, porcorum et aliorum pecorum suorum ad terras et territoria dictorum Saxonum nostrorum, contra voluntatem ipsorum miserint."

Vladislav întărește privilegiile tuturor nobililor Valachi și a Knejilor și a celorlalți Valachi din ținuturile Banatului, ca mulțămită pentru credința și slujbele pe care ei le făcuse, nu numai lui ci și predecesorilor sei, regilor Ungariei, mai cu samă in apărarea vadurilor Dunărei contra deselor incursiuni a le Turcilor [10]. Mai sunt amintiți nobili romîni din țara Hațegului in Transilvania, arătați ca luînd impreună cu vice-voevodul Transilvaniei Petru, parte la judecarea unui proces între Knejii Mușat, Stroia și Zaicu, inviderat Romîni și ei, de la stăpînirea moșiei Zalasd [11]. De asemene se mai intîlnește o nobilime romînă numită chiar in documentele maghiare *boerones* (adecă boieri) in ținutul Făgărașului [12].

Această nobilime romînă intră de la inceput in legături cu poporul, ce deveni domnitor in Transilvania

10. ***Maniu***. Disertație istorico-critică. Temișoara 1857, p. 541, 1427: „Ladislaus universorum nobilium et Keneziorum nec non alium *Valachorum*, in districtibus Lugos, Sebes, Michold, Almas, Karasofii, Bargafii, Komiati et Illed, quod ipsi in confiniis regni nostri collocati, in custodia et tuitione vadorum Danubii contra crebos incursus Turcarum." Acești nobili Romîni din Banat sunt amintiți in numeroase documente. Vezi cîte-va din ele reproduse in ***Pic***, Abstammung der Rumänen, Leipzig, 1880. p. 153.

11. ***Kemeny***, Knezen und Kneziate in Magazin für siebenbürgische Landeskunde, II, p. 300. 1363: „Nos Petrus vice-voivoda Transylvanus inter ipsum Mussath ac Stroia et Zayk Kenezios judicium facere deberemus, ambabus partibus cum eorum instrumentis in facto ipsius possessionis Zalasd, coram nobis et regni nobilibus de comitatu ac ***universis Kenesis et senioribus Olachalibus*** districtus Hatzag comparandi assignassemus". Comp. ***Fejer***, XI, p. 503, 1435: „Nos Ladislaus de Chaak vaivoda una cum juratis et universis ***nobilibus*** ac Kenezis ipsius districtus Hatzak". Districtul Hațegului era impoporat de Romîni.

12. Vezi colecția de documente a D-lui ***Aron Densușanu*** publicată in Columna lui Traian, IX. 1882, p. 10, 1556: „Nos memoriae commendamus quod nos una cum juratis hujus pertinentiae nostrae, ***boeronibus*** sedes nostre judiciarie assessoribus pro faciendo judicio causantibus consedissemus, tunc honorabili ***Stan***, ***Popa***, ***Algye*** et ***Radulÿ*** filii quondam agilis Stanislav boeronis, item ***Man*** et ***Macul*** filii agilis quondam ***Barsan boeronis***, item (mai urmează alte nume de boieri), tribus terminis sedium nostrorum ab consuetudine observatis, etc." ***Idem***, p. 161, 1630: „Nec non honestum virum ***Alde*** Niegre'ie nominatum genitorem seu patrem ejusdem de dicta Posorita, ab antiquo et numero verorum et indubitatorum istius districtus terracque nostrae Fagaras nobilium boeronum existitisse."

și cu cît propășia cotropirea țărei ci de cucerirea maghiară, cu atîta dînsa se apropia tot mai mult de poporul domnitor, pănă ce fu cu totul absorbită de el. Cu timpul găsim că condiția neapărată a păstrărei titlului de nobil și a posessiunei pămînturilor ereditare era primirea religiei catolice. Acei dintre nobili, care nu vroiau să o recunoască, erau despoiați de proprietățile lor [13]. Nobilii romîni se bucurau ca și acei unguri de privilegiul de a nu plăti darea numită *tribut*, adecă *birul* [14], și regii unguri mulțumeau adese ori, pentru isbînzi strelucite repurtate in luptă, pe Romînii din clasele mai de jos cu titlurile și drepturile nobililor [15].

Poporul românesc in deobște se vede că, chiar după căderea lui sub Unguri, păstrează caracterul seu militar, pe care și'l formase in timpul năvălirei, cînd trebuia să respingă necontenit cu puterea prădăciunile barbarilor. Așa afară de Romînii din Banat, pe care i-am vĕzut insărcinați cu paza malului Dunărei, mai aflăm incă pe acei din Transilvania, de la granița răsăriteană a Carpaților, obligați a păzi acele

13. *Pesty*, Szörényi Bánság es Szörény Varmegye Törtemte, Budapest, 1878, III. B, p. 128, 1500: „Totales porciones possessionarias nobilium condam Nicolai et Michaelis Kirkawycza de Poruha .... in districtu Mihald quod contempta religione .... secte csismatice Wolachorum sive Rascianorum adhesisse dicuntur .... ad nos consequentes collationem nostram regiam secundum antiquam legem et consuetudinem *devoluta* esse perhibentur." Citațiunea aceasta și cele următoare din *Pesty* și *Duliscovic* sunt imprumutate din *Pic*, Abstammung der Rumaenen.

14. *Pesty*, *Idem*, p. 117. 1494: „Dominus Sigismundus Imperator et rex consideratis fidelitabus et serviciis per eosdem Valachos in exercitualibus expeditionibus contra Turcos .... eosdem universos Valachos et alterius status .... ab omni solutione tributaria, de personis rebusque et bonis ipsorum, per omnia exemisse et suportasse dinoscebantur." Cf. *Maniu*, disertație, p. 541, 1457: „Nobiles Valachos inter nobilium regis nostri item Kenezios ex omni solutione tributi eximere."

15. *Fejer*, V, 2. p. 201 1274: „Eosdem Petrum, Paulum, *Micou*, Ioannem et Nicolaum ac Egidium et per eos heredes eorum, de ipso iobagionatu castri pure et simpliciter eximendo, cum terris eorum quocumque iusto titulo possessis in numerum coetum et consortium *nobilium servientium* regalium accipimus. Numele de Micu arată invederat că era vorba de Romîni.

hotare și a face explorațiuni in regiunile moldovenești, pentru a inlătura atacurile ce ar putea veni din acele părți. Tot așa formau Românii din ținuturile Devei și a Huniedoarei un corp militar obligat a păzi, a intări și repara cetățile, și la vreme de nevoie a eși la răsboiu cu toate puterile lor[16]. Românii din ducatul Omlașului se invoesc cu Sașii mărginași din ținutul Sibiului, ca să iee asupra lor paza granițel munților, de la Talmaciu pănă la marele sat al Valachilor[17]. Tot această indatorire militară se vede și la Românii, fără indoială mai ales la boerii, din ținutul Făgărașului, fiind obligați, după un vechiu obiceiu, a face slujbe la castelul Făgărașului[18].

Românii trebuise, incă dinaintea așezării Ungurilor in Panonia și din coace de Tisa, să fie organisați militărește, pentru a apăra pasurile Carpaților de năvălirile barbarilor din cîmpia moldo-valacă. Cînd ducatele lor fură supuse de Unguri, la inceput supunerea fiind cum am vĕzut'o slabă, ei păstrară de la sine organizarea lor. Dar chiar cînd stăpînirea ungurească deveni mai efectivă, Maghiarii aveau tot interesul de a ingădui și incuraja această organizare, care ocrotea

16. *Fejer*, X, 6, p. 796, 1462: „Nos Sigismundus volumus autem quod *sicut hactenus sunt consueti* ita et in futurum dicti kenezii et villani de saepe dicta Bereczkfalva *ad faciendam custodiam in illis confinibus et explorationem in partibus Moldaviae* obligati sint." *Kemeny*, l. c. II, p. 315, 1427: „In districtibus Olachalibus castri deva ... Olachi ... etiam servitia manualia ad conservationem castri opportuna, ut sunt munimenta struendi, aggeres fodiendi, ligua secandi, indagines praecidendi ... iuxta *antiquam et laudabarem consuetudinem*;" p. 311, 1482: „praefatos Kenezios nostros in *antiquis eorum libertatibus* tenere volentes .. mandamus quatenus eis servitia ad praefatum castrum nostrum Hunyad, ut prius facere adstricti fuerunt permittatis."

17. *Fejer*, X, 1. p. 132, 1383; „assumpserunt ipsi Valachi custodiam servandam in omnibus Alpibus, a Tolmacz usque ad magnam villam valachicalem."

18. *Densușanu*, Monumente pentru istoria Făgărașului in Col. Inu Traian, pe 1882, p. 120, 1664: „Noi Anna Bornemisza ordonăm ca și ei, Șandru, Pandrea, Stanciu și Stoica, să fie obligați *in conformitate cu vechia consuetudine* a presta serviciile care sunt datori la castelul Fagarașului." (trad. din limba maghiară).

insuși statul lor contra năvălirilor barbare. De aceea și vedem aceste deosebite privilegii și scutiri incuviințate Romînilor militari. Că această organizare data din timpuri mai vechi decît stăpînirea maghiară se vede de pe aceea, că pretutindene slujbele făcute de Romîni statului maghiar, sunt arătate ca *urmarea unui vechiu obiceiu*, nu ca un așăzămînt nou. Indeletnicirea principală a Romînilor, mai ales acelor de la margine, fiind slujba militară, îi și vedem figurînd in totdeauna ca element insemnat in armatele maghiare. Bela al IV-le luptă in 1260 in contra regelui Boemiei Ottocar, avînd in armata lui mulți Valachi [19]. După cum se pare Romînii căutau și in alte țări mai departate, intrebuințare in armată, ca trupe mercenare. Așa îi aflăm in 1325 ajutînd Polonilor contra marchizului de Brandeburg [20].

Să cercetăm mai de aproape această organizare militară a Romînilor.

Din timpurile cele mai vechi pănă adînc in veacul de mijloc intîlnim la Romîni doue feliuri de capi, care alcătuesc o scară ierarhică: *Voevozii* și *Knejii*. Am vĕzut că voevozii erau vechii duci ai statelor aflate de Unguri la cucerirea Transilvaniei, și care rămaseră in această insușire și după ce căzură sub stăpînirea maghiară, păstrîndu-și autoritatea lor teritorială, bine înțeles cu atîta mai știrbită cu cît propășea uzurpația străină.

De acești voevozi se intîlnesc un număr indestul de mare in țările transcarpatine, mai ales in părțile

19. *Fejer*, IV, 3, p. 25, 1260: „quod adversum innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et *Valachorum*, Bezzeninorum et Ismaelitorum gessimus."

20. *Dlugosz*, Hist. polonica, p. 989, 1325: „Wladislaus Poloniae rex... contractis magnis suarum gentium copiis, auxiliis etiam vicinorum populorum, videlicet Ruthenorum, *Valachorum* et Lithuanorum ... marcham Brandeburgensem ingreditur." Acești Valachi erau probabil din Maramureș, sau de ai lui Dragoș din Moldova. Vezi vol II, Cap. I, No. III.

acele ce se vĕd a fi fost locuite de Romîni, incît de aice se poate induce că această instituție era cu deosebire răspîndită la Romîni. După căderea Transilvaniei sub Unguri pe timpul lui sf. Ștefan, regele institue un voevod al acestei țări, care însă nu înlătură pe ceilalți numeroși voevozi din părțile românești. De și ei trebuiau să fie subordonați acelui mare voevod al Transilvaniei, care reprezinta autoritatea regească, ei urmează înainte a exercita o putere teritorială în ținuturile lor.

Astfeliu întîlnim voevozi în următoarele ținuturi de peste munți, care de și sunt culeși din timpuri deosebite, aceasta provine numai din lipsa continuităței documentelor pentru o localitate; căci îndată ce un voevod este arătat pentru un ținut și un timp oare care, el a trebuit să existe acolo în toate vremurile.

Afară de voevozii din Valachia, de care ne vom ocupa mai tîrziu, întîlnim pe *Ioan* voevod în Banatul Severinului, pe *Milutin* voevod în Mehadia, pe *Roia* și *Stoica* voevozi în Caransebeș, toate aceste ținuturi locuite de Romîni, iar Stoica arătînd și prin numele seu originea sa română. Mai incolo găsim pe *Bolia* voevod în Zarand, pe *Iacob* în Abrud, pe *Neagul*, *Ioan* și *Petru* voevozi în Beiuș, pe *Stanislau* și *Balc* în Satu-mare, pe *Vlad* și *Nicolae* voevozi ai Romînilor din părțile Clujului, Dobocei și Solnocului, pe *Ștefan*, *Ioan*, *Bogdan*, *Balc* și pe *Drag* voevozi în Maramureș; pe *Nicolae* voevod din Remetia. *Stanislau*, voevod de *Șiplac* și pe *Aprod* voevod din Țăpuș, toate trei sate existente și astăzi în Transilvania. Dacă mai adăugim cătră aceștia pe *Iuga* voevod în Maramureș și pe *Radu Negru* voevod în Făgăraș, vom fi istovit lista voevozilor romîni cunoscuți pănă acuma [21].

21. Vezi pentru parte din acești voevozi *N. Densușanu*, Revoluțiunea lui Horia, București 1884. p. 40 și urm., unde sunt arătate și toate izvoarele. Pentru

Care erau atribuțiile voevozilor?

Mai intăi este evident din chiar titlul lor, impreunat tot deauna cu numele unui ținut, că ei erau capii unor teritorii. Acelaș lucru reiesă din faptul că-i găsim une ori revoltîndu-se contra autorității regești, și anume nu numai voevozii acei mari, care reprezintau pe moștenitorii vechilor duci ai țărilor transcarpatine, precum am vĕzut mai sus pe voevodul Transilvaniei Ladislau, ci chiar pe acești voevozi mai mici. Așa vom afla că face voevodul Liten din Muntenia; iar din țările transcarpatine putem cita pe Radu Negru voevod din Făgăraș, descălecătorul Munteniei și pe Bogdan resvrătitorul, întemeitorul Moldovei, care era voevod in Maramureș. Și nu numai voevozii, ci și knejii, subalternii lor, se revoltau une ori contra puterei regești. Astfel trei knezi valachi *Kosta*, *Stanciul* și *popa Volcul*, nemulțămiți nu știm din ce pricină, cu domnia ungurească, fug in Moldova după ce pustiează knezatele lor, pentru care sunt osîndiți a perde dreptul lor de knezi, pe care voevodul Transilvaniei îl dă lui Mihail Basarab in 1435[22]. Un alt knez *Ladislau Lehăcescu* din districtul Mehadiei fuge in 1376 din moșia lui Balașnița, in Valahia, la dușmanul regelui maghiar, Vladislau Basarab, pentru care regele îi confiscă moșia și o dă feciorilor lui Raicu[23]. O altă încercare se vede făcută de niște knezi din ținuturile valache, de a stîrni la răscoală pe poporul de aice, încercare care nu izbutește[24].

Iuga vezi un document din 1349 asupra lui Bogdan descălecătorul Moldovei, publicat de mine in Revista pentru istorie a D-lui *Gr. Tocilescu*, V. p. 166. Pentru Nicolai, Stanislau și Aprod, un doc. din 1345 in *Theiner*, Mon. hist. Hung., I, p. 691. Despre Radu Negru Vol. II, Descălecarea.

22. *Fejer*, XI, p. 504.

23. Vezi un document descoperit de Dl *Hasdeu* in excursiunea sa din Transilvania in Col. lui Traian, 1874, p. 126.

24 *Kemeny*, l c. II, p. 315. 1437: „quod nonnulli populi in districtibus olachalibus dicti castri existentes, malesanis ac frivolis l eneziorum suorum sug-

Regii unguri, pentru a-și cîștiga aceste fețe turburătoare, se întreceau a mulțămi pe acei credincioși prin însemnate dăruiri de pămînt, în tocmai precum făceau și regii apusului cu seniorii feudali din staturile lor. Astfeliu videm pe regele Ludovic mulțămind pe un voevod român din Maramureș, anume pe Balk fiul lui Sas, pentru slujbele făcute de el craiului în Moldova, în combaterea trădătorului Bogdan, cu donația unei însemnate proprietăți din Maramureș de care despoiase pe resvrătitor [25].

Acești voevozi erau înainte de toate capi militari care comandau armatele ridicate din ținuturile lor. Chiar cuvîntul voevod însemna în acele timpuri conducător militar și era sinonim cu căpitan [26]. Despre voevodul de Doboca avem știre că el ar fi inspectat armata sa [27].

Pe lîngă comanda militară, aveau și funcțiunea de judecători, pentru care sunt și adesc ori desemnați cu acest nume. Așa voevodul *Dausa* este numit judecător peste cele 5 comitate. *Stefan Stoica* este de asemenea numit judecător și voevod de Caransebeș, și tot așa este numit și *Nicolai Lazar* căpitan (adecă voevod) și judecător în acceaș localitate [28].

Cînd Germanii vin se colonizeze țara Bîrsei, re-

gestionibus et consiliis agitati ac inducti, variis sub coloribus se cum manifesto dicti castri nostri detrimento a soliti castri servitutibus subducere conentur "

25. Vezi Vol. II, cap. I, Descălecarea Moldovei.

26. *Lucius*, de regno dalmat., I, p. 251: „Voyvoda vero exercitus ductorem significat. — ut apud Italos capitaneus." *Dlugosz*, Hist. polonica, I, p. 58: „Woiewodas id est exercitum ductores." *Glasnic* (organul literar sîrbesc), statuta Valachorum, de re militari art. 2 :" Vojvodae sînt viri militares." (Citat de Densușanu, Rev. lui Horia, p. 40, nota 1).

27. Registrum de Varad 1201—1235 în *Endlicher* Mon. Arpad., p. 716, art. 304: „Cum voivoda comes de Doboka perviderat exercitum suum."

28. *Fejer*, VIII. 2, p 285, 1320: „Dausa *waiwoda*, *judex* per quinque comitatus." *Pesty*, III, p. 152, 1505: „Nos Stephanus Stoyka, *Iudex et Vayvoda* de Karansebes"; *Idem*, p. 115: „Nicolaus Lazar *capitaneus et iudex.*"

gele îi subtrage anumit de sub jurisdicția voevozilor[29]. Este probabil că acești voevozi țineau judecățile lor după obiceiul timpului, asistați de nobili sau și de alți oameni, după cum erau persoanele ce trebuian să fie judecate. Competența lor era fără îndoială mai restrînsă decît acea a judecătoriilor ținute în congregațiunile țărei, de către marele voevod al Transilvaniei, sau chiar de către rege, în care se judecau procese de revendicare a pămînturilor, acele unde era vorba de perderea vieței, sau de acele ce atingeau pe un nobil. De la judecățile voevozilor se putea apela la rege[30].

Voevozii sunt adese ori numiți comiți și palatini. Astfel găsim pe voevodul Dausa purtînd aceste trei titluri. Epitetele înecuviințate lor sunt adese ori foarte pompoase, fiind numiți excellentissimi, magnifici, și aceste titluri sunt purtate și de voevozii romîni, care și ei sunt numiți comiți, și se bucură de toate onorurile lor cuvenite[31].

Să trecem acuma la *Knejii*. Ei sunt niște subalterni ai voevozilor, cu care une ori chiar par a fi fost amestecați. Astfeliu într'un document, pe care 'l vom analiza mai pe larg mai tîrziu, se vorbește de *Knezatul voevodului Lyrtioy*[32]. In deobște însă knejii sunt

---

29. *Teutsch und Firnhaber*, p. 9. 1211: „statuimus etiam quod nullus woiwoda super eos descensum habeat." (Descensus=drept de judecată).

30. *Manu*, l. c. p. 541: „Praeterea annuimus eisdem nobilibus valachis et Kineziis ne ullus eos judicet praeter *comitem eorum*, cuius iudicio si non contenti fuerint ad judicem curiae et ad praesentiam regis appelare"

31. *Fejer*, VIII, 1, p. 147, 1303: „Nobili viro et honesto Nicolao waiwodae, filio *magnifici* Mauritii, *comitis* de Ugocsa et Marmarusio". *Idem*, IX, 3, p. 469, 1365: „Ludovicus *strenuo* viro Balk filio Saaz moldavo waiwodae Maramurusiensi." *Idem*, X, 1, p. 581, 1390: „fidelis noster Dragh *comes* de Marmarus et Valk waywodae similiter *comitis* dicti comitatus." *Idem*, X, 2, p. 63, 1392: „*Magnificis Balk* et *Dragh* waiwodis, *comitibus* Marmarus et Ugocha." (Balk și Drag sunt Romîni).

32. *Fejer*, IV, 1, p. 447, 1247: „excepta terra *Kenezatus Lyrtioy voivodae*, quam Olachis relinquimus &."

inferiori voevozilor sau comiților și chiar simplilor nobili, în cît ei par a fi alcătuit o clasă intermediară între nobili și țărani sau vilani. Ei par a fi fost deci niște șefi ai țaranilor, care în această însușire, se deosebeau de supușii lor, cu toate că nu erau nobili prin ei înșii, ci trebuiau să dobîndească dreptul de nobil prin o hărăzire specială. De aceea și sunt tot deauna deosebiți în documente de clasa nobililor[33]. Knejii plăteau dări ca și poporul de jos, pe cînd nobilii erau scutiți de tribut, precum am văzut. Regele cu toate aceste putea prin o favoare specială să scutească pe knejii de oare care dăjdii, ba ei erau chiar înălțați și la rangul de nobili, luînd atunci titlul de *nobiles kenezii*[34].

Knejii erau obligați și dînșii la slujba militară, mai ales pentru apărarea granițelor, și nobleța era dată mai cu samă la acei dintre ei ce se deosebeau în isbînzi vitejești. Isvoarele ungurești au păstrat mai multe științi despre valoarea răsboinică a knejilor romîni, care erau tot atît de aprigi luptători contra străinilor, pe cît și de neascultători supuși față cu autoritățile țărei lor. Așa un document laudă pe knezul Petru din ținutul Mehadiei, pentru vitejia

33. *Fejer*, IX, 3, p. 553. 1366: Si vero communis Olachus aliquem nobilem hominem in publico maleficii inculpans non possit totaliter suam probare actionem, tunc probationem ipsam faciat prout potest. videlicet per *nobiles* aut per *Kenezios*, aut per *communes homines* seu Olachos." *Maniu*, l. c. „universorum *nobilium* et *Keneziorum* nec non alium *Valachorum*." *Fejer*, XI, p. 504, 1435: „nos una cum juratis et universitate *nobilium* ac *Keneziorum* ipsius districtus Hazak." *Kemeny*, l. c. p. 300, 1363: „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad ac universis *Kenezis* et *senioribus Olachalibus* districtus Hatzag." etc. Pretutindene knejii sunt deosebiți de nobili.

34. *Kemeny*, l. c. p. 304, 1387: „in festo beati Georgii *quinquagesimam* castellanis praescripti castri Mihald per tunc constitutam solvere teneantur, prout de aliis liberis villis ipsorum *kenezialibus solvere* sunt consueti." *Idem*, p. 310. 1482: „Fidelibus nostris dicatoribus et exactoribus quarumlibet taxarum, censuum et contributionum expositum est nostrae majestati in personis universorum *Keneziorum* nostrorum in pertinentiis castri Hunyad commorantium gravi cum querela ... qualiter ipsi antiqua libertatis eorum praerogativa requirente, *a solutione* quarumlibet taxarum exemti fuerint."

pusă în lupta pentru eliberarea reginei Maria în 1387. Un altul, dat de împăratul și regele Sigismund, aduce mulțămiri knezului Dionisie fiul lui Cerca, pentru strălucitele lui merite în diverse expediții și mai ales pentru acea din Bosnia. Un al treilea, tot de la Sigismund din 1420, recunoaște slujbele eminente făcute de knezul Bogdan, fiul lui Neculai, fiul lui Măgoiu, în lupta de la Severin contra Turcilor, și așa mai departe [35]. Am văzut mai sus cum knejii din Banat erau însărcinați cu paza vadurilor Dunărei, și acei de la hotarul moldovenesc cu paza trecătorilor [36]. Knejii erau și judecători pentru cauzele mai mici, pentru care și ei sunt numiți judecători. Ei înșii stăteau însă sub jurisdicțiea comitelui sau voevodului, și aveau ca și nobilii dreptul de a apela, în caz de nemulțămire, la curia regească [37].

Nu se știe modul cum se succedau voevozii în scaunele lor, dacă erau creditari sau numiți, la fie care vacanță, de regi. Despre knejî sunt dovezi pozitive că dreptul lor asupra knezatului era creditar, și ei chiar puteau să 'l înstrăineze, cu consimțimîntul regelui sau al voevodului [38]. Acești knejî cu timpul

35. Vezi texturile citate de Dl *N. Densușanu*, Rev. lui Horia, p. 48, nota 1.

36. Mai sus, p. 496. și 498.

37. *Kemeny*, l. c. p. 311, anno 1543: „Item decretum est quod coloni habentes res trium florenorum dicentur, qui vero non habent tantum non dicerentur, sed per *judicem* vel *Kenezium*, deposito juramento suo liberare voluerit." *Duliscovic*, Istoriceskia certăi Ugro-Ruskih, Ungvar, II p. 18, anno 1378: „quare fidelitati vestrae firmiter praecipiendo mandamus, quatenus *praedictos Kenezios et Olachos nostros in nullis causis judicare satis ausi* exeptis publicis furto et latrocinio et criminalibus causis, nec res bona eorundem irrequisita justitia prius ab eisdem prohibere praesumatis modo aliquali; si quidem actionem contra ipsos habetis, in praesentia comitis de Beregh vel officiali eorundem Olachorum prosequi debeatis, jure observato." Pentru dreptul de apel vezi p. 503.

38. *Kemeny*, p. 306, 1361: „Kenezíatum medietatis eiusdem possessionis olachalis Ozou vocatae in dicta terra Maramurusiensi existentem, quem kenezíatum prius Stan dictus Feyr Olachus conservare dignoscebatur filius Locoloy, *eorumque filiis et posteritatibus universis* sub eidem utilitatibus quibus Stan eundem conservare...donavimus." *Pesty*, l. c. III, p. 9, 1388. „quandam

fiind prea împovorați cu slujba militară, căutau să se elibereze, sau prin revoltă și fuga lor peste granită, sau prin uzurparea calității de nobil, care cel puțin aducea compensări însemnate la îndatoririle militare. Un document ne spune bună-oară că mai mulți knezi valachi, copărtași ai un knezat, protestează contra uzurpărei titlului de nobil din partea unuia din ei, ceea ce scutindu'l pe acesta de îndatoririle legate de posesiunea knezatului, arunca toată greutatea sarcinelor pe spetele celor rămași[39]. Titlul de knez, ca și acel de voevod, putea fi dat însă și de rege, cînd era creat din nou, și trebuia să fie întărit de acelaș chiar în persoana moștenitorilor. Originea knejilor ca și acea a voevozilor este bulgărească, ceea ce se vede afară de nume, încă din împrejurare că în armata lui Ahtum se găseau trei knezi bulgari[40].

Paralel cu această organizare militară a poporului românesc, care se păstrase din vechime ca un așăzămînt folositor însuși cuceritorilor, aflăm pe Românii de peste munți regulați în daraverile lor prin *un drept obicinuelnic valah*. Din puținele notiți păstrate asupra acestui drept aflăm că el regula atît relațiunile private între Românî cît și, ce este mai important, acele a le poporului românesc cu ocîrmuirea maghiară, în cît se vede din această împrejurare într'un chip luminos, că cucerirea Ungurilor nu se impusese poporului românesc cu atot-puternicie, ci recunoscuse acestuia niște însemnate privilegii, precum păstrarea

possessionem nostram sub ipsius keneziatu seu officialatu hactenus habitam, Almafa vocatam, anotato Bogdano Olacho, per *ipsos eorumque heredes ac heredum ipsorum soboles et cunctos superstites perpetuo* et irrevocabiliter possidendam."

39. Vezi un document citat de Dl *Hunfalvy*, Die Rumaenen und ihre Ansprüche p. 111.

40. *Kemeny*, p 301: „Et sic Ladislaus a regia Maiestate ipsorum *ius Keneziale sibi conferre* postulasset." Asupra întărirei în persoana moștenitorului, nota 38. Pentru knejii bulgari din armata lui Ahtum, mai sus p. 469.

nobleței, a voevozilor, knejilor și acea a unor obiceiuri juridice înrădăcinate in poporul românesc, care din coace de Carpați alcătuesc obiceiul pământului. Astfel la moartea unui knez sau Valah, moștenitorii sei plătiau *după dreptul valah*, ca taxă de intrare in moșteuire, un vițel de 3 ani sau un bou curățit [41]. Dreptul românesc se manifesta mai ales in procedură, unde se judecau procesele in districtele valace, după dreptul valah. Intre altele se observau tot deauna trei termine la judecată, inainte de a se hotări in lipsă [42]. De asemene și in sistemul de dovadă se urma in procesele dintre Romîni, fie nobili, fie oameni de rînd, obiceiul dreptului românesc. Ba chiar s'ar părea că dreptul acesta era aplicat chiar și cătră Ungurii, cînd era vorba de a se dovedi stăpînirea iobagială asupra șerbilor romîni, intru cît *obiectul judecății* era de natură a fi hotărît după normele dreptului romîn. Astfeliu un document expune o judecată prin care nobilii din Transilvania, Pelin fiul lui Vladislav și Laurentiu fiul lui Ioan de Vynemety, reclamau de la un al treilea, Sebastian Keva,

41. *Duliscovici* op. cit. II, p. 21, 1493: „Praeterea si aliquem keneziorum sive Valachorum nostrorum pertinentiarum Krajna heredes habentem mori continget, *antiqua eorum lege ac consuetudine* vitulum trium annorum sive castratum taurum, ab eisdem exigatis" *Pesty*, op cit. III, p. 135, 1500: „Nos Iacobus de Gerlysthey et Petrus Tharnok de Mackhos Bani Zeurinienses... sed quod nullo ampliori documento edem partes sua allegata, *iure volachie* requirente coram nobis probare potuerint." *Idem*, p. 145, 1500: „easdem utrasque partes amonuismus ut certos probos nobiles viros ad id sufficientes iuxta *ritum volachie* eligant."

42. Documentele Fagarașului. Col. lui Traian, p. 10, 1556: „tribus terminis sedium nostrorum ab consuetudine observatis. (E vorba de o judecată intre niște boieri din Fagaraș) Doc. din 1349 relativ la fuga lui Bogdan din Maramureș publicat de mine in Revista Dlui Gr. *Tocilescu* V, p 166: „Nos itaque easdem possessiones eiusdem Dragus et praedictorum patri et fratrum suorum ac praedecessorum eorundem fuisse dignoscuntur acceptamus ac auctoritate regis confirmamus, salvo tamen iure nostro regali, ita tamen quod praedictus Dragus et pater et fratres sui census et debitas semper dare *et justitia consueta more Olachorum exhibere.*"

niște iobagi, cerînd reclamanții să se aplice în cauză procedura după dreptul românesc[43].

In sfîrșit mai însemnăm încă și *participarea Românilor la congregațiunile*, adică la dietele sau adunările, atît acele a le țărei, cît și acele mai restrînse ale oare căror regiuni. In repețite rînduri întîlnim menționați pe nobilii și knejii români, care ar fi luat parte la congregațiile generale ale celor șepte scaune românești din Banat [44]. Acest feliu de state generale se îndeletniceau cu tot soiul de trebi, căci deosebirea ce se face astăzi între autoritățile administrative, legiuitoare și judecătorești nu exista la acea epocă. Se înțelege de la sine că judecarea proceselor era treaba principală a acestor adunări, care une ori sunt arătate anume ca ținute pentru împărțirea dreptății [45]. In congregațiile cele mari a le țărei întregi, de și se trătau une ori și procese mai însemnate, se regulau de obiceiu daraveri de legiuire. Așa găsim că în o congregație generală a Transilvaniei, din 1291, la care iau parte arhiepiscopii, baronii, și toți nobilii țărei (bine înțeles și nobilii români), se hotărăsc în cîte-va articole chestiuni monetare, de oĕîrmu-

43. „Olachaly justitiae complementum probari postulassent." Din colecția comitelui *Ioseph Kemeny* reprodus în *Transilcania*, V. 1872, p. 42.

44. *Pesty*, l. c. p. 61. 1451: „Johannes de Hunyad nobilibus viris judicibus nobilium septem sedium valachalium universis vicinis et commetaneis praescripti castri ceterisque nobilibus comprovincialibus praescriptarum *septem sedium valachalium*, in eandem sedem vestram judiciariam, per modum *proclamate congregationis generalis*, vestri in presentiam insinul convocatis." *Idem*, p. 33. 1439, în *universitate nobilium et kneziorum districtus Sebes, per modum proclamate congregationis* (Sebeșul era românesc. Vezi p. 496, nota 10). *Idem*, l. c. p. 63. 1452: „ad oppidum Sebes vocatum, sedem scilicet judiciariam principalem *septem sedium nobilium Walachalium* more proclamate *congregationis generalis*.

45. Vezi *sedem judiciariam* din nota precedentă și *Fejer*, VIII. 2, p. 98, 1317: „Magister Dausa comes de Bihar et de Zobolch ac in comitatu de Zathmar vice sua iudex specialis deputatus, in *congregacione nostra speciali* quam coram venerabili patri domino Emmericho et coram nobilibus et communibus hominibus comitatuum predictorum *causa iustitiae faciendae* etc."

ire, contribuțiuni și altele [46]. Un alt act, din acelaș an 1291, conține o dare de samă a lucrărei unei congregațiuni, care și dînsa pare a fi fost generală, de oare ce intîlnim ca luînd parte la ea pe toți prelații, nobilii, Saxonii, Secuii și Valachii din părțile transilvane. Acest act conține rezumatul procesului magistrului Ugrinus asupra doue sate a le sale, Făgărașul [47] și Sîmbăta, ce se hotări in una din ședințe. In această congregațiune sunt arătați ca luînd parte pe lîngă nobili, in care bine înțeles că intrau și nobilii romîni, și *poporul comun al Valachilor*, alăturea cu Secuii și Saxonii, incît se dovedește pentru acel timp o indreptățire egală a tuturor națiunilor Transilvaniei [48]. Că această congregațiune nu era convocată numai pentru cercetarea acelui proces, se vede de pe aceea, că regele spune că fusese adunată din toate popoarele Transilvaniei, *spre a reforma starea acestora*, ceea ce de sigur nu se putea ajunge, numai prin cercetarea procesului magistrului Ugrinus.

Ne mai rămîne incă de cercetat un punt insemnat inainte de a deduce incheerile noastre asupra stărei poporului romîn din țările de peste munți, in primele timpuri după cucerirea maghiară, anume condiția clasei sale de jos, adecă a țaranului romîn, celui atît de nefericit in timpurile mai noue.

46. *Teutsch und Firnhaber*, p. 159, 1291, Februarie 22.

47. Să nu se confunde moșia Fagarașul cu ducatul de acelaș nume. Vom trata mai pe larg această chestiune in vol. II, Descălecarea Munteniei.

48. *Teutsch und Firnhaber*, p 167, 1291 Martie 11: „Nos Andreas — Quod cum universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et *Olachis* in partibus Transilvanis apud Albam Iule *pro reformatione* status eorumdem congregacionem cum iisdem fecissemus, de consilio omnium prelatorum et baronum regni nostri, eo tempore nobis assistentium, magister Ugrinus suas possessiones *Fugros* et *Zumbathely* vocatas, iuxta fluvium *Olth* existentes, asserens a se indebite alienatas, surgendo in ipsa congregacione nostra sibi per nos reddi et restitui postutasset... Tandem nos de facto dictarum possessionum magis clarificari volentes, utrum ipsius magistri Ugrini fuerint, nec ne, ab eisdem nobilibus, Saxonibus, Syculis *et Olachis* diligenter inquiri fecimus si dicte possessiones ad ipsum magistrum Ugrinum dinoscantur juste et legitime pertinere, etc."

Țaranii romîni alcătuiau in timpurile vechi armatele acele peste care comandau voevozii și knejii; erau deci militari indatoriți mai ales la apărarea castelelor, pentru care și purtau numele de *castrenses*, *populi castrenses*, *milites castri*. Ei nu erau obligați la slujbe private, ci singura lor ținere era de a face slujba armată, a construi intărituri, a le apăra precum și granițele, și a lua parte la expediționi militare. Astfel intîlnim in registrul din Varad, (1201-1235) notița următoare de o mare insemnătate pentru chestiunea ce ne ocupă, că: «Petru iobagionul castelului Borsod vroia să oblige pe castrensii acelei cetăți a păzi inchisorile, la care dînșii respunseră că ei ar fi ținuti a merge la răsboiu, iar nu la prestarea unei asemene slujbe». Că era vorbe și aice de Romîni, se vede de pe aceea, că se pomenesc in diferite locuri castrensi valachi, sau anumit, sau in locuri unde nu puteau fi decît Valachi [49].

Acești militari castrensi purtau și numele de *iobagiones castrorum*, de unde apoi se derivă numele de *iobag*, ce insamnă mai tîrziu o condiție tot atît de degradată, pe cît in vremile cele d'intăiu ca insemna una demnă și de cinste. Asupra condiției onorabile a *iobagionilor* in timpurile vechi, avem mai multe documente, din care ne mulțămim a cita pe următorul, in care un iobag Mika, invinuit că ar fi jig-

---

49. Regestrum de Varad in *Endlicher* Mon. Arpad p, 642, art. 20: „Petrus iobagio castri Borsod impeciit castrenses eiusdem castri sciliet de villa ... dicens quod officium eorum esset carceres custodire; illi autem a contrario dixerunt, *milites quidem castri essent ad belligerandum, non ad carcerem custodiendum.*" *Fejer* Genus I. Corvini p. 74. 1444: „*Valachis castrensibus* sempra et ab antiquo ad ipsum castrum (Vilagosvar) spectantibus. „*Idem*, Codex diplomaticus, X, 1. p. 132, 1383: „Fladmerus et omnes ceteri *Valachi morantes sub castra.* „*Regestr. de Varad*, art. 102: „*Castrenses Zathmar*" (din Satu-mare); art. 194: „universos *Castrenses de Bihor.* Biharul și Satul mare erau romîne. *Kemeny* l. c. p. 297. 1377: „Kenézii in aliis districtibus *Olachalibus tamquam pertinenciis castrorum* nostrorum."

nit libertățile Bisenilor din comuna Arpașul, este osîndit a-și pierde toată averea, «așa că nici el nici urmașii sei să nu mai poată redobîndi vre-odată *onoarea iobagionatului*»[50]. S'a păstrat prin documente, numeroase urme despre treptata cădere a knezilor în rangul șerbiturei iobagiale de mai tîrziu, care merge paralel cu desnaționalizarea nobilimei romîne, în cît puterile de viață a le elementului românesc erau săpate din doue părți: nobilimea lui îl părăsia și trecea la Maghiari; knezii încă perdeau drepturile lor, și de rămîneau Romîni, ei se coboriau în rîndurile șerbirei. Un document din anul 1486 ne arată pe un knez romîn, devenit iobag, care păstrează încă în condiția lui cea injosită vechiul nume al demnității sale. Dînsul, strămutîndu-se pe altă proprietate, fără a-și plăti dările și despăgubirea cuvenită, este reclamat de proprietar[51]. Alt document din anul următor 1487, emanat de la Matei Corvin, ne arată pe acest rege supunînd orașului Offenbanya comuna românească *Lupșa*, care era mai înainte knezat românesc sub trei Knezi, Nicolai, Stefan și Matei[52].

Din analisa documentală făcută pănă aice reiesă următoarele fapte neîndoelnice: că Romînii păstrase în primele timpuri după cucerirea maghiară proprietatea pămîntului lor, că aveau o nobleță organizată, că ei locuiau în propriele lor ținuturi, ocîrmuiți de voevozii și de knezii lor, că daraverile lor se regu-

50. Doc. din 1222 in *Fejer*, III, 1. p. 362: „iudicatus ad perdendam totam substantiam suam, ita quod nec ipse, nec aliquis successorum *honorem iobbagionum* possit adipisci."

51. Doc. din 1486 din Col. *Kemeny* in *Transilvania* VII, 1874, p. 7: „quomodo superiori anno quidam Nicolaus Kenez iobbagio secus de possessione St. Marton, non habita ipsius licentia, neque iusto terragio deposito contra regni consuetudinem ad Kecset se transtulisset."

52. Doc. din 1487, *Idem* p. 8: „utrasque possessiones Lupsa quae solum modo keneziatus honore Nicolao, Stephano et Matheao de Lupsa pertinebant, eo iure quo ad ipsos pertinere dinoscitur relicto et dimisso, pro civibus, incolis et laboribus civitatis Offenbanya perpetuo possidentur."

lau după niște norme proprii a le obiceiurilor lor, că luau parte la adunările sau dietele ținutale și provinciale, și în sfîrșit că chiar poporul de jos era obligat mai ales la prestarea slujbei armate și nu la alte indatoriri de rînd.

Toate aceste drepturi netăgăduite a le națiunei românești, păstrate după cucerirea maghiară, dispar mai tîrziu, și poporul romîn este redus într'o adevărată robie, după cum vom vedea mai la vale. O asemene stare de lucruri însă ne îndreptățește a trage următoarele încheieri:

1. Că cucerirea maghiară nu a fost de la început așa de covîrșitoare încît să poată nimici drepturile popoarelor supuse de ea; iar păstrarea unor asemene drepturi întărește și mai mult arătările lui Anonimus, că ducatele supuse de Unguri ar fi reținut în mare parte autonomia lor.

2. Că năvălirea maghiară în țările de peste munți este cu totul deosebită de acea a celorlaltor popoare barbare; că urmările ei funeste poporațiilor cucerite se arătară tocmai tîrziu, cînd timpul aduse la lumină rezultatele cu atît mai periculoase a le nouei stăpîniri, cu cît ele se întemeiară cu încetul, înrădăcinîndu-se.

3. Că poporul românesc este peste putință un popor imigrat în țara Maghiarilor, de oare ce atunci nu am înțelege cum *el să posedeze de la început atîte drepturi, pe care le pierde în urmă.*

Firea lucrurilor ar cere din potrivă ca un popor imigrant, cînd se așază într'o țară să fie la *început* asuprit, și să nu ajungă decît cu timpul a-și îmbunătăți starea, dobîndind în urmă chiar și oare care drepturi. Astfelîu este cunoscut că Țiganii fură reduși în robie în toate țările pe unde ei se întinseră. Evreii fură în tot timpul veacului de mijloc în o stare din cele mai rele, și a trebuit să vină veacul nostru de lumină și

de civilizație, pentru ca și ei să fie primiți in rîndul cetățenilor statelor europene.

Pozițiunile privilegiate a le coloniilor germane din Transilvania sunt ușoare de înțeles. Aceste popoare se așezară in țară ca corpuri constituite, cărora dinainte trebui să li se asigure oare care drepturi, pentru a le atrage in acele părți. Ele nu veniră de la sine, incît să le fi fost regilor de-a scăparea de dînsele, ci fură chemate. Nu se prezintă însă in așa chip, de către partizanii reimigrărei Romînilor, intrarea lor in Transilvania. Romînii sunt arătați ca un popor de păstori, ce s'ar fi furișat cu incetul in Transilvania, in chipul Țiganilor [53]. In acest caz cum să se explice drepturile, de care îi aflăm bucurîndu-se față cu națiunea Maghiarilor, de la cea d'intăi a lor infățoșare in Transilvania?

Din potrivă, dacă admitem că Romînii au fost *supuși* de Unguri, explicarea stricărei condițiunei lor devine din cele mai firești. Un popor supus poate păstra in primele timpuri cîte-va din drepturile sale, pe care lăcomia stăpînilor sei le rîpește in urmă. Une ori chiar cuceritorii au interes, a nu face să se simtă, de la inceput chiar, toată greutatea jugului pe care îl atîrnă poporului supus, in scopul de a-l face mai ușor de primit. Mai tîrziu, cînd elementul domnitor a prins rădăcini in țară, el aruncă masca și devine pe fie ce zi mai nesățios, mai lacom.

Cu năvălirea Ungurilor, in țările romîne de peste Carpați, se incheie pentru acele părți perioada năvălirilor. Acele ce se mai produc in urmă, și chiar in felul ei cumplita năvălire tatară, sunt numai intîmplătoare și nu mai au efecte insemnate. Țările de peste munți capătă, prin așezarea Ungurilor in ele, forma lor

53. Această asemănare este chiar făcută, de Dl *Hunfalvy*.

definitivă, și istoria lor intră in acea a poporului dominant.

De acum inainte istoria Romînilor esă din țara de leagăn a nationalității lor și se desvoltă la poalele munților, unde se revarsă in curînd acest popor el insuși. Formarea națiunalității romîne, pe care am studiat'o pănă acuma, se face in țările de peste Carpați; destinele ei cele turburi și sbuciumate se vor desfășura insă in afară de cetatea acelor munți, pe cînd in lăuntrul lor se va așterne ca un giulgiu de moarte peste corpul națiunei romîne. Ea va amuți, va suferi secoli intregi apăsarea cea mai uricioasă, și cu toate aceste va rămînea tot inima poporului nostru. Tot de acolo vor veni, de și in rari răstimpuri, imboldiri insemnătoare. Apăsarea ungurească de o parte, de alta crestele munților uriesi, par a fi pus o stavilă nestrăbătută intre grupele Romînilor de din coace și de dincolo de Carpați. Totuși unitatea poporului, făurită timp de veacuri in acelaș adăpost, esise atît de trainică, incît nici piedecele firești, nici acele istorice nu au putut'o sfărăma. Suntem un singur popor, cu un suflet, cu un corp. Fie aceasta stretăiet, incătușat, tot unul rămîne și nedespărțit. Cînd o bucurie atinge pe o parte din el, intregul tresare; cînd o durere îl apasă, intregul lui plînge.

Năvălirile ce mai avem de studiat, acele a le Peceneghilor, Cumanilor și a le Tătarilor, de și au atins și părțile de peste munți, au o insemnătate mult mai mare pentru cîmpia ce se așterne la poalele lor, către marea Neagră. Dacă propășirea apăsărei maghiare dispuse pe poporul romîn la părăsirea bașticelor sale, organul destrugător al năvălirei, ce se urmează inainte in țările ce vor deveni Muntenia și Moldova, va pregăti pe aceste, prin sdruncinarea cea atît de gravă a vieței de stat, ce incepuse și aice a in-

colți unde și unde, la primirea stăpînirei unui adaos intăritor.

Am cercetat elementul care a dat forma sa definitivă poporului românesc de peste Carpați. Să cercetăm pe acele ce au pregătit adăposturile, pe care parte din acest popor le căutâ din coace de ei.

II

PECENEGHII, CUMANII ŞI TATARII

1. PECENEGHII ŞI CUMANII

Pecenegii sau *Pacinaţii* sunt iarăşi un popor de rasă mongolă, care după ce aliindu-se cu Bulgarii atacă pe Unguri in Ateluzu, şi-i fac să părăsască această regiune, se intocmesc ei in locul Ungurilor aice şi se lăţesc apoi in spre sud, peste cîmpia munteană. Constantin Porfirogenitul descrie intr'un chip foarte lămurit migraţiunile Pecenegilor. El spune despre ei că «ridicînd armele contra Cazarilor, au fost invinşi şi siliţi a-şi părăsi ţara şi a se trage in regiunea locuită de Turci (Unguri). Făcîndu-se o luptă intre Turci şi Pecenegi, numiţi pe atunci Cancar, armata Turcilor a fost invinsă şi s'au despărţit in doue părţi: una din ele au apucat către orient, spre Persia; cealaltă indreptîndu-se către occident, spre locul numit Ateluzu, s'au aşezat aice. După cîţi-va ani Pacinaţii, năvălind peste Turci, i-au fugărit impreună cu principele lor Arpad. Turcii bătuţi, fugind şi căutîndu-şi locuri de aşezare, veniră la marea Mo-

ravie, alungară pe locuitori și se așezară aice, care țară o țin ei până în zilele de astăzi» [1]. (952). Porfirogenitul sfătuește apoi pe fiul seu, pentru care el scrie cartea lui, ca să trăiască în pace cu Pecenegii, ce ocupase Muntenia pe timpul lui; căci altfeliu ei ar putea periclita stăpînirea Bizanțului asupra Chersonezului; apoi ei fiind puternici, ar putea impedeca incursiunile Ungurilor și a le Rușilor în impărăția bizantină [2].

Pecenegii erau impărțiți în opt triburi, din care patru locuiau, pe timpul impăratului scriitor, din colo de Nipru, iar patru din coace de acest fluviu, dintre care tribul *Giazicopon* era cel mai apropriat de Bulgaria, prin urmare locuia prin cîmpia munteană, iar alt trib Gyula era cel mai apropriat de Turcia sau Ungaria, ocupa deci banatul Olteniei [3]. De pe atunci se constată că exista în țara Pacinaților, dinspre marea Neagră, *Cetatea Albă*, pe care Porfirogenitul o numește *Aspron*, fiind că, zice el, ar fi fost zidită din stîncă albie. Nu este de admis că această cetate să fi fost ridicată de Pecenegi, care erau un popor nomad, ci după numele ei, era fără indoială o veche colonie grecească, numită în vechime *Tyra*, și de la care s'a păstrat o piatră ce conține o inscripțiune, redactată parte în limba latină, parte în cea grecească [4].

Neamul Pecenegilor este astfeliu descris de alt autor bizantin, *Cedrenus*: «Ginta Pacinaților este scitică, din acei Sciți ce se numesc regești, este mare și numeroasă și nici o altă semințe scitică nu este în stare

1. *Const. Porphyrog.*, de adm. imperii, c. 38.
2. *Idem*, c. 1. 2.
3. *Idem*, c. 38 (ed. Bonn. p. 166): „*τὸ θέμα Γιαζιχοπὸν πλησιάζει τῇ Βουλγαρίᾳ, τὸ δὲ θέμα τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζει τῇ Τουρκίᾳ.*"
4. Vezi reproducerea ei în *Hasdeu*, Arhiva istorică a României, I, 1, p. 41. Inscripția e din anul 201 d. Hr. Și geograful arab *Al-Edrisi* (1099-1154) pomenește Cetatea-albă sub numele de *Armoncastros*.

a i se impotrivi. Se imparte in 13 triburi, care in deobște poartă numele de Pacinați; locuesc dincolo de Istru, in *locurile plane*, de la fluviul Boristene (Nistru) pănă la Panonia, rătăcind neașezați și locuind de a pururea in corturi»[5]. De și Cedrenus spune că Pecenegii ar fi Sciți, ba chiar incă regești, aceasta nu provine decît din obiceiul scriitorilor bizantini, de a arhaiza numele popoarelor. Am vĕzut mai sus că Sciții erau niște popoare de rasă arică[6], pe cînd Pecenegii sunt invederat Mongoli. Astfeliu Ana Comnena ne spune că Pacinații și Cumanii vorbeau aceeași limbă, și din un vocabular de cuvinte cumanice din 1303, păstrat pănă astăzi, se vede că limba Cumanilor sămăna foarte apropiat cu limba turcească. Turcii insă sunt o ramură de Mongoli, inrudiți cu Finii și cu Ungurii[7].

Limita dată locuinței Pecenegilor din spre apus, anume Panonia, trebue ințeleasă in Oltenia, la Porțile de fer, căci ei nu ocupase Transilvania, in care trec numai atunci, pentru a căuta adăpostire, cînd este nimicit poporul lor decătră Bizantini.

De pe la 970 Pacinații incep incursiunile lor in impărăția bizantină, mai intăi in unire cu Rușii și apoi singuri. In acest timp un duce al Pecenegilor, *Kegenes*, se rescoală contra Chaganului celui mare, *Tirachus*, este bătut de acesta și fuge intr'o insulă a Dunărei, de unde trece in impărăția bizantină și botezîndu-se, ajută impăratului Zimisces contra lui Tirachus. Acesta, supărat pentru adăpostul oferit de

5. *Cedrenus*, ed. Bonn. II, p. 581.
6. Mai sus, p. 48.
7. *Anna Comnena*, VIII, 5, (Bonn. I, p. 404): „Σκύθας (Pecenegii) τοῖς Κομάνοις ὁμογλώττους". *Klaproth*, vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothèque de Petrarcha, in Mémoires relatifs à l'Asie, Paris. III, p. 113-256. Vezi o comparație intre limba cumană, acea turcă și acea maghiară in *Rösler*, Romänische Studien, p. 352—356.

Bizantini lui Kegenes, trece Dunărea cu 80,000 de oameni, insă e bătut, prins și primește creștinismul.

Pe la 1013 ne spune *Ana Comnena* că «*Tselgu* ducele miliției scitice, trecînd strimtorile munților, care stau deasupra Dunărei, cu o armată amestecată din deosebite neamuri, de aproape 80,000 de oameni, parte de Sarmați și de Sciți, parte și de Daci (Unguri), căci și din această ginte nu puțini erau sub conducerea lui Solomon, atacă cetatea Chariopolis» [8]. Din această indicare s'ar părea că Pacinații ar fi eșit din Transilvania, de oare ce armata aliată este arătată ca trecînd strimtorile munților, care vineau deasupra Dunărei, adecă vre unul din pasurile Carpaților. Noi credem insă că scriitoarea bizantină va fi raportat la intreaga armată trecerea pasurilor Carpaților, pe care numai Ungurii trebuiau să o facă, pentru a eși din țara lor către Dunărea, spre a se uni cu corpul Mongolilor, cu atîta mai mult că insuși Ana Comnena arată că numărul Ungurilor, sub generalul lor Solomon, era insemnat. In acelaș an, acelaș scriitor pomenește și pe Cumani, care de acolo inainte sunt necontenit amintiți. Pecneghii insă puțin după aceea dispar din țările de la Dunăre, intre 1083-1096, fiind zdrobiți de Isaac Anghelul intr'o luptă la Lebune, asupra rezultatului căreia, fatal pentru Pecneghi, raportează tot Ana Comnena, că o ginte nu de zeci de mii de oameni, ci intrecînd ori ce număr, a fost stîrpită pănă la nimicire, cu femei și copii» [9].

După această luptă nenorocită, mare parte din Pacinații rămași in viață, acei prinși, intră in armata bizantină. Cîte-va pîlcuri, care mai rămăsese la nordul Dunărei, se retrag in Transilvania, unde sunt de-

8. *Anna Comnena* VII, 1. (ed. Bonn, I, p. 330): „Ἔλεγος δὲ ἐπιφανέντος διελθὼν ὁ Τζέλγου τὰ ὑπερκείμενα τοῦ Δανούβεως τέμπη."

9. *Anna Comnena*, VIII, 4, 5, (I, p. 400 și 406).

semnați sub numele de *Bessi*, nume redus din acel al Pacinaților prin următoarele scurtări: *Picenati*, *Piceni*, *Bisseni*, *Bessi* [10]. De la Pacinați, aceste deosebite numiri fură aplicate și la Cumani, și de aceea intîlnim în 1222 acea pădure a Bissenilor în Transilvania care aparținea acestora în comun cu Romînii, și acăreia întrebuințare regele Andrei o concede Sașilor din Sibiu [11]. Incă mai dinainte Pecenegii vĕzîndu-și poziția compromisă față cu Bizantinii și poate neputînd suferi înălțarea Cumanilor în fruntea neamului lor, începuse a se ruga de regii Ungariei spre a fi primiți în statul lor. Astfeliu pe la 1021 ne spune *Chartuicius*, autorul unei vieți a sfîntului Stefan, că 60 de familii pecenegbe veniră cu toate avuțiile lor din părțile Bulgariei (Muntenia) cătră Panonia, rugîndu-se de regele Ungariei a fi primite să se așeze aice [12].

De la poporul Pecenegilor au rămas în țările romîne cîte-va numiri geografice, precum un picbet de graniță pe Dunărea, lîngă satul *Tufeni*, care poartă numele de *Pecineaga*. Tot astfelin sunt numite doue pîrăe care curg din Dobrogia și se varsă în Dunărea: *Now-* și *Star-Pecineaga* [13].

De la 1057 înainte se ivește pe lîngă poporul Pe-

10. *Katona*, Historia critica regum Hungariae I. p. 281: „eundem a Patzinacitis, dictis etiam Pacinacis et Picenis" p. 279: „Bessos item Bissenos a nostris non raro pro Cumanis et Patzinacites accipi." Nu trebue amestecați Bessii-Pecenegbi cu poporația de acelaș nume din muntele Hemus, popor de rasă tracică.

11. Mai sus, p. 493. Document din 1224: „silva Blacorum et Bissenorum" Comp. biographus Ladislai in *Katona*. II. p. 549: „Unde Cunos seu Cumanos cum Bissenis seu Picenis aut Patzinacitis in unam gentum coaluisse iam alias ostendimus."

12. *Chartuicii episcopi*, vita S. Stephani regis. c. XVII in *Endlicher*, Monumenta arpadiana, Sangalli 1849, p. 181: „Sexaginta viri *Bessorum* . . . cum universo apparatu suo . . de partibus *Bulgariae* . . terminis Pannoniorum appropinquaverunt." Despre însemnarea Munteniei cu numele de Bulgaria vezi mai sus, p. 410.

13. *Frunzescu*. Dicționar geografic, București, 1872, s. v. Cf. Harta Romăniei publicată de Flemming la Glogau.

ceneghilor la nordul Dunărei și acel al *Cumanilor*, care par a fi fost un trib pecineg, venit după infrîngerile repetite suferite de dînșii de la Bizantini să iee conducerea neamului. Ei ajung cu timpul la predomnire, impunînd numele lor intregului popor. Cumanii vorbiau aceeași limbă cu Pecineghii [14]. Bizantinii amestecă ambele popoare in numele arhaic de Sciți. Cumanii joacă un rol însemnat in revolta Vlaho-Bulgarilor contra impăratului de Constantinopole Isac Anghelul, precum și in tot timpul cît au ținut luptele nouului stat cu impărații latini din acel oraș. Acest popor era și el nomad ca și Pecineghii. Ei nu cultivau pămîntul, ci cumpărau grînele ce le trebuiau din Chersonezul Tauric. Ei se lățiră deci, ca toate popoarele nomade, ce inecară șesul oriental al Europei, pănă la bazele munților Carpați, cuprinzînd toată Moldova și țara Muntenească pănă din colo chiar de Olt. Pe la 1239 o armată franceză vine in ajutorul lui Baudouin de Courtenay, impăratul latin al Constantinopolei, cel atacat de Grecii din Asia, sub impăratul Batațe din Nicea. Pentru a ajunge la Constantinopole capii expediției se pun in bune relațiuni cu Cumanii din Muntenia și cu impăratul Ioan Asan al Valacho-Bulgarilor. Cronicarul Alberic, de origine din Belgia, care insă fusese călugăr la o mănăstire din Ungaria, și primise aice mai multe informațiuni de la marturii oculari ai evenementelor, ne spune că doi capitani ai armatei franceze, de sigur pentru a dobîndi și ajutor de la Cumani, in lupta lor contra Grecilor, se incusceriră cu acei ai Cumanilor. Așa Guillaume fiul lui Geoffroy de Mery, conetabilul Romaniei și Baudouin de Haynaut luară de soții pe cîte o fată a unui cap cuman, Soronius; iar vestitul Nariot de Toucy, ce era inrudit chiar cu regele Franției

14. *Anna Comnena*, VIII, 5 (Bonn. I, p. 404) Mai sus, nota 7.

Ludovic cel sfînt, luâ în căsătorie pe fiica craiului Ionas, celui mai mare rege al Cumanilor. Tot acest cronicar ne mai spune că cele doue fete a le lui Soronius fusese botezate în Constantinopole, fără îndoială după ritul catolic, ce predomnia pe atunci în acest oraş, şi că soţia lui Nariot de Toucy, după moartea barbatului ei, deveni călugăriţă [15]. Se vede deci că Cumanii trebuiau sa fi părăsit mult din barbaria lor primitivă; că unii din ei îşi trimiteau chiar fetele la Constantinopole, unde ele se creştinizau, şi că această religiune le devenise atît de iubită, încît fiica unui rege cuman se călugăreşte, atunci cînd o ajunge[s] nenorocirea. Se ştie apoi că Cumanii începuse a îmbrăţoşa creştinismul şi la nordul Dunărei. Astfeliu arhiepiscopul Robert din Strigoniu înfiinţase pentru ei anume episcopatul Cumanilor, schimbînd în el vechea episcopie a Milcovului din sudul Moldovei.

Această căsătorie a celor trei capi franceji cu fete cumane avu însă loc în Constantinopole, de oare ce Alberic ne spune despre cele doue fete a le lui Soronius că erau creştinizate în acel oraş, şi despre a treia ne dă iarăşi indicaţiunea că era creştină. De mai înainte însă se făcuse şi alianţa formală între Cumani şi Franceji, prin punerea în lucrare a doue obiceiuri cumanice. Capii armatelor aliate se prinseră fraţi de cruce, ceea ce se îndeplini prin operaţiunea următoare: atît Cumanii cît şi Francejii se impunseră la braţ şi culeseră sîngele într'o mare cupă de argint, peste care apoi turnară vin şi apă, bînd după aceea cu toţii din amestec [16]. Pentru a întări şi

15. *Alberici monachi trium fontium*, Chronicon, nunc primum editum a G. G. Leibnitio, Lipsiae 1698-1700 în 4°, II, p. 578 ap. *Hasdeu*, Originile Craiovei în Oltenestele, Craiova, 1884, p. 60. Cf *Gibbon*, Geschicte des Abnahme und des Falls des römischen Reiches, aus dem englischen uebersetzt, Wien, 1791, XII. p. 339 şi urm.

16. Obiceiul frăţiei de cruce s'a păstrat la Romîni. Vezi *Alexandri*, Poe-

mai trainic legăturile intre ei, Cumanii scoaseră un cîne intre armata lor și acea franceză și-l tăiară cu săbiile in bucăți, spunînd că așa să fie tăiat acel ce va trăda credința aliatului seu [17].

E probabil că, de și această aliantă se pecetlui in Constantinopole prin căsătoriile amintite, ea fusese inchegată in valea Dunărei, unde Cumanii își aveau sălășluința. Că acest popor locuia in Muntenia și Moldova, se dovedește, afară de textele autorilor bizantini, care vor fi raportate mai jos la istoria imperiului valaho-bulgar, și din numeroasele denumiri geografice rămase de la Cumani in gura poporului romîn. Astfeliu se află in Moldova și Muntenia vr'o 33 de numiri care amintesc numele Cumanilor, și este cunoscut din documentul de la 1247 și din bula papală din 1234 că Muntenia și Moldova purtau numele de Cumania [18]. Afară de aceste denumiri care amintesc de a dreptul numele Cumanilor, mai există in Muntenia mare un alt nume geografic de origine cumanică, anume *Teleormanul*, numele unui riu și a districtului prin care curge. Etimologia acestui cuvînt se află numai in limba cumanică. El insamnă pădure nebună, adecă deasă, nestrăbătută, de la doue cuvinte cumanice: *teli*=nebun și *orman*=pădure. Cinamus ne spune că pe la 1152 Sciții, adecă Cumanii, irump in imperiul bizantin. Impăratul inaintînd insă asupra lor ei trec inapoi Dunărea, unde Bizantinii îi urmăresc, și inaintind din coace de fluviu peste un loc intins, ajunseră pănă la un munte ce se numea

---

sii populare a le Romînilor, p. 13; *Hasdeu*, Oltenește le, p. 79—91. El era cunoscut incă vechilor Sciți. Vezi *Herodot*, IV, 70.

17. *Joinville*, Mémoires ou histoire et chronique de St. Louis, ed. Fr. Michel, Paris, 1859. p. 150—152.

18. Doc. din 1247: „a fluvio Olth et alpibus ultrasilvanis totam *Cumaniam*". Bulla din 1234: „In *Cumanorum* episcopatu". Vezi mai jos numerul III, Muntenia și Moldova inainte de descălecare.

Tenu-ormon, și care era către hotarele Galiției [19]. De și numele dat de Cinamus se referă la o pădure de la hotarele Galiției, și nu la regiunea ce poartă astăzi numele de Telcorman, totuși s'a putut ca el să fie dat de Cumani și la o pădure din județul cu această numire.

In Oltenia, unde trebue să se fi stabilit legăturile intre Franceji și Cumani, avem dovadă aflărei acestui popor in doue localități, una pe Olt numită astăzi *Cumanii*, iar in izvoarele mai vechi *Vadul Cumanilor* [20], care arată deci că pe aice au trecut ei pentru a intra in Muntenia mică, și alt punt numit iarăși *Cumanii* tocmai in partea opusă, pe Dunărea, in fața Vidinului, pe unde Cumanii au eșit cînd s'au dus să se unească cu Francejii, spre a cobori către Constantinopole.

Ajutorul dat insă Francejilor in 1239 fu fatal Cumanilor. Tocmai pe cînd se luptau alăturea cu aliații lor contra Grecilor, in cotro ei trimisese partea cea mai de valoare a națiunei lor, țările ce le ocupau la nordul Dunărei sunt atăcate de cumplita năvălire tatară. Slăbiți și nepregătiți cum erau, sunt cumplit bătuți de Tătari, și parte din ei fug peste Dunărea spre frații lor ce apucaseră intr'acolo; parte insă se adăpostesc ca și Pecenegii in Transilvania. Bela IV, ne putînd face altfeliu, se hotărește a primi pe Cumani in Ungaria. Asupra acestei imprejurări ne spune *Rogerius*: «Kuthen regele Cumanilor trimise soli anumiți la regele Bela, spunînd că el de mulți ani s'ar bate cu Tatarii și obținuse de doue

19. *Cinnamus*, Bonn, p. 94: „*καὶ ἐπί ὄρος Τένου Ὄρμον ἦλθον, ὅπερ ἀγχοῦ τῶν Ταυροσκυθικῆς ὁρίων ἀνέχει.*“ *Klaproth* l. c. p. 240. Numele nu este turcesc, căci in această limbă ar trebui să fie *Deli-Ormon* cu *d*, precum se găsesc la localitățile ocupate de Turci mai multe asemene numiri.

20. Hrisovul lui Dan Voevod din 1385 in Oltenețele D-lui *Hasdeu*, p. 54—55.

ori victoria asupra lor. A treia oară însă, pe cînd era nepregătit, ei deodată năvăliră in țara lui, și el neputîndu-și aduna armata, trebui să dea dos inaintea blăstămaților de Tătari, și astfeliu aceștia pustiară mare parte din țara lui. Dacă regele ar vra a'l primi și a'l ținea in libertate, el cu ai sei ar fi gata a i se supune, a intra cu toate avuțiile sale in Ungaria și a primi credința catolică» [21]. Că poporul Cumanilor rămăsese nomad pănă la așăzarea lui in Ungaria, ne o arată acelaș *Rogerius* cînd spune, că intrînd regele Cumanilor cu nobilii și rusticii sei in Ungaria, avînd ei o nesfîrșită mulțime de cai, incepură a mînca și a dăuna pășunele, fînețele, viile și livezile Ungurilor, pe lîngă purtarea brutală a acestui popor barbar [22].

Din această cauză credem noi că nu au putut Cumanii să ridice vre un oraș in țările romîne, cu atît mai puțin Craiova, acărui nume este slavon și nu cel puțin cuman. Craiova este forma românească a slaviculuì *Kralieva* sau *Kraliova*, formă ce se regăsește ca insăși in izvoarele vechi [23], și nu insamnă altă ceva decît *a craiului*, formată precum *Bucova* din *buc*=fag, *Sadova* din sad=plîntă, *Rogova* din *rog*=corn, etc. De unde se poate scoate oare fundarea ei de cătră craiul *Ionas* al Cumanilor, socrul lui Nariot de Toucy [24]? Tot cu atîta dreptate susțineau *Fotino* și *Tunusli* că

21. *Rogerius*, Carmen miserabile, c. 2.

22. *Idem*, c. 3. Vezi și o scrisoare a papei Grigorie al IX-le cătră Arh. de Strigoniu din 1229 in *Fejer* III, 2, p. 153: „Cum autem gens praedicta (Cumanorum) *vaga et instabilis*, hactenus nusquam certas habuerunt mansiones."

23. Așa Banul Barb Basarab din 1494 este numit *jupano barbulă kralevski*. *Venelin*, Vlacho-bolgarskaia gramata, p. 134 ap. *Hasdeu*, Oltenești̇le p. 30.

24. Această părere este susținută de Dl *Hasdeu* cu multă erudiție in Originile Craiovei", apărute mai intăi in Columna lui Traian din 1876, p. 289 și urm., apoi reproduse in Oltenești̇le, Craiova 1884, p. 27 și urm. Toate cele spuse de Dl Hasdeu despre Craiul Ionas sunt adevărate; dar in ce legătură stă „acest mare rege al Cumanilor" cu orașul Craiova, eată ceea ce nu

Craiova fusese intemeiată de țarul Ioniță al valacho-Bulgarilor; ba cu ceva mai mult temeiu, intru cît acesta era impăratul unui popor așezat, ce putea deci să intemeieze orașe. Chiar acele localități care poartă numele Pecenegilor sau a le Cumanilor, au fost numite de *Romîni* sau de Slavonii cei romanizați mai tîrziu, după numele acestor popoare, arătînd deci coexistența lor pe pămîntul Daciei, nu insă că acele locuri ar fi fost intemeiate de niște popoare ce erau nomade.

Mai amintim in sfîrșit că un trib din Pecenegi sau Cumani se numeau *Uzi* [25], și că de la dînșii au rămas in gura Romînilor numirile riurilor *Uzul* și *Oituzul*, de la care apoi și a luat numele și pasul Oituzului.

---

reiesă din scrierea D-lui Hasdeu, și de sigur că acesta era punctul interesant in *originile Craiovei*. D-sa singur combate pe Fotino și Tunusli care deduc acest cuvînt de la *Craiul Ioan*, arătînd părerea admisă și in text că *Craiova* conține in sine cuvîntul *Craiu* nici cînd insă cuvîntul *Ioan*. Dl Hasdeu care respinge pe *Ionită* al lui Fotino ca intemeietor al Craiovei, îi substitue pe *Ionas* al Cumanilor. Pe ce temeiu oare? Nu credem că pe baza vocalei *a*: *Craiu Ionas*=*Craiova*. Scrierea D-lui Hasdeu este foarte instructivă, ca tot ce era din pana d-sale; asupra originelor Craiovei nu ne dă insă nici o știință.

25. *Cedrenus*, II, p. 582: „ὃς καὶ πολλάκις ἐπιόντας τῶν Πατζινάκων τοὺς Οὔζους (γένος δὲ ὁμώνυμον οἱ Οὔζοι)." Amintirea Uzilor se face de Cedrenus la lupta dintre Bizantini cu Kegenes și Tirachus, așa dar pe la 970, pe timpul cînd Pecenegii erau in fruntea oardelor mongole. Pecenegii și Cumanii fiind unul și acelaș popor, este indiferent de care din aceste doue triburi se țineau Uzii.

Tătarii sunt cel de pe urmă neam de barbari, ce incheie pentru Europa orientală lunga perioadă a năvălirilor. Ei locuiau la inceput regiunea acea din Asia cunoscută sub numele de *Mongolia*, așezată deasupra Chinei proprii, intre Tibet, China și Siberia. Este un podiș inalt, mărginit din toate părțile de munți rîpoși și repezi pe din afară, aplecați in lăuntru și perzindu-se pe nesimțite in intinsul deșert Gobi, o țară de pășuni lipsită mai cu totul de păduri, acăreia bogăție de căpitenie sunt animalele. Oamenii ce locuesc acea intinsă regiune, cînd se intîlnesc, nu se intreabă cum le merge sănătatea lor, și cum stau vitele ce le au. O asemene regiune era menită de natură chiar a impinge poporația ei la viața nomadă, și astfeliu a rămas dînsa din vremile cele mai vechi pănă in zilele noastre.

Rasa oamenilor ce locuește această parte a globului este galbănă, inrudită cu Chinejii pe de oparte, pe de alta cu Finii și Turcii, ce o mărginesc prin Siberia. Limba lor e aglutinată și civilizația le este aproape necunoscută.

Mongolii, de și n'au propriu vorbind o istorie, au determinat prin năvălirile lor o bună parte din istoria popoarelor civilizate, asemene cataclismelor pămîntului, care și dînsele au avut prin provocarea strămutărei neamurilor, urmări istorice din cele mai insemnate.

Pe la 1206 ajunge mai mare peste Tătari *Gingis Khan*, care îi impinge in afară de regiunea locuită de

ei, nu către cucerirea, ci către despoierea lumei [1]. El pradă și supune China și Asia apusană, și își întemeiază apoi reședința vastului seu imperiu, care era menținut in un soiu de unitate prin frica de prădăciuni, in *Karakorum*, oraș așăzat in centrul Mongoliei, și moare lăsînd pe poporul seu indulcit cu noua lui viață, care avea de principiu traiul pe socoteala și din munca altora. Fiul seu, *Batu Khan*, intreprinde o expediție asupra Europei, imensa Asia fiind aproape toată cutrierată și prădată in timpurile tatălui seu. El pătrunde prin stirbătura Uralilor către marea Caspică, pustiază Rusia, orașele Vladimir, Moscova, Kiev, incacă apoi Polonia, și dă foc Cracoviei. De aice Tătarii se impart in doue grupe, din care unul se indreaptă mai către nord, mergînd asupra Sileziei și a Germaniei, ieu Breslau și bat la Lignitz pe Germani, insă cu pierderi așa de mari, incît nu vroesc să urmeze mai departe rătăcirile lor, ci se intorc iarăși in Asia. Cealaltă ramură, sub conducerea insuși a lui Batu Khan, se repede asupra Ungariei.

Tatarii sunt descriși astfel de un martur contimpuran și chiar ocular: «Infățoșarea Tatarilor e ingrozitoare, cu mădularele scurte și trunchiurile mari, fața lată și pielea albă (?), obrajii lipsiți de peri și nările adînci, ochii mici și indepărtați unul de altul; desprețuesc hrana cu pîne, se nutresc din cărnuri atît proaspete cît și putrede, iar drept băutură amestecă lapte inghegat cu sînge de cal. Nici cea mai repede apă nu poate să-i oprească, trecînd-o in not călări pe caii lor. Se slujesc de corturi făcute din pînză sau piei» [2]. *Nicefor Gregoras*, care trăește de asemene pe

1. *Archidiaconus Thomas*, Historia salonitarum pontificum c. XXXVIII in *Schwandtner*, scriptores rerum hungaricarum vol. III: „non pro regnandi cupiditate, sed pro praedonum aviditate."
2. *Idem.*

timpul lor, spune despre ei că «de aceea ar fi neinvinși, fiind că nu ar mînca grău și nu ar bea vin».

Vestea despre venirea lor asupra Europei se lăți în ea cu mult timp înainte, precum se vestește furtuna prin tunetul cel surd și prin fulgerii scăpărători, ce luminează orizonul. Cînd ei sosiră, selbatici și neîndurați, lumea plecă capul, căci îi aștepta ca pe o boală molipsitoare, sau ca pe un nour cumplit de lăcuste, care însă nu înghițiia numai sămănăturile, ci și pe sămănători. Se zice că înainte de a pătrunde în negrile păduri ce acopereau Transilvania, ei ar fi consultat oraculii, spre a ști dacă să le treacă sau ba[3]. Dar ce erau să facă? Din Rusia mîncase tot, și trebuiau numai decît să meargă mai departe.

Regele Ungariei, Bela IV, trimise îndată un corp de oaste, care să întărească intrările Carpaților în Transilvania, și mai ales pasul din Bucovina cunoscut pe atunci sub numele de *Poarta Rusiei*[4], către care Tatarii își îndreptau oardele lor. Armata ungurească răsturnă în calea Tatarilor păduri întregi de brazi seculari; dar Tatarii trimiseră înainte 40,000 de *purtători de securi*, care să spargă drumul, și unde nu vor putea izbuti cu tăierea, să deschidă cu focul[5].

3. *Rogerius*, Miserabile Carmen, Cap. XX.

4. Această trecătoare trebue căutată peste munții Bucovinei, pe unde și mai tîrziu, pe timpul năvălirilor lor în Transilvania, Tatarii apucau, prin văile Putnei, Bistriței și a Dornei. (Vezi Letopisețele țărei Moldovei II, p. 393 și o inscripție pusă de Mihai Racoviță, care va fi raportată la locul cuvenit, în Vol. al V-le al acestei scrieri). Locuitorii acelor părți arată și astăzi *Drumul Tatarilor*. Izvoarele timpului spun că trecătoarea s'ar afla „inter Rusciam et Cumaniam" și că Tatarii eșiră la Bistrița (*Rogerius*, c. XX). *Arh. Thomas*, c. XIV, spune că regele Ungariei ar fi venit spre a întîmpina năvălirea „ad montes qui sunt inter Rutheniam et Ungariam et usque ad confinia Polonorum."

Un alt document, contimpuran năvălirei, arată că Tatarii ar fi intrat pe la Rodna, adecă tot pe la Bistrița: „anno incarnationis domini MCCXLI ipsa die resurrectionis dominice Tartari per alpes et silvas irrumpentes *Rodanam* quoddam oppidum Ungariae intraverunt." (*Pertz*, Mon. Germ historica, Scriptorum T. XXIV, p. 65).

5. *Arh. Thomas*. c. XXXVII: „Habebant 40 000 securigeros qui praeibant exertitum, silvas caedentes, vias sternantes et omnia offendicula ab ingressibus

Munții fumegau, brazii trăsneau și se risipeau in cenușă, fiarele spăriete părăsiau pădurile, și prin această prăpastie a naturei se vestea prăpastia omenească ce era să se năpustească asupra Ungariei.

Pe cînd căpiteniile armatei ungare țineau un sfat de răsboiu, de odată vine un alergător să le spună că Tătarii au intrat și că sunt aproape (12 Mart 1241) [6]. O panică nespusă cuprinde oștirea, care o rupe de fugă și nu se oprește decît la Pesta.

Ungurii perzînd capul, cum se intîmplă totdeauna in marile nenorociri, invinovățesc pe Cumanii, cei primiți de curînd in Ungaria, că ei ar fi chemat pe Tatari, și ucid pe regele lor *Kuten*. Această faptă nesecotită adauge pe lîngă grozăviile năvălirei, o rescoală a Cumanilor, care atunci intr'adevăr se unesc cu Tatarii și, după ce pustiesc mai multe orașe, trec in Bulgaria.

Batu Khan apucă cu grosul oardelor sale către Pesta, dînd in calea lui, toate orașele prin care trecea, pradă flacărilor, și ne cruțînd nici o viață omenească. Ungurii eșă din Pesta sub regele Bela, pentru a intimpina pe Tatari la riul *Saiul*, și se adăpostesc intr'un lagăr intărit. Acesta insă e luat de dușmani, Ungurii sunt bătuți și măcelăriți, iar Bela insuș scapă numai cu mare greutate in viață și fuge [7]. Tatarii insă nu se apucă indată de pradat, ci urmăresc sfărămăturile armatei maghiare, ucigînd tot ce le cădea in

---

removentes. Quam ob rem indagines quas rex parari fecerat tam facile transcenderunt ac si non ex ingentium abietum et quercum fuissent exstructae congerie, sed ex laevibus essent stapulis praeparatae; ita brevi spatio contritae sunt et combustae ut nullum foret obstaculum transcendendi". Comp. c. XIV.

6. *Rogerius*, c. XXI: „duodecimo die intrante Marcio". Cf. nota 4 documentul din *Pertz*.

7. *Kezu* in *Endlicher*. Mon. Arpad., p. 119: „Bela in Soio a Mongolis devincitur anno domini MCCXLI, ubi fere tota regni milicia est delata, ipse Bela coram eis ad mare fugiente." *Thuroez* II, c. LXXIV. dă acelaș an pentru luptă. Greșește deci *Rogerius* c. II. care o pune după 1242. Mai compară și *Archid. Thomas*, c. XXXVII și *Rogerius*, c. XX.

mîini. Știeau ei doară că, pentru a prada in toată libertatea, aveau nevoie de liniște. După ce pun mîna pe capitala Ungariei, găsînd pecetea regească, ei plăzmuesc niște cărți in numele regelui, pe care le trimit in toate părțile, indemnînd prin ele pe popor să nu se teamă, căci de și a perdut lupta, totuși se pregătește a lovi din nou pe Tătari; aceasta, spre a reținea pe oameni de la fugă, ai găsi și prăda. Astfeliu intrunind ei șiretetenia cu violența, păreau că voesc să punã un capăt existenței intregului popor, asupra căruia se năpustise.

Pe cînd Batu inainta către Pesta, alte oarde sub capi mai mici cutrierau Transilvania in toate părțile. Astfeliu *regele Cadan*, indată ce trecu Poarta Rusiei, mergînd prin păduri timp de trei zile, veni la bogata așezare germană *Rodna*, unde erau insemnate mine de argint. Poporul li se opuse intăi, și Tatarii se prefăcură a fugi, după care, poporația crezînd că au indepărtat pericolul, se puse pe băut, «după cum o cerea furia Teutonilor.» Cînd insă petreceau mai bine, Tatarii se intorc in cetate, și fac in popor un măcel ingrozitor. După ce pustiesc Rodna și Bistrița, se coboară prin valea Oltului către Brașov, bătînd pe Sașii de aice in trei intîlniri, și trimit pe un capitan al lor *Bugek*, care trecînd peste munții Brașovului, intră in Valahia, unde bate pe Romînii ce-i eșiră inainte, spre a se opune.

Alt toiu de Tatari, sub *Orda*, apucă prin centrul Transilvaniei, și se coboară pănă la țara Făgărașului, peste munții căreia trec asemene in Muntenia, unde sunt intimpinați de banul Basarab al Olteniei, care și dînsul este bătut.

O a patra grupă se coboară prin laturea exterioară a Carpaților, prin Moldova, sub *Bochetor*. Acesta, trecînd Siretiul pe la gurile lui, intră in episcopatul Cumanilor, care, precum vom videa se'ntindea prin ți-

unturile Putnei și a Rîmnicului de astăzi, și unde locuia o populație compactă de Romîni, acăreia prezență atrăsese pe năvălitori către această parte [8].

Ungaria deci și mai ales Transilvania suferi o năvălire din cele mai pustietoare. Marturii oculari ai cumplitelor scene intîmplate atunci, ni le descriu in culorile cele mai vii, care lasă a pătrunde uneori chiar frumusețî de stil prin barbara latinitate ungurească a veacului de mijloc. Intîlnim in scrierile lor locuri ca aceste: «Cădeau oamenii goniți de Tatari in dreapta și in stînga, ca frunzile la vîntul de iarnă; cadavrele nenorociților acoperiau drumurile; curgea sîngele in șiroae groase ca niște riuri, care mînjiau pămîntul nefericitei patrii [9]. Atîta era de deasă aruncarea săgeților, incît mai că acoperiau cu umbră pe acei ce luptau, și săgețile sburau prin văzduh ca lăcustele sau omidele, lipite unele de altele [10]. Era o priveliște ingrozitoare de a videa in timpul nopței o cătime atîta de mare de cadavre omenești, care zăceau imprăștiete ca lemnele sau ca pietrele; dar această grozăvie deveni o scăpare pentru vremile de mai tîrziu. Mai mulți oameni, ne indrăznind să fugă in timpul zilei, se tăvăliau in sîngele celor morți, și ascunzîndu-se intre cadavre, găsiau astfel cei vii lîngă cei morți, scăpare și apărare [11]. Pe cîmpii și pe drumuri zăceau corpurile multor morți, unele cu capetele tăete, altele sfîșiate in bucăți, multe din ele arse in casele sau bisericele unde căutase adăpostire. Această ne-

8. Drumurile apucate de Tatari, sunt arătate de călugărul *Rogerius*, care concordă de minune cu expunerea unui istoric persian *Fazel-Ullah-Raschid*. Vom reveni asupra acestor texte incă odată in capitolul următor, unde vom determina regiunile locuite de Romîni, inainte de descălecarea, in Muntenia și Moldova. Vezi harta de la sfîrșitul No. III.

9. *Arh. Thomas*, c. XXXVII.

10. *Rogerius*, c. XXVIII.

11. *Arh. Thomas*, c. XXXVII.

norocire, această pedeapsă și grozăvie ținea cale de doue zile, și tot pămîntul era acoperit cu sînge. Și zăceau corpurile pe fața pămîntului ca turmele la păscut, sau precum stau răspîndite in cariere fărămăturile de piatră» [12]. Și așa mai departe file intregi pline de aceste tablouri, unul mai infiorîtor decît altul, și care departe de a exagera spăimîntătoare realitate, erau in neputință a o reproduce.

Timpurile Goților, Hunilor și Avarilor se reintorsese. Poporația trebuia să-și caute scăparea in fugă, cei bogați cît puteau mai departe, cei săraci adecă greul poporației, in munți și păduri. Astfeliu Rogerius spune in mai multe rînduri că oamenii se ascunsese in păduri [13], de unde Tătarii vroiau tocmai să-i scoată prin inșălăciuni, pentru ai putea prada și robi. Cînd el scapă din prinsoarea in care căzuse la Tatari, și fuge prin păduri pănă la Alba Iulia, dă in drumul seu peste o gramadă mare de oameni, refugiți in vîrful unui munte rîpos și inalt. «Dînșii, spune el, ne primiră cu lacrimi, intrebîndu-ne despre pericolele noastre. Ne oferiră pîne neagră făcută din făină și scoarță măcinată de stejar: dar dulceața ei ne păru superioară tuturor mîncărilor de pănă atunci. Am stat acolo la ei o lună de zile, și nu indrăzniam a ne cobori; dar trimiteam cercetători, din oamenii mai ușori, care să vadă dacă au mai rămas prin țară vr'o parte de Tatari. Cu toate că de multe ori nevoia de a căuta bucate ne silea a cerceta locurile alta dată poporate, tot deauna coborirea noastră se făcea cu mare frică» [14].

---

12. *Rogerius*, c. XXX. Despre modul cum acești selbatici tratau femeile spune o scrisoare a lui *Ivo* din Carnunt către arhiep. din Bordeaux din 1242 in *Fejer*, IV, I. p. 237: „Mulieres autem vetulas et diformes antropophagis qui vulgo reputantur, in escam quasi pro diario dabant; nec formosis vecebantur, sed eas clamantes et eiulantes in multitudinem coituum suffocabant."

13. *Rogerius*, c. XXX.

14. *Rogerius*, c. XL. Mai sus, p. 337.

La inceput Tatarii păreau că au scopul a inființa in Transilvania o trainică stăpînire. Așa ducele lor *Cadan* dă in anul 1242 un edict, pe care'l datează din Zuyo, «anul domniei noastre al II-le,» și in care ordonă ca Secuii și Valachii să primească precum făcuse și Sașii (Flandri) banii lor, in prețul celor necesare, ca și banii bizantini [15]. Tatarii văzînd că numai cu prada nu se putea intemeia domnia lor, incepuse a lua măsuri de organizare. Firea lor pradalnică insă, neputînd ingădui așezarea pe loc și o viață liniștită, după ce pustierea Ungariei nu le mai indămănează traiul in ea, se hotăresc să o părăsască, după trei ani de continuă jăfuire [16]. După eșirea lor, o foamete cumplită pune vîrful miseriilor suferite.

Năvălirea Tătarilor, cu toate că de o violență neauzită, nu avu urmări trainice pentru țările de peste munți. Retrăgîndu-se ei, Ungaria și cu țările anexe își reveniră in fire; oamenii se intoarseră la locuințele lor, se apucară de rezidit acolo pe unde barbarii dărămase, de cultivat iarăși ogoarele, de reintocmit așezările lor cele distruse de năvălire, și in curînd sub spornica lucrare a poporului, se reintregi iarăși firul vieței intrerupte. Asupra Ungariei deci și a țărilor romîne de peste munți, năvălirea Tătarilor nu produse alt efect, decît acel al năpustirei unei imense bande de hoți, care avu urmări fatale pentru generația ce

15. Reprodncem acest interesant document, care și el pomenește existența Romînilor in Transilvania, la venirea Tatarilor: „Nos Cattan ex stirpe Iedzan in regno Hungariae Kaymakam solis et terrae maximo Khano Syngu Babilonici... hortamur... et committimus vobis Pengas, Bylany, Korni, Kastellani in castris Clusu, Dees, Busdach. quod cum a nobis data potestate ordinare debeatis ut quemadmodum Flandry in initio regni nostri acceptabant nummos nostros vulgo Keser Chumnich Tatar Pensa, et dicti Zycly et *Blachy* per omnia necessaria, quia ad nostram utilitatem pertinent, acceptarent, tanquam nummos byzantinos. Datum in Zuyo anno regni nostri II.“ Din colecția comitelui *Ioseph Kemeny*, reprodus in *Transilvania* IV, 1871, p. 55.

16. *Thurocz*, II, c. LXXIV: „Manserunt ipsi Tatari in regno Hungariae tribus annis.‘

o suferi, nu însă urmări istorice pentru acele ce erau să vină.

Asupra cîmpiei așternute la poalele munților, năvălirea Tatarilor avu un efect mai insemnat, anume distrugerea sau slăbirea inceputurilor de state injghebate pe aice, și deci infățoșarea putinței de a se intemeia o nouă formațiune de stat, pe ruinele formațiunilor vechi. Pentru a înțelege însă acest rezultat, trebue intăi să cercetăm care era starea țărilor Munteniei și Moldovei la venirea Tatarilor.

III

MUNTENIA ŞI MOLDOVA

INAINTE DE DESCALECARE

1. REGIUNEA SLAVONĂ IN MUNTENIA ŞI MOLDOVA.

Mai mulţi cronicari şi istorici au fost de părere că Muntenia şi Moldova ar fi fost cu totul deşarte de locuitori, atunci cînd ele fură colonizate prin Romînii de peste munţi. Aşa Cantemir susţine că «Moldova, de care dînsul se ocupă, ar fi fost lipsită de locuitori la deseălecarea lui Dragoş, care ar fi impărţit'o toată la tovarăşii sei de arme. Dînşii insă, ţinînd că este lucru nevrednic pentru oameni deprinşi cu armele să se apuce de lucrat pămîntul, fură siliţi ca să facă prădăciuni in ţările vecine, cu invoirea principelui lor, şi răpind de acolo cultivatori de pamînt să-i aşeze pe a le lor proprietăţi» [1].

1. *Cantemir*, Descr. Moldaviae, p. 121. Traducerea acestui loc de *Hodoş* este cu totul greşită. El traduce „connivente principe" (adecă cu invoirea lui Cantemir), prin frasa „cu invoirea domnilor acelor ţări." Ce înţeles ar mai avea atunci: „*raptosque* inde cultores terrae in suas transferre sedes"? In deobşte traducerea lui Hodoş este neexactă şi nu te poţi răzăma pe ea.

După Cantemir, poporația Moldovei ar fi fost datorită unei indoite colonizări : acea de peste munți, de origine romînă și de rang nobiliar, și acea adusă de nobili pe moșiile lor, de origine ruteană sau polonă, popoare ce locuiau in aproprierea Moldovei, și care alcătuiră stratul supus al poporului moldovenesc.

Neculai Costin așișderea spune că «de la Atila și de la Bulgari pănă la Laslău craiul unguresc, pe vremea căruia s'a descălecat al doilea rînd țara, 700 și mai bine de ani, au fost pustii locurile acestea» [2]. Tot așa susține și Miron Costin că «fost'au dar pustii mai bine de 600 de ani, locul acesta unde acum suntem noi, adecă Moldova» [3]. De asemene Ureche arată că «Moldova in atița ani s'au aflat pustie, pănă cînd au vrut milostivul Dumnezeu a nu lăsa pe acest pămînt fără de oameni, ci cu voia sfinției sale indemnîndu-se o samă de feciori de domni din Maramureș, au venit peste munți» [4].

Aceeași părere este reprodusă, dintre cronicarii străini, de Ungurul *Thurocz*, care spune că: «Bogdan voevodul Valachilor din Maramureș adunînd pe Valahii din acel district, ar fi trecut pe ascuns in țara Moldovei, care ar fi fost de mult timp pustie de oameni, din pricina vecinătății Tătarilor» [5].

De altă părere sunt boierii Moldovei, care intocmiră vestita anafora din 1817, căreia i s'a dat numirea de «anafora pentru feliul proprietății in țară din invechime». Această anafora nu este o lucrare teoretică, ci o socotință a boierilor in un proces al răzășilor de

2. *Letopisețele*, I, p. 88.
3. *Idem*, I, p. 31.
4. *Idem*, I, p. 97.
5. *Thurocz*, III, c. XLIX: „Bogdan waywoda Olachorum de Maremorosio, coadunatis sibi Olachis ejusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae regis Hungariae subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum *habitatoribus destitutam*, clandestine recessit."

Vrancea cu biv vel vistierul Iordache Ruset, care dobîndise o parte din moșia răzășilor ca dar, de la Constantin Alexandru Ipsilanti. Răzășii vrănceni se tînguise la domnul Scarlat Calimach că fără dreptate s'ar fi dăruit acea moșie vistiernicului Ruset, intru cît n'ar fi fost pămînt domnesc, ci moșia lor de baștină. Vechilul lui Iordache Ruset intimpinâ că răzășii n'ar poseda nici un hrisov domnesc de dăruire a pămîntului stăpînit de ei. Răzășii respunseră că stăpînirea lor era mai veche decît inființarea Moldovei, și deci nu puteau avea hrisoave de la domni, ce venise in urma nașterei proprietății lor. Scarlat Calimach cere de la cîți-va boieri, cei mai cărturari ce se aflau pe atunci, părerea lor asupra acestui punt, părere rostită de boieri prin anaforaua din 1817 [6].

Argumentele pe care le invoacă această anafora, pentru a susținea că țara au fost locută din vechime, că deci pămîntul Moldovei n'a fost cu totul pustiu pe timpul descălecărei, și că deci nu ar fi fost luat in intregimea lui in stăpînirea domnului, devenind pămînt domnesc, precum tocmai am vĕzut că spunea Cantemir, sunt mai ales următoarele: «Mărturisirea istoricului *Filipide* arătînd că Cîmpul-Lung din Moldova și Vrancea, mult mai inainte de descălecarea lui Dragoș, pentru că au fost locuri tari și pentru bărbăția locuitorilor, singuri erau stăpînitori slobozi acestor părți»; al doilea faptul că chiar Alexandru cel Bun, care nu domnește decît 50 de ani după Dragoș, cumpără mai multe moșii «de pe la moșinași, ce le aveau din moși și strămoși,» ceea ce nu s'ar putea ințelege, dacă originea acelor proprietăți n'ar fi fost mai veche decît cu 50 de ani mai inainte, «căci atunci cum s'ar fi putut zice, *din moşi şi strămoşi*?»

6. Reprodusă de Uricarul lui *Th. Codrescu*, IV, Iași, 1853, p. 325—343.

Anaforaua însă nu aduce nici un hrisov de a le lui Alexandru cel Bun in sprijinul acestei păreri [7]. Citează numai niște hrisoave de la Stefan cel Mare din 1487, 1494 și 1502 și de la Petru Vodă din 1529, prin care se intăresc vînzări și cumpărături de baștini strămoșești și de impărțali bătrîne a moșinașilor pămîntului. Mai invoacă anaforaua și imprejurarea că obicciul pămîntului ar respecta in tot deauna stăpînirea din vechime, chiar cînd ea nu ar putea fi sprijinită pe o scrisoare de dăruire, observînd boierii că «dacă ar rămînea a li se cere asemenea scrisori de pe la moșinașii de toată starea, nici o a mia parte n'ar rămînea moșii cu asemenea urice de danie, și toate celelalte s'ar lua domnești». In sfîrșit mai aduce anaforaua și mai multe intărituri a le domnilor vechi, precum una din 3 Iulie 1424, de la Alexandru cel Bun, alta din 1448, de la Petru Vodă Aron, o a treia din 1483, de la Stefan cel Mare și incă altele, care toate arată că intăresc stăpîniri de baștină a deosebiților locuitori, ceea ce nu este decît o repetare a temeiului al doilea.

Dacă însă in timpurile mai vechi putea fi desbatere asupra intrebărei dacă țările romîne erau sau nu impoporate la descălecare, astăzi după starea izvoarelor cunoscute a le istoriei Romînilor, nu mai poate fi nici o indoială asupra acestei imprejurări, și mai multe dovezi, din care unele documente sau mărturisiri contimporane, adeverese aflarea de locuitori de

---

7. Citām noi pe următoarele, care, de și conțin dovada invocată de anafora, nu se referă la cumpărături. Un document este din 1428 (Uricarul II, p. 248) și dispune „că hotarele acelor trei sate de mai sus scrise să le fie după hotarele cele vechi, *pe unde din veci au apucat.*' Altul din 1418 (*Wickenhauser*, Moldova Bieträge zu einem Urkundenbuch für die Moldau und Bukovina, Wien, 1862, I, p. 59, nota 7) ordonă ca „hotarele acelor sate să fie așa *precum au fost din veci.*" Dacă originea acestor stăpîniri ar fi datat numai de la descălecare, Alexandru cel Bun nu ar fi putut intrebuința asemene rostire.

baștină ai Munteniei și Moldovei, peste care vine și se suprapune pătura descălecărei.

Poporația care locuia din vremuri mai vechi Muntenia și Moldova, era de doue neamuri: Slavoni in spre șes și Romîni cătră munte. Despre locuința popoarelor slave prin partea plană a Romîniei libere, fac dovadă întăi numeroasele denumiri de riuri și localităti de origine slavonă, fără înțeles in limba vorbită a poporului romîn, prin urmare date invederat de o poporație slavonă, ce acuma a dispărut sub pătura romînă. Astfel dintre riuri citäm: *Jijia*, *Bahluiul*, *Neletinul*, *Bistrița*, *Trotușul*, *Slănicul*, *Tutova*, *Crasna*, *Susița*, *Marușa*, *Zabala*, *Studinița*, *Putna*, *Milcovul*, *Rîmnicul*, *Slîmnicul*, *Nișcova*, *Rișca*, *Tealeajnul*, *Berza*, *Doftana*, *Cricovul*, *Sabarul*, *Glavaciocul*, *Ialomița*, *Dîmbovița*, *Neajlovul*, *Cotmana*, *Tismana* și altele multe.

Am arătat aiure că numele unuia din aceste riuri datează tocmai din veacul al VII-le, anume Ialomița, amintită sub numele de Ilivachia in scriitorii bizantini [8]. Etimologia acestui nume slavon, care vine de la cuvîntul *ialov*=sterp, neroditor, ne arată că acest riu își trăsese numele de la stepa pe care o strebate, *Baraganul*. Imprejurarea insă că Slavii au dat acestui riu un nume ce-și trage originea din observarea că pămîntul din jurul seu era neroditor, ne arată că acei din ei ce locuiau prin aceste părți știeau să prețuiască rodirea pămîntului, că deci își trăgeau hrana din el, erau popoare așezate. Constatarea acestui singur nume pentru timpul cînd Slavii incepură a se mișca cătră sud, indreptățește incheierea că alăturea cu el trebuia să fi fost sumă de altele, și că deci numele slave ce le intîlnim in cîmpia moldo-valacă sunt toate anterioare descălecărei. Căci cum ar putea

8. Mai sus p 364.

ele să fie posterioare, cînd este constatat că nici o așezare insemnată de popor slav nu s'au intîmplat in Muntenia sau Moldova, după intemeierea principatelor ?

Pe lîngă numirile riurilor, a dealurilor și altor elemente geografice firești, România mai înfățoșază și o sumă de numiri de localități de origine inviderat slavică, care arată că ele au fost intemeiete de Slavoni; dar fiind că ele astăzi sunt locuite exclusiv de Romîni, trebue numai decît admis că poporația slavonă a dispărut, absorbită de elementul românesc, ce a venit peste dinsa.

Insirăm aice cîte-va din numeroasele denumiri, luate numai de la comunele a doue județe, anume din Mehedinți, partea de șes a județului, și Dorohoiu :

In *Mehedinți* aflăm : *Glogova*, *Jupca*, *Leorda*, *Negomiri*, *Șovarna*, *Tehomiri*, *Vidimirești*, *Zegujani*, *Gvardinița*, *Iablanița*, *Padina*, *Smadovița*, *Stignița*, *Corcova*, *Jirovul*, *Miluta*, *Clenovul*, *Dobra*, etc.

In *Dorohoiu*, la celalalt capăt al țărei, intîlnim : *Herța*, *Tîrnauca*, *Hreațca*, *Buda*, *Molnița*, *Oroftiana*, *Pomîrla*, *Lișna*, *Hovîrna*, *Crasnaleuca*, *Horodiștea*, *Mileanca*, *Derțca*, *Lozna*, *Zvoriștea*, *Zamoștii*, *Rădăuții*, *Catușca*, *Suhărăul*, etc.

Și așa in toate județele de șes a le Romăniei, in care un mare număr din comunele sau cotunele aflătoare poartă numiri slave, pe cînd din potrivă in județele de munte, de și se află și acolo sate cu numiri slavone, marea majoritate a lor poartă numiri românești.

Aceste fapte neindoelnice indreptățesc incheierea noastră că partea șesă a Romăniei era locuită inainte de descălecare mai mult de popoare de viță slavonă, care au fost desnaționalizate cu incetul, potrivit cu lățirea elementului românesc tot mai jos către cîmpie.

Existența Slavonilor in cîmpia moldo-romînă este însă atestată, pentru vremile anterioare descălecărei, nu numai de topografia țărei, ci și de alte izvoare. Așa Miron Costin in poema polonă ne spune că dînd Dragoș peste un om in hotarele Moldovei, cînd rătăcise la vînatul bourului, i se adresă lui cu cuvintele: *bune ome*, la care dînsul răspunse, pe rutenește că nu ar înțelege ce i se spune, și atunci Dragoș chemînd un tălmaciu, acel locuitor îi spuse in *limba ruteană* că s'ar numi *Jațcu* și ar fi din Sneatin, că el își așezase de cîți-va ani prisaca in acel loc, in care nu venise nimine pănă acuma la el [9].

Mai mult incă, Slavonii in șesul Moldovei, la coborirea lui Dragoș, sunt dovediți și documental. S'au aflat anume un document din anul 1134, care pomenește despre existența in Moldova cătră acea epocă, a unui principat slavon, cu reședința in orașul *Bîrlad*. Iată cuprinsul acestui document prea interesant: «In numele Tatălui și Fiului și sîntului Duh eu *Ivancu Rotislavovici*, de prin seaunul de Galiția principe al Bîrladului, mărturisesc negutitorilor din Mesembria ca să nu plătăteasca vamă la descărcarea in Bîrlad, in Tecuciu și in celelalte orașe a le noastre, iar la exportarea diferitelor mărfuri: locale, ungare, rusești și boeme să plătească numai in Haliciul mic și nu aiurea, iar plata o va spune voevodul, și intru această promisiune.., de la nașterea lui Hristos una mie una sută trei zeci și patru, luna lui Mai in 20 zile» [10].

Acest hrisov ne arată deci că prin sudul Moldovei se afla in veacul al XII-le un principat, sub un duce

9. Arh. ist., I, 1, p. 166.

10 Vezi reproducerea acestui document, in textul original slavon, in studiul d-lui *Hasdeu*, diploma bîrlădeană, in Col. lui Traian, 1868. El a fost descoperit de tatăl d-lui Hasdeu, *Alexandru Hasdeu*, la Vincentius Rolsky, coborítor din Dimitrie Cantemir. Vezi biografia lui Rolsky in Traian, 1868, p. 199.

Ivancu Rotislavovici, ce era sub autoritatea ducilor de Galiția, de oare ce el arată prin document că ar fi «Kneaz al Bîrladului de prin scaunul Galiției» (ot stola galizskago Kneaz berladsky)[11]. In acest principat se aflau *mai multe orașe*, din care se pomenesc trei: *Haliciul mic* ce era, după cum se vede din numele seu, o colonie a Haliciului, adecă a Galiției; *Tecuciul*, care in slavonește însamnă șivoiu și *Bîrladul*, acăruia etimologie până acuma a rămas neexplicată. De și acest principat este pomenit in o diplomă din veacul al XII-le, existența lui trebue să fie mult mai veche, de oare ce relațiile sale comerciale erau la acea dată atît de intinse, incît ajungeau până in Mesembria și Boemia[12]. Fără indoială ca suzeranul acestui principat, ducatul Galiției, se intindea până la hotarele sale, care vor fi ajuns ceva mai sus de Bîrlad, poate până pe la județele Vasluiului, Romanului, și Bacăului, incît vedem că nordul Moldovei era și el sub stăpînirea, cel puțin nominală a Galiției, cea efectivă aparținînd popoarelor barbare, ce ocupau unul după altul cîmpia moldo-romînă[13]. Prezența unor orașe slavone in sinul popoarelor barbare pe pămîntul Moldovei, trebue se ne mire tot atît de puțin ca și aflarea orașelor Kiev, Nowgorod, Moscva in lăuntrul Rusiei, și mai adînc in sinul lumei barbare. Slavonii erau mai deprinși

11. Dl *Hasdeu* vra să înțeleagă aceste cuvinte în sensul că Ivancu s'ar trage din semința ducilor Galiției. *Scaunul* însă se referă la puterea, la autoritatea lui, nici de cum la originea familiei.

12. *Nestor* (ed, Léger c. XXXIV, p. 53) spune: „je veux vivre à Perliastovatz sur le Danube; car c'est là qu'est le centre de mes terres. Toutes les richesses y arrivent. *De la Grèce* l'argent, les étoffes, les fruits, les différents vins; *de la Bohème*, l'argent et les chevaux; *de la Russie*, les peaux, la cire, le miel, les esclaves." Din acest loc se explică comerțul Bîrladului pe mare cu Mesembria și pe uscat cu Boemia.

13. O icoană de la o biserică din Lemberg conține o inscripție după care unul *Ioan de Ognasd* ducele Valachiei ar fi căutat in 1150 scăpare in Galiția, alungat fiind din țara lui de o năvălire păgînă și ar fi căpătat căpitănia Czehowului (Buletinul instrucțiunei publice, II, 1868). Nu știm dacă această icoană, inscripția și data ei sunt intr'adevăr autentice.

cu popoarele prădătoare: apoi ei reprezintau în sînul Mongolilor elementul civilizător, încît toate nevoile mai culte ale oardelor ce cutrierau Europa răsăriteană găsiau în Slavoni mijlocitorii lor firești. În orașele înființate de Slavoni, cumpărau și vindeau popoarele barbare obiectele de acărora schimb aveau trebuință. Toate aceste orașe slave erau cetăți întărite, care primiau în sînul lor pe barbarii turani numai atunci cînd veniau pentru daraverile lor le închideau porțile și le opuneau împotrivire, de îndată ce se apropiau cu scopuri dușmănești [14].

Existența acestui principat al Bîrladului este dovedită și din alte izvoare. Așa cronica numită *Nowgorodskaja* vorbește sub anul 1146, 12 ani după data documentului arătat, tocmai despre *Ivancu*, numindu'l principe de Bîrlad (kniaza berladskago). Cronica de Kiev iarăși amintește în mod destul de lămurit aflarea orașelor pomenite în diploma bîrlădeană, spunînd la anul 1158 că Iaroslav ducele Galiției, căutînd să dobîndească de la Muscali estrădarea principelui *Ivancu*, care și dînsul rîdicase pretenții la tronul Galiției, acesta căută prin fugă un adăpost în *orașele dunărene* (v gorodiech po dunaiskich) [15].

Ce soiu de popor locuia în acest principat al Bîrladului? Poate se vor fi aflat și Romîni, atrași din munții lor către ale sale orașe, în care ei puteau vinde acele mărfuri *locale* de care vorbește documentul. În ori ce caz însă ei nu alcătuia greul poporului, și mai

14. Dl *Pic*, în scrierea sa, Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Leipzig 1886, demonstră în capitolul seu, Die altslavische Wehrkraft zu Land und zu Wasser, p. 148 și urm. că Slavii obicinuiau a incunjura fie-care oraș al lor cu întăriturî. D-sa spune p. 251: „Aus dem eben erwähnten Umstande, dass die Slaven bei dem unerwarteten oder nicht verhinderten Einfalle des Feindes in ihren Burgen Schutz zu suchen pflegten und fanden, geht aber unzweideutig hervor dass dieselben gegen die Mittel der damaligen Kriegführung genügend befestigt waren und sich im Kriegsfall bewährten."

15. Vezi locurile dovedítoare în Traian, 1869, p. 203—204.

ales nu ei intemeiase acele orașe, de oare ce numirile lor își găsesc etimologia in limbile slave.

In afară de aceste trei orașe pomenite in documentul din 1134, mai intîlnim in șesul Moldovei, inainte de descălecarea lui Bogdan, pe următoarele, in o geografie rusască, anterioară anului 1347 : *Kilia*, *Belgorod* (Cetatea albă), *Askii Torg* (Tîrgul Iași) arătat ca aflîndu-se lîngă Prut, *Romanov Torg* (Tîrgul Roman) lîngă Moldova, *Neamțul* in munte, *Suceava*, *Siretiul*, *Baia* și *Hotinul*. Toate aceste orașe, locuite fără indoială in parte de Slavoni, dar și de Romîni, după cum arată numele Roman și Baia, dovedesc că cîmpia moldovenească era departe de a fi o pustietate neimpoporată [16].

Se cercetăm acuma pe unde se intindeau regiunile locuite mai ales de Romîni in poalele exterioare a le cingătoarei Carpaților.

---

16. Eată locul intreg. după cum mi l'a comunicat Dl *I. L. Pic*, extras din Polnoe Sobranie ruskich letopisei vol VII, care conține geografia amintită ca o anexă a cronicei Voskresanskaja letopis, ce merge pănă la anul 1347: «Lîngă Dunăre *Vidicov* cu șepte ziduri de piatră, *Mdin*; din colo de Dunăre *Trnov* și lîngă Dunăre: *Drestnin*, *Dicin*, *Kilia*; la gurile Dunărei *Noroie Selo*, *Akoljatrja*; lîngă Marea *Karna*, *Kavarna*. Pe această parte a Dunărei, la gura Nistrului, lîngă marea: *Belgorod* (cetatea albă) *Cern*, *Askij Torj* (Iași) la riul Prut, *Romanov Torg* (Roman) lîngă Moldova, *Nemeci* (Niamț) in munte, *Conocjunor*, *Kamen*, *Sociava*, *Seret*, *Bania*, *Necjun*, *Kolomyja*, *Gorodok* pe Ceremuș; lîngă Nistru *Chotin* și acesta e un oraș bulgăresc și valah.« (p. 240).

Askij Torg (Tîrgu) a dat in românește *Iașii* prin prefacerea indestul de comună a lui *sk* in *ș* din slavona in romîna: liska=lișița, ploska=ploșnița. verska=vîrșă; (de aici și mușiță de la muscă). Din cei doi *i* ai numelui slavon se esplică și forma plurală a numelui Iași (Askii); cît despre *i* dinaintea lui *a* aducem analogiile ad=iad, enod=ianot.

Dacă șesul era locuit in majoritate de popoare slavone, muntele era sălășluința aproape exclusivă a Romînilor; căci Slavonii ce căutase și ei un adăpost alături cu Romînii in munții Dacici, incă din vremurile primelor năvăliri, își perduse naționalitatea lor in sinul poporului românesc, unde erau să dispară in curînd, sub valul ce se coboria din vîrful munților și acestialalți, ce mai pastrau incă in cîmpia moldoromînă feliul lor de a fi.

O cercetare a documentelor și izvoarelor celorlalte, ce ne le au lasat timpurile anterioare descălecărei, ne va dovedi că intreg semicercul de munți, ce se intoarce către Romănia, era locuit, cu mult inainte de descălecare, de popor românesc.

Regele Ungariei Bela IV, care domnește de la 1235 pănă la 1270, vroind să apere țara lui de reintoarcerea năvălirei mongole, care pusese in o așa de grea cumpănă statul ungurese, vroește să așeze pe marginile Transilvaniei, din spre Muntenia, pe cavalerii sfîntului Ioan din Ierusalim. El dăruește deci acestor cavaleri pămînturile așezate peste munți, in Valahia, prin un document din 1247. In acel document se pomenesc cinci mici state, din care trei sunt arătate anume ca impoporate cu Romîni, iar doue lasă a se induce acciași imprejurare. Regele anume concede cavalerilor toată *țara Severinului*, impreună cu knezatele lui *Ioan* și a lui *Farcaș* pănă la riul Olt, precum și țara numită *Lytira* (a Lotrului), exceptînd din această donație țara *voevodului valah Lyrtioy, pe care*

o lasă Valahilor precum o avuse și până acuma. Mai dărueste regele cavalerilor intreaga Cumanie, de la riul Olt inainte, afară de țara voevodului *Seneslau*, *pe care o lasă de asemene Valahilor precum o a avuse și mai inainte.* Documentul amintește apoi și despre Valahii din țara Lytira. Despre celelalte doue principate a le lui Ioan și Farcaș, de și documentul nu ne arată de ce popor erau locuite, putem induce cu siguranță că era tot de Romîni, mai intăi din faptul așezărei lor in regiunea de peste Olt, care in tot deauna a fost unul din adăposturile de căpitenie a le Romînilor, apoi din imprejurarea că aceste doue state sunt numite knezate, ceea ce am vĕzut că erau niște autorități in obiceiu la poporul romîn de peste munți [1].

Regele concedează prin documentul seu cavalerilor dreptul de a percepe jumătate din veniturile, foloasele și slujbele tuturor teritoriilor dăruite, și anume a țărișoarelor din dreapta Oltului, precum și din țara lui Seneslau din stînga acestui riu, pe jumătate, iar a restului Cumaniei in intregimea lor, pentru terminul de 25 de ani. Dacă regele incuviințază luarea a jumătate din veniturile țărilor stăpînite de voevozii Lyrtioy și Seneslau, atunci ce ințeles poate avea exemtarea lor din donația făcută și lăsarea lor in starea precum fusese până atunci? Pentru a ințelege această aparentă contrazicere, trebue să observăm ca veniturile regești din aceste deosebite țărișoare puteau fi doue soiuri: *biruri*, in acele supuse direct autorității regelui și dăruite cavalerilor, precum bună oară in țara Lytira, de la care regele concede «jumătatea tuturor veniturilor și foloaselor ce se culeg pentru regele de la Valahii ce locuesc in tara Lotrului», și *tributuri*, de la țările lui Lyrtioy și Se-

1. Mai sus p. 503.

neslau, pe care regele le lăsa afară din donația făcută. Astfeliu regele putea incuviința cavalerilor jumătate din veniturile sale, cuvenite ca tribut din țările voevozilor romîni, fără ca să le fi dat vre-un drept de ocîrmuire asupra lor, pe care nici regele nu'l avea. Regele renunță însă in totalitate, in favoarea cavalerilor, la unele venituri speciale din țărișoarele date in stăpînirea lor directă, precum de la biserici, atît acele existente cît și de la acele ce s'ar zidi in viitor; apoi de la morile acelor țărișoare, in care regele vroia să favorizeze desvoltarea unei astfeliu de industrii. Lucru curios, de la morile din țara Lytira, care este arătată cum am vĕzut ca locuită de Romîni, regele crede că nu are nevoie de a incuviința această favoare, și își păstrează dreptul la jumătatea veniturilor din ele, probabil fiind că aice, ele fiind bine intemeiate, regele nu mai avea nevoiă să incurajeze inființarea lor. Regele mai concede cavalerilor și veniturile păscăriilor, afară de acele din Dumărca, din care își opreste jumătate.

Valahii din țara Lytira mai sunt indatoriți a face slujba militară, ajutînd cavalerilor cu *pregătirea lor resboinică*, de cîte ori ar fi a se respinge vre un atac exterior, și cavalerii sunt la rîndul lor indatoriți să dee sprijinul lor acestor Valahi in acceași imprejurare. Insfirșit mai conține documentul, dispoziția, că de cîte ori vre un mai mare (nobil) al țărei Lotrului (Lytira) ar fi osîndit la moarte, dînsul să poată apela la curia regească [2].

2. Reproducem documentul conținut in *Fejer* IV, 1, p 447, in părțile cele mai caracteristice: „Nos Bela...damus et conferimus dictae domui totam terram de Zevrino, pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Oltae, *excepta terra Kenezatus Lyrtioy voiavodae quam Olachis relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt*; ita tamen quod medietatem omnium utilitatum et redituum ac servitiorum de tota terra Zevrino et Kenezatibus supra nominatis provenientium nobis nostris reservamus, mediatate alia ad u-

Acest document constată intr'un chip neindoelnic existența, pe la inceputul secolului al XIII-le, a mai multor țărișoare in regiunea nordică a Munteniei, din care parte erau deadreptul supuse coroanei ungurești, iar parte numai vasale și tributare; că aceste țărișoare stăteau sub niște conducători, voevozi și kneji romîni; că poporul romîn ce le locuia era așezat, avênd intre altele și mori, și că numera in rîndurile sale o clasă de nobili. In țărișoarele supuse regelui ungurese Romînii erau indatoriți, ca și in regiunile de peste munți, la apărarea granițelor de năvălirile străine; se bucurau deci in totul de organizarea și de privilegiile pe care am constatat că le avea națiunea românească chiar in limitele statului ungurese.

---

sum domus supradicte cedente, exceptis ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supra dictis, de quarum reditibus nihil nobis reservamus; exceptis etiam molendinis omnibus, infra terminos praenominatarum terrarum ubicunque factis vel faciendis *praeterquam intra Lytira*; nec non aedificiis et agriculturis omnibus sumtibus fratrum dictae domus factis, fenetis, piscinis etiam, praeter piscationes Danubii, que nobis et ipsis communes reservamus. Concedimus etiam quod mediatatem omnium proventuum et utilitatum quae ab Olachis terram Lytira habitantibus regi colliguntur domus hospitalis percipiat. Volumus etiam *quod memorati Olahi ad defensionem terrae et ad iniurias propulsandas quae ab extraneis inferentur, cum apparatu suo bellico assistere*, et e converso ipsi fratres in casibus consimilibus in subsidium et juvamen iuxta posse impendere teneantur; nec non sententias quas tulerit in eosdem ratas habebimus atque firmas hoc addito quod si contra *maiores terrae* aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit, in qua senserint se gravari, ad nostram curiam valeant appelare. Ad haec contulimus praeceptori ante dicto a fluvio Oltae et Alpibus ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus quae de terra Zevrini sunt expressae, *excepta terra Senestai voiavodae Olachorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt*, sub eisdem etiam conditionibus per omnia quae de terra Lytira sunt superius ordinate. Hoc autem nolumus praeterire quod a primo introitu saepe dictorum fratrum usque ad viginti quinque annos, omnes reditus Cumanie terre integraliter domus praecipiat iam praefata, *praeterquam de terra Senestai ante dicta, de qua tantum medietatem redituum et utilitatum obtinebit*" In intărirea papală a acestui document (*Theiner*, Mon. Hungariae sacra I, p. 209—211) Lyrtioy este numit *Lynioy* și terra Lytira, *terra Lytua*. Țara Lotrului era locuită incă dinaintea acestei donațiuni. Bela principele de coronă al Ungariei, dăruește in 1233 lui Corlad. moșia Loviștea de *lîngă apa Lotrului*. *Fejer* VII. 4, p. 83: „nostre donationi terram *Loystha* vocatam, ab aqua *Lothur* vocata que fluit ad aquam *Olth*, cum omnibus utilitatibus suis et pertinentiis donavimus."

Existența acestor principate românești mai este întărită și prin un alt izvor, la care nu ne am prea putea aștepta, atît este el de străin și de indepărtat de istoria Romînilor, anume prin un cronicar sau istoric persian, *Fazel-Ullah-Raschid*, care scrie cătră anul 1300 o cronică a evenementelor istoriei popoarelor mongolice, după actele oficiale ce se aflau in archivele chanului mongol din Persia. Asupra redactărei acestei cronici, iată ce spune autorul ei: «se aflau in arhivele chanului Mongolilor din Persia niște fragmente istorice de o autenticitate recunoscută, scrise in limba și cu literele mongole; dar puține persoane puteau să le citească. Pentru a pune aceste materialuri la dispoziția publicului, sultanul Mahmud Gazan Khan vroi să fie redactate in un corp de istorie și incredință această lucrare in 702 (1303) celui mai umilit dintre servitorii sei, Fazel Ullah fiul lui Abu-l-Kair supranumit Raschid, medicul din Hamadan, care primi ordinul de a consulta pentru a orîndui aceste materialuri pe invățații chinezi, indiani, uiguri, kiptșahi și alții, care se aflau la curtea sa» [3]. Această prețioasă scriere redactată puțin timp după evenimente, pe temeiul unor documente oficiale, iată ce conține relativ la intrebarea ce ne preocupă: «In primăvara anului 1240, principii mongoli trecură munții Galiției pentru a intra in țara Bulgarilor și a Ungurilor. Orda care mergea spre dreapta, după ce a trecut țara Aluta, îi eși inainte Bazaram-Bam cu o oștire, dar fu bătut. Cadan și Buri au mers asupra Sașilor și i-au invins in trei bătălii. Bugek, din țara Sașilor, trecu peste munți, intrînd la Kara-Ulaghi și au bătut popoarele Ulaghice» [4].

3. *D'Ohsson*, Histoire des Mongols, la Haye, 1834, I, p. XXXV.

4. *D'Ohsson*, II, p. 627—628. Asupra acestui loc au atras pentru prima oară luarea aminte reposatul *Alexandru Hasdeu*.

Adevărul spuselor lui Raschid poate fi controlat prin mărturisirea cronicelor ungurești, redactate de persoane ce fusese contimporane evenementului. Numai anul indicat de cronicarul persian nu este pe deplin exact: ar trebui să fie 1241. Eroarea însă poate fi pusă in socoteala reducerei anilor hegirei in anii de la Hristos, operație indestul de complicată. Toate celelalte arătări concoardă pe deplin cu croniccle ungurești contimpurane. Așa Raschid spune că Tatarii au intrat in Ungaria in primavară și anume trecînd peste munții Galiției, iar Rogerius in Carmen miserabile și archidiaconul Thomas in istoria pontificilor din Salona, arată ambii că Tătarii au intrat prin Poarta Rusiei, așezată precum am văzut intre Galiția și Cumania, in ziua de 12 Mart[5]. Intre șefii mongoli citați de Raschid aflăm și pe *Cadan*, arătat ca mergînd spre stînga de Orda, care apucînd spre dreapta, ajunge la țara Oltului și apoi la Bazarambam. Cadan deci cobori pe la baza Carpaților orientali, prin valea Oltului, și ajunse la Sașii Brașovului, de unde trecu in Muntenia la Kara-Ulaghi. In tocmai astfeliu arată și izvoarele ungurești amintite, că Cadan ar fi atacat Rodna, unde erau minele de argint, de unde el se va fi coborît, pe calea arătată, către Brașov și Kara-Ulaghi [6].

Această concordanță surprinzătoare intre cronicarii ungurești și unul persian, ne arată că Raschid era foarte bine informat, din documentele ce le avea la indămînă, asupra locurilor și a imprejurărilor, și că putem da o deplină crezare și celorlaltor arătări a le sale, care nu pot fi verificate prin alte izvoare.

Ce spune cronicarul persian despre Romîni? Mai

5. Mai sus p. 529.
6. Vezi *Rogerius*, Miserabile Carmen, c. XVI și urm. și *Arh. Thomas*, Historia pontificorum Salonitarum.

intăi că Orda, care mergea spre dreapta, coborînd de la nord către sud și trecînd prin țara Aluta, *după ce trece această țară*, îi esă inainte Bazaram-Bam, care e bătut. Acest Bazaram-Bam nu este decît corumperea titlului voevodului romîn, unit cu numele seu, este *Basarab-Banul* care vroia se impedece pe Tatari de a trece din țara Oltului in Oltenia. Era voevodul aceluiași stat pe care documentul din 1247 il arată ca stăpînit de Lyrtioy; poate că era acest Lyrtioy el insuși, care fiind din familia Basarabilor, fusese denumit de Unguri, in documentul din 1247, cu numele seu propriu, iar de cronicarul persian cu titlul seu și numele de familie.

Raschid ne mai spune incă că din corpul condus de Cadan și Buri, după ce dînsul bătu pe Sașii Brașovului, un capitan Bugek trecu munții, după cît se vede prin pasul Predeal, și atăcînd popoarele karaulaghice ce-i eșiră inainte, le bătu și pe aceste. Este invederat că cronicarul persian are aice in videre alt grup de Romîni, decît pe acei ce luptau sub banul Basarab contra lui Orda. Sunt acei amintiți de documentul din 1247 ca locuind in stînga Oltului, in țara voevodului Seneslau, care poate conducea el singur pe poporul seu la luptă contra Tatarilor [7].

Această impotrivire a ducatelor românești contra năvălirei tatare arată că ele dispuneau de puteri insemnate, spre a indrăzni să se opună unei năvăliri, inaintea căreia regele maghiar o rupsese de fugă, și de aice se explică, cum se face de nici odată călugării ospitaliți nu luară in stăpînire locurile concedate lor prin diploma lui Bela, de oare ce regele își insușise

7. *Kara-Ulaghii* nu pot fi Romînii din Moldova, cum susține Dl *Simion Mangiuca* in Rom. Revue Pest. III. p. 436, ci numai acei din Muntenia, in fața Brașovului. Vezi *Hasdeu*, Ist. crit., p. 106.

numai niște drepturi închipuite asupra unor regiuni asupra cărora nu avea nici o autoritate, și dăduse deci ceea ce nu era a lui. Mai tîrziu întîlnim tot în aceste părți, pe voevod *Lythen*, probabil același cu Lyrtioy din 1247 din Oltenia și cu Basaram-Bam a lui Raschid, care se revoltă împreună cu fratele seu Barbat contra regelui Ungariei, Vladislav Cumanul (1272-1290), la începutul domniei lui, pe cînd era încă minor, adecă pe la 1272-75, «ocupînd, cum spune regele, pentru sine o porțiune din pămîntul nostru *de dincolo de alpi* și nevroind cu nici un chip să ne dee veniturile acelor părți» [8]. Atît indicațiunea locului unde domnia Lythen cît și numele fratelui seu, *Barbat*, arată că este vorbă de Romîni din Valahia, și deci de unul din ducatele indicate de documentul din 1247 și de cronica persiană; după numele voevodului, probabil acel din dreapta Oltului.

Din cercetarea de pănă aice rezultă că atît Oltenia cît și partea muntoasă a Valahiei mari era locuită de Romîni înainte de descălecare.

Mergînd mai departe pe coastele munților Carpați întîlnim altă grupă însemnată de Romîni, locuind în colțul unde acești munți, părăsind îndreptarea lor către răsărit, apucă de o dată înspre nord, anume prin ținuturile de astăzi a le Putnei și a Rîmnicului, în așa numită *Vrance*.

---

8. *Fejer*, V, 3, p. 274, 1285: „Cum nos in aetate puerili regnare coepissemus, Lythen waiwoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem *aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem* pro se occuparat et proventus illius partis nullis admonitionibus redire curabat; saepe dictum M. Georgium contra ipsum misimus qui cum summa fidelitatis opera circumpugnando cum eodem, ipsum interfecit et fratrem suum nomine *Barbath* captivavit et nobis adduxit et sic per eundem M. Georgii servicium tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restitutum." Acest document este întărit prin un altul, în care magistrul Gheorghe mulțămește la rîndul seu pe unul Petru, pentru ostenelele puse în aceeași expediție contra lui Lythen și Barbat. *Fejer*, V, 3. p. 397, 1288.

O bulă papală din anul 1234 spune despre aceste părți următoarele: «In episcopatul Cumanilor, se află după cît știm, niște popoare care se numesc Valahi. De și ele se cred a fi creștine, despreţuesc biserica romană și nu primesc sacramentele de la onorabilul nostru frate episcopul Cumanilor, ci de la niște pseudo-episcopi ce se țin de ritul grecesc. Cîți-va din regatul ungurese, atît Unguri cît și Sași și alți drept credincioși, zăbovind printre ei, trec la credința lor, și făcîndu-se una cu acei Valahi, primesc după feliul lor sfintele sacramente, in despretul episcopului Cumanilor» [9].

In episcopatul Cumanilor se vede deci că locuia, pe la 1234, o masa compactă de Valachi, care își aveau organizarea lor bisericească deosebită, și anume sub mai mulți episcopi. Este firesc lucru de a admite că nu le lipsea și o organizare politică, și că erau intocmiți in un voevodat, asupra existenței căruia fîntînele sunt insă mute. Că țara in care se intindea episcopatul Cumanilor era o țară organizată, se vede și de pe aceea că se așezase in ea mai mulți Unguri și Sași, care apoi părăsiau religia lor catolică, intorcîndu-se la acea a pseudo-episcopilor. Pentru ca Ungurii și mai ales Sașii, popor civilizat pentru acele timpuri, să fi fost atrași afară din țara lor, trebuia ca noua lor patrie să le fi oferit oare care foloase materiale, mai ales in trebi comerciale [10].

9. *Fejer*, III. 2. p 350, 1234: „In Cumanorum episcopatu. sicut accepimus, quidam populi qui Valachi vocantur existunt. qui etsi censeantur christiani, Romanam ecclesiam contemnentes, non a venerabili fratre nostro episcopo Cumanorum, sed a quibusdam pseudoepiscopis, graecorum ritu tenentibus universa recipiunt sacramenta. Nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari quam Teutonici et alli ortodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cum eis quasi populus unus factus, cum eisdem Valachis, eo contempto, praemissa recipiunt sacramenta.“ *Theine*. Mon. Hung. sacra. I. p. 131, dă variantele *Walathi* și *quia* populus, (după originalul bulei din arhivele Vaticanului).

10. *Pic*, Abstammung, p 114. nota 26: „Dass hier eine zahlreiche vala-

Episcopatul amintit al Cumanilor era acelaș care din vechime se numea al Milcovului, așezat pe riul cu acelaș nume, intre ținuturile Putnei și a Rîmnicului. Asupra acestei episcopii a Milcovului avem un document din 1096, in care Laurențiu episcopul ei, cere ajutor de la Secui, pentru a repara biserica cea intemeiată de strămunii lor, și care acuma era ruinată [11]. Pe la 1228 Robertus Strigoniensis, arhiepiscopul Ungariei, institue in această episcopie a Milcovului un scaun menit cu deosebire pentru intoarcerea Cumanilor la creștinism, numind ca episcop pe Teodoric, și schimbă numele ei din episcopia *Milcoviensă* in acea a *Cumanilor*. Secuii, intemeietorii ei, se supără pentru strămutarea numelui bisericei lor și sunt mustrați de noul episcop Teodoric, cu următoarele cuvinte: «Ce vĕ supără schimbarea numelui, cînd episcopatul rămîne cu acecași rațiune și virtute cătră națiunea voastră? Oare in biserica lui Hristos nu s'au impacat să pască alăturea lupul și cu mielul? pentru ce oare nu și Secuiul cu Cumanul și Valachul»? [12] Acest loc din scrisoarea lui Teodoric cătră decanul Secuilor dovedește, că episcopia Cumanilor nu era decît vechea episcopie a Milcovului, care fiind așezată pe malurile pîrăului cu acelaș nume, se intindea pe

---

chische Volksmasse gemeint ist, erhellt schon daraus, dass selbe eigene Bischöfe hatte, und fremde Elemente in religiöser Hinsicht amalgamiren konnte."

Este invederat că de acești episcopi trebuiau să se afle și in voevodatele lui Seneslau și Lyrtioy. Dacă insă aveau episcopi și cler, trebuiau să aibă și biserici; de aceea nu ar fi de loc extraordinar dacă s'ar afla in părțile arătate urme de biserici anterioare descălecărei.

11. *Hasdeu*, Arh. ist., I. 1, p. 59, (reprodus după *Benkö*, Milkovia). Unii bănuesc acest documeut de plăsmuit.

12. *Teutsch und Firnhaber*, p. 45, 1228: „Quid vobis officit nominis mutatio, eadem manente episcopatus erga vestram nationem ratione et virtute? Nonne in ecclessia Christi lupum et agnum una pasci convenit? Quidni etiam Siculus cum Cumano Olachoque?" Mai tîrziu găsim pe un episcop al Milcovului, Nicolai, că protestează contra acestei usurpațiuni, și cere de la papă restabilirea episcopiei sale deosebite. Bulă din 1371 in *Theiner*, Mon. Hung. sacra, II, p. 110.

cursul acestuia. Marginile episcopatului mergeau însă până la riul Siretiul, căci călugărul Rogerius spune despre Bochetor una din căpiteniele Tatarilor, că, «trecînd Siretiul, ajunse la pămînturile episcopului Cumanilor» [13]. Aceste notiţi combinate împreună, nu mai lasă nici o îndoială că episcopatul Cumanilor trebuia să se întindă în acel colţ al Moldovei sudice: căci din ele rezultă întâi, că dînsul trebuia să fie în vecinătatea Secuilor, de oare ce Teodoric se îndreaptă către Secui pentru a-i împăca cu Cumanii; apoi trebuia să se mărginească cu Siretiul. Secuii însă nelocuind decît în colţul sud-răsăritean al Carpaţilor, în care altă parte putea să se atingă episcopatul Cumanilor cu ţinutul Secuilor pe de o parte, pe de alta cu Siretiul, decît către gurile acestuia, în ţinutul Putnei?

Nu este nici o îndoială că episcopatul Cumanilor trebue căutat afară de Ungaria, căci mai întâi este statornic că Cumania alcătuia o ţară deosebită de Ungaria, pentru care şi regele Ungurilor purta şi titlul de rege al Cumaniei. Apoi papa în mai multe bule vorbeşte de Cumania, ca de o ţară deosebită de regatul maghiar [14]. De aceşti Cumani, *din ţara lor*, se ocupă papa în încercările sale de a-i întoarce la religia catolică, *în bulele anteriore anului 1241, cînd încă*

13. *Rogerius*, c. XX: „Bochetor autem cum aliis regibus flumen qui Zerech dicitur transeuntes, pervenerunt ad terram episcopi Cumanorum."

14. Bula din 1253: „Dilectis filiis... in terris Sarracenorum, Chatharum. paganorum Graecorum, Bulgarorum, *Cumanorum*, Etyopum. Syrorum." Scrisoarea regelui Ungariei din 1254: „et specialiter regiones que ex *parte orientis* cum regno nostro *confrontantur* sicut: Ruscia, *Cumania*, Brodnici-Bulgaria. *Theiner*, Mon. Hung. sacra, I, p. 223 şi 231.

Cumania este determinată de un izvor unguresc că alcătuind ceea ce astăzi se numeşte Muntenia mare: „Cumania vero dicitur terra Valachiae quae inhabitatur a Cumanis nigris, quae est sita a *flavio Olth* inter alpes et Danubium, iacens versus Tartariam, quae nunc inhabitatur a Valachis et nuncupatur pars Transalpinae et Moldaviae." Decretul regelui Sigismund din 1435 în de universis regulis iuris antiqui, 1581, anexat la tripartitum opus iuris consuetudinarii inclite regni Hungariae, Viennae 1581 (Bibl. Acad., Col. Sturza, No 2481, nepaginat.)

Cumanii nu se așezase în Ungaria, decît în număr prea mic, sporind ei în această țară după năvălirea tatară. Astfelîu în o bulă din 1227, îndreptată către arhiepiscopul Strigoniului, papa îi spune că au aflat despre întoarcerea mai multor nobili din acea gintă și a unui principe Botz, *din țara lor*, cu toți supușii săi, pentru care îl însărcinează a rîndui un episcop special pentru acea țară [15], ceea ce arhiepiscopul face, prefacînd episcopia Milcovului în una menită în special spre întoarcerea Cumanilor la credința catolică.

Acești Romîni, pe care-i aflăm în episcopatul Cumanilor, constituiau o masă compactă și în ținutul Secuilor, încît se vede că era o continuitate în așezările lor, din muntele, care vinea stăpînirea Secuilor pănă în șes, ce stătea sub acea a Cumanilor. Cronicarul ungurese Simon Keza spune despre Secui, pe care îi crede greșit a fi o rămășiță a Hunilor, că fiind primiți de Unguri în Panonia, nu fură așezați în cîmpia țărei, ci avură împreună cu Valahii soarta de a fi relegați la hotar, unde amestecați cu Valahii se zice că ar fi deprins literele lor» [16].

Astăzi scaunele Secuilor sunt aproape în totalitatea lor locuite numai de poporație maghiară. Cea romînă în sînul căreia Secuii se așezară, a fost cu totul desnaționalizată de ei, și au deprins limba ungurească. Odată cu maghiarizarea poporului romîn, s'a schimbat și caracterul terminologiei geografice din romînă în maghiară, lucru ce nu se întîmplă nicăi-

15. *Theiner* Mon. Hung. sacra, I. p. 86: „Atqui cuius nobiles gentis illius per te ad baptismum gratiam pervenerunt et quidam princeps Bortz nomine de *terra illorum* cum omnibus suis subditis."

16. *Simon Keza*, Endlicher, p. 100: „Isti enim Zatuli Hunnorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurerunt, insimulque Panonia conquesta, partim in ea sunt adepti, non tamen in plano Panonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blakis commixti litteris ipsorum uti perhibentur."

rea aiurea. Faptul că mai inainte locuiau şi Romînii alăturea cu Secuii, nu poate fi supus nici unei indoeli. Afară de spusele lui Keza, mai posedăm şi o dovadă documentală, intr'un act emanat de la regele Vladislav, din 1301, prin care «*Romînii din satele valahe, ce se află in mijlocul Secuilor* de lîngă Odorheiu, sunt apărate de năvălirile Secuilor» [17]. Romînii îşi perdură naţionalitatea după un timp indelungat de convieţuire alăturea cu Secuii, anume tocmai pe la sfîrşitul veacului al XVII-le. De aceea intîlnim incă multe sate in scaunele Secuilor, acele ce altă dată erau locuite de Romîni, in care se slujeşte incă astăzi in biserică in limba romînă, ceea ce dovedeşte că perderea naţionalităţei româneşti s'a făcut după introducerea limbei romîne in biserică, ceea ce se face către sfîrşitul veacului al XVII-le. Şi astăzi cînd intrebi pe locuitorii acelor sate ce sunt? Ei răspund *Olahi*, adecă Romîni.

Aflarea unei poporaţii româneşti in scaunele secueşti, intăreşte insă mult existenţa ei pe acelaş timp şi in Vrancea, care era contiguă regiunei locuite de Secui, şi cu care dînsa alcătuia o singură massă, ce locuise cînd-va numai in munţi, insă care de la năvălirea Secuilor, peste ea, in adăposturile tocmai unde ea se retrăsese, se coborise şi mai spre vale, in locurile unde mai tîrziu se infiinţă episcopatul Cumanilor.

Din organizarea Vrancei, anterioară deseălecărei, se explică cum se face de ea păstrează mai intăi in sinul statului muntean, apoi de la Stefan cel Mare, după deslipirea ei din corpul Munteniei, in acel al Moldovei, o poziţie deosebită. Cantemir ne spune

17. Document din colecţia lui *Kemeny*, Transilvania IV, 1871, p. 95: „villas nostras olachales in medio Siculorum nostrorum de Udvarhel commorantium."

că această «republică ar cuprinde 12 sate și vro 2000 de case, acăreia locuitori trăesc cu păstoria și nu practică agricultura. Ei plătesc principelui pe an un tribut hotărit, iar in celelalte se ocîrmuesc după legile lor, neprimind de la domni ordini, nici judecători» [18]. Și Vrancea deci păstrează, la descălecarea Munteniei, o autonomie respectată de intemeitorul unității statului, ca și de cealaltă parte a țărei, banatul Olteniei.

Pănă aice deci am stabilit că intreaga coastă meridională a Carpaților Transilvaniei era incinsă, inainte de intemeirea domniei muntene, de o pînză de popor românesc, constituit in mici state, care aveau nobleța, episcopii și voevozii lor, care cunoșteau scrisoarea și erau indestul de bine organizați pentru a atrage la ele pe Ungurii și Sașii de peste munți, organizare ce primi o grea lovitură prin năvălirea Tatarilor.

Urcînd pe Carpații moldovenești, de la Vrancea in sus, care aparține prin poziția ei atît Moldovei cît și Munteniei, intîlnim o poporație romînă prin județele Bacăului și a Neamțului, pe acolo pe unde știm că se ridică și cetatea Neamțului, acăreia nume dovedește existența unei poporații slavone sau romîne in imprejmuirile sale. Doi autori bizantini ne-au lăsat arătări neindoelnice asupra acestui fapt, pe care ambii îl așază in veacul al XII-le.

Cinnamus, născut la 1145 și deci contimpuran evenementului ce raportează, spune că «in anul 1161 impăratul Manoil Comnen, dușmanul cel mai inversunat al Ungurilor, trimite in expediția intreprinsă contra lor in acel an, pe Alexios cu o mare armată cătră Dunărea, prefăcîndu-se că ar vroi să lovească

18. *Cantemir*, Descr. Moldaviae, p. 124.

pe Unguri iarăși prin locurile obicinuite. *Leon Batatze cu o armată tot așa de puternică, in care se afia mai ales nn număr insemnat de Valahi, care se zic a fi o colonie italică, fu trimis pentru a cădea asupra Ungurilor din o altă parte, din spre marea Neagră, pe unde ei nici o dată nu fusese atacați* [19]. Conform cu acest plan Alexios ajunse la Dunăre, și spăria necontenit pe Unguri, prefăcîndu-se că ar vra să treacă fluviul, in timp ce Batatze, căzînd asupra lor din părțile de către marea Neagră, pustie totul in calea sa, ucise nn mare număr de oameni, și luînd tot pe atîța in robie se intoarse inapoi incărcat cu prăzi. Impăratul vroind insă să dee Ungurilor și o a treia lovitură, trimise incă o armată, care inaintâ către nord, in direcțiunea Tauro-Sciței, sub conducerea lui Lamparda și Petralifa».

Ungaria trebuia deci să fie lovită din trei părți de odată: prin locurile obicinuite, din partea mărei Negre și prin Tauroscița. Locurile obicinuite sunt prin sud, trecînd Dunărea și Sava, pe unde in nenumărate rînduri găsim pe Bizantini resboindu-se cu Ungurii [20]. Tauro-Scița nu este altă ceva decît Galița [21]. Atacul de la mijloc sub Batatze, trebuia deci să se facă intre aceste doue puncte extreme și fiind că Cinamus spune că lovirea lui Batatze trebuia să vină *dinspre marea Neagră*, este inviderat că el avea in vedere Moldova și trecătorile Carpaților din aceste părți, (bună oară pasul Oituzului), cu atîta mai mult că Cinamus adaugă că, prin aceste părți, nici odată Ungurii nu fusese vre-o dată atacați, ceea ce este adevărat, pentru regiunea arătată. Tocmai in acest scop al

19. *Cinnamus*, Ed. Bonn. p. 260: „.... *Ἰόντα δε τινα Βατάτζην ἐπίκλησιν στρατευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὸν ὅμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται.*"

20. *Cinnamus*. p. 12. 119, 131, 217, 222, 239 etc.

21. *Cinnamus*, p. 115: „*καιὰ Γαλάτζης χώρας Ταυροσκηθηκῆς.*"

unei neașteptate loviri apucase Batatze peste pasurile răsăritene a le Carpaților. Valahii sunt arătați însă ca aflînduse numai in corpul seu de armată. S'ar putea crede ca acești Valahi erau din acei ce locuiau in imperiul bizantin. Atunci însă nu înțelegem, mai intăiu, pentru ce ei se aflau numai in armată ce ataca din spre Moldova, și nu și in celelalte ce mergeau peste Sava și prin Galiția, care nu sunt arătate ca avînd in ele acest element. Apoi numărul cel foarte mare de Valahi, pe care cu deosebire apasă cronicarul, îi arată pe aceștia ca o imprejurare deosebită in constituirea armatei grecești. Pentru ce oare Cinamus ar fi notat această particularitate, dacă ar fi fost vorba de simpla alcătuire a unei armate bizantine? Scriitorul grec nu putea doară să fi amintit despre Valahi, din cauză că i-ar fi crezut pe ei cei mai bravi din toată armata, căci, atunci ar fi blamat oștirile propriului seu popor. Pomenirea deosebită a Valahilor in armata lui Batatze, se explică numai, dacă admitem că acești Valahi erau din partea locului, pe unde trecea generalul bizantin, și că ei aliindu-se cu impăratul Grecilor, sporise numărul armatei expediționare, ba poate chiar o constituiau aproape in totalitatea ei, punîndu-se numai sub conducerea unui general experimentat.

Această intrepretare a locului lui Cinamus nu este o simplă ipoteză, căci alt scriitor bizantin, contimpuran cu Cinamus, ne dă o indicațiune, că Valahii ce locuiau prin acel timp in Moldova, erau intr'adevăr prietinii și aliații impăratului Manoil Comnen. Anume iată ce povestește *Nicetas Choniates* despre o imprejurare intîmplată in 1167, șese ani după expediția lui Batatze. Mosul impăratului Manoil, sebastoratorul Andronic Comnen, fiind inchis pentru că uneltise o rescoală contra nepotului seu, ajunse a scăpa din inchisoare și, trecînd Dunărea, vroia să

fugă către ducatul Galiției; el ajunsese acuma la hotarele acestei țări și se credea ajuns în un loc de scăpare, când fu apucat de către niște Valahi, care prinsese limbă despre fuga lui, și îl înapoiră împăratului [22]. Slujba, făcută de Valahii lui Choniates lui Manoil, arată că ei căutase să îndatorească pe împăratul și că erau deci în bune relațiuni cu curtea bizantină. Acești Valahi însă trebuiau să locuiască tot pe acolo, pe unde și Cinamus spune că se aflau acei ce luară parte la expediția lui Batatze, anume prin județul Bacăului. Nicetas spune anume că acești Valahi s'ar afla pe la hotarele Galiției, unde ei prinsese pe Andronic. Sub numele de *Γαλίτζα* nu se poate înțelege orașul Galați, fiind că am văzut mai sus că astfelin se numea Tauroscitia, adecă Galiția propriu zisă [23]; apoi Nicetas vorbește de *hotarele* acestui loc, care deci nu putea fi un oraș, ci o țară. Am văzut însă că Galiția se coboria în Moldova până la principatul Bârladului, care era pus suzeranitatea ei [24]. Hotarele deci a le Galiției de Bîrlad, trebuiau să fie ceva mai sus de capitala principatului lui Ivanco, aproximativ prin județele Vasluiului, Romanului, și a Bacăului, și fiind că poporația romînă s'au dovedit în deobște ca locuind părțile muntoase, acești Valachi trebue să se fi aflat prin județul Bacăului și acel al Neamțului [25].

---

22. *Nicetas Choniates*, Ed Bonn, p. 171: „*ἀλλ' ὅτε τοῦ δειμαίνειν ἀπεῖχεν Ἀνδρόνικος ὡς ἤδη τοῖς χείροις τῶν διωκόντων λαθὼν καὶ τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος, πρὸς ἣν ὡς εἰς σῶζον κρησφύγετον ὥρμητο τότε θηρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἄρκυσι, συλληφθεὶς γὰρ παρὰ Βλάχων, οἷς ἡ ἡμιητὴν αὐτοῦ φιάσασα φυγὴν ὑφηγήσατο ἐς τουπ σω πρὸς βασιλία πάλιν ἀπήγετο.*“

23. Mai sus, p. 560.

24. Mai sus, p. 545.

25 Dl *Hasdeu*, Ist. crit. p. 15, înțelege locul lui Cinamus în sensul că s'ar referi la Românii din Oltenia, care ar fi cuprinși la acea dată Fagarașul, pătrunzînd în Transilvania împreună cu Bataze prin pasul Turnului-roș. Cum ar fi putut spune atunci Cinamus, că această parte venia dinspre marea Neagră și că pe acolo Ungurii nu fusese nici odată atacați?

Concordanța intre cei doi autori bizantini, care ea insăși intărește faptul aflărei Romînilor prin regiunile arătate, mai este sprijinită și de altă imprejurare, anume tocmai de numele ce'l poartă cetățuia, acăreia ruine se vĕd incă lîngă orașul Neamțul, care oraș impreună cu pîrăul și județul de acelaș nume, au fost toate imprumutate de la acel al cetăței.

O bulă papală ne dă deslușiri asupra zidirei acestei cetăți, care se vede făcută intr'adevĕr de Nemți, anume de cavalerii Teutoni, cărora regele Andrei II, după ce le restitui donațiunea țărei Bîrsei, pe care intăi le o retrăsese, le adauge spre desdăunare și o «bucată de loc peste munți in Cumania, unde numiții frați ridicară o cetate foarte tare»[26]. Indepărtarea in care se află insă cetatea Neamțului de țara Bîrsei, ar putea să arunce oare care indoială asupra zidirei ei de cavalerii Teutoni din Brașov. Să nu uităm insă că Germanii erau colonizați și in Bistrița și Rodna, chiar in fața cetăței Neamțului, in Transilvania, și că deci este mai mult decît sigur că acea intăritură fusese făcută de cavaleri in interes comun pentru a apăra pasul Tulgheșului, cel mai indămănatec de trecut pentru barbarii din cîmpie, cătră așezările din țara de peste munți.

Este inviderat insă că numele de cetatea Neamțului nu a fost dată acestei așezări de cătră intemeitorii ei, ci *de acel popor in sinul căruia dînsa fusese ridicată*, adecă de Romînii lui Cinamus și ai lui Choniates, din elementul slavon al limbei lor.

Din toate aceste rezultă insă in chip evident con-

---

26. Bulla din 1232 in *Theiner*, Mon. Hung. I. p. 106: „Sed licet idem rex eis terram abstulisset, eandem ipsam tandem restituit ut debebat, quin etiam pro recompensatione damnorum, *ultra montes in viam, partem contulit Cumaniae, in qua dicti magister et fratres castrum munitissimum construxerunt.*"

tinuitatea așezărilor românești, și de la Putna in sus până spre Bucovina.

Cantemir ne a mai pastrat o relațiune din care putem deduce, că și mai la nord, prin munții Bucovinei, se afla o grupă de poporație românească constituită, ca și Vrancea, in un soiu de republică, care exista incă cu oare care drepturi și privilegii pe timpul seu. Aceasta era «republica *Cîmpulungului*, care cuprinde vr'o 15 sate, toate cu legile și judecătorii lor proprii. Locuitorii ei nu se pricep la lucrul pămîntului și toată ocupația lor e păstoritul oilor. Tribut anual plătesc și ei, dar nu cît voește domnul, ci cît s'au legat ei cătră domnii de mai inainte, și această legătură lasă a se intări totdeauna de cîte ori se pune domn nou, trimițînd anume delegați spre aceasta la curte» [27]. Este inviderat că niște asemene drepturi, păstrate după constituirea statului moldovan, arată că oamenii acelei regiuni erau mai vechi locuitori ai țărei decît acei ce veniră de peste munți; că ei se supusese acestora in chip condiționat, și că din acea așezare originară a drepturilor lor fată cu descălecătorii, se trăgea poziția deosebită de care ei, ca și Vrăncenii se bucurau in sinul statului moldovenesc.

De la Cîmpulung in sus, se intinsese Romînii in hotarele monarchiei polone, mult mai spre șes de cum indrăznise să o facă, in regiunile mai joase a le țărilor romîne, celor bîntuite de barbari. Aice intîlnim niște *kneji Bolohoveni* sau *Valahi*, intre principatele de Haliciu, Volhynia și Kiev, pănă in apropierea Bugului superior. Un document ne dă chiar prețioasa indicațiune că orășelul Bolochov din Galitia era numit «villa Valachorum». Ei trăiau sub conducătorii lor proprii, numiți kneji, ca și la Romînii din Ardeal și

27. *Cantemir*, Descriptio Moldaviae, p. 125.

Ungaria, și tocmai această organizare a lor, sub așezămîntul românesc al knezatelor, întărește faptul romînității acestei poporații.

«Prima lor mentiune se face in anul 1231, in luptele regelui Ungariei Andreiu al II-le pentru Haliciu, cu principele volhynian Daniil. Aici apar intre trupele auxiliare și knejii Bolochovem ca aliați ai Ungurilor. Patru ani in urmă intreprind Bolochovenii in cointelegere cu principele de Cernigov alt răsboiu in contra Volhynilor, și intre 1235—1240, de sine singuri, o expediție contra principelui Boleslav al Mazoviei. Incă și după invaziunea mongolă ei fură in stare a mai purta un lung și energic resboiu cu principele Daniil, care se sfîrși in 1257, cu isbînda acestuia»[28].

Este lesne de inteles cum această massă de Romîni, indestul de numeroasă pentru a purta răsboae pe propria ei samă, a putut să se lățască către nord și răsărit pănă adînc in părțile șesului. Regiunea, pe care ei o ocupară aici, era ocrotită de statul polon, pe cînd, in spre sud, ei trebuiau să nu se prea indepărteze de munte, din pricina expunerei la prădăciunile barbarilor.

Din cercetarea de pănă aice s'au dovedit că Romînii ocupau și laturile exterioare a le Carpaților, și anume pe tot intinsul lor percurs, de la cataractele Dunărei, pănă in nordul Moldovei. Era firesc lucru ca Romînii, deprinzîndu-se de la o vreme cu greutățile traiului, să fi incercat a se cobori pe ămbele laturi a le munților ce-i adăpostise atîta timp. Pe cînd deci pe de o parte ei se lăsau către văile Transilvaniei, unde se constituiau in mai multe voevodate, ei se coboriau și către acele deschise in spre Dunărea

28. *Onciul*, Dragoș și Bogdan in Conv. lit., XVIII, p. 261 care rezumă cercetările lui *Kaluznacki*.

și marea Neagră, organizîndu-se și aice sub aceeași formă de ocîrmuire națională. Pe cînd șesul era mai mult in stăpînirea Slavonilor, ca unii ce venise dinspre șes, partea muntoasă a țărei era mai ales locuită de Romîni, de oare ce dînșii se coborise din munți, și această deosebire de origine a poporației ămbelor regiuni a le țărilor romîne, se oglindește și in terminologia geografică, mult mai bogată in numiri de origine slavonă la cîmpie decît la munte [29].

Impoporarea Munteniei cu locuitori inainte de descălecare, dă samă pe de altă parte despre putința unui comerț indestul de intins al Genovezilor cu laturea nordică a Dunărei, prin veacurile al XII-le și al XIII-le. Astfeliu unele din porturile Dunărei sunt fără indoială de origine genoveză, precum o dovedește numele de *Giurgiu*, derivat de la *San-Giorgio* patronus Genovei și *Calafatul*, care vine de verbul italian *calafatare*, ce insamnă a unge cu smoală vasele de apă. Fiind că aceste orașe sunt pomenite chiar din primele documente ce s'au descoperit pănă acuma, părerea, că ele să fi fost intemeiate inainte incă de descălecare, găsește indestule temeiuri.

Țările romîne de dincoace de munți nu erau niște pustietăți nelocuite, la venirea Romînilor de dincolo. Ele infățoșau nu numai o poporație indestul de numeroasă, dar aceasta era chiar inchegată in o organizare rudimentară de viață de stat. Năvălirea tatară, spăriind și sguduind pănă in temelia lor aceste inceputuri de viață orînduită, făcu pe locuitori a pri-

29. Din locuința poporului romîn in Valachia inainte de descălecare și anume din stăpînirea lui prin Basarabi in Oltenia, după cum ne o arată cronicarul persian Raschid in 1241, se explieă cum se face de găsim intr'o cronică polonă intitulată „Annales Polonorum vetustiores" și care cuprind istoria acestui popor de la 1248—1282, sub anul 1259, următoarea notiță: „Tatarii după ce subjugară *pe Basarabeni*, pe Litvani, pe Ruteni și pe alte neamuri, au luat cetatea Sandomirului", ap. *Hasdeu*, Ist Crit. p. 67: „Thartari subiugatis *Bessarabenis*, Lithvanis, Ruthenis, Sandomirg castrum capiunt."

mi, ca o apărare mîntuitoare, coborirea de peste munti a valului de Romîni ce se lăția către cîmpie. Astfeliu pregăti cumplita năvălire mongolă patul cel nou, in care era să curgă de acum inainte mult bîntuitele unde a le vieței românești.

Intemeierea statelor Munteniei și a Moldovei nu are deci înțelesul unei colonizări, intreprinsă de Romînii de peste munți, in siliștele deșerte a le viitoarelor principate, ci este o suprapunere a unui element nou coborit, din Transilvania, peste unul de baștină, care se plecâ inaintea lui. Din această amestecare a ămbelor pături se explică singure urmările descălecărei, după cum vom vedea la locul seu.

Aice insă, inainte de a păși la expunerea evenementului insemnat care procurâ Romînilor viața neatîrnată, și făcu cu putință o istorie proprie a Romînilor și o desvoltare a lor națională, trebue să limpezim un alt punct esențial: relațiile in care s'au putut afla Romînii de la nordul Dunărei cu acei din Macedonia, și dacă intre ei au mai fost vre o atingere de la prima lor desfacere in doue popoare [30].

30. Comp. mai sus, p. 427. — Asupra tuturor ducatelor și voevodatelor, atît acele aflate de Unguri la intrarea lor in Panonia și Transilvania, cît și acelor urzite mai pe urmă in Muntenia și Moldova de mai tîrziu, vezi harta alăturată.

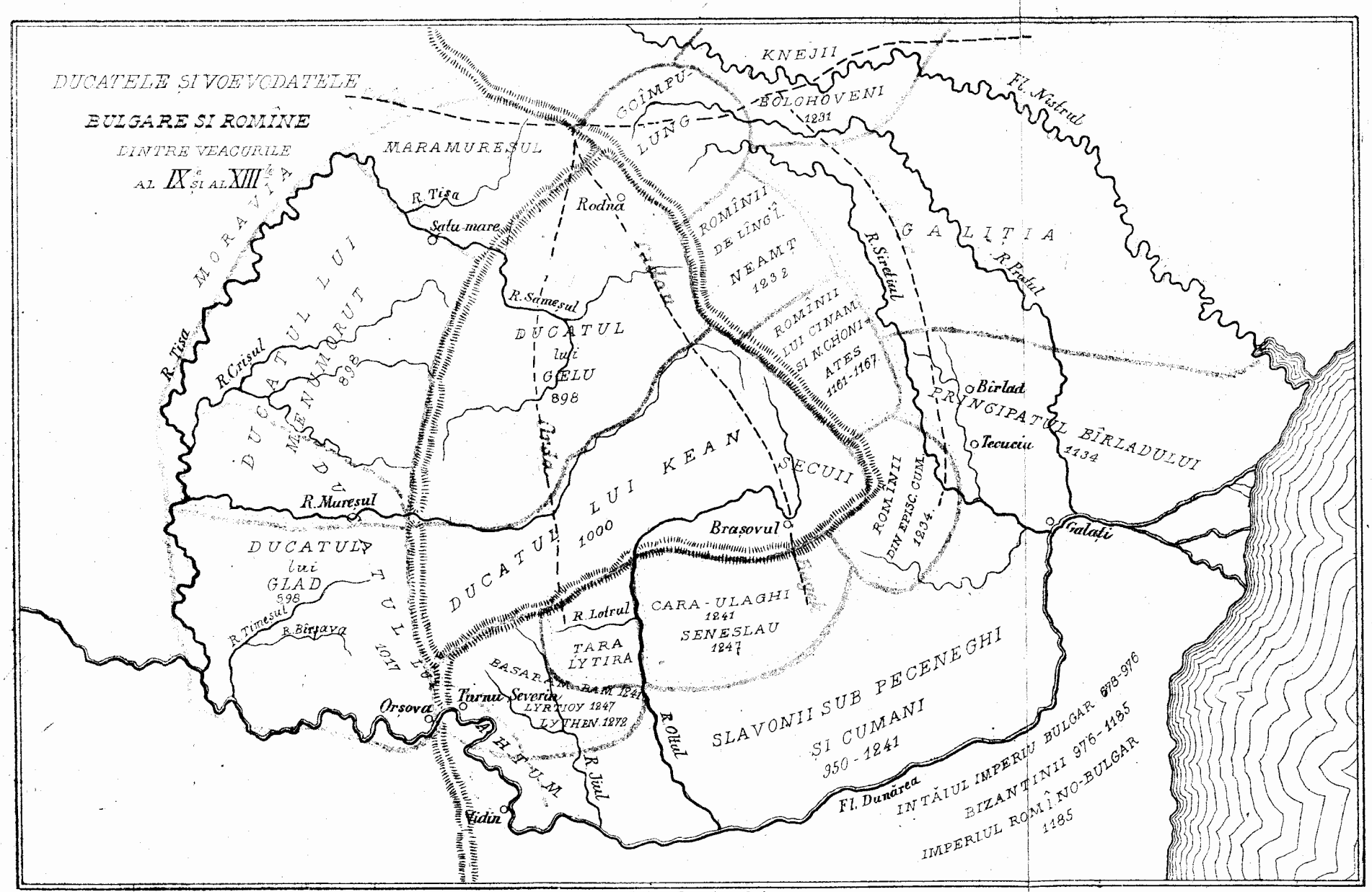

Lith. A. Rosculescu, Iași.

IV

IMPERIUL ROMÎNO-BULGAR

1. LOCUINȚELE ROMÎNILOR IN PENINSULA BALCANICĂ

Unii scriitori ai timpului nostru cred că imperiul valacho-bulgar, întemeiat peste Dunăre în anul 1185 de către frații Petru și Asan, s'ar fi întins și la nordul fluviului asupra Munteniei, și rapoartă la Romînii din Muntenia numele de Valachi din titulatura acelui imperiu.

Se pretinde că «imperiul romîno-bulgar al Asăneștilor, se desfăcu către sfîrșitul dinastiei romîne, într'un stat romîn din stînga Dunărei și altul bulgar din dreapta ei, și că tot aice trebue căutate originile principatului Valachiei, cu instituțiunile sale bizantino-bulgare, și cu numele de Ioan în titlul domnitorilor, moștenit de la Asănești»[1]. O asemene părere este gre-

1. *I. Onciul* în critica Teoriei lui Rösler din Convorbiri literare XIX, 1885, p. 347. Vom esplica în vol. al II-le, la cercetarea vechilor așezăminte a le țărilor romîne, cap. I No. IV, originea lui *Ioan*, adaos la numele tuturor domnilor, și vom vedea acolo în ce legătură stă el cu impăratul Ioniță al Romîno-Bulgarilor.

șită până în rădăcină, și cercetarea care urmează va dovedi într'un chip neîndoelnic că imperiul Asăneștilor, de și poate să fi avut pretenții de supremație și asupra țărilor de la nordul Dunărei și anume asupra Valahiei, ca unele ce fusese stăpînite de vechiul imperiu bulgăresc, aceste pretenții erau numai platonice; că apoi poporul Valahilor, pe care se baza în mare parte tăria și puterea de împotrivire a împărăției Asăneștilor, era acel din munții Hemului și ai Pindului, nici cînd însă Românii din Dacia traiană.

Am arătat mai sus că poporația romană fusese, în timpul imperiului roman, un corp întins și neîntrerupt, de la marea Adriatică până la marea Neagră, și din nordul Transilvaniei până dincolo de Hemus; însă că în această continuitate a poporației romane se vîri, ca un cuiu despărțitor, năvălirea slavo-bulgară, care răpezi poporația de căpitenie a Moesiei către munții sudului, Balcanii și Pindul, absorbi rămășițele ce mai zăboviră în sînul năvălitorilor, și desbină trupul poporului roman din răsărit în trei trunchiuri deosebite: Daco-Românii în Dacia traiană, Macedo-Romanii la sudul Balcanului și Istro Românii în peninsula Istriei[2].

De la acea despărțire, poporația de viță romană, care era așa de numeroasă în vechea Moesie, dispare aproape cu totul din regiunea ce se întinde între Dunăre și Balcani. Cu deosebire orașele dunărene, în care încă în veacul al IV-lea și al V-le resuna de pe amvoane limba latină[3], ieu un caracter cu totul slavon, și poporația romană se mistue din ele până la cele de pe urmă rămășiți. De aceea în tot decursul veacului de mijloc nu se pomenește în Moesia nici o poporație de viță latină, cu toate că scrii-

2. Mai sus p. 427.
3. Mai sus p. 437.

torii bizantini care se ocupă cu deamăruntul de toate țările impărăției lor, foaste sau in fiinţă până la Dunăre, pomenesc de mai multe ori despre poporul Valahilor. Toate amintirile acestui popor se referă insă *fără excepție* la regiunele de la sudul Balcanilor, singurele ce se vĕd a fi fost impoporate de ei in acest răstimp.

Cea intăi amintire a unei poporaţii de origine romanică este făcută de scriitorul bizantin Theophilact, mort la 640, care spune că in anul 579 generalii Martinus și Comentiolus, vroind să lovească pe Avari in *Tracia*, fură impedecaţi de la aceasta prin o spaimă care intră in armata lor. Căzînd anume sarcina de pe spetele unui catîr, un soldat strigă cătră stăpînul dobitocului, in limba patriei sale: «retorna fratre»; iar oastea, luînd această chemare drept un strigăt de alarmă, o rupse de fugă. Theophanes scriitor cu doi secoli posterior, mort la 817, dă o altă formă chemărei amintite, anume: «*torna, torna fratre*[4].» Aceste vorbe sunt fără indoială de origină latină, și trebue referite la poporaţia romană care impopora pe atunci Tracia, unde acest feliu de vorbire constituia limba patriei. In cuvintele raportate se reaflă cu ușurinţă acel dialect latin, din care eși limba macedo-romînă, căci și astăzi ele ar suna in acea limbă: «*toarnă, toarnă frate*», pe cînd la Daco-Romîni ele ar avea o formă mai indepărtată de prototipul din 579: «intoarce sau intoarnă.» In daco-romîna *toarnă* din a *turna* are altă insemnare. Nu este decît in totul firesc de a găsi in veacul al VI-le limba Macedo-Romînilor mai apropriată de cea latină decît mai tîrziu; așa nu găsim, in cuvintele raportate de scriitorii bizantini, diftongarea lui *o* in *oa* in *torna*, nici perderea lui *r* din silaba a

4. Vezi texte'e reproduse mai sus, p. 434, nota 11.

doua a lui *fratre* (frater). Dacă asemănăm aceste cuvinte cu altele raportate de Procopius, scriitor bizantiu mort la 558, găsim aceeași apropriere mai mare de latina, ce se constata și in cuvintele de mai sus. Așa aflăm, pentru unele localități, numiri de caracter latin, incă nemodificate prin formele particulare a le limbelor romîne: *Tredetitilia = trei zeci de tei*, in care *l* incă nu este muiat in *i*, *durvuli*=turbure in care *l* nu este modificat în *r*. Lîngă aceste insă intîlnim *gemelo-munte*, in care se vede transformarea lui *o* din *mons* in *u*[5]. Se cunoaște deci, in cuvintele lui Theophilact și Theophanes, precît și in acele din Procopius, epoca de tranziţiune a limbei romane poporane, in limba vorbită astăzi de Macedo-Romîni. Este deci inviderat ca aceste cuvinte, unite cu imprejurarea că scriitorii bizantini arată că ele au fost rostite in Tracia de către niște localnici de acolo, dovedesc existența prin veacul al VI-le a unei poporații de viță latină prin acele părți, ceea ce nu este decît conform cu cele ce am aflat mai sus, despre intinderea elementului roman in peninsula Balcanului.

Cedrenus rapoartă că in luptele căpiteniilor bulgare: David, Moisi, Aron și Samuil in contra imparatului Constantinopolei Vasile II, David fu ucis in *Macedonia*, intre *Castoria* și *Prespa*, de către niște Valahi nomazi[6], adecă păstori, care se purtau cu oile prin acele locuri, iarăși patria lor.

Acelaș imparat vroind să nimicească puterea Bulgarilor, făcea in toți anii cîte o expediție in inima țărei lor, care se intindea in regiunea Ohridei, in *munții Macedoniei*. Samuil regele Bulgarilor, pentru a scăpa de aceste lovituri (care se intîmplă după 1013), intărește o trecătoare ce se afla intre Cleidion și *Cîmpu-*

5. Mai sus 433.
6. *Cedrenus*, Bonn, II. p. 435.

lung[7]. Acest nume românesc al unei localităţi din munţii Macedonici, arată locuinţa Romînilor în acei munţi, aşezaţi la sudul Balcanilor.

Tot Cedrenus mai adaoge aiure că în o altă luptă, petrecută în anul 1016 între împăratul Vasile, şi Ioan fiul lui Aron, în aceleaşi regiuni, «iscoadele lui Ioan, aflînd că însuşi împăratul ar veni asupra lor, alergară înspăimîntate către oştirile lui Ioan, nestrigînd altă ceva decît «vgiţi vine împăratul.» şi toţi o rupseră de fugă odată cu Ioan. Cuvîntul *vgiţi*, care este redat de scriitorul bizantin prin *βεζεῖτε*, aparţine limbei macedoromîne, şi arată deci că armata lui Ioan era compusă, ca şi acea de mai sus a lui Martinus şi Comentiolus, din oameni ai acestui popor, pe care îi întîlnim tot în regiunile muntoase a le Macedonici, luptînd acuma în contra Bizantinilor, precum altă dată slujise sub ei[8].

În 1019, după supunerea desăvărşită a Bulgarilor, împăratul Vasile II organizează biserica acestei naţiuni, lăsîndui forma naţională, însă numind un arhiepiscop grec la scaunul Ohridei. Prin hrisovul dat cu acea ocazie, împăratul dispune ca *Valahii din întreaga Bulgarie* să fie supuşi autorităţei acestui arhiepiscop[9]. Din această vorbă nehotărîtă de Valahii întregei Bulgarii, s'au încercat a se deduce, că Valahii

7. *Cedrenus* II, p. 457: „*νίυβα-λόγγον*"

8. *Cedrenus* II, p. 466: „*Τοῦτο γνόντες οἱ τοῦ Ἰωάννου σκοποὶ μετὰ φόβου πρὸς τὸ τοῦ Ἰωάννου στρατόπεδον ἔρχονται καὶ δειλίας καὶ ταραχῆς τοῦτο ἐνέπλησαν μηδὲν ἄλλο βοῶντες εἰ μὴ βεζεῖτε ὁ Τζάισαρ.*" Limba macedo-romînă elideazâ adeseori pe *u* dintre două consoane: buratic devine în această limbă *broatec*, mulare (cuăr) *miare*, muliare *miuare*, muşat muşat etc. De asemine fugim devine *fgim* şi *vgim* pronunţat *vzim* şi fugiţi *vgiţi*. *Caragiani*, studii istorice asupra Romînilor din peninsula Balcanului, p. 234. Dl. *Aron Densuşianu* greşeşte cînd crede că cuvîntul lui Cedrenus ar însemna *vedeţi*, Ist. Limbei şi literaturei, p. 48. *Βεζεῖτε* în greceşte nu nu nici un înţeles.

9. Vezi hrisovul împăratului Vasile din 1019 conţinut în acel al imp. Mihail Paleologul din 1272 în *Golubinsky*, Ocerk ist. pravosl. Moscva, 1871, p. 263: „*καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων τιμᾶν δὲ αὐτὸν καὶ σέβεσθαι μεγάλως καὶ ἀκούειν τοῦ λόγου αὐτοῦ.*"

locuiau și in Moesia, până la Dunăre; aceasta însă nu este de loc indreptățit, întru cît hrisovul putea, chiar vorbind de Valahii intregei Bulgarii, să nu se rapoarte decît la partea locuită de ei, munții acestei țări.

Pe timpul imparatului Alexios I Comnenul (1081—1118) ne spune fiica lui Ana Comnena, vestita povestitoare a acestei impărății, că un Valah cu numele de *Pudilus* instiintase pe imparatul ce stătea la Anchialos, că Cumanii ar fi fost călăuziți, de Valahi peste trecătorile munților Balcani[10], ceea ce dovedește că Valachii erau in acești munți a casă la ei, de oare ce făceau pe călăuzii.

Către anul 1170 călătorul evreu Veniamin din Tudela pomenește despre Valahii din *Tesalia* in descrierea călătoriei sale către Palestina. El spune despre dînșii: «Dincolo de riul Sperchios se incepe Valahia, acăreia locuitori așezați pe munți își dau numele de Valahi. In iuțală ei sunt asemene căprioarelor. De pe munți ei se pogoară in Grecia pentru pradă și hoții. Nimene nu cutează a-i infrunta in răsboiu și nici un rege nu-i a putut birui»[11]. Cantacuzen vorbește de niște Valachi care ar locui in muntele Rodop[12]. Tot de asemene ne arată scrisoarea lui Henric, administratorul imperiului latin din Constantinopol, către papa Inocentius al III-le, in care îi povestește prinderea imparatului Balduin de către Ioniță,

10. *Anna Comnena*, Bonn, I, p. 273—274. *Ποῦδίλος* este redarea greceașcă a numelui mac.-rom. *Pădulin* (vezi *Caragiani*, Studii istorice asupra Romînilor din peninsula Balcanului. București. 1888. p. 351). Celalt text din Ana Comnena, I, p. 395 in care spune că armata lui Alexios se compunea din Bulgari și din nomazi, numiți Valahi in limba poporului, nu hotărăște nimic asupra locuințelor Romînilor de dincolo de Dunărea. Locul din *Cinnamus*, Bonn, p. 262, l'am vĕzut că se rapoartă la Romînii din nordul Dunărei. Mai sus p. 560.

11. Reprodus fragmentul in *Hasdeu*, Arh. ist., II p. 25.

12. *Cantacuzenus*, Bonn. I, p. 146.

că Valahii ar locui în munți, dincolo de Adrianopole [13].

Toate amintirile de până aice despre poporul Valahilor îl arată ca locuitor al muntelui, parte din ele numindu'l chiar nomad, precum sunt de obiceiu locuitorii munților, care se îndeletnicesc cu păstoria. Este îndestul de curios că descrierea rabinului Veniamin corespunde din punt în punt cu acea, pe care o face Nicetas Choniates, alt martor ocular despre caracterul și obiceiurile acestui popor: «Împăratul găsi cetățuile și satele lor întărite prin noue metereze, iar apărătorii lor acățați pe înălțimi după chipul cerbilor, săriau ca și caprele peste prăpăstii și nu primiau nici o luptă față»[14].

Autorii veacului de mijloc pomenesc însă, în felul lui Veniamin, și despre regiuni întregi care purtau numele de *Valachia* în sudul Balcanilor, și toate aceste regiuni se întind în părțile muntoase a le peninsulei.

Așa Nicetas Choniates amintește despre *Valahia mare*, care se întindea în Tesalia [15], denumire cunoscută și lui Villhardouin, cronicarul imperiului latin din Constantinopole, sub numele de Blaquie sau Blachie la grant [16]. Tot la dînsa se rapoartă și arătarea lui Cantacuzen (1341—1355), care vorbește despre o regiune întinsă din împărăția bizantină numită Blachia, plină de castele întărite, și asupra căreia împăratul scriitor ar fi numit pe fratele seu Ioan Anghelul prefect, purtînd el însuș pe lîngă titlul de im-

13. *Theiner*, Monumenta Slav. merid., I, p. 40: „contra caput rebellionis' Andrinopolim videlicet, que civitas est Grecie munitissima et montibus tantum interpositis Blachorum affinis populis."

14. *Nicetas Choniates*, Bonn. p. 561.

15. *N. Choniates*, p. 841: „*Τὰ Θετταλίας κατέχων μετέωρα νῦν μεγάλη Βλαχία κεκλήσεται.*"

16. *Geoffroy de Villehardouin*, de la conquète de Constantinople, Ed. Nathalis de Wailly, Paris, 1874 p. 117, (Vezi citațiile mai jos No. 3, nota 7).

părat al Răsăritului și acel de rege al Blachiei [17]. Chalcocondilas in sfîrșit, de și nu mai numește regiunea Blachia, amintește despre Romînii ce locuiau pe timpul lui in *Tesalia și Pind*, apoi in *Laconia* pe lîngă muntele *Taigetul* și *Tenarul* [18].

In afară de Valachia mare din Tesalia se mai intîlnesc incă următoarele regiuni purtînd acest nume: *Valahia mică* [19] in Etolia și Acarnania, ambele țări de o muntuoasă sălbătăcie și *Valahia superioară* intre Ianina și Tricala [20].

S'au crezut insă a se afla Valahi in Serbia. Anume mai multe documente vechi vorbesc de familii valahe, dăruite de către regii Serbi unor mănăstiri. S'a cercat a se scoate de aice aflarea de Valahi *din coace de Balcani*. Așa Stefan Nemania (1158—1199), dă mănăstirei Chilandarului din muntele Athos 170 de familii valahe din Radovo și Giurgevo sudostvo. Stefan Uroș I adauge către această danie alte 30 de familii valahe de lîngă riul Drin; Stefan Uroș al II-le mai dăruește pe Valahii din regiunea Skopiei. Cea mai mare donațiune de Valahi, de 320 familii, se face de Stefan Dușan mănăstirei Sf. Archanghel, de la Bistrița.

Toate aceste familii de Valahi erau așezate in regiunea Kosovo in Albania nordică și pe platoul Skopiei din Serbia sudică, invecinat cu Kosovo. Toți acești Valahi sunt apoi arătați ca păstori, pe cînd Ser-

17. *Cantacuzenus*, ed. Bonn, p. 320, anno 1342: „*Ἰωάννην τὸν Ἄγγελον εἰς κεφαλὴν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας.*"

18. *Chalcocondilas*, Bonn, p. 35.

19. *Phrantzes*, Bonn, p. 414: „*τῆς μικρᾶς Βλαχίας.*"

20. *Schol. Thucyd.*, II, p. 102: „*Δολοπία ἡ νῦν καλουμένη Ἀνώβλαχα.*" Tot din acești Valachi, din partea sudică a peninsulei Balcanului, vor fi fost recrutați și acei conduși de *Ipso Chitonitis*, cubicullariul regelui Franției, Robert fiul lui Hugo Capet (996—1031) in contra Siciliei, in armata căruia analele Barense ne spun că figurau „Ruși, Guandali (?), Turci, (Unguri) Bulgari, Macedonieni și *Valani*." Annales *Barenses* in Pertz Mon., VII, p. 53, rînd 38.

bii și Albanejii sunt agricultori [21]. Este deci invederat vorba de o poporație de munte, care putea să înainteze în migrațiile sale din Balcani și Pind până în munții Serbiei, fără ca aceasta să se poată deduce o locuință a ei în cîmpia Moesiei.

Din toate aceste arătări rezultă cu siguranță că Romînii de la sudul Dunărei nu locuiau în cîmpia ce se întindea între acest fluviu și munții Balcani, ci mai ales în partea muntoasă a peninsulei, la sudul acestor munți, în numeroasele lor ramificări, care se întind ca o bogată rățea în Tracia, Macedonia, Epir, Tesalia și alte provincii, toate muntoase, a le Turciei și Greciei de astăzi.

Este invederat că dacă Romînii trans-danubieni ar fi locuit în Moesia, ar trebui să mai aflăm astăzi, cel puțin niște insule din poporul lor, respîndite prin această regiune, ceea ce tocmai nu se întîlnește, de oare ce toată poporația românească, ce ce se află în Bulgaria cisbalcanică, este originară din principate, și imigrată aice în vremile mai noue, în timpurile Fanarioților și a le regulamentului organic [22]. Macedo-Romînii ce se întîlnesc în Bulgaria de astăzi (vechea Moesie) sunt cu toții locuitori de prin orașe, îndeletnicindu-se cu comerțul și industria și ținînd une ori hanurile la drumul mare. Cu toții deci sunt imigrați în timpuri mai noue aici, ca și Romînii din stînga Dunărei. Nici unul nu este locuitor băștinaș al acestei regiuni [23].

21. Comp. *Pic*, Abstammung der Rumänen, p. 56—59.

22. *F. Kanitz*, Donaubulgarien und der Balkan, Leipzig, 1882, I. p. 63: „Verschiedene Ursachen und namentlich das bauernfeindliche Regiment der walachischen Bojaren begünstigten die Entstehung und rasche Zunahme der rumänischen Colonien auf dem bulgarischen Donauufer." Pretutindene Romînii locuesc malul Dunărei. Vezi *Kanitz*, I, p. 19, 83, 98, 106; II, p. 28, 46, 174 și III, p. 278. O singură colonie *Copriva* este înaintată până la $1^1/_2$ milă de Dunărea, *Idem*, II, p. 158.

23. *Kanitz*, I, p. 9, 64 și 200. Orașul *Arbănas* de lîngă Tîrnova, locuit în mare parte de Macedo-Romîni, a fost întemeiat de colonii venite din El-

Poporația romanică care forma pe timpul Romanilor elementul etnografic esențial al țărei, a fost cum am arătat, în mare parte alungată spre sud în adăpostul munților, acolo unde și astăzi dînsa se regăsește. Cei care mai rămaseră în Moesia fură absorbiți cu totul de numerosul element slavon care-i înecă. De aceea în zadar s'ar căuta urme de poporație romanică *veche* în cîmpia bulgară. Toți acei ce se întîlnesc aice sunt imigrați nu de mult, fie ca poporație de cîmpie din țările romîne de la nordul Dunărei, fie ca element orășănesc din Romînii de la sudul Balcanului. Vechea poporație romană a Moesiei trebue căutată în adăposturile ei, prin Balcani și ceilalți munți ce se ramifică din ei. Aici au locuit dînsa în tot decursul veacului de mijloc; aici s'au desvoltat și istoria ei.

Poporația romînă din peninsula Balcanului, acea pe care o vom videa că întemeiază imperiul Romîno-Bulgarilor, era deci despărțită de acea din Dacia traiană prin Slavii ce ocupau Moesia, încît numele de Valahi nu se poate refe i decît la una din cele doue popoare ce puteau să'l poarte, acel de la nordul Dunărei, sau acel de la sudul Balcanilor, nici cînd însă să se cuprindă sub el ămbele trunchiuri, ce erau despărțite unul de altul și nu formau o unitate teritorială, care este neapărată pentru constituirea unui stat.

La data inființărei sale (1185) imperiul Romîno-bulgar nu se putea întinde și în Transilvania, patria adevărată a elementului daco-roman, întru cît această țară căzuse sub Unguri, încă de pe timpul lui Sf. Ștefan (către 1000). In Muntenia am văzut, că de și locuiau Romîni, acestia ocupau partea muntoasă, fiind și dînșii sub suzeranitatea regilor unguresți. Unde

basan (Arbănas) din Albania. *Caragiani*, studii istorice, p. 227. *Kanitz*, I. p. 173.

rămîne deci loc Bulgarilor pentru întinderea împărăției lor peste Românii de la nordul Dunărei, mai ales dacă luăm în privire și împrejurarea că de la 950 înainte până ce vin Tatarii în 1241, cîmpia munteană este sub stăpînirea cumplitelor oarde a le Pecenegilor și a le Cumanilor?

În protiva acestor argumente hotăritoare ce aduc sprijinitorii părerei protivnice? Numele de Bulgaria, păstrat până prin veacul al XIII-le Munteniei, ceea ce am văzut că se explică de la sine prin faptul că țările locuite de Români făcuse mai înainte parte din imperiul întăi bulgăresc, și păstrase numele de Bulgaria ca amintire a acestei vechi stăpîniri [24].

Expunerea istoriei împărăției romino-bulgare, și mai ales acea a întemeierei sale, la care Românii luară o parte hotăritoare, va duce la aceeași încheiere, anume că elementul românesc al acestui stat era acel de la sudul peninsulei, nici odată acel din Dacia traiană.

24. Mai sus, p. 410. Titulatura împăratului *Ioan Caliman Asan* (1241—1245) de „autocrat al Tîrnovei, al Bulgarilor, Grecilor, *peste Moldo-Valahia* și țara Ungurească al Budei și până la Viena" (*Aprilov*, Bolgarskia gramota, Odesa 1845, p. 31) de și poate avea însemnătate pentru existența numelui Moldovei încă din veacul al XIII-le, se vede de departe a fi mai mult o pompă decît un adevăr; că tot atît de puțin domniau efectiv Bulgarii asupra Moldo-Valahiei pe cît și asupra Budei, capitala Ungariei. Era tot o reminiscență a vechei stăpîniri a întăiului imperiu bulgăresc. Vezi și *Pic*, Abstammung, p. 95. DI *Hasdeu* în Arh. ist. I. 1. p. 96 publică documentul cu data greșită de 1192.

Imperiul intăi bulgăresc fuse stîns la 1018 prin puternicul braț al lui Vasile Bulgaroctonul. Bulgarii rămaseră in stăpînire bizantină 167 de ani, pănă cînd in 1185 sună iarăși pentru ei ceasul eliberărei de sub jugul străin[1]. Trezirea lor la viața neatîrnată le veni însă dintr'o parte, la care ei poate nu se așteptau, de la păstorii romîni din munții Balcani. Răscoala acestora fu provocată prin următoarea imprejurare:

Impăratul Isac al II-le Anghelul își pusese in gînd să sărbătorească căsătoria lui cu fiica lui Bela III, regele Ungariei, intr'un chip cu totul neobicinuit. Pentru a-și aduna banii trebuincioși, el scrise o dare obștească, in natură, asupra intregei sale impărății, ce trebuia să fie luată cu deosebire de pe animale: vite, oi și rîmători, și care lovea mai ales in păstorii romîni din muntele Hemus, a căror avere de căpitenie era tocmai in girezi de vite și turme de oi. Romînii trimet pe doi frați *Petru* și *Asan* la imparatul, care se afla cu lagărul la *Kypsella*. Deputații păstorilor, oameni simpli și necioplițí, susținînd tînguirile lor cam cu iuțeală și amărăciune. Asan cel mai infocat din ei, fu lovit peste obraz, din ordinul sebastocratorului Ioan. Răspinși in cererile și atinși in onoarea lor, ei

1. Asupra primei perioade a imperiului valacho-bulgar, vezi *Nicetas Choniates*, passim. O bună rezumare a spuselor cronicarului, vezi in *Hurmuzaki*, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, I, 1878, p. 12 și urm. Capitolul intitulat: „Entstehung, Dauer und Unterjochung des valacho-bulgarischen Staates".

se intorc inapoi, cu inima ferbînd de ură și răsbunare, și se hotăresc a răscula pe poporul lor contra asupritoarei domnii a Grecilor din Constantinopole. Scump trebuia să plătească decăzuta impărăție de răsărit palma aplicată pe obrazul unui popor tînăr și viteaz, care după cum spunea Veniamin din Tudela nu fusese stăpînit incă de nici un rege.

Propunerea făcută poporului de cei doi trimiși ai sei, de a se răscula, intîlni de o cam dată o primire indoelnică. Lupta cu o impărăție mare, acăreia putrejune erau departe de a o cunoaște, spăria chiar și pe acei mai inimoși. Petru și Asan recurseră la un meșteșug pentru a hotări massele: ei ridicară o biserică in Hemus, in care adunară mai mulți oameni epileptici, pe care poporul îi credea posedați de spirite necurate, și aceștia fură învățați, că după accesele cele ingrozitoare la care erau expuși, să spună, că sfîntul Dimitrie, făcătorul de minuni din Tesalonic, s'ar fi strămutat aici la ei, spre ai scapa din jugul in care se aflau. Astfel ajunseră frații Petru și Asan a convinge pe poporul lor că numai să indrăznească, și indrăzneala lor va fi incununată de o deplină izbîndă. Revoluția proclamîndu-se, *Asan* fratele mai mare își pune o coronă pe cap și coturni de purpură in picioare, apărînd el insuși ca imparat inaintea compatrioților sei inmiinunați. După mai multe lupte din care Romînii eșă invingători, ducînd cu sine in munții lor nenumărată pradă, izbutește impăratul să infrîngă odată pe Valahi, folosindu-se de intinderea năprasnică a unei groase cete, și luîndu-i la goană, îi scoate din Hemus și-i alungă pănă la Dunăre, unde Petru și Asan caută o scapare pe malul stîng al fluviului, la poporul Cumanilor, ce locuia pe atunci in Muntenia. Impăratul vrăvuește toate regiunele Valahilor in lung și in larg. In loc insă de a pune străji in toate satele lor, care erau foarte numeroase in

Hemus, mai toate așazate de prăpăstii ameţitoare și înălțimi infricoșate[2], el se mulţămește a da foc girezilor de grău ce le întîlnește în cale, și apoi se întoarce, însălat prin rugăciunile de ertare ale Valahilor și făgăduințele lor de supunere.

De abia ajunsese împăratul în capitală, cînd Petru și Asan trecînd înapoi Dunărea, ajutați de un puternic corp de Cumani, deschid iarăși lupta contra imperiului bizantin, «hotărîți de astă dată a reînființa imperiul Misienilor și al Bulgarilor după cum fusese mai înainte»[3]. Generalul bizantin Cantacuzen, însărcinat de împăratul cu conducerea operațiilor, este surprins într'o noapte de Valahi și cumplit bătut, perzîndu-și pănă și hainele lui cele cusute cu aur, pe care le îmbracă cu mare mulţămire conducătorii răsculaților, Petru și Asan. Împăratul schimbă pe Cantacuzen, punînd pe Vrana în locu-i, care însă întoarce armele contra stăpînului seu, încît această revoluție din imperiul bizantin dă timp Valahilor de a-și aduna și întări încă mai mult puterile, spre împotrivire.

Românii, încurajați prin izbînzile lor de pănă acuma, încep a se cobori din munți și a ataca orașele grecești așezate la poalele lor, ferindu-se tot deauna de a primi vre o luptă hotărîtoare în cîmpie, cu trupele imperiale. După mai multe încercări fără rezultat decisiv în anii 1187—1190, Isac Anghelul întreprinde

2. *Choniates*, p. 487.

3. *Choniates*, p. 485: „*καὶ τὴν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συναίψουσιν οἷς πάλαι ποτὲ ἦν οὐδαμῶς ηνείχοντο.*" Aceste vorbe a le lui Nicetas, unite cu împrejurarea că în timpul imperiului întăi al Bulgarilor se întîlnesc de mai multe ori Valahi în armatele lor, (vezi mai sus p. 571), apoi numele latinesc a doi imparați bulgari dinainte de 1018, *Sabin* și *Pagan*, ne fac se credem că și în întăiul imperiu al Bulgarilor, Românii jucase un rol însemnat. Întrebarea însă cere un studiu mai adîncit, pe care nu'l putem întreprinde aice. Că Misienii erau aceiași cu Valahii, vezi nota următoare.

o expediție, în acest de pe urmă an, chiar în centrul regiunei Valahilor, în cetatea muntelui Hemus[4]. Asăneștii din momentul ce se resculase, luase o măsură foarte înțeleaptă, de a întări cetățuile și castelele ce se aflau în muntele Hemus, încă de pe timpul lui Iustinian, care le ridicase aice contra năvălirilor barbare. Valahii se închiseră în ele la venirea împăratului, sau se ascunseră în văgăunele cele mai neumblate ale munților, și așteptau momentul favorabil pentru a cădea asupra armatei împărătești. Anghelul văzînd că nu le poate face nimica, se hotărăște să iasă din adîncul munților, unde nu se simțea în siguranță, și voind să scurteze drumul, apucă prin o trecătoare îngustă spre orașul Berrhoe. Aice îl așteptau Valahii. Cum intră armata imperială în strîmtoarea cea primejdioasă, o ploae de bolovani și de stînci rostogolite, curge peste dînsa din vîrful munților, și ea cade sfărîmată și ucisă, fără a avea măcar putința de a se apăra. Împăratul scapă numai după cele mai mari pericole și ajunge la Berrhoe, lăsînd în mîna «barbarilor» toate bagajele armatei și însuși coiful seu imperial, pe care 'l perduse în fugă.

Din acel moment împăratul se leapădă de idcea de a mai aduce iarăși la ascultare pe Valahi, și ie față cu dînșii numai măsuri de apărare. Aceste și erau de nevoie; căci Valahii, încurajați prin răspingerea armatelor bizantine, atacă și ocupă mai multe cetăți grecești, precum Anhialos, Varna, Triadizza și pradă pe altele precum Filipopole și Adrianopole. Ei devin tot mai îndrăzneți, ceaică lupte fățișe cu Bizantinii, bat pe generalul Guido și ucid pe Batatze în o luptă la Adrianopole. O nouă revoluție din Constantinopole,

4. Iată cum arată Choniates locuințele Valahilor, p. 462: *τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσὸὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κεκλήσονται.*

prin care Isac Anghelul este detronat de fratele seu Alexios, întăreşte şi mai mult poziţia răsculaţilor (1193).

Izbînzile Valahilor păreau că vor suferi o întrerumpere prin moartea capului lor celui mai energic şi inteligent, Asan. Anume o rudenie a lui, Ivancu care trăia în nelegiuire cu cumnata lui Asan, fiind mustrat şi ameninţat cu moartea de acesta, apucă el înaintea pericolului, punînd un capăt zilelor lui Asan. Acest omor însă pare a fi avut un motiv politic, ascuns prin acel espus, căci Ivancu după moartea lui Asan, vra cu partida lui să rîpească la el puterea. Se pare că Ivancu fusese impins la acest omor prin inteţirile sebastocratorului Isac, rudenia împaratului Alexios, ce fusese prins de Valahi într'o luptă anterioară. Sebastrocatorul făgăduise chiar omorîtorului pe fiica lui în căsătorie. Ivancu pune cu partida lui mîna pe Tîrnova, cel mai însamnat oraş din Hemus, unde el organizază o împotrivire în contra lui Petru, fratele lui Asan, care luase moştenirea celui ucis. Petru, ajutat însă de fratele seu cel mai tînăr *Ioniţă*, constrînge pe răsvrătitorul Ivancu în cetatea Tîrnova, unde dînsul chiamă pe Greci în ajutor, dovada cea mai bună despre înţelegerea lui cu dînşii. Armata bizantină refuză a merge contra Valahilor, şi Ivancu este nevoit să iasă din Tîrnova şi să fugă la Constantinopole, unde caută a stîrni pe Greci în contra Valahilor. El este foarte bine primit de Bizantini, se căsătoreşte cu Ana văduva sebastocratorului Isac, care murise în prinsoare la Valahi, şi arătîndu-se în mai multe lupte cu aceştia că un conducător priceput, împăratul pune în el toată speranţa luptei contra răsculaţilor.

Tocmai atunci se întîmplă că şi Petru să piară jertfa cuţitului unui altui ucigaş, tot din gintea sa[5].

5. *Choniates*, p. 621.

Urmează in locul seu al treilea frate, *Ioniță*, care pune pe o trainică temelie impărăția valaho-bulgară, (1197). Cum vine la domnie insărcineaza pe un alt Valah, *Hrisos*, să apere cetățuia *Strumnița* in contra atacurilor Grecilor, cetățuie așezată pe vîrful unui munte, a căreia case se vedeau de jos ca niște cuiburi, iar locuitorii lor păreau paseri acățate pe inălțimi. Tot Hrisos aduce curînd iar in stăpînirea Valahilor cetățuia *Prosacon*, un loc din cele mai bine intărite de natură, așezat pe o stîncă inaltă și masivă, pe vîrful căreia conducea o singură potecă, ce mergea pe margina unor prăpăstii infricoșate, in fundul căreia riul Axios (Vardarul) rostogolea spumegoasele sale valuri[6]. Această cetate este incă intărită de Hrisos, cu ajutorul unui arhitect și mecanic grec smomit din lagărul bizantin, și impăratul atăcînd-o fără pregătirile trebuincioase, este bătut cumplit și se retrage la Constantinopole. Altă nenorocire insă trebuia să lovească in imperiul bizantin. Ivancu, acel Valah renegat, care după ce ucisese pe Asan, își căutase scapare la Greci, și ajunsese acolo la cele mai mari onoruri, nu se știe din ce pricină, poate cîștigat prin făgăduințele lui Ioniță, fuge din Constantinopole și vine la Ioniță, spre ai ajuta in lupta contra foștilor sei prietini. Ivancu, organizănd o armată după sistemul bizantin, devine pentru Greci cel mai periculos dușman. Alexios trimite in contra lui pe *Manoil Kamytzes*, care izbutește să iee cu asalt cetățuia de lîngă locul numit *Kritzimo*[7]. Ivancu insă chiamă in ajutorul seu pe alt căpitan romîn, din muntele *Zagora* in Hemus[8], și insălînd pe Kamytzes prin niște turme, pe care le trimete in calea lui spre

6. *Choniates* p. 644 (Strumnitza) și p. 665 (Prosaeon).
7. *Choniates*, p. 678: „ὃ καθ' ὑπόβασιν ὄρους ἐν τόπῳ κριτζιμῷ λεγομένῳ ἐδομήσατο ὁ Ἀλέξιος."
8. *Choniates* p. 679: „τῷ ἄρχοντι τῆς Ζαγορᾶς Ἰωάννῃ."

a-l face să se iee după ele și să le prindă, avînd nevoie de provizii, îl bate de'l stînge și 'l ie chiar prins. Grecii izbutesc totuși mai tîrziu a scăpa prin tradare de acest nou dușman, ucigînd pe Ivancu și trimițînd pe fratele seu *Mito* in surgun[9].

In anul 1200 Valahii in unire cu Cumanii, care îi sprijinise fără incetare in toate expedițiunile lor de pănă acuma, pradă Tracia. Impăratul Alexios, pentru a scăpa de prădăciunele lor, trimite după ajutor la principele Galiției, Roman, care atăcînd țara cumanilor, îi silește să părăsască expedițiia și să s'intoarcă a-și apara propria lor țară[10]. Puțin după aceea, incepînd incurcăturile cu Latinii din cruciata a IV-a, Bizantinii lasă deplină libertate imperiului valaho-bulgar, de a se constitui intr'un chip regulat.

Papa Inocențiu al III-le aflănd despre izbînzile noului stat din peninsula balcanică, merge inaintea dorințelor lui Ioniță, trimițîndui in anul 1199 pe protopopul grecesc din Brundisium, *Dominik*, om cunoscător al limbei latine și grecești, care-i duse pe lîngă solie și o scrisoare, in care intre altele papa îi spunea că «auzind că străbunii lui s'ar trage din vița Romanilor și că au moștenit de la ei atît generositatea sîngelui cit și curata evlavie ce o are către scaunul apostolic ca un drept ereditar, și ar fi propus încă demult a'l cerceta și prin scrisori și prin nuncii. Mai adauge papa că-i va trimete in curînd soli mai insemnati, indată ce va cunoaște scopurile lui»[11].

Ioniță primește pe delegatul papei cu cea mai mare bună voință, și răspunde indată prin presbiterul Vlasie din Brandizuber arătîndui că «el Io-

9. *Choniates*, p. 687: „*καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (τοῦ Ἰβάνκου) Μίτον φυγάδα τίθησι.*"
10. *Choniates*, p. 691.
11. *Theiner*, Monuments Slavonum merid., I, p. 11: „audito quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint."

niță, impăratul Valahilor și al Bulgarilor, prețuește scrisoarea papei mai scump decît tot aurul și decît veri ce piatră prețioasă, că au mulțămit mult prea puternicului Dumnezeu pentru că i-au cercetat pe ei servii sei cei nevrednici după bunătatea sa cea neprețuită, și a vezut umilirea lor și le-au adus aminte de singele și de patria din care se trag»[12]. După aceste Ioniță intrînd in materie, răspunde papei că se roagă să'l primească in sinul bisericei romane și să-i dee coroană și cinste ca unui fiu iubit, după cum ar afla din cărțile vechi că ar fi fost incoronați tot de sfîntul scaun mai mulți imparați, predecesori de ai sei.

Papa trimtie lui Ioniță, după ce primește aceastǎ veste imbucurătoare, un răspuns prin capelanul Ioan pe care'l adresază : lui Caloioan domnul Valahilor și al Bulgarilor : repetează in el cele spuse in misiunea d'intăi, anume că știindu-l a se trage din nobila stirpe a Romanilor, se așteaptă al videa primind credința cea a tot mîntuitoare. Papa îi spune că au cercetat registrele sale, spre a se incredința dacă intr'adevăr se coronase regi in Bulgaria de către scaunul apostolic, și găsise intre altele că pe timpul papei Adrian, regele Bulgarilor Mihail ceruse ca să i se trimită de la Roma un cardinal, care să aleagă pe arhiepiscopul bulgar, iar după ce Adrian trimisese acolo un subdiacon și doi episcopi, Bulgarii corupti prin darurile și făgăduințele Grecilor, gonise pe Romani și primise presbiteri greci. «De și memoria unei ușurinți așa de mari, urmează papa mai departe, ne a indemnat să fim cu mai mai mare băgare de samă, și să nu trimitem la fața ta pe nici unul din frații noștri cardinali, cu toate aceste am hotărit să

12. *Idem* p. 15 : «Et reduxit nos in memoriam sanguinis et patriae nostrae a qua descendimus.»

trimitem la tine pe iubitul fiu Ioan Capelanul, care este însărcinat să ducă arhiepiscopului bulgar un paliu și să ordineze episcopii ce ar fi de nevoie.» Mai era însărcinat să cerceteze despre coroana cea dată de biserica romană strămoșilor lui Ioniță, atît în cărțile cele vechi cît și în alte documente, pentru ca papa să poată lucra în cunoștință de cauză. Papa sfîrșește scrisoarea lui prin cuvintele următoare: «Rugăm așa dar pe nobilitatea ta, ca să primești pe legatul nostru ca pe însuși persoana noastră și să'l tratezi cu cinste, primind și tu însuți sfaturile lui cele mîntuitoare și îngrijind ca să se primească și să se ție de către tot neamul Valahilor și al Bulgarilor, căci se cuvine ție atît spre glorta timpurară cît și spre mîntuirea veșnică, ca precum ești cu sîngele Roman așa trebue să fie și cu urmarea, și că poporul țării tale care se zice că se trage de la Romani să urmeze institutele bisericei romane»[13].

Ioan Capelanul orînduește un arhiepiscop în *Tîrnova* și doi episcopi în *Belesbolna* și *Prestlava*, care cu toții primesc pe papă de capul bisericei, și Ioniță recunoaște aceste orînduiri prin un hrisov din anul 1204, în care spune că, «plăcîndu-i lui Dumnezeu al face împărat al întregei Bulgarii și al Valahiei, au cercetat vechile scrisori și documente din care au văzut că predecesorii sei *Simion*, *Petru* și *Samuel* primise corona de la papă; că și dînsul au cerut aceeași favoare de la Inocențiu al III-le, consimțind a primi în totul religia catolică, hotărînd să o țină precum

13. *Idem*. p. 16: „ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse, ecclesiae Romanae instituta sequatur." Că poporul Macedo-Romîn păstrase amintirea originei sale romane, se vede și din *Cinnamus*, Bonn, p. 260, care raportează că s'ar zice despre Valahi, invidierat de tradiția păstrată de ei, că ar fi coborîtori vechi din Italia: „*Βλάχων οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι παλαὶ εἶναι λέγονται.*"

o au ținut și predecesorii sei, impărații Bulgariei și ai Valachiei, făgăduind aceasta cu o nestrămutată tărie și dînd delegatului papei ca dovadă a intoarcerei sale hrisovul seu intărit cu pecetea de aur [14].»

Acest hrisov insoțit cu cîte-va prețioase daruri îl trimite papei prin Ioan Capelanul, intovărășit de călugărul Vlasie.

Papa, primind actul formal al supunerei bisericei romîno-bulgare sub autoritatea lui, se grabește a răspunde la dorința lui Ioniță, trimițîndu-i in acelaș an incă pe cardinalul *Leon di Santa-croce*, care să ducă impăratului Valahilor și Bulgarilor diadema regală, să'l ungă și să'l incoroneză de impărat. Prin diploma papală trimisă lui Ioniță cu acest prilej, papa îi invoește și baterea monezei, care să-i poarte chipul, numește pe archiepiscopul din Tîrnova primat peste toată impărăția lui, și lui să-i fie supuși Mitropoliții atît din provinciile Bulgariei cît și a le Valahiei [15].

Ionită este coronat de rege și impărat al Bulgarilor și Valahilor in Noemvrie 1204.

In timp ce aceste tratări insemnate ocupau tot timpul lui Ioniță, in Constantinopole se petreceau mari schimbări. Impărăția bizantină era răsturnată și in locul ei feodalismul croia o nouă ocîrmuire, pe malurile calde a le Bosforului, (12 April 1204).

Ioniță, știindu-se rîdicat de papă in rîndul principilor catolici, care acuma își intemeiau domnia in Constantinopole, se grăbește a le trimite o solie, in care îi felicitează pentru izbînda repurtată și se oferă ca ajutor in contra Grecilor. El primește indărăt respunsul cel pe cît de necuviincios pe atîta și de ne politic, că «s'ar cuveni ca dînsul să nu se parte ca

14. *Idem*, p. 27.

15. *Idem*, p. 25: „Calojohani illustri Bulgarorum et Blacorum *regi*...et in terra tua primatus optimant dignitatem eique Metropolitani tam in *Bulgariae* quam *Blaciae* provinciis constituti subjaceant."

un rege cu egalii sei, ci ca un rob ce este el, să arăte tot respectul către moștenitorii stăpînilor sei. La din contra, Latinii vor lua armele in contra lui și'l vor face să plătească scump indrăzneala și obrăznicia lui». Adînc jignit prin această desconsiderare nemeritată, Ioniță se hotărește să'și răsbune. El se pune in înțelegere cu Grecii cei răsturnați de Latini, și provoacă mai multe răscoale a le lor in *Didymotichon*, *Adrianopole*, *Vizia*, *Tzurulus* și *Arcadiopole*. Latinii, după ce ineacă in sînge revolta celorlaltor cetăți, atacă Adrianopolea, care cere ajutor de la Ioniță. Acesta pleacă indată in contra Latinilor, le smulge intr'un asalt sîngeros orașul Filipopole și trece după aceea la despresurarea Adrianopolei [16]. El era ajutat de 14,000 de Cumani, care slujian in armata lui ca mercenari. Aceștia după ce atacă armata impresurătoare, se prefac a fugi și atrag pe Latini in grosul armatei lui Ioniță, unde Valahii și Cumanii fac din ei un măcel ingrozitor. Impăratul Balduin de Flandra cade el insuși prins in mînile lui Ioniță in 15 April 1205, este dus in Tîrnova, unde incarcat cu lanțuri este aruncat in inchisoare [17].

După victorie, Ioniță trimite pe Cumani să pustieze provinciile supuse impărăției latine, care fusese cu cît va timp mai inainte aspru pedepsite de acestia pentru incercarea lor de răscoală, incît bieții Greci, loviți de Latini și de Romîni, nu știau unde să mai găsască scăpare. Orașul Adrianopole care i se opune cu izbîndă, nu poate insă să'l iee [18]. Ioniță se aruncă

16. *Ephraemius Monachus*, Htstoria bizantina, in versibus, Bonn., p. 298, 299.

17. Afară de *Choniates* care povestește aceasta luptă la p. 808—814 mai vezi *Nicephorus Gregoras*, I. p. 13—16. Comp. și scrisoarea fratelui impăratului Balduin, Henric, din 1205 către papa Inocențiu III. in care îi povestește prinderea fratelui seu in *Theiner*, Monum. Slav. meridionalium, I. p. 40.

18. *G. Aeropolita*, Bonn, p. 95.

atunci asupra orașului *Serres*, bate pe Latinii ce alergară in ajutorul cetății, pătrunde in ea, dă foc orașului, ie cetățuia și prinde garnizoana latină ce o păzea. După această izbîndă, Ioniță atacă *Tesalonicul*, capitala ducatului lui Bonifaciu de Montferrat, care izbutește însă să respingă pe Valahi. Ioniță cade atunci asupra celorlalte orașe a le ducatului lui Montferrat, *Berrhoe*, *Filipopole*, *Apros*, *Rhaedestos*, *Perinthus*, *Arkadiopole*, care sunt toate prădate și ruinate in chipul cel mai ingrozitor. Răspinși din toate părțile, Latinii mai stăpîneau numai Constantinopolea, nefiind in siguranță nici in dosul puternicilor sale intărituri. Toată Tracia era prefăcută intr'o pustietate infricoșată, in care mai că nu se mai intîlniau ființi vii, afară de fiarele pădurilor, care luase iarăși stăpînire pe această țară, din care omenirea aproape dispăruse. Ioniță avea de gînd să despoporeze cu totul Tracia, transportînd poporația ce care rămănea cu viață, in regiunile Moesiei pe lingă Dunăre.

Papa incearcă in zadar a impaca pe Ioniță cu Latini, căutînd să'l sparie într'un rînd cu amenințarea unui atac combinat al Latinilor cu Ungurii, spre a'l face mai cu samă să elibereze din prinsoare pe impăratul Balduin. Aceste stăruințe amenințătoare a le lui Inocențiu al III-le nu fac decît să răcească cu totul rîvna împăratului romîno-bulgar către scaunul latin din Roma și in 1205 găsim scrisoarea papei către Ioniță, in care se tîngue de puțina onoare cu care acesta primise pe un sol al papei[19]. Impăratul Romîno-Bulgarilor era un cap politic. Nu era el doară să se iee după simțimente individuale, in afacerile statului seu. Grecii inspăimîntați de scopu-

19. Scrisorile lui Inocențiu din 1205 și 1207 in Theiner, l. c. I, p. 42—44.

rile lui Ioniță, se impacă cu Latinii și cer ajutor de la imparatul Henric, care izbutește a respinge de astă dată pe Ioniță dinaintea Adrianopolei, urmărindu'l apoi pănă la Anchialos, și luînd o mulțime de pradă de la Bulgari și Valahi, se intoarce nesupărat la Constantinopole.

Ioniță, pentru a răsbuna pierderea suferită, asediază din nou Tesalonicul, cînd o mînă ucegătoare rîpește și lui viața, ca și fraților sei. Astfel se stîngea in floarea vrîstei și a puterei in 1207, acest cumplit product al unui popor voinic. Neobosit, energic și viteaz, unia cu însușirile unui mare căpitan, cruzimea cea mai rafinată și instinctul destrugerii, pe care se părea că i-l comunicase aliații sei Cumanii, cu fata regelui cărora dînsul chiar se insoțise.

După moartea lui Ioniță, care nu lăsâ copii, tronul Romîno-Bulgarilor trebuia să vină in mînele lui Ioan, fiul lui Asan celui mort la 1196. Acesta fiind însă copil, un usurpător *Borilă*, fiiul surorei lui Ioniță, pune mîna pe coroană, căsătorindu-se, spre a-și crea mai multe drepturi la tronul rîpit, cu însuși mătușa lui, fata regelui Cumanilor, vĕduva lui Ioniță[20]. Ioan Asan scapă cu ajutorul invățătorului seu la Cumani, dincoace de Dunăre. Ajungînd el vrîstnic cere ajutor de la Ruși, in țara cărora trăise ascuns cît-va timp, vine in Bulgaria, bate pe Borilă și'l asediază apoi in cetatea Tîrnova, pe care o ie după șepte ani de asediu, prinde pe Borilă și'l orbește, punînd astfeliu mîna pe tronul la care avea drept, (1218)[21].

20. *Ephraenius Monachum* p. 316: „*ἀδελφόπαις τις Βορίλας κεκλημένος Σκυθίδα θείαν γαμετὴν παρανόμως γήμας, ὑπῆρξεν ἐγκρατὴς· καὶ Βουλγάρων. Ἀσὰν δέ παῖδα παιδαγωγός τις λάθρα νέον κομιδῇ, παραλαβῶν ὡς τάχος πρὸς Σκύθας ἀπῆγαγεν εἰς σωτηρίαν.*"

Acropolita spune și el că Borilă era fiul surorei lui Ioniță p. 26: „*τὴν Σκυθίδα θείαν γαμετὴν εἰληφώς*"

21. *Acropolita* p. 35.

Ioan Asan este cel mai strălucit reprezentant al dinastiei Asanilor. Pe timpul lui se întindea impărăția romîno-bulgară peste toată Moesia, parte din Serbia cu Belgradul și Nișul, Tracia cu Didimotichul și Andrianopolea, Macedonia întreagă și țara Albanejilor până la Durazzo[22], încît videm că impărăția lui Ioan Asan se coborise din munții unde o înființase răscoala Valahilor și se întinsese în cîmpia cea locuită pretutindene de poporul bulgăresc. El se intitulează singur și primește de la vecini tot titlul moșului seu Ioniță de domn al Valaho-Bulgarilor[23]. Pe cît de aprinși și de cumpliți fusese predecesorii sei, pe atîta de blîndă și omenoasă se arată domnia lui Ioan, încît el lăsă întipărită în memoria oamenilor, pe lîngă amintirea unei înalte măreții, pe acea a unei figuri dulce și bună, care atrase binecuvîntarea contimporanilor și părerile de reu a le posterității. Ioan Asan se căsătorește cu Maria fiica lui Andreiu al II-le regele Ungariei. Pe fiica lui Elena o mărită după fiiul lui Ioan Duca Batatze, impăratul grecesc din Nicea, cu care apoi se leagă pentru a ataca imperiul latin, ce mai ducea o existență efemeră în Constantinopole[24]. Chiar capitala este asediată în două rînduri de către aliați, și puțin lipsi de dînsa nu căzu în mînile lor.

Papa interveni atunci în favoarea imperiului latin pentru al scapa de peire, cerînd de la regele Ungariei ca să meargă în ajutorul imparatului latin[25]. Din fericire pentru Latini alianța între Batatze și Asan se strică în curînd, din cauza scopului dat la lumină

---

22. *Iirecek*, Geschichte der Bulgaren, p. 253. după o inscripție din 1231, pusă de Ioan Asan pe o biserică zidită de el.

23. In doc. din 1237 in *Theiner* Mon. Hung., I p. 155, papa scrie: „Nobili viro Assano domino Blachorum et Bulgarorum."

24. *G. Acropolita* p. 52-56 *Euphraemus Monahus*, p. 328—330.

25. Epistola Gregorii IX Belae IV regi Ungariae scripta 1235 in *Theiner*, Monum. Ist. Ungariae. I, p. 140.

de cel d'intăiu, de a-și intinde domnia sa in Europa, unde Asan înțelegea să stăpînească el.

Relațiile cu papa indrumate in aparență pentru vecie de Ioniță, nu ținuse nici macar cît viața intemeietorului lor. De indată ce Ioniță se sculase cu răsboiu contra Latinilor, el se indepărtase de biserica romană. Astfeliu patriarhul din Tîrnova, la inceput pus sub papă, rupînd odată cu stăpînul seu legăturile care'l uniau cu Roma, și pe de altă parte pe atunci Constantinopolea și cu patriarhul ei fiind căzuți in stăpînirea Latinilor, se înțelege cum exarhul Romîno-Bulgarilor dobîndi neatîrnarea și autochefalia, care era pe de altă parte considerată de popor ca o complinire neaparată a neatîrnărei statului.

Și cu toate aceste era neaparat ca, indată ce relațiile cu Grecii se inturnase in reu, impărații romîno-bulgari să caute a se apropie de Latini, fie numai pentru a spărie pe Greci și ai face mai plecați a primi pretențiile lor. Stricîndu-se anume buna înțelegere intre Asan și Batatze, corespondența intre papa și impăratul romîno-bulgar reie iarăși un caracter mai prietinos. Totuși din titlul dat de marele pontifice capului Romîno-Bulgarilor, de *domnul* Bulgarilor și Valahilor[26] și nu *imparat sau rege* al lor, precum numea Inocențiu al III-le pe Ioniță in scrisorile sale, se vede că un ghimpe tot rămăsese in relațiunele papei cu Asănești, din incordările de mai inainte. Papa insă, crezînd că au pus iarăși mîna pe biserica valaho-bulgară, trimite in acelaș an, odată cu adoua scrisoare către Asan, o enciclică către toți prelații din Bulgaria și din Valahia, prin care îi indeamnă la in-

26. Epistolae Gregorii IX Assano *domino* Bulgarorum et Valachorum scriptae; 21 Mai și 1 Iunie 1237, in *Theiner*, Monum. Ist. Ungariae, I, p. 155 et 157.

toarcerea in sinul bisericei drept credincioase[27]. Această pripire a papei strică totul, și Asan se schimbă din prietinul prefăcut in dușmanul fățiș al papei, mai ales că și cu Latinii relațiunile, imbunătățite un moment, se rupsese iarăși. Papa infuriat, provoacă pe regele Bela al IV-le a pleca in un soiu de cruciată contra necredinciosului Asan, și cere de la Balduin al II-le, impăratul Constantinopolei să cedeze lui Bela drepturile de supremație pe care Balduin le avea asupra impărăției valaho-bulgare. Bela pretinde de la papă ca toate pămînturile ce le va cuceri de la Bulgari, precum Bulgaria sau Macedonia să rămînă alipite de monarhia ungurească, iar papa să aibă asupra lor numai autoritatea bisericească[28]. Bela însă este impedecat de a da urmare planurilor sale, prin cumplita năvălire tatară, despre care incepuse a veni către Europa vestea ingrozitoare.

In 1241 moare și Ioan Asan, lăsînd mai mulți copii, din care cel mai mare *Caliman* se urcă pe tronul tătîne-seu. După Caliman, mort in 1246, urmează fratele seu *Mihail*, care și dînsul este ucis in 1257, de către vărul seu *Caliman II.* Acesta vroind să iee cu deasila in căsătorie pe soția mortului, fiica lui Stefan Uroș regele Serbiei, pentru a legitima uzurparea sa, este ucis de Uroș in 1250.

Cu dînsul se stingea dinastia Asanilor și, rămînînd tronul vacant, se intruniră marii demnitari ai impărăției, pentru a alege un nou monarh. Alegerea căzu asupra lui *Constantin*, nepotul de fiu al lui Stefan Nemania, intemeietorul puterei Serbilor, care pentru a'și intări dreptul la corona statului valaho-bul-

27. Epistola Gregorii IX ad universos praelatos in Bulgaria et Valahia; 1 Iunie 1237, in *Theiner*, Monum. Hist. Ungariae I, p. 155-156.

28. Epistola Belae regis Ungariae scripta Gregorio IX; 7 Iunie 1238, in *Theiner*, Mon. Hist. Ung., I. p, 171.

gar, se căsători cu o nepoată a lui Ioan Asan și 'și dete numele de *Constantin Asan*. El nu mai avea însă nimic altă ceva comun cu vechea dinastie decît numele[29].

Istoria impărăției valaho-bulgare ne arată că originea și incepătura ei este de căutat la poporul Romînilor din munții sudului peninsulei ilirice. Aice se răsculâ acest puternic element contra imperiului bizantin; aice se dădură luptele cele mai incordate și in deobște noua impărăție desfășurâ intreaga ei putere la sudul Balcanilor, patria poporului romîn. Bine înțeles că, intemeindu-se statul valaho-bulgar, organele lui ocărmuitoare trebuiră să se coboare din crierii munților, și de acea videm pe Asănești alegîndu-și drept oraș de reședință *Tîrnova*, așezată pe coastele Hemului spre cîmpia dunăreană. Odată însă cu aaceastă coborire a statului valaho-bulgar de la munte la cîmpie, se petrecu in intreaga lui ființă o transformare insemnată, acărui studiu va lumina multe intrebări, rămase pănă acuma fără un răspuns mulțămitor.

29. *Acropolita*, Bonn., p. 162: „ἐπεὶ δὲ ἔρημος ἐναπελείφθη κληρονόμου γνησίου ἡ τῶν Βουλγώρων ἀρχὴ, ξυνιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ἄρχειν αὐτῶν ἀναδέξασθαι ἐβουλεύσαντο".

Desfășurarea cea extra-ordinară de putere arătată de poporul Valahilor din peninsula Balcanului, în luptele pentru întemeiarea și susținerea impărăției lor ingemănate cu poporul bulgăresc, a dat partizanilor teoriei părăsirei Daciei de coloniști unul din argumentele, pe care ei le cred din cele mai puternice intru a ei aparare.

Argumentul este formulat în chipul următor: Valahii erau cînd-va foarte puternici la sudul Dunărei, de oare ce ei sunt în stare să bată nu numai armatele bizantine, dar încă și pe acele ale cavalerilor feodali, ce întemeiază în Constantinopolea imperiul latin. Apoi luptele fiind conduse de capi romîni, se adauge că și inteligența romînă predomnea în acest imperiu, încît astfeliu din toate punctele de vedere Romînii joacă la începutul existenței statului, întemeiat de ei în unire cu Bulgarii, un rol precumpenitor.

De pe la jumătatea veacului al XIII-le, epoca stîngerei dinastiei Asanilor, numele Romînilor începe a se pomeni tot mai rar în istoria acelei impărății, pănă ce la sfîrșit el dispare cu totul, fiind înlocuit pretutindene cu acel al Bulgarilor: și cînd împărăția înființată de Asani piere pe cîmpia de la Cosova, sub loviturile Turcilor (1389), ea piere ca stat bulgăresc curat, fără nici o amintire măcar a elementului românesc, ce altă dată îl înălțase la glorie și la mărire.

Ce devenise Romînii din această impărăție?

Rösler ne răspunde, că au trecut Dunărea la nor-

dul ei, unde nu-i intîlnim pănă atunci, și unde din potrivă incep a se arăta, indată ce ei dispar de pe scena peninsulei ; că din această pricină, de la inceputul veacului al XIII-le intîlnim pe Valahi tot mai numeroși la nordul Dunărei, pănă ce umplu mai intăi Muntenia, apoi și țările invecinate, pe cînd din *Moesia*, fostul scaun al impărăției lor, ei au dispărut aproape cu totul [1].

Această amestecare a Moesiei cu părțile sud-balcanice nu este făcută fără scop. Intr'adevăr dacă Rösler ar pune greul impărăției acolo unde l'am vězut că era intr'adevăr, in părțile sudbalcanice, unde se află și astăzi un puternic element românesc, atunci nu ar avea de unde să facă a se fi scurs poporatia romînă cătră părțile Daciei traiane. Strămutîndu-l insă arbitrar in Moesia, și admițind că Romînii ar fi fost cînd-va foarte numeroși in Moesia, unde astă-zi ei nu mai există, poate să introducă explicarea dispariției lor, prin trecerea Dunărei.

Ghibăcia este intr'adevăr meșteșugită. Dar in istorie nu poate fi vorba de idei sau interpretări iscusite sau ingenioase, ci numai și numai de stabilirea adevărului, care nu poate fi decît unul singur. Am vězut insă mai sus, dovedit intr'un chip inviderat, că elementul roman, de la năvălirea bulgară inainte nu mai exista in Moesia, unde nu se intîlnește nici in timpul anterior, nici pe acel al inființărei imperiului romano-bulgar, nici după acea pănă in zilele noastre. Prin urmare Romînii nu au avut de unde veni din Moesia in Dacia, de oare ce din Moesia ei dispăruse de la secolul al VII-le inainte. Din jurul Balcanilor insă nu s'au mistuit, fiind că acolo îi regăsim și astăzi, și după cum vom vedea, intr'un număr mult mai mare de cum se crede de obiceiu.

1. *Rösler* p. 119.

Rösler, temîndu-se însă de a nu fi dat pe față, caută să se acopere aiurea spunînd că «Romînii ar fi trebuit să fie foarte numeroși in Tesalia și in Rodop pănă pe timpul năvălirei otomane»[2]. Fără indoială că aice au fost numeroși. Dar ce au a face asemene regiuni cu Moesia, și apoi in ele ei nu numai că *au fost*, dar *sunt* incă și astăzi in număr insemnat.

Simțind slăbăciunea acestei temelii a teoriei lor, sprijinitorii părăsirei Daciei caută să-i pună propele, și anume intăi susținînd că Romînii din imperiul romîno-bulgar, (fără a mai determina de astă-dată regiunea de unde, de la nordul sau de la sudul Balcanului), «in timpul luptei pentru eliberare, incepută in 1185, și care dobîndi in tot decursul seu un insemnat ajutor din partea poporului Cumanilor, trebuiră să se imprietenească tot mai mult cu poporul Cumanilor, și astfeliu să se sporească plecarea către emigrare a celor d'intăi către țările celor din urmă, de la nordul Dunărei. Valahii, fiind nevoiți *adeseori* a căuta scăpare peste fluviu la aliații lor, inaintea armatelor bizantine, ei trebuiră in curînd să vadă cît de favorabile erau cîmpiile Munteniei pentru păsunarea turmelor lor, și multe familii, multe obștii sătești preferară a rămînea pe malul nordic, decît a se intoarce pe acel drept, unde răsboiul cu Bizantinii le făcea viața grea și nesigură»[3].

Mai intăi nu este exact, că Romînii să fi fost nevoiți a trece *de mai multe ori* Dunărea, spre a căuta scăpare la Cumani, inaintea armatelor bizantine. *O singură dată* se intîmplă aceasta, la inceputul răscoalei. Mai in urmă fiind necontenit victorioși, nu aveau trebuința de a trece Dunărea, ci inaintau mereu către sud, asupra Constantinopolei.

2. *Idem*, p. 114.
3. *Rösler*, p. 117. Comp. *Hunfalvy*, Ansprüche, p. 81.

Dar apoi pentru ce oare ar fi părăsit Romînii regiunile locuite de ei până la răscoală, cînd aceasta le izbutise atît de bine, încît să îndrumeze înființarea unei puternice împărății? Cum? Ei bat pe Bizantini, îi prădă, le ieu cetățile, pot să facă ce vrau nu numai în însuși țara lor, dar chiar în întreaga peninsulă, și tot ei să fugă, să'și părăsască patria, să se strămute la nordul Dunărei! Cît timp fusese robii Bizanțului nu le venise în gînd asemene desțărare, și să o întreprindă acuma, cînd erau aproape stăpînii lui? Ar fi trebuit ca Romînii să fi avut mintea altfeliu conformată de cum e astăzi în omenire, pentru a admite asemene încheiere. Noi credem însă că putința științei istorice se bazează tocmai pe convingerea intimă, că oamenii *cuminți* au judecat tot deauna în acelaș mod, că atît legile logicei formale cît și acele a le logicei materiale, adecă a faptelor, nu s'au schimbat cîtuși de puțin, și că nici pe atunci oamenii nu puteau *fugi de bine* și *alerga după reu.* Căci ce soartă aștepta oare pe Romîni, popor de păstori, în mijlocul Cumanilor, care umblau în mare parte după pradatul turmelor, decît aceea de a fi despoiați de avuția lor cea mai de preț?

Fără îndoială că nici acest motiv nu era îndestulător. Căta deci a i se mai adăugi încă un sprijin, și mai putred încă decît celelalte, anume că: «între schimbările etnografice care se îndepliniră în urma lățirei puterei otomane, nici una nu ar fi mai însemnătoare ca impuținarea elementului roman în peninsulă (unde?), adus prin absorbire și emigrare»[4]. Năvălirea Turcilor ar putea fi un motiv serios pentru retra-

4. *Rösler*, p. 116. Comp. p 114 unde spune: „Hier (in Thessalien) und in der Rodope müssen sie bis in die Zeit der ethnographischen Umgestaltung der Halbinsel durch die Osmanen, sehr zahlreich gewesen sein." Cf. *Hunfalvy*, p. 101.

gerea Romînilor de la sud spre nord, dacă nu s'ar lovi in cap cu datele. Turcii pun pentru intăia oară piciorul in Europa in 1356, și la acea dată elementul românesc era acum *de mult*, numeros și insemnat la nordul Dunărei. Chiar ambele principate a le Munteniei și Moldovei, erau inființate, și anume prin o emigrare a Romînilor, insă *nu de peste Dunăre*, ci după cum vom vedea-o, *din Transilvania*, adecă *nu de la cîmpie spre munte, precum ar cere-o ipoteza părăsirei Daciei, ci de la munte spre cîmpie.*

Nu deci prin trecerea elementului românesc *din Moesia* (unde el nu se afla) dincoace de Dunărea, se poate explica dispariția amintirei lui, din istoria posterioară a imperiului intemeiet de frații Asănești. Pentru a da o explicare istorică, adecă bazată pe adevăr, a acestui fapt netăgăduit, trebue să cercetăm rolul pe care elementul românesc și acel bulgar l'au avut in constituirea și desvoltarea impărăției intemeiete de ele. Vom vedea apoi dacă acel românesc s'a stins din istorie, din pricina dispariției sale fisice din viața peninsulei, sau din alte motive. Vom vedea că el și astăzi există, și intr'un numer insemnat, insă nu in Moesia, unde nu au existat nici odată de la năvălirea bulgară inainte, ci in aceleași regiuni, unde el se afla și pe timpul constituirei imperiului romîno-bulgar, și unde a luptat pentru intemeierea lui. Și că s'a stins pomenirea lui din istoria ulterioară a impărăției, la inceput romîno-bulgară, această eclipsare a numelui seu, celui altă dată atît de vestit, era neapărată, fiind date rolurile indeplinite de el și de Bulgari in impărăția lor comună.

Cînd este vorba a cerceta rostul pe care l'au avut Romînii la inființarea și susținerea regatului valaho-bulgar, se infățoșază mai intăi o intrebare. Fost'au poporul acela care au provocat și susținut cu atîta energie lupta in contra Bizantinilor, precum și ves-

tita familie a Asăneștilor intr'adevăr Valahi din munții peninsulei? S'ar părea că, după izvoarele cercetate mai sus, cronicarii bizantini și scrisorile papale, ar trebui să privim lucrul ca afară din ori ce discuțiune. Cu toate aceste nu este astfeliu. Invățații slavi, care au interes a da Bulgarilor rolul precumpenitor in răscoala intîmplată la sfîrșitul veacului al XII-le contra imperiului din Constantinopole, susțin că Romînii, chiar dacă au luat parte la această răscoala, au jucat insă un rol cu totul secundar, că mai ales Petru, Asan, Ioniță și coborîtorii lor au fost Bulgari; că dacă răscoala este atribuită de Greci, Valahilor, aceasta provine numai din pricina urei celei inversunate pe care Bizantinii o purtau dușmanilor lor de moarte, și care îi impingea să le steargă numele din istorie. Valahii deci nu ar fi avut acel rol strălucit, pe care istoriografii timpului i-l atribue lor, și numele lor ar fi fost numai substituit cu deadinsul celui al Bulgarilor, spre a inlătura pe aceștia astfeliu cu totul din amintire.

„Espunerea deosebită a luptei pentru neatîrnarea Bulgarilor, își găsește explicarea in amestecarea numelui de Valah și de Bulgar la istoricii contimpurani, și fiind că in timpurile următoare numele Bulgarilor revine iarăși in onoare și aceeași schimbare a numelui in izvoarele apusene poate fi datorită inriurirei grecești, apoi *s'ar putea induce inlocuirea voluntară a unui nume prin celalt, din partea politicilor din Bizanț*, care 'și poate găsi explicarea in ura și disprețul național, și care căuta a inlătura cu totul uriciosul nume al Bulgarilor. Numai atunci cînd Bulgaria fu restatornicită in vechile ei margini, cînd rezistența ei fu recunoscută de toată lumea, și cînd chiar ajutorul ei fu cerut in potriva imperiului latin din Constantinopole, nu se mai făcu nici o greutate

de a se recunoaște oficial numele altă dată atît de uricios al Bulgarilor»[5].

Autorii acei ce tăgăduesc Romînilor continuitatea pe teritoriul vechei Dacii, susțin, din potrivă, că Valahii ar fi avut rolul precumpenitor la întemeierea și sprijinirea statului valaho-bulgar, aceasta pentru ca îndată ce numele lor începe a se sterge din istoria peninsulei Balcanului, să-i poată strămuta dincoace de Dunărea, spre reîmpoporarea cu ei a Daciei traiane! Cine nu vede, în o asemene tratare a istoriei, cu totul alte tendințî decît cercetarea adevărului?

Mai întăi nu prea înțelegem ce folos ar fi avut Bizantinii a atribui căderile lor mai curînd Valahilor decît Bulgarilor, și dacă ar fi fost vorba pe tăinuire, mult mai aproape ar fi fost a ascunde căderile însăși, decît numele poporului ce le pricinuia.

Dar această părere nici nu este întemeiată. Nu este adevărat că autorii bizantini ar ascunde cu scop numele Bulgarilor. Așa Nicetas ne spune într'un loc că Asan, revenind de peste Dunăre cu o trupă de Cumani, se hotărește a restatornici împărăția Valalahilor și a *Bulgarilor*, astfel cum ea fusese mai înainte[6]. Aiure tot Nicetas pomenește un episcop bulgar[7]. Într'un alt loc acelaș scriitor spune că demoniacii, pe care Petru și Asan îi închisese în biserica sf. Dimitrie, profetizau că «Dumnezeu vroia ca gintea *Bulgarilor* și a Valahilor, scuturînd jugul cel învechit, să dobîndească libertatea[8]», și aceeași pomenire a

5. *Pic*, Abstammung der Rumänen, p 87. *Iirecek*, Gesch. der Bulg., p. 225.

6. Mai sus, p. 581. nota 3.

7. *Choniates* p. 339: „τὸν ἀρχιποίμενα τῶν Βουλγάρων." Mai vezi și p. 488.

8. *Choniates*, p. 485: ὡς ὁ Θεὸς τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένους ἐλευθερίας ἠνδόκησε."

Bulgarilor se intîlnește și în alți autori bizantini, care povestesc tocmai primele timpuri a le răscoalei, tocmai acele în care se pretinde că ei ascundeau cu îngrijire numele poporului ce le ar fi dat loviturile. Astfeliu deci, baza chiar pe care se întemeiază interpretarea Slaviștilor, ascunderea intenționată a numelui Bulgarilor de către scriitorii bizantini, cade de la sine.

Însă nu numai scriitorii bizantini vorbesc despre Valahi, și privesc ca atari pe capii răscoalei. Papa Inocențiu III, în scrisorile lui către Ioniță, dă acestuia în repetite rînduri titlul de domn, mai tărziu acel de împărat al Bulgarilor și *Valahilor*, și spune iarăși în mai multe rînduri că atît Ioniță cît și poporul seu, care se trage din Italia, ar trebui cu atît mai mult să primească religia catolică[5]. Slaviștii potrivesc îndată și această mărturisire cu părerile lor. Ei consideră spusele papei, asupra originei romane a lui Ioniță, ca un *compliment*, pe care papa îl făcea Bulgarului, spre a'l dispune mai curînd la primirea catolicismului, compliment pe care vicleanul Bulgar și'l însuși îndată și'l luă la serios[6]. Noi credem că o asemene interpretare este tot ce poate fi mai silit, și că nici nu ar merita o critică mai serioasă, dacă nu ar fi împărtășită de oameni cu o reputație științifică așa de bine întemeiată ca sprijinitorii ei. Nu este în destul de curios ca complimentele papei să concoarde așa de bine că istoricii falsificatori din Constantinopole?

Nu sînt însă numai aceste izvoarele care ne spun că dinastia Asăneștilor era de origine valahă. Mai mulți cronicari franceji și unul german, care cu toții

9. Mai sus p 581. Afară de locurile raportate, mai vezi și cele ce spune Vasile Mitropolitul Bulgarii în scrisoarea lui către papa din 1202 (*Theiner* l. c. I. p 17): „tanquam heredes descendentes a sanguine romano."

10) *Puc*, Abstammung p 52: „und können unmöglich alle *Complimente*, die man sich gegenseitig machte ernst nehmen."

descriu fapte, in care ei singuri au jucat un rol pe aice prin orient, mărturisesc că Ioniță era Valah. Așa *Geoffroy de Villehardouin*, care luptase in persoană contra lui Ioniță in armata nenorocitului Balduin, spune despre Ioniță că era regele Valahiei și al Bulgariei și că el insuși era Valah, și tot astfeliu mărturisește și *Henri de Valenciennes*[11].

Următorul lui Balduin, impăratul *Henric*, scrie după nefericita luptă purtată contra lui Ioniță, către papă că «de odată s'a răpezit asupra lor acest Ioniță cu Valahii și Cumanii sei»[12].

Robert de Clary, un nobil din armata franceză, care au luat parte la mai multe lupte cu Ioniță, numește de asemene pe acest principe Ioan Valahul[13].

In sfîrșit mai amintim și pe cronicarul cruciatei a 3-a, intîmplată tocmai in timpul lui Petru și Asan, *Ansbertus*, care descrie iarăși fapte petrecute sub ochii sei. Dînsul deosebește intre naționalitățile de căpitenie

---

11. *Geoffroy de Villehardouin*, Conquête de Constantinopole avec la continuation de *Henri de Valenciennes*, editée par Nathalis de Wailly, Paris 1874. p. 117: „*Iohannis* qui était *roi de Blaquie et de Bogrie*, et ce Iohannis était un *Blaque* qui s'était révolté contre son père." p. 164 conține in nota 76 o versiune a altor manuscripte, care scrie numele lui Ioniță „*Iohanice le Blac.*" p 209: „*Iohannis le roi de Blaquie* venait secourir ceux d'Adrianopole avec une bien grande armée, car il amenait *Blaques et Bogres* et bien 14.000 Cumains qui n'étaient pas baptizés." p. 249: „Les Grecs qui étaient entrés dans la cité la rendirent a lui et lui à l'instant les fit prendre et les fit mener en *Blaquie*, p. 294: „Et au 5-me jour il vint au pied de la *montagne de Blaquie*, à une ville qui avait non *Enlui* (alte manuscrise dau: *Enlin, Aulin, Alin*) qui siet au pied de la *montagne de Blaquie.*"

Henri de Valenciennes, Idem p. 309: „Alors ils résolurent qu'ils iraient vers la *Blaquie* pour requérir l'aide et l'appui d'un haut homme qui avait nom Esclas et était en guerre avec *Burila*, qui était son cousin germain. Alors l'empereur commanda que l'armée chevauchât, vu qu'il avait grand désir de trouver *Burila* son ennemi, car *Iohannis l'oncle de Burila* lui avait occis son père, l'empereur Baudouin." p. 333: „Esclas, je vous donne ma fille et puis je vous octroie avec la *grande Blaquie*, dont je vous ferai seigneur etc."

12. *Theiner*, Mon. Slavorum merid., I. p. 40: „Irruit subito Blachus ille Iohannitius in nostros cum Blachis et Commanis et aliis."

13. *Robert de Clary*, La prise de Constantinopole in Chroniques greco-romaines, inédites ou peu connues, publiées par Charles Hopf, Berlin 1873, p. 51, 52, 82—84.

a le peninsulei Balcanice pe *Greci*, *Bulgari*, *Serbi* și *Valahi*, și pomenește pe «un oare care *Calopetru* Valahul și pe fratele seu *Crasianus* (Asan) cu supușii lor Valahi» [14].

In afară însă de aceste mărturisiri concordante a o mulțime de izvoare atît de deosebite, ca bulele papale, cronicarii bizantini, cronicarul german al cruciatei a 3-a și acei franceji ai impărătiei latine din Constantinopole, care singure prin intîlnirea lor uniformă asupra naționalității valahe a Asăneștilor, ar trebui să ridice ori ce indoială, mai posedăm in Nicetas Choniates o știință incă și mai prețioasă, care ne arată că *limba care era mai pe placul capilor răscoalei era acea valahă*. El ne spune anume, cu autoritatea lui de martur ocular a celor mai multe scene și de informat la fața locului pentru cele la care nu asistase, că «in una din numeroasele lupte intîmplate intre Valahi și Bizantini, unul dintre preoții prinși, pe cînd vroiau să'l ducă prizonier in Hemus, *fiind că cunoștea limba Valahilor se rugâ de Asan, ca unul ce era de aceeași limbă cu el, ca să-i dee drumul*» Nicetas arată deci că acest preot rugă pe Asan *in limba valahă*, ca una ce fiind limba lui Asan, preotul spera să 'l dispună mai curînd in favoarea lui și să 'l facă a primi rugămințile ce-i făcea [15].

In acest loc noi credem a găsi o dovadă asupra naționalității valahe a lui Asan și deci a intregei sale familii, asupra căreia nici mai poate incăpea vre o discuție.

Față cu niște mărturii atît de variate și tot odată atît de concordante, ce se poate aduce? Imprejura-

---

14. ***Ansbertus***, Historia de expeditione Friderici imperatoris, curante Ios. Dobrowsky, Pragae, 1827, p. 29 și 34.

15. *Choniates* p. 617: „*τότε δέ καὶ τῶν δορυαλώτων τις ἱερέων εἰς τὸν Ἅιμον αἰχμάλωτος ἀπαγόμενοι δεῖται τὸν Ἀσὰν ἀφεθῆναι δι' ὁμοφωνίας ὡς ἴδιος τῆς τῶν Βλάχων φονῆς εἰς ἔλεων αὐτὸν ἐγκαλούμενος.*“

rea că Ioniță numește într'un loc al scrierii sale pe impărații bulgari predecesorii sei, Simion Petru și Samuel, strămoși [16]. Ioniță însă pentru a-și da mai mult drept la tronul Bulgaro-Valahilor putea să se pretindă coboritor din vechia dinastie bulgară. Așa tot el spune că Simion, Petru și Samuel fusese impărați ai Bulgarilor și Valahilor, și lucrul rămîne cum am spus și mai sus nehotărît, dacă nu cumva a fost așa cum spunea Ioniță, adică dacă Romînii nu jucase un rol insemnat și în prima impărăție bulgară.

Cît despre împrejurarea că monumentele slave nu arată pe Asănești ca Romîni, ci ca Bulgari [17], ea își găsește ușor esplicarea în strînsa legătură în care se aflau Romînii cu Bulgarii, într'un timp cînd deosebirile etnice nu aveau încă nici o valoare; apoi în faptul pe care'l vom constata mai jos, că dinastia Asăneștilor, de și de origine romînă, se bulgarizase tot mai mult cu timpul, și membrii ei puteau deci să treacă drept Bulgari.

Am arătat că Romînii transdanubieni ocupau munții Hemus. Intru cît cele mai multe din luptele, din care au eșit mîntuirea Bulgaro-Valahilor, au avut de teatru acești munți, patria Valahilor, este firesc lucru de a admite că Valahii formau contigentul cel mai insemnat al armatelor revoluționare.

Nu se poate prin urmare tăgădui că răscoala în contra impărăției bizantine porni de la Valahii din muntele Hemus, către care se alipiră în curînd și

16. *Theiner*, Monumenta I, p. 29: „predecesorum meorum imperatorum Bulgarorum et Blachorum Symionis. Petri et Samuelis ***progenitorum*** suorum." Tot așa îi numește și papa Inocențiu al III-le în o scrisoare către Ioniță din 1202 Noembrie în 26, *Theiner*, l. c. I, p. 16: „Sicut illustri Petri, Samueli et aliis progenitoribus tuis ex libris tuis legitur concessisse." Ar putea fi însă și o greșită traducere a cuvîntului slavon ***preadcăi***, ce insamna nu numai progenitor, dar și predecesor. Vezi *Hasdeu* în Traian, 1869, p. 282.

17. *Pic*, Abstammung, p. 88-90.

Bulgarii, care vroiau să restatornicească vechea lor putere.

Acești Valahi jucară rolul cel mai mare in timpul luptelor de răsvrătire, in legătură cu Cumanii de la nordul Dunărei. Analele bizantine resună numai de numele lor, amintind pe acel al Bulgarilor mult mai arare ori.

Cu toate aceste imperiul intemeiat de Asănești din colo de Dunăre era un imperiu bulgăresc, și eată cum se impacă această aparentă contrazicere. Cît timp fu vorba de a intemeia statul, prin puterea brațului, prin lupta energică, păstorii din munții Hemus dădură cel mai puternic contingent. Cînd insă statul trebui organizat, Bulgarii incepură a da tonul. Ei erau mai culți decît Românii; aveau biserica lor, cu o ierarhie stabilită și existentă, respectată incă de Greci la destrugerea primului lor stat, o limbă scrisă și cunoșteau viața de stat incă din timpul intăiului lor imperiu, toate elemente care lipsiau poporului de păstori pe jumătate nomazi ai Românilor. Astfeliu este raportat că Ionită punea să se traducă epistolele sale către papă, din limba bulgară, in care probabil erau redactate de el insuș, intăi in grecește și apoi din această limbă in latinește [18]. Se poate ca Petru și Asan, care trăise pănă la o vrîstă mai coaptă ca păstori in munți, să nu fi știut bulgărește, și astfeliu se explică cum de preotul cel prins se adresază lui Asan

18. *Theiner*, Monum. slav. merid., I p. 15: Literae Caloioannis domini Bulgarorum et Blachorum missae domino Innocentio papae III, translatae de Bulgarico in Graecum et de Graeco postea in Latinum." Domnul *Sbiera* (Codicele Voroneţan, Cernăuți, 1885 p. 339) crede, după stilul epistolelor lui Ioniță către papă, că ele n'au fost concepute in latinește sau cel puțin nu de un cunoscător deplin al graiului latinesc, dar nici in graiul bulgaro-slavonesc. „Crezi că citești o scrisoare românească." Presupune deci că Ioniță le ar fi scris in românește și apoi ar fi fost puse pe bulgărește. Nimic nu ne indreptățește a primi o asemene presupunere. Latineasca veacului de mijloc, mai ales la popoarele din răsărit, are in deobște o intorsătură simplă, care o apropie de limba română.

in limba romînă. Despre Ioniță, care era copil pe timpul rescoalei, și care se coborise cu frații sei intre Bulgarii din cîmpie, nu se mai poate susținea o asemene neștiință.

Cît timp statul valaho-bulgar stătu in munți, Romînii predominară, cu toate că și ei tot in limba bulgară vor fi scris cele ce trebuiau să le scrie. De indată insă ce Petru, după ce scoase pe Ivancu din *Tirnova*[19], strămută in acest oraș reședința impărăției, care oraș așezat pe coastele Hemului ce privesc către Moesia, era locuit in totalitate de Bulgari, este inviderat că incunjurimea chiar in care stătea dinastia romînă o silea să primească in curînd toate elementele vieței bulgare și să se prefacă in bulgară. Decăderea tot mai mare a impărăției latine din Constantinopole nu mai cerea incordarea atît de mare a puterilor militare, și domnia lui Ioan Asan este o eră aproape de liniște pentru statul valaho-bulgar. Elementul răsboinic, Valahii, trebuia deci să peardă necontenit din insemnătatea lui, iar acel pacinic și organizator, Bulgarii, să iasă tot mai mult la iveală. Dinastia domnitoare ca insăși fiind bulgarizată, intelegem ușor cum se face că, după cît-va timp, numele Valahilor dispare mai cu totul din constituirea imperiului, și ei nu se mai arată ca un element domnitor, ci ca unul supus, ca unul din popoarele statului bulgăresc.

Această esplicare găsește o puternică confirmare in faptul că scriitorii mai tîrzii ai imperiului bizantin, care expun din nou luptele Asăneștilor pentru neatîrnare, mai intăi incep a pomeni mai mult pe Bulgari decît pe Romîni in istorisirea lor, și apoi substituesc in totul numele de Bulgari acelui al Valahilor, incît acesta dispare cu totul din scrierile lor. Așa

19. Mai sus p. 583.

Pachymeres (1242—1308) numește încă pe Valahi în mai multe rînduri alăturea cu Bulgarii. *Gheorghe Acropolita* care trăește de la 1220-1282 numește însă pe Ioniță imparat al *Bulgarilor*, și tot așa face și cu predecesorul seu imparatul Asan[20]. Cu toate că și dînsul descrie revoluția din Hemus, pretutindene înlocuește în chip sistematic numele Valahilor, pe care 'l avea înainte în scriitorul contimpuran Nicetas Choniates, cu acel de Bulgari cu poporul acela care, *pe timpul seu*, era elementul dominant în impărăția valacho-bulgară. Și cu toate aceste Acropolita cunoaște existența țărei Valahilor, pe care o amintește în două rînduri. Intr'un loc spune că Ioan Asan percurse marea Valahie, ocupă Elbanul și devăstă pănă la Iliric, toate indicațiuni care strămută așezarea Valahilor tot în părțile sudice ale peninsulei. Aiurea ne mai spune, că Ioan Asan dădu unui general al seu bani și șese trireme, ca să poată ajunge la marea Valahie, cea ce ne arată că această țară trebuia să fie așezată pe țărmurile mărei Egee[21]. Valahii existau deci și pe timpul lui Acropolita, de oare ce dînsul vorbește de țara locuită de ei. Ei perduse însă ori ce însemnă-

---

20. *George Acropolita*, Bonn, p. 20, 22, 24: „*τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Ἰωάννην.*“ p. 35: *ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Ἀσὰν δύο ἔσχεν οἱοὺς τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Ἀλέξανδρον.*“ Despre Ioan Asan spune la p. 52: „*ὁ βασιλεὺς πρὸς τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα Ἀσὰν.*“ Istoria lui *Euphraemius Monachus*, de și scrisă după 1254, pănă la care an ajunge, pomenește pe Valahi întocmai ca și Choniates. Ea nu este însă decît o punere în versuri a cronicei lui Choniates. Vezi bună oară ediția din Bonn. p. 237, vers. 5764—66:

„*ὧν χάριν Μυσῶν ἐκταραχθὲν πᾶς ἔθνος*
καὶ Αἵμον οἰκοῦν οἳ κικλήσκονται Βλάχοι“

parafrază pusă în versuri a locului din Nicetas, de la p. 452: *τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μύσοι πρότερον ὠνομάσοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται*“

21. *Acropolita*, Bonn, p. 46: *κατέδραμε δὲ καὶ τῆς μεγάλης Βλαχίας ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἐλβάνου κατακυριέυει καὶ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὰς λείας ποιεῖ.*“ p. 66: „*δοὺς δὲ αὐτῷ χρῆμα καὶ τριήρεις ἓξ ἐπὶ τὴν μεγαλην Βλαχίαν ἀφῆκεν.*

tate istorică și politică, nu mai jucau nici un rol în viața statului; de acea scriitorul nu se mai ocupă de ei.

Același lucru ne întîmpină la alt cronicar bizantin *Nicefor Gregoras*, care trăește între anii 1295—1360, până cînd merge istoria lui. Nici acesta nu amintește despre poporul Valahilor, ci atribue toate imprejurările petrecute în imperiul Asăneștilor, atît sub Ioniță cît și înainte, poporului bulgăresc. El numește pe Ioniță, fratele întâiului Asan, stăpîn al tuturor *Bulgarilor*, fără e adăugi cum face papa în scrisorile sale, și al Valahilor. Tot așa vorbește despre fiiul lui Asan, Ioan Asan, că pe timpurile lui ar fi ajuns a domni asupra *Bulgarilor*; ca domnitorul *Bulgarilor*, Asan, a cărui soră era măritată după împăratul Teodor, murise; că fiul acestuia, Ioan Asan, căruia se cuvinea stpînirea asupra *Bulgarilor* după dreptul de moștenire, se sui în tronul seu, și așa mai departe [22].

Eată deci explicat pe deplin și rolul însemnat al Romînilor în lupta pentru neatîrnare, și dispariţiunea lor ulterioară de pe scena politică.

Rămîne de limpezit încă o ultimă întrebare. Ce au devenit Romînii, care altă dată întemeiesc impărăția valaho-bulgară? Pentru a răspunde la ea, trebue să cercetăm însă regiunele unde dînșii au locuit totdeauna în peninsula Balcanului, și nu cumva Moesia, unde nu-i am putea reafla nici astăzi, pentru motivul cel foare firesc că nici odată ei nu au trăit aice.

Ce au devenit Romînii din locurile ce le ocupau în vremile luptelor cu impărătia bizantină? La aceasta

22 *Nicephorus Gregoras*, Bonn. p. 14, 28, 60, 132 etc. Și Nicephorus Gregoras vorbește de *Valahia*, anume de o fiică a principelui Valahiei luată în căsătorie de un rege a Serbiei; această Valahie însă nu mai insamnă Valahia mare de la sudul Balcanului, ci Muntenia de la nordul Dunărei, care pe timpul lui Gregoras era acum constituită. (Vezi mai jos Vol. II, cap. I No. II).

răspundem, că ei se află tot acolo, în aceiași munți pe care îi ocupau și atunci, în aceleași așezări acățate pe înălțimi, unde locuesc în orașe ca Moscopolis (altă dată cu 70,000 de suflete, astăzi aproape ruinat prin Turci), Metzovo, Vlacho-Clisura, Crușova, Calareții, Bitolia sau Mănăstir și altele. Ba în multe locuri, poporația înmulțindu-se peste sămă, Macedono-Romînii s'au coborît din munții lor și au împoporat orașele din cîmpie, precum Serres și Salonic în Macedonia; Ianina în Epir; Elbasan, Berat, Prizren în Albania; Volo, Larissa și Tricala în Tesalia și altele multe, unde alcătuesc pretutindenea poporația comercială și industrială, ime ori chiar aristocrația orașelor.

Cum se face însă de ei nu mai apar ca Valahi, adeca ca Romîni, ei ca alte popoare, Albaneji și mai ales Greci? Aceasta provine din pricină că ei, supunîndu-se elementelor domnitoare, caută singuri a trece drept ceea ce nu sunt; se dau drept Albaneji și mai ales drept Greci, încît astfeliu miezul românesc dispare sub coaja ce'l acopere.

Dacă se cercetează cu deamăruntul împrejurările, atunci descoperim lucruri de tot neașteptate, anume că toate luptele încordate, duse pentru neatîrnare de poporul grecesc, în contra asupritoarei domnii a Turcilor, au fost purtate de Romînii acei îmbracați în haina grecească; că vestiții eroi, pretinși Greci, ai luptei pentru emancipare, precum Marcu Botsari, Colocotroni, Riga Fereul, Caraiscachis și mulți alții, erau cu toții Valahi, mai mult sau mai puțin grecizați; că astfeliu neatîrnarea Grecilor moderni, înflori din mormintele Romînilor, cari'și vărsară sîngele lor pentru un popor și o cauză străină.

Unde sunt romînii peninsulei Balcanului? Să se întrebe pe autorii Greci ei înșii, care destăinuiesc, adeseori fără să vree, origina eroilor, de care ei fac atîta

fală; să se intrebe numele satelor din care ei sunt originari, și apoi să se cerceteze poporația, tradițiile, numele patronimice a acelor locuitori, limba pe care o vorbesc, însă numai pe ascuns, și in sinul familiilor lor, și atunci se va arăta adevaratul caracter al poporației lor romane, acoperite de vălul grecesc[23].

Prin urmare Romînii din Macedonia, Epir, Tesalia, Elada, Peloponez (și chiar Creta), locuesc, și astăzi acolo unde tot-deauna au locuit, in munții sudului peninsulei Balcanului. Ei nu s'au strămutat de aici la nordul Dunărei, iar Romînii din Dacia traiană nu au venit aice din acele indepărtate regiuni, ci au roit necontenit mai imbelșugat din munții Carpați unde se adăpostise contra năvălirilor, către cîmpia ce se intindea la poalele lor.

Elementul românesc de peste Dunărea a fost in atingere cu cel de la nordul fluviului in vremurile romane, precum am arătat'o in decursul acestei scrieri, și de aice se explică asemănările intre graiurile lor. Din momentul insă ce năvălirea slavo-bulgară desfăcu in trei trunchiuri unitatea romană de pe cursul Dunărei, și aruncă elementul roman din Moesia in crierii Balcanilor, ori ce continuitate teritorială fu ruptă între Romînii de la nordul și cei de la sudul Dunărei. Fie care din aceste popoare își urmă calea sa deosebită, și ei nu mai veniră in nici o atingere unul de altul, decît doar in chip individual și intîmplător.

Romînii din impărăția Asanilor nu au fost nici cînd acei din Dacia traiană, nici aceştia nu au venit aice din statul romîno-bulgar.

Această incheiere care se impune neapărat din

23. Colegul meu Dl. *I. Caragiani* a intreprins intr'o lucrare măeastră, desmormîntarea intregului popor al Romînilor din peninsula Balcanului. Vezi Studii istorice asupra Romînilor din peninsula Balcanică, București, 1888.

studiul nepreconceput al faptelor, pe care l'am indeplinit in paginele de pănă aice, explică singură mai multe deosebiri radicale intre apucăturile ambelor grupe de Romîni, și care ar rămînea niște gîcitori nedeslegate, in cazul unei origini transdunărene a Romînilor din Dacia traiană. Mai intăi este un fapt netăgăduit. Ambele grupe de Romîni, acei din stînga Dunărei și acei de la sudul Balcanilor, se deosebesc intr'un chip desăvărșit in condițiile economice a le traiului lor. Pe cînd acei din Dacia traiană sunt in imensă majoritate agricultori; pe cînd această indeletnicire are la dînșii, pentru a zice astfeliu, un caracter național, la Romînii de la sudul Hemului agricultura este aproape necunoscută. Ei trăesc mai toți din industrii, care sunt foarte desvoltate in cuiburile acățate pe piscurile munților, precum tot ei alcătuesc poporația industrială și comercială a tuturor orașelor mari din șesurile regiunilor lor. Afară de aceste ei practică profesiile liberale, de ingineri și arhitecți, medici și mai ales profesori, reprezentînd in sinul acelor orașe și elementul cultural de căpitenie. Mai nici un Macedo-Romîn nu se ocupă cu agricultura, și din acei rămași in munți, partea mai necultă urmează inainte a se indeletnici cu păstoria.

Observăm că universalitatea răspîndirei agriculturei la Romînii nord-dunăreni cere numai decît ca dînșii să fi fost așezați din primele timpuri a le aflărei lor pe pămîntul Daciei, adecă de la colonizare, ori ce indeletnicire productivă cerînd pentru a se putea ivi și mănținea niște condițiuni naturale și economice hotărîte, fără de care ea nu ar fi cu putință. Astfeliu ar fi tot atît de peste fire ca un popor să se dedee navigațiunei, fără o mare care să scalde țărmurile țărei sale, pe cît și agriculturei, dacă el nu are pămînt pe care să'l poată cultiva. Dacă deci vedem pe poporul romîn de dincoace de Dunăre de-

dîndu-se cu statornicie agriculturei, trebue să inducem numai decît că el a trebuit să aibă la dispoziția lui un pămînt, pe care să fi putut pune în lucrare această îndeletnicire. Irlandezii și cu Romînii din Transilvania sunt singurele popoare din Europa care să se ocupe cu agricultura, de și aproape nu mai au pămînt în proprietate. Pentru Irlandezi starea aceasta anormală a fost adusă prin niște împrejurări istorice cunoscute, răpirea violentă a proprietăților lor de către cucerirea engleză. Totuși, dacă chiar istoria Irlandei ar fi necunoscută, s'ar putea induce din singurul fapt că poporul acestei țări este alcătuit în mare parte din cultivatori de pămînt, concluziunea că el a trebuit să fie într'o epocă anterioară proprietarul acelei țări. Aceeași încheiere trebue s'o tragem și pentru poporul romîn, acărui stare anterioară este mult mai puțin cunoscută.

Se pretinde că atunci cînd Romînii veniră în Dacia, prin veacul al XII-le și XIII-le, ei găsiră aici stabiliți pe Slavoni, pe Unguri și pe Nemți. Stabilirea unui popor începe însă în tot deauna prin luarea în stăpînire a teritoriului, și este înviderat că dacă aceste popoare erau *stăpînii* țărei la venirea Romînilor, ele trebuiau cu atît mai mult să fie și *proprietarii* ei. Cum se esplică atunci că Romînii veniți mai tîrziu în această țară, se dedau agriculturei, ceea ce presupune neapărat, după cum am vĕzut'o proprietatea pămîntului? Și dacă mai tîrziu Romînii, în țările ungurești, fură despoiați de proprietatea lor, aceasta se făcu numai prin o siluire. Cu toate aceste de și li se rîpise proprietatea, ei păstrară, ca și Irlandezii, îndeletnicirea legată de dînsa, agricultura, dovadă că ei fusese odinioară proprietari. Nu este decît conform și cu rațiunea, dacă am întîlnit mai sus urme de proprietari romîni, asupra pămîntului Transilvaniei, din vremurile mai vechi.

Am vĕzut însă că Romînii din sudul Balcanilor se indeletnicesc cu alte ramuri de producțiune decît cea agricolă, și că acei ce se cobor din munții lor, se dedau aproape exclusiv la comerț și industrie. Cum să se explice atunci ca acei dintre Romînii sudului peninsulei care veniră pănă dincoace de Dunăre, să nu se mai ocupe cu industria, ci să devină agricultori? Pentru ce o parte din Romînii Macedoniei și ai Pindului, coboriți din munți, să se ocupe numai cu industria și alții *tot din ei* numai cu agricultura, și anume acești din urmă să fie tocmai aceia ce au emigrat mai departe, elementele deci mai dispuse a colinda, cele mai puțin statornice, mai puțin așezate din poporul lor? Apărătorii teoriei părăsirei Daciei de coloniști ar trebui să reflecteze asupra tuturor acestor imposibilități, inainte de a așterne pe baza ei *drepturile* la supremația Transilvaniei.

Dar apoi forma ritului, care la Macedono-Romînii este acel grecese și la Daco-Romîni a fost pănă mai dăunăzi acel slavon? Cum! apărătorii strămutărei Daco-Romînilor, vrau să-i o facă a petrece in *Moesia* (?), sub stăpînirea bulgară, o bună parte din veacul de mijloc, tocmai pentru a explica prezența la ei a bisericei bulgare, și cînd cătăm la acel popor ce rămîne pănă la sfîrșit sub stăpînirea bulgară, îl găsim nu cu o biserică bulgară, ci cu una grecească, și aceasta din timpurile cele mai vechi, de prin veacul al XI-le! [24]

Cît despre presupunerea că Romînii transdunăreni s'ar fi strămutat din coace de fluviu din vremuri mai

24. Mai intăi in nici una din numeroasele biserici, unele din ele foarte vechi, ce există in sudul peninsulei balcanice, nu se intîlnește vre o inscripție slavonă. Toate fără excepție sunt grecești. Una din acele biserici, din satul românesc *Costaniani*, trei ceasuri departe de Ianina, lîngă ruinele oracolului de la Dodona, conține o inscripție *grecească* din veacul al XI-le. (După impărtășirea d-lui Ioan Caragiani).

vechi, in timpul furiei năvălirilor hunice, avarice sau bulgarice, ea este curat vorbind absurdă, căci odată ce se admite că coloniștii au fugit inaintea năvălirei, care putere omenească iar fi putut inapoia, tocmai in țările acele, unde grozăviile ei se deslănțuiau in toată sălbătăcia lor? Ar fi a readuce pe copii către popoarele barbare, dinaintea cărora fugise părinții lor.

Iată in ce țesătură nedescurcată de contraziceri și imposibilități ne aruncă vestita teorie a lui Rösler. Din potrivă, dacă lăsăm pe Romîni acolo unde soarta i-au aruncat, atunci istoria lor se desvoaltă in chipul acel firesc și nesilit, in care ea a fost expusă in paginile ce preced.

Am ajuns la capătul istoriei vechi a neamului romînesc și la pragul intemeierei vieței sale politice. In acest lung răstimp, de aproape 2000 ani studiat pănă aice, am desfășurat un șir de fapte insemnate, care au contribuit la formarea naționalității romîne. Trei sunt factorii insemnați care au contribuit la crearea acestei noue individualități istorice. Trunchiul pe care se prinseră celelalte două fu acel vechiu aric, și anume eranic, al popoarelor ce au locuit Dacia inainte de cucerirea romană, compus din rămășițele Agatirșilor și a le Sciților, absorbite de Geți și de Daci și mai mult incă din rămășițele acestora, absorbite de cucerirea romană. Pe acest substrat al naționalității romîne se hultui vlăstarea poporului roman, care prefăcu cu totul corona arborului răsărit din ea, păstrînd numai din selbaticul trunchiu, pe care se împlîntase, energia fără samăn și a vieței trăinicie.

Peste această îmbinare astfel alcătuită din Traci și Latini, se adăugiră in vremile năvălirei, inriuririle aduse de popoarele barbare asupra naționalității romîne. Am vĕzut insă că din toate popoarele năvălitoare, Slavonii fură aproape singurii ce puseră in lucrare o mai statornică inriurire asupra vieței poporului romîn. Germanii nu avură aproape nici o atingere liniștită, urmată de vre un efect oare care asupra caracterului seu; tot așa și cu numeroasele neamuri de obîrșie mongolă, care izbutiră, chiar in Transilvania, unde veniră in o atingere indelungată cu poporul românesc, a introduce numai in limba lui cîte-va cuvinte din graiul lor. Pe cît insă de slabe și neinsemnate fură inriuririle lăsate de celelalte neamuri, pe atît de puternică fu acea a rasei slavone, care fu pusă in lucrare pe calea atingerei etnice, apoi pe acea a religiunei și culturei, care ținu mai mult de 700 de ani, un timp uriceș! Cît de puternic insă a trebuit să fie stratul roman, interpus intre fundamentul trac și suprapunerea slavonă, spre a predomni pe ambele aceste două elemente, și a da in rezumat naștere unei poporații noue de viță romanică.

De aceea ca rezultat al frămîntărei, indeplinite in timp de veacuri pe pămîntul mănos al Daciei traiane, avem un popor de rasă latină, care ca atare se afirmă la viață, ca atare vra să trăească și să păstreze neatinsă comoara sufletului seu. Din momentul ce acel element, nobil și generos, pătrunse in constituirea ființei sale, el se crezu ca pe deplin alcătuit. Se supuse inriuririlor ce mai veniră peste el, neputîndu-le inlătura; insă se apără cît putu de a lor coplesire, și își aduse totdeauna aminte, chiar in timpurile acele de mai grea răstriște, despre inalta origine din care se trăgea. Ca melcul își retrase trupul in scoica ce-i slujia de adăpost, muuții Carpați, și cînd îl scoase iar la lumină, spre a se «indrepta cătră Dunăre, ș'a

bea apă turbure», cum spune un cîntec copilăresc, el se afirmâ ca o odraslă a poporului roman. Aceasta fu ideea mîntuitoare ce 'l apărâ pe el in tot timpul furtunosului seu traiu. Mai întăi sub formă de instinct, care 'l impedecâ, intr'o măsură insemnată, de ași uni fiinta cu popoare de alt neam, mai tîrziu sub forma de idee conștiută, totdeauna originea lui romană îi sluji de scut și de apărare. Și in timpurile mai noue, cînd îi fu dat a renaște la viată și la propășire, tot din această idee sorbi el puterile de viață ce-i erau de lipsă spre a inflori.

Astfel din lunga perioadă, a cărui studiu l'am incheiet, poporul romîn eși alcătuit din elementele sale fundamentale, impreunate așa feliu, incît acel roman să rămînă ca predominitor, și acest proces de fierbere și contopire a părților sale alcătuitoare se indeplini in cetatea Carpaților.

Odată cu veacul al XIV-le poporul romîn, format și gata de luptă, se revarsă in văile și șesurile către malurile Dunărei și țărmurile mărei Negre. Cu intemeierea principatelor, incepe desfășurarea vieței sale politice, ce nu se mai putea desvolta in țările de peste munți, coplesite de cucerirea maghiară. Pe cînd istoria veche a poporului romîn se petrece aproape in intregimea ei in cuibul nestrăbătut al munților Carpați, istoria mai noue a acestuiași popor are drept teatru de desfășurare cîmpia Munteniei și acea a Moldovei, istorie de cînd in cînd inspirată sau stîrnită de trunchiul cel ingenunchiat rămas dincolo de piscuri.

Am sfîrșit cu expunerea constituirei națiunalității românești, pe care am vĕzut'o invingînd, in cumplita luptă pentru viață, asupra tuturor elementelor cu care dînsa venise in ciocnire. Acuma avem se cercetăm a doua fază a acestei desbateri a poporului romîn

din noianul timpurilor, din care 'l vom videa la sfîrșit, după nespuse sbuciumări, eșind iarăși invingător. Dacă ar fi fost menit să piară, de mult ar fi dispărut el de pe suprafața pămîntului. Tocmai insă greutatea cu care și el au ajuns să ocupe locul seu la soare pe acest ingust pămînt, unde neamurile neincăpătoare se zdrobesc și se inghit, ne insuflă puternica credință că soarta i păstrează incă un viitor indelungat.

SFÎRȘIT.

TABLA DE MATERII.

	Pagina
Precuvîntare	8
Introducere	15
Capul I. Timpurile ante-romane	23
I. *Sciții și Agatirșii*	25
1. Topografia Sciției	—
2. Moravurile Sciților și rasa lor	39
II. *Geții și Dacii*	54
1. Așezările Geților și a le Dacilor	—
2. Naționalitatea Geților și a Dacilor	64
III. *Organizarea Geților și a Dacilor*	75
1. Viața materială	—
2. Religiunea și moravurile	88
3. Organizarea Statului	107
IV. *Luptele Dacilor cu Romanii*	118
1. Inainte de Traian	—
2. Intăia expediție a lui Traian	131
3. A doua expediție a lui Traian	145
Capul II. Dacia sub Romani	161
I. *Colonizarea Daciei*	163
1. Elementele străine	—
2. Poporația băștinașă	177
3. Elementul roman	192

Pagina

II. *Organizarea Daciei romane* 206
1. Organizarea generală . . . . . —
2. Organizarea municipală 215
3. Colegiile 229

III. *Viața Daco-Romanilor* 239
1. Indeletnicirile economice . . . . . —
2. Construcțiunile 253
3. Viața morală și intelectuală 264

IV. *Istoria Daciei sub Romani* 268
1. De la Traian la Aurelian . . . . . —
2. Părăsirea Daaiei 283
3. Toponimia 292

Capul III. Dacia in prima perioadă a năvălirei barbare. Romînii in munți. 309

I. *Goții, Hunii și Gepizii* 313
1. Năvălirea Goților, Hunilor și a Gepizilor . —
2. Daco-Romanii in munți 333

II. *Avarii și Slavii* 354
1. Năvălirea Avarilor și a Slavilor . . . . —
2. Inriurirea slavonă 368

III. *Bulgarii* 392
1. Năvălirea Bulgarilor . . . . . —
2. Bulgaria nord-dunăreană 401

IV. *Creștinismul la Romîni.* 415
1. Creștinismul prlmitiv al Daco-Romînilor . —
2. Cele trei grupe a le Latinilor răsăriteni . 425
3. Creștinismul bulgăresc la Romîni 446

Capul IV. Dacia in a doua perioadă a năvălirei barbare. Inceputuri de State. 461

I. *Ungurii* 463
1. Starea țărilor de peste munți la venirea Ungurilor . . . . . —

		Pagina
2.	Năvălirea maghiară	483
3.	Starea Romînilor sub Unguri	491
II.	*Peceneghii, Cumanii și Tatarii*	516
1.	Peceneghii și Cumanii	—
2.	Tatarii	527
III.	*Muntenia și Moldova inainte de descălecare.*	530
1.	Regiunea slavonă in Muntenia și Moldova.	—
2.	Locuințele Romînilor in Muntenia și Moldova	546
IV.	*Imperiul romîno-bulgar*	568
1.	Locuințele Romînilor in peninsula balcanică.	—
2.	Istoria imperiului romîno-bulgar	579
3.	Rolul Romînilor in imperiul romîno-bulgar.	596

ERRATĂ.

Pagina	*rîndul*	*in loc de:*	*ceteste*
64	1	Sciții și Dacii	Geții și Dacii
442	ultim	înțeles, e o mărturie	înțelese, o mărturie
486	16	de iar el	de și el
496 nota 12	6	Macul	Marcul

591 nota 20 să se cetească al doile aliniat al notei astfeliu: Acropolita spune și el că Borilă fiul surorei lui Ioniță „*τὴν Σχυθίδα θείαν γαμετὴν εἰληφώς*“ (p. 26).

594	21	1257	1247